

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

AMERİKAN YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ VE
TÜRKİYE’DEKİ FAALİYETLERİ (1915-1930)

ABDÜLMECİT TUĞRUL

2502100025

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ

İSTANBUL-2022

ÖZ

AMERİKAN YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ VE TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ (1915-1930)

ABDÜLMECİT TUĞRUL

Yakın Doğu Yardım Heyeti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sevk ve İskân Kanununa tabi Ermenilere yardım toplamak amacıyla kurulmuştur. İlerleyen dönemlerde yine başta Ermeniler olmak üzere diğer Hristiyan unsurlar için de yaklaşık 15 yıl boyunca yardım faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Bu çalışmanın amacı, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin organizasyon yapısını ortaya koymak ve Heyetin Türkiye'de gerçekleştirdiği faaliyetlerini incelemektir.

Heyet, 1915 yılında Ermenilere yardım toplamak amacıyla Amerikan Protestan misyonierleri öncülüğünde kurulmuştur. Amerikan devlet desteğini de arkasına alan Heyet kısa sürede büyümüş ve zamanla büyük bir organizasyona dönüşmüştür. Savaş nedeniyle yerinden yurdundan ayrılmak zorunda kalan mültecilere ve yetim çocuklara yardım etmiştir. Bu faaliyetler gerçekleştirilirken hedef kitle başta Ermeniler olmak üzere diğer Hristiyan unsurlar olmuştur. Nitekim Heyet, Türkiye özelindeki, genel yardım, yetimhane, sağlık ve endüstriyel çalışmalarını muhtaç durumdaki hedef kitlenin Türkiye topraklarından ayrılmasıyla 1923 yılında büyük oranda sonlandırmış, diğer yerlerdeki faaliyetlerini de 1930 yılında vakfa dönüşene kadar devam ettirmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yakın Doğu Yardım Heyeti, Ermeniler, Rumlar, ABCFM, Misyonierler, Türk-Amerikan İlişkileri, Yetimhane, Sağlık ve Endüstriyel Faaliyetler

ABSTRACT

AMERICAN NEAR EAST RELIEF COMMITTEE AND ITS ACTIVITIES IN TURKEY (1915-1930)

ABDÜLMECİT TUĞRUL

The Near East Relief Committee was established in order to collect aid for Armenians subject to the Law of Relocation and Settlement in the years of The First World War. In the following periods it carried out aid activities for other Christian elements, especially Armenians, for about 15 years. The aim of this study is to reveal the organizational structure of the Near East Relief Committee and to examine the activities of the committee in Turkey.

The committee was established in 1915 under the leadership of American Protestant missionaries to collect aid for the Armenians. The committee, which also received the support of the American state, grew in a short time and turned into a large organization over time. It helped refugees and orphans who had to leave their homeland due to the war. While these activities were being carried out, the target audience was primarily Armenians and other Christian elements. As a matter of fact, the delegation had largely terminated its general aid, orphanage, health and industrial activities in Turkey in 1923 when the destitute target group left Turkey, and continued its activities in other places until it turned into a foundation in 1930.

Key Words: Near East Relief Committee, Armenians, Greeks, ABCFM, Missionaries, Turkish-American Relations, Orphanage, Health ve Industrial Activities

ÖNSÖZ

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti ile ilgili ülkemizde ve yurt dışında kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması bizi “Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti ve Türkiye’deki Faaliyetleri (1915-1930)” başlıklı bu doktora çalışmasına yöneltti. Yakın Doğu Yardım Heyeti, hem Türk-Amerikan ilişkilerinin Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemi yıllarındaki seyrinde hem de Ermeni sorununun oluşumunda ve gelişiminde önemli bir faktör olan Protestan misyonerlerince kurulmuştu. Heyet, Türkiye’de faaliyette bulunduğu yıllarda önemli çalışmalar yapmıştı. Bu nedenle Heyetin hem organizasyon yapısını hem de Türkiye’de ne gibi çalışmalar yaptığını doktora tezi olarak çalışmaya karar verdik.

Uzun süren bu çalışma boyunca başta kıymetli hocalarım olmak üzere birçok kişinin yardım ve desteğini gördüm. Öncelikle, konunun tespitinden çalışmanın tamamlanmasına kadar her zaman öneri ve fikirleri ile beni destekleyen, sabrı ve nezaketiyle maddi ve manevi yardımlarını benden esirgemeyen sayın hocam Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü’ye teşekkürlerimi sunarım. Bilgi ve birikimleriyle bana her zaman yol gösteren kıymetli hocalarım Prof. Dr. Recep Karacakaya ile Prof. Dr. Halil Bal’a da teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kendilerinden akademik anlamda çok şey öğrendiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Cezmi Eraslan ve Prof. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar’a şükranlarımı sunarım. Yine manevi desteğiyle her zaman yanımda olan kıymetli dostum Dr. Murat Toman’a da teşekkür ederim.

Amerika’daki araştırmalarım esnasında bana her türlü kolaylığı sağlayan Columbia Üniversitesi Union Theological Seminary Burke Kütüphanesi çalışanlarından Carolyn Bratnober’a teşekkür ederim. Yine New Jersey’deki evinde beni en güzel şekilde ağırlayan, birçok kez beni New York’a götürüp getirme zahmetine katlanan kıymetli dostum Deniz Lamper’e misafirperverliği ve yardımları için minnettarım. Ayrıca Devlet Arşivleri Başkanlığı’nın kıymetli çalışanlarına; İSAM Kütüphanesi yetkili ve çalışanlarına; Boğaziçi Kütüphanesinden yararlanmamı sağlayan Osman Salih Aydın’a da teşekkür ederim.

Son olarak uzun süren çalışmam boyunca zamanlarından çaldığım için beni anlayışla karşılayan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Dilek ve canım yavrularım Melike Neva ile Ömer Burak en fazla teşekkürü onlar hak ettiler, onlara da minnettarlığımı sunuyorum.

Abdülmecit TUĞRUL

İSTANBUL-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGICINDAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

1.1. Ticari İlişkiler	9
1.1.1. 1830 Ticaret Antlaşması	12
1.1.2. 1862 Ticaret Antlaşması	16
1.1.3. Silah Ticareti.....	19
1.1.4. Chester Demiryolu Projesi.....	22
1.2. Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri.....	25
1.2.1. Misyonerlik Faaliyetlerinin Başlaması	26
1.2.2. Ülkede Misyonerliğin Yayılması.....	26
1.2.3. Misyonerlik Çalışmalarına Gösterilen Tepkiler	34
1.2.4. Misyonerler ve Ermeni Sorunu.....	37
1.3. Osmanlı Devleti ile ABD Arasındaki Diplomatik İlişkiler	44
1.4. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi	46
1.4.1. Birinci Dünya Savaşı Esnasında Türk-Amerikan İlişkileri	46
1.4.2. Heyetin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Tutumu.....	54

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ'NİN KURULUŞU

2.1. Heyetin Kuruluşu	66
2.2. Heyetin Amacı	71
2.3. Heyetin İdari Yapılanması	74
2.3.1. Mütevelli Heyeti	81
2.3.1.1. Yürütme Kurulu	83
2.3.1.1.1. Finans Heyeti	85
2.3.1.1.2. Atama Heyeti	86
2.3.1.1.3. Personel Heyeti	87
2.3.1.1.4. Yetimhane Heyeti	88
2.3.1.1.5. Genel Sekreterlik	88
2.3.1.1.5.1. İç Saha Bölümü	89
2.3.1.1.5.2. Servis Bölümü	90
2.3.1.1.5.3. Halkla İlişkiler Bölümü	90
2.3.1.1.5.4. Dış Saha Bölümü	90
2.4. Heyetin Yakın Doğu'daki İdari Yapılanması.....	92
2.4.1. İdari Yapının Oluşturulması	92
2.4.1.1. İstişare Kurulu	97
2.4.2. İdari Bölgelerin Oluşturulması	101
2.4.2.1. İstanbul Bölgesi.....	105
2.4.2.1.1.1. İstanbul Yardım Heyeti	107
2.4.2.2. Kafkasya Bölgesi	110
2.4.2.3. Suriye-Halep Bölgesi	110
2.4.2.4. İran Bölgesi	111
2.4.3. Bölgelerin İdaresi.....	111
2.4.3.1. Yönetim Kurulları	112
2.4.3.2. Direktörler	113
2.4.3.3. Danışma Kurulları	114
2.4.3.4. Bölge Konseyleri.....	115
2.5. Personeli	115
2.5.1. Personel Maaşı	119
2.5.2. Personele Sağlanan Olanaklar	121
2.6. Bütçesi	123
2.6.1. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Fon Transferi	128

2.7. Süreli Yayınları	132
2.7.1. The Acorne	132
2.7.2. The New Near East	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ'NİN ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ

3.1. Genel Yardım Faaliyetleri.....	135
3.1.1. İkmal Üssü Derince	155
3.2. Yetimhane Faaliyetleri.....	159
3.2.1. Türklerin Kimsesiz Çocuklarla İlgili Çalışmaları.....	159
3.2.2. Heyetin Kimsesiz Çocuklarla İlgili Çalışmaları	161
3.2.2.1. Yetimhane Faaliyetlerinin Başlaması	161
3.2.2.2. Yetimhanelerin İdaresi	178
3.2.2.3. Yetimhanelerde Eğitim	180
3.2.2.4. Yetimhanelerde Beslenme	185
3.2.2.5. Yetimhanelerde Endüstriyel Faaliyet	186
3.2.2.6. Heyetin Türkiye'deki Yetimhane Faaliyetlerini Sonlandırması	190
3.2.3. Yetim Çocuklar Hakkında Heyet İle Osmanlı Devleti Arasındaki Anlaşmazlıklar.....	193
3.2.4. Kimsesiz Çocukların Amerika'ya Evlatlık Olarak Gönderilmesi	203
3.2.5. 'Kurtarma Evleri'	205
3.3. Sağlık Alanındaki Faaliyetler	208
3.3.1. Heyetin Anadolu'da Sağlık Faaliyetlerine Başlaması	208
3.3.2. Heyetin Anadolu İstasyonlarındaki Sağlık Faaliyetleri	217
3.3.2.1. Adana	217
3.3.2.2. İzmir	218
3.3.2.3. İzmit	219
3.3.2.4. Derince	220
3.3.2.5. Samsun	221
3.3.2.6. Konya	223
3.3.2.7. Kayseri	224
3.3.2.8. Sivas	225
3.3.2.9. Harput.....	226
3.3.2.10. Antep	227
3.3.2.11. Maraş	228
3.3.2.12. Urfa.....	229
3.3.2.13. Mardin	229

3.3.2.14.	Diyarbakir.....	230
3.3.2.15.	Merzifon	230
3.3.2.16.	Trabzon.....	231
3.3.2.17.	İstanbul	233
3.3.2.17.1.	İstanbul Trahom Hastanesi.....	234
3.3.2.17.2.	Yedikule Verem Çocuk Hastanesi	235
3.3.3.	Heyetin Türkiye’deki Sağlık Faaliyetlerini Sonlandırması	236
3.4.	Endüstriyel Alandaki Faaliyetler	237
3.4.1.	Heyetin Anadolu’da Endüstriyel Faaliyetlere Başlaması	237
3.4.2.	Heyetin Anadolu’da Gerçekleştirdiği Endüstriyel Faaliyetler.....	242
3.4.2.1.	Bursa	242
3.4.2.2.	Kayseri	243
3.4.2.3.	Merzifon.....	244
3.4.2.4.	Sivas	245
3.4.2.5.	Samsun	247
3.4.2.6.	Harput.....	248
3.4.2.7.	Konya	250
3.4.2.8.	Adana	251
3.4.2.9.	Tarsus	251
3.4.2.10.	Haçin	252
3.4.2.11.	İzmit.....	253
3.4.2.12.	Trabzon.....	254
3.4.2.13.	Maraş	255
3.4.2.14.	Urfa.....	255
3.4.2.15.	Antep	256
3.4.2.16.	Diyarbakir.....	256
3.4.2.17.	Mardin	257
3.4.2.18.	İstanbul	258
3.4.3.	Heyetin Türkiye’deki Endüstriyel Faaliyetlerini Sonlandırması	263
3.4.4.	Satış Barakaları	264

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ’NİN ABD’DEKİ FAALİYETLERİ

4.1.	Yardım Toplama Faaliyetleri.....	274
4.1.1.	Bağışlar	274
4.1.2.	Savaş Tahvilleri	280
4.1.3.	Golden Rule Sunday	281

4.2. Basın ve Medyayı Kullanışı	286
4.3. Heyetin Türk Karşıtı Propaganda Faaliyetleri	290
4.4. Heyetin ABD’de Lobi Oluşturma ve Tanıtım Faaliyetleri.....	294
4.4.1. Mitingler	295
4.4.2. Konferanslar.....	299
4.4.3. Davetler.....	304
4.5. Heyetin Amerikan Başkanlarıyla İlişkisi	305
4.5.1. Woodrow Wilson.....	305
4.5.2. Warren Gamaliel Harding.....	308
4.5.3. John Calvin Coolidge.....	313

BEŞİNCİ BÖLÜM

YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ’NİN ERMENİ MESELESİNDEKİ TUTUMU VE HEYETİN KAPATILMASI

5.1. Mütareke ve Sonrasında Heyetin Tutumu	315
5.2. Paris Barış Konferansı’nda Ermeni Meselesi ve Heyet.....	317
5.3. Manda Meselesi ve Heyet	322
5.3.1. King-Crane Misyonu	330
5.3.2. Harbord Misyonu	334
5.3.3. Manda Meselesinin Sonucu	340
5.4. Lozan Antlaşması ve Heyetin Tutumu	346
5.5. Ankara Hükümeti’nin Heyete Karşı Tutumu	360
5.6. Heyetin Kapatılması	376
SONUÇ.....	381
KAYNAKÇA	386
EKLER.....	416
ÖZGEÇMİŞ.....	424

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: 31 Ekim 1917 Tarihi İtibariyle NER Yardım Merkezleri.....	77
Tablo 2.2: 22 Ocak 1920 Tarihi İtibariyle NER Mütavelli Heyeti Üyeleri.	82
Tablo 2.3: 22 Ocak 1920 Tarih İtibariyle NER Yürütme Kurulu Üyeleri.	84
Tablo 2.4: Finans Heyeti Üyeleri.	86
Tablo 2.5: Atama Heyeti Üyeleri.	87
Tablo 2.6: Personel Heyeti Üyeleri.	87
Tablo 2.7: Yetimhane Heyeti Üyeleri.	88
Tablo 2.8: 27 Şubat 1919 Tarihli İstanbul Bölgesi Geçici Bütçe Önerisi.	95
Tablo 2.9: Heyetin 27 Şubat 1919 Tarihli Geçici Coğrafi-İdari Bölgeleri.	101
Tablo 2.10: 10 Ocak 1920 Tarihi İtibariyle NER Coğrafi-İdari Merkezleri.	102
Tablo 2.11: NER 1922 Yılı Personel Dağılımı.	116
Tablo 2.12: 1915-1923 Yılları Arası Toplanan Bağışlar.	123
Tablo 2.13: Hurdsman & Cranstoun'un 31 Mayıs 1918 Tarihli Teftiş Özeti.	125
Tablo 2.14: Hurdsman & Cranstoun'un 30 Haziran 1929 Tarihli Teftiş Özeti.	126
Tablo 3.1: <i>Western Belle</i> ve <i>Mercurious</i> ile Gönderilen Yardım Malzemeleri.	138
Tablo 3.2: Heyetin Eylül 1919'da Bursa ve Civarındaki Hububat Yardımı.	144
Tablo 3.3: 30 Haziran 1920 Tarihi İtibariyle NER Bölgelerindeki Çocuk Sayısı. .	167
Tablo 3.4: 24 Nisan 1920 İtibariyle NER Yetimhanelerindeki Çocukların Heyete Masrafı.	167
Tablo 3.5: 1 Eylül 1921 Tarihi İtibariyle İstanbul ve Anadolu'daki NER Yetimhanelerde Kalan Çocuk Sayısı.....	175
Tablo 3.6: Ağustos 1919 Antep Erkek Çocuk Yetimhanesi Örnek Menü.	185
Tablo 3.7: İade Edilen Ermeni Çocuklar.	197
Tablo 3.8: 1919- 1920 Arası Tıbbi Birimler ve Sorumlu Personel.....	212
Tablo 3.9: 28 Nisan 1919 Tarihi İtibariyle NER Bağlantılı Hastaneler ve Yapılan Yardımların Hastanelere Oranı.	213
Tablo 3.10: 30 Haziran 1920 Tarihi İtibariyle NER Hastane İstatistiği.....	214
Tablo 3.11: 1 Eylül 1921 İtibariyle Anadolu'daki Tıbbi Kurum ve Personel Sayısı.	215
Tablo 3.12: 1922 Yılı Anadolu'daki NER Hastanelerinde Milliyetlerine Göre Aylık Ortalama Bakılan Hasta Sayısı.	216
Tablo 3.13: 1922 Yılı Samsun Hastanesi Raporu.	221
Tablo 3.14: 1922 Yılı Sivas Hastanesi Raporu.	226
Tablo 3.15: 1919 Yılında Anadolu'daki Bazı İstasyonlarda Yürütülen Endüstriyel Faaliyetler.	239
Tablo 3.16: 1922 Yılı Sivas Endüstriyel Faaliyetler Raporu.	247
Tablo 3.17: 1922 Yılı İstanbul Endüstriyel Bölümü Tarafından İstihdam Edilen İşçi Sayısı ve Maliyetleri.	261

Tablo 3.18: 1922 Yılı İstanbul Endüstriyel Bölümü Tarafından İstihdam Edilen İşçilerin Uyrukları.....	262
Tablo 3.19: Heyetin Beyoğlu'ndaki Satış Mağazasında Satılan Malzemeler ve Fiyatları.....	270
Tablo 4.1: Rockefeller Vakfının 6 Ekim 1915 ile 12 Temmuz 1916 Arası Heyete Yapmış Olduğu Yardım Miktarı.....	275
Tablo 4.2: Kanada-Ermeni Yardım Fonu Birliği'nin Oluşturduğu Eyalet Heyetleri ve Başkanları.....	278
Tablo 4.3: NER'in Savaş Tahvillerinden Elde Ettiği Gelir.....	280
Tablo 4.4: 22 Ocak 1918 Tarihli Konferans Gündemi.....	299
Tablo 4.5: 27 Haziran 1918 Tarihli Heyet Çalışanları Konferans Gündemi.....	301
Tablo 5.1: 30 Haziran 1929 Tarihine Kadar Toplanması Planlanan Para.....	378

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: NER İdari Yapılanması.	81

KISALTMALAR LİSTESİ

ABA	:American Board Archives
ABCFM	:American Board of Commissioners for Foreign Missions
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ACASR	:American Committee for Armenian and Syrian Relief
ACIA	:American Committee for The Independence of Armenia
ACOLT	:American Committee Opposed to The Lausanne Treaty
ACRNE	:American Committee for Relief in The Near East
A.e.	:Aynı eser/yer
ARA	: American Relief Administration
ARIT	: American Research Institute in Turkey
B:	:Box
BCA	:Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO	:Bab-ı Ali Evrak Odası
BFMPC	:Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church
Bkz.	:Bakınız
bs.	:Basım
BOA	:Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DH.EUM.AYŞ.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş

DH.EUM.ECB.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Ecânib Kalemi
DH.İ.UM.	:Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Belgeleri
DH.KMS.	:Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti
DH.ŞFR.	:Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri
DH.UMVM.	:Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti
ed.	:Editör
F:	:Folder
HR.İM.	:Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı Belgeleri
HR. MÜ.	:Hariciye Mütareke
HR.SYS.	:Hariciye Nezareti Siyasî Kısım
İ.DUİT.	:Dosya Usulü İradeler Tasnifi
JDC	:Joint Distribution Committee
kg	:kilogram
LMM	:Layman Missionary Movement
LMC	:Lord Mayor's Committee
m	:metre
MRL	:Missionary Research Library
NECA	:Near East Christian Association
NER	:Near East Relief
NERCR	:Near East Relief Committee Records
nr.	:numara

MV.	:Meclis-i Vükelâ Mazbataları
PRFRUS	:Papers Related to the Foreign Relations of the United States
s.	:sayfa
S.	:Sayı
S:	:Series
ŞD.	:Şûra-yı Devlet Belgeleri
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	:Türk Tarih Kurumu
vb.	:ve benzeri
Vol.	:Volume (cilt)
yay. haz.	:Yayına Hazırlayan
YMCA	:Young Men Christian Association
YWCA	:Young Women Christian Association
y.y.	:Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

Osmanlı topraklarına misyonerlik amacıyla gelen ilk Protestan misyonerler Pliny Fisk ile Levi Parsons, 1819 yılında İzmir Limanına ayak basmışlardı. Fisk ve Parsons'dan başlayarak Osmanlı coğrafyasına gelen ilk dönem Protestan misyonerlerin hedef kitlesi Yahudiler ve Müslümanlar olmuştu. Ancak çeşitli nedenlerle istenilen verim elde edilememişti. Bir süre sonra Ermeniler üzerine yoğunlaşmıştı. Ermeniler, misyonerler için aranan kitle konumundaydı. Hatta diğer bazı misyonlar kapatılmış ve tüm enerji Ermeniler üzerine hasredilmişti. İlerleyen dönemde Ermeniler arasında öyle bir başarı elde edilmişti ki neredeyse ortaya Amerikanlaşan bir Ermeni toplumu çıkmıştı. Protestan Ermeniler, Amerikan misyonerlerinin Anadolu'daki sermayesi haline gelmişti. Bu nedenle 1895 Ermeni olayları esnasında Anadolu'daki Ermeniler için misyonerler tarafından yardımlar toplanıp dağıtılmıştı. Bu yardım toplama tecrübesi ilerleyen dönemde daha geniş bir şekilde ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan Ermeni isyanları nedeniyle cephe gerisini güvenli tutmak istemiş ve 1915 yılında Sevk ve İskân Kanunu'nu çıkartmıştı. Böylece Ermeniler Musul, Zor, Halep ve Suriye'nin bazı bölgelerine sevk edilmişlerdi. Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti de önceki tecrübeler ışığında bu sevk edilen Ermenilere yardım toplamak amacıyla kurulmuştu. Çalışma konumuz olan Yakın Doğu Yardım Heyeti, 1915 yılından 1923 yılına kadar Anadolu yoğunluklu olmak üzere Kafkasya, Suriye ve İran'da faaliyetlerde bulunmuştu. Heyet, 1923 yılında büyük oranda Anadolu'dan çekilmiş, Anadolu'daki kurumlarının birçoğunu Yunanistan'a taşımıştı. Bu tarihten Heyetin kapatılıp vakfa dönüştürüldüğü 1930 yılına kadar Heyet çalışmaları Yunanistan, Kafkasya ve Suriye'de sürdürülmüştü.

Bu çalışmada hedeflenen temel amaç, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin organizasyon yapısını ortaya koymak ve bu yapının Türkiye'de ne gibi faaliyetler yaptığını ortaya çıkarmaktır. Zira Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devletinin çıkardığı Sevk ve İskân Kanunu'na tabi Ermeniler yararına kurulan ve 1930 yılında vakfa dönüştürülmesiyle hedef ve faaliyet alanlarını değiştiren böyle bir yapı nasıl olmuş da başta Amerikan başkanları olmak üzere neredeyse tüm Amerikan

resmi ve sivil toplum örgütlerini arkasına alacak kadar büyümüştü. 15 yıllık bir süre içinde milyonlarca dolarlık bir bütçenin elde edilmesi nasıl sağlanmıştı? Çalışma merkezi olarak Türkiye topraklarında ortaya çıkan bu yapının ne gibi faaliyetler gerçekleştirdiği, hedeflenen diğer önemli amaçtır. Diğer taraftan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin hayırsever bir örgüt olup olmadığı bu çalışma kapsamında tartışılmamıştır. Ayrıca, bu mezkûr Heyetin hedef kitlesinin Ermeniler olması, Ermeni sorununun ortaya çıkışı ve Ermeni sorununun seyri ile ilgili tartışmalara girmemizi gerektirmemiştir ve bu tartışmalar da çalışmamızın kapsamı dışında tutulmuştur.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, İstanbul merkezli başladığı faaliyetlerini Kafkasya, Suriye ve İran'da da sürdürmüş ve bir süre sonra faaliyetlerini dört temel bölge üzerinden gerçekleştirmişti. Heyet idari yapısına göre bu dört bölge, İstanbul Bölgesi, Kafkasya Bölgesi, Suriye-Filistin Bölgesi ve İran Bölgesi'ydi. Tüm bu bölgeler Heyetin New York merkez ofisinden yönetilmekteydi. Bu çalışmada Heyetin organizasyon yapısı ortaya konulduktan sonra sadece Heyetin Türkiye topraklarındaki faaliyetleri incelenmiş, Suriye, Kafkasya ve İran'daki Heyet faaliyetleri çalışmamızın kapsamı dışında tutulmuştur. Ancak Yakın Doğu Yardım Heyeti idari bölgeleri oluşturulurken Antep, Maraş, Urfa, Diyarbakir, Mardin gibi Osmanlı idari yapısında yer alan vilayet ve sancaklar Heyetin Suriye Bölgesi içinde değerlendirilmiştir. Çalışmamızı yaparken günümüz Türkiye sınırlarını temel aldığımız için bu mezkûr şehirleri de çalışmamızın kapsamı içine dâhil ettik.

Yakın Doğu Yardım Heyeti ve Türkiye'deki faaliyetlerini incelediğimiz çalışmamızın temel kaynakları, Heyetin Amerika Birleşik Devletleri Columbia Üniversitesi Union Theological Seminary adlı ilahiyat okulunun kütüphanesinde mevcut kendi arşiv belgeleri, Amerikan Araştırma Enstitüsü (ARIT) tarafından yayınlanan Amerikan Board Arşiv Belgeleri, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi belgeleridir. Heyetin organizasyon yapısını ortaya koymak için kullandığımız çalışmamızın temel kaynağı, içinde Heyet içi yazışmalar, telgraflar, istasyonlardan gönderilen raporlar, propaganda broşürleri, Mütevelli Heyeti ve Yürütme Kurulu toplantı tutanakları bulunan kendi arşiv belgeleri olup bu belgeler taranarak Heyetin organizasyon yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan

Heyetin Türkiye’deki faaliyetleri, bu arşiv belgeleri ve Amerikan Board belgeleri ile Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi belgelerinin mukayesesi yapılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Zira Heyetin kendi belgelerinde bahsettiği teorisi ile pratiği arasında tutarsızlık olabileceği gibi Osmanlı arşivlerinde de tamamen devlet yanlısı bir bakış olabileceği göz önünde bulundurulmuştur. Yine bu mukayesenin daha sağlıklı olabilmesi için çalışmamız esnasında dönemin Amerikan basını ve Türk basınında yer alan dergi ve gazetelerdeki haber ve yazılar da kullanılmıştır. Son olarak çalışmamız ile ilgili en önemli kaynaklardan birisi de kuşkusuz Heyet Başkanı James L. Barton’ın 1930 yılında kaleme aldığı “The Story of the Near East Relief” adlı eseridir¹. Barton, bu eserle Heyet faaliyetlerinin başlangıcından vakfa dönüşümüne kadar geçirmiş olduğu evreleri ve yapılan faaliyetleri özet bir şekilde anlatmış ama daha çok da Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin tanıtımını yapmıştır. Yazar, kitapta sadece Ermeniler değil Yakın Doğu’daki tüm topluluklara yardım edildiğini anlatmıştır. Ne var ki bu anlatılanlar tek taraflıdır ve sadece Heyetin olumlu tarafları ön plana çıkarılmaktadır. Zira unutulmaması gerekir ki Barton aynı zamanda Amerikan Board Sekreteri olup uzun süreden beri Türkiye’de misyonerlik yapan ve Ermenilere özel sempatisi olan ve hatta hayatını Ermeni davasına adanmış birisiydi. Bu nedenle anlattıklarını dönemin gelişmeleri ışığında ve diğer kaynaklarla mukayese ederek değerlendirmek gerekir. Aksi takdirde bu kitapta anlatılanlar bizi tarihsel hatalara düşürür. Biz de çalışmamızda bu eserden yararlanırken aktarılan verileri mukayeseli bir şekilde kullanmaya gayret ettik.

Yakın Doğu Yardım Heyeti ile ilgili az sayıda çalışma yapılmış olup bunlar da genellikle yüksek lisans seviyesinde olan çalışmalardır. Bu çalışmalardan biri Fatih Gencer’in yazdığı “Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi” adlı çalışmadır². Bu çalışmada yazar, öncelikle Heyetin Amerika’daki yardım amaçlı yürüttüğü faaliyetlerine, devamında Osmanlı coğrafyasındaki çalışmalarına ve son olarak da Heyetin Anadolu üzerinde Amerikan politikalarını etkilemeye yönelik çalışmaları üzerinde durmuştur. Yazar, Osmanlı

¹ James Levi Barton, **Story of the Near East Relief (1915-19130): An Interpretation**, New York, Macmillan Company, 1930.

² Fatih Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi**, İstanbul, Alternatif Yayınları, 2006.

arşiv belgelerini kullanmış ama kendisinin de açık yüreklilikle belirttiği gibi çalışmada Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin kendi arşiv belgelerini kullanmamış ve bu açığı Amerikan Board belgeleriyle telafi etmeye çalışmıştır.

Heyet ile ilgili yapılmış bir başka çalışma da Pınar Özbek'in yazdığı "Missionaries and Near East Relief Society in the U.S. Foreign Policy Towards The Armenian Question, 1915-1923" adlı yüksek lisans tezidir³. Özbek çalışmada, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dönemde Yakın Doğu politikasını misyonerler, Ermeni sorunu ve Yakın Doğu Yardım Heyeti üzerinden incelemiştir. Özbek'in çalışmada Osmanlı arşiv belgelerine ve Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin kendi arşiv belgelerine yer verilmemiş, çalışma sadece Amerikan Dışişleri Belgeleri (PRFRUS) ve ikinci el kaynaklar üzerinden incelenmiştir.

Heyet ile ilgili yapılan bir diğer çalışma Kemal Burkay Baştuji'nin yazdığı "Near East Relief's Aid Campaign in Occupied Constantinople (1918-1923): Aid and Politics" adlı yüksek lisans tezidir⁴. Baştuji çalışmada Heyetin işgal İstanbul'unda gerçekleştirdiği yardım politikalarını teorik tartışmalardan da yararlanarak ele almış, Heyetin neden yardım çalışmaları yaptığını ve bu çalışmaların sosyal ve siyasi sonuçlarını tartışmıştır. Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin hayırsever bir organizasyon olup olmadığını, hayırsever bir kurumda olması gereken nitelikler ile heyetin uyumlu olup olmadığını incelemiştir. Ayrıca Heyetin bu konudaki teori ve pratiğini temelde Amerikan Board belgeleri üzerinden ele almıştır. Baştuji, çalışmasını Amerikan Board belgeleri ile Osmanlı arşiv belgelerini kullanarak hazırlamıştır.

Bu çalışmalar dışında, Yakın Doğu Yardım Heyeti ile ilgili doğrudan olmasa da, bazı çalışmalarda Heyet için bölüm ayrılmış ve Heyet faaliyetleri değerlendirilmiştir. Bunlardan biri, Dimitra M. Giannuli'nin "American Philanthropy in the Near East: Relief to the Ottoman Greek Refugees, 1922-1923" adlı doktora

³ Pınar Özbek "Missionaries and Near East Relief Society in the U.S. Foreign Policy Towards The Armenian Question, 1915-1923", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2009.

⁴ Kemal Burkay Baştuji, "Near East Relief's Aid Campaign in Occupied Constantinople (1918-1923): Aid and Politics", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, İstanbul, 2018.

tezidir. Giannuli, tezinin beşinci bölümünü Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin 1922-1929 yılları arasında Yunanistan'da gerçekleştirdiği faaliyetleri incelemeye ayırmıştır⁵. Çalışmalardan bir diğeri, Metin Ayışığı'nın "Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri" adlı eseridir. Kitabın dördüncü bölümünde Yakın Doğu Yardım Heyeti hakkında bir takım özet bilgiler verilmiş, beşinci bölümde de kısmen Heyet faaliyetlerine değinilmiştir⁶. Başka bir çalışma Keith D. Watenpugh'un "Bread From Stones: The Middle East and the Making of Modern Humanitarianism" adlı kitabıdır. Bu çalışmanın dördüncü bölümünde ise Yakın Doğu Yardım Heyeti üzerinden Amerika'nın hayırseverliği ele alınmıştır⁷. Bir diğer çalışma Kenan Özkan'ın "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923)" adlı eseridir. Özkan, kitabının "İnsani İlişkiler" başlıklı ikinci bölümünde çok kısa bir şekilde Yakın Doğu Yardım Heyeti'nden bahsetmiştir⁸.

Tüm bu çalışmaların yanı sıra, Yakın Doğu Yardım Heyeti ile ilgili yerli ve yabancı birçok makale yayınlanmıştır. Bu makalelerin büyük bir çoğunluğu Amerikan Board ve Osmanlı arşiv belgeleri üzerinden yazılmış ve çoğu zaman Heyetin organizasyon yapısı hakkında gerekli ve yeterli bilgiler verilmemiştir. Ayrıca bu çalışmalarda kısmi bir şekilde Heyet istasyonlarında gerçekleştirilen faaliyetler incelenmiş, bütünlüklü bir şekilde Heyetin Türkiye topraklarında gerçekleştirdiği faaliyetler incelenmemiştir⁹. Diğer taraftan Rockefeller Vakfı

⁵ Dimitra M. Giannuli, "American Philanthropy in the Near East: Relief to the Ottoman Greek Refugees, 1922-1923", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Kent State University**, Ohio, 1992, s.206-266.

⁶ Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Ankara, TTK Yayınları, 2004, s.108-134, 151-169.

⁷ Keith D. Watenpugh, **Bread From Stones: The Middle East and the Making of Modern Humanitarianism**, California, California University Press, 2015, s.91-123.

⁸ Kenan Özkan, **Mondros Mütarekesi'nden Lozan Barış Konferansı'na Milli Mücadele Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1918-1923)**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2016, s.297-324.

⁹ Bu çalışmalar, yayınlanma tarihine göre, Mehmet Canlı, "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", **Askeri Tarih Bülteni**, No:38, Ankara, Şubat 1995, s.42-49; Cenk Demir, "Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Samsun'daki Faaliyetleri, 1919-1922 (Yetimhane, Hastane, Aşevi ve Diğer Yardım Çalışmaları)", **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I**, ed. Osman Köse, Samsun 2016, s.269-284; Gülbadi Alan, "1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee – NER) Çalışmaları", **Geçmişten Günümüze Göç – I**, ed. Osman Köse, Samsun 2017, s.661-681; Dilşen İnce Erdoğan, "American Board Of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief'e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri", **Belgi Dergisi**, C.II, S.14, 2017, s.552-565; Gülbadi Alan, "Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee – NER) 1919 Sonrası Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi'ndeki Faaliyetleri", **Tarih ve Toplum Araştırmaları**, ed. Kazım Kartal, Ankara, 2020, s.1-39; Cenk Demir, Süleyman Tekir, "Amerikan Yakındoğu Yardım

Arşivi'nde ise Heyetin kendi arşiv belgeleri kullanılarak kaleme alınan bazı makaleler mevcuttur. Ancak bu çalışmalar da sadece Heyet arşiv belgeleri üzerinden ve tek taraflı olarak yazılmışlardır¹⁰.

“Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti ve Türkiye'deki Faaliyetleri (1915-1930)” başlıklı tez çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde, Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan kısmını, ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık. Dört alt başlıkta ele aldığımız bu bölümde Türk-Amerikan ticari ilişkilerini, Amerikan Protestan misyonerlik faaliyetlerini, iki devlet arasındaki diplomatik ilişkinin seyrini ve Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Amerikan ilişkilerine olan etkisini değerlendirdik.

İkinci bölümde, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin kuruluş seyrini ve Heyetin organizasyon yapısını ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde, Heyetin kuruluş aşamalarını ve hangi amaçla kurulduğunu anlattıktan sonra nasıl bir idari yapıya sahip olduğunu hiyerarşik bir şekilde ele aldık. Heyetin kendi personelini yönetmeye yönelik politikaları, nasıl bir bütçeye sahip olduğu ve bu bütçenin yönetimi, bizzat Heyet tarafından yayınlanan bülten şeklindeki süreli yayınları da yine bu bölümde ele aldığımız konular arasındadır. Bölümü hazırlarken kullandığımız temel kaynak Heyetin kendi arşiv belgeleri olmuştur. Bu arşiv belgelerinin yanı sıra, bölümde, Amerikan Dışişleri Belgeleri, Amerikan Board belgelerini ve dönemin Amerikan basınına da kullandık.

Heyeti'nin Milli Mücadele Döneminde Urfa ve Çevresindeki Yardım Çalışmaları”, **Studies of the Ottoman Domain**, C.VIII, S.15, 2018, s.109-139; Muttalıp Şimşek, “Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermeni Yetimleri Suriye'ye Nakli Meselesi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol.IX, No:17, Haziran 2019, s.1-12; Gülbadi Alan, Tekin Aycan Taşçı, “Kendi Kaynaklarında Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri (1919-1920)”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S.31, 2021, s.41-78; Fatih Gencer, “Yakındoğu Yardım Komitesi'nin Faaliyetleri ve Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”, **OTAM**, Sayı:51, Bahar 2022, s.141-160; adlı çalışmalardır.

¹⁰ Bu çalışmalar vakfın <https://rockarch.issuelab.org> adlı kendi sitesinde yayınlanmaktadır. Y. Brodski, “The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center”, 2012; M. Limberg, “A Full Round of Life for All: Transforming Near East Relief into the Near East Foundation”, 2013; R. Jinks, “Near East Relief and the Rescue of "Absorbed" Armenian Women, 1915-21”, 2013; D.Rodogno ve S. Gauthier, “The Near East Relief's Caucasus Branch Operation (1919-1920)”, 2011; S. Miglio, “America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930”, 2009; Jo Laycock, “International Refugee Relief on the Caucasus Front, 1915-16: Perspectives from the Rockefeller Archive Center”, 2021. (Son erişim tarihi: 14 Haziran 2022).

Üçüncü bölümde, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Türkiye'deki faaliyetlerini dört alt başlıkta değerlendirdik. Bu alt başlıklardan birincisinde, Heyetin genel yardım faaliyetlerini; ikinci alt başlıkta, Heyetin Türkiye'de gerçekleştirdiği yetimhane faaliyetlerini ve bu konuda ortaya çıkan sorunları; üçüncü alt başlıkta Heyetin Türkiye'de gerçekleştirdiği sağlık faaliyetlerini ve bu sağlık faaliyetlerinin hangi istasyonlarda gerçekleştirildiğini; son alt başlıkta da Türkiye'de ne gibi endüstriyel çalışmalar yaptığını istasyon bazında ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde kullandığımız kaynaklar, Heyetin kendi arşiv belgeleri, Amerikan Board belgeleri ve Osmanlı arşiv belgeleri olmuştur. Tüm bu belgeler, dönemin yerli ve yabancı basınında çıkan haber ve yazılarla birlikte mukayeseli bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Amerika'daki faaliyetlerini ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde, Heyetin Amerika'da yardım toplama çalışmalarını, yardım toplarken basın ve medyayı kullanım şekli ve Amerikan kamuoyunda oluşturmaya çalıştığı Türk karşıtı propaganda faaliyetlerini ele aldık. Heyetin Amerika'daki lobi oluşturma, tanıtım ve propaganda çalışmalarını değerlendirdik. Son olarak da, 15 yıllık Heyet faaliyetleri boyunca Amerika'da görev yapmış üç Amerikan başkanı ile Heyet arasındaki ilişkileri bu bölüm içinde ele almaya çalıştık. Bu bölümde Heyetin kendi arşiv belgeleri ile dönemin Amerikan basınında çıkan haber ve yazılar ana kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca Amerikan Board belgeleri de bu bölümde kullanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

Çalışmamızın beşinci ve son bölümünde Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Mondros Mütarekesi sonrasında gelişen siyasi olaylar esnasında göstermiş olduğu tutumu anlattık. Heyet çalışanları sahada yardım çalışmaları yaparken Heyet yetkilileri de başta Paris Barış Konferansı'nda olmak üzere lobi faaliyetleri yapmaktaydı. Bu manada Heyet önde gelenlerinin manda meselesinde göstermiş olduğu tutumu değerlendirmeye çalıştık. Ayrıca Heyetin, King-Crane Komisyonu, Harbord Heyeti ile olan ilişkisi ve Lozan Antlaşması ile ilgili çalışmaları ve tutumunu ele aldık. Yine bu bölümde, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Ankara Hükümeti ile olan ilişkilerini de ortaya koymaya çalıştık. Son olarak Heyetin kapatılması konusunu ele alarak çalışmamızı tamamladık. Bu bölümün temel

kaynakları, Heyetin kendi arşiv belgeleri, Amerikan Board belgeleri, Osmanlı arşiv belgeleri ve Cumhuriyet arşiv belgeleri olmuştur. Yine bu bölümde de dönemin yerli ve yabancı basınında çıkan haber ve yazıları, tetkik eserlerle birlikte mukayeseli bir şekilde ele almaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGICINDAN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

1.1. Ticari İlişkiler

Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonileri 1783 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanarak Amerika Birleşik Devletleri'ni kurmuşlardı. Kurulan bu yeni devletin, ABD, dış politikadaki temel önceliği ticari çıkarları olmuştur. ABD'nin Osmanlı Devleti ile arasındaki ilk ilişkilerin başlaması da ticaret temelli olmuştur. İki devlet arasındaki ticari ilişkiler ABD'nin Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları (Cezayir, Tunus, Trablusgarp) denilen Mağrip bölgesiyle geliştirdiği ticari ilişkilerle başlamıştır¹. Mağrip ülkeleriyle temastan önce bazı Amerikan gemileri İzmir Limanını ziyaret etmiş olmalı ki 1785 yılında İzmir kuru üzümünün Boston'da satıldığından söz edilmiştir². Diğer taraftan bir Amerikan gemisi ilk olarak 1786 yılında İstanbul'u ziyaret etmişti³. Sonrasında İstanbul limanı uzun bir süre Amerikalı tüccarlar tarafından rağbet görmemiştir. Bunun en önemli nedeni, Amerikalılar için temel ithal maddesi olan afyonun satın alınması için uygun bir liman olmamasıydı⁴. Ayrıca, Osmanlı Devleti ile ABD arasında bir ticaret antlaşması olmadığından Amerikan bandıralı gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan geçişi zor şartlara bağlıydı ve bazen Babıali izin bile vermemekteydi⁵. Amerikalı tüccarlar için

¹ Çağrı Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara, İmge Yayınevi, 2001, s.38-39.

² Leland James Gordon, **American Relations with Turkey 1830-1930, An Economic Interpretation**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1932, s.41.

³ James A. Field, **America and the Mediterranean World, 1776-1882**, New Jersey, Princeton University Press, 1969, s.113.

⁴ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.81.

⁵ Henry Dearborn, **A Memoir on the Commerce and Navigation of the Black Sea, And the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt**, Boston, Wells and Lilly, 1819, s.xxiii.

en uygun yer İzmir limanıydı. Bu manada kayıtlara geçen ilk ticaret gemisinin 1797 yılında İzmir Limanına geldiği belirtilmiştir⁶.

ABD, henüz bağımsızlığını kazanmadan ve İngiliz kolonileri iken, İngiltere bayrağı altında Batı Avrupa ve Akdeniz ile sıkı bir şekilde ticaret yapmaktaydı. ABD, bağımsız bir devlet olduktan sonra, Mağrip bölgesiyle ticari ilişkilerini geliştirmiş ve 1786-1797 yılları arasında Mağrip ülkeleri ile ticaret anlaşmaları yapmıştı. Fas ile 23 Haziran 1786 tarihinde, Cezayir ile 5 Eylül 1795 tarihinde, Tunus ile 28 Ağustos 1796 tarihinde ve son olarak da Trablusgarp ile 4 Kasım 1796 tarihinde ticaret ve dostluk anlaşmaları imzalanmıştı⁷. Ancak çoğunlukla korsanlık ve ticaret gemilerinden aldıkları vergilerle geçinen Mağrip Bölgesi Dayıları⁸ ile Amerikan ticaret gemileri arasında sorunlar baş göstermeye başlamış ve bazı Amerikan gemileri yağmalanıp mürettebatı tutsak edilmişti. Bu vakaların artması hem Amerikan hükümeti hem de Amerikan kamuoyunda büyük rahatsızlık meydana getirmişti. Nihayetinde ABD ile Mağrip Dayıları arasında 1801-1824 tarihleri arasında Berberi Savaşları denilen savaş çıkmıştı. Savaş, ABD'nin mutlak galibiyeti ile sonuçlanmıştı. Savaş sonrasında ABD, artık Mağrip ülkelerine vergi vermek zorunda kalmamış ve bu ülkelerle bir takım kapitüler haklar da içeren anlaşmalar imzalamıştı⁹.

ABD, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı devleti ile olan ticari ilişkilerini İngiliz bandırası altında İngiliz konsolosları veya Doğu Akdeniz Kumpanyası aracılığıyla gerçekleştirmekteydi. Ancak konsolosluk harçlarını ödemek istemeyen Amerikan tüccarları Osmanlı Devleti ile doğrudan ilişki kurmak istemişlerdi.

⁶ Nurdan Şafak, **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, İstanbul, OSAV, 2003, s.36.

⁷ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.41-59.

⁸ Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları, 1689'dan itibaren yeniçeri subayları tarafından seçilmeye başlanan ve "dayı" adı verilen kişilerce yönetilmiştir. Dayılık, 1830 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgaline kadar sürmüştür. Mehmet Maksudoğlu, "Dayı", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.IX, İstanbul, 1994, s.59-60.

⁹ Berberi Savaşlarının ABD açısından diğer sonuçları şunlardı: Amerikalı konsoloslar hem İslam ülkelerini daha yakından tanımaya başlamış hem de bölgede görev yapan konsoloslar doğu dillerini öğrenmeye başlamışlardır. Bu da ticari ve diplomatik faaliyetlerin başarılı olmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca bu konsoloslar sayesinde tüm Akdeniz dünyası yakından takip edilmeye başlanmıştır. Bunların yanı sıra ABD, ticari çıkarlarını korumak için güç kullanmayı dış politikasının en temel ilkelerinden biri yapmıştır. ABD, Akdeniz'de daimi bir filo bulundurmaya başlamış ve Amerikan savaş gemilerinin bölgede varlığı Amerikan ticaretini arttırmıştı. Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.70-72.

Konsolosluk harcı, söz konusu emtia bedelinin binde iki buçuğuna tekabül etmekteydi. Diğer taraftan Amerikalılar, İngilizlere uygulanan %3'lük gümrük vergisine hak kazanmaktaydılar. Görünüşte İngilizler rakipleri Amerikalıların işini kolaylaştırmaktaydı. Fakat aslında Amerikalıların Osmanlı Devleti ile ayrı bir ticaret anlaşması yapıp daha iyi şartlar elde etmesine mani olmaktaydı. Böylece İngilizlerin sömürge mallarının satışındaki üstünlüğü devam edebilirdi. Ayrıca konsolosluk harcı İngiliz konsoloslarına düzenli bir gelir (1799-1811 arası yaklaşık 65 bin dolar) de sağlamaktaydı¹⁰. ABD'nin, Osmanlı Devleti ile doğrudan temas kurmak için attığı ilk adım ABD Başkanı Thomas Jefferson'un, William Stewart adlı bir Amerikalıyı İzmir konsolosluğuna aday göstermesiydi. Ancak Stewart'ın liyakati Osmanlı Hükümeti tarafından yeterli görülmemişti. Bunun üzerine Stewart, 1803 Kasım'ında İzmir'den ayrılmış ve yerine de İsveç ile Danimarka Başkonsolosluğu da yapan İngiliz Robert Wilkinson'u Amerikan temsilcisi olarak bırakmıştı¹¹. 1808 yılında Amerikan hükümeti, tüccarlarının daha elverişli bir şekilde ticaret yapmaları için bir girişimde daha bulunmuştu. Bu defa Baltimore'lu Sloan adlı Amerikalı, İzmir'e konsolos olarak atanmak istenmişti. Ancak Sloan da Osmanlı Hükümeti nezdinde itibar kazanamamıştı. O da selefi gibi ticari ve diplomatik ilişkileri Robert Wilkinson'a bırakmak zorunda kalmıştı¹². 1809 yılında ise *America* ve *Calumet* adlı iki Amerikan gemisi, ABD bandırasıyla güvenlik tahditli Çanakkale Boğazından geçmişti. Duruma kızan Osmanlı Hükümeti bütün Amerikan ticaretini kapsayan %3'lük gümrük vergisini %6'ya çıkarmıştı. Osmanlı Hükümeti ile arasının daha fazla açılmasını istemeyen İngilizler de Amerikan gemilerini himaye etmeyi bırakmıştı¹³.

1811 yılında ABD yeni bir konsolosluk açma teşebbüsünde bulunmuştu. Aynı yılın başlarında Philadelphia merkezli *Woodmas and Offley* adlı şirketin bir şubesi de İzmir'de açılmıştı. Ağustos 1811'de David Offley adlı Amerikan vatandaşı *Woodmas*

¹⁰ A. Üner Turgay, "Mal Canın Yongasıdır: Osmanlı-ABD Ticareti", **Bir Zamanlar Amerika ve Türkler; Siyasi, Sosyal, Dini ve Ticari Temaslar**, ed. Emrah Şahin, çev. Sema Karagöz, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2017, s.96-97.

¹¹ Orhan F. Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, C.LI, S.200, Ağustos 1987, s.930.

¹² Charles Oscar Paullin, **Diplomatic Negotiations of American Naval Officers, 1778-1883**, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1912, s.124.

¹³ Turgay, "Mal Canın Yongasıdır...", s.97.

and Offley'in daimi temsilcisi olarak İzmir'e gelmişti. Diğer taraftan İngiliz tüccarlar 1812 İngiliz-Amerikan Savaşının da etkisiyle, yerel bağlantılarını da kullanarak İzmir'deki Amerikalılara zorluklar çıkarmaktaydılar. Offley de yerel yöneticiler nezdinde sorunları çözmeye çalışmış ancak başarısız olmuştu. O da durumu İstanbul'a taşımış ve Babıali ile bizzat temas kurmuştu. Neticede Offley, Amerikan ithalat-ihracatını %2'lik Avusturya gümrük vergisi ve bunun üzerine %15 ilave bedellik bir düzenleme elde etmişti. 1816 yılında ise %3'lük Fransa gümrük vergisi bu düzenlemenin yerini almıştı. Offley, kişisel girişimleri ile yerel yöneticilerle dostluk kurmuş ve 1823 yılında, Wilkinson'un vefatı sonrasında, ABD Dışişleri Bakanı John Quincy Adams tarafından "fahri ticaret konsolosu" olarak atanmıştı. Offley'in Amerikan Başkanlığı tarafından resmi konsolos olarak atanması 1832 yılında olmuştu¹⁴.

1.1.1. 1830 Ticaret Antlaşması

Amerikalı tüccarlar, kaptanlar ve Avrupa limanlarındaki konsoloslar da ABD'nin Osmanlı Devleti ile bir an önce ticaret görüşmelerine başlaması için Washington'a baskı yapmaktaydılar. 1820 yılında Amerikan Başkanı, New York'lu avukat Luther Bradish'i gizli müzakereci olarak İstanbul'a göndermişti. Gizliliğin sebebi, mütemediyen Amerikalılarla Osmanlı üst düzey bürokratlarının doğrudan temas kurmalarını engellemeye çalışan Avrupalı elçilerin faaliyetleriydi¹⁵. Ancak bu girişim de 1821 Yunan isyanının Amerika'da oluşturduğu Osmanlı karşıtı kamuoyu ve Yunan dostu Dışişleri Bakanı Henry Clay tarafından sekteye uğratılmıştır¹⁶.

¹⁴ A. Üner Turgay, "Ottoman American Trade During The Nineteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları III**, İstanbul, 1982, s.198; Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan...", s.930; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.85.

¹⁵ Gordon, **American Relations with Turkey...**, s.9.

¹⁶ Henry Clay tam bir Yunan dostu idi. Nitekim daha sonraki yıllarda da bu Yunanseverliğini göstermişti. Bu konuda, Bostonlu önde gelen dört büyük tüccar Boston Yunan Yardım Heyeti'ne İzmir'deki çıkarları tehlikeye girer diye yardım etmek istememişti. Bunu üzerine Henry Clay de 20 Ocak 1824'te Temsilciler Meclisindeki konuşmasında şu cümleleri sarf etmişti: "Hassasiyetlerimizi bastırmak ve insanlığımızı yok etmek için önümüze rezil bir incir ve afyon faturası koyuyorlar. Ey efendiler! İnsan, ruhunu kaybetmişken tüm dünyayı kazansa neye yarar?" Samuel Eliot Morison, "Forcing the Dardanelles in 1810: With Some Account of the Early Levant Trade of Massachusetts", **The New England Quarterly**, Vol.I, No:2, Nisan 1928, s.224; Turgay, "Mal Canın Yongasıdır...", s.107.

Diğer taraftan ABD ile ilk başlarda resmi bir ilişki kurmaya sıcak bakmayan Osmanlı Devleti, Yunan isyanı ve ardından Navarin Baskını nedeniyle hem yeni bir müttefik bulmak hem de donanmasını yenilemek amacıyla bu tutumundan vazgeçmeye başlamıştı. Bu amaçla donanma kaptanı Hüsrev Paşa, David Offley’e kendileri ile müzakerelere başlanabileceğini bildirmiştir. Başkan Adams da 21 Temmuz 1828 tarihinde Offley ile Akdeniz Filosu Komodoru William Crane’e Babıali ile “en ziyade müsaadeye mazhar millet” statüsü ile Karadeniz’de bulunma ve seyrüsefer hakkı temelinde bir ticari anlaşma yapmak üzere müzakerelerde bulunma talimatı vermiştir¹⁷. İlk etapta müzakereler başarısız olmuştur. Bu defa dönemin Amerikan Başkanı Jackson görüşmelerin daha özenli yürütülmesi için Dışişleri Bakanı Van Buren’in de tavsiyesiyle 12 Eylül 1829’da, Karadeniz ticareti ile de ilgilenen ve Van Buren’in yakın arkadaşı New Yorklu iş adamı Charles Rhind ile Kaptan James Biddle ve David Offley’i temsilci olarak atamıştır¹⁸.

Rhind, Biddle ve Offley’in yürüttüğü müzakereler neticesinde Osmanlı Devleti ile ABD arasında 7 Mayıs 1830 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştır. İmzalanan “1830 Seyr-ü Sefain ve Dostluk Antlaşması” dokuz maddeden oluşmaktaydı. İlk üç maddede “en ziyade müsaadeye mazhar millet”* muamelesi takdir edilmiş ve tarafların seyahat serbestisi için özel evrak bahşedilmiştir. Ticari merkezlere konsolos ve konsolos vekil atama ve bu şahıslara yardım ve koruma güvencesi verilmiştir. Ayrıca Amerikan tüccarlarına da diğer devlet tüccarlarına verilen imtiyazlar verilmiştir. Dördüncü madde ile iki ülke vatandaşları arasındaki davaların işleyiş biçimi düzenlenmiştir. Ancak ilerleyen dönemde antlaşmanın Türkçe orijinali ile İngilizce tercümesi arasındaki farklılıklar nedeniyle sorunlar çıkmıştır. Türkçe metinde, iki ülke vatandaşları arasında çıkabilecek davalar, mahkemede ancak bir tercümanın bulunması ile görülebileceği; yükümlülüğü 500 kuruşu aşan davaların İstanbul’da görüleceği; Amerikan vatandaşlarının suç işlemediği takdirde keyfi olarak tutuklanamayacağı; suç işledikleri takdirde ise Osmanlı hâkimleri ve zabıtalrı tarafından hapsedilmeyip, kendi elçi ve konsoloslukları tarafından

¹⁷ Turgay, “*Ottoman American Trade...*”, s.207.

¹⁸ Paullin, *Diplomatic Negotiations...*, s.144; Turgay, “*Ottoman American Trade...*”, s.208; Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin...*, s.126.

* most favored nation

cezalandırılacakları belirtilmekteydi¹⁹. Maddenin İngilizce tercümesinde ise, Amerikan vatandaşlarının ancak kendi elçi ve konsolosları tarafından yargılanabileceği ifade edilmekteydi²⁰. Oysaki Türkçe metinde yargılamanın değil, verilen cezanın infazının Amerikan elçi ve konsolosları tarafından yapılacağı yer almaktaydı. Nitekim 1868’de Osmanlı yetkilileri iki Amerikalıyı tutuklayınca anlaşmazlık ortaya çıkmıştı. Amerikan Dışişleri Bakanı konuyu uzmanlarına incelettirmiş ve hatanın İngilizce metinde olduğunu kabul etmişti. Ancak yine de 4. maddeye göre zımnen de olsa Osmanlı resmi makamlarının bir Amerikan vatandaşını tutuklayamayacağı görüşünde ısrar etmişti²¹. Beşinci maddede Amerika’nın kapitülasyon hakları genişletilmiş ve Amerikan ticaret gemilerine Amerikan bandırası altında seyahat izni verilmiştir. Altıncı maddede tarafların savaş gemileri birbirlerine dostane tavır takınmakla mükellef kılınmıştır. Yedinci maddede, Amerikan ticaret gemilerine, Karadeniz’de sadece Osmanlı ve Amerikan mamul malları ile sınırlı kalmak şartıyla, seyahat izni verilmiştir. Sekizinci ve dokuzuncu maddelerde de tarafların asker, cephane ve diğer savaş malzemelerini taşımak için birbirlerinin ticaret gemilerini müsadere edemeyeceği beyan edilmiştir. Gemi enkazı hallerinde de yardım ve koruma sağlanacağı, kurtarılan malzemelerin en yakın konsolosluğa teslim edileceği belirtilmiştir²². Antlaşmanın hatime bölümünde, tarafların yetkili mercilerince on ay içinde onaylanması ve onaylanan metinlerin görüşülmesi neticesinde yürürlüğe gireceği belirtilmişti. Antlaşmanın bir de gizli

¹⁹ Akdes Nimet Kurat, “Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.V, S.8, 1967, s.332-333.

²⁰ Hunter Miller, **Treaties and Other International Acts of the United States of America**, C.III, Washington, United States Government Printing Office, 1933, s.542-544.

²¹ Oscar S. Straus, **Under Four Administrations: From Cleveland to Taft, Recollections of Oscar S. Straus**, Boston and New York, Houghton Mifflin Company, 1922, s.88; Köprülü, “**Tarihte Türk-Amerikan...**”, s.938. İki ülke arasındaki bu 4. maddeyle ilgili anlaşmazlık sonraki yıllarda da sürmüştü. Örneğin, Zabtiye Nezareti’nden Hariciye Nezaretine gönderilen 8 Eylül 1895 tarihli yazıya göre, Amerika tebaasından Mardiros Muratyan adlı bir Ermeni cinayet işlemek ve suikast yapmak üzere üzerinde Hınçak Komitesine ait zararlı evraklarla beraber İstanbul’da yakalanmıştı. Ancak Amerikan Sefareti tutuklanan bu kişinin Osmanlı mahkemeleri tarafından cezalandırılmayacağını ve sadece sınır dışı edebileceğini iddia etmişti. Bkz. **BOA. HR.SYS**, 270/12’den naklen Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I**, Ankara, 2007, s.197-199. Yine, 25 Kasım 1895 tarihli başka bir belgede, George adlı Amerikalı bir misyoner Ermenilerin Bitlis’te çıkardıkları olaylara karıştığı tespit edildiği için tutuklanmış ancak yine bu hadisede de iki ülke arasındaki antlaşmasının 4. maddesinin yorumundaki ihtilaf nedeniyle mezkûr kişinin sınır dışı edilmesinin en doğru hareket olacağı belirtilmişti. Konuyla ilgili yazışmalar için bkz. **BOA. A.MKT.MHM**, 694/3’den naklen **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan...** s.229-232.

²² Kurat, “Türkiye ile Amerika...”, s.332-333; Miller, **Treaties and Other...**, s.542-544.

maddesi vardı. Bu maddeye göre, Osmanlı Devleti, savaş gemisi inşa ettirmek istediğinde İstanbul'daki Amerikan temsilcisi talep edilen geminin fiyat ve yapım süresini Bab-ı Ali'ye bildirecek ve uygun bulunduğu takdirde anlaşma yapılacaktı²³. Mezkûr antlaşma Amerikan Başkanı Jackson tarafından 9 Aralık 1830'da Senato'ya havale edilmişti. Antlaşma, Senato tarafından 1 Şubat 1831 tarihinde gizli madde hariç onaylanmıştı. Ertesi gün de Başkan Jackson antlaşmayı onaylamıştı²⁴. Ardından 15 Nisan 1831'de Komodor David Porter, Amerika Maslahatgüzarı olarak İstanbul'a atanmıştı²⁵. Ancak gizli maddenin ABD tarafından onaylanmaması Osmanlı Devleti için bir hayal kırıklığı olmuştu. Porter'ın çabaları ile Babıali'nin tutumu yumuşatılmış ve nihayetinde padişah II. Mahmud antlaşmayı 5 Ekim 1831'de onaylamıştı²⁶. Bu antlaşmayı imzalamakla Osmanlı Devleti bir taraftan donanmasını yeniden inşa etmek için Amerikan yardımını elde etmek, diğer taraftan da artan Avrupa baskısına karşı ABD ittifakını elde etmeyi ummuştur. Antlaşmayla Amerikan tüccarları da diğer Avrupalı tüccarlarla aynı haklara sahip olmuş ve artık Osmanlı limanlarına uğramak için Avrupa bandırasına ihtiyaçları kalmamıştı. Ayrıca Amerikan tüccarları için Karadeniz yönü de açılmış ve Rusya'da da yeni fırsatlar yakalama imkânı doğmuştu. Ancak Amerikalı tacirler İstanbul Boğazı'ndaki ters akıntılar ve Karadeniz'de kuzeyden esen rüzgârların yavaş seyretmelerine neden

²³ Kurat, "Türkiye ile Amerika...", s.334-335; Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin...*, s.130.

²⁴ Miller, *Treaties and Other...*, s.570, 581; Kurat, "Türkiye ile Amerika...", s.334. Erhan, antlaşmanın gizli maddesinin Senato tarafından reddedilmesini üç sebebe dayandırmaktadır. Birincisi, senatörlerin ilk defa ve alışık olmadıkları bir durum olan gizli bir maddeyi onaylamaya tereddütlerle yaklaşmalarıydı. İkincisi, Yunan dostu bazı senatörlerin Türklere savaş gemisi satmaya yanaşmamalarıydı. Üçüncüsü, bu gizli maddenin onaylanması, çoğu senatör tarafından Amerika'nın Avrupa işlerine karışmama politikasının ihlali anlamına geleceği şeklinde yorumlanmasıydı. Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin...*, s.131-132.

²⁵ Kurat, "Türkiye ile Amerika...", s.338-339; Turgay, "Mal Canın Yongasıdır", s.111.

²⁶ Gizli maddenin ABD tarafından onaylanmamasının yanı sıra, ABD'nin elçi yerine diplomatik sırada daha alt seviyede olan maslahatgüzar tayin etmesi sebebiyle Porter'ın görüşme taleplerine Babıali bir süre cevap vermemişti. Bunun üzerine Porter, anlaşmayı padişahın imzalamayacağına dair karamsarlığa kapılmıştı. Bu esnada anlaşma müzakerecilerinden Rhind, New York'ta ünlü gemi yapımcılarından Henry Eckford'u inşa ettiği bir savaş gemisini Osmanlı Devleti'ne satmak üzere İstanbul'a götürmeye ikna etmişti. Dışişleri Bakanı Van Buren de, 22 Nisan 1831'de Eckford'a gönderdiği mektupta, ABD Hükümetinin Osmanlı Devleti'ne savaş gemisi satılmasını desteklediğini ancak bunun hükümet adına değil Eckford'un kişisel bir girişimi olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmişti. Eckford, 10 Ağustos'ta gemiyi İstanbul'a getirmiş ve Eckford ile Kaptan-ı Derya Halil Rıfat Paşa arasında satın alma pazarlığı yapılmıştı. Porter da bu fırsatı değerlendirmiş ve Babıali'ye benzer satışların yapılması için yardımcı olacağını bildirmiş ve taahhüdünü resmi bir senetle teyid etmişti. Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin...*, s.134-136; Turgay, "Mal Canın Yongasıdır", s.111-112. Porter'ın 27 Eylül 1831 tarihinde verdiği senet için bkz. Kurat, "Türkiye ile Amerika...", s.340-342.

olması yüzünden Karadeniz'e çıkma ayrıcalığından tam olarak yararlanamamışlardı²⁷.

Osmanlı-Amerikan ticaretinin ilk otuz yılında Amerikalı tüccarların Osmanlı Devleti'nden ithal ettikleri mallar temelde kuru incir, kuru üzüm, afyon olmak üzere eski bakır, gül yağı, tuz, zeytinyağı, kilim ve şimşir gibi mallar olmuştu. Amerikalı tüccarların Osmanlı pazarlarına sunduğu başlıca mallar arasında şeker, kahve, çay, biber ve mum gibi sömürge emtiası yer almış, 1820'lerin başında ise rom, muhtelif pamuklular ve Çin porseleni satılmıştı²⁸.

1.1.2. 1862 Ticaret Antlaşması

Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan 1830 Antlaşması iki devlet arasındaki ticaretin hacmini ve niteliğini etkilemişti. ABD'nin özellikle İzmir üzerinden yaptığı ticaret istikrarlı bir şekilde artmıştı²⁹. Diğer taraftan Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşma ile tüm Osmanlı tekellerine son verilmiş, İngiliz tüccarların Osmanlı Devleti'nin istediği yerinden ham madde satın almasına izin verilmiş, ithalata %5, ihracata %12 ve transit ticarete (emtia aktarımına) de %3'lük gümrük vergisi getirilmişti³⁰. ABD, 1830 Antlaşmasının kendilerine verdiği "en ziyade müsaadeye mazhar millet" statüsü ile 1838 Antlaşması hükümlerinin kendi tüccarları için de geçerli olduğunu iddia etmekteydi. Ancak Babıali, bu antlaşma hükümlerini Amerikalılara uygulamaktan yana değildi. Her ne kadar Amerikan Maslahatgüzarı Porter'ın Babıali nezdindeki çabaları ile bazı limanlarda gümrük vergisi İngilizlere uygulanan vergiyle aynı düzeye indirildiyse de bu tüm Osmanlı toprakları için geçerli olmamıştı³¹. Amerikalılar için 1838 Antlaşması'nın muhtemelen en önemli noktası Osmanlı'nın afyon tekelinin kaldırılmasıydı. Afyon tekeli Osmanlıların elinde iken Amerikalı tüccarlar, İzmir'den Çin'e taşıdıkları afyon için, istedikleri miktarda afyon

²⁷ Turgay, "Ottoman American Trade...", s.214.

²⁸ Turgay, "Mal Canın Yongasıdır", s.99-101.

²⁹ Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan...", s.933; Turgay, "Ottoman American Trade...", s.214.

³⁰ Antlaşmanın maddeleri ve maddelerinin ayrıntılı bir tahlili için bkz. Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1974, s.92-125.

³¹ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.170.

alabilmek için İzmir'deki görevlilerle sıkı pazarlık yapmak zorunda kalmaktaydılar ve çoğu zaman da istedikleri kadar alamamaktaydılar. 1838 Antlaşması sonrasında ise istedikleri kadar afyonu istedikleri yerden alabilmiş ve üreticiler onlarla pazarlık dahi yapamamışlardı³².

Osmanlı Hükümeti özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra (1853-1856) ekonomisine zarar veren 1838 Antlaşması'nın bazı hükümlerini tasfiye etmek istemekteydi. Avrupa devletleri ise yeni ticari ayrıcalıklar elde etmek istemekteydi. Öte yandan ABD ile imzalanan 1830 Antlaşması 25 yıllığına imzalanmıştı ve 1855 yılında yürürlükten kalkacaktı. Babıali bu durumu 13 Mart 1855'te Amerikan elçisine bildirmişti. Osmanlı Devleti daha uygun şartlarda yeni bir anlaşma yapmak isterken ABD ise sahip olduğu ayrıcalıkları kaybetmek istememekteydi³³. Bu nedenle ABD, Babıali ile Avrupa devletleri temsilcileri arasında yeni bir anlaşma için yapılan görüşmelerde başından beri yer alarak çıkarları doğrultusunda bir anlaşma imzalanmasını hedeflemekteydi. Kırım Savaşı nedeniyle ancak 1857 sonbaharında görüşmelere başlanmış ve uzun görüşmeler sonucunda 1859 yılı sonunda yeni gümrük tarifesi üzerinde anlaşmaya varılmıştı. Ancak bunun geçerli olabilmesi için Osmanlı Devleti, 1861 ve 1862'de İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, İsveç, Norveç, Danimarka, İspanya, Avusturya ve Prusya ile yeni ticaret antlaşmaları imzalamıştı. ABD de benzer bir antlaşma imzalamak istemekteydi. Nihayet görüşmeler sonunda 13 Şubat 1862'de Osmanlı Devleti ile ABD arasında 23 maddelik yeni bir Dostluk ve Ticaret Antlaşması imzalanmıştı³⁴.

Antlaşmaya göre, ABD “en ziyade müsaadeye mazhar millet” konumunu sürdürecekti. Amerikalı tüccarlar, Osmanlı Devletinin her yerinde ticaret yapabilecek ve tekel usulü kaldırılacaktı. Osmanlı Devleti'nden ihraç edilecek mallar üzerindeki %8'lik gümrük vergisi kademeli olarak her yıl indirilecek ve %1 oranında sabitlenecekti. İthal ürünler için uygulanan %3'lük vergi de %2'ye indirilecekti. Ayrıca her iki devlet görevlilerinin bir araya gelerek ticareti yapılan malların gümrük

³² A. Üner Turgay, “The 19th Century Golden Triangle: Chinese Consumption, Ottoman Production and the American Connection”, **International Journal of Turkish Studies**, Vol.II, No:2, Winter 1981-1982, s.105-25.

³³ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.170.

³⁴ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara, TTK, 1991, s.7; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.172.

vergilerini tespit edecekleri yedi yıllık bir cetvel hazırlanacaktı. Bunların yanı sıra antlaşmada bazı malların ticareti sınırlandırılmıştı. Amerikan tuz ve tütününün Osmanlı topraklarına girmesi ve ayrıca aksi ilan edilmedikçe silah ve teçhizat ithalatı yasaklanacaktı. Antlaşmanın geçerliliği 28 yıl olacaktı. Ancak taraflardan biri 14. veya 21. yılın sonunda tek taraflı olarak antlaşmayı feshedebilecekti³⁵.

İmzalanan bu antlaşmasının olumlu etkisi, Amerikan iç savaşı nedeniyle ancak 1866'dan sonra kendisini gösterebilmişti. Osmanlı-Amerikan ticareti artmaya başlamış ve özellikle 1870'li yıllarda oldukça yükselmişti. Bunda en önemli etken Babıali'nin 1862 Antlaşması'nın 15. maddesiyle getirilmiş olan ateşli silahlar ve cephaneye satış yasağını kaldırmasıydı³⁶. Osmanlı Devleti, Amerika'dan silah ithal etmeye başlamış ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin ABD'den ithalatı, ilk defa 1870 yılında, ihracatından fazla olmuş ve 2 milyon doların üzerine çıkmıştı³⁷. ABD 1876 yılında, Osmanlı Devleti'nin en büyük beşinci ticari ortağı olmuştu. İki ülke arasındaki ticaret 1880 yılına kadar rekor boyutlara ulaşmış ancak bu yıldan itibaren ABD'nin Osmanlı Devleti'ne ihracatı düşüşe geçmiştir. Bunda en önemli sebep yüzyılın son yirmi yılında Doğu Akdeniz nakliyesinin neredeyse bir İngiliz tekeline dönüşmesi olmuştur. Ayrıca 1892 itibarıyla Osmanlı Devleti'nin ateşli silahlar ile mühimmata talebi azalmıştı. Rusya'nın ucuz maliyetli gaz yağının düşük kalite ile pazara sunmasıyla Amerikan gaz yağına olan ihtiyaç azalmıştı. İstanbul veya İzmir'de bir Amerikan bankasının yokluğu da Amerikan ticaretini olumsuz etkilemiştir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatı ise artmaya devam etmişti. Özellikle afyon, incir ve kuru üzüm ihracatı tutarlı bir şekilde artmaya devam etmişti. Bu ürünlerin yanı sıra meyan kökü, kilim, halı ve deri benzeri diğer kalemler Osmanlı ihracatının artmasında önemli pay sahibi olmuştur³⁸. Netice itibarıyla, 19. yüzyıl Osmanlı-Amerikan ticaretinde Amerikalı tüccarların Osmanlı Devleti'nden

³⁵ Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan...**, s.7-13.

³⁶ Köprülü, **"Tarihte Türk-Amerikan..."**, s.935.

³⁷ 1870 yılında, Osmanlı Devleti'nin ABD'ye ihracatı 2.196.524 dolar, ithalatı ise 2.565.289 dolara tekabül etmekteydi. Turgay, **"Mal Canın Yongasıdır..."**, s.126-127; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.422.

³⁸ Osmanlı Devleti'nin Amerika'dan ithalatı 1861 yılında 584.169 dolar ihracatı ise 1.014.821 dolar idi. 1865'te ithalat 614.187 dolara, ihracat da 663.350 dolara tekabül etmekteydi. 1870 yılında ise Osmanlı ithalatı tarihinde ilk defa 2 milyon dolar bandını aşmış ve 2.196.524 dolara; ihracatı da 2.565.289 dolara yükselmişti. 1881'de 2.720.524 dolar olan Osmanlı'nın Amerika'ya ihracatı 1899 yılında 5.644.080 dolara yükselmişti. Turgay, **"Mal Canın Yongasıdır..."**, s.130-134.

ithal ettikleri temel mallar çoğunlukla kuru incir, kuru üzüm, afyon, tütün, meyankökü, halı, kilim, yapağı ve deri ürünleri gibi mallar olmuştu. Amerikalı tüccarların Osmanlı pazarlarına sunduğu mallar ise şeker, rom, muhtelif pamuklular, madeni yağlar, işlenmiş deri, demir-çelik ürünleri, ateşli silahlar ve cephane olmuştu³⁹. Osmanlı-Amerikan ticareti 1900'lü yıllarda karşılıklı olarak tekrar artmaya başlamış ve Osmanlı piyasasına dâhil edilen Amerikan malları da daha fazla çeşitlenmişti. 1914 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki ticaret toplam 24.171.596 doları bulmuştu⁴⁰.

1.1.3. Silah Ticareti

Osmanlı Devleti ile ABD arasında ticaret kalemlerinden biri de silah ve mühimmat olmuştu. Navarin Baskını sonrası donanmasını yenilemek isteyen Osmanlı Devleti, kendisiyle resmi ilişki kurmak isteyen ABD'ye karşı ılımlı davranmaya başlamıştı. ABD ile 1830 yılında imzalanan ticaret antlaşmasının gizli maddesinde de Osmanlı Devleti, niyetini belli etmişti. Gizli maddeye göre, Osmanlı Devleti ABD'de savaş gemisi inşa ettirmek istediğinde İstanbul'daki Amerikan temsilcisinin istenilen cins ve boyuttaki geminin inşa süresini ve maliyetini Babıali'ye bildirecek ve uygun görüldüğü takdirde sözleşme yapılarak gemilerin zamanında teslim edilmesi üzerinde anlaşma sağlanacaktı. Her ne kadar gizli madde ABD Senato'sunda imzalanmadıysa da bunu telafi etmek isteyen Amerikan hükümeti, Osmanlı Devleti'ne gemi satılması hususunda kendi tüccarlarını teşvik etmişti. Nitekim Henry Eckford *United States* adlı kendi inşa ettiği savaş gemisini 1831 yılında İstanbul'a getirmişti. ABD Maslahatgüzarı David Porter'ın da aracılığıyla gemi 150.000 dolar karşılığında Osmanlı Devleti'ne satılmıştı. Ardından Osmanlı yetkilileri, Eckford ile İstanbul'da gemi inşası konusunda anlaşmaya varmış ve Eckford'a Aynalıkavak'ta bir çalışma alanı tahsis etmişti. Eckford'un 12 Kasım 1832'de tifodan ölmesi üzerine Amerikalıların gemi inşa sürecini Eckford'un

³⁹ Gordon, *American Relations with Turkey...*, s.49, 51.

⁴⁰ Turgay, "Mal Canın Yongasıdır", s.140-141.

ustabaşısı Foster Rhodes sürdürmüştü. Amerikalılar 1840 yılına kadar 10'un üzerinde savaş gemisi yapılmasına katkı sağlamışlardı⁴¹.

İlerleyen dönemlerde Osmanlı Devleti'nin Amerikan denizciliğine olan ilgisi devam etmişti. 1857 yılında Babıali, ABD'de üç ambarlı bir savaş gemisi inşa ettirmeye karar vermiş ancak İngiliz büyükelçisinin yoğun çabaları neticesinde İngiltere'de yapımına karar verilmişti⁴². 1867 yılında Babıali, ABD'den tekrar savaş gemisi alma girişiminde bulunmuş ancak daha sonra bu alımdan da vazgeçilmişti. 1882 yılında konu tekrar gündeme gelmişti. Fakat bu defa fiyatta anlaşma sağlanamadığından bu alım da gerçekleştirilmemişti⁴³. Nihayetinde Babıali 1900 yılında Amerikalı Cramps şirketiyle bir savaş gemisi alma konusunda anlaşmış ve *Mecidiye* adı verilen gemi 1904 yılında Osmanlı Devleti'ne teslim edilmişti. Osmanlı Devleti, savaş gemisi satın almak için ABD ile birçok kez temas kurmuş ama çoğunda son aşamasına gelmiş pazarlıklar tamamlanamamıştı. Bunda en önemli etken İngiliz büyükelçilerin Osmanlı-ABD arasında savaş gemisi yapımı hususunda anlaşma sağlanamaması için gösterdikleri çabalar olmuştur. Bir diğer önemli faktör de, 1890 sonrasında Almanya'nın Osmanlı silah pazarına yönelmesiyle Osmanlı Devleti'nin tercihlerinin değişmesi olmuştur⁴⁴.

Osmanlı Devleti'nin kara silahlarına olan ilgisi de yine 1830 Antlaşması sonrasında olmuştur. Osmanlı Devleti'nin silahlara olan ilgisini fark eden Amerikalı mucitler sık sık İstanbul'a gelmeye başlamıştı. Bunlardan Cochran adlı Amerikalının icat ettiği top beğenilince kendisi Osmanlı yetkilileri tarafından Mart 1835'te Tophane'de görevlendirilmişti. Amerikan İç Savaşı sonrasında ise Osmanlı Devleti'nin ilgisi Amerikan silahlarını satın alma yönünde olmuştur. 1865'te Amerikan İç Savaşı'nın sona ermesiyle 4 milyon Amerikalı asker terhis olmuş ve savaşta kullandıkları silahlar ıskartaya çıkmıştı. Ayrıca Amerika'da savaş boyunca üretim yapan silah fabrikaları artık üretim yapamaz hale gelmiş ve bu da Amerikan

⁴¹ Çağrı Erhan, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", **Belleten**, C.LXII, S:234, Ağustos 1998, s.463-464.

⁴² Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.177.

⁴³ Oral Sander, Kurthan Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyıl, 1829-1929**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977, s.51, 79-84; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.177.

⁴⁴ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.177-179.

ekonomisini olumsuz bir şekilde etkilemeye başlamıştı. Hem eldeki ıskartaya çıkmış silahları satarak değerlendirmek, hem de ekonomik darboğazdan kurtulmak amacıyla Amerikalılar, Osmanlı Devleti ile görüşmeye çalışmışlardı. Bu amaçla İstanbul'daki Amerikan elçiliği çalışanları girişimde bulunmuş ve Osmanlı Devleti ile uygun şartlarda ABD'den silah ithal edilmesi konusu gündeme gelmişti. Osmanlı Devleti ilk olarak 1865 yılında ABD'den 40.000 adet Enfield marka piyade tüfeği satın almıştı. Ancak asıl büyük alım 1869 yılında gerçekleşmişti. ABD'deki Osmanlı elçisi Bulak Bey'in (Edward Blacque) de girişimiyle 239.000 adet Enfield ve Springfield marka piyade tüfeği, bunlara ait süngü ve fişekler ABD'den satın alınmıştı. Babıali bunlar için toplam 1.331.000 dolar ödeme yapmıştı⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nin ABD'den silah ithalatı sonraki yıllarda da devam etmişti. Daha önce Amerikan İç Savaşı'ndan kalma kullanılmış silahlar satın alınırken 1872 yılından itibaren Amerikan fabrikalarında Osmanlı Devleti için silah üretilmeye başlanmıştı. Gelişmeleri takip etmek için de Amerika'ya bir heyet gönderilmişti. Bu heyetin de çalışmaları ile 1873 yılında 400.000 adet piyade tüfeği satın alınmıştı⁴⁶. Yine Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde de ABD'den silah alımları gerçekleştirmişti. 1876-1878 yılları arasında toplam 5.335.308 dolar değerinde Martini-Henry, Peabody-Martini ve Winchester marka tüfekler ile bunlara ait mühimmat satın alınmıştı⁴⁷. Osmanlı Devleti'nin satın alımları nakit olduğundan Amerikan şirketleri yapılan bu ticaretten oldukça memnundu⁴⁸. Ancak 1880'lerden itibaren senetle satın alımlar yapılmaya başlanmış ve borçların zamanında ödenmemesi nedeniyle bazı Amerikan şirketleriyle anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. 1880'lerin ortalarından itibaren ise Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin silah pazarına

⁴⁵ Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi I/Belgeler**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2008, s.55-60; Sander ve Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle...**, s.26; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.180.

⁴⁶ "Turkey Ordering Rifles in the United States Custody of the Holy Places", **New York Times**, 3 Mayıs 1873, s.3; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.181.

⁴⁷ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.181; "Arms for Turkey", **New York Times**, 8 Ocak 1876, s.5; "War Material for Turkey", **New York Times**, 23 Ocak 1877, s.5; "More War Material for the East", **New York Times**, 8 Şubat 1877, s.2; "Shipment of Munitions of War", **New York Times**, 16 Şubat 1877, s.5; "Shipment of Arms to Turkey", **New York Times**, 18 Temmuz 1878, s.8.

⁴⁸ New York Times'ta çıkan haberde, Türklerin içinde bulundukları finansal zorluklara rağmen silahların parasını nakit ödedikleri ve bu nedenle de en iyi müşteri oldukları belirtilmekteydi. "More War Material for The East", **New York Times**, 8 Şubat 1877, s.2; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.181.

girmesiyle Amerikan şirketleri ile olan silah ticareti çok azalmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar ABD'den bir miktar daha silah satın alındıysa da 1870-1880 yılları arasındaki hacmine ulaşamamıştı⁴⁹.

1.1.4. Chester Demiryolu Projesi

Demiryolu yapımı, 19. yüzyılda Avrupalı güçlerin Osmanlı Devleti topraklarında sömürgecilik yarışında önemli bir yere sahipti. Bu manada İngilizler 1856 yılında İzmir-Aydın demiryolu imtiyazını almışlar ve 270 km'lik bu demiryolu hattı 1866 yılında faaliyete geçmişti. İngilizler ayrıca Mersin-Adana demiryolunun imtiyazı ile Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattının kullanımını almışlardı. Fransızlar da 1890'lı yıllardan itibaren 168 km'lik İzmir-Kasaba Demiryolu imtiyazını almışlardı. Almanlar da 1888 yılından itibaren Berlin-Bağdat demiryolu projesiyle bu yarışa katılmıştı⁵⁰. Yarışa Amerikalılar da dâhil olmak istemekteydi. Nitekim Chester Demiryolu Projesi, Türk-Amerikan ilişkileri tarihinde Amerikan sermayesinin ilk ciddi yatırım girişimi olmuştur. Bu girişim adını 1900 yılında İstanbul'a gelmiş olan Amiral Colby M. Chester'dan almıştır. Amiral Chester mezkûr yılın aralık ayında, Ermeni olayları sırasında zarar gören Amerikan mallarının ödenmesi için *Kentucky* adlı savaş gemisiyle İstanbul'a gelmiş ve temaslarda bulunmuştu. Chester, Osmanlı Devleti topraklarında demiryolu yapımından kar sağlanabileceğini tespit etmişti⁵¹. Ancak Chester'ın girmek istediği alanda Alman ve İngilizler zaten faaliyetlerde ve çıkarlar çatışmaktaydı. Bu projenin işgal ettiği bölge Avrupalı güçlerin ilgi odağındaydı. Nitekim Almanlarla 3 Mart 1903'te Berlin'den Bağdat'a uzanan bir demiryolunun yapımının imtiyazı konusunda anlaşma yapılmıştı⁵².

1906 yılında, Amerikalı bir demiryolu şirketi ortağı ve aynı zamanda Amiral Chester'ın oğlunun kayınbiraderi olan C. Arthur Moore, Halep-İskenderun hattı için

⁴⁹ Sander ve Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle...**, s.26; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.182-183.

⁵⁰ Edward Mead Earle, Turkey, **The Great Powers, and The Baghdad Railway, A Study in Imperialism**, New York, The Macmillan Company, 1924, s.30.

⁵¹ John A. DeNovo, "A Railroad for Turkey: The Chester Project, 1908-1913", **The Business History Review**, Vol.XXXIII, No:3, Autumn 1959, s.303.

⁵² Vahdettin Engin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", **Türkler**, C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.832.

bir demiryolu projesi geliştirmektedir. Chester, Moore ve Chester'ın oğlu projelerini geliştirmiş ve Amerikan hükümetinin de desteğini alarak 1908 yılında İstanbul'da temaslarda bulunmaya başlamışlardı. Yapılan görüşmeler neticesinde, 1909 yılında Chester, Nafia Vekâleti ile bir ön sözleşme imzalamıştı. Bu sözleşmeye göre, Sivas ile Van arasında Harput, Ergani, Diyarbakir, Siirt ve Bitlis'ten geçen geniş bir hat ile bunu bir yandan Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye diğer yandan Adana yöresindeki Yumurtalık ya da Süveydiye'de Akdeniz'e bağlayacak yan hatlar ile Yumurtalık veya Süveydiye'de bir limanının yapımı öngörülmektedir⁵³. Yaklaşık 2000 km'lik bu projenin maliyeti, 100 milyon dolar civarındaydı. Chester da karşılığında hattın her iki yanında, 20 kilometreye kadar, tüm madenlerin işletim hakkını 99 yıllığına alacaktı⁵⁴.

Ancak Chester'ın projesine ilk engel başka bir Amerikalıdan gelmişti. J. G. White and Company adlı İngiliz-Amerikan ortaklığı bir şirketin temsilcisi olan Dr. Bruce Glasgow, Chester'dan bir ay kadar önce neredeyse aynı hat için başvuru yapmıştı. Bu durum Osmanlı yetkililerinde Chester'ın teklifini destekleyenler ile Glasgow'un teklifini destekleyenler şeklinde görüş ayrılığına sebep olmuştu. Bu durumda Osmanlı yetkilileri de her iki firmanın da mali güçlerini belgelemelerini istemişti. Chester daha fazla kaynak gösterince Glasgow yarıştan çekilmişti⁵⁵. Bunun üzerine Chester'ın projesi üzerine görüşmeler başlamıştı. Chester, bir taraftan da anlaşmanın onaylanması amacıyla ortaklarıyla Osmanlı-Amerika Kalkınma Şirketi (Ottoman-American Development Company) adlı bir şirket kurmuştu. Bu yeni şirkete Amerika'nın önde gelen çelik, demiryolu, müteahhitlik şirketlerinden bazıları ile bir banka da katılmıştı. Chester, Amerikan hükümetinin de desteğini almıştı. Hatta 1909 Eylül'ünde İstanbul'a atanan büyükelçi Oscar Strauss'a konu hakkında Chester'a destek olması talimatı bile verilmişti. Hem elçilik hem de şirket tarafından gerçekleştirilen çabalar sonucunda Mart 1910'da Nafia Nezareti ile bir ön anlaşma imzalanmış ve iyi niyet göstergesi olarak İstanbul bankasına 20.000 lira depozito

⁵³ Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Antiemperyalist Miydi? Chester Ayrıcalığı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.XXV, S.4, 1970, s.291.

⁵⁴ John A. DeNovo, **American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1963, s.61; Yaşar Semiz, **Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi, 1909-1926**, Ankara, Saray Kitabevi, 1995, s.51.

⁵⁵ Chester 100 milyon dolarlık bir güce sahip olduğunu belgeleyebilmiş, Glasgow ise ancak 5 milyon dolarlık kaynak gösterebilmişti. Semiz, **Türk Amerikan Münasebetleri...**, s.50.

yatırılmıştı. Ancak bu çabalar Sadrazam Hakkı Paşa'nın bir an önce karar verip anlaşmayı onaylamasını sağlayamamıştı⁵⁶. Çünkü bir taraftan da Almanlar, İngilizler, Fransızlar ve Ruslar, kendi çıkarları tehlikeye düşeceğinden, Amerikalıların projesine karşı yoğun bir lobi çalışması yapmaktaydılar. Başta Samsun ve Sivas hattı olmak üzere her fırsatta değişik hatlara muhalefet etmekteydiler⁵⁷.

Chester projesi karşısındaki bu muhalefete karşı Amerikan hükümeti de Dışişleri Bakanlığı nezdinde projenin kabul edilmesi için girişimde bulunmuştu. ABD Dışişleri Bakanı Knox, Osmanlı Devleti'ne proje kabul edildiği takdirde Amerikan mallarına uygulanan gümrük vergisinin %7'den %11'e çıkarılabileceğini, bazı kapitüler haklardan vazgeçebileceklerini, acil mali ihtiyaçlar karşısında kredi verebileceklerini ve hatta güçlü savaş gemisi satabileceklerini belirtmişti⁵⁸. Ancak özellikle Alman büyükelçisinin siyasi baskısı nedeniyle sadrazam anlaşmayı onaylamamıştı.

Amerikan Büyükelçisi Strauss, sadrazamla görüşmüş ve ardından durumu Washington'a rapor etmişti. Strauss, Alman veya Rusların projeye muhalefetine ciddi bir engel olduğunu belirtmişti. Bunun üzerine Washington, Berlin'de de diplomatik girişimlerde bulunmuş ancak Almanlar geri adım atmadıkları gibi birçok Avrupa başkentinde Amerikan projesine karşı diplomatik bir atak başlatmıştı. Washington da buna karşılık Eylül 1910'da Dışişleri Bakan Yardımcısı Francis M. H. Wilson'ı fevkalade büyükelçi sıfatıyla İstanbul'a göndermişti. Wilson'ın çabaları sonuç vermiş ve sadrazam 14 Mayıs 1911'de ön anlaşmayı imzalayarak Meclis-i Mebusan'a göndermişti⁵⁹.

1 Haziran 1911 tarihli meclis görüşmelerinde, yasama döneminin sonu olması nedeniyle, konunun etraflıca görüşülebilmesi için sürenin yetersiz olduğu gerekçesiyle gündeme alınması 64'e karşı 74 oyla reddedilmişti. Bunda Sadrazam Hakkı Paşa'nın anlaşmanın onaylanmaması için gösterdiği çaba da etkili olmuştu.

⁵⁶ DeNovo, "A Railroad for Turkey...", s.307-309.

⁵⁷ Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.137.

⁵⁸ DeNovo, "A Railroad for Turkey...", s.309.

⁵⁹ Semiz, **Türk Amerikan Münasebetleri...**, s.55; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.386; DeNovo, "A Railroad for Turkey...", s.321.

Çünkü sadrazam, Almanları kızdırma pahasına, Amerikalılara verilen imtiyaz karşılığında en azından 1830 Antlaşması'nın sorunlu 4. maddesinin, suç işleyen Amerikalıların Osmanlı mahkemelerinde yargılanamayacakları şeklinde yorumlanmasından vazgeçilmesini istemişti. Ancak geçen süreye rağmen Amerikalılar tarafından bu konuda hiçbir adım atılmamıştı⁶⁰.

Ekim 1911'de Meclis-i Mebusan proje konusunu görüşmeye başlamış ancak bu defa projeye daha yoğun bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Aynı dönemde Trablusgarp Savaşı'nın çıkmıştı. Savaş nedeniyle bankadaki mevduatlara el konulmasından endişe eden Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi daha önce yatırdığı depozitoyu çekmişti. 11 Aralık 1911 tarihinde de Amerikan Büyükelçisi William Woodville Rockhill, şirketin bu projeden çekildiğini Babıali'ye bildirmişti⁶¹. Amiral Chester, projesi Osmanlı Meclisi'nden onay alamasa da pes etmemiş ve 1912 yılı başlarında şirket içindeki bazı yeni düzenlemelerden sonra Amerikan Dışişlerine yardım talebiyle yeniden başvurmuştu. Hatta Chester, grubun şimdi mali gücünü de artırdığını belirtmişti⁶². Ancak tüm bu çabalar sonuçsuz kalmıştı. Başlangıçta bir demiryolu projesi olan Chester Projesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir petrol imtiyazı projesine dönüşmüştü. Proje, Milli Mücadele yıllarında tekrar gündeme gelmiş; İngiliz, Fransız ve Amerikan şirketleri arasında mücadele konusu olmuş ve 1923 yılı sonuna kadar aralıklarla gündeme gelmeye devam etmişti⁶³.

1.2. Amerikan Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

⁶⁰ Osmanlı Hükümeti, Chester Projesinin ön anlaşmasını incelemek amacıyla bir komisyon kurdurmuştu. Komisyon 25 Haziran 1910 tarihli raporunda, 1830 Antlaşması'nın yeniden yorumlanmasını veya Amerikalılarla daha iyi bir anlaşma yapılmadan bu imtiyazın verilmemesini veya en azından şirketin Amerika'dan getirtip istihdam edeceği çalışanlarına "en ziyade müsaadeye mazhar millet" muamelesinden daha öte bir hakları olmadıklarına dair Amerikan elçiliğinden bir vesika verilmesini önermekteydi. Hasan Taner Kerimoğlu, "Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk Başvuru Süreci 1908-1912", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Vol.XX, S.41, Güz 2020, s.424; DeNovo, meclis oylaması hakkında bilgi verirken 64'e karşı 77 ret oyu verildiğini belirtmiştir. Oysaki oylamaya 138 mebus katılmıştır. DeNovo, "**A Railroad for Turkey...**", s.319-321.

⁶¹ Semiz, **Türk Amerikan Münasebetleri...**, s.56; DeNovo, "**A Railroad for Turkey...**", s.323-324; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.387; Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi...**, s.151.

⁶² Chester, somut olarak mali kaynaklarını belirtmediği için Amerikan hükümeti ısrarla mali kaynakları ve yeni güvenceleri öğrenmek istemişti. Nitekim bir süre sonra Chester'in vaat ettiği mali gücün olmadığı ortaya çıkmıştı. Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi...**, s.154.

⁶³ Chester Demiryolu Projesi konusunda Fransa, ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilerin bir değerlendirmesi için bkz. Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, C.VI, S.24, 1999, s.527-561.

1.2.1. Misyonerlik Faaliyetlerinin Başlaması

Hristiyanlığın üç ana mezhebinden biri olan Protestanlık, 16. yüzyılda Martin Luther öncülüğünde başlayıp Ulrich Zwingli ve Jean Calvin tarafından geliştirilen Hristiyanlığın dini ve ahlaki bir yorumunu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan cemaatler ve kiliseler topluluğunu ifade etmektedir. Protestanlık, kendi içinde Hristiyanlığı yorumlamada birçok gruba ayrılrsa da temelde ruhban sınıfını ve Roma Katolik Kilisesi'ni reddeden, Hz. İsa'yı ve Kitab-ı Mukaddes'i merkeze alan ve de bireyselliği öne çıkaran bir inanç sistemidir⁶⁴. Amerika kıtasına göç ederek burada koloniler kuran Avrupalıların büyük çoğunluğu Hristiyanlığın Protestan mezhebine mensuptu ve hatta bu insanların bir kısmı da Avrupa'daki Katolik baskısından kaçarak bu kıtaya gelmişti. Amerika kıtasında önce kasaba ve kent kiliselerinde küçük topluluklar olarak dağınık bir şekilde bir araya gelen Amerikan Protestanları, 18.yüzyıl başlarından itibaren *Congregational*, *Presbiteryen* ve *Reformed* adlı üç büyük ana kilise etrafında toplanmışlardı. Bu kiliseler de daha sonra Katolik Cizvitler gibi misyoner teşkilatı kurmuşlardı. Bu misyoner teşkilatlarının da en kıdemlisi ve en büyüğü, 1810 yılında ABD'nin Boston şehrinde *Congregationalist*'lerce kurulan, *American Board of Commissioners for Foreign Missions* (ABCFM) adlı misyoner örgüt olmuştur⁶⁵.

1.2.2. Ülkede Misyonerliğin Yayılması

Başlangıçta Amerika kıtasındaki yerlileri ve Katolikleri Protestanlaştırmak isteyen misyonerler, kısa bir süre sonra bütün dünyayı Protestanlaştırmak hedefini benimsemişti. Bu amaçla Protestan misyoner örgütler dünyayı kendi aralarında

⁶⁴ Jacques Waardenburg, "Protestanlık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XXXIV, İstanbul, 2007, s.351-352.

⁶⁵ Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1989, s.16. Kısaca Amerikan Board olarak da bilinen ABCFM ve Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetleri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan, Osmanlı Devleti'nde Amerikan Board okullarının başlangıcından Birinci Dünya Savaşı sonuna kadarki serüveninin bir değerlendirmesi için bkz. Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2005, s.294-370. Amerikan Board'un Türkiye'de yaptığı sağlık faaliyetleri için bkz. Faruk Taşkın, **Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)**, İstanbul, Kriter Yayınevi, 2019.

paylaşmışlardı ve ABCFM'nin payına da Osmanlı Devleti düşmüştü⁶⁶. ABCFM, 1870 yılına kadar tek başına, sonrasında ise *Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church* (BFMPC) ve diğer yardımcı kuruluşlarla birlikte Osmanlı Devleti'nde faaliyette bulunmuştu⁶⁷. Aslında Osmanlı Devleti'ndeki ilk Protestan misyonerlik çalışmaları 1810 yılında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi papazlarından Henry Martyn'in Yakın Doğu'daki faaliyetleri ile başlamıştı. Martyn, kısa bir süre sonra ölünce, İngiliz ve Amerikan misyonerleri onu misyonerlik faaliyetleri için bir sembol haline getirmişlerdi. Martyn'den sonra İngiliz misyonerler bölgede görülmeye başlamıştı. Amerikalı misyonerler ise 1820'li yıllardan itibaren ülke topraklarına akın akın gelmeye başlamışlardı⁶⁸. ABCFM'nin iki misyoneri, Pliny Fisk ve Levi Parsons, Kasım 1819 tarihinde görev yerleri Filistin'e gitmek üzere yola çıkan ilk Amerikalı misyonerler olmuşlardı⁶⁹. Fisk ve Parsons'un ilk hedefleri Müslümanlar ya da Doğu Kiliseleri değil, Yahudilerdi. Bu misyonerlere verilen görev; gittikleri ülkede ve ona komşu bölgelerde yaşayan insanlar için 'ne yapılabilir?' ve 'nasıl yapılabilir?' soruları ışığında araştırma yapmalarıydı⁷⁰. 14 Ocak 1820'de İzmir'e ayak basan bu misyonerler önce Rumca öğrenmeye başlamış ve İzmir ile çevresindeki basit müfredatlı Rum okullarını ziyaret etmişlerdi. 1821'de Parsons, Kudüs'e gitmiş ancak ertesi yıl tifodan ölmüştü⁷¹. Fisk ise İzmir'de kalmış ve ardından Beyrut, Trablusşam, Baalbek, Yafa, Kudüs, El Halil, Şam, Antakya ve Lazkiye'ye giderek keşif amaçlı saha gezileri yapmıştı. 1822'de Malta'ya geçen Fisk, burada Kutsal Kitap çevirileri ve birçok dini yayın basmak amacıyla bir matbaa kurmuştu. Fisk ayrıca, bu gezileri esnasında Beyrut'ta Dionysius, Hagop ve Krikor

⁶⁶ Aslında ABCFM ilk misyonerini 1811'de Hindistan'a göndermişti. Samuel Newell adlı bu misyoner Hindistan'da bir misyon kurmak istemiş ancak İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından engellenmişti. Newell da, Türkiye'de, engellemelerden uzak bir şekilde, bir misyon kurulmasının daha uygun olacağını Boston'daki ABCFM merkezine önermişti. Timothy M. Roberts, "Commercial Philanthropy: American Missionaries and the American Opium Trade in İzmir During the First Part of the Nineteenth Century", *Journal of Mediterranean Studies*, Vol.XIX, No: 2, January 2010, s.374.

⁶⁷ Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika...*, s.16-17.

⁶⁸ Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy in the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1971, s.4-5.

⁶⁹ Ayşe Aksu, *Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner, Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s.105.

⁷⁰ Bu misyonerlerden, Yahudiler, Putperestler, Müslümanlar ve Hristiyanlar hakkında bilgi toplamalarını ve ayrıca Filistin'de, Mısır'da, Suriye'de, İran'da ve Ermenistan'da yaşayan insanlar hakkında da araştırma yapmaları istenmişti. William E. Strong, *The Story of the American Board*, Boston, The Pilgrim Press, 1910, s.80.

⁷¹ Frank A. Stone, *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi, Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, çev. Ayşe Aksu, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, s.94-96.

adlı üç Ermeni rahip Protestanlığı kabul edince, Boston ABCFM merkezine bir mektup yazmış ve Ermeniler arasında çalışmak üzere misyoner gönderilmesini tavsiye etmişti⁷².

Fisk, arkadaşı Parsons'un 10 Şubat 1822'de ölümünden sonra, 1823 yılına kadar tek başına çalışmıştı. O yıl kendisine katılması için Jonas King'i davet etmiş, King de gönüllü olarak ABCFM ile 3 yıllığına anlaşarak Malta'ya gelmişti. Onlara Joseph Wolff adlı bir Amerikalı da katılmış ve bu defa bu üçlü, hem Malta'da bastıkları dini kitapları dağıtmak hem de keşif gezilerine sürdürmek amacıyla önce Mısır'a, oradan da Filistin ve Lübnan'a gitmişlerdi⁷³. Yaptıkları keşif gezileri sonrasında Fisk ile King, Suriye ve Filistin için misyoner çalışmalarının merkezi olarak Kudüs'ü değil Beyrut'u seçmişlerdi. Bunda en büyük etken Beyrut'un ikliminin Amerikalı misyonerler için daha uygun olmasıydı. Kudüs'ün daimi ikamet için uygun olmadığı düşünülmüştü⁷⁴. Beyrut, merkez seçildikten sonra iki yeni misyoner, William Goodell ve Isaac Bird, eşleriyle beraber buraya gelmişti. Beyrut'tan önce 1823 başlarında ilk olarak Malta'ya gelen bu misyonerler, dokuz ay boyunca İtalyanca çalışmış ve ardından Kasım ayında Beyrut'a gelmişlerdi. Goodell ve Bird, Beyrut'ta da ilk olarak dil çalışmaya başlamışlardı. Goodell, Türk Alfabeti ile Ermenice, Bird ise Arapça öğrenmeye başlamışlardı⁷⁵. Diğer taraftan bu misyonerlerin eşleri de boş durmamışlar ve 6 Arap erkek çocuğuna ders vermeye başlamışlardı⁷⁶. Daha sonra bu ders verme işi formel bir yapıya dönüştürülmüştü. Böylece Osmanlı Devleti'ndeki ilk Protestan Amerikan Misyoner Okulu, 7 öğrenci ile 28 Temmuz 1824 tarihinde, Beyrut'a öğrenime açılmıştı⁷⁷. Yılsonunda öğrenci sayısı 50'ye yükselmiş ve iki yıl sonra yaklaşık 300'ü bulmuştu. Sonraki yıllarda

⁷² H.G.O. Dwight, **Christianity Revived in the East**, New York, Baker and Scribner, 1850, s.11-12.

⁷³ Field, **America and the Mediterranean World...**, s.95.

⁷⁴ Beyrut'un deniz kıyısında olması ve dağlara göre konumu sayesinde yılın sıcak dönemlerinde misyonerlerin halktan tamamen uzaklaşmadan dağlara çekilebilecekleri düşünülmüştü. James Levi Barton, **Daybreak in Turkey**, Boston, The Pilgrim Press, 1908, s.121-122. Bu kitabın Türkçesi için bkz. James Levi Barton, **Türkiye'de Gündoğumu**, çev. Zekeriya Başkal, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010.

⁷⁵ David Brewer Eddy, **What Next in Turkey, The Glimpses of the American Board's Work in the Near East**, Boston, American Board Press, 1913, s.60. Eddy'nin bu kitabının Türkçesi için bkz. David Brewer Eddy, **Türkiye İçin Sırada Ne Var?**, çev. Osman Nuriler, İstanbul, Mahya Yayıncılık, 2019; Field, **America and the Mediterranean World...**, s.97.

⁷⁶ Field, **America and the Mediterranean World...**, s.97; Eddy, **What Next in Turkey...**, s.74.

⁷⁷ Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika...**, s.35.

katlanarak büyümüşü⁷⁸. Neticede eğitim faaliyetleri hızla artmış ve 1827 yılına gelindiğinde okul sayısı 13'e yükselmişti⁷⁹. Diğer taraftan, buradaki Amerikan misyoner faaliyetleri İngiliz konsolosunun himayesinde yapılmaktaydı. Nitekim 1824 yılında Beyrut'ta, misyonerlere Katoliklerden büyük tepki gelmişti. Hatta Bird ve Fisk, Ermeni hacılara dini kitaplar dağıttıkları için tutuklanmış, Yafa'daki İngiliz konsolosu sayesinde salıverilmişlerdi. Nisan 1828'de, İngiliz konsolos Beyrut'tan ayrılınca Amerikalılar da Malta'ya dönmüşü⁸⁰.

Bu ilk misyonerlerin yaptıkları keşif gezileri, saha araştırmaları ve gözlemleri neticesinde misyonerlerin hedef kitlesi belirginleşmeye başlamıştı. İlk hedef olan Yahudilerin din değiştirmeye yatkın olmadıkları tespit edilmişti. Çünkü Yahudiler, Osmanlı Devleti topraklarında dini bir bütünlük ve güven içinde yaşamaktaydı. Diğer bir deyişle, Yahudiler arasındaki misyonerlik faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁸¹. Anadolu topraklarında yapılan çalışmalarda Müslümanların ve Ortodoks Rumların da din değiştirmelerinin neredeyse imkânsız olduğu anlaşıncı hedef Gregoryen Ermeniler olmuştur⁸². Çünkü misyonerlere en sıcak davranan topluluklar, Hristiyan Araplar ile Ermeniler olmuştur. Zaten Protestanlığı kabul eden ilk kişiler de Ermeni idi. Ayrıca 1813 yılından beri İngiliz ve Ruslar da Ermeniler arasında Protestanlaştırma çalışmaları yapmaktaydı. Ancak onların çalışmaları 1820'li yıllara doğru zayıflamaya başlamıştı⁸³.

Böylece, 1829 yılında, ABCFM yönetimi bir Ermeni misyonu kurulmasına karar vermişti. Ama öncelikle doğru bir bakış açısı yakalayabilmek için bölgenin ve

⁷⁸ Field, **America and the Mediterranean World...**, s.102.

⁷⁹ Strong, **The Story of the American Board**, s.83.

⁸⁰ Misyonerler 1830'a kadar Malta'da kalmış, siyasi konjüktür elverişli hale gelince Beyrut'a geri dönmüşlerdi. Field, **America and the Mediterranean World...**, s.99. Bu arada Malta'da bulundukları zamanı bir fırsata çevirmiş ve Kutsal Kitap çevirilerine yoğunlaşmışlardı. Eddy, **What Next in Turkey...**, s.61.

⁸¹ Misyonerler Türkiye'deki Yahudilerin durumlarını gösteren ilk araştırmanın ardından İstanbul'daki İspanyol Yahudilerini Protestanlaştırmaya çalışmışlardır. İstenilen başarı elde edilemeyince ikinci bir Yahudi misyonu 1849'da Selanik'te başlatılmıştır. 1854 yılına gelindiğinde de Selanik'te Yahudi çocukları için bir Hristiyan Okulu açılmıştır. Ancak okulun öğretmeni İzmir Hahambaşısının şikâyetiyle Osmanlı yetkilileri tarafından hapse atılmıştır. Aynı zamanda diğer misyonerler de Selanik'teki sıtma salgını nedeniyle İzmir'e dönmüşlerdir. Bu engellenme ve personel yetersizliği nedeniyle Yahudi Misyonu 1856 yılında sona erdirilmiştir. Stone, **Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi...**, s.116-117.

⁸² İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler," **Amme İdaresi Dergisi**, Vol.XIV, No: 3, 1981, s.88.

⁸³ Dwight, **Christianity Revived...**, s.7-9; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.93.

Ermenilerin daha detaylı araştırılması istenmişti. Bu amaçla Boston'daki ABCFM yönetimi, H.G.O. Dwight ile Eli Smith'i görevlendirmişti. Dwight ve Smith, 1830 yılında İzmir'e gelmişti. Onları, Amerikan hükümeti tarafından, ABD ile Osmanlı Devleti arasında bir ticaret anlaşması imzalanması amacıyla müzakerelerde bulunmak üzere görevlendirilen New York'lu iş adamı Charles Rhind karşılamıştı. Rhind, bu misyonerlere seyahat tezkeresi ve Rusya'ya geçiş izni almak gibi konularda yardım etmişti. Bu iki misyoner de Mayıs ayında İzmir'den yola çıkmış, Tokat, Erzurum, Kars, Tiflis, Şuşa, Nahcivan, Eçmiyadzin, Hoy, Tebriz, Salmas, Urmiye, Trabzon ve İstanbul'u gezmiş ve on beş buçuk aylık bir keşif ve saha araştırmasının ardından 2 Temmuz 1831'de Malta'ya dönmüşlerdi. İkilinin bu gezi ve araştırma sonuçları kitap haline getirilmiş ve ABCFM tarafından basılmıştı⁸⁴. Daha sonra da bu kitap bölgeye gönderilen Amerikan misyonerlerinin başvuru kaynağı haline gelmişti⁸⁵. Neticede Ermeni misyonu kurulmuş ve İstanbul misyon merkezi seçilmişti. Barton'a göre bunda en önemli neden, tüm dini cemaatlerin en üst seviyede temsilcilerinin burada olmasıydı. Çünkü ona göre sorunların üstesinden gelinebilecek en iyi yer, o sorunların çıktıkları yerd⁸⁶.

İstanbul, misyon merkezi seçildikten sonra buraya misyonerler gönderilmeye başlanmıştı. İlk olarak 1831'de William Goodell, ertesi yıl da H.G.O. Dwight ile Gottlieb Schauffler İstanbul'a gönderilmişti. Misyonerler, tepki çekmemek için, ilk iş olarak Ermeni Patriği'ni ziyaret etmiş ve Ermenilerin eğitilmelerine yardımcı olmak için Amerikan tipi okullar kuracaklarını söylemişlerdi. Böylece patriğin de desteğini almışlardı⁸⁷. Ardından, Goodell ve Dwight çalışmalara başlamış, Malta'da bastırdıkları dini yayınları Ermeniler arasında dağıtmaya başlamışlardı. 1834 yılında, Ermeniler için, ilk Türkçe Protestan ayini yapılmış ve ardından da Pera'da (Beyoğlu) ilk misyoner okulu açılmıştı⁸⁸. Bu dönemde İstanbul'da misyonerlik faaliyetleri, dil

⁸⁴ Kitap 1833 yılında Boston'da iki cilt halinde yayınlamıştır. Eli Smith, **Researches (of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight) in Armenia**, Vol.I-II, Boston, Crocker and Brewster, 1833.

⁸⁵ Barton, **Daybreak in Turkey...**, s.123-126; Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika...**, s.39-39.

⁸⁶ Barton, **Daybreak in Turkey...**, s.137.

⁸⁷ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.12.

⁸⁸ Dwight, **Christianity Revived...**, s.22,29-30.

çalışmaları, kitap hazırlıkları, öğretim çalışmaları ve halkla temas olmak üzere dört başlık altında yapılmıştı⁸⁹.

Ülkeye ilk gelen misyonerler ilk iş olarak halkla daha iyi irtibat kurabilmek için yerli dilleri öğrenmeye başlamışlardı. Bir taraftan da 1822’de Malta’da kurulan matbaada birçok dini yayın ve kitap basılmıştı. Matbaa, 1833’te İzmir’e taşınmış buradaki faaliyetlerin ardından 1852’de İstanbul’a taşınmıştı. Bölgeden gelen talep üzerine 1880 yılında bir matbaa da Antep’te kurulmuştu⁹⁰. 1840-1852 arasında Ermeni harfli Türkçe, Ermenice, Rumca, Bulgarca ve İbranice (Ladino) dillerinde toplam 142 adet kitap/risale basılmış ve bunlar toplam 331.900 baskı yapmıştı. Yine 1866-1897 arasında Ermeni harfli Türkçe, Ermenice, Bulgarca, Yunan harfli Türkçe, Rumca ve Arap harfli Türkçe olmak üzere toplam 249 kitap/risale basılmış ve bunlar toplam 785.000 baskı yapmıştı⁹¹. Misyonerlerin bu yayın faaliyetleri Osmanlı Devleti’nin dikkatinden kaçmamaktaydı. Babıali’ye yapılan şikâyetler 1860’ların başından itibaren artınca, Babıali şikâyetleri değerlendirmeye başlamıştı. Nitekim 1864 sonunda yabancı yayınları sınırlandıran, ülkeye sokulup dağıtılmasına katı kurallar getiren Neşriyat Kanunu’nu çıkarmıştı. 1870’lerin başında misyoner yayınlarına getirilen sınırlamalar biraz hafifletilmişse de 1875’ten sonra özellikle Rumeli’deki isyanlara paralel olarak misyoner yayınlarına tekrar sınırlamalar getirilmişti. Kısıtlamaların hafifletildiği II. Meşrutiyet’in ilanına kadar misyonerler sıkı tedbirlere rağmen yine de yayın faaliyetlerini sürdürmüşlerdi⁹².

Diğer taraftan ülkenin birçok yerinde Amerikalı misyonerler tarafından okullar, kolejler ve kiliseler açılmıştı⁹³. Misyonerlerin ulaştığı her bölgede önce temel düzeyde eğitim kurumları açılmış, buralarda çoğunlukla Ermeni çocuklarına İncil’i okuyup anlayabilmeleri için okuma yazma öğretilmişti. Bu kurumlardan mezun olan çocuklar için bir üst düzey eğitim kurumu açılmış ve bu ilerleyiş Amerikan Board’un

⁸⁹ Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika...**, s.50-51.

⁹⁰ Merkezi Türkiye Koleji Müdürünün evinin bir köşesinde kurulan bu matbaada ilk yıl Ermenice, Kürtçe ve İngilizce yayımlar yapılmıştı. Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika...**, s.149.

⁹¹ Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika...**, s.88, 145. [Kitap adeti ve baskı sayısı, belirtilen kaynaktaki tablodan yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.]

⁹² Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.206-208.

⁹³ Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bkz. Gülbadi Alan, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Protestan Okulları**, Ankara, TTK Yayınları, 2015.

kolejler açmasına önyak olmuştu. Bu okulların ortak özelliği, üst sınıf öğrencilerin öğretmen olarak alt sınıf öğrencilerin dersine girebildiği Lancaster modeli denilen bir sistemle eğitim vermeleriydi. Böylece az öğretmenle çok öğrenciye ulaşmak mümkün olmaktaydı⁹⁴. 1850 yılına gelindiğinde Amerikalı misyonerlerin yönetiminde 7 kilise ve 7 okul bulunmaktaydı. Bu sayı 1860'ta 49 kilise 114 okula, 1880'de 97 kilise 331 okula, 1913'te ise 163 kilise 450 okula yükselmişti. Okullardaki öğrenci sayısı da 1850'de 112 iken bu sayı, 1860'ta 2742'ye, 1880'de 13.095'e ve 1913'te 25.922'ye yükselmişti⁹⁵. 1860'lardan sonra kolejlerin kurulmasına ağırlık verilmişti. Bu manada 1863 yılında Amerikalılara ait ilk kolej İstanbul'da Robert Kolej adıyla kurulmuştu. Ancak Robert Kolej, Board'a bağlı değildi ve Amerikan Board personeli olarak görev yapmaktayken örgütle görüş ayrılığı nedeniyle örgütten ayrılan Cyrus Hamlin tarafından kurulmuştu. Osmanlı Devleti'nde Amerikan Board'a ait ilk yüksek dereceli okul ise, 1866'da açılan Suriye Protestan Koleji idi⁹⁶. Ardından 1876'da Antep'te Merkezi Türkiye Koleji; 1878'de Harput'ta Fırat Koleji; 1886'da Merzifon Koleji; 1888'de Tarsus Amerikan Koleji; 1903'te İzmir'de Uluslararası Kolej açılmıştı⁹⁷. Bu okul ve kolejlerin yanı sıra Amerikan Board, 4 tane de ilahiyat okulu açmıştı. Bu ilahiyat okullarının her biri bir misyon bölgesi içindi. Merzifon'daki Batı Türkiye Misyonu için; Harput'taki Doğu Türkiye Misyonu için; Maraş'taki Merkezi Türkiye Misyonu için ve Mardin'deki de Güneydoğu'da Arapça konuşanlar için kurulmuştu⁹⁸. Ülkede Amerikan eğitim kurumlarının çoğalması ve bunların birçoğunun da ruhsatsız olması devletin dikkatini çekmişti. 1869 yılında çıkartılan Maarif Nizamnamesi ile eğitime çeki düzen verilmek istenmişti. Bu nizamnamenin 129. maddesi gereğince de yabancı okulların ruhsatsız çalışması mümkün değildi⁹⁹. Buna rağmen ülkede yeni birçok

⁹⁴ Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika...**, s.68.

⁹⁵ Robert L. Daniel, **American Philanthropy in the Near East, 1820-1960**, Athens, Ohio University Press, 1970, s.94.

⁹⁶ Daniel Bliss tarafından kurulan bu okulun eğitim dili Arapça idi ve kolejde tıp ile eczacılık fakülteleri de vardı. Kolej daha sonra Beyrut Amerikan Üniversitesi olmuştur. Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.24.

⁹⁷ Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika...**, s.109, 157, 179-205.

⁹⁸ Julius Richter, **A History of Protestant Missions in the Near East**, Edinburgh and London, Oliphant, Anderson and Ferrier, 1910, s.126.

⁹⁹ M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, 2.bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992, s.82-87; Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde...**, s.25-26.

okul açılmış ve ancak 1880'lerde ve 1890'larda bu okullara ruhsat alınabilmişti. Devlet de bu konuda ciddi bir müdahalede bulunamamıştı¹⁰⁰.

Amerikan Board'un Osmanlı Devletindeki faaliyetleri hızla artmaya başlayınca ülkenin dört bir yanında misyon merkezleri açılmaya başlanmıştır. Bu manada, Beyrut ve İstanbul'dan sonra 1835'te Trabzon, 1839'da Erzurum, 1847'de İzmit, 1848'de Bursa¹⁰¹, 1849'da Antep, 1855'te Maraş, Adana, Halep, Tarsus, Antakya, Kilis ve 1850'de Selanik misyonları kurulmuştur. Yine 1850'lerde Merzifon, Kayseri, Sivas, Harput ve Bitlis, 1872'de de Van Misyonu kurulmuştur¹⁰². Misyonların artmasıyla görevli sayıları da artmaya başlamıştır. 1820-1836 yılları arasında Osmanlı Devleti topraklarına 41 misyoner yollanmıştır. 1836-1844 yılları arasında 54 yeni misyoner ve misyoner yardımcısı yollanmıştır. 1861 yılına gelindiğinde ülkede misyoner sayısı 125 olmuştur¹⁰³. Bu rakam 1875'te 137'e, 1890'da 177'ye, 1913'te 209'a ulaşmıştır¹⁰⁴. Amerikan Board'un hızlı yayılması, artan misyoner ve bölge sayısı bir takım idari zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle ABCFM yönetimi, Osmanlı Devletini, Doğu, Merkezi, Batı, Avrupa ve Suriye¹⁰⁵ olmak üzere beş ayrı misyon bölgesine ayırmıştır. Bu idari taksimat yapılırken dikkate alınan temel özellik Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin niteliği olmuştur. Buna göre, Erzurum, Harput, Bitlis, Diyarbakır ve Mardin, Doğu Misyonu içinde; Maraş, Urfa, Antep, Adana, Tarsus ve Mersin, Merkezi Misyonu içinde; Trabzon, Ordu, Merzifon, Sivas, Kayseri, Talas, Adapazarı, İzmir ve İstanbul, Batı Misyonu içinde; Selanik, Samokov, Sofya, Manastır, Elbasan ve Korçe, Avrupa

¹⁰⁰ Erdal Açıkse, "Türk Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi", **Türkler**, Vol.XIII, 2002, s.546.

¹⁰¹ Bursa'ya Amerikalı misyonerler, Benjamin Schneider ile Thomas P. Johnson, ilk olarak 8 Aralık 1833'te atanmış ve 15 Temmuz 1834'te görev yerlerine ulaşmışlardır. Bu tarihten itibaren aileleri ile birlikte Bursa istasyonunda misyonerlik faaliyetlerinde bulunarak Bursa istasyonunu genişletmeye çalışmışlar ve ilk meyveleri 1848 yılında 7 üyeli Bursa Protestan Ermeni Kilisesi'ni kurarak toplamışlardır. Özgür Yıldız, **Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)**, Ankara, TTK Yayınları, 2016, s.14-20.

¹⁰² Barton, **Daybreak in Turkey...**, s.139-141.

¹⁰³ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.194.

¹⁰⁴ Daniel, **American Philanthropy...**, s.94.

¹⁰⁵ Suriye Misyonu, 1870 yılında her şeyiyle Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church (BFMPC)'e devredilmiştir. Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika...**, s.126.

Misyonu içinde; Beyrut, Trablusşam, Sayda ve Zahla da Suriye Misyonu içinde yer almıştı¹⁰⁶.

Amerikan Board misyonerleri ülkenin dört bir yanına yayılmışlardı. Birinci Dünya savaşı öncesinde, 1913 yılında, Osmanlı Devleti topraklarında toplam 209 Amerikalı misyoner ile bu misyonerlerin 1299 yerli yardımcısı mevcuttu. Misyonerlere ait 163 kilise ve bu kiliselere devam eden 15.348 cemaat üyesi vardı. Yine 450 okulda toplam 25.922 öğrenciye eğitim verilmekteydi¹⁰⁷. Birinci Dünya Savaşı başladığında ülkede 151 Amerikalı misyoner ile 1200 yerli yardımcısı Amerikan Board çatısı altında faaliyetlere devam etmekteydiler. ABD 1917 yılında savaşa girdikten sonra, vatandaşlarının can güvenliği tehlikeye girebilir diye ülkedeki tüm Amerikalıları tahliye etmek istemişti. Amerikalıların çoğu ülkeden ayrılmıştı. Ancak misyonerlerin bir kısmı ülkeyi terk etmeyi reddetmiş, ülkede kalıp faaliyetlere devam etmek istemişti. Geriye 24 Amerikalı erkek misyoner, bu misyonerlerin 16'sının eşi, 51 bekâr kadın misyoner ve toplam 17 çocuk kalmıştı¹⁰⁸.

1.2.3. Misyonerlik Çalışmalarına Gösterilen Tepkiler

Misyonerlerin ülkenin dört bir yanında sistemli bir şekilde çalışmaları ilk yıllarda kimseyi rahatsız etmemişti. Misyon merkezlerinin ve misyonerlerin artmasıyla misyonerlere karşı tepkiler oluşmaya başlamıştı. İlk tepkiler yerel Hristiyanlar tarafından gösterilmiş ve misyonerler Babıali'ye şikâyet edilmişti. Marunî ve Rum Ortodoks Patriklerinin şikâyeti üzerine, Osmanlı devleti, Suriye'ye İncil getirilmesini yasaklamıştı¹⁰⁹. Misyonerlere gösterilen ilk büyük tepki ise, 1841 yılında Cebel-i Lübnan'da olmuştu. Marunîlerin dini lideri, Suriye Valisi Zekeriya Paşa'ya başvurarak misyonerlerin yerel halkın aklını karıştırarak din değiştirmelerine sebep olduğunu ve bu nedenle bölgeden çıkartılmalarını istemişti. Bunun üzerine Babıali, ABD elçisi Porter'a bir nota vermişti. Babıali, durumun endişe verici olduğunu ve Amerikalıların saldırıya uğrayabileceğini ifade etmiş ve Amerikalıların bir an önce Cebel-i Lübnan'dan ayrılmalarını istemişti. Ancak Porter, Amerikan

¹⁰⁶ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.195.

¹⁰⁷ Joseph K. Greene, **Leavening the Levant**, Boston, The Pilgrim Press, 1916, s.108.

¹⁰⁸ DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.96.

¹⁰⁹ Daniel, **American Philanthropy...**, s.24.

hükümetinin Amerikalı misyonerlerin yaptığı çalışmalardan sorumlu olmadığını ileri sürmüş ve onları bölgeden çıkarmaya zorlayamayacağını belirtmişti¹¹⁰.

Misyonerlere gösterilen en önemli tepki ise Ermeni Patrikhanesinden gelmişti. İlk yıllarda Amerikan misyonerlerinin Ermeni cemaati içerisinde pek etkili olabileceğine ihtimal vermeyen Ermeni Patrikhanesi, misyonerlerin eğitim ve yayın faaliyetlerinden yararlanmak düşüncesiyle kendilerine hoşgörülü davranmıştı. Patrikhane ile iyi ilişkiler kuran misyonerler, İstanbul'da bir okul açarak Ermeni çocuklarını eğitmişler, Ermeni papazların yardımıyla Ermenice yayınlar yapmışlar ve Anadolu'da istasyonlar kurmuşlardı. Ancak 1830'lu yılların ikinci yarısında otoritesinin tartışılır hale getirildiğini ve cemaatinin azaldığını fark eden Patrikhane, misyonerlere karşı sert tedbirler alma yoluna gitmişti¹¹¹. 1844 yılına gelindiğinde, İstanbul'da Ermeni Patriği Matteos önderliğinde, Protestan Ermenilere karşı her türlü baskı aracı kullanılmaya başlanmıştı. Protestan Ermeniler içinde iş sahibi olanların dükkânları boykot edilmiş, öğretmen ve rahip olanlar sürgün edilmiş, kadın ve erkekler sokaklarda taşlanmış, parmakla gösterilmiş, yüzlerine tükürülmüş, falakaya yatırılmış, suçsuz ve yargısız bir şekilde hapse atılmıştı¹¹². Bu baskı karşısında bazı Protestan Ermeniler, Gregoryenliğe geri dönmüş, bazıları gizli takipçi olmuş, bazıları da açıktan açığa direnmişti. İstenilen sonuç yine elde edilemeyince bu defa Protestanlığı seçen Ermeniler Patrikhane tarafından aforoz edilmeye başlanmıştı. Bu manada, Gregoryen Ermeni Patriği Çamurcuyan (1802-1865), birçok Ermeni'nin Protestan mezhebini kabul ettiğini öğrenince, 1846 yılında resmi bir aforozname çıkarmış ve Protestanlaşan Ermenilerin hepsini aforoz etmiştir. Ayrıca diğer

¹¹⁰ Misyonerler, Cebel-i Lübnan'da faaliyetlerine devam etmişlerdi. Konu hakkında ABD Beyrut konsoloslu Chapseaud, Washington'a misyonerlerin bölgede kanun dışı bir şey yapmadıklarına dair gerçekleri örten bir rapor göndermişti. Oysaki misyonerlerin gelişi sonrasında zaten problemli olan Marunî-Dürzi ilişkisi daha da gerginleşmişti. Dürzilerle iyi ilişkiler geliştiren misyonerler, Dürzileri Marunîlere karşı kalkan olarak kullanmaktaydı. Neticede 1821 sonbaharında Dürzi ve Marunîler arasında kanlı çatışmalar çıkmıştı. Misyoner mülkünün bir kısmı da tahrip edilince, misyonerler Cebel-i Lübnan'ı terk ederek Beyrut'a sığınmışlardı. Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.198-199.

¹¹¹ Ömer Turan, "Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesi'nin Tepkisi", Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal araştırmalar Sempozyumu [EUSAS II], 22-24 Mayıs 2008, **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, Yayına Hazırlayanlar: M. Metin Hülagü-Şakir Batmaz-Gülbadi Alan, C.III, Kayseri 2009, s.436.

¹¹² E.D.G. Prime, **Forty Years in the Turkish Empire, or Memoirs of Rev. William Goodell, D.D.**, New York, Robert Carter and Brothers, 1876, s.232-234; Strong, **The Story of the American Board**, s.104-105; Eddy, **What Next in Turkey...**, s.70.

Ermenilerin onlarla ticaret yapmalarını ve ikili ilişkilerde bulunmalarını da yasaklamıştır¹¹³. Nitekim aforoz edilen Ermeniler, aforoz edildikleri günün hemen ertesinde sosyal hayattan dışlanmaya başlanmıştı. Bu manada yaklaşık 35 Ermeninin işyerleri ve dükkânları kapatılmış, ticaret yapma izinleri ellerinden alınmış, yabancılar marifetiyle dükkân açanlara boykot uygulanmıştı. Gregoryen Ermenilerin aforoz edilenlere olan borç yükümlülükleri düşmüştü. Gregoryen Ermeni Kilisesi tarafından aforoz edilen bu Protestan Ermeniler, ortada kalınca, hemen yardım için misyonerlere başvurmuştu. Misyonerler de onların acil ihtiyaçlarını karşılamış, kalacak yer ayarlamıştı. Yine belirtildiğine göre bu durumda olan, evinden, ailesinden ve toplumundan ayrılmak zorunda kalan, yaklaşık 70 Protestan Ermeni vardı¹¹⁴. Tüm bu gelişmeler üzerine misyonerlerin desteğiyle İstanbul Pera’da ilk Protestan Ermeni Kilisesi, 37’si erkek 3’ü kadın toplam 40 üyesiyle, 1 Temmuz 1846 tarihinde açılmıştı¹¹⁵. Kiliselerin de kurulmaya başlamasıyla ülkede Protestan sayısı artmaya başlamış ve Protestanlar da diğer Hristiyanlarla aynı haklara sahip olabilmek, “millet”¹¹⁶ statüsü alabilmek için çalışmalara başlamışlardı. İngiliz Elçisi Stratford Canning ile onun yerel Protestanlarla gizli bağlantısı olan Amerikalı misyoner William Goodell’in çalışmaları neticesinde 1850 yılında bu amaca

¹¹³ Yahya Bağçeci, “Osmanlı Devleti’nde Gregoryen Ermenilerle Protestan Ermeniler Arasındaki İlişkiler”, **Turkish Studies**, Vol.III, S.7, Fall 2008, s.713. Ermeni patriğinin bir Ermeniye cemaatten aforoz etmesi sadece kilise üyeliğinden çıkarılmaktan ibaret değildi. Aforoz edilen kişi toplumdan dışlanıyor, iktisadi ve sosyal bakımdan büyük bir darbe yiyordu. Osmanlı millet sistemi içerisinde Patrikhane’nin dinin yanı sıra siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı da kontrolü altında tutmaktaydı. Aforoz edilen bir kişi de tüm politik haklarından ve patrikliğin himayesinden yoksun kalmaktaydı. Strong, **The Story of the American Board**, s.104-105.

¹¹⁴ Leon Arpee, **The Armenian Awakening-A History of the Armenian Church, 1820-1860**, Chicago, University of Chicago Press, 1909, s.123-125.

¹¹⁵ Strong, **The Story of the American Board**, s.104-105; Eddy, **What Next in Turkey...**, s.71; Arpee, **The Armenian Awakening...**, s.136. Protestan Kilisesi açıldıktan sonra, özellikle Prusya ve İngiltere elçileri, kendi kiliselerini kurmuş olan Protestanlara da bir episkopos tayin edilmesi için Babıali’ye baskı yapmaya başlamışlardı. Babıali bunu ilk başta, Ermeni nüfusunun azlığı ve Ermeni ahalî ile patrikhanenin şikâyetine yol açacağı nedeniyle reddetmişti. Ancak elçilerin taleplerinden vazgeçmeyeceğini hesaba katıp üzerindeki baskıyı azaltmak için 1847 yılında Protestanların idaresine İhtisap Nazırını memur etmişti. 1850 yılında ise Babıali, Protestanlara bir vekil tayin etmişti. Ramazan Erhan Güllü, **Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi, Osmanlı’dan Cumhuriyete**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018, s.105-106.

¹¹⁶ Millet sistemi, Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim tebaasını din veya mezhep esası üzerinden yönetmesiydi, dil ve ırk temelli bir anlayış değildi. Millet Sistemi ile ilgili bir dizi çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan Millet Sistemi’nin ne olup ne olmadığı hakkında bkz. Güllü, **Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi...**, s.32-39.

ulaşılmış, Osmanlı Devleti tarafından ayrı bir “millet” olarak tanınmışlardı¹¹⁷. İngiliz elçisinin bu başarısını, dönemin ABCFM Dış İlişkiler Sekreteri Rufus Anderson şöyle değerlendirmişti: “Bütün bunları, Tanrı sayesinde, İngiltere’nin Hindistan’da bir imparatorluğa sahip oluşu ve oraya engelsiz ulaşmak ihtiyacının ilahi gerçeğine borçluyuz¹¹⁸.”

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Devleti topraklarındaki çalışmaları ilk başlarda Osmanlı Devleti’ni rahatsız etmemişti. Diğer bir deyişle, Hristiyan cemaatlerin misyonerlerle ilgili şikâyeti olduğunda Babıali misyonerlere müdahale etmekteydi, aksi takdirde misyoner faaliyetlerini yakından takip etmemekteydi. Ancak 1830’lu yıllarda Ermeni misyonunun büyümesiyle şikâyetler artmaya başlamış ve Babıali de misyonerleri daha yakından takip etmeye başlamıştı. Diğer taraftan 1830 Antlaşması ile Amerikan vatandaşlarının imtiyazlı yabancılar arasına girmesiyle misyonerler de korunmuştu. ABD’nin gün geçtikçe güçlenmesi ve misyonerlerin karşılaştıkları problemleri çözmek için diplomatik yolları sonuna kadar kullanması, son derece önemli iç ve dış sorunlarla uğraşan Osmanlı Devletinin uzun vadeli ve etkili politikalar geliştirmesini engellemişti¹¹⁹. Ayrıca misyonerlerin hem ABD Hükümetinden bağımsız çalışmaları hem de ABD yönetimi üzerinde son derece etkili bir baskı unsuru olmaları nedeniyle, Babıali misyonerlerle ilgili sorunlarda ABD elçiliğine baskı yaptığında bir sonuç elde edilememekteydi¹²⁰.

1.2.4. Misyonerler ve Ermeni Sorunu

Misyonerler, faaliyetlerinin ilk döneminde Yahudiler ve Müslümanların inançlarını değiştirmek için yola çıkmışlardı. Bunda başarılı olamayacaklarını

¹¹⁷ “Protestan Cemaati Nizamname-i Umumi”, **Düstur**, Cüz-i Rabi’, Cilt:4, İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1299, s.615-616.

¹¹⁸ David H. Finnie, **Pioneers East, The Early American Experience in the Middle East**, Cambridge, Harvard University Press, 1967, s.131; Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika...**, s.72.

¹¹⁹ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.96.

¹²⁰ Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika...**, s.21. Nitekim ABD elçisi Carr, 1848’de ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir raporda, misyonerler dışındaki tüm konularda Babıali ile iyi ilişkileri olduğunu belirtmekteydi. Misyonerlerin faaliyetleri ile ilgili Babıali’den sürekli notalar aldıklarını belirten elçi, en son Erzurum’daki bir misyonerin geri çekilmesi ile ilgili bir nota aldığını söylemekteydi. Ancak ne kendisinin ne de Dışişlerinin bir şey yapamayacağını düşündüğünden notayı Washington’a hiç yollamadığını ifade etmekteydi. Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.202.

anlayınca tüm enerjilerini Hristiyan mezheplerine sarf etmiş ve olumlu karşılığı da Ermenilerden almışlardı. İlerleyen dönemlerde ise Anadolu'daki faaliyetlerinin bütün yoğunluğunu Ermeniler üzerine kaydırmışlardı¹²¹. Hatta 1844 yılında, Rufus Anderson'un bölgeye yaptığı ikinci tetkik gezisinden sonra, Rumlara yönelik misyon durdurulmuştu. Bunun en önemli nedeni Rumlar arasında istenilen başarının sağlanamamış olması ve 1840'lı yıllardan itibaren çalışmaların ağırlıklı olarak Ermeniler üzerine yapılmasıydı. Böylece misyonun resmi adı bile değiştirilmiş, Ermeni Misyonu (*Mission to Armenians*) adı verilmişti¹²². Ermenilerin hedef seçilmesinde Gregoryenlerle Protestanların inanç olarak birbirlerine çok yakın olması ve bu dini amaç kullanılarak Ermenilerin Osmanlılar aleyhine rahatça kullanılabilecek olması etkili olmuştu¹²³. Zaten Ermenilerle Amerikalıların sıkı ilişkisi 1830'da Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalanan ticaret antlaşmasıyla başlamıştı. Antlaşmanın üçüncü maddesi gereği Amerikalılar Osmanlı topraklarında simsar kullanma hakkına sahip olabileceklerdi. Dönem itibariyle, simsar (broker) denilince de akla Ermeniler ve Rumlar gelmekteydi. Böylece Amerikalılarla Ermeniler öyle kaynaşmışlardı ki, Amerikalılar Ermenileri kanatlarının altına almışlar ve zamanla ortaya Amerikanlaşan bir Ermeni toplumu çıkmıştı¹²⁴.

¹²¹ Dönemin Amerikan Board Sekreteri James Levi Barton, Ermenilerin misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nde yürütülmesinin en üst seviyede hem aracı hem de nedeni olduğunu belirtmektedir. Barton, **Daybreak in Turkey...**, s.65.

¹²² Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika...**, s.75. Amerikan Board misyonerlerinin Rumlarla ilk teması 1820 yılında Pliny Fisk ve Levi Parsons'un İzmir'e ayak basmasıyla başlamıştır. Rumlar arasındaki başarılı çalışmalar 1836 yılından itibaren Rum Patrikhanesinin tepkisini çekmeye başlamıştır. 1839 yılında Rum patriği, misyonerlerin dağıttığı kitapların okunmasını yasaklamış, mezhep değiştirenleri hapse mahkûm etmiş, hatta bir kısmını gizlice öldürtmüştür. Patrikhanenin tepkilerine Rum halkından da destek gelmiştir. Rum Patrikhanesinin bu tavrı ve Rum halkının da desteğinin nedeni Yunanistan devletinin varlığı olmuştur. Rumların Yunanistan'a büyük sempati göstermeleri ve besledikleri vatanseverlik ruhunun gücü, onları milli kiliseye sıkı sıkıya bağlamıştır. Hem Patrikhaneden hem de Rum halkından gelen tepkiler sonucu, misyonerler Rumlar arasındaki faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmışlardır. Gülbadi Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi," **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Vol.I, No: 10, 2001, s.190-191.

¹²³ Turgut Işıksal, "Ermenilerin Diğer Devletlerle İlişkileri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.3, Mart 1985, s.47. Dabağyan'a göre, asıl hedef Gregoryen Ermeni Kilisesi'ydi. Amerikalı misyonerler Ermeni Kilisesini Protestanlaştırarak kontrol etmeyi ve Amerika'nın talepleri doğrultusunda hareket etmesini sağlamayı hedeflemekteydi. Levon Panos Dabağyan, **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001, s.176.

¹²⁴ Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1985, s.81-82; Ramazan Erhan Güllü, "Amerikan Board Misyonerlerinin

Osmanlı Devleti'nde "millet-i sâdika, tebaa-yı sâdika" olarak nitelendirilen ve devlet içinde en yüksek mevkilerde istihdam edilen Ermeniler, yüzyıllarca dini ve kültürel açıdan geniş bir serbestiyet içinde yaşamışlardı. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, misyonerlik faaliyetleri ve özellikle diğer milletler gibi özgürlükçü-milliyetçilik akımların etkisiyle, önce özerklik daha sonra da bağımsızlık için fırsat kollamaya başlamışlardı. Bu manada 93 Harbi denilen Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki 1877-1878 yıllarındaki savaş bu fırsatı onlara fazlasıyla vermişti. Ermeniler Doğu (Kafkas) cephesinde Rusların yanında yer aldıkları gibi, Osmanlı Devletinin savaştan yenilerek çıkıp Rusya ile imzaladığı Ayastefanos (San Stefano, İstanbul-Yeşilköy) Antlaşması'nda karargâhlarını Ayastefanos'a kurmuş ve galip Rus komutanlarının mihmandarlığını ve ev sahipliğini üstlenmekten çekinmemişlerdi¹²⁵. Ayastefanos Antlaşması 3 Mart 1878 tarihinde imzalanmıştı ve bu antlaşma "Ermeni Sorunu"nun uluslararası bir nitelik kazanması bakımından önemli bir dönemeç olmuştu. Nitekim antlaşmanın 16. maddesi¹²⁶ ile Osmanlı Devleti, Ermenilerin yerleşik oldukları eyaletlerde ıslahatlar yapacak ve Ermenilerin güvenliğini temin edecekti. Bu madde ile Ermeni adı ilk defa uluslararası bir antlaşmaya girmişti. Daha önce Osmanlı Devleti'nin imzaladığı hiçbir antlaşmada Ermeni adı yer almamıştı, ilk defa Ayastefanos Antlaşmasında açıkça Ermenilerden söz edilmişti. Bu durum Osmanlı Ermenileri tarihinde bir dönüm noktasıydı¹²⁷.

Ancak bu madde İngiltere'yi telaşlandırmıştı. Çünkü Rusya, Ermenileri himaye etme perdesi altında Anadolu ve İran içlerine doğru yayılabilecek, İngilizlerin Hindistan ticaretini baltalayabilecek ve Doğu Anadolu Rusların eline geçebilecekti. Tüm bunlardan rahatsız olan İngiltere, Fransa'nın da desteğini alarak yeni bir antlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin

Antep'teki Faaliyetleri ve Antep Amerikan Koleji", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:16, Ocak 2009, s.131.

¹²⁵ Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği: 1877-1880**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1968, s.157.

¹²⁶ Antlaşmanın Ermeniler ile ilgili 16. maddesi şöyleydi: "Ermenistan'da Rusya askerinin taht-ı istilasında bulunan Devlet-i Aliyye'ye iadesi lazım gelen mahallerin tahliyesi oralarca devletinin münasebat-ı hasenesine muzır karışıklıklara mahal verilebileceğinden Devlet-i Aliyye Ermenilerin mültemekkin olduğu eyaletlerde menafi-i mahalliyyenin icab ettiği ıslahat ve tensikati bila ifate-i vakt icra etmekteği ve Ermenilerin Kürdlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini istihsal etmekteği taahhüt eder." **Ayastefanos Mukaddemat-i Sulhiyye ve Berlin Muahedenamesi**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1296, s.11.

¹²⁷ Bilal Şimşir, **Ermeni Meselesi, 1774-2005**, 6.bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2013, s.56.

Antlaşması'nda¹²⁸, Ermeniler ile ilgili Ayastefanos Antlaşması'ndaki 16. madde fazla değişikliğe uğramadan 61. madde olarak yer almış ve Ermenilerin oturdukları bölgede reform yapılması kabul edilmiştir. Fakat Osmanlı Devleti, emperyalist devletlerin desteğini kazanan Ermenilerin oturdukları bölgede reform projesinin uygulamasını mümkün görmemiştir. Çünkü reform projesinin uygulanması, bağımsız Ermenistan'ın kurulmasını gerçekleştirecek önemli bir adımın atılması anlamına gelmekteydi. Bu plan çerçevesinde İngiltere ve Rusya aktif rol almış, hatta Rusya, kurulması düşünülen bağımsız Ermenistan ordusunu daha o tarihlerde hazırlamaya başlamıştı¹²⁹. Böylece, Berlin Antlaşması ile “Ermeni Sorunu”, uluslararası arenanın gündemine girmiş ve Ermeniler de siyasi açıdan büyük yararlar elde etmişlerdi¹³⁰.

Diğer taraftan da, Amerikan okullarında misyonerler tarafından verilen eğitim, “millet-i sadıka” olarak anılan Ermenileri, hem devlete hem de Müslüman komşularına karşı düşman etmiştir. Ermeni milliyetçiliğinin doğduğu ve geliştiği bu okullarda yetişen Ermeni gençler, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında yüzyıllarca baskıya maruz kaldıklarına inanmaya başlamışlardır. Başta emperyalist devletlerin tahrikleri olmak üzere Amerikalı misyonerlerin katkısı ile bağımsız Ermeni devleti kurmak için Osmanlı Devleti'ne karşı özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayaklanmışlardır¹³¹. Misyonerlerle beraber Ermeni Patrikhanesi de bir Ermeni ulusu oluşturma çabaları içine girmişti¹³². Böylece hem patrikhanenin hem de

¹²⁸ Berlin Kongresi 13 Haziran 1878'de Almanya Şansölyesi Prens Otto von Bismarck'ın başkanlığında toplanmıştı. Kongre'de Osmanlı Devleti'ni Berlin Elçisi Sadullah Bey, Müşir Mehmed Ali Paşa ve Nâfia Nazırı Aleksandr Kara Todorî Paşa temsil etmişlerdi. Berlin'de 13 Haziranda toplanan ve bir ay süren uluslararası kongre sonucunda, 64 maddeden müteşekkil bir antlaşma imzalanmıştı. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt 1, Ankara, TTK Basımevi, 1953, s.403-424.

¹²⁹ Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, Ankara, TTK Yayınları, 2005, s.12.

¹³⁰ Ermeni Patriği Nerses, Londra Ermeni Komitesi'ne yazdığı mektupta Rusya'ya güvendiklerini ama Asya Hristiyanları için İngiltere'nin onayının şart olduğunu belirtmekteydi. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1976, s.252; Mim Kemal Öke, **Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu, 1914-1923**, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, 2000, s.104. Ermeni meselesinde yabancı güçler ile Ermeni örgütlerinin gerçekleştirdiği faaliyetlerin bir değerlendirmesi için bkz. Cezmi Eraslan, “Ermeni Meselesinin Yeni Boyutu: Yabancı Güçler, Ermeni Komitaları ve Faaliyetleri”, **Çeşitli Yönlerden Türk Ermeni İlişkileri**, ed. Şafak Ural, Kazım Yetiş, Feridun M. Emecen, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2006, s.49-78.

¹³¹ Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara, TTK Basımevi, 1985, s.154-155.

¹³² Ermeniler arasında 17.yüzyılda başlayan Katoliklik propagandası neticesinde Osmanlı Devleti, Fransa'nın da etkisiyle 1830 yılında, Ermeni Katoliklerini ayrı bir millet olarak tanımıştı. İngilizlerin telkiniyle de 1850 yılında Protestan Milleti oluşturulmuştu. Cemaati gittikçe azalan patrik, 1863 yılında ise Babıali'nin ilan ettiği “Ermeni Milleti Nizamnamesi” ile kendisi ve yandaşı zadedânlar

misyonerlerin Ermeni gençlerini milliyetçilik fikirleriyle doldurması emperyalist devletlerin tahrikleri ve desteği ile buluşunca, Ermeni isyanları ortaya çıkmaya başlamıştı. Ayrıca Ermeni gençlerine misyonerlerce okutulan derslerde ve işlenen konularda Ermenistan için ayaklanmaktan başka çare kalmadığı teması işlenmekteydi¹³³. Ermeniler, 1880’li yılların sonuna doğru teşkilatlanmalarını da tamamlamışlar, komiteler kurmuşlardı. Sıra amaca varmak için gerçekleştirilecek olayları başlatmaktaydı. Anadolu’da isyanlar çıkartarak Avrupa devletlerinin dikkatini çekerek olası bir Avrupa müdahalesi ile Bulgaristan örneğinde olduğu gibi özerk bir yönetime kavuşmak hayallerini kurmaktaydılar¹³⁴. Nitekim ihtilalci Ermenilerin 1890’lardan sonra ülkenin birçok yerinde isyanları baş göstermişti. Bunların önemlileri arasında 1890’da Erzurum Olayı, 1890 Kumkapı Gösterisi, 1894 ve 1897 Sasun İsyanları, 1895 Babıali Olayları, 1895 Zeytun İsyanı, 1896 Osmanlı Bankası Baskını, 1896 Van İyayı, 1905 Sultan Abdülhamid’e suikast girişimi ve 1909 Adana Olayları sayılabilmektedir¹³⁵. İhtilalci Ermenilerin gerçekleştirdiği bu isyanlar ve terör faaliyetleri, Osmanlı Devleti tarafından güç kullanılarak bastırılmıştı. Misyonerler de, 1830’lu yıllardan beri Ermenilere yatırım yaptıklarından, bu olayları tek yanlı bir şekilde Amerikan basınına aktarmış ve zamanla Amerikan kamuoyunda “korkunç Türk”, “konuşulmaz Türk” imajı oluşturulmuştu¹³⁶.

ABD’de Ermeni sorununu gündemde tutan ve Türk karşıtı imajı besleyen bir diğer önemli faktör de Amerika’ya göç eden ve Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin yaptığı propagandaydı. Ermenilerin Amerika’ya göç etmesini sağlayanlar da yine Amerikan misyonerleri ve Amerikan konsoloslarıydı.

arasında paylaştığı iktidarını Ermeni milleti ile bölüşmek zorunda kalmıştı. Tüm bu sorunların üstesinden gelebilmek için Osmanlı Devleti içinde bir toprak parçasına sahip çıkarak bir Ermenistan ve buna sahip çıkacak bir Ermeni ulusu oluşturmak gerekmekteydi. Diğer bir deyişle Ermeni Kilisesi’nin, kendisini koruyacak bir devlete ihtiyacı vardı ve bu nedenle de Ermeni milliyetçiliğinin uyanmasına çalışmıştı. Öke, **Ermeni Sorunu...**, s.93-94.

¹³³ Öke, **Ermeni Sorunu...**, s.97.

¹³⁴ Recep Karacakaya, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s.40.

¹³⁵ Gürün, **Ermeni Dosyası**, s.140-176.

¹³⁶ Cyrus Hamlin, Türkiye hakkındaki bilgilerinin ülkede yaşayan Levantenlerden geldiğini ve bu Levantenlerin de buraya gelen gezginleri avuçlarına almak için Türklerin “konuşulmaz Türk” (unspeakable Turk) olduklarına dair klasik korkuları kullandıklarını ifade etmektedir. Cyrus Hamlin, **Among the Turks**, New York, Robert Carter and Brothers, 1878, s.356; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.43; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.308.

Misyonerlerin bu konuda hedefi gönderdikleri Ermenilerin ABD’de eğitim görüp Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı Devleti’ne geri dönmeleriydi. Bu manada ilk örgütlü Ermeni göçü misyoner Dwight tarafından 1842 yılında sağlanmıştı. Fakat gidenlerin ancak kırkta biri geri dönmüştü, geri kalanlar ABD’de yerleşmişlerdi¹³⁷. Amerika’ya Ermeni göçü başlıca üç grupta gerçekleşmişti. İlk grup, öğrenciler ve din adamları; ikinci grup, İstanbul, İzmir ve Beyrut’taki Amerikan konsoloslarının tavsiyesiyle göç eden küçük tüccarlar; üçüncü grup ise, 1870’lerin sonlarından itibaren misyonerlerin teşvikiyle özellikle Doğu Anadolu’daki köylerde yaşayan sıradan halk olmuştur¹³⁸. Göç eden Ermeni sayısı yıllar içinde artmıştı. Özellikle eğitim için Amerika’ya giden Ermeniler, döndüklerinde yaptıkları propaganda ile göçün artmasına vesile olmuşlardı¹³⁹. Amerikalı Ermeni araştırmacı Robert Mirak’a göre, 1892’ye kadar yaklaşık 1500 kişi Amerika’ya göç etmişti. 1891-1899 arasında da yaklaşık 12.500 Ermeni göç etmişti. Yüzyıl başından itibaren ise Amerika’ya Ermeni göçünde bir patlama yaşanmış ve 1899-1914 arası ABD’ye 51.950¹⁴⁰ kişi göç etmişti. Netice itibariyle, Osmanlı Devleti’nden Amerika’ya, 1840’lardan 1914 yılına kadar yaklaşık 65.950 Ermeninin göç ettiği belirtilmiştir¹⁴¹. ABD’de Ermenilerin sayılarının artmasıyla, bunların Osmanlı Devleti’nde yaşayan Ermenilerle ilgili söyledikleri ve yazdıkları ABD’de daha çok ses getirmeye başlamıştı. Amerika’da yaşayan Ermenilerin yaptıkları en önemli faaliyetten biri de

¹³⁷ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.308.

¹³⁸ Recep Karacakaya, “Amerika Birleşik Devletleri ve Ermeni Meselesi”, **Tarih Dergisi**, Sayı:46, İstanbul, 2007, s.87; Şimşir, “**Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu...**”, s.85-88; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.308-309.

¹³⁹ Propaganda o kadar etkili olmuştu ki, Harput’ta misyonerlerin ayak işlerine bakan hizmetçileri bile Amerika’ya göç etmenin yollarını aramıştı. Erdal Açıkse, Ebru Güher, “Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu’dan ABD’ye Ermeni Göçü (Elazığ/Harput İli Örneği)”, **Yeni Türkiye**, Sayı:61, Eylül-Aralık 2014, s.3.

¹⁴⁰ Bu sayı başka kaynaklarda da geçmektedir. Bkz. Hikmet Özdemir v.d., **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, Ankara, TTK, 2010, s.169. [1899-1914 yılları arası ABD’ye göç eden Ermeni sayısı çalışmada verilen tablodan yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.]

¹⁴¹ Robert Mirak, **Torn Between Two Lands: Armenians in America, 1890 to World War I**, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1983, s.71; Roger Trask da aynı dönem için 60.000’den fazla Ermeninin göç ettiğini belirtmektedir. Roger R. Trask, **The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1919**, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1971, s.12. Osmanlı Devleti’nden ABD’ye göç eden Ermenilerin sayısı, ABD’de yerleştikleri yerler hakkında yapılan bir başka çalışma için bkz. Ahmet Akter, “Armenian Migration to the United States of America in the Last Quarter of the Nineteenth Century”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 65, Güz 2019, s.31-55. Ermenilerin Amerika’ya göçü, Amerika’da yerleştikleri yerler ve Amerika’daki hayatları ile ilgili detaylı ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ahmet Akter, **Tehcir Öncesi Anadolu’dan Amerika’ya Ermeni Göçü, 1834-1915**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.

para toplamaktı. Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilere harcadığı para halktan toplanmaktaydı ve bunun için de Amerikan Protestan Kilisesi seferber olmuştu. Amerikan kiliseleri, Türkiye Ermenilerine göndermek için halktan bağış toplarken Türkleri kötüleyip Ermenileri mazlumlaştırmaktaydı. Böylece toplanan para da o ölçüde artmaktaydı¹⁴².

Amerikan Board misyonerleri, zamanla Ermenilerle daha da yakınlaşmış ve kendilerini Ermeni davasına adanmışlardı. Diğer bir deyişle, 19.yüzyılın sonlarından itibaren ABCFM'nin yurt dışındaki misyonerlik çalışmaları artık bir nevi "Ermeni Davası" haline gelmeye başlamıştı¹⁴³. Misyonerler, aynı zamanda gittikçe Türklere uzaklaşmış ve dinlerinin gerektirdiği insancıl amacı unutarak Türklere düşmanca hisler beslemeye başlamış ve hatta açılan arayı kapatmak bir yana Türkçe dahi öğrenmemişlerdi. Ayrıca misyonerler, Ermeni meselesinde, Osmanlı Devleti'nde görev yapan birçok Amerikalı diplomatı da etkilemişlerdi. Amerikalı diplomatlar da konuyla çok yakından ilgilenmişti¹⁴⁴. Ancak Amerikalı diplomatlar için öncelik, Amerikan çıkarları olmuştu. Bu manada misyonerler, Ermeni isyanları esnasında Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere¹⁴⁵ ve isyanları güç kullanarak bastırmasına tepki göstermişken Amerikan hükümeti kayıtsız kalmıştı. Ancak dolaylı veya doğrudan, Amerikan vatandaşları veya kurumları zarar gördüklerinde, misyonerlerle Amerikan hükümeti beraber tepki göstermişti. Bunların yanı sıra, misyonerlerin siyasi faaliyetlere fazla bulaşması, bazı Amerikalı diplomatların dikkatini çekmişti. Bunlardan Amerikan elçisi Oscar Strauss, 1888'de, özellikle Doğu Anadolu'daki misyonerlerin kendilerini ilgilendirmeyen siyasi faaliyetlere gereğinden fazla bulaştıklarını tespit etmişti. Strauss, bu durumun onların can ve mal güvenliğini tehlikeye attığını belirterek uyarılarda bulunmuş ve durumu da Washington'a rapor etmişti. Ne var ki bu, misyonerlerin faaliyetlerinde hiçbir değişiklik yapmalarını

¹⁴² Toplanan paranın önemli bir kısmı kilisenin kasasına; bir kısmı Türk karşıtı propaganda masraflarına; bir kısmı da Ermeni ihtilalcileri finanse etmek için kullanılmaktaydı. Karacakaya, "Amerika Birleşik Devletleri ve Ermeni Meselesi", s.88, 92.

¹⁴³ Justin McCarthy, "I. Dünya savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2006, s.23.

¹⁴⁴ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", **OTAM**, Sayı:3, Ocak 1993, s.8.

¹⁴⁵ Ermeni komitelerinin yaptığı faaliyetler ve propagandalar karşısında Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler ve bunların bir değerlendirmesi için bkz. Cezmi Eraslan, "Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu**, İstanbul, Türkiye, 24-25 Mayıs 2001, s.197-207.

sağlayamamış ve misyonerler bildiklerini okumaya devam etmişlerdi. Tersine, Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması hükümlerini ihlal ettiğine dair propaganda yapmışlardı¹⁴⁶.

1.3. Osmanlı Devleti ile ABD Arasındaki Diplomatik İlişkiler

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması ilk etapta ticari olmuş ve ilk resmi antlaşma 1830 yılında imzalanmıştı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra maslahatgüzar olarak 5 Nisan 1831'de İstanbul'a atanan David Porter, göreve geldikten sonra ülkenin birçok yerinde konsolosluklar açmıştır. İlk olarak Eylül 1831'de Frederick E. Bunker adlı bir Amerikan vatandaşını İstanbul'a konsolos olarak atamış, ardından bir yıl içinde Selanik, İstanköy, Bozcaada, İskenderiye, Beyrut, Kudüs, Bursa ve Çanakkale'de ABD konsoloslukları açmıştır¹⁴⁷. Porter 1838 yılında ABD'ye giderek İstanbul temsilciliğinin düzeyini yükseltmeye çalışmıştı. Amerikan Başkanı Van Buren de kendisini 3 Mart 1839'da mukim elçi olarak tayin etmişti. Porter itimat mektubunu Sultan Abdülmecid'e sunmuş ve 23 Mayıs 1840 tarihinde mukim elçilik görevine resmen başlamıştı. Bu tarihten 1881 yılına kadar İstanbul'a atanan tüm Amerikan temsilcileri bu sıfatı taşımışlardır. 1882 yılında İstanbul'da yabancı temsilciliklerin yedi tanesi (Almanya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya, Rusya, İran) büyükelçilik ve yedi tanesi (İspanya, Belçika, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Yunanistan, Hollanda) de ortaelçilik düzeyine yükseltilmişti. Sadece ABD temsilciliği mukim elçilik olarak kalmış ve onun da seviyesinin yükseltilmesi bir zorunluluk olmuştu. Bu nedenle 13 Temmuz 1882'de ABD temsilciliği ortaelçilik düzeyine çıkarılmış ve Lewis Wallace, İstanbul'a atanan ilk ABD ortaelçisi olmuştu¹⁴⁸. Türkiye'nin¹⁴⁹ ABD nezdinde öneminin artmasıyla İstanbul'daki Amerikan temsilciliği 1906'da

¹⁴⁶ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.311-312.

¹⁴⁷ Trask, **The United States Response...**, s.12.

¹⁴⁸ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.149.

¹⁴⁹ Amerikan kaynaklarında Osmanlı Devleti yerine Türkiye (Turkey) ifadesi kullanıldığından biz de anlam karmaşasına yol açmayacak yerlerde Türkiye ifadesini kullandık.

büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır¹⁵⁰. 1917 yılında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kesilene kadar toplam 5 büyükelçi İstanbul'da görev yapmıştır¹⁵¹. Savaşın sonra ABD, temsilci olarak, 30 Kasım 1918'de Lewis Heck'i, ardından 3 Mayıs 1919'da da Gabriel Bie Ravndal'ı atamıştır. 12 Ağustos 1919 tarihinde ise Amiral Mark L. Bristol'ü Amerikan Yüksek Komiseri sıfatıyla atamıştır. Büyükelçilik düzeyinde ilişkilerin tekrar kurulması, 19 Mayıs 1927 tarihinde Joseph C. Grew'in ABD Büyükelçisi olarak atanmasıyla gerçekleştirilmiştir¹⁵².

Osmanlı Devleti'nin ise ABD'de görevlendirdiği ilk konsolos, 1845 yılında, Boston'da yaşayan Tibgeoğlu Abraham olmuştu. Ancak Babıali'nin başka kentlerde konsolosluk açması zaman almıştı. İkinci konsolosluk 1856'da New York'ta, üçüncüsü de 1858'de Baltimore'da açılmıştı. Osmanlı konsolosluklarının sayısı 1867 yılında Washington'da bir Osmanlı elçiliğinin açılmasından sonra artmıştır. Ancak en geniş haliyle dokuzu bulan konsolosluk sayısı II. Meşrutiyet'ten sonra mali sorunlar ve diplomatik ilginin Avrupa'ya yoğunlaşması nedeniyle azalmıştır¹⁵³. Washington'daki ilk Osmanlı elçiliği 2 Nisan 1867 tarihinde Bulak Bey'in (Edward Blacque) ortaelçi rütbesiyle atanmasıyla açılmıştı. Bulak Bey, 28 Ağustos 1867'de Amerikan Başkanı Andrew Johnson'a itimatnamesini sunduktan sonra resmen görevine başlamıştı¹⁵⁴. 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti, ABD'de San Francisco, Chicago, Boston, New York ve Filipin Adalarındaki Manila'da konsolosluklar açmıştı¹⁵⁵. 1917 yılında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler kesilene kadar Osmanlı Devleti'nin Washington elçiliğinde toplam on bir elçi görev yapmıştı. Ancak temsilcilik seviyesi hiçbir zaman ortaelçilik düzeyinin üstüne yükseltilmemişti. Bunda en önemli neden Osmanlı-ABD ilişkilerinin seviyesinin diğer Avrupa devletlerine nazaran çok alt seviyede olmasıydı¹⁵⁶.

¹⁵⁰ Thomas A. Bryson, **American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey**, Metuchen, New Jersey, The Scarecrow Press, 1977, s.46.

¹⁵¹ Bu büyükelçilerden John G. A. Leishman 18 Haziran 1906'da, Oscar S. Straus 17 Mayıs 1909'da, William Woodville Rockhill 24 Nisan 1911'de, Henry Morgenthau 4 Eylül 1913'te ve Abram I. Elkus da 21 Temmuz 1916'da görevlerine başlamışlardı. Graham H. Stuart, **American Diplomatic and Consular Practice**, New York, D. Appleton-Century Company, 1936, s.501.

¹⁵² Stuart, **American Diplomatic...**, s.501.

¹⁵³ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.148-149.

¹⁵⁴ Kurat, **"Türkiye ile Amerika..."**, s.361.

¹⁵⁵ Trask, **The United States Response...**, s.13.

¹⁵⁶ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.164.

6 Nisan 1917 tarihinde ABD, Almanya'ya savaş ilan etmiş ancak Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemiştir. Washington, Babıali ile diplomatik ilişkileri kesmek istememiştir. Ancak Babıali, Almanların baskısı nedeniyle, 20 Nisan 1917 tarihinde ABD ile resmi ilişkileri kesmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti Washington'daki, ABD de İstanbul'daki elçiliklerini karşılıklı kapatmış ve diplomatlar ülkelerine geri dönmüştü. ABD, Türkiye'deki vatandaşlarının haklarını İsveç elçiliği üzerinden, Osmanlı Devleti de Amerika'daki vatandaşlarının haklarını İspanya elçiliği üzerinden korumaya devam etmiştir¹⁵⁷. İki ülke arasında kesilen diplomatik ilişkilerin tekrar kurulması 1927 yılını bulmuştur.

1.4. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi

1.4.1. Birinci Dünya Savaşı Esnasında Türk-Amerikan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın fitili, 28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan veliahdının Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmesiyle ateşlenmiştir. Bu olay sonrasında Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Rusya, Sırbistan'ın yanında dururken Almanya da Avusturya'nın yanında yer almıştır ve bir hafta içinde Avrupa dünya çapında bir savaşa sürüklenmiştir¹⁵⁸. Osmanlı Devleti de, iki bloka ayrılmış Avrupa'da ittifak arayışlarına girmiş, İtilaf Devletleri nezdindeki ittifak teşebbüsleri sonuçsuz kalınca Almanya'ya yanaşmıştır. Osmanlı Devleti ile Almanya arasında, 2 Ağustos 1914 tarihinde, gizli bir Türk-Alman İttifakı imzalanmış ve Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan etmiştir¹⁵⁹. Dönemin Amerikan büyükelçisi Henry Morgenthau da, Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri, Babıali'deki

¹⁵⁷ DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.106; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.392.

¹⁵⁸ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, 16. bs, İstanbul, 2007, s.100.

¹⁵⁹ Bu anlaşma gizli yapılmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey ile Bahriye Nazırı Cemal Paşa ve kabinenin birçok üyesinin bu görüşmelerden haberi olmamış ittifak imzalandıktan sonra kendilerine haber verilmiştir. Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s.108. Cemal Paşa, **Hatıralar**, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.130-133.

hareketliliği yakından takip etmekte ve Amerikan Dışişlerine yazmaktaydı¹⁶⁰. 10 Ağustos 1914'te, Akdeniz'de İngiliz donanmasından kaçan iki Alman savaş gemisi, *Goeben* ve *Breslau*, Çanakkale'ye sığınmıştı. Morgenthau da bunun üzerine Amerikan Dışişlerine gönderdiği 11 Ağustos 1914 tarihli telgrafında, Alman elçisinin kendisine, Almanların *Goeben* ve *Breslau* adlı iki savaş gemisini personeliyle birlikte Türklerin hizmetine sunacağını söylediğini belirtmekteydi. Bu iki savaş gemisinin Çanakkale Boğazından geçtiğini, Alman ordusunun deniz gücünün de arttığını ve bunun da bölgede durumu tamamen değiştirdiğini ifade etmekteydi. Ona göre, Türkiye büyük ihtimalle savaşa katılacaktı¹⁶¹. Büyükelçi bir taraftan da Amerikan vatandaşlarının ve mülklerinin korunması için Amerikan savaş gemilerinin gönderilmesini talep etmekteydi¹⁶². Morgenthau seferberlik ilanı ile bu gelişmeleri Osmanlı Devleti'nin kısa bir süre sonra savaşa gireceği şeklinde yorumlamıştı. Osmanlı Devleti savaşa girdiği takdirde ülkedeki Amerikalıların can ve mal güvenliğinin tehlikeye düşeceğini, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin savaşa girmeyip tarafsız kalması için Babıali'ye telkinlerde bulunmayı düşünmüştü. Osmanlı kabinesi içindeki fikir ayrılıklarından istifade ederek ve de Harbiye ile Bahriye nazırlarını etkileyerek Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlayabileceğine inanmaktaydı¹⁶³. Ancak Morgenthau'nun bu girişimlerinden rahatsızlık duyan

¹⁶⁰ Morgenthau, 7 Ağustos'ta çektiği telgrafta Osmanlı Kabinesi içinde fikir ayrılıkları olduğunu, Alman askeri komisyonundan etkilenen Harbiye nazırının Almanya ile ittifaktan yana olduğunu, Bahriye ve Maliye nazırlarının Fransa'yı desteklediklerini, Dâhiliye nazırının ise daha ılımlı olup tarafsız kalınması gerektiğini tavsiye ettiğini belirtmekteydi. Büyükelçi, Türkiye'nin bu genel koşullardan istifade ederek kapitülasyonları kaldıracağından korkulduğunu da ilave etmekteydi. "The Ambassador in Turkey (Morgenthau) to the Secretary of the State", **PRFRUS, Supplement, The World War**, 7 Ağustos 1914, No: 763.72/439; Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması, 1914-1924**, çev. Tevfik Alanay, y.y., Milliyet Yayınları, 1972, s.21.

¹⁶¹ "The Ambassador in Turkey (Morgenthau) to the Secretary of the State", **PRFRUS, Supplement, The World War**, 11 Ağustos 1914, No: 763.72/447. Morgenthau, 8 Ağustos'ta gönderdiği telgrafında da İngiliz hükümetinin Türkleri savaş gemilerinden mahrum bırakmasının Türk basınında büyük hayal kırıklığı yarattığını söylemekteydi. "The Ambassador in Turkey (Morgenthau) to the Secretary of the State", **PRFRUS, Supplement, The World War**, 8 Ağustos 1914, No: 763.72/468; Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması...**, s.22.

¹⁶² "The Ambassador in Turkey (Morgenthau) to the Secretary of the State", **PRFRUS, Supplement, The World War**, 15 Ağustos 1914, No: 763.72/491.

¹⁶³ Gönderim tarihi belli olmayan ancak 25 Ağustos'ta Dışişlerinin aldığı telgrafta Morgenthau, Amerikan çıkarlarına en iyi şekilde hizmet eden şeyin Türkiye'nin tarafsızlığının korunmasında olduğunu ve bu nedenle Harbiye ve Dâhiliye nazırlarını tarafsız kalmaya ikna etmek için Bakanlığın onayını istemektedir. Türkiye'nin mali, ticari ve askeri açıdan hazır olmadığını ve Akdeniz'i tamamen kontrol altında tutan ve dolayısıyla İzmir, Beyrut, İskenderun, Mersin, Yafa ve Hayfa'yı ele geçirebilecek olan İtilaf kuvvetlerini düşmanlaştırmanın zarar verici sonuçları konusunda onları kısa sürede ikna edebileceğine inanmaktaydı. "The Ambassador in Turkey (Morgenthau) to the Secretary

Amerikan Dışışleri, Morgenthau'nun tarafsızlık telkin etme hususunda Türk hükümetine ya da herhangi bir Türk yetkiliye resmi ya da gayriresmi hiçbir şekilde öneride bulunmamasını kesin bir dille söylemişti. Ancak kendi görüşü sorulursa cevap vermesini, bunda da Amerikan hükümetinin siyasetten bağımsız olarak sadece insanlığın faydası için savaşın yayılmasını istememekte olduğunu ve Türkiye'nin de aynı şekilde kendi ulusal çıkarları için tarafsızlık yolunu tutmasını söylemesi vurgulanmaktaydı¹⁶⁴.

Diğer taraftan Babiali, Washington'un gelişmelerden rahatsızlık duyabileceğini düşünerek Washington Elçisi Ahmet Rüstem Bey aracılığıyla bir nota yayınlamış ve seferberlik kararının tamamen bir tedbir olduğunu belirtmişti. Amerikan kamuoyunun tatmin olmaması üzerine Ahmet Rüstem Bey, *New York Times* gazetesine açıklamalarda bulunmuş ve Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalma niyetinde olduğunu ve Yunanistan ile Bulgaristan'a saldırmayı da düşünmediğini ifade etmişti¹⁶⁵. Ancak misyonerlerin, Amerikan konsoloslarının ve Morgenthau'nun gönderdiği haberlerin basında çıkması nedeniyle, Amerikan kamuoyunda Türkler savaşa girdiği takdirde Türkiye'deki Amerikalıların Türkler tarafından katledileceği endişesi oluşturulmaktaydı¹⁶⁶. Diğer taraftan İstanbul, Beyrut ve İzmir'deki Amerikan şirket temsilcileri can güvenliklerinin sağlanması için Amerikan hükümetinden yardım istemişti. Morgenthau da Türkiye'deki Amerikalılar için acil yardım talebinde bulunmuştu. Tüm bu gelişmeler üzerine Amerikan hükümeti de Ağustos ayı sonunda, Osmanlı Devleti savaşa girdiği takdirde Amerikalıların ülkeden tahliyesi için ve de ülkedeki Amerikalılara yardım amaçlı altın yüklü iki tane

of the State", **PRFRUS, Supplement, The World War**, tarihsiz, 25 Ağustos 1914'te alınmış, No: 763.72111/348; Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması...**, s.22.

¹⁶⁴ "The Secretary of the State to the Ambassador in Turkey (Morgenthau)", **PRFRUS, Supplement, The World War**, 26 Ağustos 1914, No: 763.72111/348; Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması...**, s.23. Dışışleri, Morgenthau'nun, Türkiye'nin tarafsız kalması için resmi ya da gayriresmi hiçbir şekilde girişimde bulunmamasını vurgularken Morgenthau, Dışışlerinin bu cevabını, gayriresmi olarak ve tamamen insancıl temelde yapmak şartıyla yapabileceği şeklinde yorumlamıştı. Morgenthau, Morgenthau, **Ambassador Morgenthau's Story...**, s.96; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.387-388; John A. DeNovo, **American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1963, s.90.

¹⁶⁵ "Turkey May Draw Japan Into West", **New York Times**, 5 Eylül 1914, s.4., Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.388.

¹⁶⁶ Mine Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s.18-19.; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.388.

savaş gemisini Osmanlı karasularına göndermişti¹⁶⁷. Ancak Babiali, *North Carolina* ve *Tennessee* adlı bu iki savaş gemisinin İstanbul'a gelmesine hem Çanakkale Boğazı mayınlı olduğundan hem de Avrupa'da savaş sürerken yabancı ülke savaş gemilerinin boğazdan geçmesine izin vermemişti¹⁶⁸. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Washington Elçisi Ahmet Rüstem Bey de Osmanlı karasularına savaş gönderilmesini eleştirmekteydi. *The Evening Star* gazetesine verdiği beyanatta Ahmet Rüstem Bey, Amerika'nın Osmanlı karasularına savaş gemisi göndermesinin İngiltere'nin kışkırtmasıyla olduğunu, İngiltere'nin Amerika'yı kendi yanında savaşa sokmak için olduğunu belirtmekteydi¹⁶⁹. Ahmet Rüstem Bey'in açıklamalarına aynı gün önce Washington İngiltere Büyükelçisi tepki göstermiş ve Amerikan hükümetine bu tarzda bir telkinde bulunulmadığını ifade etmişti. Ardından Amerikan hükümeti benzer bir açıklama yapmıştı¹⁷⁰.

Bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti de 8 Eylül 1914 tarihinde tüm kapitülasyonları kaldırmış ve Ahmet Rüstem Bey 10 Eylül 1914 tarihli bir nota ile durumu Amerikan Dışişlerine yazmıştı¹⁷¹. Bu haber Amerikan basını aracılığıyla Amerikan kamuoyuna Türklerin yabancıları katletmeye başlayacağı şeklinde yansıtılınca, Ahmet Rüstem Bey de basın yoluyla kapitülasyonları kaldırmanın yanlış olmadığını, kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin egemenliğini sınırladığını, gelişmesini engellediğini asıl suçlanması gerekenin kapitülasyonları savunanlar

¹⁶⁷ "Crisis in Turkey Calls Our Warship", *New York Times*, 28 Ağustos 1914, s.5.

¹⁶⁸ Erol, *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde...*, s.22.; Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin...*, s.389.

¹⁶⁹ Ahmet Rüstem Bey, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'de Hristiyanlara katliam yapıldığı yalanıyla Türk limanlarına Amerikan savaş gemisi gönderilmesini istediklerini söylemekteydi. Geçmişte meydana gelmiş olayların Ermeni ve Marunilerin Hristiyan oldukları için değil isyan ettikleri için gerçekleştiğini belirtmekteydi. Haberin devamında Ahmet Rüstem Bey, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı böyle bir ayaklanma ile Fransa, İngiltere ve Rusya karşılaşıyorsa nasıl tepki verirdi, demekteydi. Masum bir ırka karşı Rusya'nın dünyanın gözü önünde yaptığı planlı katliamı, Fransızların Cezayirliileri mağaralara tıkıp dumanla boğduğunu, İngilizlerin Hintlileri top namlularının ağzına bağlayıp o topları ateşlediği hatırlatmakta ve bu ülkelerin benzer durumda nasıl davranacağını sormaktaydı. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ni suçlayan haberlere yer veren Amerikan basınına da eleştiren Ahmet Rüstem Bey, Amerikalıların Filipinleri işgal ederken yerli halka yaptığı işkenceleri, Amerika'da her gün işlenen "linç" vakalarını hatırlatmakta ve "farz edelim ki zencilerin ABD'yi yıkmak için gizlice Japonlarla anlaştığı –gerçekte böyle bir şey hiçbir zaman olmadı- ortaya çıkarıldı, zencilerin kaç hayatta bırakılırdı" diye sormaktaydı. "Say Britain Gave No Advice to U.S.", *The Evening Star*, 8 Eylül 1914, s.1,4; "Turks' Envoy Talks of War with U.S.", *New York Times*, 8 Eylül 1914, s.5; Erol, *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde...*, s.21-23, 53-55.

¹⁷⁰ "Say Britain Gave No Advice to U.S., Reply to Statement by Porte's Envoy", *The Evening Star*, 8 Eylül 1914, s.1; "Ignore Rustem's Statement", *New York Times*, 9 Eylül 1914, s.3.

¹⁷¹ "The Turkish Ambassador to the Secretary of the State", *PRFRUS, With The Address of the President to Congress December 8, 1914*, 10 Eylül 1914, No: 711.673/33.

olduğunu ve Türkiye'deki Amerikan kurumlarının korunmaya devam edeceğini ifade etmişti¹⁷². Ancak bir kez daha Ahmet Rüstem Bey'in açıklamaları Amerikan hükümetinin tepkisini çekmişti. Dışişleri Bakanı William Jennings Bryan, 11 Eylül'de, Ahmet Rüstem Bey'le görüşmüş ve kendisinin bu tür açıklamalar yapmaktan vazgeçmesini istemişti¹⁷³. Ahmet Rüstem Bey de 12 Eylül'de Amerikan Dışişlerine bir nota vermişti. Notasında, Amerikan basının yıllardan beri sistematik bir şekilde Türklerin dinine, milliyetine ve geleneklerine hakaret ederek Amerikan halkını zehirlediğini, Türk karasularına savaş gemileri göndermesinin doğru olmadığını ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin son derece gergin olduğu bir dönemde Yunanistan'a savaş gemileri satmasının yanlışlığını belirtmişti. Ahmet Rüstem Bey, diplomatik kuralları çiğnemiş olabileceğini, ancak bu vesileyle, geleneklerden ayrılmanın yalnızca affedilebilir değil, aynı zamanda meşru olduğuna da kesinlikle inandığını ve insanlığın çıkarlarının şekle feda edilemeyeceğini ifade etmişti¹⁷⁴. Ahmet Rüstem Bey'in bu hareketi Amerikan hükümeti için bardağı taşıran son damla olmuştu. Wilson Yönetimi, Ahmet Rüstem Bey'in söyledikleri için özür dilemesini veya ülkeyi terk etmesini istemişti. Ahmet Rüstem Bey de ifadelerini değiştirmeyeceğini ve iki hafta içinde ülkeden ayrılacağını beyan etmişti¹⁷⁵.

Ahmet Rüstem Bey, 9 Ekim 1914'te Washington'dan ayrılmış ve yerine Abdülhak Hüseyin Bey elçi olarak atanmıştı¹⁷⁶. Bundan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914'te, İtilaf devletlerine savaş ilan etmişti. Bunun üzerine telaşa kapılan Amerikan hükümeti, *Tennessee* adlı savaş gemisinin kaptanı olan komutan

¹⁷² "Turkey Casts Off Yoke of Powers", **New York Times**, 11 Eylül 1914, s.1,3; "Ottoman Laws Protect Missions", **The Evening Star**, 11 Eylül 1914, s.2; Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde...**, s.51-53.

¹⁷³ "Envoy of Turkey to Escape Recall", **The Evening Star**, 12 Eylül 1914, s.2; "Wilson Rebukes Turkish Envoy", **New York Times**, 12 Eylül 1914, s.1,4.

¹⁷⁴ "The Turkish Ambassador (Rustem) to the Secretary of the State", **PRFRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Volume I**, 12 Eylül 1914, No: 701.6711/88.

¹⁷⁵ Ahmet Rüstem Bey'in basına verdiği beyanat ve Dışişlerine gönderdiği nota hakkında pişmanlığını ifade etmesi durumunda ilişkilerin eskiden olduğu gibi devam edeceğine dair Amerikan Dışişlerinden gönderilen yazı için bkz. "The Acting Secretary of State to the Turkish Ambassador (Rustem)", **PRFRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Volume I**, 19 Eylül 1914, No: 701.6711/88; Ahmet Rüstem Bey'in cevabı için bkz. "The Turkish Ambassador (Rustem) to the Acting Secretary of State", **PRFRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Volume I**, 20 Eylül 1914, No: 701.6711/94; "Turk Envoy Quit U.S. in a Fortnight", **The Evening Star**, 24 Eylül 1914, s.1; "Turkish Diplomat to Leave Country", **New York Times**, 25 Eylül 1914, s.5.

¹⁷⁶ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.390; Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde...**, s.66; DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.92-93.

Decker'a gemiyi İzmir'e demirlemesini ve kentteki Amerikan vatandaşlarının korunmasını istemişti. Decker, 16 Kasım'da bir tahliye sandalıyla kıyıya çıkmak üzereyken Osmanlı askerlerince ateş açılması üzerine gemiye geri dönmüştü. Decker, kenti bombalamakla tehdit etmiş, İzmir'deki askeri yetkililer de sandalın mayına çarpmaması için uyarı mahiyetinde ateş açıldığını belirtmişlerdi. Hadisenin duyulması üzerine Morgenthau devreye girmiş ve diplomatik girişimlerde bulunarak olayın büyümesini engellemişti. *Tennessee* savaş gemisi de İzmir'den ayrılarak Sakız Adası'na gitmişti¹⁷⁷. Bu olay Türkiye'deki Amerikan vatandaşlarının bazı yanlış anlamalar sonucu zarara uğrayabileceğini göstermişti. Bunun üzerine Başkan Wilson ve Dışişleri Bakanı Bryan, Amerikan vatandaşlarının Türkiye'den ayrılmalarını istemişlerdi. Ancak Türkiye'de en kalabalık Amerikalı grubu oluşturan misyonerlerin büyük çoğunluğu bulundukları yerlerde kalmayı tercih etmişlerdi. Savaş devam ettikçe misyonerlerin ülkede kalmalarının gittikçe zor olduğu ortaya çıkmıştı. Savaş başladığında ülkede 151 Amerikalı misyoner ve 1200 yerli çalışanı vardı. Bu sayı 1916 yılında yarı yarıya azalmış ve 1917 yılında sadece 24 Amerikalı misyoner ve aileleri kalmıştı¹⁷⁸.

ABD, 6 Nisan 1917 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmişti. Diğer taraftan Amerika, Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini sürdürmek istemekteydi. Washington, Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi Abram I. Elkus'tan durumu Osmanlı Hükümeti'ne bildirmesini istemişti. Ancak yoğun Alman baskısı altında bulunan Babıali, 20 Nisan 1917 tarihli Amerikan elçiliğine verilen nota ile diplomatik ilişkilerini kesmek zorunda olduğunu bildirmişti¹⁷⁹. Karşılıklı elçilikler kapatılmış ve elçiler ülkelerine geri dönmüştü. Amerika Türkiye'deki vatandaşlarının haklarını İsveç elçiliği üzerinden, Türkiye de Amerika'daki vatandaşlarının haklarını İspanya elçiliği üzerinden korumaya devam etmişti. Türk-Amerikan ilişkilerinin elçilik düzeyinde normalleşmesi ancak 1927 yılında

¹⁷⁷ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.390; DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.93.

¹⁷⁸ Trask, **The United States Response...**, s.21; DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.96; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.391.

¹⁷⁹ "The Secretary of the Embassy in Turkey (Tarler) to the Secretary of State", **PRFRUS, 1917, Supplement 2, The World War, Volume I**, 20 Nisan 1917, No: 763.72/3991.

gerçekleşebilmişti¹⁸⁰. Bu arada Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmesi birkaç kez gündeme geldiyse de her defasında reddedilmişti. Bunda, Amerikalı misyonerler ve Yakın Doğu Yardım Heyeti çalışanlarının etkisi olduğu gibi Osmanlı Hükümetinin de yapıcı davranmasının önemli bir etkisi olmuştu. Örneğin, 2 Mart 1917'de, Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi Abram I. Elkus'un Dışişleri Bakanı Lansing'e gönderdiği yazıda, birçok yerden kendisine aktarıldığına göre Türklerin Amerika ile ilişkileri kesmek istemediklerini, Amerika ile Almanya arasında savaş ilanı olsa bile ilişkilerin devam etmesini istediklerini belirtmişti. Ayrıca Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile görüştüğünü ve Talat Paşa'nın kendisine Amerika ile Almanya arasındaki ilişkiler kopsa bile, Amerika ile Türkiye arasındaki dostluğun devam etmemesini gerektirecek bir neden olmadığını söylediğini yazmıştı¹⁸¹.

Osmanlı Devleti de ABD ile ilişkilerinde hassas davranmaya çalışmıştı. Bu manada öncelikle savaş esnasında bölgedeki gelişmeleri ülkesine bildiren ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun, muhtemeldir ki gönlünü hoş tutmak için, eşine ve kızlarına, 26 Kasım 1914 tarihinde, "şefkat nişanı" verilmişti¹⁸². Ayrıca, 10 Nisan 1916 tarihinde, Dâhiliye Nezareti'nden vilayet ve mutasarrıflıklara gönderilen telgrafla ilgili tüm mülkî amirlerden, ABD ile olan ilişkilere zarar vermemek için Amerikan vatandaşlarına kötü davranılmamasını, istenilmeyen bir duruma meydan verilmemesini ve karşılaşılabilecek muhtemel problemler hakkında derhal kendilerine bilgi verilmesi istenmişti¹⁸³. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti, savaş esnasında ordunun acil ihtiyaçlarını karşılamak için Amerikalılara ait bazı hastane ve okul binalarına el koymuştu. ABD'li yetkililer bu durumu kabullenmeyip sert çıkışlar yapmışlarsa da el koyma işlemine devam edilmişti¹⁸⁴. Ancak bu işlemler yapılırken Amerikalıların gücendirilmemesi için azami dikkat gösterilmişti¹⁸⁵.

¹⁸⁰ Bilal N. Şimşir, Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927), **Belleten**, C.XLI, S.162, Nisan 1977, s.277.

¹⁸¹ "The Ambassador in Turkey (Elkus) to the Secretary of State", **PRFRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Volume I**, 2 Mart 1917, No: 867.00/804^{1/2}.

¹⁸² Henry Morgenthau ile eşi Josephine Morgenthau'ya birinci dereceden, kızları Helen Fox, Wetheim ve Rut Morgenthau'ya da ikinci dereceden şefkat nişanı verilmişti. **BOA. İ-TAL**, 498/22; Fatih Gencer, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXVIII, S.46, 2009, s.254.

¹⁸³ **BOA. DH.ŞFR**, 62/286; Gencer, "I. Dünya Savaşı Yıllarında...", s.254.

¹⁸⁴ Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması...**, s.25.

¹⁸⁵ Gencer, "I. Dünya Savaşı Yıllarında...", s.257.

Osmanlı Hükümeti, ABD ile herhangi bir çatışmaya meydan vermemek için Amerikan vatandaşlarına ve onlara ait kurumlarla ilgili konularda daha dikkatli davranmaya çalışmıştı. Amerika ile diplomatik ilişkiler kesildikten sonra da ülkedeki Amerikan vatandaşlarına iyi davranılması yönünde adımlar atmıştı. Bu manada 21 Nisan 1917 tarihinde Dâhiliye Nezareti, tüm vilayet ve mutasarrıflıklara çektiği telgrafta Amerikan konsolosları ile siyasi ilişkilerin kesilmesini ancak Amerikan vatandaşlarına eskiden olduğu gibi hoş davranılmasını ve savaşa neden olabilecek davranışlardan kaçınılması gerektiğini bildirmişti¹⁸⁶. Nezaret, mezkûr telgrafta belirtilen hususlara dikkat edilmediğini haber alınca Amerikan vatandaşlarına iyi davranılması için 2 Mayıs 1917 tarihinde yeni bir telgraf daha göndermişti. Yine bu telgraftan anlaşıldığı kadarıyla artık Amerikalılara ait mülklere el koyma uygulamasından da vazgeçilmişti¹⁸⁷. Savaşın sonlarına doğru ise İtilaf Devletleri'nin galip gelme ihtimali kuvvetlenince daha önce el konulmuş Amerikan mülklerinin iadesine başlanmıştı. Bu manada örneğin, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden, Sivas Vilayetine gönderilen 7 Ekim 1918 tarihli telgrafta, Sivas'ta yetimhaneye dönüştürüleceğinden söz edilen Amerikalılara ait binaların derhal boşaltılması ve Amerikalılara iade edilmesi istenilmişti¹⁸⁸. 4 Kasım 1918'de ise, işgal edilen Amerika müessesatının tahliyesiyle, hüsn-i muhafazasına itina edilmesi hususunda Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden, Sivas, Diyarbekir, Van, Hüdavendigâr, Mamuretülaziz ve Halep vilayetleriyle İzmit, Urfa ve Maraş Mutasarrıflıklara telgraf çekilmişti¹⁸⁹. Aynı tarihte, 4 Kasım 1918, Erzurum'a da telgraf çekilmiş ve kiliselerin işgal edilmemesi daha önce tebliğ edildiği halde oradaki kilisenin işgal edilmesinin araştırılması ve buna sebep olanlar hakkında serian tahkikat icrasıyla neticesinin bildirilmesi istenilmişti¹⁹⁰. Sonuç itibarıyla ABD'nin savaşa girmesi sonrasında iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kesilmiş ancak savaş hali meydana gelmemesi için misyoner ve NER lobisinin yanı sıra Osmanlı Devleti de gayret göstermişti.

¹⁸⁶ BOA. DH.ŞFR, 75/192-a; Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.152.

¹⁸⁷ BOA. DH.ŞFR, 76/15; Gencer, "I. Dünya Savaşı Yıllarında...", s.261.

¹⁸⁸ Telgrafta, "...Mebani-yi mezkurenin bu surette zabtı vaki ise serian bunların Amerikan heyetine iadeleri ve neticeden malumat itası" denilmektedir. BOA. DH.ŞFR, 92-74; Gencer, "I. Dünya Savaşı Yıllarında...", s.261.

¹⁸⁹ BOA. DH.ŞFR, 93-32.

¹⁹⁰ BOA. DH.ŞFR, 93-41.

1.4.2. Heyetin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Tutumu

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen önemli faktörlerden biri de Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, Türkiye'deki misyonerler ve Amerikalıların yapmış olduğu lobi çalışmaları olmuştur. Bu dönemde Türk-Amerikan ilişkileri arasında görülen ilk kırılma, Eylül 1914'te Amerika'nın itirazlarına rağmen Türkiye'nin kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmasıydı. Ardından misyonerlerin ve Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Amerika'da Ermeniler yararına bağış toplama faaliyetlerini yürütürken oluşturmuş oldukları Türk karşıtı faaliyetler neticesinde, Amerika'da Türk imajı oldukça olumsuz bir hale gelmişti. ABD'nin 6 Nisan 1917'de İtilaf Devletleri yanında savaşa girerek Almanya'ya savaş ilan etmesiyle Almanya'nın müttefikleri olan Türkiye ve Bulgaristan'a da savaş ilan etmesi gündeme gelmişti. ABD ile Türkiye arasında diplomatik ilişkiler kesilmiş ve kısa bir süre sonra Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan edip etmemesi Amerika'da tartışılır olmuştur¹⁹¹. Amerika ile Türkiye arasında savaşa karşıt olanlar, özellikle NER lobisi, savaş olduğu takdirde misyonerlerin ve NER'in çok zor durumda kalacaklarını, daha fazla gayrimüslimin öleceğini ve Türklerin Türkiye'deki tüm Amerikan mülküne el koyacağını ileri sürmüşlerdi. Wilson Hükümeti de, Türkiye ve Bulgaristan'la sıcak savaşa olumsuz bakmaktaydı. Ancak Amerika'da Türklerden öç almak isteyen kişiler Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmesini istemekteydi. Bunların başında da eski Başkan Theodore Roosevelt, Cumhuriyetçi Massachusetts Senatörü Henry Cabot Lodge ile Utah Senatörü William H. King gibi Amerika'nın önde gelen etkili isimleri yer almaktaydı¹⁹². Misyonerler arasında da, az olsa da, savaş yanlısı kişiler vardı. Bunların başında gelen en önemli kişi George E. White idi. White, Amerika'nın tarafsız kalmasındansa savaşın taraf olmasının daha faydalı olacağına inanmaktaydı. Ona göre, Amerika'nın savaş sonrasında iyi bir konum elde edebilmesi için en azından barış anlaşması yapılmadan önce Türkiye'ye savaş ilan etmesi gerekmektedir. White, Türkiye'ye savaş ilan edildiğinde, Türkiye'deki misyonerler ile mülkleri ve NER faaliyetlerinin tehlikeye düşmemesi için her türlü önlemin alınabileceğini söylemekteydi. Ancak bunu sağlamak için somut bir öneri

¹⁹¹ "America's Dilemma On War With Turkey", **The New York Tribune**, 23 Haziran 1918, s.5.

¹⁹² Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.96.

sunmamaktaydı¹⁹³. Savaş yanlısı bir diğer önemli figür Amerikan Yahudi Cemaati temsilcisi ve aynı zamanda NER Mütevelli Heyetinden Haham Stephen S. Wise idi. Wise da, George White gibi, Amerika'nın tarafsız kalmasının, savaş sonrasında, Amerika'nın Türkiye ve Türkiye'deki azınlıklar üzerindeki etkisini azaltacağını düşünmekteydi¹⁹⁴.

Birinci Dünya Savaşı'nda Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmemesindeki en önemli faktörlerden biri, misyonerler ve NER'in Türkiye'ye savaş ilan edilmemesi için yaptığı lobi faaliyetleri olmuştu. Başta NER Başkanı James L. Barton olmak üzere Cleveland H. Dodge, Abram I. Elkus, Henry Morgenthau, William Peet, Richard Crane ve Samuel Dutton gibi kişiler de kamuoyunda Türkiye ve Bulgaristan'la savaşmanın çıkarlarına uygun olmayacağına dair lobi yapmışlardı. Bu manada James Barton, Şubat 1917'de henüz ABD sıcak savaşa girmemişken, bir Türk-Amerikan savaşı olmaması için, ön almak adına, harekete geçmişti. Barton 1917 yılının Şubat ayında, Dodge, Morgenthau ve Crane'in de desteğini alarak Türk Amerikan ilişkilerinin dengeli ve uyumlu olması gerektiğine dair Amerikan Dışişlerine yönelik beş maddelik bir açıklama yapmıştı. Barton, Dışişleri Bakanı Lansing'den bu düşüncelerin hem Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi Elkus'a hem de Washington'daki Türk büyükelçisine bildirilmesini istemişti¹⁹⁵. Diğer taraftan NER Veznedarı Cleveland H. Dodge, Başkan Wilson ile olan dostluğuna¹⁹⁶ binaen

¹⁹³ Suzanne Elizabeth Moranian, "The American Missionaries and the Armenian question: 1915-1927", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, The University of Wisconsin, Madison, 1994, s.258-259.

¹⁹⁴ Moranian, "The American Missionaries...", s.260.

¹⁹⁵ Barton'ın Dışişlerine gönderdiği bu beş madde şunlardı: "1. Amerika'nın diğer devletlerden farklı olarak Osmanlı Devleti topraklarını dizayn etme amacı yoktur. 2. Babıali'nin Amerika ile dostluğunu kaybetmesi durumunda Almanya'nın Türkiye'ye yönelik talepleri daha sesli hale gelecektir. 3. Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye, Türkiye'deki halkın iyiliği ve yardım amaçlı milyonlarca dolar gitti. Bunlar yapılırken Türk egemenliğin zayıflatılması veya Amerikan ulusal kontrolün artırılması düşünülmeydi. Amerikan vatandaşlarının hayırseverliği Türkiye'yi zenginleştiren gerçek bir hayırseverliktir. Eğer dostça ilişkiler sürdürülürse hayırseverlik planı Türkiye'ye akmaya devam edecektir. 4. İstanbul, Amerika'nın büyük kolej ve üniversitelerinin desteğine ihtiyaç duymaktadır. 5. Amerika, savaştan sonra, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine zarar verecek koşulları dayatmadan Almanya'dan daha iyi bir konumda olacaktır." Grabill, Barton'ın tüm bu ifadelerinin mübalağa içerdiğini belirtmektedir. Ona göre, NER Başkanı Barton, NER'in azınlıkları merkezi hükümetten [Amerika] daha fazla kışkırttığını belirtmemiştir. Ayrıca, Amerikan Bord'u korumaya dair niyetlerini de gizlemişti. Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.90.

¹⁹⁶ Woodrow Wilson ile Cleveland H. Dodge arasındaki dostluğun geçmişi ikilinin 1875 yılında, daha sonra Princeton Üniversitesi olacak olan, New Jersey College'da sınıf arkadaşı olmalarıyla başlamış ve 1924 Şubat'ında Wilson'ın ölümüne kadar sürmüştü. Phelps Dodge Corporation adlı maden şirketi nedeniyle aileden varlıklı olan Dodge, Wilson'ı hem Princeton Üniversitesi rektörlüğü için

Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmemesi için başkanı etkilemeye çalışmıştı. Dodge, Amerika daha Birinci Dünya Savaşı'na girmeden arkadaşı Wilson'a, misyonerlerin Türkiye'deki varlığının, Amerikan Kolejlerinin ve NER faaliyetlerinin tehlikeye atılmaması için Türkiye ile tarafsız kalınmasını anlatmıştı¹⁹⁷. 6 Nisan 1917'de Amerika savaşa girince, Dodge tekrar Wilson'ı ziyaret etmiş ve tarafsız kalınması için yine aynı şeyleri anlatmıştı. Wilson da savaşla ilgili mesajında, savaş ilanının sadece Almanya'ya olduğunu kesin bir şekilde ifade etmişti. Aralık ayına kadar bu konu tekrar gündeme gelmemiş ancak 1917 yılının Aralık ayında, Amerika'nın Avusturya-Macaristan'a savaş ilanı esnasında Türkiye'ye de savaş ilan edilmesi tekrar gündeme gelmişti. Bu sırada Dodge tekrar devreye girmişti. Başkan Wilson'a gönderdiği 2 Aralık 1917 tarihli mektubunda misyoner faaliyetlerinin zarar görmemesi için Türkiye'ye savaş ilan edilmemesi gerektiğini anlatmıştı¹⁹⁸. Bunun üzerine Wilson da, 4 Aralık 1917 tarihli Amerikan Kongresinde yaptığı konuşmasında, Almanya'nın müttefiki Avusturya-Macaristan'a savaş ilan edilmesi gerektiğini söylemişti. Ancak açıkça belirtmediği bazı nedenlerden ötürü, Türkiye ve Bulgaristan ile savaşmak istenmediğini, çünkü bu ülkelerin savaşta Amerika'nın yolu üzerinde birer engel olmadığını ifade etmişti¹⁹⁹. Başkan Wilson ertesi gün arkadaşı Dodge'a yazdığı mektubunda Almanya'nın tüm müttefiklerine savaş ilan edilmemesi için kongreyi tutmaya çalıştığını ve tüm kalbiyle bunda başarılı olacağına inandığını yazmıştı²⁰⁰. Ancak senatörler ve kongre üyelerinin birçoğu, başkanın konuşmasında Türkiye ve Bulgaristan'ı savaş ilan edilecek ülkeler arasında saymamasını sürprizle karşılamışlardı. Çünkü Amerikan Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi üyeleri,

desteklemiş hem de Wilson'ın başkan adaylığında kendisini desteklemek adına yüz binlerce dolar bağışlamıştı. İkilinin yakın dostluğunun ayrıntıları için bkz. Joseph L. Grabill, "Cleveland H. Dodge, Woodrow Wilson, and the Near East", **Journal of Presbyterian History**, Vol.XLVIII, No: 4, Kış 1970, s.249-264.

¹⁹⁷ Elizabeth Huntington-Dodge, **The Joy of Service**, New York, YWCA, 1979, s.82-84.

¹⁹⁸ Moranian, "The American Missionaries...", s.272.

¹⁹⁹ Wilson, Amerikan Kongresinde yaptığı konuşmasında, Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin kendi inisiyatifıyla veya kendi halklarının istek ve duygularıyla değil, başka bir ulusun aracı olarak hareket etmekte olduğunu ifade etmişti. Merkezi Güçleri tek bir güç olarak görmek gerektiğini, savaşın başka hiçbir şekilde başarıyla yürütülemeyeceğini belirten Wilson, aynı mantıkla Türkiye ve Bulgaristan'a da savaş ilan etmek gerektiğini söylemişti. Ancak bu ülkelerin de Almanya'nın birer aleti olduğunu ve henüz Amerika'nın gerekli eyleminin doğrudan yolu üzerinde durmadıklarını belirtmişti. "Address of the President, annual", **PRFRUS, With The Address of The President To Congress, December 4, 1917**; Daniel, **American Philanthropy...**, s.154-155; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.92; Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması...**, s.38-39.

²⁰⁰ DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.108; Moranian, "The American Missionaries...", s.272.

Türkiye ve Bulgaristan'a da Avusturya-Macaristan'la birlikte savaş ilan edileceğine inanmaktaydılar²⁰¹. Ertesi gün, 5 Aralık 1917 tarihli *New York Times* gazetesinde belirtildiği üzere, Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi üyelerinin bu kanısı neredeyse yok olmuştu. Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nde yapılan oylamada sadece Avusturya-Macaristan'a savaş ilan edilmesine oybirliği ile karar verilmişti²⁰². Bu fikir değişikliğinin Türkiye ve Bulgaristan ile ayrı bir barış anlaşması yapma isteğinden kaynaklandığı belirtilmişti²⁰³. Bu bilgi, Dışişleri Bakanlığına dayandırılmıştı ama gerçekte Dışişleri Bakanı Lansing kongreyi susturmak için kongre üyelerinin böyle düşünmesini istemişti²⁰⁴.

Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi, Başkan Wilson'ın sadece Avusturya-Macaristan'a savaş ilan edilip Türkiye ile Bulgaristan'ın savaş dışında tutulmasına dair önerisi hakkında tatmin olmamıştı. Bu nedenle Komite Başkanı William J. Stone, Dışişleri Bakanı Lansing'den konu hakkında geniş ve tam açıklamalar istemişti²⁰⁵. Lansing de buna 6 Aralık 1917 tarihli uzun bir muhtıra ile cevap vermişti. Lansing muhtırasında, öncelikle İtilaf Devletleri tarafından ABD'nin Türkiye ve Bulgaristan'a savaş ilan etmesi yönünde herhangi bir talep ve hatta öneride bulunulmadığını belirtmişti. Ardından, Türkiye ile ABD'nin savaşa girmesi durumunda karşılaşılabilecek dolaylı zararları değerlendirmişti. Türkiye'nin ABD'deki çıkarlarının çok önemsiz olduğunu, ABD'nin Türkiye'deki çıkarlarının ise çok büyük olduğunu vurgulayan Lansing, Türkiye'deki Amerikan misyoner ve eğitim kurumlarının öneminin bu muhtırada ayrıntılı bir açıklama gerektirmeyecek kadar iyi bilinmekte olduğunu, Amerikan misyoner topluluklarının son yüz yılda Türkiye'de 20 milyon doların üzerinde harcama yaptığını ifade etmişti. Türkiye'nin ise Amerika'da birkaç milyon dolarlık çıkarının olduğunu söylemişti. Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında bir savaş çıkması durumunda, tüm bu mülklerin yok

²⁰¹ "President Calls for Immediate War on Austria; Congress Would Include Bulgaria and Turkey; Our Watchwords are: Justice, Reparation, Security", **The New York Times**, 5 Aralık 1917, s.1.

²⁰² "War on Austria in Effect Saturday; Declaration is Already Drawn Up; No Dismemberment, Says Emperor", **The New York Times**, 6 Aralık 1917, s.1.

²⁰³ "War on Austria; Not on Turkey or Bulgaria", **The New York Times**, 7 Aralık 1917, s.1.

²⁰⁴ Barbara Jean Keller, "The United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, California State College at Fullerton, California, 1969, s.50-51.

²⁰⁵ "Omit Turkey and Bulgaria", **The New York Times**, 6 Aralık 1917, s.1

edileceğini veya müsadere edileceğine dikkat çekmişti. Lansing devamında, William Peet'ten aldığı bilgilere göre, Türkiye'deki Amerikan okullarının açıldığını ve Türk çocuklarının okula başladığını, Türk hükümetinin çok değerli kolej ve okul mülkünü devralacağına dair herhangi bir korku duyulabilecek zamanın artık geçtiğini ifade etmişti. Diğer taraftan Amerikalıların, Amerika'da yaşayan Türk uyruklulardan kuşkulanasına gerek olmadığını, bunların aslında çoğunlukla Hristiyan, Suriyeli, Asuri ve Ermeni olduklarını, aralarında pek az gerçek Türk olduğunu vurgulamıştı. ABD Türkiye'ye savaş açarsa, Türklerin Türkiye'deki Hristiyan ve Musevileri katlederek misilleme yapabileceğini belirtmişti. Ayrıca, Türklerle Almanlar arasında anlaşmazlıklar olduğunu, Türklere savaş ilan edilmesinin onları yalnızlığa iteceğini ve tamamen Almanların egemenliği altına sokacağını ifade etmişti. Son olarak Lansing, bilindiği kadarıyla Türklerin batı cephesinde askerleri olmadığını, etkili denizaltıları varsa da çok az olduğunu ve bu nedenle de, Birleşik Devletler güçleri ile Türkiye güçleri arasında doğrudan çatışma tehlikesinin çok küçük olduğunu belirtmişti²⁰⁶. Neticede, Wilson yönetimi kongreyi ikna etmiş ve 7 Aralık 1917 tarihinde ABD sadece Avusturya-Macaristan'a savaş ilan etmişti²⁰⁷.

Diğer taraftan Barton, Amerikan başkanının misyonerlerin görüşlerini kabul ederek açıklama yapmasıyla yetinmemiş ve Türklerle savaş yanlısı Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi üyesi Cumhuriyetçi Senatör Henry Cabot Lodge'ı ikna etmeye çalışmıştı. Lodge, Bulgaristan ve Türkiye'ye de savaş ilan edilmesi yönünde açıklamalar yapınca, Barton da aralık ayı ortasında senatöre açık bir mektup göndermişti. Mektupta, Almanya'nın Enver Paşa ve meslektaşlarına hükmettiğini ve Kayser Hükümeti'nin bir Osmanlı Amerika çatışması istediğini yazmıştı. Barton, Amerika'nın, Jön Türkler'in imparatorluktaiki Amerikan mülklerine el koymasına ve NER'in Ermenilere yapmakta olduğu yardımın kaldırılmasına sebebiyet vermesinin akıllıca olmadığını belirtmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kâğıt üzerinde bir savaş başlatmasının saçma olacağını ifade etmişti²⁰⁸. Grabill'in belirttiğine göre,

²⁰⁶ "The Secretary of State to the Chairman of the Committee on Foreign Relations of the State (Stone)", **PRFRUS, 1917, Supplement 2, The World War, Volume I**, 6 Aralık 1917, No: 763.72/8475^b; Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması...**, s.39-40.

²⁰⁷ "President Signs Declaration of War on Austria-Hungary After Congress Acts With Only One Dissenting Vote", **The New York Times**, 8 Aralık 1917, s.1.

²⁰⁸ "War With Turkey Called A Mistake", **New York Times**, 17 Aralık 1917, s.4.

Barton, Türkiye ile Amerika arasında artan bir dostluğun mevcudiyetini Almanya'nın savaşı kaybetme ihtimaline dayandırmaktaydı. Bu noktada Barton'ın analizi tabii ki Heyetin “zalim ve çürümüş Türkler” şeklindeki propagandasına kıyasla çok uyumlu değildi. Ancak Barton'ın düşüncesi Washington'ın Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını kabul etmesine de uymamaktaydı. Başkan Wilson ve danışmanı Albay House o zamanlar Türkiye'nin etnik çizgilere bölünmüş özerk bölgelere ayrılmasını düşünmekteydiler. Yine de Barton'ın senatöre açık mektubu senatörde bir etki oluşturmuştu. Amerikan Board liderleri olası bir tehlikeye dair bir önsezi ile *Missionary Herald*'da bir başyazı yayınlamışlardı. Yazıda, "Amerika Türkiye ve Bulgaristan'a savaş ilan etmeli mi? Kesinlikle ve kesinlikle hayır diyoruz! Taktik bir gaf insanlığa karşı bir rezalet ve ahlaki bir suç olur" denilmekteydi²⁰⁹. Hem Barton hem de Başkan Wilson, Osmanlı Devleti'ndeki Protestan çıkarlarını korumak istemektedirler ancak metotlar konusunda kafaları net değildi²¹⁰.

ABCFM Sekreteri ve NER Başkanı Barton bunlarla da yetinmemiş Amerika Türkiye'ye karşı askeri güç kullanırsa neler olacağını incelemişti. Barton, Illinois Üniversitesi Yakın Doğu Tarihi profesörlerinden Albert Lybyer'in Eylül 1917'de Cleveland Dodge'a yaptığı öneri üzerinde düşünmekteydi. Lybyer'in önerisi, Amerika'nın İskenderun Körfezi'ne bir amfibik çıkarma yapması yönündeydi. Böylece, Osmanlı Devleti bölünecekti. Lybyer'a göre, savaş biraz daha uzarsa ve koşullar aynı kalırsa misyonerlerin gerçekleştirmiş oldukları çabaların, yapmış oldukları masrafların neredeyse tamamı boşa gidecek ve birçok insan ölecekti. Grabill'e göre, Lybyer'in bu düşüncesi NER konferanslarından birine katıldıktan sonra ortaya çıkmıştı. Lybyer'in bu fikri Dodge tarafından Washington'a taşınmıştı. Sonbaharda, Birleşik Devletler resmi yetkilileri ciddi ciddi bu konu üzerinde durmaya başlamışlar ve hatta Amerika'nın ana birliklerini Fransa'dan ziyade Türkiye üzerine çıkarmayı düşünmüşler fakat kısa bir süre sonra bundan vazgeçmişlerdi²¹¹. Lybyer'in önerisi üzerinde kafa yoran Barton, İskenderun Körfezi'ni gözlemlemesi için sahadaki misyonerlerden birini görevlendirmişti. Saha misyonerinin Barton'a aktardığına göre Berlin-Bağdat Demiryolunda bir Osmanlı savunması yoktu. Bunun

²⁰⁹ “Leave Turkey and Bulgaria Out”, *Missionary Herald*, Vol.CXIV, Ocak 1918, s.3.

²¹⁰ Grabill, *Protestant Diplomacy...*, s.93-94.

²¹¹ Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması...*, s.37-38; Grabill, *Protestant Diplomacy...*, s.94.

üzerine Barton da, Mart 1918'de, 50 bin kişilik Amerikan askerinin İskenderun Körfezi'ne çıkarma yapmasını ve böylece Berlin-Bağdat demiryolu hattının kesilmiş olacağını ve muhtemelen de Türkiye'nin işinin bitirilmiş olacağını önermişti. Ancak bu teklifin kamuoyunda bir etki oluşturmadığını gören Barton daha sonra bu düşünceden vazgeçmişti²¹².

1918 baharına gelindiğinde Türklerle savaş yanlısı senatörler tekrar harekete geçmişlerdi. Başta eski başkan Roosevelt olmak üzere Cumhuriyetçi senatörler, Amerika'nın Almanya'nın müttefiki olan tüm ülkelere savaş ilan etmesini istemekteydiler²¹³. Barton ve Dodge, Roosevelt'in bu müdahaleci fikirlerini engellemeye çalışmışlardı. Dodge, Dışişleri Bakanı Lansing ve Başkan Wilson'ın danışmanı Albay House ile görüşmüş ve Cumhuriyetçilerin bu savaş yanlısı görüşlerini bertaraf etmeye çalışmıştı. Barton da bu defa doğrudan Roosevelt'e yönelik bir açık mektup yayınlamıştı. Mektupta, Amerika'nın Türkiye ve Bulgaristan'a savaş açması gerektiğine dair beş, açmaması gerektiğine dair on maddelik bir açıklama yapmıştı. Başkan Wilson da Türkiye'nin uygun bir şekilde Amerika'nın savaş ilanına dâhil edilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Ancak diğer taraftan NER, misyonerler ve Türkiye'deki Amerikalı eğitim kurumlarında çalışanların Türkiye'de yatırımları, çıkarları vardı ve bu nedenle Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmemesi daha ağır basmaktaydı. Bu çıkarları onların Osmanlı Hükümetine katlanmalarını gerektirmekteydi. Bu nedenle NER de, Türk karşıtı ve Ermeni yanlısı bakış açıları nedeniyle Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmesine engel olmaya çalışmaktaydı²¹⁴.

Roosevelt'ten hemen sonra Utah Senatörü William Henry King devreye girmişti. Senatör King, kongreye verdiği tasarıda ABD ile Türkiye ve Bulgaristan'ın bir savaş durumunda olduğunu belirtmişti. Ayrıca, Türklerin Ermenilere yaptıkları kıyım ve diğer zulümleri nedeniyle Amerika'nın doğal düşmanı olduğunu ifade etmişti²¹⁵. 23 Nisan 1918 tarihinde de Connecticut Senatörü Brandegee, Senatör King'in verdiği tasarının öne alınması için Senato Dış İlişkiler Komitesi'ne

²¹² Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.94.

²¹³ "Roosevelt Calls War Mismanaged", **The New York Times**, 29 Mart 1918, s.4.

²¹⁴ Daniel, **American Philanthropy...**, s.154.

²¹⁵ Keller, "The United States and Armenia...", s.59.

başvurmuştu²¹⁶. Senatör King'in tasarısı üzerine William Peet ile William Haskell derhal Dışişlerine gitmiş ve Dışişleri yetkililerinden Yakın Doğu işlerinde Rusya Masası Bölüm Başkan Vekili Basil Miles ile görüşüp savaş karşıtı birçok neden sıralayarak lobi yapmışlardı. NER Sekreteri Charles Vickrey de, senatörler Hitchcock, King ve Brandegee'nin de aralarında olduğu beş senatöre, senatodan savaş kararının geçmemesi için birçok nedenin sıralandığı bir mektup yazmıştı. Vickrey bununla da yetinmemiş, Başkan Wilson'ın özel sekreteri Joseph Tumulty'ye de yazmıştı. Tumulty'ye gönderdiği yazıda senatörler King ve Brandegee ile senatoda savaş için bastırmayacakları konusunda mutabık kaldıklarını ve anlaşıldığı kadarıyla başkanın da şimdilik ortalığı sakinleştirdiğini belirtmişti. Ayrıca, NER olarak Türkiye ile ilgili engellenmesi gereken, lüzumsuz ve akıl dışı sorunlar için, yapabilecekleri bir şey var mı diye sormuştu²¹⁷.

Wilson da 24 Nisan'da King ile görüşmüş ve tasarıyı tekrar gündeme getirmemesi için King'i ikna etmişti²¹⁸. Ancak diğer senatörler arasında Amerika'nın neden Türkiye ve Bulgaristan'a savaş ilan etmediği konusu kapanmış değildi. Bu defa 29 Nisan'da, Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Gilbert M. Hitchcock, Dışişleri Bakanı Lansing'den neden Türkiye ve Bulgaristan'a savaş ilan edilmemesi gerektiğini anlatmasını istemişti. Lansing de Senato Dış İlişkiler Komitesi ile iki saatlik bir görüşme gerçekleştirmiş ve durumu derhal Başkan Wilson'a bildirmişti. Lansing'in 2 Mayıs 1918'de Başkan Wilson'a gönderdiği yazıda, Senatör Hitchcock'un kendisine anlattıkları ile toplantının başında edinmiş olduğu izlenime göre, Komitedeki Cumhuriyetçi üyelerin tümü ile Demokrat üyelerin birçoğunun Türkiye'ye savaş ilan edilmesinden yana olduğunu ifade etmişti. Lansing, hükümetin sadece kongreye öneride bulunabileceğini ve savaş kararının tamamen kongre üyelerinin sorumluluğunda olduğunu söylediğini ve bunun da birçoğunu daha dikkatli davranmaya ittiğini belirtmişti. Komitenin mezkûr ülkelere savaş ilan edilmesi konusunda müttefik devletlere danışılmasını önerdiğini ifade etmişti²¹⁹.

²¹⁶ "Urges War On Turkey", **New York Times**, 23 Nisan 1918, s.8.

²¹⁷ Keller, "The United States and Armenia...", s.60.

²¹⁸ Keller, "The United States and Armenia...", s.59.

²¹⁹ "The Secretary of State to President Wilson", **PRFRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Volume II**, 2 Mayıs 1918, No: 763.72/10115b.

Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin önerisi üzerine ertesi gün Dışişleri, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yüksek Savaş Konseyi'ne (Supreme War Council) Türkiye ve Bulgaristan'a savaş ilan etme hususundaki önerilerini sormuştu. Hepsi de savaştan yana cevaplar göndermişti. Yüksek Savaş Konseyi, ABD'nin Türkiye'ye derhal savaş ilan etmesini, Bulgaristan için ise ayrı bir barış anlaşması yapılabilir diye beklenilmesini tavsiye etmişti. Lansing, bu bilgileri Wilson'a aktarmış ve müttefiklerin sorunun insani boyutunu ihmal ettikleri şeklinde yorumlamıştı. Lansing'e göre, binlerce Ermeni ve Suriyeli, Amerikan yardımı [NER] sayesinde kurtarılmıştı. Eğer savaş ilan edilirse, Amerikan yardımının [NER] sona erebileceği, misyonerlerin ülkeden kovulabileceği ya da hapsedilebileceği ve büyük miktardaki misyoner varlığına el konulabileceğini söylemişti²²⁰. Lansing konuyla ilgili 20 Mayıs'ta Wilson'a tekrar yazmış ve bu defa Türkiye ve Bulgaristan'a savaş ilan etme konusundaki kesin düşüncelerini ifade etmişti. Ona göre, her ne kadar müttefik ülkeler ve Yüksek Savaş Konseyi aksini iddia etse de, mezkûr ülkelere savaş ilan etmek mantıksız görünmekteydi²²¹. Netice itibarıyla, Senato Dış İlişkiler Komitesi zaten Wilson'a bağlı olduğundan savaş ilanı konusunda olumsuz karar verilmiş ve Senatör King'in tasarısı da komiteden geçmemişti²²².

20 Haziran 1918 tarihinde, bu defa Pennsylvania Senatörü M. Clyde Kelly, Bulgaristan ve Türkiye'ye savaş ilan edilmesi için kongreye kanun tasarısı vermişti. Kelly, Türk askerlerinin Tebriz'de Amerikan konsolosluğuna ve Amerikan hastanesine saldırdıklarına dair haber aldığından buna mecbur kaldığını ve Dışişlerinden cevap beklediğini belirtmekteydi. Barton da senatörün bahsettiği konu hakkında açıklamalarda bulunmuş ve saldırıların Türkler tarafından işlendiğine dair şüpheleri olduğunu ifade etmişti. Rusya'da da Tatarlara Türk dendiğini ve saldırıları gerçekleştirenlerin İran vatandaşları olan Tatarlar olduğunu, Türkiye vatandaşlarının ya da Türk askerlerinin böyle bir eylemde bulunmak isteyeceğine dair herhangi bir kanıt görmediğini belirtmişti. Türkiye'nin hem savaş yorgunu olduğu hem de kaybının çok olduğu bir dönemde ABD ile dostluğunu bozmak istemeyeceğini ve

²²⁰ "The Secretary of State to President Wilson", **PRFRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Volume II**, 8 Mayıs 1918, No: 763.72/9893.

²²¹ "The Secretary of State to President Wilson", **PRFRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Volume II**, 20 Mayıs 1918, No: 763.72/10049.

²²² Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması...**, s.44.

Avusturya ile Almanya'dan bağımsız bir barış anlaşması şansı aradığını ifade etmişti²²³.

Tüm bunlar olurken bir taraftan da Barton, Yakın Doğu'ya gizli bir Amerikan komisyonu göndermeyi planlamaktaydı. Ona göre, Amerika'nın, Türkiye ve Bulgaristan'a karşı savaşı bir taraf olmadığı veya arabuluculuk yapmadığı takdirde, savaş sonrası imzalanacak bir ateşkes veya barış anlaşmasında Sofya'ya ya da İstanbul'a karşı eli güçlü olmayacaktı. Askeri harekâtın en iyi seçenek olmadığını düşünen Barton, Bulgaristan ve Türkiye'ye bir komisyon gönderilmesini düşünmüştü. Gönderilecek bu komisyonla, Bulgaristan ve Türkiye ittifak güçlerinden ayırmaya çalışılacaktı. Barton, 1917 Haziranındaki Morgenthau Misyona²²⁴ benzer ama daha uyumlu bir girişimle bunun gerçekleştirilebileceğine inanmaktaydı. Bu amaçla Barton ve önde gelen misyonerler, Robert Koleji mezunu ve Bulgar-Amerikan tarafsızlığını muhafaza etmeye çalışan Bulgaristan'ın Amerika'daki elçisi Stephan Panaretov'un da onayıyla, 1918 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında George Washburn ile Edward C. Moor'u Bulgaristan'a göndermeyi planlamışlardı. Barton'a göre Washburn ve Moor görünürde Kızılhaç gözlemcileri olacak, gerçekte ise Balkanlardaki karışık sınır meselelerinde Bulgaristan Cumhurbaşkanı ile Wilson arasında arabuluculuk yapacaklardı. Bulgarlar da 1913 yılındaki toprak kayıplarına karşı duyarlı olduklarından muhtemelen olumlu yanıt verecekti. Ayrıca Barton, Türklerin Çanakkale Boğazını Amerikan donanmasına açacağını ummakta ve bunun Yakın Doğu'da yeni bir atmosfer oluşturacağına inanmaktaydı. Başkanın danışmanı Albay House ile Amerikan Dışişleri, Barton'un önerdiği bu komisyonu onaylamış ancak ajandalarında üst sıralarda yer vermemişlerdi. Aynı yılın yaz sonunda müttefik

²²³ "Resolution For War On Turk And Bulgar", **New York Times**, 21 Haziran 1918, s.12.

²²⁴ Morgenthau Misyona, ABD savaşa girdikten sonra, 16 Mayıs 1917 tarihinde, Morgenthau'nun Türklerle ayrı bir anlaşma yapma fikrini Dışişleri Bakanı Robert Lansing'e açmasıyla gündeme gelmişti. Lansing, Türkleri savaş dışı bırakma ihtimalini barındıran bu düşünceyi Başkan Wilson'a açmış, Başkan da konuya sıcak yaklaşmıştı. Ancak Siyonist liderler, Türklerle ayrı bir anlaşma yapılmasını istememekteydiler. Çünkü İngilizlerin Filistin'i ele geçirmesi Siyonistlerin amaçlarına daha uygundu. Bu nedenle Morgenthau'ya verilen resmi görev, Yakın Doğu'daki Yahudilerin durumunu araştırmaktı. Gizli görevi ise, Osmanlı Devleti ile ayrı bir barış anlaşması yaparak Osmanlı Devleti'ni savaş dışına çıkaracak yolları bulmaktı. 1917 Haziran'ında Wilson yönetiminden resmi onay aldıktan sonra Avrupa ve Kahire'ye gitmişti. Ancak Morgenthau'nun kendisine verilen gizli görevi ifşa edecek şekilde beyanatta bulunması sonucu Washington onu geri çekmiş ve misyon başarısızlıkla sonuçlanmıştı. William Yale, "Ambassador Henry Morgenthau's Special Mission of 1917", **World Politics**, Vol.I, No: 3, April 1949, s.308-320.

ordularının Avrupa’da başarılar elde etmesi, Bulgar ordusunun çökmek üzere oluşu ve de İngilizlerin ekimin ilk haftasında Beyrut ile Şam’ı alarak Musul eteklerine kadar gelmeleri, Barton’un önerdiği komisyonun daha çalışmaya başlamadan işlevini yitirmesine sebep olmuştu. Barton bu defa tekrar fikir değiştirmiş ve bir Osmanlı-Amerikan Savaşı fikrini gözden geçirmeye başlamıştı. Çünkü o, bir ateşkes yapılmadan önce Amerika Birleşik Devletleri’ni doğrudan Doğu Sorunu’na sokmak istemekteydi. Amerikan kuvvetlerinin İstanbul’a hızlı bir saldırı yapmasının akıllıca olabileceğini düşünmekteydi. Amerika’nın Osmanlı sorunlarının çözümünde yer alması için bir Amerikan askeri harekâtı gerekiyordu ve bu noktada Amerikan Board Sekreteri ile Roosevelt aynı kanıda idiler. Ancak Barton, son dakikada Amerika’nın Osmanlı Devleti ile savaşı bir taraf olmasını sağlayamamıştı. Bu nedenle de ABD, Osmanlı Devleti’nin topraklarını paylaşacak müttefikler arasında büyük bir ortak konumunu elde edememişti²²⁵.

Amerikan basınında, özellikle *New York Times* gazetesinde, eylül ayı sonuna kadar yer yer Türkiye ve Bulgaristan’a savaş ilan etme konusu tekrar gündeme gelmişse de Başkan Wilson için konu haziran ayında kesin bir şekilde kapanmıştı²²⁶. Wilson’ın özellikle Türkiye ile savaşa sıcak bakmamasındaki en önemli faktör Türkiye’deki misyonerler ve çıkarlarının zarar görme ihtimali ile NER faaliyetlerinin sekteye uğratılma endişesiydi. Aslında Başkan Wilson, 1919 yılı Ocak ayında danışmanı Edward House’a yazdığı bir mektupta belirttiği üzere, Türkiye’nin Avrupa’dan atılmasını istemekteydi. Türkiye’ye karşı ilan edilecek bir savaşla bu gerçekleştirilebilirdi. Ancak mezkûr endişeler nedeniyle alınan karar askeri değil politik olmuştu²²⁷. Misyonerler ve NER lobisinin de etkisiyle ABD Türkiye’ye savaş ilan etmemişti. *New York Tribune*’de çıkan bir haberde belirtildiği üzere, özellikle üç kişi, Elkus, Barton ve Dodge, Başkan Wilson’ı Amerika’nın Türkiye ile

²²⁵ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.97-99.

²²⁶ “Resents Consulting House and Brandeis”, **New York Times**, 12 Haziran 1918, s.17; “Demands War On Turkey”, **New York Times**, 22 Temmuz 1918, s.18; “Calls For War On Bulgars”, **New York Times**, 30 Eylül 1918, s.30; Keller, “The United States and Armenia...”, s.63.

²²⁷ Keller, “The United States and Armenia...”, s.63-64.

savaşmaması konusunda ikna etmişlerdi. Haberde bu kişiler, Başkan Wilson'ın gayriresmi Türkiye danışmanları olarak nitelendirilmişti²²⁸.

²²⁸ “America’s Dilemma On War With Turkey”, **The New York Tribune**, 23 Haziran 1918, s.5.

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ'NİN KURULUŞU

2.1. Heyetin Kuruluşu

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan Ermeni isyanları – özellikle Van İsyanı – sonrası Osmanlı Devleti cephe gerisini güvenli tutabilmek amacıyla 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nu çıkartmıştır. Buna göre Ermeniler, Musul, Zor, Halep ve Suriye'nin bazı bölgelerine sevk edilmişlerdir¹. Osmanlı Devleti'nin bu kanunu uygulamaya koymasıyla zaten Ermeni sorunu ile yakından ilgilenen ABD'de, Ermeni propagandası için yeni ve büyük bir kaynak ortaya çıkmıştır. ABD'de Ermeni propagandası hızla artmış ancak durum olduğundan farklı bir şekilde Amerikan kamuoyuna aksettirilmiştir. Ermenilerin sistematik bir şekilde evlerinden tahliye edilip evlerinin yıkıldığı, Mezopotamya ve Arabistan çöllerine götürülüp ölüme terkedildikleri ve tarihlerinde böyle bir zulümle karşılaşmadıkları anlatılmıştır². Ermeni soykırım iddialarının da temelini oluşturan propagandalar Amerika'da oldukça etkili olmuştur.

Durum bu minval üzereyken ABCFM'nin İstanbul Veznedarı William W. Peet sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilere yardım amacıyla girişimlerde bulunmuştur³.

¹ Recep Karacakaya, **Kaynakçalı Ermeni Kronolojisi**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 52, İstanbul, 2001, s.119. Meclis-i Vükela'nın tehcir kararı için bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)**, Ankara, 2007, 155-157. Sevk ve İskan Kanunu'nun alınıp ve uygulanması hakkında bkz. Azmi Süslü, **Ermeniler Tehcir ve Sonrası**, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, 1990, s.95-177; Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001, s.47-85; Kemal Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü: 1915-1917**, Ankara, TTK Yayınları, 2005, s.37-88; Bülent Bakar, **Ermeni Tehciri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2009, s.71-136; Hikmet Özdemir v.d., **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, 4.bs., Ankara, TTK Yayınları, 2010, s.53-109.

² Mahir Küçükvanan, "Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.XII, No: 24, 2012, s.91.

³ Amerikan Board Veznedarı Peet'in Ermeni yanlısı yardım dağıtma faaliyetleri yeni değildir. Kendisi 1896 yılındaki Ermeni olaylarında da Ulusal Ermeni Yardım Heyeti ile Amerikan Kızıl Haçının Ermenilere gönderdiği yaklaşık 1,5 milyon dolarlık yardımı dağıtmıştı. Joseph Leon Grabill,

Peet, 17 Ağustos 1915'te, ABCFM'nin Boston'daki Dış İlişkiler Genel Sekreteri James Levi Barton'a bir mektup göndermiştir. Mektupta, sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin hayatta kalabilmeleri için derhal geniş çaplı bir yardımda bulunulması gerektiğini belirtmiş, sahip oldukları her şeyleri arkalarında bırakan Ermenilerin gittikleri çölde, boş arazilerde her türlü malzemeye ihtiyaç duyduklarını ifade etmiştir⁴. Bu mektuptan kısa bir süre sonra, 3 Eylül'de, daha etkili bir isim olan Amerika Birleşik Devletleri İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau tarafından Amerikan Dışişleri Bakanlığına bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta, Enver Paşa'nın Ermenilerin ABD'ye göç ettirilmesine müsaade ettiğini ve onun iyi niyetine kendisinin de kefil olduğunu belirten Morgenthau, Ermeni ırkının hızla yok edildiğini, Ankara ve Bursa'dan katliam haberlerinin geldiğini ifade etmiştir. Cleveland H. Dodge, Charles R. Crane, John R. Mott, Stephen S. Wise gibi kişilerin bir heyet oluşturmaları için Dışişleri Bakanlığının girişimde bulunmasını istemiştir. Bu heyetin Ermeniler adına para toplayıp onları ivedilikle kurtaracak bir yol bulmasını talep etmiştir. Ayrıca daha fakir olan Ermenilerin de Panama Kanalı üzerinden Oregon, California ve Washington'a göç ettirilmesini yazmıştır⁵. Dışişleri de bunun üzerine 9 Eylül'de Cleveland Dodge'a Morgenthau'nun mesajını iletmiş ve kendisinin bir heyet kurmasını istemiştir⁶. Morgenthau'nun Ermenileri Amerika'ya nakletme önerisi gazetelerde de yer almıştır. New York Times'da çıkan habere göre 550 bin Ermeni'nin Türklerden kurtarılaraq Amerika'ya gönderilmesi için bir milyon dolara ihtiyaç duyulduğu belirtilmekteydi. Hükümetin de Morgenthau'nun önerdiği bu beş kişilik heyetle bu işin üstesinden gelebileceği ifade edilmekteydi⁷. Dışişlerinin bu konuya cevabı ise 22 Eylül'de gelmiştir. Morgenthau'ya gönderilen telgrafta, Morgenthau'nun bahsettiği kişilerden oluşan grubun, böyle toptan bir Ermeni göçünün mümkün olmadığını ve bu işin büyük zorluklar barındırdığını düşündükleri belirtilmiştir. Ancak Morgenthau'nun, mazlum gayrimüslimler için yiyecek, giyecek,

Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1971, s.69.

⁴ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.68.

⁵ "Morgenthau'dan Lansing'e", 3 Eylül 1915, **United States Department of State, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (PRFRUS), 1915, Supplement, The World War** (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1915), s.988.

⁶ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.69-70.

⁷ "Would Send Here 550,000 Armenians", **The New York Times**, 14 Eylül 1915, s.2.

yurduna geri dönme ve göçe destek mahiyetinde etkili bir şekilde kullanabileceği 50 bin ile 100 bin dolar arasında bir meblağın toplanmaya çalışılacağı ifade edilmiştir⁸.

Morgenthau'nun 3 Eylül'de Dışişlerine gönderdiği telgraf, Boston'daki ABCFM Dış İlişkiler Genel Sekreteri James Levi Barton'a da iletilmiştir. Barton da, 14 Eylül'de Cleveland Dodge'a bir telgraf göndermiştir. Telgrafında, Morgenthau'nun yazdıklarından ikna olduğunu, Dodge'un New York'taki ofisinde Ermenilerin durumunu görüşmek üzere bir toplantı düzenlemesi gerektiğini, Ermeniler adına konuşacak kimsenin olmadığını ve sorgusuz sualsiz Hristiyanlığın sesinin yükseltilmesi gereken bir zamanda olunduğunu ifade etmiştir. Bu haberleşme trafiğinin ardından hem Barton hem de Dodge, 16 Eylül'de Dodge'un ofisinde toplanmak üzere belirledikleri bazı kişileri toplantıya çağırılmışlardır. Toplantı 16 Eylül'de gerçekleşmiş ve toplantıya, James Levi Barton, Cleveland Hoadley Dodge, Samuel Train Dutton ve Charles Richard Crane katılmışlardır⁹. Büyükelçi Morgenthau'nun acil kodlu telgrafı etrafıca konuşulmuş ve yardım toplayıp Morgenthau'ya göndermek amacıyla bir heyetin kurulmasına karar verilmiştir. Ermeni Yardım Heyeti (Armenian Relief Committee)¹⁰ adlı bu heyete, James L. Barton başkan, İstanbul Kız Koleji Veznedarı Samuel T. Dutton sekreter ve Charles R. Crane de veznedar seçilmiştir. Konu hakkında daha fazla bilgiye vakıf olabilmek amacıyla bağlantıları güçlü olan Charles R. Crane ile James L. Barton, Dışişlerine gönderilmiştir. Crane'in oğullarından birinin Mayıs 1915'ten beri Dışişleri

⁸ "Polk'tan Morgenthau'ya, 22 Eylül 1915", **PRFRUS, Supplement, The World War**, 1915, s.988.

⁹ Bu grup Morgenthau'nun çağrısından kısa bir süre önce yine aynı ofiste bir araya gelmiş ve ABD Almanya'ya savaş ilan eder de diplomatik ilişkiler kesilirse, Türkiye'deki Amerikalılar ve Amerikan kurumlarının durumu ne olur diye kafa yormuşlardır. James Levi Barton, **Story of the Near East Relief (1915-19130): An Interpretation**, New York, Macmillan Company, 1930, s.4.

¹⁰ Birçok misyoner bu yeni heyeti Dodge Yardım Heyeti (Dodge Relief Committee) olarak adlandırmıştır. **Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999**. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ, SALT Research/Near East Relief (NER) Correspondence, 1917-1919, Part-2, Belge No: ABA109219056. [Bu arşiv belgelerine bundan sonra ABCFM: NER kısaltması ile referansta bulunulacaktır]. Söz konusu arşiv belgelerine çevrimiçi (online) olarak ulaşmak için bkz. <https://www.archives.saltresearch.org/R/>. Ayrıca bu heyet için şu isimler de kullanılmıştır: Ermeni Mezalimi Heyeti (Committee on Armenian Atrocities), "Tales of Armenian Horrors Confirmed", **The New York Times**, 27 Eylül 1915, s.5; Ermeni Mezalimi Üzerine Amerikan Heyeti (The American Committee on Armenian Atrocities), **Missionary Research Library 2 (MRL2): Near East Relief Committee Records (NERCR), ACASR Circulars, 1915-1916**, Series:1, Box:4, Folder:1, The Burke Library Archives, Columbia University Libraries, at Union Theological Seminary, New York. [Bu arşiv belgelerine de bundan sonra MRL2: NERCR kısaltması ile referansta bulunulacaktır.]

Bakan'ın özel sekreteri oluğu işlerini kolaylaştırmıştır. 21 Eylül'de Washington'a varan Crane ve Barton, Yakın Doğu'dan gönderilen gizli ibareli yazıları görme izni almış ve Ermenilerin son durumu hakkında daha tafsilatlı bilgilere sahip olmuşlardır¹¹.

İlk toplantı yapıldıktan hemen sonra para toplanmaya başlanmıştır. Bu amaçla Cleveland H. Dodge şahsi servetinden 60 bin dolar vermiştir¹². Bir ay içinde 100 bin dolar toplanmış ve İstanbul'a Büyükelçi Morgenthau'ya gönderilmiştir¹³. Morgenthau, 100 bin doların iyi bir başlangıç olacağını ancak Dışişlerine arkadaşlarının daha cömert davranmaları gerektiğini söylemesini istemiştir. Aynı dönemde Amerikan Halep konsolosunun da gönderdiği raporda da sadece Halep civarında 150 bin mültecinin¹⁴ olduğu ve onların bir aylık yaşam masraflarının 150 bin dolar civarında olduğu ifade edilmiştir¹⁵.

Ermeniler için daha fazla yardıma ihtiyaç duyulması ve yardım toplama işinin uzun dönemli bir hal almaya başlaması üzerine Ermeni Yardım Heyeti, kendisi gibi yardım faaliyetlerinde bulunan başka iki yardım heyeti olan "Suriye-Filistin Yardım Fonu"¹⁶ ve "İran Savaş Yardım Fonu"¹⁷ ile görüşüp tek çatı altında birleşme kararı

¹¹ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.70-71.

¹² Joseph L. Grabill, "Missionary Influence On American Relations With The Near East, 1914-1923", **The Muslim World**, Vol.LVIII, No: 1, January 1968, s.48.

¹³ "Sends 100,000 \$ To Aid Armenian Refugees", **The New York Times**, 9 Ekim 1915, s.6; Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.17.

¹⁴ Türkçe'de göç ve göçmenlerle ilgili birçok kavram mevcuttur. Göçmenlerle ilgili genelde muhacir kavramı kullanılsa da resmi belgelerde mülteci, üsera-yı muhacirin, istilazede, felaketzede, ev göçü, mübadil gibi kavramlar da kullanılmıştır. Göç kavramıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Nedim İpek, "Kaynakların Dilinde Göç Kavramı", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C.XVII, S.17, 2014, s.9-20. Ancak temelde göçmen anlamını da içeren mülteci kavramı, Osmanlı Devleti'nde, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'daki Rus işgalleri neticesinde yaşanan göç sonrasında kullanılmaya başlanmış ve iç göç anlamında kullanılmıştı. Diğer bir deyişle Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'nun Rus işgaline uğramasıyla halk daha güvenli olduğuna inandığı iç bölgelere göç etmiş ve bu göç içsel bir hareketlilik olarak ele alınmıştı. Muhacir kavramı ise, özellikle Balkan Savaşları sırasında gelen, antlaşma ile diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelen göçmenler için kullanılmıştı. Mülteci muhacir ayrımına hem Osmanlı hükümetleri hem de TBMM Hükümeti çok dikkat etmişti. Bu kavramların ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Safiye Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s.123-132. Konumuzla ilgili Amerikan kaynaklarında ise kavram, mülteci (refugee) kelimesi ile ifade edildiğinden biz de bu kaynaklarla ilgili açıklamalarda bulunurken aynı kavramı kullandık.

¹⁵ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.71.

¹⁶ Columbia Üniversitesi Gazetecilik Okulu Müdürü Talcott Williams ve Suriye Presbiteryen Board Sekreteri Stanley White, 1915 yılı başlarında Suriye-Filistin Yardım Fonu'nu (Syrian-Palestine Relief Fund) kurmuşlardır. Heyet oldukça iyi yardımlar toplamış, sadece yardım toplayan kollarından bir

almıştır. 20 Kasım 1915'te yeni bir heyet oluşturulmuş ve adı da Ermeni ve Suriyeliler için Amerikan Yardım Heyeti (American Committee for Armenian and Syrian Relief, ACASR) olmuştur. Ermeni Yardım Heyeti'ndeki yönetim kurulu bu Heyette de aynen görevlerine devam etmişlerdir. Diğer bir deyişle Suriye-Filistin Yardım Fonu ile İran Savaş Yardım Fonu, Ermeni Yardım Heyeti'ne katılmışlardır. ACASR, Osmanlı coğrafyasındaki gayrimüslimlere yardım faaliyetlerinde bulunurken 27 Haziran 1918'de tekrar isim değiştirmiş ve Yakın Doğu'da Yardım için Amerikan Heyeti (American Committee for Relief in the Near East, ACRNE) adını almıştır¹⁸. Bu isim değiştirmenin gerekçesi olarak ise Anadolu'daki Rumların, kendilerinin tamamen gözardı edildiğine dair Heyete serzenişte bulunmaları gösterilmiştir¹⁹.

Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Heyetin faaliyetlerinde azalma yerine artma meydana gelmiş ve Heyet daha fazla büyümeye başlamıştır. Mondros Mütarekesi sonrası dönemin getirdiği rahatlığın da etkisiyle heyet, faaliyetlerini Amerikan kamuoyu nezdinde resmi bir hale dönüştürmek amacıyla kurumsallaşma yoluna gitmiştir. 12 Aralık 1918'de Heyetin tüzel kişiliğe sahip olması için verilen yasa tasarısı oy çokluğuyla Amerikan Senatosu'nda kabul edilmiştir²⁰. Ancak Temsilciler Meclisinde bu yasa ilk başta veto edilmiştir. Muhalifler, Heyetin gizli amaçları olduğu hususunda endişe etmişlerdir. 1919 yılında yeni bir yasa tasarısı daha sunulmuştur. Bu yasa tasarısına da Heyetin Yönetim Kurulu üyelerinden Elihu

tanesi, ABD Beyrut Konsolosuna 1915 yılının Temmuz ayında 155 bin dolar göndermiştir. Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.69.

¹⁷ Suriye-Filistin Yardım Fonu ile eş zamanlı olarak Presbiteryen Board Genel Sekreteri Robert E. Speer benzer bir proje başlatmıştır. Urmiye, İran'daki Presbiteryen misyonu takipçilerinin yardıma gereksinim duymaları üzerine Amerikan Kızıl Haçından bir miktar yardım almıştır. Ancak yardımı yetersiz bulan Speer, 1915 yılının Mart ayında İran Savaşı Yardım Fonu (Persian War Relief Fund) adıyla bir yardım kampanyası başlatmıştır. Speer, tüm Protestan mezheplerine başvurmuş ve Temmuz ayına kadar birkaç yüz bin dolar toplamıştır. Yazın gelir çok azalınca Rockefeller Vakfına müracaat etmiştir. Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.69.

¹⁸ U.S. Congress, **NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1927**, 70th Congress, 1st Session, Document No. 70, March 14, 1928, U.S. Government Printing Office, Washington, 1928, s.9; Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.431.

¹⁹ Heyet Genel Sekreteri Charles Vickrey, 1927 yılı Mütevelli Heyeti toplantısında sunduğu raporda Heyetin kurulup gelişme aşamalarını anlatmakta ve Heyetin ACASR olan ismini ACRNE olarak değiştirme sebebinin Rumların kendilerinin tamamen gözardı edildiğine dair şikâyetleri üzerine olduğunu belirtmektedir. **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, January, 1927, S:2, B:9, F:6, 9-G.O.-725-2.

²⁰ **U.S. Congress, Congressional Record-Senate**, 65th Congress, 3rd Session, Vol. 57, Part 1-Bound Edition, December 12, 1918, s.340-341.

Root ile Charles Evans Hughes'un imtiyaz avcıları oldukları gerekçesiyle itiraz edilmiş ancak yine de Heyetin kuruluş sözleşmesi imzalanmıştır²¹. 6 Ağustos 1919 tarihinde Amerikan başkanı Woodrow Wilson'ın onayladığı Kongre kararıyla ACRNE tüzel bir niteliğe kavuşmuş ve Yakın Doğu Yardım Heyeti (Near East Relief, NER*) adını alarak kurumsallaşmıştır. 1930 yılında Yakın Doğu Vakfına (Near East Foundation) dönüşüncüye kadar aynı adla faaliyetlerine devam etmiştir²². Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Osmanlı ve Cumhuriyet arşiv belgelerinde ise adı Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti olarak geçmektedir²³.

2.2. Heyetin Amacı

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, sevk ve iskâna tabi tutulan Ermeniler yararına para toplamak amacıyla 16 Eylül 1915 tarihinde oluşturulan Protestan bir kuruluştur. Zaten ilk kurulduğunda adı Ermeni Yardım Heyeti'dir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra, 20 Kasım 1915'te, diğer iki yardım heyeti ile birleştikten sonra hedef kitle yine Ermeniler kalmış ancak Süryaniler, Nasturîler ve Rumlar gibi gayrimüslim milletler için de yardımlar toplanmış ve faaliyetlerde bulunulmuştur.

Heyetin Amerikan kongre kararıyla tüzel bir niteliğe bürünmesi, Heyet faaliyetlerinde herhangi bir değişiklik getirmezken, Heyet yönetiminin daha verimli

²¹ Daniel, **American Philanthropy...**, s.157.

* Bir anlam karmaşasına neden olmamak için Heyetin adı bunda sonra NER olarak verilecektir.

²² Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.431.

²³ Örneğin, 14 Teşrinievvel 1335 (14 Ekim 1919) tarihli Meclis-i Vükela Zabıtnamesinde Heyetin adı Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti olarak geçmektedir. **BOA. MV**, 217/45; Cumhuriyet arşivinde ise, TBMM İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyetinden, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa'ya gönderilen 3 Kânunuevvel 1335 (3 Aralık 1922) tarihli yazıda da Heyetin adı Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti olarak geçmektedir. **BCA**. 30-10-0-0/206-406-6. Ayrıca bkz. Mehmet Canlı, "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", **Askeri Tarih Bülteni**, No:38, Şubat 1995. Aynı Heyet için şu isimlerin kullanıldığını da görmekteyiz: Daire-i Sadaret Umur-u Mühimme Kalem-i'nden Vülat-ı Kiram ve Elviye-i Gayrimülhaka Mıntıklarına gönderilen 3 Mart 1335 (1919) tarihli yazıda geçen "Amerika Muavenet Komisyonu" ismi için bkz. **BOA. BEO**, 4560/341976; 5 Mayıs 1335 (1919) tarihli Meclis-i Vükela Zabıtnamesinde geçen "Amerika İane Komisyonu" ismi için de bkz. **BOA. MV**, 215/98. Ancak Gencer'in de yerinde tespitiyle, dönemin Osmanlı basını ve belgelerinde her iki heyet için de *Şark-ı Karib Muavenet Heyeti* veya *Amerikan İaşe Heyeti* tabirleri kullanıldığı için Heyetin adı Amerikan Yardım İdaresi (American Relief Administration, ARA) ile karıştırılmıştır. Örneğin, bir çalışmada ARA'nın Ortadoğu sorumlusu Howard Heinz'in adı NER Başkanı olarak verilmiştir. (Bkz. Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Ankara, TTK Yayınları, 2004, s.123.) Fatih Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi**, İstanbul, Alternatif Yay., 2006, s.90, dipnot 92.

hale gelmesini ve daha çok itibar kazanmasını sağlamıştır. Heyet Başkanı Barton, kendilerinin Yakın Doğu’da acı çeken insanlara yardım etmek ve onları yurtlarına geri yerleştirmek görevi ile görevlendirildiklerini belirtmiştir²⁴. Nitekim Amerikan kongre tutanaklarında Heyetin amacı şu şekilde kayıtlara geçmiştir: “Tüzel bir hüviyete büründürülen mezkûr kuruluşun amacı; Yakın Doğu ve civarındaki yerlerde acı çeken ve muhtaç haldeki insanlara yardım etmek; onları vatanlarına geri gönderip eski yerlerine yerleştirmek ve sağlıklarına kavuşturmak; yetim ve dullara bakmak; savaşın yıkıcılığından, insanların zulmünden veya kontrol edemedikleri diğer nedenlerden dolayı muhtaç hale gelmiş çaresiz insanları sosyal, ekonomik ve endüstriyel refaha kavuşturmaktır”²⁵.

NER Başkanı Barton, bu organizasyonun katı bir tarafsızlık politikası güttüğünü, yapılan iyiliklerin ırk veya mezhep gözetilmeksizin (irrespective of race or creed) tamamen ihtiyaçlara göre yapıldığını ileri sürmüştür²⁶. Ne var ki yardımların neredeyse tamamının Türk ve Müslüman olmayanlara yapıldığı iddia edilmiştir. Grabill’e göre, Müslümanlar yardımların sadece %2’sini almışlardır. Geri kalan yaklaşık %98 oranındaki aynı ve nakdi yardımlar başta Ermeniler olmak üzere, Hristiyan Araplara ve diğer gayrimüslim unsurlara gitmiştir. Oysaki aynı dönemde Müslümanların büyük çoğunluğu da mazlum ve muhtaç durumdadır²⁷. Barton’un mezhepten kastı da Protestan ve Katolik mezhepleri olmalıdır. Nitekim NER hakkında, yardımlar yapılırken Protestan Hristiyanların gözetildiği, Katoliklerin ayrımcılığa uğratıldıklarına dair bir takım iddialar da gündeme gelmiştir. Bryson’un belirttiğine göre, NER’in 1919 yılında topladığı 19,4 milyon dolar gibi yüksek bir meblağ sonraki yıllarda hızla düşmeye başlamıştı. 1920 yılında, önceki yılın yaklaşık üçte biri, 13 milyon dolar, 1921 yılında ise 7,2 milyon dolar yardım toplanabilmişti. Bu düşüşün, özellikle 1920 yılı için, sebeplerinden birinin Amerikan halkının misyonerlik faaliyetlerine olan ilgilerinin azalması ve kendi refahlarıyla daha fazla ilgilenmeleri olduğunu; diğer bir nedeninin de Katolik camiasının Heyetten desteğini çekmesi olduğunu belirtmiştir. Bryson, Katolik camiasının, NER çalışanlarının

²⁴ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.432-437.

²⁵ **U.S. Congress, Congressional Record-Senate**, 65th Congress, 3rd Session, Vol. 57, Part 1-Bound Edition, December 12, 1918, s.340.

²⁶ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.xii.

²⁷ Joseph L.Grabill, **Protestan Diplomacy...**, s.78.

Katoliklere ayrımcılık yaptıklarını iddia ettiğini ifade etmiştir. Heyet kurucularından ve Amerika'daki Katolik camiasının da lideri olan Kardinal James Gibbons'un bu meseleyi kurcaladığını çünkü Gibbons'un 1890 yıllarındaki Ermeni olaylarında Amerika'dan gönderilen yardımlar dağıtılırken Protestan Ermenilerin tercih edildiğine ve Katolik Ermenilere verilmediğine dair raporlar aldığını belirtmiştir. Ancak 1920 yılına gelindiğinde Kardinal Gibbons'un NER'den desteğini çekmediğini ve bunda da en önemli etkenin George Walter Smith olduğunu vurgulamıştır²⁸.

Ayrımcılık iddialarını araştırma vazifesi Walter George Smith'e verilmiştir. Philadelphia'da avukatlık yapan ve aynı zamanda NER'in Katolik üyesi olan Smith, konuyu araştırmak için 1919 baharında İstanbul'a gitmiştir. Diğer taraftan Smith'in kız kardeşi Grace, diğer kardeşleri Kilby Smith'e yazdığı mektubunda bu ayrımcılık vakalarını doğrulamıştır. Ancak Smith önderliğindeki komisyon gelmeden bu tür ayrımcılık içeren fiiliyatın durdurulduğunu söylemiştir. Bu da Philadelphia'da Katoliklerin Heyete bağış yapmamalarına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler üzerine Walter George Smith, Katoliklerin ayrımcılığa uğradıklarına dair dedikoduları ortadan kaldırmak amacıyla Philadelphia Başepiskoposluğu gazetesi olan *The Catholic Standard and Times* gazetesine bir yazı yazmış ve bu yazının bir kopyasını da Kardinal James Gibbons'a yollamıştır. Smith ayrıca, iddiaların doğru olmadığını ispatlamak için İstanbul'daki papalık temsilcisi olan Monsignor Dolci'den, Baltimore Episkoposu Gibbons'a "NER'in din ve ırk ayrımı" yapmadığına dair bir yazı yazmasını istemiştir. Smith ardından, Haziran 1919'da, Roma'ya gitmiş ve Kardinal Gasparri'den NER ile ilgili bu söylentileri sona erdirmelerini istemiştir. Hem Dolci hem de Gasparri, Smith'in organize veya bilinçli bir ayırım yapılmadığına dair beyanatını esas kabul ederek konuyu kapatmışlardır²⁹. Ancak bu ithamlar Heyete büyük zarar vermiş ve yardım paralarının önceki yıllara göre azalmasındaki önemli etkenlerden biri olmuştur.

²⁸ Thomas A. Bryson, "A Note On Near East Relief: Walter George Smith, Cardinal Gibbons and The Question of Discrimination Against Catholics", *The Muslim World*, Vol.LXI, Issue 3, July 1971, s.202-209.

²⁹ Agnes De Dreuzy, *The Holy See and the Emergence of the Modern Middle East, Benedict XV's Diplomacy in Greater Syria (1914-1922)*, Washington D.C., The Catholic University of America Press, 2016, s.160-161.

NER'in Katolik ayrımcılığı yaptığına dair bir diğer iddia da, 1919 yılı sonlarında, NER çalışanlarının yardım malzemelerini kullanarak Katolik cemaati içinde Protestanlık propagandası yaptıkları iddiası olmuştur. Özellikle Suriye ve Filistin'de Amerikan Kızılhaçı ile NER'in yardım faaliyetlerini Protestanlığı yayma aracı olarak kullandıkları iddia edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bu ayrımcılık iddiaları Katolik camiası içinde son bulmamıştı. Katolik basınında bu iddialar bir süre sonra tekrar gündeme gelmişti. 13 Aralık 1920 tarihli bir Katolik gazetesine göre, Katoliklere karşı ayrımcılık sürmekteydi. Nitekim haberde Katolik rahiplerin Suriye'deki yetim barınaklarına girmelerine Protestan yöneticiler tarafından izin verilmediği yazmaktaydı. Haberde ayrıca Walter George Smith'in sözünü tutmayı başaramadığı ve yardımların tarafsız bir şekilde dağıtılmadığı belirtilmekteydi³⁰.

Netice itibariyle, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nde Protestan çıkarlar baskındı. Ancak Heyetin Yönetim Kurulu içinde Kardinal Gibbons, Walter George Smith gibi Katolik ve Stephen S. Wise gibi Yahudi liderlerin de yer alması Heyetin düzenlediği kampanyalara başvurunun genişlemesini sağlamıştı. Küçük kasaba kiliselerinde toplanan sentlerden Amerikan Kızılhaçı ile Rockefeller Vakfının büyük meblağlardaki yardımlarına kadar fonlar akmaya başlamıştı. Gazeteler Heyet adına ücretsiz reklam ve yazılara yer vermiş Amerikan Dışişleri de bölge ile ilgili her türlü güncel belgeleri Heyetin hizmetine sunmuştu. Diğer bir deyişle Yakın Doğu'daki savaş mağdurlarına yardım etmek, DeNovo'nun deyişiyle bir nevi "ulusal haclı seferine" dönüşmüştü³¹.

2.3. Heyetin İdari Yapılanması

16 Eylül 1915 tarihinde New York'ta, Cleveland H. Dodge'un ofisinde Ermeni Yardım Heyeti adıyla kurulan NER'in başkanlığına Amerikan Board Dış İlişkiler Sekreteri James Levi Barton seçilmiştir. Barton, 1930 yılında vakfa dönüşünceye kadar NER'in başkanlığını yapmıştır. Heyet yeni kurulduğunda sekreterliğini Samuel Train Dutton, veznedarlığını Charles Richard Crane üstlenmiştir.

³⁰ "Near East Relief Orphan Asylums Barred To Priests", **The N.C.W.C. News Sheet**, 13 Aralık 1920, s.3.

³¹ John A. DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.103.

Heyet faaliyetlerine başladıktan iki ay sonra, diğer iki yardım heyeti ile birleşmesinin de etkisiyle yönetim kurulu üye sayısı yaklaşık 40'a çıkmıştır. Yönetim kurulu Yakın Doğu'da mevcut hemen hemen tüm Amerikan Protestan grupları temsil edecek kişilerden oluşmaktaydı. Yönetim kurulu içinde Suriye Protestan Koleji Yönetim Kurulu Başkanı ve aynı zamanda Cleveland Dodge'un amcası olan D. Stuart Dodge, Presbiteryen Board Sekreteri Stanley White, yine Suriye Protestan Koleji Yönetim Kurulu üyesi ve Cleveland H. Dodge'un iş ortağı Arthur Curtiss James ve kolejin gönüllü öğrenci başkanı John R. Mott yer almıştır. Yönetim kurulunun üç önemli ismi; Cleveland H. Dodge, Başkan James L. Barton ve Veznedar Charles R. Crane idi³². Yönetim kurulunda ayrıca toplam dört Katolik ve Yahudi üye de yer almıştır. Yönetim kurulunda her ne kadar Katolik ve Yahudi liderler yer alsada Heyette Protestan çıkarlar baskın olmuştur ve bu kişilerin Heyette yer almasıyla halkın kampanyalara katılımı arttırılmıştır³³.

20 Kasım 1915 tarihinde ACASR adıyla faaliyetlerine başlayan NER'in yardım çalışmalarının uzun dönemli bir hal almaya başlaması ve daha fazla yardım toplayabilmek için bu organizasyonun büyütülmesi gerekliliği Heyeti bazı değişiklikler yapmaya zorlamıştır. Bunlardan ilki, New York 5. Cadde No.70'deki NER ofisinin küçük ve yetersiz kaldığından değiştirilmesinin gerektiği idi. Diğer, aynı zamanda İstanbul Kız Koleji Veznedarı da olan Sekreter Samuel T. Dutton'un kendi resmi ve kişisel sorumluluklarından arta kalan zamanda gönüllü olarak icra ettiği sekreterlik vazifesine Heyetin büyümesi ve Heyet işlerinin artması nedeniyle yetişemediğini beyan etmesiydi. Bu sorunların üstesinden gelmek için Heyet Başkanı Barton, Layman Missionary Movement³⁴ adlı organizasyondan yardım talep etmiştir. 14 Nisan 1916'da LMM Genel Sekreteri William B. Millar'a mektup yazan Barton,

³² Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.5-8; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.72.

³³ DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.103.

³⁴ Laik Misyoner Hareketi olarak Türkçeye çevirilebilecek olan bu organizasyon 1906 yılında New York'ta John B. Sleman ve rahip olmayan 75 kişilik bir grup tarafından kurulmuştur. Kuruluş amacı, misyonlar yararına ruhban sınıfından olmayan kişilerin eğitimi için bir kampanya düzenlemektir. Odak noktasında, özel olarak misyon bölgelerine misyoner ve para göndermekten ziyade kiliselerin yabancı misyonlarına yardım etmek yer almıştır. Yüzlerce toplantı, kongre ve kampanya sponsorluğu yapmıştır. Yaklaşık 17 Hristiyan mezhebe yardım ettiği söylenmektedir. LMM'nin Yürütme Kurulunda Robert E. Speer, John R. Mott, gibi önemli dini liderler de görülmektedir. Len Bartlotti, "A Call for a Mission Renewal Movement", **International Journal of Frontier Missions**, Vol.I, No: 1, 1984, s.39-46.

LMM'nin ofisinin NER tarafından iki-üç aylığına veya daha uzun bir süre kullanılmak istendiğini belirtmiş ve NER'in ülke çapında tanıtılması ve teşvik edilmesinin LMM tarafından üstlenilmesini rica etmiştir. Ayrıca iki-üç aylık bir süre için NER idari işlerini yapması için LMM'nin sekreteryasını istemiştir. Sekreterliğe LMM'nin verdiği maaşı kendilerinin vereceğini ve ofisin tüm masraflarını kendilerinin karşılayacağını belirtmiştir. LMM, teklifi kabul etmiş ve üç aylığına Charles V. Vickrey ile tüm personel NER adına kiralanmıştır. Vickrey, Heyetin ofis sekreteri olmuş ve Dutton'a takviye olarak çalışmaya başlamıştır. Ofisin organize edilmesinden, yönetim ve tanıtım işlerinden kendi tecrübesiyle NER'in bağış toplama faaliyetlerine katkıda bulunmuştur³⁵. Vickrey'in çalışmaları sayesinde NER'in Amerika genelinde eyalet ve yerel heyet sayısında artış gözlenmiştir³⁶.

LMM'nin NER'le işbirliğini kabul etmesi ve Vickrey'in Heyete katılmasıyla geleneksel bağış toplama yöntemleri değiştirilmiş, hem yönetim kurulunun hem de yerel kurulların çalışma şekilleri için yeni bir program oluşturulmuştur. Altı maddeden oluşan program maddeleri şunlardır:

“1. Önde gelen rahipler ve toplum tarafından sevilen kişiler çağrılıp yardım heyetinin ekli broşüründeki olayları gözden geçirerek değerlendirme yapacak ve acil bir konferans düzenlenecektir.

2. NER, Federal Kiliseler Konseyi (The Federal Council of Churches), Dünya Pazar Okulu (The World's Sunday School) ve Uluslararası Pazar Okulu Birliği'nin (The International Sunday School Associations) önerisiyle Ermeni mazlumlar için 28 Mayıs'ta dini bir tören yapılması için tüm kiliselere ve Pazar Okullarına yerel heyetler adına broşür dağıtılacaktır.

3. Mümkünse Yakın Doğu'daki güncel gelişmeleri kişisel olarak iyi bilen konuşmacılarla, mümkün değilse Heyetin verdiği bilgiler temel alınarak rahipler ve yerel konuşmacılarla kitlesel mitingler yapılacaktır.

4. Bu mitingler, organizasyon adına yaygın bir halk kampanyası için bir fırsat olarak kullanılacaktır. Bu kampanyalarda Heyet [NER] tarafından temin edilecek materyaller kullanarak haber yapılacak ve yerel gazeteler aracılığıyla duyurulacaktır.

5. Gazeteler, köşelerini bu amaç doğrultusunda abonelerine açacaklar ve bağışçıların adlarını yayınlayacaklardır.

³⁵ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.373.

³⁶ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.77.

6. Büyük bağışçılarla bire bir görüşülecek ve Yakın Doğu'daki acil ihtiyacın onların kalplerinde yattığı söylenecektir³⁷.

LMM personeli, NER ile 9 aydan daha fazla bir süre işbirliği yapmıştır. LMM, ülke çapında yerel heyetlerin organize edilmesinden önemli kişilerle kitlesel mitingler düzenlenmesine, kilise ve Pazar Okullarının kazanılmasından büyük bireysel bağışların toplanmasına kadar birçok konuda NER'e yardım etmiştir. Ancak ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle Heyet faaliyetlerinin kısa süre içinde sonlandırılmayacağı aşikâr olunca LMM, personelinin büyük çoğunluğunun yardım faaliyetlerinden çekilmesini talep etmiştir. NER, bunu kabul etmek zorunda kalmış ancak Vickrey ve bazı personeli elinde tutmuştur. Vickrey de NER Genel Sekreterlik görevini Mayıs 1916'dan Temmuz 1929'a kadar kesintisiz bir şekilde yürütmüştür³⁸. Heyet faaliyetlerin yürütüldüğü ana merkez New York (Madison Caddesi, No:1) ve Washington (Woodward binası)'da yer almıştır. ABD'deki yardım kampanyaları ve çeşitli faaliyetler New York merkezden yürütülmüştür³⁹.

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, kurumsal bir yapı kazanana kadar Türkiye'deki faaliyetlerini çoğunlukla bölgedeki Amerikan Board misyonerleri ve Amerikan diplomatları aracılığıyla yürütmüştür⁴⁰. Bazı yerlerde de yardımlar Alman, İsviçreli ve Danimarkalı misyonerler aracılığıyla dağıtılmıştır⁴¹. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Heyetin Türkiye'deki misyon merkezlerinde hangi misyonerler aracılığıyla faaliyetlerde bulunduğu incelendiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Tablo 0.1. 31 Ekim 1917 Tarihi İtibariyle NER Yardım Merkezleri.

	MERKEZ	YETKİLİ
1	Harput	Ehmann ve Jakobsen
2	Mardin	Dewey
3	Antep	Merrill
4	Maraş	Lyman ve Schafer

³⁷ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.374.

³⁸ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.374-375, s.326.

³⁹ **ABCFM: NER**, Hand Book-Near East Relief, No: ABA132C027005, s.5.

⁴⁰ DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.103; Hans-Lukas Kieser, **İskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.492.

⁴¹ **ABCFM: NER**, Near East Relief Correspondence, 1917-1918, Part-2, No: ABA10921901601.

5	Haçin (Saimbeyli)	Vaughan
6	Tarsus	Christie
7	Adana	Haas
8	Mersin	Peoples
9	Halep (Urfa, Rakka, Hama, vs. dâhil)	Zollinger
10	Kayseri	Wingate
11	Sivas	Graffam
12	Merzifon	Getchell
13	Samsun	Peter
14	Konya	Cushman
15	İzmir	Caldwell
16	Bursa	Allen
17	İstanbul	
18	Haruniye	Dobbeler
19	Malatya	Christoffel
20	İzmit	Yerel kanallar aracılığıyla

Kaynak: ABCFM: NER, Near East Relief Correspondence, 1917-8, Part-2, No: ABA10921901701-ABA10921901702.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, temelde Amerikan Board misyonerleri aracılığıyla faaliyette bulunmuştur. Antep'te John E. Merrill, Haçin'de Olive M. Vaughan, Tarsus'ta Thomas D. Christie, Adana'da Cyril H. Haas, Mersin'de Dr. Peoples, Kayseri'de Henry K. Wingate ve Jane C. Smith Wingate, Sivas'ta Mary L. Graffam, Merzifon'da Dana K. Getchell, Konya'da Emma D. Cushman, İzmir'de Samuel Lee ve Carrie Caldwell, Bursa'da Annie T. Allen Amerikan Board misyonerleriydiler. İsviçre kökenli William Peter, Samsun'da Amerikan konsolosuydu. Yine Heyet, bölgede aktif faaliyette olan diğer milletlerin Protestan misyonerlerini de yardım faaliyetlerinde kullanmıştır. Örneğin, Bayan Jakobsen Ekim 1919'da ülkesi Danimarka'ya dönene kadar Harput'ta Heyet adına faaliyetlerde bulunmuştur⁴². Yine Harput'ta Johannes Ehmann, Maraş'ta Paula Schafer, Haruniye'de Benno von Dobbeler, Malatya'da Erns Christoffel Heyet adına yardım paralarını dağıtan Alman misyonerler olmuşlardır. Halep bölgesine bakan E. Zollinger daha önce Alman konsolosluğu da yapmış İsviçreli bir tacir ve banker olup Heyetin birçok ödemesi onun aracılığıyla gerçekleştirilmiştir⁴³. Amerika'dan gönderilen yardım fonları İstanbul'da Robert Kolej Başkanı Caleb Gates, İncil Evi Başkanı William Peet,

⁴² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 18, s.4, No: ABA132C0118004.

⁴³ Kieser, **İskalanmış Barış...**, s.438, 493.

İstanbul Koleji profesörlerinden George Huntington ve Louis Heck'ten oluşan dört kişilik bir Heyet tarafından iç bölgelerdeki misyonerler aracılığıyla dağıtılmıştır⁴⁴.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletlerince işgali Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin daha rahat hareket alanı bulmasına sebep olmuştur. Heyetin faaliyetleri ve bütçesi artmaya başlamıştır. Faaliyetlerini daha verimli kılabilmek için çalışmalarına başlamışlardır. Bu amaçla mütarekeden hemen üç ay sonra Heyet Başkanı James Barton, Türkiye'ye gelmiştir⁴⁵. Barton, İstanbul'da Heyetin önde gelen kişileriyle bir dizi toplantı gerçekleştirmiştir. İlk toplantı 17 Şubat 1919 tarihinde, İstanbul Kolejinde Barton'un başkanlığında yapılmıştır. Allan Carmen'in sekreterliğini yaptığı toplantıya Charles Fowle, Caleb Gates, Louis Heck, Mr. Watson, George Huntington ve eşi Bayan Huntington⁴⁶ katılmışlardır. Toplantıda öncelik organizasyon işlerinin alt heyetlere ayrılma meselesi olmuştur⁴⁷.

Yapılan bir dizi toplantıdan sonra, Heyetin 27 Mart 1919 tarihli toplantısında, Yakın Doğu'daki yardım faaliyetlerinin iki dönemde ele alınması gerektiği düşünülmüştür. Birinci dönemin 1 Ocak 1919 tarihi itibarıyla sona erdiğini çünkü o tarihe kadar Amerikan halkı tarafından yapılan yardımların ABCFM mekanizması/sistemiyle dağıtıldığını, sistemin aynı kalabileceğini ancak artık NER'in kendi yönetiminin var olduğu belirtilmiştir. 1 Ocak 1919 tarihi itibarıyla Heyetin resmi bir organizasyona dönüşmesi gerektiği önerilmiştir. Stanley White'ın hazırladığı bildiriye W. George Smith sunmuştur. Bildiride, İncil Evi dışında uygun bir ofis bulunması gerektiği ve ofis görevlerinin bölümlere ayrılması gerektiği belirtilmiştir. Ofis vazifesinin, mali işler bölümü, personel bölümü, idari bölüm ve nakliye bölümlerine ayrılması gerektiği düşünülmüştür⁴⁸. Ancak nihai karar

⁴⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief Correspondence, 1917-8, Part-2, No: ABA10921901701.

⁴⁵ Barton, Aralık 1918'de Amerika'dan ayrılmış, Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nın ilk oturumuna katılmış, ardından İstanbul'a gelmişti. Kieser, **İskalanmış Barış...**, s.514.

⁴⁶ Bayan Huntington, aynı zamanda NER Veznedarı Cleveland H. Dodge'un kızıydı. Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.78.

⁴⁷ **ABCFM: NER**, Envelope, With a Self-Indexing File of Correspondence. Relief Work, 1919. A.C.R.N.E. American Committee for Armenian and Syrian Relief, Hoover, Herbert, No: ABA132C037002.

⁴⁸ Aynı toplantıda bu bölümlerin görevleri ve yöneticileri de belirlenmişti. Mali İşler Bölümü'nün başında Dr. Riggs düşünülmüş ve ihtiyaç duyduğu takdirde kendisine muhasebe ile daktilo işleri için birer yardımcı görevlendirilecekti. Personel Bölümü'nün başında George White yer alacaktı. Bu

verilmemiş ve sonraki toplantıya bırakılmıştır⁴⁹. 1 Nisan'daki toplantıda daha önce hazırlanan kural ve düzenlemelerde küçük değişiklikler yapılmış ve onay yine sonraki toplantıya bırakılmıştır⁵⁰. Ancak bu idari planlamalar sonraki toplantılarda da bir netliğe kavuşmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Heyet bu resmiyet kazanma işinin peşini bırakmamış ve bu yönde çalışmalara devam etmiştir. Zira 6 Ağustos 1919 tarihinde Heyetin kongre kararıyla tüzelleştiği görülmektedir.

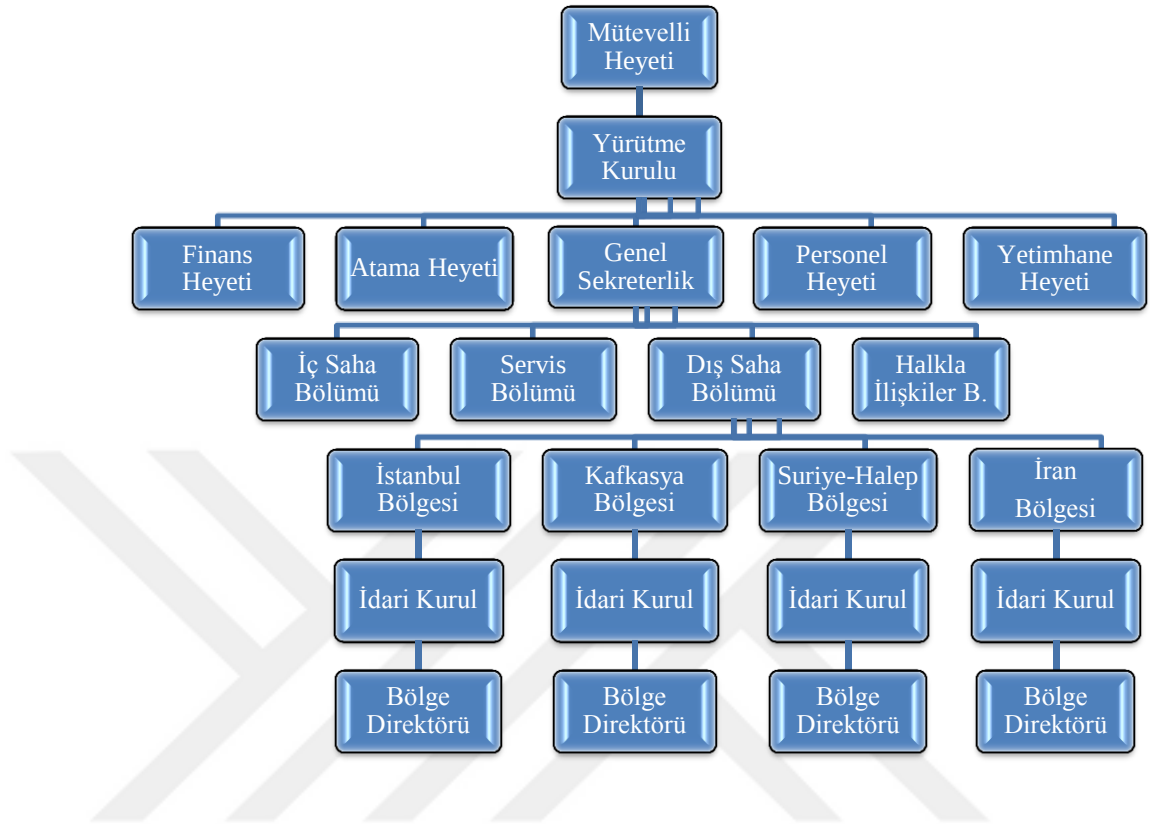
6 Ağustos 1919 tarihinde, Amerikan kongresi tarafından tüzel bir hüviyet kazandırılan Yakın Doğu Yardım Heyeti, bu kurumsallaşma ile ilk Mütevelli Heyeti toplantısını 14 Ekim 1919'da yapmıştır. Heyetin büyümesiyle yeniden yapılanma ihtiyacı hâsıl olmuş ve 19 Şubat 1920 tarihli Yürütme Kurulu toplantısında faaliyetlerini daha etkin ve verimli yapabilmek amacıyla yeniden yapılanmaya gitmiş ve daha sistematik ve hiyerarşik bir yönetim planını uygulamaya koymuştur. Bu yeniden yapılanmaya göre, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin idari yapılanmasının en tepesinde Mütevelli Heyeti yer almaktaydı⁵¹. Mütevelli Heyetin hemen altında NER'in karar mekanizması olan en önemli organı Yürütme Kurulu yer almaktaydı. Yürütme Kurulu, Genel Sekreterliğin yanı sıra Finans Heyeti, Atama Heyeti, Personel Heyeti ve Yetimhane Heyeti olmak üzere dört farklı heyetten oluşan birimler aracılığıyla faaliyetleri yönetmekteydi. Genel Sekreterlik ise çalışmalarını İç Saha Bölümü, Servis Bölümü, Halkla İlişkiler Bölümü ve Dış Saha bölümleriyle organize etmekteydi. Dış Saha Bölümü, Heyetin Yakın Doğu'daki faaliyetlerini yürüttüğü İstanbul Bölgesi, Kafkasya Bölgesi, Suriye-Halep Bölgesi ve İran Bölgesinden oluşmaktaydı. Her bölgenin başında bir direktör vardı ve direktör de idari kurula karşı sorumluydu.

bölüm her üyenin veya çalışanın görevleri, görev alanları, maaşları, masrafları ile ilgili bir katalog hazırlayacak ve dışarı çıkan her personelin veya ekibin düzenlenmesinden sorumlu olacaktı. İdari bölümün başında William Peet olacaktı. Görevi alanın tümünü kapsayan yönetim işi, ihtiyaç duyulan yerlerden raporları almak ve gerekli para ya da malzeme tahsisatı yapmak ve Derince'deki depoya talimat vermek olacaktı. Derince'deki Nakliye Bölümü'nün başında ise E.C.Moore yer alacaktı. Moore, tüm malzemelerin uygun bir şekilde nakliyesinden sorumlu tutulacaktı. Ayrıca diğer bölüm başkanlarının da dâhil olduğu idari bir kurul oluşturulacaktı. Haftada en az bir kez toplanıp iş ile ilgili planları yapıp yönetimi sağlayacaklardı. **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037004.

⁴⁹ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037004.

⁵⁰ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037007.

⁵¹ NER'in Amerikan kongresine sunduğu bu raporda organizasyon yapısını gösteren şemada en tepede "Amerikan Halkı", altında "ABD Kongresi" yer almaktadır. İdari organlar bunlardan sonra gelmektedir. **MRL2: NERC**, NER, 1920-1922, Report of the Near East Relief, to the Congress of the United States of America, For The Year Ending December 31, 1920, s.13, S:2, B:8, F:1.

Şekil 1. NER İdari Yapılanması⁵².

2.3.1. Mütevelli Heyeti

NER idari yapılanmasına göre piramidin en tepesinde Mütevelli Heyeti yer almaktaydı. Mütevelli Heyetinin, NER faaliyetlerinin nihai yetkili otoritesi olduğu ve bu yetkiye Amerikan Kongre kararıyla sahip olduğu belirtilmiştir. Yılda bir defa toplanması kararlaştırılmıştır⁵³. Mütevelli Heyeti üyeleri üç yıllık süre için seçilmişlerdir. Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin kurumsal bir kimlik kazandıktan sonraki Mütevelli Heyeti üyeleri şunlardı:

⁵² **MRL2: NERCR**, NER, 1920-1922, Report of the Near East Relief, to the Congress of the United States of America, For The Year Ending December 31, 1920, s. 13, S:2, B:8. F:1. Yakın Doğu Yardım Heyeti İdari yapısının ayrıntılı hali için bkz. Ek 1.

⁵³ Bazı yıllar aynı yıl içinde birden fazla toplantı yapılmıştır. Örneğin 1920 yılı içinde 22 Ocak, 24 Haziran ve 7 Ekim tarihlerinde olmak üzere üç defa Mütevelli Heyeti toplantısı yapılmıştır. **MRL2: NERCR**, NER, 1920-1922, Report of the Near East Relief, to the Congress of the United States of America, for the year ending December 31, 1920, içinde, s.8, S: 2, B: 8. F: 1.

Tablo 0.2. 22 Ocak 1920 Tarihi İtibariyle NER Mütevelli Heyeti Üyeleri.

YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ	
Başkan	
James L. Barton	
Başkan Yardımcısı	Genel Sekreter
John H. Finley ⁵⁴	Charles V. Vickrey
Veznedar	Genel Sekreter Yardımcısı
Cleveland H. Dodge ⁵⁵	H. C. Jaquith
Mütevelli Heyeti	
James L. Barton	Alexander J. Hemphill
George A. Plimpton	Charles E. Beury
Myron T. Herrick	William Cooper Proctor
Arthur J. Brown	Hamilton Holt
Philip M. Rhineland	Edwin M. Bulkley
Charles Evans Hughes	Elihu Root
John B. Calvert	William Jay Schieffelin
Frank W. Jackson	Arthur Curtiss James
William I. Chamberlain	George T. Scott
Henry Sloane Coffin	Harry Pratt Judson
Charles R. Crane	Albert Shaw
Robert J. Cuddihy	Oscar S. Straus
Frederick Lynch	Edward Lincoln Smith
Cleveland H. Dodge	Walter George Smith
Cleveland E. Dodge	Vance C. McCormick
Charles S. MacFarland	Robert Eliot Speer
Charles W. Eliot	James M. Speers
Abram I. Elkus	Henry B. F. MacFarland
William Howard Taft	John H. T. Main
Charles V. Vickrey	William B. Millar
John H. Finley	Harry A. Wheeler
James Cardinal Gibbons	Henry Morgenthau
Harold A. Hatch	Stanley White
Howard Heinz	Ray Lyman Wilbur
William I. Haven	John R. Mott
Talcott Williams	Frank Mason North
Stephen S. Wise	

Kaynak: MRL2: NERCR, Annual Meeting of the Board of Trustees, NER, New York City, January 22, 1920, S: 2, B: 9. F: 1, N.C. 2-763, s.1.

⁵⁴ Bu tarihte Başkan Yardımcısı Henry Morgenthau görünmektedir. Morgenthau sadece 1920 yılı boyunca Başkan Yardımcılığı görevini icra etmiştir. Ancak, 7 Ocak 1921 tarihinden itibaren NER Başkan Yardımcılığını John H. Finley yapmıştır. Bütünlük arz etmesi açısından Heyetin Başkan Yardımcısı olarak Finley'i yazmayı tercih ettik.

⁵⁵ Cleveland Hoadley Dodge 1926 yılında vefat etmiştir. Bu tarihten itibaren veznedarlık görevini oğlu Cleveland Earl Dodge devralmıştır.

Yakın Doğu Yardım Heyeti Başkanı James L. Barton, yardımcısı John H. Finley idi. Genel Sekreterlik görevini Charles V. Vickrey, onun da yardımcılığını Harold C. Jaquith yapmaktaydı. Heyetin Veznedarlık görevini Cleveland H. Dodge yürütmekteydi. Mütevelli Heyeti üyelerinden bazıları zamanla yerlerini başka kişilere bırakmışlardır⁵⁶. Örneğin 1921 yılında, Mütevelli Heyetinden Cardinal James Gibbons ile H.B.F. MacFarland vefat etmiş; yine Mütevelli Heyetinden Charles Evans Hughes ise istifa etmiştir. Mazeret olarak Hughes, Harding Hükümeti'nde Dışişleri Bakanı olunca Heyette adının geçmesinin doğru olmayacağını belirtmiştir. 5 Nisan 1921 tarihli toplantıda, yerlerine General James G. Harbord ile General Leonard Wood seçilmiştir⁵⁷. 27 Ekim 1922'deki toplantıda da Josephus Daniels ile Oliver J. Sands Mütevelli Heyeti üyeliğine seçilmişlerdir⁵⁸. 1926 yılı içerisinde Cleveland H. Dodge, Charles W. Eliot ve Oscar S. Straus vefat etmiş yerlerine de Arthur E. Bestor, Fred M. Kirby ve James C. Penney seçilmiştir⁵⁹.

2.3.1.1. Yürütme Kurulu

Mütevelli Heyetinin hemen altında Heyetin en önemli organı olan Yürütme Kurulu yer almaktaydı. Yürütme Kurulu, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin tüm faaliyetlerinin idaresinden sorumluydu. Yürütme Kuruluna bu yetkinin Mütevelli Heyeti ile NER'in kuruluş sözleşmesiyle verildiği ifade edilmiştir. Kurulun ayda bir veya gerekli görürse daha sık olmak üzere New York'ta toplanacağı belirtilmiştir⁶⁰. Yürütme Kurulunun bu toplantı tutanakları düzenli olarak Mütevelli Heyeti üyelerinin her birine gönderilmiştir. Bilgilendirme amaçlı gönderilen bu tutanaklara finansal durumu anlatan belgeler, telgraflar ve sahadan gönderilen raporlar da ilştirilmiştir. Tüm bunlar Yürütme Kurulunun bir raporu olarak Heyet yönetimine

⁵⁶ Karşılaştırmak için Bkz. Barton, *Story of the Near East Relief...*, s.429-430.

⁵⁷ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, October 27, 1921, S: 2, B: 10, F: 8, 4-II-G.O.-361, s.3.

⁵⁸ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, January 9, 1922, S: 2, B: 10, F: 11, 4-II-G.O.-715, s.3.

⁵⁹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, January, 1927, S:2, B:9, F:6, adlı dosya içinde Atama Heyeti Raporu s.2.

⁶⁰ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, June 24, 1920, S: 2, B: 10, F: 1, 3-G-3, s.1. Ancak her zaman bu kurala riayet edilememiştir. Örneğin, Yürütme Kurulu 1921 yılında toplamda dokuz defa düzenli olarak toplanabilmiştir: 7 Ocak, 2 Şubat, 25 Şubat, 5 Nisan, 12 Mayıs, 24 Haziran, 21 Ekim, 23 Kasım, 29 Aralık. **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, January 9, 1922, S: 2, B: 10, F: 11, 4-II-G.O.-715, s.1

sunulmuştur⁶¹. Yürütme Kurulu, yönetim işlerini Heyet Genel Sekreterliği aracılığıyla yapmıştır. Sekreterlik, Yürütme Kurulunun talimatlarıyla hem Amerika'daki hem de Yakın Doğu'daki personelin idari işlerde yönetilmesiyle görevlendirilmiştir⁶².

Tablo 0.3. 22 Ocak 1920 Tarih İtibariyle NER Yürütme Kurulu Üyeleri.

YÜRÜTME KURULU	
Başkan	
Edwin M. Bulkley ⁶³	
Üyeler	
James L. Barton	Edwin M. Bulkley
Cleveland H. Dodge	Abram I. Elkus
Harold A. Hatch	Arthur Curtiss James
Henry Morgenthau	Walter George Smith
Charles V. Vickrey	Stanley White
Alexander J. Hemphill	William B. Millar

Kaynak: MRL2: NERCR, Annual Meeting of the Board of Trustees, NER, New York City, January 22, 1920, S: 2, B: 9. F: 1, N.C. 2-763, s.3.

Her Yürütme Kurulu toplantısı öncesi kurul üyelerine verilmek üzere bir dosya hazırlanmıştır. 30 ile 100 sayfa arasındaki bu dosyada, bir önceki toplantı kararları, veznedarın raporu, son gönderilen telgraflar, saha raporları, önceki toplantıda önerilen tahsisatlar ve Heyetin onayına sunulan kararlar yer almıştır. Böylece kurul üyeleri toplantıya gelmeden önce raporlar ve kararlarla bilgilendirilmiştir. Yine bu dosyanın bir kopyası, Yürütme Kurulunun faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde takip edebilmeleri için Mütevellî Heyeti üyelerine de gönderilmiştir⁶⁴.

Ayrıca Yürütme Kurulu yönetimi altında organize edilen denizaşırı idari merkezlerinin (İstanbul, Gümrü, Beyrut, Tebriz) her birine Yürütme Kurulu tarafından birer bölge yönetim kurulu atanmıştır. Bu yönetim kurulları bulundukları bölgenin önde gelen Amerikan vatandaşları olup bölgelerindeki NER faaliyetlerini

⁶¹ MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meetings, NER, February 27, 1923, S.2, B.9, F.2, 5-II-G. O. -988-1, s.1.

⁶² MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, June 24, 1920, S: 2, B: 10. F: 1, 3-G-3, s.1.

⁶³ NER Yürütme Kurulu Başkanlığını 1920 yılı boyunca Alexander J. Hemphill yapmıştır. Hemphill, 22 Ocak 1920'den Aralık 1920'de vefat edene görevde kalmıştır. 7 Ocak 1921 tarihinden itibaren Yürütme Kurulu Başkanlığını Edwin M. Bulkley devralmıştır. Yine bütünlük arz etmesi için Bulkley'i Kurul Başkanlığına yazmayı tercih ettik.

⁶⁴ MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, January 9, 1922, S: 2, B: 10. F: 11, 4-II-G-O.-715, s.2.

yönetmekteydiler. Bu yönetim kurullarının düzenli olarak yaptıkları toplantı tutanakları da New York'a gönderilmekte ve çoğaltılarak birer nüshası Yürütme Kurulu üyelerinin her birine toplantı öncesinde verilmek üzere Yürütme Kurulu dosyasına konulmaktaydı⁶⁵.

Heyetin Yürütme Kurulu üyeleri de zamanla değişmiştir. Örneğin Heyetin ilk yıllardaki veznedarı Charles R. Crane yerini Cleveland H. Dodge'a bırakmıştır. Samuel T. Dutton, sekreterlik görevini Charles V. Vickrey'e bırakmış ve başkan yardımcılığı görevini yürütmüştür. Ancak Dutton, 28 Mart 1919 tarihinde vefat etmiş⁶⁶ ve bunun üzerine başkan yardımcılığı görevi de John H. Finley'e geçmiştir. 1921 yılında, Arthur Curtiss James ise Yürütme Kurulundan istifa etmiştir. James, uzun süre ülke dışında olacağından görevini bihakkın yerine getiremeyeceğini belirtmiştir. Arthur Curtiss James'in yerine Yürütme Kurulu üyeliğine Henry Morgenthau seçilmiştir⁶⁷. 4 Nisan 1924 tarihinde Walter George Smith vefat etmiş, 26 Haziran'da ise Stanley White sağlık gerekçesiyle istifa etmiştir⁶⁸. Kurula aynı yılın 22 Mayıs'ında Albert Shaw seçilmiştir⁶⁹.

NER, Yürütme Kurulu faaliyetlerini etkin ve verimli yapabilmek amacıyla 22 Ocak 1920 tarihli Mütevelli Heyeti yıllık toplantısında, Yürütme Kuruluna bağlı alt heyetler oluşturmuştur. Bunlar; Finans Heyeti, Atama Heyeti, Personel Heyeti ve Yetimhane Heyeti'ydi.

2.3.1.1.1. Finans Heyeti

Yürütme Kurulu altında faaliyette bulunan Finans Heyeti, veznedar ile birlikte düzenli olarak Yürütme Kurulu toplantılarına katılmaktaydılar. Yürütme Kurulu üyeleri bu toplantıların yanı sıra özel toplantılarda veya gayriresmi müzakerelerde Finans Heyetinin NER fonlarıyla ilgili konularda bilgisine başvurmakta idi.

⁶⁵ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, February 27, 1923, S.2, B.9, F.2, 5-II-G. O. -988-1, s.2.

⁶⁶ "Dr. S. Train Dutton, Educator, Is Dead", **New York Times**, 29 Mart 1919, s.13.

⁶⁷ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, January 9, 1922, S: 2, B: 10. F: 11, 4-II-G-O.-715, s.3.

⁶⁸ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925, S:2, B:9, F:5, 7-II-G.O.-1103-1, 1103-2.

⁶⁹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925, S:2, B:9, F:5, 7-II-G.O.-1087-4.

Veznedar aylık Yürütme Kurulu toplantılarına veya yıllık Mütevelli Heyet toplantılarına rapor sunmaktaydı. Sunulan raporda, Heyetin gelirleri, elindeki değerli kâğıtlar, bankalardaki mal varlığı, vb. konularda özet bilgiler yer almaktaydı. Finans Heyeti'nin başkanı Edwin M. Bulkley'di. Üyeler ise, 1920 yılında, Henry Morgenthau, Alexander J. Hemphill ve konumları gereği Veznedar Cleveland H. Dodge ile Genel Sekreter Charles V. Vickrey'di. 1921 yılı itibariyle Morgenthau ile Hemphill yerine George A. Plimpton ile Harold A. Hatch mezkur Heyette yer almıştır⁷⁰. Finans Bölümünün, Heyetin Amerika içi ve deniz aşırı hesaplarını ayrı ayrı tuttuğu, ülke içinde düzenli bir muhasebe sistemi kurduğu belirtilmiştir. New York merkez ofisin, girdi ve çıktı raporlarını düzenli olarak denetlediği böylece ülkenin farklı yerlerindeki temsilciliklerdeki hesapların yakından kontrol edildiği ifade edilmiştir. Deniz aşırı hesaplar konusunda ise; İstanbul, Kafkasya, Suriye, Filistin bölgelerindeki hesap denetimleri Hurdman and Cranstoun adlı muhasebe şirketi tarafından yürütülmüştür⁷¹.

Tablo 0.4. Finans Heyeti Üyeleri.

FİNANS HEYETİ	
Başkan	
Edwin M. Bulkley	
Üyeler	
George A. Plimpton	Harold A. Hatch
Cleveland H. Dodge	Charles V. Vickrey

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, January 7, 1921, S.2, B.10, F.8. içinde Annual Meeting of Board of Trustees, 4-IA-313, s.1.

2.3.1.1.2. Atama Heyeti

Atama Heyeti, NER personelinin görev yerlerine karar veren ve gerektiğinde personelin görev yerlerini değiştiren bölümdü. Sahadaki personelin atanması bu bölümün sorumluluğundaydı. Heyetin başkanlığını Robert Joseph Cuddihy yapmaktaydı. Heyette Hamilton Holt ile Albert Shaw ise üye olarak yer

⁷⁰ MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, January 7, 1921, S.2, B.10, F.8. içinde Annual Meeting of Board of Trustees, 4-IA-313, s.1.

⁷¹ MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S.2, B.10, F.2, 3-Fin-963, s.1.

almaktaydılar. Atama Heyeti üyelerinin tümü Amerikan basınının tanınmış kişileri idi. Cuddihy, The Literary Digest adlı derginin; Holt, The Independent adlı derginin; Shaw da American Review of Reviews adlı derginin editörlüğünü yapmaktaydı. Bu Heyetin icraatlarına bir örnek vermek gerekirse, 1920 yılında Yürütme Kurulu Başkan Yardımcılığından istifa eden Henry Morgenthau'nun yerine aday olarak John H. Finley Mütevelli Heyetine sunulmuş ve nitekim Finley oy birliğiyle Yürütme Kurulu Başkan Yardımcılığına seçilmişti⁷².

Tablo 0.5. Atama Heyeti Üyeleri.

ATAMA HEYETİ	
Başkan	
Robert J. Cuddihy	
Üyeler	
Hamilton Holt	Albert Shaw

Kaynak: NER, Minutes of Board of Trustees, October 1919-October 1920, Report of the Nominating Committee, Appendix E, s.1.

2.3.1.1.3. Personel Heyeti

Personel ile ilgili tüm işlere bakan bölümdü. Yakın Doğu'da çalışacak yeni personeli bulmakta ve bunları Yürütme Kuruluna tavsiye etmekteydi. Personel Heyetinin başında Stanley White yer almaktaydı. Üyeler de Edward Lincoln Smith, William I. Chamberlain, Robert J. Cuddihy, Talcott Williams ve William B. Millar idi⁷³. 26 Haziran 1924 tarihinde Stanley White'ın sağlık gerekçesiyle istifası üzerine, boşalan koltuğa William I. Chamberlain geçmiştir⁷⁴.

Tablo 0.6. Personel Heyeti Üyeleri.

PERSONEL HEYETİ	
Başkan	
Stanley White	
Üyeler	

⁷² NER, Minutes of Board of Trustees, October 1919-October 1920, Report of the Nominating Committee, Appendix E, s.1.

⁷³ MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, April 7, 1921, S:2, B:10, F:4, 3N-D-429, s.3.

⁷⁴ MRL2: NERCR, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925, S:2, B:9, F:5, 7-II-G.O.-1087-4.

Edward Lincoln Smith	William I. Chamberlain
Robert J. Cuddihy	Talcott Williams
William B. Millar	

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, April 7, 1921, S.2, B.10, F.4, 3N-D-429, s.3.

2.3.1.1.4. Yetimhane Heyeti

Mezkûr heyetlere ilaveten, 25 Haziran 1920’de, Yetimhane Heyeti adıyla yeni bir heyet daha oluşturulmuştur. NER’in yetimhaneler ile ilgili tüm faaliyetlerini yürütmek bu Heyetin sorumluluğundaydı. Yetimhane Heyeti başkanlığını Bayard Dodge yapmaktaydı. Üyeleri de John H. Finley, Edward C. Moore, Henry Churchill King, John H. T. Main, Stanley White, Stewart D. Jessup, Luther R. Fowle, Adelaide S. Dwight ve Walter George Smith idi⁷⁵.

Tablo 0.7. Yetimhane Heyeti Üyeleri.

YETİM HANE HEYETİ	
Başkan	
Bayard Dodge	
Üyeler	
John H. Finley	John H.T.Main
Steward D.Jessup	Edward C. Moore
Charles W. Fowle	Walter George Smith
Henry Churchill King	Stanley White
Adelaide S. Dwight	

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, April 7, 1921, S.2, B.10, F.4, 3N-D-429, s.4.

2.3.1.1.5. Genel Sekreterlik

Yakın Doğu Yardım Heyeti, tüm faaliyetlerini Yürütme Kurulu aracılığıyla yapmaktaydı. Yürütme Kurulu da tüm idari işlerini sekretaryası aracılığıyla yapmıştır. Heyetin faaliyetlere başladığı ilk yıllarda genel sekreterlik görevini Samuel Train Dutton yürütmüştür. Heyet faaliyetlerinin büyümesiyle sekreterlik vazifesi Charles V. Vickrey’e verilmiş, Vickrey de genel sekreterlik görevini Mayıs

⁷⁵ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, April 7, 1921, S.2, B.10, F.4, 3N-D-429, s.4.

1916'dan Temmuz 1929'a kadar kesintisiz bir şekilde yürütmüştür⁷⁶. NER, yaptığı faaliyetlerden daha fazla verim alabilmek amacıyla 17 Mart 1920 tarihindeki Yürütme Kurulu toplantısında Heyet yönetimine rehberlik etmesi için yeni bir organizasyon yapısını kabul etmiştir. Buna göre, NER sekreteryasına yardımcı olmak amacıyla bazı bölümler oluşturulmuştur. Bu bölümler şunlardır: Dış Saha Bölümü, Halkla İlişkiler Bölümü, Servis Bölümü, İç Saha Bölümü⁷⁷.

2.3.1.1.5.1. İç Saha Bölümü

İç Saha Bölümü, NER'in Amerika içinde yapmış olduğu faaliyetlerde çalışan, bağışlar toplayan kişilerin kaydını tutan bölümdü. Bu manada gönüllü bir şekilde Heyet için çalışan binlerce rahip ve Pazar Okulu yöneticisinin mevcut olduğu belirtilmiştir. Her eyalette Heyet adına çalışan yerel heyet yöneticisi, sekreter ve veznedar vardı. Bunlar arasında 1921 yılı itibariyle, toplam 48 eyalette, 14 vali, 4 yargıç, 3 tüccar, 4 eğitimci, 2 piskopos, 3 banker ve 3 avukatın yer aldığı ifade edilmişti. Eyaletlerin yanı sıra il ve ilçelerde de örgütlenme görülmektedir. Yine 1921 yılı itibariyle il, ilçe ve kasabalarda toplam 2367 başkan; 499 veznedar, 125 kadın organizasyon başkanı, 230 halkla ilişkiler başkanı olmak üzere NER hizmetinde çalışan toplam 3211 kişinin mevcut olduğu belirtilmekteydi. Tüm bu kişilerin de gönüllülük esasıyla faaliyette bulundukları ifade edilmekteydi⁷⁸.

İç Saha Bölümü de kendi içinde altı alt bölüme ayrılmıştır. Bunlar; Konuşmacılar Bürosu, Kadın Organizasyonu, Erkek Organizasyonu, Sinema ve Slayt Bürosu, Endüstriyel Aktiviteler Bürosu ve Eğitim Bölümüydü. Eğitim Bölümü de kendi içinde Pazar Okulu, Devlet Okulu ve Kolej Bölümü olmak üzere üç alt bölüme ayrılmıştır⁷⁹.

⁷⁶ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.326.

⁷⁷ Burada söz edilen bölümler arasında Finans Bölümü de yer almaktadır. Ancak Finans Bölümü Yürütme Kurulu altında yer alan Finans Heyeti kısmında anlatıldığından tekrar buraya alma gereği duymadık. **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S.2, B.10, F.2, 3-N-966, s.1.

⁷⁸ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S.2, B.10, F.2, 3-N-966, s.10.

⁷⁹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S.2, B.10, F.2, 3-N-966, s.9-10.

2.3.1.1.5.2. Servis Bölümü

Servis Bölümü, ofisteki kayıtlar, dosyalar, şablonlar ve gereçlerle ilgili tüm kayıtları tutma ve ofis işlerini idare etme sorumluluğunda olan bölümdü. Örneğin, 17 Mart 1920 tarihine kadar Heyete, büyük meblağda yapılan bağışlar, bir kerede yapılan bağışlar ve eyalet heyetine yapılan bağışlar hariç, toplamda 240.811 kişi bağışta bulunmuş ve bunların isimleri kayıt altında tutulmuştur. Yine bu kayıtlar arasında 19.285 defa kiliselerden, 48.364 defa Pazar okullarından ve 7.877 defa da loca ile hayır kurumlarından Heyete bağışta bulunulduğu belirtilmiştir. Özetle bu bölüm, eyalet veznedarlarının, sekreterlerinin, başkanlarının, ülkeye dönen personelin, konuşmacıların, büyük meblağda bağışta bulunanların ve hatta bir vesileyle faydası dokunulacağı düşünüldüğünden irtibat kurulan herkesin kaydını tutmuştur⁸⁰.

2.3.1.1.5.3. Halkla İlişkiler Bölümü

Halkla İlişkiler Bölümü, Amerikan basınında yer alması için Yakın Doğu'dan gelen raporları basına aktaran ve aynı zamanda basında çıkan haberleri, köşe yazılarını toplayan bölümdür. Yakın Doğu'ya gönderilmiş iki profesyonel fotoğrafçının bu bölüm için çalışmakta olduğu ve bu fotoğrafçıların Yakın Doğu ile ilgili en güncel fotoğrafları çekip basında yayınlanması için bu bölüme verdiği belirtilmekteydi. Ayrıca sinemalarda gösterilmek üzere eyalet sekreterlerine sinema filmleri verilmiş, eyalet fuarlarında veya umumi toplantılarda sergilenmek üzere materyaller çoğaltılmıştır⁸¹. Bu bölümün başında Hugh S. Miller vardır. Hugh S. Miller, kendisi gibi aynı bölümde çalışan eşi bayan Miller ile birlikte 25 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'a gelmişti. Çalışmaları ilk elden gözlemleyip, gerekli bilgi ve belgeleri topladıktan sonra aynı yılın Ekim ayında Amerika'ya geri dönmüşlerdir⁸².

2.3.1.1.5.4. Dış Saha Bölümü

⁸⁰ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S.2, B.10, F.2, 3-N-966, s.9.

⁸¹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-N-966, s.8.

⁸² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 8, s.4, No: ABA132C0108004.

Dış Saha Bölümü, yönetim ve personel sorunlarıyla ilgili haberleşmenin yanı sıra Heyet faaliyetlerinin yürütüldüğü birimler arasındaki haberleşmeyi sağlamıştır. Zaman zaman Yakın Doğu'ya denetim amaçlı ve sorunları yerinde tespit edip çözüme amaçlı personel göndermiştir. Örneğin, 1919 yılında Veznedar Yardımcısı E. C. Miller'ı bölgedeki önde gelen istasyonları ziyaret etmiş ve yeni muhasebe sistemini kurmuştur. Yine aynı yıl, Heyet Genel Sekreteri Charles V. Vickrey, İstanbul ve Kafkasya'ya bir gezi düzenlemiş, idari heyetlerle ve direktörlerle görüşmüş ve İstanbul'da konferanslar düzenlemiştir. Sekreter Yardımcısı H. C. Jaquith de 1920 yılı başlarında, değişen politik ve askeri durumlardan dolayı meydana gelen problemler hususunda bölge idari heyetleri ve direktörlerle görüşmek için Yakın Doğu'ya gitmiştir⁸³.

Dış Saha Bölümü'ne bağlı olarak çalışan Kişisel Hizmet Bölümü adlı bir bölüm vardı. Bu bölüm, Yakın Doğu'daki mülteciler ile Amerika'daki akrabaları arasında iletişim kurulmasını sağlamış ve akrabalarının onlara para göndermesinde aracılık yapmıştır. Örneğin, bu bölüm aracılığıyla 1919 yılı Kasım ayında, Amerika'daki akrabaları tarafından Konya'da Tirecioğlu adlı bir kişiye 85 lira, Vasilos Hondoros adlı bir kişiye 80 lira, Sophia Dimitroğlu adlı bir kişiye 80 lira, Dr. A. H. Haigazian adlı bir kişiye 20 lira, Kariboğlu Yordanaki adlı bir kişiye 64 lira, Panayot Metrides adlı bir kişiye 124 lira, Berbatoğlu Yohannis adlı bir kişiye de 80 lira olmak üzere toplamda 533 lira para gönderildiği belirtilmiştir⁸⁴. 1918 yılı başlarında kurulan bu birimin, Yakın Doğu'daki bankacılık koşullarının doğrudan para aktarma olanağını sağlayana kadar, yaklaşık on yıl faaliyette bulunduğu belirtilmiştir. Bu süre zarfında toplamda 4.120.278,73 doları bulan binlerce havalenin yapıldığı ifade edilmiştir⁸⁵. Bu paraların büyük çoğunluğu özellikle mülteci Ermeniler için yol masraflarını karşılamak adına Amerika'daki akrabalarından gönderilmiştir. Birimin başında Adelaide S. Dwight yer almıştır. Dwight, akrabalarını bulmak için mektuplar gönderen, arayan kişilere de elindeki bilgiler

⁸³ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-N-966, s.2.

⁸⁴ **The New Near East**, Vol.VI, No: 3, Total No: 43, December 1920, s.19.

⁸⁵ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.407.

doğrultusunda cevaplar yazmıştır⁸⁶. Yine aynı bölüm çizelge halinde 21.222 yetim çocuğun adını, doğum yerini, ebeveyn durumunu, vs. gösteren ayrıntılı kaydını tutmuştur. Kayıt tutmaktaki amacın, bu çocukların akrabalarını bulmak, aksi takdirde bir ailenin yanına yerleştirmek olduğu belirtilmekteydi⁸⁷.

2.4. Heyetin Yakın Doğu'daki İdari Yapılanması

2.4.1. İdari Yapının Oluşturulması

Yakın Doğu Yardım Heyeti, Ermeniler yararına faaliyete başladığında Amerika'dan gönderilen yardım paralarının Morgenthau, Peet ve Gates üçlüsü tarafından dağıtılmıştı. Heyet faaliyetleri özellikle savaş yıllarında ABCFM mekanizması üzerinden ve çoğunlukla bölgedeki misyoneler aracılığıyla yapılmıştı. Osmanlı Devleti de bu gelişmelere yabancı kalmamış olan biteni yakından takip etmişti. Nitekim Amerikan Başkanı Wilson'ın, 21 ve 22 Ekim 1916 günlerini Ermeni ve Suriyeliler için yardım toplama günleri ilan etmesi üzerine, 13 Kasım 1916 tarihinde Hariciye Nazırı Halil Bey'e, Türkiye'deki Ermenilerle Suriye'deki Hristiyanlara yardım amacıyla Amerika'nın her tarafında yardım dernekleri kurulması hakkında Amerikan Senatosu'nca karar alındığı ve bu konuda Başkan Wilson'ın da beyanname yayınladığı bildirilmişti⁸⁸.

Bunun üzerine devlet, ülkedeki Amerikalıların çalışmalarını daha yakından takip etmeye başlamıştı. Nitekim Morgenthau'dan önce, Sevk ve İskâna tabi tutulan Ermenilere yardım edilmesini gündeme getiren İncil Evi yöneticisi William Peet'in faaliyetleri zaten takip edilmekteydi. Peet'in Ermenileri himaye ettiği, onların para ve emlakını vekâleten idare ettiği, Amerika ve İsviçre'den gönderilen paraları Ermeni ahaliye ve ordu içindeki Ermeni askerlere dağıttığı tespit edilmişti. Hükümet, bunun devletin iç işlerine karışmak olduğunu ve kesinlikle kabul edilemez olduğunu belirtmişti. Bu manada Dâhiliye Nezaretinden, Hariciye Nezaretine yazılan 9 Mart 1916 tarihli yazıda, bu faaliyetlerin devamında Peet'in sınır dışı edileceğinin

⁸⁶ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-N-966, s.4.

⁸⁷ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-N-966, s.4.

⁸⁸ **BOA. HR.SYS**, 2884/12-1.

kendisine tebliğ edilmesi ve sonucun bildirilmesi istenmişti⁸⁹. Bunun üzerine Hariciye Nezareti de, 22 Mart 1916 tarihli yazısında belirttiği üzere, Amerikan Sefareti Maslahatgüzarı tarafından Peet'in şifahen uyarılmasını istemişti⁹⁰. Ancak William Peet faaliyetlerine devam etmiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti, Dâhiliye Nezaretinden Amerikan Maslahatgüzarı Peet'in faaliyetlerini devam ettirdiği takdirde kesinlikle sınır dışı edileceğine dair son defa tekrar sözlü olarak uyarılmasını istemişti⁹¹. Dâhiliye Nezareti de 18 Haziran 1916 tarihinde son defa olmak kaydıyla Amerikan Maslahatgüzarından konuyla ilgili Peet'in tekrar sözlü olarak uyarılmasını istemişti. Yazı, 9 Temmuz 1916 tarihinde Amerikan Sefareti'ne tebliğ edilmişti⁹². Ancak tüm bunlardan hiçbir sonuç elde edilememiş ve Peet yine bildiğini yapmaya devam etmişti.

Heyet yardım faaliyetlerinin uzun dönemli bir hal almaya başlaması ve Mondros Mütarekesinin de imzalanmasıyla, Heyet için daha rahat hareket edebileceği bir alan açılmıştı. Tüm bu gelişmeler üzerine Heyet faaliyetlerinin organize edilmesi amacıyla Heyet Başkanı James L. Barton bölgeye gelmişti. Barton, Heyet çalışanları ve misyonerlerin önde gelen kişileriyle İstanbul'da bir dizi toplantı gerçekleştirmişti. İlk toplantı 17 Şubat 1919 tarihinde yapılmış ve bir komisyon oluşturulmuştu. Toplantıya katılan komisyon üyeleri arasında William W. Peet, Charles Fowle, Caleb Gates, Louis Heck, Bay Watson, Bay ve Bayan Huntington yer almaktaydı. Komisyonun sekreterliğini de Allan Carmen yapmaktaydı. Bu ilk toplantıda, faaliyetlerin daha organize gerçekleştirilebilmesi için öncelikle bir takım alt heyetler oluşturulmuş ve kararlar alınmıştı. Toplantıda alınan kararlar şunlardı:⁹³

1. İstanbul Heyeti adıyla bir heyet oluşturulmuştur. Bu Heyete oybirliğiyle W. W. Peet başkan, Harold A. Hatch üye olarak seçilmiştir. İstanbul Heyeti'ne, ister İstanbul'da olsun ister ülkenin iç bölgelerinde olsun tüm konularda yönetme yetkisi verilmiştir. Yerel heyetlerin de bu Heyete yardımcı olmaları istenmiştir.

⁸⁹ BOA. HR.SYS, 2883/1-1'den naklen **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919) II**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s.235.

⁹⁰ BOA. HR.SYS, 2883/1-2'den naklen **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan...**, s.236.

⁹¹ BOA. HR.SYS, 2883/1-3'den naklen **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan...**, s.236.

⁹² BOA. HR.SYS, 2883/1-4'den naklen **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan...**, s.237.

⁹³ ABCFM: NER, Hoover, Herbert, No: ABA132C037002, ABA132C037002A01.

2. Personel Heyeti oluşturulmuş ve bu Heyetle ilgili kararlar İstanbul Heyeti'ne bırakılmıştır.

3. Muhasebe Heyeti oluşturulmuş ve bu Heyet de İstanbul Heyeti ile Charles Fowle'nin yönetimine bırakılmıştır.

4. Kafkasya Komisyonu oluşturulmuş ve H.T. Main oybirliğiyle başkan, Bay Elmore ise üye olarak seçilmiştir. Kafkasya ile ilgili tüm işlerde bu Komisyona tam yetki verilmiştir.

5. Merkezi Anadolu Komisyonu adlı bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyona Edward C. Moore oybirliğiyle başkan, Charles T. Riggs ve Bay Irwin üye seçilmiştir. Komisyona bölge ile ilgili tüm işlerde tam yetki verilmiştir.

6. George H. Washburn'un oybirliğiyle Beyrut'a gönderilmesine karar verilmiştir. Washburn'e, *Pensacola* adlı yardım gemisiyle gelen çalışanların ve kargonun dağıtımında tam yetki verilmiştir. Ayrıca kendisinin genel konularda Dr. Finley'e danışması istenmiştir.

7. Yemek Komisyonu Heyeti oluşturulmuş ve bu Heyete William W. Peet başkan, Harold A. Hatch üye olarak seçilmiştir.

8. Yerel cemaatlerle ilgili bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyete James L. Barton başkan, William W. Peet ve Harold A. Hatch de üye olarak seçilmişlerdir. Heyet, Ermeni ve Rum Patriklerini ziyaret etme görevi ile vazifelendirilmiştir.

9. Yabancı yüksek komiserlerle ilgili bir heyet oluşturulmuştur. Heyete, James L. Barton başkan, William W. Peet, Harold A. Hatch ve Louis Heck de üye olarak seçilmiştir. Heyet, İngiliz, Fransız ve İtalyan yüksek komiserlerin ve sadrazamın ziyaret edilmesiyle görevlendirilmiştir.

Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından yapılan bu ilk toplantıda bir takım alt heyet ve komisyonlar oluşturulmuş ve atılacak adımlara karar verilmiştir. İlk olarak, İngiliz yetkililerden 380 ton yulaf, 70 ton fasulye ve 3 ton bakla alınmasına ve bunların Batum'a gönderilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, İngiliz yetkililere komisyonun ileriki tarihlerde başka alımlar da yapmaktan memnun olacağını

söylenip özellikle tohum, tahıl gibi alınabilecek malların fiyatının istenilmesi kararlaştırılmıştır⁹⁴. Bu tarihten itibaren Heyet bir dizi toplantı gerçekleştirmiştir. İlk toplantıdan on gün sonra yapılan 27 Şubat 1919 tarihli toplantıda İstanbul Bölgesi için her ay gönderilen 250 bin dolarlık tahsisatın bağlı birimlere dağıtımıyla ilgili geçici bir bütçe önerisinde bulunulmuştur.

Tablo 0.8. 27 Şubat 1919 Tarihli İstanbul Bölgesi Geçici Bütçe Önerisi.

	Bölge	Ayrılan Bütçe (dolar)	Yüzde (%)	Hastane Sayısı	Sağlık Çalışanları	Diğer
1	Kafkasya	Bütçesi ayrı		1	4	22
2	Samsun/Merzifon	17,500	7	1	5	10
3	Sivas	25,000	10	1	4	5
4	İstanbul	32,500	13	1	4	22
5	İzmir	10,000	4	1	4	5
6	Konya	17,500	7	1	4	5
7	Kayseri	17,500	7	1	5	9
8	Adana	12,500	5	1	4	9
9	Maraş	10,000	4	1	4	4
10	Halep	45,000	18	2	8	16
11	Harput	25,000	10	1	5	13
12	Diyarbakir	25,000	10	1	4	5
13	Mardin	12,500	5	1	4	5
	TOPLAM	250,000	100	14	59	130
	Suriye	0	0	0		10
	Tamirci ve Dağıtılmamış İşçiler					50
		250,000	100	14	İşçi Sayısı	249
	Mevcut			15		285
	Fazla			1		36

Kaynak: ABCFM: NER, Hoover, Herbert, No: ABA132C037002A14.

İstanbul Bölgesi geçici bütçesi içinde en yüksek pay %18'lik oran ve 45 bin dolarlık tahsisatla Halep'e verilmiştir. Ardından %13'lük oran ve 32 bin 500 dolar ile İstanbul gelmekteydi. Kafkasya ve Suriye için ayrı bütçeler ayrılmıştı. Ayrıca bölgesel birimler henüz tam oluşturulmadığından Halep, Maraş, Diyarbakir, Mardin gibi yerler İstanbul bölgesi içinde değerlendirilmiştir. Yine dönem itibariyle Heyetin yönettiği bir tanesi aktif olmayan 15 hastanesi ve 59 sağlık personeli vardı.

⁹⁴ ABCFM: NER, Hoover, Herbert, No: ABA132C037002A01.

Faaliyetteki toplam işçi sayısı 249 olup 36 tane de elde fazla işçi vardır. Dağıtılmayı bekleyen bu işçilerle toplam işçi sayısı 285'i bulmaktaydı.

Heyet faaliyetleri Peet önderliğinde devam ederken o dönemdeki adı ACRNE olan Heyetin ABCFM yönetiminden ayrılması gündeme gelmişti. 27 Mart 1919'daki toplantıda komisyon üyeleri, Heyet faaliyetlerinin iki dönemde ele alınması gerektiğini belirtmekteydiler. İlk dönemin 1 Ocak 1919 tarihi itibari ile sona erdiğini, çünkü bu tarihe kadar Amerika'dan gelen yardımlar ABCFM mekanizması üzerinden dağıtılmaktaydı. 1 Ocak 1919 tarihi itibariyle artık yine ABCFM mekanizması üzerinden yardımların devam edebileceğini ancak yönetimin mevcut ACRNE tarafından yapılacağının anlaşılması gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu anlamda da resmi bir yapının oluşturulmasının gerektiği belirtilmekteydi. Nitekim Stanley White tarafından hazırlanan bir bildiri Walter George Smith tarafından Heyete sunulmaktaydı. Bildiride şu öneriler yer almaktaydı:

- "1. İncil Evi dışında uygun bir ofis tutulmalıdır.
2. Ofis görevleri de bölümlere ayrılmalıdır.
 - A. Muhasebe bölümü; başında Dr. Riggs olmalıdır.
 - B. Personel bölümü; başında George White olmalıdır.
 - a. Her Heyet üyesi ve çalışanı için bir katalog hazırlanmalıdır. Bu katalogda sahada olsun veya olmasın her personelin görevi, görev yeri ve muhasebe bilgileri yer almalıdır.
 - b. Personelin görev yerine gönderilmesini düzenlemelidir.
 - C. Yönetim bölümünün başında Dr. Peet olmalıdır. Tüm faaliyetler onun gözetiminde olmalıdır. Aynı ya da nakdi tüm ihtiyaç raporlarının alınması ve bunlara uygun tahsisatların önerilmesi ona ait olmalıdır. Derince'deki depolara dair talimatlar ona aittir.
 - D. Nakliye bölümü, Derince yöneticisi E. C. Moore gözetiminde olmalıdır. Her türlü nakliye işi ona aittir.
 - E. W.G.Smith'in de içinde olduğu ve diğer bölüm başkanlarından oluşan bir yönetim bölümü olmalıdır. Bu bölüm haftada en az bir kez toplanmalı, planları masaya yatırmalı ve faaliyetleri yönetmelidir"⁹⁵.

Mezkûr öneriler 1 Nisan 1919 tarihli toplantıda oylanmış ve kabul edilmiştir⁹⁶. Bu tarih itibariyle Heyet faaliyetleri yukarıda belirtilen bölümler aracılığıyla

⁹⁵ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037004.

yürütülmüştür. Ancak ilerleyen zamanda bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan biri, George E. White, Merzifon'daki Amerikan Koleji Başkanlığı vazifesine geri dönmek için personel direktörlüğü görevinden istifa etmiştir⁹⁷. Bir diğeri, Binbaşı Davis G. Arnold 5 Mayıs 1919 tarihli toplantıda mevcut komisyonun başına oy birliğiyle yönetici direktör olarak seçilmiştir⁹⁸.

2.4.1.1. İstişare Kurulu

Yakın Doğu Yardım Heyeti, mütareke sonrasında bölgedeki faaliyetlerinde kendisine danışmanlık yapması için bir istişare kurulu oluşturmuştur. Başkanlığını dönemin Amerikan İstanbul Başkonsolosu Gabriel Bie Ravndal'ın yaptığı kurulda, Amerikan Doğu Akdeniz Ticaret Odası Başkanı ve aynı zamanda Amerikan Standart Oil Şirketi İstanbul Ofisi Yöneticisi Oscar Gunkel, Ermeni tüccarlardan A.G. Arsen, Rum bankerlerden Jean Konstantinidi, Yahudi bankerlerden L. Mitrani, Katolik tüccarlardan da F. Harty yer almaktaydı. Tıbbi danışmanlık görevini Dr. A. R. Hoover, kurul sekreterliğini de Lilla Ralli yürütmekteydi. Kuruldaki üyeler dönem itibariyle kendi cemaatlerinin durumlarını aktarmakta ve kendi cemaatleri için ihtiyaç duyulan malzemelerin tedarik edilmesi için Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne başvurulmasını talep etmekteydiler. Diğer taraftan ilk olarak 14 Nisan 1919 tarihinde toplandığını tespit ettiğimiz bu kurul, kendi konumunun ne olduğunu, sadece bir danışma kurulu mu olduğunu yoksa ilaveten İstanbul ve civarındaki bölgelerde Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin yardım çalışmalarının Amerikalı ve yerli unsurlarla yürütülmesine nezaret etmek mi olduğunu sormaktaydı⁹⁹. Kurulun 2 Mayıs 1919 tarihli bir sonraki toplantısında bu sorulara dair herhangi bir cevap yer almazken sadece dönem itibariyle adı ACRNE olan Heyete bazı önerilerde bulunulduğu görülmektedir¹⁰⁰. Anlaşıldığı kadarıyla mezkûr istişare kurulu, Binbaşı Davis G.

⁹⁶ ABCFM: NER, Hoover, Herbert, No: ABA132C037007.

⁹⁷ ABCFM: NER, Hoover, Herbert, No: ABA132C037024.

⁹⁸ ABCFM: NER, Hoover, Herbert, No: ABA132C037021.

⁹⁹ ABCFM: NER, Envelope, NER File, 1920-1921, No: ABA132C041002, ABA132C041002A01, ABA132C041002A02.

¹⁰⁰ Danışma Kurulu bu toplantıda, Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne İstanbul'daki mültecilerin sorunlarına dair dört maddelik öneride bulunmuştu. Bunlardan birincisi, ACRNE'nin mevcut Ermeni, Rum ve Müslüman merkezi heyetler üzerinden maddi yardımlarını arttırmasıydı. Bu yardımlar mültecileri vatanlarına geri yerleştirmek için ve ACRNE nezareti altında olmalıydı. İkincisi, ACRNE yukarda bahsedilen heyetler aracılığıyla ve kendi nezareti altında mültecilere gerekli gıda ve araç-

Arnold'un 5 Mayıs 1919 tarihinde Heyetin Yakın Doğu'daki yönetici direktörü, diğer bir deyişle Heyet temsilcisi olmasıyla yeniden şekillenmişti. Binbaşı Arnold'un daha önce Yakın Doğu'da çalışmamış olması sebebiyle bölge ile ilgili yeterli deneyim ve bilgiye sahip olmadığı düşünülmüştür. Bu nedenle bölgede kendisine danışmanlık yapabilecek en az üç kişiden müteşekkil bir kurul oluşturulmak istenmiştir. Bu kişilerin de William Peet, Gabriel Bie Ravndal ve Oscar Gunkel'den oluşturulması düşünülmüştür. Nitekim adı geçen kişiler de ücretsiz ve gönüllü bir şekilde Heyeti bölgede temsil edebileceklerini belirtmişlerdir¹⁰¹. Ancak istişare kurulunun NER Yürütme Kurulu tarafından atanması bazı değişikliklerle birlikte aralık ayını bulmuştur. Başkanlığını William Peet'in yaptığı istişare kurulunda Gabriel Bie Ravndal ile Oscar Gunkel'e ilaveten Robert Koleji hocalarından George H. Huntington da yer almıştır¹⁰².

Binbaşı Arnold, Heyetin İstanbul Bölgesi Direktörü olarak göreve başladıktan bir süre sonra görevinden istifa etmek istemişti¹⁰³. Ancak NER Yürütme Kurulu ile İstanbul İstişare Kurulu, Arnold'un istifa kararını tekrar gözden geçirmesi ricasında bulunmuşlardır. Anlaşıldığı kadarıyla Arnold istifa etmede kararlı olmuş olmalı ki, 21 Ocak 1920 tarihli bir yazıda NER Genel Sekreteri Charles V. Vickrey'e, Arnold istifa ettikten sonra istişare kurulunun akıbeti sorulmuştur. Yazıda, istişare kurulunun Binbaşı Arnold'a atandığını, Arnold istifa ettikten sonra kurulun da müstafi mi sayılacağını yoksa Arnold'dan sonra da vazifesine devam eden kalıcı bir yapıya mı dönüştürüleceği sorulmaktaydı¹⁰⁴. Sorulan soruya, 30 Ocak 1920 tarihli Heyet Genel Sekreteri Vickrey'nin MacCallum'a gönderdiği mektupta, net bir cevap verilmese de, Binbaşı Arnold'un ayrılmasıyla Heyetin Yakın Doğu'daki idari yapısını yeniden

gereçleri sağlamalıydı. Bu sayede mültecilerin yaklaşık dört-beş ay kadar veya kendi ayakları üzerinde durabilene kadar çalışabilecekleri düşünülmüştü. Üçüncüsü, bahsedilen araç-gereçlerin pahalı makineler değil ülkedeki basit aletler olduğu belirtilmişti. Sonuncusu ise, mümkünse ACRNE'nin mezkûr kanallar aracılığıyla ve kendi nezareti altında mültecilerin yeniden ev inşa etmelerine ve hayvan edinmelerine yardım etmesi gerektiği idi. **ABCFM: NER**, Envelope, NER File, 1920-1921, No: ABA132C041003A01, ABA132C041003A02.

¹⁰¹ **ABCFM: NER**, Charles V. Vickery, 1920, H.C. Jaquith White, 1920-1923, No: ABA10922402801.

¹⁰² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 28, 13 Aralık 1919, s.2, No: ABA132C0128002.

¹⁰³ William Peet'den Charles Vickrey'e gönderilen 3 Mart 1920 tarihli yazıdan anlaşıldığı kadarıyla Binbaşı Arnold, ailevi sağlık sebepleri dolayısıyla Amerika'ya dönmek istemekteydi. **ABCFM: NER**, Charles V. Vickery, 1920, H.C. Jaquith White, 1920-1923, No: ABA109224041.

¹⁰⁴ **ABCFM: NER**, Charles V. Vickery, 1920, H.C. Jaquith White, 1920-1923, No: ABA109224043.

yapılandırmayı planladığı belirtilmekteydi. Ayrıca, Yakın Doğu'nun Anadolu, Suriye, Kafkasya ile İran Bölgelerinden müteşekkil dört farklı idari bölgeye ayrılmasının ve her bölgeye birer yönetim kurulu atanmasının düşünüldüğü ifade edilmektedir¹⁰⁵.

Vickrey'in sözünü ettiği yeniden yapılanma NER Yürütme Kurulunun 19 Şubat 1920 tarihli toplantısı ile gerçekleşmiş ve Heyet Yakın Doğu'daki faaliyetlerini dört farklı bölgeye ayırmıştır. Her bölgeye bir direktör ve yönetim kurulu atanmıştır. Bu manada İstanbul Bölge Direktörlüğüne Albay James P. Coombs atanmış ve İstanbul Yönetim Kurulu adlı bir kurul oluşturulmuştur¹⁰⁶. İstanbul Yönetim Kurulu'ndan bağımsız olarak bir de İstanbul İstişare Kurulu atanmıştır. Daha önce Binbaşı Arnold'a danışmanlık yapması için atanan kurul Albay Coombs için de atanmıştı.

Albay Coombs, resmi olarak direktörlük görevine 1 Nisan 1920 tarihi itibarıyla başlamıştır. Ancak Coombs'un 19 Şubat 1920 tarihli NER Yürütme Kurulu kararıyla atanması sonrasında fiili olarak çalışmalara başladığı görülmektedir. Nitekim Davis G. Arnold 6 Mart'ta Amerika'ya gitmişti ve Coombs da vekâleten onun yerine bakmaktaydı¹⁰⁷. Bu manada Coombs yeni istişare kurulu ile ilk toplantısını 13 Mart 1920 tarihinde yapmıştır. Toplantıya William Peet, Frederick W. MacCallum ve George H. Huntington katılmıştır. Toplantıda öncelikle istişare kurulunda kimlerin yer alacağı konuşulmuştur. William Peet, Gabriel B. Ravndal ve Oscar Gunkel ile istişare kurulunda yer almaları için birkaç kez görüştüğünü ancak Gunkel'in bu kurulun sadece istişare kurulu oluşundan ve doğrudan bir icra yetkisinin olmayışından rahatsızlık duyduğunu aktarmıştır. Gunkel bir diğer rahatsızlığının da direktörün istediği bilgiyi verip istemediğini saklayabilme ve istişare kurulunun tavsiyelerini kabul veya reddetmede tamamen özgür olması olduğunu belirtmiştir. Ravndal'ın da Gunkel ile aynı düşüncede olduğunu belirten Peet, zaten Amerikan

¹⁰⁵ **ABCFM: NER**, Charles V. Vickery, 1920, H.C. Jaquith White, 1920-1923, No: ABA10922402701, ABA10922402702.

¹⁰⁶ Albay Coombs ile ilk etapta 1 Nisan 1920-31 Temmuz 1920 tarihleri arasında dört aylığına aylık 625 dolar maaş karşılığında sözleşme imzalanmıştı. 1 Ağustos itibarıyla sözleşmenin yenilenip yenilenmeyeceği baharda ya da yaz başında kararlaştırılacaktı. **ABCFM: NER**, Charles V. Vickery, 1920, H.C. Jaquith White, 1920-1923, No: ABA10922403502.

¹⁰⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 10, s.4, No: ABA132C0210004.

Dışişleri Bakanlığı tarafından -her ne kadar iki ay önce talep edilmişse de- Ravndal'ın istişare kurulunda yer alabileceğine dair iznin henüz verilmediğini ifade etmiştir. William Peet ayrıca, Amiral Bristol'un de bu heyette yer alması için teklifle bulunulduğunu ancak amiralin bu görevi reddettiğini belirtmiştir. Bristol'un, bu teklifle ilgilenmediği için değil ancak NER ile doğrudan bir bağlantısı olmadığına Heyete daha faydalı olacağını söylediğini aktarmıştır. Ayrıca, İstişare Kurulunda bir İngiliz üyenin yer alması da talep edilmiştir. Albay Coombs tarafından böyle bir öneri getirilmesinin nedeni, İngiliz yetkililerin desteğini elde etmek olarak belirtilmiştir. Çünkü Coombs'a göre, NER yönetimi ile İngilizler arasındaki ilişkiler istenilen seviyede değildi ve İngilizlerin desteği elde edilirse mevcut birçok sorun çözülebilecekti. Bu konuda birçok aday üyenin olduğu belirtilmiş ve sonraki toplantıya kadar Maccallum'un konuyla ilgilenmesi istenilmiştir¹⁰⁸.

Mezkûr toplantıda İstişare Kurulunun görev alanının netleştirilmesi ikinci konu olarak gündeme gelmiştir. Bu konuda George H. Huntington Heyetin pozisyonundan memnun olmadığını ve Heyetin görevlerinin netleştirilmesini istemiştir. Toplantıda Heyetin diğer faaliyetleri hakkında konuşmalar yapılmış ve kararlar alınmıştır¹⁰⁹. Ancak mezkûr istişare kurulunun 13 Mart 1920 tarihinden sonra bir daha toplanıp toplanmadığına rastlanılmamıştır. Yukarda zikredilen kişilerden Oscar Gunkel zaten

¹⁰⁸ **ABCFM: NER**, Minutes of the Meeting of the Constantinople Advisory Committee of the NER, March 13, 1920, No: ABA132C029001.

¹⁰⁹ Toplantıda direktörün bazı meseleleri gündeme getirdiği görülmektedir. Bunların birincisi, eğitim için özel tahsisat ayırma ile ilgiliydi. Merzifon'dan George E. White'ın gönderdiği mektup okunmuş ve White'ın, Anadolu Kolejindeki ve Kız Okulundaki hazırlık bölümünde olan ve Merzifon'daki yetimhanede kalan 30 çocuğun okul ücretlerinin NER tarafından ödenmesinin istendiği belirtilmiştir. Yapılan oylama sonucunda, direktörün, böyle özel bir fon eğitim için tahsis edilebilir mi diye New York'a soracağını ve Dr. White'ın şu an için bu çocukların okul ücretlerini başka bir yerden temin etmesi gerektiğini söylemesi kararlaştırılmıştır. İkinci mesele, Van, Bitlis ve Erzurum'daki yardım çalışmaları ile ilgiliydi. [Türk] Hükümetin, NER'in bölgede tıbbi birim kurabilmesi için her beş yer için 30 bin lira vermeyi önerdiğini, Mr. Fisher'ın da Milliyetçi (Nationalist) bölge vekilleriyle görüştüğünü ve onların böyle bir çalışmanın kurulmasına istekli olduklarını bildirmiştir. Fisher, görev süresi sona ermesine rağmen, uzak ve henüz dokunulmamış bu yerlere gitmek için hazır olduğunu belirtmiştir. Ancak MacCallum bu bahsedilen yerde Hristiyan olmadığına ve Amerika'dan verilen paranın burada kullanılmasının doğru olmayacağını ifade etmiştir. Peet de, Türkiye ile yapılan barış antlaşmasına göre [Mondros Antlaşması] bu yerin Ermenistan sınırları içinde kaldığını ve Ermenilerin geri buralara yerleştirileceği zaman gerekli olacağına dikkatleri çekmiştir. Direktörün, hükümetin gerçek niyetinin ne olduğunu araştırmasına, geri yerleştirilecek Ermeniler için bir hazırlık olması için burada tıbbi bir çalışma başlatılabileceğine karar vermişlerdir. Üçüncü mesele de, Samsun'daki tıbbi çalışmalarla ilgiliydi. Dr. Pomeroy'un, kendi gözetiminde ancak yerli yardımcılar tarafından çalıştırılacak, civar köylerde on yataklı hastaneler açma önerisi kabul edilmiştir. **ABCFM: NER**, Minutes of the Meeting of the Constantinople Advisory Committee of the NER, March 13, 1920, No: ABA132C029002.

Amerika'ya dönmek istemekteydi¹¹⁰. Gabriel B. Ravndal'a da Amerikan Dışişlerinden henüz izin çıkmamıştı. Frederick W. MacCallum da NER İstanbul bölgesinin yönetim kuruluna seçilmişti¹¹¹. Muhtemeldir ki bu istişare kurulu artık toplanmamış yerine yönetim kurulu devam etmişti.

2.4.2. İdari Bölgelerin Oluşturulması

Yakın Doğu Yardım Heyeti, kuruluşundan mütarekeye kadar faaliyetlerini çoğunlukla bölgedeki misyonerler aracılığıyla yürütmüştü. Mütareke sonrasında koşulların Heyet adına uygun olmasının da etkisiyle Heyet faaliyetlerinde hızlı bir artış görülmüştü. Bunun üzerine Heyet de 27 Şubat 1919 tarihinde faaliyetlerini daha organize bir şekilde yapabilmek amacıyla geçici bir coğrafi-idari taksimat yapmıştır. Belirtilen tarih öncesinde 20 merkezde yardım çalışmaları yürüten Heyet, bazı birimlerini birleştirilerek merkez sayısının 13'e düşürmüştü. Bu birleştirmeler yapılırken Erzurum ve Bitlis yeni taksimatta yer almamış daha sonra bölgelere ekleneceği belirtilmişti.

Tablo 0.9. Heyetin 27 Şubat 1919 Tarihli Geçici Coğrafi-İdari Bölgeleri.

	BÖLGELER	BAĞLI BİRİMLER
1.	Kafkasya	Van, Tiflis, Gümrü ve Erivan, Trabzon
2.	Samsun	Merzifon, Çorum, Amasya ve Tokat
3.	Sivas	
4.	İstanbul	Bursa, İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Ankara
5.	İzmir	
6.	Konya	Afyonkarahisar, Kırşehir ve Niğde
7.	Kayseri	Talas, Yozgat, Bozok Ovası
8.	Adana	Tarsus, Mersin, Saimbeyli, İskenderun
9.	Maraş	
10.	Halep	Antep, Urfa, Birecik ve Kilis
11.	Harput	Malatya ve Arapkir ¹¹²
12.	Diyarbakir	

¹¹⁰ **ABCFM: NER**, Charles V. Vickery, 1920, H.C. Jaquith White, 1920-1923 No: ABA109224042.

¹¹¹ **ABCFM: NER**, Charles V. Vickery, 1920, H.C. Jaquith White, 1920-1923, No: ABA109224026.

¹¹² Bu tarihte Arapkir henüz Harput'a bağlı bir istasyon değildi. Muhtemelen bir istasyon olarak açılması planlanmaktaydı. Nitekim Arapkir, Ocak 1920'de yeni bir istasyon olarak açılmış ve başına da J. Herbert Knapp atanmıştı. Knapp'in yardımcıları da yetimhane işleri için YMCA'dan Bayan Tannen, sağlık işleri için de hemşire Bayan Murdock olmuştu. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 2, s.3, No: ABA132C0202003.

13.	Mardin	

Kaynak: ABCFM: NER, Hoover, Herbert, No: ABA132C037002A13.

Bu idari taksimat geçici olarak oluşturulmuştu. Uygulanmak istenen asıl ve sürekli idari taksimatın temeli 23 Nisan 1919 tarihinde İstanbul’da yapılan toplantıda gündeme gelmişti. Bu manada NER’in Yakın Doğu’daki idari taksimatının temelini Stanley White atmıştır. Toplantıda White, idari açıdan Heyetin faaliyet alanlarını dört farklı bölgeye ayırması gerektiğini önermiştir. Bunlar: İstanbul Bölgesi, Kafkasya Bölgesi, Halep Bölgesi ve Beyrut Bölgesi’ydi. White’ın önerisine göre İstanbul Bölgesi; Trabzon’un kuzeyine kadarki tüm alan ile Trabzon’dan çekilen ve Sivas, Harput, Antep, Adana’yı içine alacak şekilde çizilen bir hat dâhilinde kalan kısımdan oluşmaktaydı. Kafkasya Bölgesi; Batum ve Batum’un güneyinde Erzurum, Bitlis ve Van’ı içine alan bölgeden ibaretti. Halep Bölgesi; Urfa, Mardin, Halep ve Diyarbakir’i içine alan bölgeyi kapsamaktaydı. Beyrut Bölgesi ise Suriye bölgesindeki çalışmalardan oluşmaktaydı. White bu bölgelerin nasıl yönetileceğini de açıklamıştı. Her bölgeye yönetici bir kurul atanması gerektiği ve bu kurulların İstanbul ile iletişimde olması gerektiğini belirtmiştir¹¹³.

Yakın Doğu Yardım Heyetinin bu geçici coğrafi-idari bölgeleri zamanla değişmiş ve Stanley White’ın önerileri bazı değişikliklerle kalıcı hale gelmiştir. Özellikle Heyet faaliyetlerinin genişlemesi, Amerika’dan yeni personelin gelmesi ve de Amerikan kongre kararıyla tüzelleşmesi, Heyetin Türkiye’deki merkezlerinde de bir takım değişiklikler yapmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler üzerine Ocak 1920 itibariyle coğrafi-idari taksimatta bazı değişiklikler görülmektedir.

Tablo 0.10. 10 Ocak 1920 Tarihi İtibariyle NER Coğrafi-İdari Merkezleri.

	MERKEZLER	BAĞLI İSTASYONLAR
1.	Adapazarı	
2.	Adana	Tarsus, Mersin, Haçin, Haruniye
3.	Bahçecik	
4.	Bursa	
5.	Derince	
6.	Harput	Malatya, Arapkir
7.	İstanbul	
8.	İzmit	

¹¹³ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037014A03.

9.	Kafkasya	Ahılkelek, Gümrü, Bakü, Batum, Nahcivan, Novorrisk, Tiflis, Karakilise, Kars, Şuşa
10.	Kayseri	
11.	Konya	
12.	Merzifon	
13.	Ulukışla	
14.	Samsun	
15.	Sivas	
16.	İzmir	
17.	Suriye Bölgesi	Antep, Halep, Beyrut, Diyarbakir, Kudüs, Lazkiye, Maraş, Mardin, Şuf, Trablus, Urfa
18.	Trabzon	Ordu

Kaynak: ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 2, s.1. No: ABA132C0202001-19200110.

10 Ocak 1920 tarihi itibarıyla Heyetin faaliyette bulunduğu merkez sayısı tekrar arttırılmış ve 13'ten 18'e çıkmıştır. Bazı istasyonlar bağlı oldukları birimlerden ayrı tutulmuş ve yeni bir merkez olarak değerlendirilmişken bazı merkezler de istasyonlara dönüştürülmüştür. Örneğin, Merzifon, Samsun'a bağlı bir istasyon iken daha sonra ayrı bir birim olarak değerlendirilmiştir. Arapkir, Harput'a bağlı yeni bir istasyon olarak açılmıştır. Adapazarı, Bursa, Bahçecik ve İzmit birimlerinin ayrı birer ünite olarak faaliyetleri 1 Eylül 1920 tarihi itibarıyla sonlandırılmış ve İstanbul ünitesinin birer istasyonu haline dönüştürülmüştür¹¹⁴. Antep ve Maraş, 28 Nisan 1919 tarihindeki toplantıda İstanbul Bölgesi'nden çıkarılmış ve o zamanki adı Halep Bölgesi olan Suriye Bölgesi'ne dâhil edilmişlerdi¹¹⁵. Halep, Mardin, Diyarbakir gibi merkezler de yine Suriye Bölgesi altında birer istasyon olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Samsun, Konya, Kayseri gibi merkezlere bağlı istasyonların tabloda zikredilmemesi kapatıldıkları anlamına gelmemektedir. Sadece tablonun yer aldığı belgede belirtilme gereği görülmediği düşünülmektedir. Yeni açılan merkezler dışında kapatılan yerler de olmuştur. Örneğin, İzmir ünitesi, Mayıs 1920'de kapatılmıştır. İzmir'de Bayan Van Etten idaresindeki yetimhane de İzmir'deki Ermeni Heyeti'ne devredilmiştir. Ancak Etten, Ermeni Heyetinin isteği üzerine, bir yıl daha yetimhanenin başında kalmak üzere, NER ile sözleşmesini yenilemiştir. Diğer NER personellerinden Bayan

¹¹⁴ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 34, 28 Ağustos 1920, s.2, No: ABA132C0234002.

¹¹⁵ ABCFM: NER, Hoover, Herbert, 17th Meeting, 28 Nisan 1919, s.1, No: ABA132C037016.

Underwood aynı ay içinde, Bay ve Bayan Reed ise Haziran ayında Amerika'ya dönmüşlerdir¹¹⁶.

İlerleyen zamanlarda NER, faaliyette bulunduğu bölge ve istasyonlarında düzenlemeler yapmaya devam etmiştir. Bu manada Heyet, 19 Şubat 1920 tarihli Yürütme Kurulu toplantısında faaliyette bulunduğu bölgelerde verimliliği artırmak amacıyla yeniden yapılanmaya gitmiştir. Yakın Doğu'da faaliyette bulunduğu ve New York merkezden kontrol ettiği birbirinden bağımsız dört farklı bölge oluşturmuş ve bu bölgeleri şöyle tasnif etmiştir: İstanbul Bölgesi, Kafkasya Bölgesi, Suriye-Halep Bölgesi ve İran Bölgesi. Her bölgede Yürütme Kurulu tarafından seçilip atanmış bir yönetim kurulu yer almıştır. Üyeleri her ay veya gerektiğinde daha sık toplanıp bölge direktöründen faaliyetlerle ilgili rapor, talimat veya tavsiye almışlardır. Yönetim kurulunun tüm toplantı tutanakları New York'a, Yürütme Kuruluna gönderilmiştir¹¹⁷. Beyrut ve Halep Bölgeleri Suriye-Halep adı altında tek bölge olarak birleştirilmişken İran'daki faaliyetlerin de İran Bölgesi adı altında yapılması kararlaştırılmıştır.

Tüm bu gelişmeler ve yapılanmalar 1924 yılı itibariyle bir daha şekillenmiştir. Bu yeniden yapılanmanın temelleri de 17-23 Ağustos 1923 tarihleri arasında Atina'da gerçekleştirilen konferansta atılmıştı. Konferans, İstanbul Bölgesi Yönetim Kurulu Başkanı William W. Peet başkanlığında, NER bölge direktörleri, bölge idari kurulları ve NER Genel Sekreteri katılımıyla gerçekleştirilmişti. Konferansta deniz aşırı idari kurulların, bölge konseylerinin ve bütçenin yeniden yapılandırılmasına dair önerilerde bulunulmuştu. Nitekim Heyetin 28 Şubat 1924 tarihli Mütevelli Heyet toplantısına sunulan 1923 yılı Yürütme Kurulu faaliyet raporuna göre, yönetimde verimi arttırmak için dört olan bölge sayısının üçe düşürülmesine karar verilmiştir. Kurulun bu kararı almasındaki sebeplerin 1923 yılı içindeki radikal değişiklikler olduğu belirtilmekteydi. Özellikle "İzmir felaketiyle" başlayan ve Anadolu'nun boşaltılmasıyla devam eden süreçle İstanbul'un, artık ana idari merkezlikten

¹¹⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 18, 8 Mayıs 1920, s.3, No: ABA132C0218003.

¹¹⁷ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1920, S:2, B:10, F:1, 3-G-3, s.1.

çıkarıldığı ifade edilmekteydi¹¹⁸. Son tahlilde oluşturulan bu bölgeler; Atina-İstanbul Bölgesi, Suriye-Filistin Bölgesi ile Kafkasya Bölgesi idi. Atina-İstanbul Bölgesi, Türk veya Yunan bayrağı altındaki tüm çalışmaları kapsayan bölge olarak kararlaştırılmıştı. Daha önce İstanbul Bölgesi idaresindeki Heyet yetimhanelerinde kalan çocukların çoğu Anadolu'dan Yunanistan'a nakledildiğinden merkezin artık idari ofisle beraber Atina'da olması gerektiği düşünülmüştü. İstanbul merkezli olup devam etmesi gereken işleri yürütmek için ise bölge direktör yardımcısının İstanbul'da kalması gerektiği belirtilmişti. Suriye-Filistin Bölgesi, Suriye ve Filistin'deki faaliyetleri kapsayan bölge olup merkezi Beyrut'taydı. Bölge direktör yardımcısı da Filistin'deki işleri yürütmek için görevlendirilmişti. Kafkasya Bölgesi ise, merkez Gümrü'den yönetilmekte ve Ermenistan Cumhuriyeti ile İran dâhil civarındaki bölgeleri içermekteydi. İran'daki faaliyetler için bir yardımcı direktör seçilmiş ancak faaliyetler Kafkasya Bölgesi yönetici direktörü ile bölge konseyi idaresinde yapılmıştı¹¹⁹. Ayrıca, İran'da kalan Heyet çalışanlarından özel bir Bölge Danışma Kurulu oluşturulmuştu. Bu danışma kurulunun amacı İran'daki işlerde direktör yardımcısına danışmanlık yapmak olarak belirlenmişti¹²⁰.

2.4.2.1. İstanbul Bölgesi

İstanbul Bölgesi, İstanbul merkezden yönetilen ve Anadolu'nun kendisine bağlı olduğu bölgeydi. İstanbul Bölgesine bağlı birimler şunlardı: İstanbul, İzmir, Kayseri, Harput, Trabzon, Bursa, Sivas, Konya, Haçin, Merzifon, Samsun, İzmit, Adana, Tarsus, Mersin. Bölgenin 1 Nisan 1920 tarihine kadar direktörlüğünü Binbaşı Davis G. Arnold yapmıştır. Bu tarihten itibaren bölgeyi Albay James P. Coombs

¹¹⁸ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-869-2.

¹¹⁹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, January, 1927, S:2, B:9, F:6, 9-G.O.-723, s.11.

¹²⁰ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-7.

yönetmiştir¹²¹. 1 Nisan 1921 tarihinde görev süresi sona eren Albay Coombs'un yerine bu tarihten itibaren de bölge direktörlüğüne Harold C. Jaquith atanmıştır¹²².

İstanbul Bölgesi, 1923 yılından itibaren Atina-İstanbul Bölgesi adını almıştır. Türk veya Yunan bayrağı altındaki tüm çalışmalar bu bölgenin faaliyet alanına alınmıştır. Heyet yetimhanelerindeki çocukların çoğu Anadolu'dan Yunanistan'a nakledildiğinden bölge merkezi İstanbul'dan Atina'ya taşınmıştır. Bölge Direktörü yine H. C. Jaquith olmaya devam etmiştir. Ancak İstanbul merkezli olup devam etmesi gereken işleri yürütmek amacıyla direktör yardımcısı İstanbul'da bırakılmıştır¹²³. Diğer bir deyişle İstanbul'daki Heyet merkezinin ve Anadolu'daki yardım merkezlerindeki iskelet yapının kalmasına karar verilmiştir. Bunu yapmakta birkaç amaç güdülmüştü. Öncelikle Amerikan mülkü korunmak istenmiştir. Zira son yardım çalışanı da ülkeden ayrılırsa Heyete ait Amerikan mülkünün riske atılmış olacağı düşünülmüştür. İkinci olarak, hala Heyet kurumları tarafından tespit edilmemiş olan kadın ve çocukların var olduğu, bunların yetimhanelerin boşaltılması zamanında ayrılmadıkları belirtilmiştir. Üçüncü olarak, özellikle Yunan ordusu çekilirken askeri operasyonlar neticesinde evsiz kalan büyük sayıda masum Türk kadın ve çocukların olduğu ifade edilmiştir. Son olarak da hala ülkede tıbbi yardıma ihtiyacın olduğu, tüm hastane, klinik, doktor ve hemşirelerin kapasitelerinin son haddinde oldukları ve ülkenin iç istasyonları için tıbbi yardım sağlanabileceği belirtilmiştir¹²⁴.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, 18 Şubat 1930 tarihinde, şimdiki ismi de olan Yakın Doğu Vakfı'na dönüşene kadar İstanbul'daki Heyet temsilciliği İstanbul-Atina Bölgesi'ne bağlı bir temsilcilik olarak faaliyetlerine devam etmiştir. NER'in İstanbul ofisinde Bireysel Havale Bölümü adıyla bir bölüm oluşturulmuştur. Bölümün başında 1925 yılına kadar ABD İstanbul Başkonsolosluğu görevini yapan Gabriel Bie Ravndal'ın kızı Sarah Ravndal bulunmaktaydı. Sarah Ravndal, Suriye ve

¹²¹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-N-965, s.4.

¹²² **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, February 25, 1921, S:2, B:10, F:3, 3-N-1200, s.1.

¹²³ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-7.

¹²⁴ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, Report of the General Secretary of Near East Relief, 5-II-G.O.-990-10, s.10.

Kafkasya'daki yetimhanelerde kalan çocuklara yakınlarından gönderilen paraları transfer etmekteydi. Diğer bir deyişle NER, bireysel fonlara aracılık yapmaktaydı. Örneğin, ABCFM İstanbul Veznedarı Luther Fowle'nin kendisine gönderdiği 28 Ekim 1924 tarihli mektupta belirtildiği üzere, Jubail Yetimhanesinde kalan Garabed Aşçıbaşıyan adlı çocuğa amcası Yeghia Gorgodyan tarafından gönderilen 2 liralık bir çekin aktarılması istenmekteydi¹²⁵. Bir diğer örnek, 28 Haziran 1924 tarihli mektuba göre, Merzifon'da yaşayan Takuhi Fenerciyan adlı bir kadının Yunanistan Korint'te Bayan Cushman'ın idaresindeki yetimhanede kalan kızı Melkon Fenerciyan için gönderdiği 5 liralık bir çektiir. Çek, İyon Bankasında NER adına düzenlenmişti¹²⁶. Sarah Ravndal daha sonra NER İstanbul temsilcisi olarak görev almıştı. İstanbul bürosu da NER'in bölgelerarası faaliyetlerini idare eden bir merkeze dönüşmüştür. Bu büroda, Caleb B. Flagg, bölgelerarası malzeme denetçisi; Frank A. March, Bölgelerarası Veznedar; Jane Hardcastle da Bölgelerarası Çocuk Refahı personeli olarak çalışmışlardı. Mezkûr kişiler kendi bölge sorumluluklarını ifa ederken aralıklarla İstanbul'a bağlı olarak da görev almışlardı¹²⁷.

2.4.2.1.1.1. İstanbul Yardım Heyeti

Amerika'da Ermeniler yararına toplanan paralar, ilk etapta Morgenthau, Peet ve Gates üçlüsü tarafından başta Amerikan misyonierleri olmak üzere sahadaki misyonierler aracılığıyla dağıtılmıştı. Heyet faaliyetlerinin uzun dönemli bir hal alması ve üstüne Mondros Mütarekesi'nin getirmiş olduğu rahat hareket etme imkânı, Heyetin daha organize hareket etmesini gerektirmiştir. Nitekim NER başkanı Barton bu amaçla İstanbul'a gelmiş ve Heyet faaliyetlerinin daha düzenli ve verimli olması için çalışmalara başlamıştı. 17 Şubat 1919'da Barton başkanlığında yapılan ilk toplantıda alınan kararların birincisi, İstanbul Heyeti adıyla bir heyet oluşturmaktı. Bu heyet 21 Mart 1919 tarihinde NER çalışanlarının ve misyonierlerin bölgede ileri gelenlerinin yaptıkları toplantıyla İstanbul Yardım Heyeti (Constantinople Relief Committee) adıyla oluşturulmuştu. Oluşturulan bu heyet, o

¹²⁵ ABCFM: NER, Individual Remittance Department, Ravndal, No:ABA10921604020.

¹²⁶ ABCFM: NER, Individual Remittance Department, Ravndal, No:ABA10921604061.

¹²⁷ NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1928, United States Government Printing Office, Washington, 1929, s.22.

zamanki adı ACRNE olan NER'in bir alt heyeti olarak görev yapmıştır. İstanbul Yardım Heyeti'ne, başkan olarak William Peet seçilmiştir. Heyet üyeleri, George Huntington, William Peet'in eşi W. W. Peet, Edward C. Moore, Charles Riggs, G. Couteau ve Olive Smith'ti. Ayrıca heyetin her Cuma saat 11.00'de İncil Evi'nde toplanması kararlaştırılmıştı¹²⁸.

NER'in 27 Şubat 1919 tarihli geçici bütçesine göre, New York merkezden gönderilen 250 bin dolarlık tahsisatın 32.500 doları İstanbul'un payına düşmüştü. İstanbul Heyeti de, ilk toplantısında elinde toplam 32.500 dolar bütçesinin olduğunu ve bu paranın da Mart ayında yardım amaçlı dağıtılması için NER New York merkezden ayrılan tahsisat olduğunu belirtmiştir. İstanbul Yardım Heyeti, A. G. Arsen'nin başında bulunduğu Merkezi Ermeni Heyeti'ne yardım ettiklerini ancak bu yapıdan bağımsız ve ayrı olduklarını vurgulamışlardır. Merkezi Ermeni Heyeti adlı bu heyete NER tarafından Sivas ve Adana'da yardım amaçlı beş bin dolar verildiği ifade edilmiştir. Ancak bu heyet asıl ihtiyaçlarının binlerce battaniye, ayakkabı, kıyafet, süt, un ve diğer yiyecekler olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Peet ile Huntington, bu heyetin başkanı olan Arsen ile görüşüp daha önceden hazırlamış oldukları listeyi ona gösterip ilave ihtiyaçlarının olup olmadığını sormaya karar vermişlerdir¹²⁹.

İstanbul Yardım Heyeti'nin ikinci toplantısında, 28 Mart 1919'da, William Peet başkanlığında bir "genel heyet" oluşturulmuş ve başkan tarafından yardım işlerini düzenli olarak günlük yönetmesi için üç kişilik bir icra heyetinin atanması ve de bu icra heyetine bir başkan seçmesi kararlaştırılmıştır. İcra heyeti başkanı da rutin meselelerde ve beklemesi sakıncalı konularda haftalık genel toplantıyı beklemeden karar vermeye yetkili kılınmıştır. İstanbul Yardım Heyetİ Başkanı Peet'e, endüstriyel yardım, yetimhaneler ve çocuk bakımı, erzak dağıtımı, hasta bakımı, durum tespit heyeti ve bütçe heyeti başlıkları altında alt heyetler ve gerekli gördüğü takdirde başka alt heyetler oluşturma yetkisi verilmiştir. Başkan Peet, İcra Heyeti üyeliğine Charles Riggs, George Huntington ve Olive Smith'i seçmiştir. Olive Smith aynı

¹²⁸ ABCFM: NER, Hoover, Herbert, No: ABA132C037031.

¹²⁹ ABCFM: NER, Hoover, Herbert, No: ABA132C037031A01.

zamanda İstanbul Yardım Heyeti Sekreterliğine seçilmiştir. Heyetin bir sonraki toplantı tarihi 1 Nisan olarak belirlenmiştir¹³⁰.

Heyetin üçüncü toplantısı 1 Nisan'da Bayan Huntington'ın evinde yapılmıştır. Bir önceki toplantıda planlanan alt heyetler oluşturulmuştur. Buna göre, Endüstri Heyeti'ne Bayan Carter, Bayan Everett, Bayan Peet, Bayan Mardin ve Bayan Fisher; Yetimhaneler ve Çocuk Bakımı Heyeti'ne, Bayan Huntington, Bayan Philips, Bayan Heizer ve Bay Riggs; Erzak Dağıtım Heyeti'ne, Bayan White, Bayan Huntington, Bay Couteau ve Bayan Everett; Hasta Bakımı Heyeti'ne, Bayan Whiting, Bayan Heizer ve Bayan Manning; İskân Heyeti'ne, Bayan Mardin ve Bayan Whiting, James Perry; Durum Tespit Heyeti'ne Bayan Philips, Bayan Carter ve Bayan White; Bütçe Heyeti'ne, Bay Riggs ve Bayan Smith atanmıştır¹³¹.

İstanbul Yardım Heyeti'nin ele aldığı sorunlardan biri İstanbul piyasasında süt dağıtımı ile ilgiliydi. Couteau'nun raporuna göre, Heyetin piyasaya süt sürmesi Nestle adlı firmanın da perakende fiyatını 60 kuruştan 45 kuruşa düşürecekti. Ayrıca satıcıların yerel piyasaya şekersiz süt sürecekleri ve fiyatının da tenekesi 20 kuruş olacağı belirtilmiştir. Amerikan sütü ile ilgili vurgunculuğu engellemek için bazı öneriler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri Amerikan sütü vurgunculuğu yapanları durdurmak için jandarmadan yardım istenmesiydi. Bir diğeri, yerel gazetelerde Amerikan sütü satmaya yetkili 50 firmanın adlarını yayınlamak ve bu satıcıların sütü 22,5 kuruştan satacaklarını, Heyetin belirlediği fiyatın üzerinde satılması durumunda cezalandırılacaklarına dair ilan vermektir. Genel kanı piyasaya daha fazla süt sürerek vurgunculuğu kârsız bir iş haline getirmektir. Gazetelere ilan verilmesi ve gıda biriminden destek alınması da ilave tedbirler olmuştur. Diğer birimlerin raporları da değerlendirildikten sonra toplantı sona erdirilmiş ve sonraki toplantının 4 Nisan'da İncil Evi'nde yapılması kararlaştırılmıştır¹³².

NER'in bir alt heyeti olarak İstanbul Yardım Heyeti adıyla oluşturulan bu heyetin bir daha ne zikredilen 4 Nisan'da ne de başka bir tarihte toplandığına

¹³⁰ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037032, ABA132C037032A01, ABA132C037032A02.

¹³¹ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037033.

¹³² **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037033A01.

rastlanılmamıştır. Toplamda 21 Mart, 28 Mart ve 1 Nisan'da üç kere toplanılmıştır. Diğer taraftan bu heyetin başkanı Peet'in 27 Mart'ta NER'in yedinci¹³³, 31 Mart'ta sekizinci¹³⁴, 2 Nisan'da genel başkan yardımcısı sıfatıyla İncil Evi'nde on birinci¹³⁵, 8 Nisan'da yine genel başkan yardımcısı sıfatıyla İncil Evi'nde on ikinci toplantısına¹³⁶, vs. katıldığı görülmektedir. 13 Mayıs'taki yirmi üçüncü toplantıya¹³⁷ kadar Peet neredeyse her toplantıda vardır ama İstanbul Yardım Heyetinden söz edilmemektedir. Muhtemeldir ki NER'in idari açıdan faaliyet alanlarını dört farklı bölgeye ayırma önerisi üzerine bu mezkûr heyet işlevsiz hale gelmişti. Nitekim Stanley White, 27 Şubat'ta geçici, 23 Nisan'da da kalıcı bölgeleri önermişti.

2.4.2.2. Kafkasya Bölgesi

Kafkasya Bölgesi, önce Tiflis'ten daha sonra Gümrü merkezden yönetilmişti¹³⁸. Bu bölge; Transkafkasya, Gürcistan'ın bir bölümü ve Ermenistan'ın kendisine bağlı olduğu bir bölgeydi. Kafkasya Bölgesine bağlı birimler şunlardı: Gümrü, Bakü, Tiflis, Batum, Erivan, Kars, Karakilise, Ahılkelek ve Eçmiyazin. Bölgenin 1 Temmuz 1920 tarihine kadar yöneticiliğini Albay William N. Haskell yapmıştır. Haskell'in bu tarihte istifa etmesi üzerine bölgeyi Yüzbaşı E. A. Yarrow yönetmiştir. Yarrow, Albay Haskell'in askeri görevle bölgeye gelmesinden önce uzun yıllar boyunca bölgede yaşamış ve yardım faaliyetleri ile yakından ilişkili bir kişidir¹³⁹. NER, 1924 yılında denizaşırı idari bölgelerinde yeniden yapılanmaya giderek bölge sayısını dörtten üçe düşürünce İran da bu bölgeye dâhil edilmişti. Kafkasya Bölgesi'nin yöneticiliğine de Joseph W. Beach getirilmişti¹⁴⁰.

2.4.2.3. Suriye-Halep Bölgesi

¹³³ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037004.

¹³⁴ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037005.

¹³⁵ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037008.

¹³⁶ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037009.

¹³⁷ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No: ABA132C037024.

¹³⁸ **ABCFM: NER**, Hand Book-Near East Relief, s.7, No: ABA132C027007.

¹³⁹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-N-965-4.

¹⁴⁰ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-7.

Suriye-Halep Bölgesi, Beyrut merkezden yönetilen ve Suriye ve Filistin kıyıları, Halep'in kuzey ve doğusunun kendisine bağlı olduğu bölgeydi. Suriye-Halep Bölgesine bağlı birimler şunlardı: Beyrut, Kudüs, Şam, Trablus, Sayda, Halep, Mardin, Urfa, Diyarbakir, Antep, Maraş ve Lazkiye. Bölgenin 1 Kasım 1920 tarihine kadar yöneticiliğini Binbaşı James H. Nicol yapmıştır. Binbaşı Nicol'un istifa etmesi üzerine, bu tarihten itibaren bölgeyi Cleveland H. Dodge'un oğlu Bayard Dodge yönetmiştir. Binbaşı Nicol de kısa bir süre sonra William H. Hall'un istifasıyla boşalan Beyrut İdari Kurulu başkanlığına atanmıştır¹⁴¹. Bölgenin yöneticiliğini 1924'ten itibaren ise Charles W. Fowle yürütmüştür¹⁴².

2.4.2.4. İran Bölgesi

İran Bölgesi, Tebriz merkezden yönetilen ve Kuzey İran ve Mezopotamya'daki şehirlerin kendisine bağlı olduğu bölgeydi. Bölge, Amerikan konsolosluk görevlileri tarafından yönetilmekteydi. İran Bölgesine bağlı birimler şunlardı: Tebriz, Hemedan, Kirmanşah, Urmiye, Bağdat, Bakube ve Musul¹⁴³. 19 Şubat 1920 tarihinde yapılan Yürütme Kurulu toplantısıyla NER, daha detaylı ve daha koordineli bir hareket planı çizmiş bazı idari faaliyetlerde yenilenmeye gitmiştir. Gerçekleştirilen idari personel değişiklikleri bu amaç doğrultusunda yapılmıştır. Bölge, 1924 yılı itibarıyla Kafkasya Bölgesi'ne dâhil edilmiştir. Buradaki çalışmalar için bir yardımcı direktör seçilmiştir. Yardımcı direktöre danışmanlık yapması için de özel bir bölge danışma kurulu oluşturulmuştur¹⁴⁴. Heyetin Tebriz'deki son yetimhanesi 1927 yılı sonbaharında kapatılmış ve yetimhanedeki çocuklar da 1 Temmuz 1928 tarihine kadar denetlenmiş ve bu tarihten itibaren Heyet İran'dan çekilmiştir¹⁴⁵.

2.4.3. Bölgelerin İdaresi

¹⁴¹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-N-965-4.

¹⁴² **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-7.

¹⁴³ **ABCFM: NER**, Hand Book-Near East Relief, s.7, No: ABA132C027007.

¹⁴⁴ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-7.

¹⁴⁵ **NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1927**, Washington, Government Printing Office, March 14, 1928, s.16.

2.4.3.1. Yönetim Kurulları

NER Yürütme Kurulunun 19 Şubat 1920 tarihinde aldığı karar gereği, Heyet idaresindeki her bölgede bir yönetim kurulu oluşturulmuştur. Bu yönetim kurulları Heyet Yürütme Kurulu tarafından seçilmiş ve atanmıştır. Bölge Yönetim Kurulunun ayda bir veya gerekli görüldüğünde daha sık toplanması kararlaştırılmıştır. Bu toplantılarda bölge direktörlerinin yapılan çalışmalarla ilgili kurula rapor sunmaları ve kurulun da gerekli gördüğü talimat veya önerilerde bulunmaları istenmiştir. Kurul kararlarının düzenli bir şekilde New York merkeze gönderilmesi de ayrıca vurgulanmıştır¹⁴⁶. Yönetim kurullarının oluşturulmasında iki temel işlev öngörülmüştü. Bunlardan birincisi, yönetim kurullarının, bölge direktörlerin her zaman danışabilecekleri, kendilerine yakın ve kendilerini destekleyecek yetkin bir organ olarak çalışmalarıydı. Diğeri ise, yönetim kurullarının Yakın Doğu'da NER'i temsil eden ve bölgede New York merkez Yürütme Kurulunun kendilerini soruşturabileceği bir organ olarak çalışmasıydı¹⁴⁷.

Bu manada İstanbul Bölgesi Yönetim Kurulu Başkanlığını William W. Peet, sekreterliğini George H. Huntington yapmıştır. Frederick W. MacCallum da kurulda üye olarak görev almıştır. Beyrut Bölgesi Yönetim Kurulu Başkanı William H. Hall, Sekreter M. C. McGilvary'di. Bu kurulun üyeleri de Arthur A. Bacon, C. A. Dana, E. St. John Ward ve George C. Doolittle'dı. Kafkasya Bölgesi Yönetim Kurulu Başkanlığını Albay William N. Haskell yapmıştır. Bu kurulun sekreter ve üyeleri de Amerikan askeri personeli, doktor, hemşire ve NER çalışanlarından oluşmaktaydı. İran'da ise yardım çalışmalarını yürüten kurul Tebriz'deki Amerikan konsolosu Paddock ile bölgedeki Amerikan misyonierleri ve eğitimcilerinden oluşmaktaydı¹⁴⁸. İstanbul Bölgesi Yönetim Kurulu, 1923 yılı sonlarında oluşturulan yeniden

¹⁴⁶ **ABCFM: NER**, Minutes of the Meeting of the Constantinople Administrative Committee, Envelope, NER File, 1920-1921, No: ABA132C037004.

¹⁴⁷ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1920, S:2, B:10, F:1, 3-G-3, s.2-3.

¹⁴⁸ **NER, Minutes of Board of Trustees, October 1919-October 1920, Report of the Administrative Committee**, Appendix D, s.1-2.

yapılanma girişimiyle kaldırılmış, yerine Atina-İstanbul Bölgesi Danışma Kurulu getirilmiştir¹⁴⁹.

2.4.3.2. Direktörler

Yakın Doğu Yardım Heyeti, İstanbul merkezden yürüttüğü faaliyetlerini düzenli bir şekilde yapabilmek için Binbaşı Davis G. Arnold'u 5 Mayıs 1919'da direktör olarak atamıştı. Arnold, 1 Nisan 1920 tarihine kadar Heyetin Yakın Doğu'daki faaliyetlerinin temsilcisi olarak görev yapmıştı. Arnold'un 1920 yılı başlarında görevinden ayrılmak istemesinin de etkisiyle Heyet, 19 Şubat 1920 tarihli Yürütme Kurulu toplantısında Yakın Doğu'daki faaliyetlerini dört farklı idari bölgeye ayırmıştı. 1 Nisan 1920 tarihi itibarıyla her bölgeye Heyetin Yürütme Kurulu tarafından atanmış veya onaylanmış bir direktör atanmıştı. Direktörler, Heyet faaliyetlerinin bölgedeki yöneticisi olup bölge yönetim kuruluna bağlı çalışmışlardı. Doğrudan New York merkezdeki Yürütme Kurulu Sekreterliğine ve bağlı bulundukları bölge yönetim kuruluna rapor yazmakla vazifelendirilmişlerdir. Raporların haftalık yazılması ve raporlarda istasyonun masrafları, ulaşım, personel, tıbbi birim, yetimhane, gıda durumu ve mültecilerin geri yerleştirilmeleri konusunda detaylı bilgiler istenmiştir¹⁵⁰.

Bölge direktörleri, 1924 yılına kadar Heyetin Yakın Doğu'daki dört ayrı bölgesinde görevlerini ifa etmişlerdi. 1924 yılından itibaren ise Yakın Doğu'daki Heyet idari yapısının tekrar değişmesiyle bölge sayısı üçe düşürülmüştür. Bununla birlikte bu üç bölgenin de bağlı olduğu bir deniz aşırı genel direktörlük oluşturulmuştur. Genel direktörlük vazifesine de Barclay Acheson atanmıştır. Böyle bir genel direktörlük oluşturularak bölge yönetim kurulları ile danışma konseyleri arasındaki çalışmaların verimi arttırılmak istenmiştir. Bu sayede yardım

¹⁴⁹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-8.

¹⁵⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.1-2, No:ABA132C0103001-ABA132C0103002.

faaliyetlerinin yapıldığı bölgelerin gezildiği, çeşitli merkezlerdeki çalışmaların denetlendiği ve birimler arasında işbirliğinin sağlanmak istenildiği belirtilmiştir¹⁵¹.

2.4.3.3. Danışma Kurulları

NER bölge direktörleri, bölge Yönetim Kurulu temsilcileri ve Heyet Genel Sekreterinin katılımıyla 17-23 Ağustos 1923 tarihlerinde Atina'da düzenlenen yeniden yapılanma konferansında genel bir danışma kurulunun oluşturulması teklif edilmiştir. Konferansta, 19 Şubat 1920 tarihli deniz-aşırı idari yapılanmanın artık sürdürülebilir olmadığı belirtilmiştir. Anadolu'nun boşaltılması ve NER faaliyetlerinin büyük çoğunluğunun İstanbul'dan uzak yerlere kaydırılması neticesinde İstanbul'un merkezi konumunu yitirdiği düşünülmüştür¹⁵². Böylece İstanbul'daki yönetim kurulu işlevsizleşmiş ve kaldırılmıştır. Bu danışma kurulunun oluşturulması da NER Yürütme Kurulu'nun 27 Eylül 1923 tarihli toplantısıyla kabul edilmiştir.¹⁵³ Danışma kurulunun üyeleri, NER faaliyetlerinin yürütüldüğü çeşitli bölge ve merkezdeki sakinler arasından seçilmekteydi. Danışma kurulunun bölge direktörleriyle genel ilkeleri mütalaa etmek üzere, en az yılda bir kez bir konferansta toplanması istenmekteydi. Kurul üyeleri isterlerse daha sık da toplanabilmekteydi ve konferansın yer ve zamanını da kurul başkanı belirlemekteydi. Herhangi bir danışma kurulu üyesi istediği zaman kurul başkanına herhangi bir sorunu getirebilmekte, kurul başkanı da dikkatine sunulan bu konu üzerine özel toplantılar düzenleyebilmekte ve önerileri NER Yürütme Kurulunun değerlendirmesine sunabilmekteydi. Bölge direktörleri, kendi bölgelerinin danışma kurulu üyeleriyle yakın ilişki içinde olmaktaydı. Ayrıca danışma kurulu üyelerinden herhangi biri, NER'in deniz aşırı faaliyetleri yönetimi ile ilgili istedikleri bilgiyi talep edebilmekteydiler. Son olarak, danışma kurulu üyeleri kendi bölgelerindeki tüm işlerle ilgili bölge direktörüne danışmanlık yaparak yerel bir danışma kurulu gibi de

¹⁵¹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925, S:2, B:9, F:5, 7-II-G.O.-1103-4.

¹⁵² **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-8.

¹⁵³ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-865-4.

hizmet edebilmektedirler. Bu amaçla bölge danışma kurulu, NER Yürütme Kurulunun da onayıyla, bölgenin diğer sakinleriyle işbirliği yapabilmektedir¹⁵⁴.

2.4.3.4. Bölge Konseyleri

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin 1924 yılındaki yeniden yapılanması sonrasında her bölgede bir de bölge konseyi denilen bir birim oluşturulmuştur. Birimin başı NER Yürütme Kurulu tarafından veya bölge direktörü tarafından atanmıştır. Bölge konseylerinin görevi, bölge direktörüne danışmanlık yapmak ve bölgenin idaresinde kendisiyle işbirliği yapmak olarak belirlenmiştir. Bölge konseylerinin en az ayda bir kez ve tercihen de on beş günde bir düzenli olarak toplantı yapmaları istenmektedir. Toplantı tutanakları da New York'taki NER Yürütme Kuruluna gönderilmektedir. Bu tutanaklar hem denizaşırı danışma kurulu hem de Yürütme Kurulu üyelerine sunulmaktaydı¹⁵⁵.

2.5. Personeli

Yakın Doğu Yardım Heyeti, Türkiye'de faaliyetlerine başladığı ilk yıllarda yardım dağıtım işini sahadaki misyonerler, özellikle Amerikan Board misyonerleri, aracılığıyla yapmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Amerika'dan ardi ardına gönderilen yardım gemileriyle yeni çalışanlar da gönderilmeye başlanmıştır. Türkiye'ye, 1919 yılı başlarında, *Pensacola* gemisiyle Yakın Doğu'da çalışmak isteyen 40 gönüllü Heyet personeli gelmişti¹⁵⁶. Ancak NER, esas çıkarmayı 250 NER personelinin yer aldığı *Leviathan* gemisiyle yapmıştı¹⁵⁷. Heyet, Ağustos 1919 tarihinde Amerikan Kongre kararıyla kurumsallaşması sonrası hızla büyümüş ve yeniden organize olmuştur. İlk önce de artan personel ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Bir taraftan bölgedeki Amerikan subayları Heyet yönetiminde kullanılmaya başlanmış diğer taraftan Amerika'dan sivil çalışanlar işe alınıp bölgeye

¹⁵⁴ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-8.

¹⁵⁵ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-7.

¹⁵⁶ George E. White, **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**, çev. Cem Tarık Yüksel, İstanbul, Enderun Yayınevi, 1995, s.230.

¹⁵⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 2, 10 Ocak 1920, s.1, No: ABA132C0202001-19200110.

gönderilmiştir¹⁵⁸. 1920 yılı sonuna kadar misyoner kökenli personele ilaveten 270 sivil personel daha işe alınmıştır. Böylece 1920 yılsonu itibariyle Yakın Doğu'ya aralarında doktor, cerrah, hemşire, mühendis, öğretmen, çiftçi, tamirci, vs. toplam 711 Amerikalı ve Kanadalı personel gönderilmiştir¹⁵⁹. Bu dönemdeki NER personeli, Yakın Doğu'daki Amerikan kurumlarında, kolejlerinde ve misyoner organizasyonlarında yöneticilik yapmış ve yapmakta olan kişilerden oluşmuştur. Tabii bu kişiler rastgele seçilen kişiler olmayıp Yakın Doğu'yu iyi bilen, Heyet adına şartları iyi analiz eden kişilerden seçilmişlerdir¹⁶⁰. Diğer bir deyişle Yakın Doğu'da görev yapmış veya yapmakta olan misyoner, tüccar ve konsolosluk görevlileriydiler. Nitekim Heyet çalışanları, Amerikan Board misyonerlerinin yaptığı gibi gönderdikleri raporlarda bulundukları şehirlerin sosyal, siyasi ve dini yapısını inceledikleri gibi bölgenin iktisadi yapısını da incelemiş ve yatırımcılara ticari fikirler vermişlerdi. Örneğin, Konya'da 1920 yılına ait bir raporda, insanların yeni ürünleri satın almaktaki isteklerinin yüksek olduğunu, Singer dikiş makineleri veya Ford motorlu taşıtlarının burada bir şubesinin açılmasının karlı olacağını belirtmişlerdi¹⁶¹.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, 1922 yılı itibariyle Türkiye coğrafyasını yavaş yavaş terk etmeye başlamış, idaresi altındaki yetimhaneleri kapatıp yetim çocukları da başka coğrafyalardaki yetimhanelerine nakletmişti. Aynı dönemde Heyetin topladığı paralar da yıldan yıla azalmaktaydı. Bu küçülmenin personele de yansıdığı görülmektedir. Nitekim 1922 yılında NER personel sayısı 255'e düşmüştür.

Tablo 0.11. NER 1922 Yılı Personel Dağılımı.

Bölge	Doktor	Hemşire	Yardım Çalışanı	Toplam

¹⁵⁸ Daniel, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin faaliyette bulunduğu yerlerde kullandığı asker kökenli personel ile sivil personel arasında bir takım farklılıkların olduğu iddia etmiştir. Örneğin, asker kökenlilerin yardım ettikleri insan sayısına göre değil de harcadıkları yardım parasına göre başarılarını ölçtüklerini ve de geçici olduklarından yönetimde sık kesintilerin meydana geldiğini söylemiştir. Sivil kanatta çalışanların ise mültecilere yardım etmeye kendilerini adamaktan ziyade dünyayı görmekle ilgilendiklerini ifade etmiştir. Hatta bir keresinde yanlış fon dağıtımı nedeniyle 6 Heyet çalışanının Amerikan konsolosluk görevlilerince tutuklandığını belirtmiştir. Daniel, **American Philanthropy...**, s.157.

¹⁵⁹ **MRL2: NERCR**, Near East Relief, 1920-1922, S:2, B:8, F:1, s.3.

¹⁶⁰ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.5.

¹⁶¹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 7, 14 Şubat 1920, s.3, No: ABA132C0207003.

Kafkasya	5	9	78	92
İstanbul	6	5	60	71 ¹⁶²
Suriye	6		34	40
Yunanistan	1	11	35	47
İran			5	5
TOPLAM				255

Kaynak: MRL2: NERCR, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, 5-II-G.O.-990-28, s.28.

Heyetin 1922 yılında, 44'ü tıbbi çalışan olmak üzere toplam 255 personelinin büyük çoğunluğu 92 kişiyle Kafkasya ve ardından 71 kişiyle İstanbul Bölgesi'nde yer almaktaydı. 1923 yılında Heyet, İstanbul Bölgesini fiili olarak kapatarak dört olan bölge sayısını üçe düşürmüştü. Personelin bir kısmı diğer bölgelere kaydırılırken muhtemeldir ki sözleşmeleri sona eren personelin de sözleşmeleri yenilenmemiştir. Böylece, 1923 yılı sonunda Heyetin deniz aşırı bölgelerdeki personel sayısı, 8'i doktor ve 21'i hemşire olmak üzere toplam 166'ya düşmüştür¹⁶³. Bir sonraki yıl ise, 1924 yılında, NER personel sayısının 21'i tıbbi personel olmak üzere toplam 129 Amerikalı personel olduğu belirtilmiştir¹⁶⁴.

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, kendisi adına çalışan personelinin sözleşme, maaş, tatil gibi konularda herhangi bir boşluk kalmayacak şekilde yönetmeye çalışmıştır. Tüm personelle ayrı ayrı sözleşmeler imzalanmış, personelle ilgili hemen hemen her konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Örneğin, 1 Kasım 1919 tarihli Heyet bülteninde bu konuda şöyle yazılmaktaydı:

“1. Sözleşme personel çalışma sahasına vardığında başlar. Belirli bir tarih yazılmamış sözleşmelerde, tazminat New York'tan hareketle başlar. Bu kurala uymak istemeyen personel, Amerika'ya döndüğünde konuyu New York merkez ofise taşıyabilir. Türkiye'deki hizmet şartı Türkiye'ye vardktan sonra başlar ve bir yıldır.

2. Sözleşmesi gereği Amerika'ya veya Fransa'ya dönecek personel, mümkün olan en kısa yolla gidecektir. Ancak önemi ve değerine göre bazı personelin belirlenen rota dışında istediği yere dönmesine izin verilecektir.

3. Bu ofisin koyduğu hükümlere göre, personel tarafından aksi belirtilmedikçe, personelin dönmek istediği farz edilecektir.

¹⁶² Başka bir belgede, Türkiye'deki tüm istasyonlarda toplam personel sayısının 1922 yılı başında 77 iken yıl içinde 145'e yükseldiği ve yıl sonunda ise 42'ye düştüğü belirtilmiştir. **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7, 5-II-G.O.-1219-1.

¹⁶³ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-862-22.

¹⁶⁴ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925, S:2, B:9, F:5, 7-II-G.O.-1088.

4. Kullanılmayan tatil veya izinler nakde dönüştürülmeyecektir. Tatil günleri toplanmayacak ve aktarılmayacaktır. Personele tatil veya izin zamanı herhangi bir ücret ödenmeyecektir. Bunun istisnası direktörün uygun gördüğü kişilerdir. Bu durumda o personelin yokluğunda bulunduğu birimin tasarruf yapabiliyor olması gerekmektedir. Ayrıca personel başka bir istasyonu ziyaret ettiğinde masraflar o personelin bağlı olduğu kendi idari kurula aittir.

5. Amerika'ya dönen tüm personelin yanında finansal durumunu gösterir formun olması gerekir. Personel vardığında bu formu New York ofise sunacaktır. Ve harcanmayan paralar orada Heyete geri verilecektir. İlave masrafların olduğu durumlarda da personele gerekli ödeme yapılacaktır. New York merkez ofisi, evi New York'tan uzak olan personelle anlaştığı durumlarda personelin ulaşımını karşılayacaktır¹⁶⁵.

Heyet, 19 Şubat 1920 tarihli yönetim kurulu toplantısında personel alımıyla ilgili yeni düzenlemelerde bulunmuştur. Buna göre, tüm yeni personel alımının New York'tan yapılması veya New York merkez tarafından onaylanması gerektiği belirtilmiştir. Yakın Doğu'daki bölge direktörlerine personel alımıyla ilgili talimatlar verilmiştir. New York'tan değil de başka bir yerden doğrudan çalışma sahasına giden personel ile ilgili detaylı bilgiler istenmiştir. Bu kişilerin derhal merkeze bildirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, Amerika'ya dönen personel için de bölge direktörünün imzalayıp onayladığı bir belge verilmesi bildirilmiştir. Personelin kendisinin de imzaladığı bu belgede personelin dönüş sebebi ve varsa Heyete olan alacak-borç dökümünün de yer alması gerektiği ifade edilmiştir¹⁶⁶.

Sahada çalışan tüm Heyet personelinin uyması gereken kurallardan da söz edilmiştir. Bunlardan biri, Heyet personelinin takması gereken bir işaret/brövenin oluşudur. Katı bir şekilde uygulanması istenen bu kurala sadece Heyet üyelerinin değil, Amerika veya Fransa'dan Heyetle bağlantılı olarak gelen ancak Heyet üyesi olmayan kişilerin de uyması istenilmiştir. İstisnai durumlarda doktor ya da alanında uzman olup Amerikalı olmayan kişiler de bu kurala dâhil edilmiştir. İstanbul ofisinin hazırladığı küçük keçeden yapılma hilal şeklinde bir işaretin üzerinde "Yakın Doğu Yardım Heyeti Çalışanı" (ACRNE EMPLOYER) yazmakta olduğu belirtilmekteydi. Bunu, Heyet şoförleri ve diğer yerli çalışanlar da kullanmaktaydılar. Her ünitenin bunun gibi işaretler tasarlayabileceği de ifade edilmiştir. Bu kurala bu kadar önem

¹⁶⁵ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 22, 5 Haziran 1920, s.5-6, No: ABA132C0122005-ABA132C0122006.

¹⁶⁶ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1920, S:2, B:10, F:1, 3-G-3, s. 4-7.

atfedilme sebebinin güvenlik olduğu belirtilmiştir. Çünkü bu işareti taşıyan kişilere kimsenin bile isteye zarar vermeyeceği düşünülmekteydi¹⁶⁷.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, kendisi adına çalışan personelinin faaliyette bulundukları yerlerde davranışlarına da dikkat etmeleri gerektiğini bildirmiştir. Personele, kendilerinin NER'i yani Amerika'yı temsil ettikleri hatırlatılmış ve olumsuz davranışlara yer vermemeleri hususunda uyarılarda bulunulmuştur. Hatta bununla bağlantılı olarak bir dönem alkollü içki tüketmeleri bile yasaklanmıştır. Barton imzalı bir yazıda bazı personelin alkollü içecekler nedeniyle sarhoş oldukları ve bu nedenle taşkınlık yaptıkları söylenmiştir. Bunun da Heyetin itibarını zedelediği ve onları utandırdığı belirtilmiştir. Amerika'nın Yakın Doğu'daki itibarının herhangi bir Heyet çalışanı tarafından bozulmaması gerektiği ve düşüncesizce hareket edilmemesi gerektiği istenmiştir. Bu düzenlemeye tüm personelin uyması gerektiği de vurgulanmıştır¹⁶⁸.

Tüm bunların yanı sıra NER, kimi personeline ödülleri de vermiştir. Heyet, görev süresi sona eren ve Amerika'ya dönen bazı çalışanlarına törenle madalya takdim etmiştir. Örneğin, 9 Ocak 1922 tarihinde görev alanlarından dönen 20 saha çalışanını New York Town Hall'da altın madalya vererek onurlandırmıştır. Madalyaları NER Genel Sekreteri Charles V. Vickrey vermiştir. Törende ayrıca Henry Morgenthau, Talcott Williams ve James Barton da konuşmalar yapmışlardır¹⁶⁹. Muhtemeldir ki bu tarz etkinliklerle hem görev süresi sona eren personel onurlandırılmış hem de mevcut personel motive edilmek istenmişti. Diğer taraftan da bu etkinliklerle Amerikan kamuoyunda NER gündemde tutulmaya çalışılmış ve Heyet adına propaganda yapılmaya devam edilmişti.

2.5.1. Personel Maaşı

NER tarafından görev bölgesine gönderilen veya bölgede olup NER çatısı altında çalışan tüm personele düzenli olarak maaş ödenmiştir. Maaşlar dolar bazında hesaplanmış ancak maaş ödemeleri personelin gittiği ülkenin para birimiyle

¹⁶⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 12, 20 Mart 1920, s.2, No: ABA132C0112002.

¹⁶⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 14, 3 Nisan 1920, s.5, No: ABA132C0114005.

¹⁶⁹ "Medals For Relief Work", **The New York Times**, 9 Ocak 1922, s.21.

yapılmıştır. Diğer bir deyişle Türkiye'ye gönderilen personel, maaşını “lira” olarak almıştır. Ayrıca, maaşlar o günkü kur üzerinden liraya çevrilerek yapılmıştır. Örneğin, tüm yerel ünitelere gönderilen yazıda, personelin Eylül 1919 ayı maaşları ödenirken, 1 doların 85 kuruş olduğunu, bir sonraki bilgilendirmeye kadar ödemelerin bu kurdan yapılması gerektiği söylenmiştir. Tüm bireysel havalelerin de aynı kurdan yapılması gerektiği belirtilmiştir¹⁷⁰. Ancak dolar-lira kuru sabit tutulmamış ve ekonomik dalgalanmalar olduğunda kurda değişikliğe gidilmiştir. Örneğin, bir ay sonra, Ekim 1919'da para kurundaki dalgalanmalar nedeniyle personel maaşları ve bireysel havalelerde 1 dolar, 85 kuruş yerine 80 kuruş olarak belirlenmiş ve ödemeler bu kur üzerinden yapılmıştır¹⁷¹.

NER adına çalışan personelin maaşı, yaptığı işe, konumuna, uzmanlık alanına ve çalışma süresine göre farklılık göstermiştir. Bu manada, 25 Nisan 1921 tarihi itibarıyla, İstanbul ve Kafkasya bölgelerinde çalışan bazı personel ve aldıkları maaş şöyleydi: Heyet adına çalışan genel personele ilk yıl için 50 dolar, ikinci yıl için 75 dolar, üçüncü yıl için 100 dolar aylık maaş ve ilave iaaşe ücreti verilmiştir. Yaptığı işte teknik uzmanlığı olan çalışanlar, aylık 75 ile 150 dolar arasında bir ücret ve ilave iaaşe ücreti almışlardır. Kızılhaç hemşirelerinin aylıkları için ise ilk altı ay 70 dolar, ikinci altı ay 80 dolar, üçüncü altı ay 90 dolar ve dördüncü altı ay da 100 dolar ve ilave iaaşe ücreti olarak kararlaştırılmıştır¹⁷². Başhemşirelere ise diğer hemşirelerden 20 dolar daha fazla verilmiştir. Örneğin, başhemşire Emma Wood'un maaşı 1 Eylül 1920 tarihinden itibaren 20 dolar arttırılmış ve aylık maaşı 100 dolara yükseltilmiştir. Başhemşirelerin maaşı her altı ayda bir 10 dolar arttırılmış ve bu 120 dolar olunca sabitlenmiştir¹⁷³.

Heyetin istasyon yöneticileri de maaş olarak aylık 100 dolar ile 200 dolar arası bir ücret ve ilave iaaşe ücreti almışlardır. Örneğin, Adana'da daha önce Lord Mayor's Fund Direktör Yardımcısı olarak görev yapan C. E. Hudson, 1 Haziran 1921 tarihi

¹⁷⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 14, 3 Nisan 1920, s.4, No: ABA132C0114004.

¹⁷¹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 18, 8 Mayıs 1920, s.2, No: ABA132C0118002.

¹⁷² **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1921, S:2, B:10, F:7 içinde Minutes of the Special Meeting of the Constantinople Administrative Committee of the NER, 20 Mayıs 1921, 3 N-1823 s.5.

¹⁷³ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1921, S:2, B:10, F:7 içinde Minutes of the Regular Meeting of the Constantinople Administrative Committee of the NER, 20 Mayıs 1921, 3 N.-1823, s.6.

itibariyle, NER Adana yöneticisi olarak aylık 125 dolar maaş ve ilave iâşe ücreti ile atanmıştı. Yine aynı tarihlerde, daha önce Amerikan Kızılhaç'ı adına çalışan Barton F.Plimpton, NER İstanbul Bölgesi tarafından iç bölgelerdeki istasyonlardan birinde direktör olarak görevlendirilmek üzere aylık 150 dolar maaş ve ilave iâşe ücreti ile işe alınmıştı. Samsun yöneticisi Van Toor'un maaşı ise aylık 200 dolar maaş ve ilave iâşe ücreti olacak şekilde yükseltilmişti. Ancak direktör maaşlarının belirlenen maaş aralığı üzerinde olduğu durumlar da meydana gelmişti. Bu durumda da Heyet, geçici sözleşmeler yapmış ya da bu personelle sözleşme yenilememişti. Örneğin Harput'a yönetici olarak atanan Walter Curt ile altı aylığına, 1 Mayıs-31 Ekim 1921 arası, aylık 300 dolar maaş için anlaşma yapılmıştır. Walter Curt'un istediği bu maaş biraz fazla olmalı ki, kendisine Ekim ayı sonunda görevinin sona ereceğinin ve yerine yeni direktör atanacağını bildirilmesi istenilmişti¹⁷⁴. Bu meblağlar dışındaki maaşlar söz konusu olduğunda ise maaşların onaylanması personelin bağlı olduğu bölgenin idari kuruluna bırakılmıştır¹⁷⁵.

2.5.2. Personele Sağlanan Olanaklar

Yakın Doğu Yardım Heyeti, personeline düzenli maaş ödemenin yanı sıra çalışanlarından azami seviyede verim alabilmek için onların her türlü ihtiyacını da karşılamaya çalışmıştır. Bunlardan biri personelin kıyafet gereksinimidir. Heyet, personeline görev yaptığı bölge koşullarına uygun giysiler göndermiştir. Ancak bazı durumlarda aksilikler olmuş ve bunun üzerine alternatif yollar önerilmiştir. Örneğin, 1919 yılının Kasım ayında, personel için Amerika'dan kışlık kıyafet sipariş edilmiş ancak gelen kıyafetler kış koşullarına uygun olmayan yazlık ince kıyafetler olunca New York'tan yenileri istenmiştir. Tabii bunların gelmesi günün koşulları içinde uzun zaman alacağından personelin kendi kışlık kıyafetini istasyonlarındaki

¹⁷⁴ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1921, S:2, B:10, F:7 içinde Minutes of the Regular Meeting of the Constantinople Administrative Committee of the NER, 3 N.-1883, s.1.

¹⁷⁵ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1921, S:2, B:10, F:7, 3 N.-1773, s.2.

endüstriyel merkezlerde dikmesi önerilmiştir. Buna imkân bulamayanların ise diğer istasyonlarla iletişime geçmeleri tavsiye edilmiştir¹⁷⁶.

Heyetin personeline sağladığı imkânlardan biri de haberleşme olmuştur. Personelin mektup veya kartpostal gibi posta gönderimi için, masraflar personele ait olmak kaydıyla¹⁷⁷, kuryeler tutulmuştur. Örneğin, bu kuryelerden biri, 21 Haziran 1919 tarihli bir açıklamaya göre, beş günde bir Halep'e doğru yola çıkmaktaydı. Kurye, Halep güzergâhı üzerindeki tüm istasyonlarda durmakta ve Halep'e ulaştıktan sonra aynı güzergâhla derhal tekrar İstanbul'a dönmekteydi. Ancak mektuplar iç bölgelere gönderilirken yine de aksamalar meydana gelmiştir. Personel bu durumdan şikâyetçi olmuştur. İstanbul merkez ofisi de bu sorunların üstesinden gelmek adına her türlü imkânı kullandığını belirtmişse de günün koşulları nedeniyle bu aksamaların önüne her zaman geçememiştir¹⁷⁸.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, kendi adına sahada çalışan personelinin sağlık durumuyla da ilgilenmiştir. Personel, Heyet doktorları tarafından düzenli bir şekilde sağlık kontrolünden geçirilmiştir. Faaliyetlerin aksamaması personelin sağlıklı olmasıyla ilgili olduğundan günün koşullarında personelin sağlıklı kalması için bazı tavsiyelerde bile bulunulmuştur. İstanbul Ünitesinden Dr. R. Graff tarafından hazırlanan öneriler tüm personele bildirilmiş ve personelin düzenli bir hayat sürmesi söylenmiştir. Graff'ın önerileri şunlardı:

- “1. Düzenli yemek yiyin. Öğleyin bir buçuk saat, yemekten sonra ise yarım saat dinlenin. Akşam yemeğini atlamayın veya geç yemeyin. Yavaş yiyin.
2. Temizliğinden emin olmadığınız sürece veya kaynatılmamış suları hiçbir yerde içmeyin. Restoranlarda pişmemiş yiyecekler yemeyin.
3. Düzenli egzersiz yapın.
4. İş günleri erken yatın.
5. Sofrada iş konuşmayın. Mümkünse iş atmosferini eve taşımayın.

¹⁷⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 24, 15 Kasım 1919, s.4, No: ABA132C0124004.

¹⁷⁷ Heyet İstanbul merkez ofisinin, personelinin Amerika'ya göndereceği mektupların posta ve pul masrafını kısa bir süreliğine üstlendikten sonra bundan vazgeçmişti. Öyle ki, 5 Temmuz 1919 tarihinde pulsuz ve posta gönderim ücreti olmayan mektupları sahiplerine geri iade edeceğini açık bir şekilde personeline duyurmuştur. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 5, 5 Temmuz 1919, s.5, No: ABA132C0105005.

¹⁷⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.5, No: ABA132C0103005.

6. Hastalandığınızda, özellikle sindirim rahatsızlıklarında derhal Heyet doktorlarına başvurun.

7. Kızılhaç'ın tatil planını uygulamanız tavsiye edilir. Buna göre her altı ayın sonunda bir hafta tatil yapın”¹⁷⁹.

2.6. Bütçesi

NER, Morgenthau'nun çağrısıyla sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilere yardım etmek için geçici olarak 100 bin dolarlık bir yardım toplamakla yola çıkmıştır. Ancak yardım toplama faaliyetleri hem çeşitlenmiş hem de geniş bir yelpazeye yayılarak kalıcı hale gelmiştir. 15 yıl boyunca faaliyetlerde bulunan Heyet, Barton'un ifadesiyle toplamda 116 milyon dolarlık bir bütçeyi yönetmiş bir organizasyon haline gelmiştir¹⁸⁰. 1915 yılının Ekim ayında çeşitli bağışlar aracılığıyla yardım toplamaya başlayan Heyet, yılsonunda toplam 176.929 dolar para toplamıştır. Toplanan paranın tamamı İstanbul, Tiflis ve Tebriz'e gönderilmiştir. Yardım taleplerinin artmasıyla para toplamak amacıyla daha büyük ve çeşitli kampanyalar düzenlenmiştir. Böylece daha büyük meblağda paralar toplanabilmiştir¹⁸¹.

Tablo 0.12. 1915-1923 Yılları Arası Toplanan Bağışlar.

Yıllara Göre Toplanan Paralar	
Yıl	Meblağ
1915	176.929
1916	2.404.000
1917	6.000.000
1918	7.022.000
1919	19.485.000
1920	13.052.000
1921	7.270.000
1922	10.714.000
1923	8.508.000

Kaynak: James Levi Barton, **Story of the Near East Relief (1915-1930): An Interpretation**, New York, Macmillan Company, 1930, s.408-409.

¹⁷⁹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 19, 11 Ekim 1919, s.4, No: ABA132C0119004.

¹⁸⁰ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.xi.

¹⁸¹ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.408-409.

1923 yılından sonra yardım ihtiyacı azalmaya başlayınca toplanan meblağ da aynı doğrultuda azalmaya başlamıştır. Sonraki iki yılda da toplanan para ortalama 4,5 milyon dolar olmuştur. 1929 yılında Heyet yardım toplama kampanyalarını elinde belli bir meblağ para kaldığı halde sona erdirmiştir. Gerekçesi de deniz aşırı yardım edilecek acil bir durumun olmaması ve açıkta kalan herhangi bir yetim çocuğun olmamasıydı¹⁸². Bakmakta oldukları yetim çocukların kendi kendilerine yetecek seviyeye gelene kadar az bir paraya ihtiyaç olduğunu ve kampanyanın da bunun için düzenlendiğini belirterek 4 Ocak 1929 tarihli son yönetim kurulu toplantısıyla varlıklarını sona erdirmişlerdir¹⁸³.

NER yönetim kurulunun kullanım yetkisine verdiği bütçe iki kısma ayrılmıştı. Birinci kısmı denizaşırı ülkelere yapılan yardım dağıtımlarıydı. Bunun için de yapılacak tahmini yardım, her bölgedeki finans ve tedarik bölümü yöneticisi ile bölge direktörü tarafından hazırlanmakta ve New York merkez ofisten talep edilmekteydi. Bütçenin ikinci kısmı ise propagandalar, kampanyalar, ofis masrafları vb. giderler için ayrılan kısımdı. Bu iki bütçe, deniz aşırı operasyonlar direktörünün ofisinde birleştirildikten sonra bir kopyası New York merkezdeki finans denetçisine gönderilmekteydi. Böylece deniz aşırı yerlerdeki yardım ihtiyacı ile masraflar toplam bir şekilde merkez New York'tan talep edilmekteydi¹⁸⁴.

Tüm bu bütçenin muhasebe işleri için özel bir şirket tutulmuştu. Bu amaçla NER, 22 Ocak 1918 tarihli yıllık toplantısında aldığı karar gereği muhasebe işlerini Hurdman and Cranstoun adlı mali müşavirlik şirketine vermiştir. Heyetin finansal işlemlerinin sürekli denetim, gözetim ve teftiş işlerinin de verildiği bu şirketin kamu muhasebecileri sertifikasına sahip olduğu ifade edilmiştir. 4 Haziran 1918 tarihinde mali müşavirlik şirketi yapmış olduğu ilk teftişin ardından yazdığı raporda, Heyetin belirttiği gibi yardım amacıyla topladıkları her doların bu amaç doğrultusunda kullanıldığını belirtmiştir. Şirketin bildirdiğine göre yardım amacıyla toplanan 30.537,62 dolardan daha fazla para toplanmış ve dağıtılması gereken yerlere

¹⁸² Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.409-410.

¹⁸³ "Asks Funds To Finish Near East Relief", **The New York Times**, 5 Ocak 1929, s.25.

¹⁸⁴ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s. 404.

gönderilmiştir¹⁸⁵. Ayrıca Heyet yönetiminin hem Amerika'da hem Asya'daki tüm masraflarının, yardım fonlarından bağımsız bir şekilde ve kişisel olarak karşılandığı ifade edilmiştir¹⁸⁶. Muhtemeldir ki bu kişi, Barton belirttiği üzere uzun yıllar boyunca New York'taki tüm ofis masraflarını karşılayan Cleveland H. Dodge idi¹⁸⁷.

Tablo 0.13. Hurdsman & Cranstoun'un 31 Mayıs 1918 Tarihli Teftiş Özeti.

YARDIM DAĞITIMI (dolar)	
Suriye'ye (Halep üzerinden)	2.310,00
Suriye'ye (Sayda üzerinden)	250,00
Kahire'ye (Mısır üzerinden)	30.674,00
Filistin'e (Kudüs üzerinden)	420.000,00
Anadolu'ya (İstanbul üzerinden) (50 adet iç dağıtım merkezine ulaştırılarak)	3.573.179,91
Mezopotamya'ya (Bağdat üzerinden)	50.000,00
Kafkasya'ya (Tiflis üzerinden)	2.752.953,16
İran'a (Tebriz üzerinden)	1.731.570,00
İran'a (Tahran üzerinden)	540.000,00
Suriye'ye (Beyrut üzerinden)	1.315.000,00
Port Said, Mısır'a	5.000,00
İsviçre'deki Ermenilere (Cenevre üzerinden)	10.000,00
Yunanistan'a (Atina üzerinden)	500,00
Yunanistan'a (Selanik üzerinden)	2.000,00
İran Komisyonu'na	50.000,00
Bireysel Yardım (doğrudan)	4.767,26
TOPLAM TAHSİSAT	10.488.204,33
Bağışlar	
Genel Yardım	10.334.060,22
Bireysel Yardım	99.739,64
TOPLAM	10.433.799,86
Faiz	
Genel Yardım Fonları	30.330,22
Bireysel Yardım Fonları	207,40
TOPLAM	30.537,62
TOPLAM GELİR	10.464.337,48
İcra Kurulu, gelir fazlası yardım fonlarını aktarmaya yetkilidir.	23.866,85
	10.488.204,33

Kaynak: MRL2: NERCR, Armenia Relief Publications and Clippings, S:1, B:5, F:2, adlı dosya içinde.

¹⁸⁵ MRL2: NERCR, Armenia Relief Publications and Clippings, S:1, B:5, F:2, adlı dosya içinde.

¹⁸⁶ MRL2: NERCR, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918, S:1, B:3, F:12, adlı dosya içinde.

¹⁸⁷ Barton, *Story of the Near East Relief...*, s. 9.

Şirket teftiş özetinin sonunda 23.866,85 dolarlık bir meblağın fazla verdiği ve yine Yürütme Kurulu tarafından bu meblağın da havale edildiği ifade edilmiştir¹⁸⁸. Hurdman ve Cranstoun adlı mali müşavirlik şirketinin 1 Haziran 1930 tarihli raporunda ise, NER'in 30 Haziran 1929 tarihine kadar yapmış olduğu tüm işlemler ile ilgili bir özet çıkarılmıştır. Buna göre ülke genelinde toplanan tüm bağışlar eyalet ve bölge birimleri aracılığıyla gönderilmiştir. Bu eyalet ve bölge ofisleri de işlem masraflarını toplanan bu paralardan düşmüş ve kalanını merkez ofislere havale etmişlerdir. Buna göre tüm merkez birimlerin toplam geliri 91.146.212,04 dolardır. Tabi bu meblağa Amerika Birleşik Devletleri Tahıl Kurumu'nun yapmış olduğu tahıl yardımları ve Amerikan Yardım İdaresi'nin katkıları dâhil değildir. Şirket, Amerika'daki Heyet merkezinin gelirlerini ve masraflarını denetlediklerini ancak ne Heyetin eyalet ve bölge birimlerinin masraflarını denetlediklerini ve ne de fonlar dışında deniz aşırı bölgelerde Yürütme Kurulunun tasarrufu altındaki masrafları denetlediklerini ifade etmiştir¹⁸⁹.

Tablo 0.14. Hurdman & Cranstoun'un 30 Haziran 1929 Tarihli Teftiş Özeti.

YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ GELİR ÖZETİ (dolar)	
New York Merkez Ofisin Brüt Topladığı Miktarla Beraber Genel Yardım Amacıyla Gönderilen Toplam Para	83.773.693,98
Belirli Kişiler Adına Doğrudan Gönderilen Toplam Para	4.120.278,73
İşletme Masraflarını Ödemek İçin Eklenen Miktar	2.076.321,25
Faiz Ve Diğer Kaynaklardan Gelen Gelir	1.175.918,08
TOPLAM	91.146.212,04
YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ GİDER ÖZETİ	
Kafkasya Bölgesine yardım amacıyla gönderilen meblağ	28.017.554,80
İstanbul-Türk Bölgesine Yardım Amacıyla Gönderilen Meblağ	20.551.696,54
Atina-Yunan Bölgesine Yardım Amacıyla Gönderilen Meblağ	5.709.087,84
Suriye-Filistin Bölgesine Yardım Amacıyla Gönderilen Meblağ	12.527.957,39
İran-Mezopotamya Bölgesine Yardım Amacıyla Gönderilen Meblağ	7.736.176,75
Mülteci Transferi Ve Bulgaristan, Mısır, Vs. Yerlere	667.328,96
Muhtelif Kalemler	316.341,50

¹⁸⁸ **MRL2: NERCR**, Armenia Relief Publications and Clippings, S:1, B:5, F:2, adlı dosya içinde.

¹⁸⁹ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.439.

Yardım Malzemelerinin Nakliye Ve Diğer Masrafları	7.085.660,44
Geliştirilmiş İşletme Sermayesi	165.000,00
Heyet Merkezinin Yönetim, Denetim Ve Reklam Masrafı	6.944.378,11
TOPLAM	89.721.182,33

Kaynak: James Levi Barton, **Story of the Near East Relief (1915-1930): An Interpretation**, New York, Macmillan Company, 1930, s.438-439.

Heyetin on beş yıllık faaliyeti boyunca toplam geliri 91.146.212,04 dolar olmuştur. Yine aynı süre boyunca toplam 89.721.182,33 dolar gideri olmuştur. Heyetin elinde nakit, yatırım ve demirbaş değeri toplam 1.425.029,71 dolar kalmıştır. Barton da, bu 91.146.212,04 dolarlık meblağa, on beş yıllık süre boyunca piyasa koşullarında ücretsiz verilen gıda yardımlarını, kullanılan bina ve arazilerin kira bedellerini, yapılan gönüllü hizmet bedelini ekleyip toplamda yaklaşık 25 milyon dolardan fazla bir bedel ilave etmiştir. Böylece NER'in on beş yıllık faaliyeti süresince 116 milyon dolardan daha fazla bir değer ürettiğini ifade etmiştir¹⁹⁰. Diğer taraftan NER bir şirket gibi yönetilmiş¹⁹¹, faiz ve diğer kaynaklardan toplam 1.175.918,08 dolar gelir elde etmiştir. Heyet, elde ettiği gelirleri bankacılık sektöründe ve yatırım alanlarında değerlendirmeyi bilmiştir. Bağışlar büyük oranda devlet bankalarına yatırılmıştır. Fonlar, NER Veznedarı Cleveland H. Dodge adıyla bankalara aktarılmış ve günlük bakiyelerden faiz elde edilmiştir. Fonlar belli aralıklarla New York'a aktarılmış ve yeterli nakit bakiye içerecek şekilde acil borçları karşılamak üzere faizde tutulmuştur. Acil ihtiyaçlardan arta kalan paralarla %6 oranlarına kadar faiz elde edilecek şekilde ABD hazine senetleri alınmıştır. Özgürlük tahvilleri ve diğer menkul değerler Farmers' Loan and Trust Company adlı şirkete gözetim hesabıyla yatırılmıştır. Tüm bu parasal faaliyetler gerçekleştirilirken Heyet mensupları döviz kurunu da düzenli bir şekilde takip etmiş ve özellikle

¹⁹⁰ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.414.

¹⁹¹ Heyet bir şirket gibi yönetilmiş, kar-zarar oranına oldukça dikkat etmişti. Örneğin, 16 Ocak 1919 tarihinde New York'tan İstanbul'a doğru yola çıkan Western Belle yardım gemisi, taşıdığı malzemelerin bir kısmını önce Beyrut'a uğrayıp boşaltmış ardından İstanbul'a giderek kalan yükünü boşaltmıştı. Gemi yola çıkmadan inceden inceye hesaplamalar yapılmıştı. Gemi doğrudan İstanbul'a giderse ödenecek navlun ücretinin 60.015 ile 65.025 dolar arasında olacağı ancak Beyrut'a uğraması durumunda ilave yaklaşık 40.000 dolar ödenmesi söz konusuydu. Bu nedenle Beyrut'a telgraf çekip ihtiyaçlarının 40.000 dolarlık ilave masrafı karşılamaya değer mi diye sormak veya Beyrut'a gönderilecek un kargosunun İstanbul'dan gönderildiğinde daha ucuza gelip gelmediğinin araştırılması gerektiği belirtilmişti. Western Belle kargo gemisine Beyrut'a uğrayıp uğramama hususunda gerekli talimatın Cebelitarık'ta telgrafla verileceği ifade edilmişti. **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert Belge No: ABA132C037039.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı esnasında bir türlü istikrara kavuşturamadığı para sisteminden azami derecede faydalanmaya çalışmışlardır¹⁹².

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, deniz aşırı muhasebe işlerinin denetimi için ayrı bir şirket tutmuştu. NER, 7 Ekim 1920 tarihi itibarıyla Russell Harris and Company adlı bu muhasebe şirketinin Londra, Kahire ve İstanbul yeminli mali müşavirleri aracılığıyla, NER'in deniz aşırı hesaplarını yani İstanbul, Suriye, Filistin ve Kafkasya'daki merkezlerini düzenli bir şekilde denetlediğini belirtmiştir¹⁹³. Heyetin tüm muhasebe işlerini yürüten Hurdman and Cranstoun şirketi, Russell Harris and Company adlı muhasebe şirketinin Heyete ait denizaşırı hesaplarını düzenli bir şekilde denetleyip Heyet merkezine raporlar gönderdiğini teyit etmiştir¹⁹⁴. Anlaşıldığı kadarıyla Heyet, denizaşırı hesaplarının muhasebesini tutan şirketi de denetlettirerek herhangi bir yolsuzluk veya usulsüzlük yapılmasını engellemeye çalışmıştır.

2.6.1. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Fon Transferi

ABD, 6 Nisan 1917 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf devletleri safında katılmıştır. Ancak İttifak Devletleri safında yer alan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemiştir. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edip etmemesi hususunda Amerika'da çok tartışmalar yaşanmıştır¹⁹⁵. Nihayetinde iki ülke arasında herhangi bir savaş ilanı veya sıcak çatışma yaşanmamış ama doğal olarak diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Bu kararın alınmasında misyonerler ve NER lobisinin de önemli katkısı olmuştur. Kendi kurum ve faaliyetlerinin asgari düzeyde zararla bu durumdan etkilenmeleri ve kazanımlarının heba olmaması için bu yönde lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır. 20 Nisan 1917'de Osmanlı Devleti Hariciye Nazırının Amerikan büyükelçiliğine verdiği nota ile ABD ile diplomatik ilişkiler kesilmiş ve Amerikan

¹⁹² Melek Öksüz, "Amerikan Belgelerine Göre Birinci dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Para Politikası ve Bu Doğrultuda Yapılan Düzenlemeler", **Türkiyat Mecmuası**, C.XXVI, No: 1, 2016, s.263.

¹⁹³ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-Fin-963.

¹⁹⁴ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.439.

¹⁹⁵ "America's Dilemma On war With Turkey", **The New York Tribune**, 23 Haziran 1918, s.5; "Fear For Americans", **The New York Times**, 26 Nisan 1918, s.2.

vatandaşlarının resmi işleri İsveç elçiliği üzerinden yürütülmüştür. 1927 yılında resmi ilişkiler başlayana kadar bürokratik sistem bu şekilde devam etmiştir¹⁹⁶.

Savaş yıllarında Heyetin yardım çalışmaları bölgedeki misyonerler, eğitimciler ve Amerikalı diplomatlar tarafından yürütülmüştür¹⁹⁷. Heyet, Amerika'dan gönderilen yardım paralarının dağıtımı ve yardımın örgütlenmesinde esas olarak merkezi İncil Evi olan Amerikan Board personelini ve altyapısını kullanmıştır. Bu faaliyetler gerçekleştirilirken yalnız Amerikan büyükelçiliğinden ve konsolosluklarından değil Alman diplomatlarından da destek görmüştür. Kieser'in aktardığına göre Alman büyükelçi Richard Küllman'ın Almanya başbakanı Theobald von Bethmann Hollweg'e 15 Temmuz 1917'de yazdığı bir mektupta, bölgede faaliyette bulunan Alman misyonerlere Amerikalılar tarafından para gönderilmesinin Almanların menfaatlerine uygun olduğunu çünkü Alman hayırseverlerin kendi misyonerlerini finanse etmek için gönderecekleri paraların böylece gönderilmeyeceğini ve Almanya içinde kalacağını yazmıştır¹⁹⁸. Ayrıca William Peet'in, İstanbul'daki Alman büyükelçiliğinin baş tercümanı Johannes Mordtmann ile yoğun bir bilgi alışverişinde bulunduğu ve Heyetin Alman misyoner Beatrice Rohner'e yaptığı ödemeler için bazen Halep'teki Alman konsolosluğuna para gönderdiği ifade edilmiştir¹⁹⁹.

Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri kesilene kadar NER, fon aktarımlarını Amerikan büyükelçiliği üzerinden yapmıştır. Diplomatik ilişkiler kesilip Amerikan büyükelçiliği de kapatıldıktan sonra Heyet, büyük meblağlardaki yardım paralarını gönderebilmek için çeşitli yöntemler kullanmıştır. ABD'de toplanan yardım paraları önce Londra veya Paris'e aktarılmış, ardından bu yerlerden İsveç veya İsviçre'ye aktarılmış ve son olarak buralardan İstanbul veya Rusya'ya gönderilerek dağıtımı sağlanmıştır. Dolar bazında toplanan paraların transferi aktarıldığı yerlerin para birimine dönüştürülerek gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler çoğunlukla Heyetin İstanbul Veznedarı Luther Fowle'nin İstanbul'dan verdiği talimatlarla İsviçre Bern Amerikan

¹⁹⁶ Çağrı Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s.391-392; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.91.

¹⁹⁷ Daniel, **American Philanthropy...**, s.150; Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.400.

¹⁹⁸ Hans-Lukas Kieser, **İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yay., 2005, s.492.

¹⁹⁹ Kieser, **İskalanmış Barış...**, s.492, dipnot 255.

Elçiliğinde görevli ve aynı zamanda NER ve Amerikan Board'un İsviçre temsilcisi olan Rahip William Nesbitt Chambers tarafından yapılmıştır. Tabi bu işlemlerin, Amerika Savaş Ticaret Kurulu'nun²⁰⁰ Düşmanlarla Ticaret Kanunu'na uygun bir şekilde yapılması gerekmiştir. Örneğin, Savaş Ticaret Kurulu'nun 21 Ocak 1918 tarihli onay tezkeresi ile NER'in ABD Savaş Ticaret Bakanlığı aracılığıyla 200 bin dolarlık bir yardım parasını İstanbul İsveç Büyükelçiliği üzerinden yardım dağıtım birimine gönderilmesine izin verilmiştir. Gönderilecek bu paranın nerede ve kimler için kullanılacağı da belirlenmiştir. Buna göre, bu paranın sadece Türkiye'deki muhtaç Ermeni ve Nasturîler için kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. Paranın, İsviçre'deki William Nesbitt Chambers'a, Düşman Ticaret Büro'su tarafından diplomatik kanallar aracılığıyla gönderilmesi gerektiği ve İstanbul'daki Amerikan vatandaşı Louis Heck tarafından çekilip yardım faaliyetlerinde kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu paranın tek kuruşundan bile ABD'nin düşmanı veya düşmanlarının veya onların müttefiklerinin yaralanmaması gerektiği ve bu paraların dağıtımından yetkililerin sorumlu olacağı ifade edilmiştir. Bu paralardan faydalanacakların başvurularında belirtildiği gibi ve son altı aylık durumlarını ibraz etme ve izin şartlarına uygun olma koşuluyla yararlanabilecekleri eklenmiştir²⁰¹.

Başka bir örnekte, İsveç İstanbul Elçiliği 11 Mayıs 1918'de A22 numaralı 24.300 dolarlık çekin 5. Cadde No.200 New York adresinde bulunan MacAndrews & Forbes Company adlı şirkete ödenmek üzere transfer edildiğini belirtmiştir. Bu çekin eşdeğerindeki meblağın da mezkûr şirketin İzmir Ofisi tarafından Heyetin yerel veznedarına ödendiği ve de görüşmelerin Savaş Ticaret Kurulu yetkisiyle yapıldığı ifade edilmiştir²⁰². 18 Mayıs 1918'de ise W. Nesbitt Chambers'a gönderilen yazıda, Societe de Banque Swiss'den 300 bin İsviçre frangının Bern Eidgenössische Bankasında Dr. A. Rupin hesabına yatırılmasının istendiği ve söz konusu ödemenin

²⁰⁰ Savaş Ticaret Kurulu (The War Trade Board), 12 Ekim 1917 tarihinde Amerikan Başkanı Woodrow Wilson tarafından 6 Ekim 1917 tarihli Düşmanla Ticaret Kanunu (Trading with the Enemy Act) altında oluşturulmuş bir kuruldur. İthalat ve ihracatı kontrol etmekle görevlendirilmiştir. Kurulun başkanı ABD Nakliye Kurulu Başkanı da olan Vance C. McCormick olup üyeleri, Dışişleri, Hazine, Tarım, Ticaret Bakanlıkları ile Gıda İdaresi temsilcilerinden oluşmuştur. 1 Temmuz 1919 tarihinde yetkileri Dışişleri Bakanlığına aktarılmıştır. **Report of War Trade Board**, Washington, Government Printing Office, 1920, s.198.

²⁰¹ **ABCFM: NER**, Near East Relief Correspondence, 1917-8, Part-1, No: ABA109218019.

²⁰² **ABCFM: NER**, Near East Relief Correspondence, 1917-8, Part-1, No: ABA109219064.

Societe de Banque Swiss tarafından Eidgenössische Bankasının Cenevre şubesi aracılığıyla da yapılabileceği belirtilmiştir²⁰³. Şirketler üzerinden yapılan fon aktarmalarının yanı sıra kişiler üzerinden de fonlar aktarılmıştır. Örneğin, Heyetin İstanbul Veznedarı Luther Fowle, İstanbul İsveç Elçiliğinden Bern İsviçre Elçiliğinde görevli William Nesbitt Chambers'a gönderdiği 14 Mayıs 1918 tarihli mesajında, Chambers'ın Zürih'te Simenoğlu adlı kişinin Banque Populaire'deki hesabına 400 bin frank yatırdığını ancak bankanın Banque Federale olması gerektiğini ifade etmiştir. Cenevre'deki Aristidi Demeristi'ye 100 bin frank ödenmesini, Jules Moulia adlı kişinin Union de Banque Suisse'deki hesabına 100 bin frank yatırılmasını istemiştir²⁰⁴. Yine, 1 Kasım 1918 tarihinde William Nesbitt Chambers'ın Luther Fowle'ye gönderdiği mektuba göre, D.B.Andjel adına Zurich Credit Suisse'e 31.646,35 frank yatırılmıştır. Bogos Mumcuyan adına Bern Banque Populaire Suisse'e 54.390 frank; Alex Baltas adına 50.000 frank; Barjelai S. Attias adına da 20.000 frank yatırılmıştır²⁰⁵. Bu örneklerden anlaşıldığı üzere diplomatik ilişkilerin kesilmesi sadece fon aktarımın doğrudan değil de dolaylı yollarla yapılmasına sebep olmuştur.

Heyetin İran'a fon transferi ise farklı bir yolla gerçekleştirilmişti. Önce, Londra'daki Farmers' Loan and Trust Company adlı şirkete Heyetin İran'daki temsilcisine verilmek üzere belli miktarda sterlin olarak para yatırmıştır. Şirket de bu parayı İran Emperyal Bankası'nın Londra merkez şubesine aktarmıştır. İran Emperyal Bankası da İran'daki şubesine Heyet temsilcisine eş değer miktarda İran Riyali olarak verilmek üzere talimatta bulunmuştur. Bankanın İran şubesi kuru sabitledikten sonra talimata göre parayı Heyet temsilcisine ödemiştir²⁰⁶.

Savaş yıllarında Suriye bölgesine gönderilen yardım paraları ise çoğu zaman Standart Oil Company adlı şirket üzerinden gönderilmiştir. Bu paralar yardım alacak belirli kişilere Beyrut'ta Amerikan Misyon Basın personeli tarafından dağıtılmıştır. Ancak Amerika'nın savaşa girmesiyle yöntem değiştirmek zorunda kalmışlardır. Önce özel kuryelerle Suriye içlerine gönderilmiştir. Bu yöntem çok dikkat çekici

²⁰³ **ABCFM: NER**, Near East Relief Correspondence, 1917-8, Part-1, No: ABA109218050.

²⁰⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief Correspondence, 1917-8, Part-1, No: ABA109219023.

²⁰⁵ **ABCFM: NER**, Near East Relief Correspondence, 1917-8, Part-1, No: ABA10921803702.

²⁰⁶ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.402.

olunca, Alman banker Ernst Schoemann üzerinden havaleler gerçekleştirilmiştir. Suriye'ye 1919 yılına kadar 300.000 adet havale yapıldığı belirtilmiştir. Kafkasya'da ise savaş yılları esnasında NER tarafından düzenli bir yardımın yapıldığı söylenememektedir. Nitekim Daniel'in aktardığına göre yardım faaliyetlerinin tam olarak yapılamamasının nedeni bölgedeki yolsuzluk ve hırsızlığın inanılmaz boyutta oluşudur²⁰⁷.

2.7. Süreli Yayınları

2.7.1. The Acorne

Mütareke sonrasında İstanbul'a gelen Heyet Başkanı Barton, Heyet faaliyetlerinin daha organize ve daha verimli olması için çalışmalar yapmıştı. NER ileri gelenleri, bu çalışmalar esnasında, muhtemeldir ki merkezi yapıyı daha güçlü kılmak ve personel motivasyonunu arttırmak için bir bülten çıkarmaya karar vermişti. Nitekim Heyet tarafından belirtildiğine göre, NER'in farklı merkezlerdeki personellerinden sıklıkla İstanbul'daki merkezden gelişmeleri, güncel haberleri talep etmesi üzerine, İstanbul merkez ofisi bir süreli yayını, yani bir haber bültenini, yayınlama kararı almıştır. Haftalık olarak yayınlanan bu haber bülteninin adı da The Acorne²⁰⁸ olarak seçilmişti. Amaç, Heyet personelinin merak ettiği konularda onlara bilgi vermektir. Diğer taraftan verilen bilgiler de farklı ünitelerdeki personelin gönderdiği raporlardan oluşmaktaydı. Yani, Acorne'un başarısı personelin işbirliğine bağlanmıştı²⁰⁹.

The Acorne'un ilk sayısı 7 Haziran 1919'da yayınlanmıştır. 41 sayı yayınlandıktan sonra 23 Ekim 1920 tarihli 42. sayısı itibariyle ismi Near East Relief olarak değiştirilmiştir²¹⁰. 5 Ağustos 1922 tarihli 4.cilt 31.sayıya kadar düzenli bir şekilde her hafta yayınlanmıştır²¹¹. Ulaşılabilen bu son sayıda her hafta olduğu gibi

²⁰⁷ Daniel, **American Philanthropy...**, s.151-152.

²⁰⁸ Meşe palamudu anlamına gelen bu kelime aynı zamanda Heyetin ismi olan ACRNE ile de bir nevi cinas oluşturmaktadır. Nitekim ilk sayının başlığı "Küçük şeylerden büyük şeyler doğar. (Great oaks from little acorns grow)" cümlesidir ki bu İngilizce atasözünde geçen "küçük şeyler" ifadesi "acorns" ifadesinin karşılığıdır.

²⁰⁹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 1, 7 Haziran 1919, s.1, No: ABA132C0101001.

²¹⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 42, 23 Ekim 1920, s.1, No: ABA132C0242001.

²¹¹ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.IV, No: 20, 20 Mayıs 1922, s.1, No: ABA132C0420001.

Heyet faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Herhangi bir veda yazısının olmaması ve de rutin dışına çıkılmaması bültenin devam ettiği kanısı uyandırmaktadır. Ancak bu tarihten itibaren yeni bir sayının yayınlanıp yayınlanmadığına dair herhangi bir malumata ulaşılammıştır.

Editörlüğünü Caris E. Mills'in yaptığı ve ilk yıl her sayısı ortalama 6 sayfadan oluşan bu haber bülteni, ikinci yıldan itibaren 4 sayfa olarak yayınlanmıştır. Haber içeriğinde, yeni başlayan, vefat eden, izne ayrılan, izinden dönen, adresi değişen veya merkezden yerleri değiştirilen, vb. personellerle ilgili düzenli bir şekilde bilgiler yayınlamıştır. Birimlerden gelen faaliyet raporları ile çalışmalar anlatılmış, idari birimler ve finansal konular hakkında bilgiler verilmiştir. Bazı sayılarda personele talimatlar verilmiş, uyulması gereken kurallar hatırlatılmıştır²¹². Personel maaşının ödenmesi ve bireysel havaleler için her ayın ilk sayısında döviz kuru verilmiştir²¹³.

2.7.2. The New Near East

Yakın Doğu Yardım Heyeti, Acorne adlı haber bülteninin yanı sıra kamuoyu oluşturmak, Heyet faaliyetlerini bilinir kılmak ve daha fazla bağış toplamak amacıyla bir de aylık dergi yayınlanmıştır. “Yeni Yakın Doğu” anlamına gelen The New Near East adlı bu dergi ilk başlarda News Bulletin adıyla haber bülteni olarak yayınlanmış sonra aylık dergiye dönüştürülmüştür. News Bulletin'in ulaşılabilen en eski sayısı 25 Haziran 1918 tarihli olup bu sayının kapağında 1. cilt ve toplamda 14. sayı olduğu yazılıdır. Bu bilgilere istinaden bültenin ilk sayısının 1917 Mayıs tarihli olduğu söylenebilir²¹⁴.

Heyetin New York merkez ofisi tarafından yayınlanan The New Near East'in editörlüğünü Agnes V. Williams yapmıştır. Ancak derginin arkasındaki asıl isim NER Sekreteri Charles Vernon Vickrey'dir. Vickrey, NER'i Amerikan toplumu tarafından bilinir kılmak ve hatta her eve NER'in mesajını iletmek istemiştir. Bu amaçla irili ufaklı birçok dikkat çekici poster hazırlanmış, yerel heyetlerden gelen bilgi ve belgeler kullanılmıştır. The New Near East, bireysel abonelerden kurumsal

²¹² ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.7, No: ABA132C0103007.

²¹³ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 14, 3 Nisan 1920, s.3, No: ABA132C0214003.

²¹⁴ News Bulletin, Vol.I, No: 14, 25 Haziran 1918.

bağışçılara, dini cemaatlerden üniversitelere ve kütüphanelere kadar birçok yere gönderilmiştir. Dergi ayrıca bireysel fon transferine aracılık etmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri kesikken, Amerika'daki Ermeni, Rum ve Suriyeliler Anadolu'daki akrabalarına para göndermek için NER'in New York ofisine çek göndermişlerdir²¹⁵. Heyet de bu paraları İstanbul ve Beyrut gibi önemli şehirlere göndermiş ve oradan da bu kişilerin akrabalarına vermiştir. Örneğin, 1919 yılı Kasım ayında, Amerika'daki akrabaları tarafından NER aracılığıyla Konya'daki yedi ayrı kişiye toplamda 533 lira para gönderilmiştir²¹⁶.

Derginin 1926 yılı itibarıyla aylık olarak yayınlanması sona erdirilmiş, yerine üç aylık olarak yayınlanmasına devam edilmiştir. Derginin yayın hayatı, NER'in 1930 yılında vakfa dönüşmesiyle sona erdirilmiştir. Derginin ulaşılabilen en son sayısı Aralık 1923 tarihli sayısıdır²¹⁷.

²¹⁵ Yakın Doğu Yardım Heyeti, bu konuyla ilgili Dış Saha Bölümü'ne bağlı olarak çalışan Kişisel Hizmet Bölümü diye bir bölüm bile kurmuştur. Bkz. Bölüm 2.3.1.1.5.4.

²¹⁶ **The New Near East**, Vol.VI, No: 3, No: 43, Aralık 1920, s.19.

²¹⁷ **The New Near East**, Vol.IV, No: 7, No: 31, Ocak 1920.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ'NİN ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ

3.1. Genel Yardım Faaliyetleri

Yakın Doğu Yardım Heyeti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirdiği yardım faaliyetlerini “genel yardım” adı altında değerlendirmişti. Gıda ve kıyafet dağıtımı, tıbbi yardımlar, kimsesiz çocuklara geçici olarak barınak sağlanması, atölyelerin oluşturulması gibi faaliyetler de bu çerçevede ele alınmıştı. Mütarekeden sonra ise Heyetin deniz aşırı idaresinin merkezileştirilmesi ile “genel yardım” kavramı da değişime uğramıştır. Bu ifade ile yetişkin mültecilerin gıda ve giyim ihtiyaçlarının karşılanması ile kalıcı konutlara yerleştirilmesi kastedilmeye başlanmıştır¹.

Heyet Başkanı Barton'a göre, genel yardım faaliyetleri dört kategoride sınıflandırılmıştır. Bunlardan birinci grup, sağlıklı mülteci erkeklere yönelik yapılan faaliyetlerdi. Heyet, bu mültecilere geçinebilecekleri kadar ücret vererek onların iş gücünden istifade etme yoluna gitmişti. Örneğin, İran'da mülteciler, yol ve kaldırım inşasında, sel sularını engellemek için set yapımında çalıştırılmışlardı. Kafkasya'da yol ve sulama kanallarının inşasında kullanılmışlardı. Samsun'da ise sıtma bataklıklarının kurutulmasında şehre toplanan mültecilerden yararlanılmıştı. İkinci grup, mülteci kadınlar ve çocuklu dullardan oluşmaktaydı. Heyetin burada da imkânlar dâhilinde kadınların iş gücünden yararlandığı görülmekteydi. Kafkasya ve İran'da bu mülteci kadınların gıda karşılığı bölgedeki ordular için iç çamaşırı ve çorap ördükleri, benzeri bir faaliyetin Urmiye'de İngiliz askerleri için de gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Mütarekeden sonra bu mülteci kadınların yaptığı el işi dokuma, oya, vb. ürünler belli merkezlerde satılmış ve gelir elde edilmiştir. Üçüncü

¹ James Levi Barton, **Story of the Near East Relief (1915-19130): An Interpretation**, New York, Macmillan Company, 1930, s.175.

grup, mültecilerin yerleştirilmesi sorunuydu. Bu gruptaki kimsesiz çocuklar yetimhanelere yerleştirilmiş, yetişkinler de mülteci kamplarına yerleştirilmişlerdir. Dördüncüsü ve sonuncusu, bağışlanan malzeme ve eski giysilerin dağıtılmasıydı. Bu manada Amerika'da düzenlenen kampanyalarla eski kıyafetlerin toplandığı ve Ermenistan'a gönderildiği, ihtiyaç fazlası kıyafetlerin de yiyecek karşılığı takas edildiği belirtilmiştir. 1923 sonrası yıllarda benzer kıyafet kampanyaları Yunanistan'daki mülteciler için de düzenlenmiştir. Heyet, azalan bağışlar ve sadece yetimhane işlerine yoğunlaşma nedenleriyle 1923 yılı itibarıyla genel yardım faaliyetlerinden büyük oranda çekilmiştir².

Diğer taraftan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin yardım faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için Osmanlı Devleti'nin iznini alması gerekmektedir. Heyet de yardım faaliyetlerine başladıktan sonra bir ay içinde yaklaşık 100 bin dolar civarında bir para toplamış ve toplanan bu para İstanbul'a gönderilerek ve Morgenthau, Gates ve Peet üçlüsü aracılığıyla Ermenilere dağıtılmıştı. Ancak bu yardımların dağıtılma izni Babıali'den henüz alınmamıştı. Bu nedenle Gates, Talat Paşa ve Enver Paşa nezdinde girişimde bulunarak izin işini halletmeye çalışmıştır. Ancak her iki paşanın da dışardan gelen geniş çaplı yardımın Ermenileri isyana teşvik edeceğini düşündükleri belirtilmiştir³. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti yardım dağıtma iznini, devlet memurlarının denetiminde dağıtılması koşuluyla, ilk olarak 9 Şubat 1916'da⁴ vermiş ve ardından 23 Mart 1916'da tüm mülki amirlere bildirerek genellemiştir⁵. Bir taraftan Amerika'da yardım toplama kampanyaları düzenleyen Heyet, diğer taraftan Türk hükümetinden yardım dağıtma iznini de alınca yüklü meblağda paralar yardım merkezlerine gönderilmeye başlanmıştır. Gönderilen paraların yanı sıra

² Barton, *Story of the Near East Relief...*, s.177-185.

³ Joseph L. Grabill, *Protestant Diplomacy in the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1971, s.72.

⁴ BOA. DH.ŞFR, 60/281; Fatih Gencer, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, İstanbul, Alternatif Yayınları, 2006, s.74.

⁵ Hükümet, yardım adı altında Ermenilere dağıtılan paraların kendi denetimi dışında yapılmasına müsaade etmek istememiştir. Bu nedenle Dâhiliye Nezareti'nden, 23 Mart 1916 tarihinde, Edirne, Adana, Ankara, Bitlis, Halep, Hüdavendigar, Diyarbekir, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuratülaziz, Musul vilayetlerine ve Urfa, İzmit, Bolu, Canik, Zor, Karesi, Kayseri, İçel, Kütahya, Eskişehir, Maraş, Karahisar-ı Sahib ve Niğde Mutasarrıflıklarına telgraf çekilmiştir. Telgrafta, Amerikan ve Alman kurumları tarafından Ermenilere dağıtılan paranın hükümet memurlarının nezareti altında dağıtılması ve başka şekilde dağıtılmasına izin verilmemesi gerektiği belirtilmiştir. BOA. DH.ŞFR, 62/90.

Amerika'dan yardım malzemeleri de bölgeye gönderilmiştir. Bu manada Heyet ilk olarak 11 Ekim 1916 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda Suriye'ye bir yardım gemisi gönderme kararı almıştı. Bunun için Amerikan donanmasından bir gemi tedarik edebilmek için girişimler başlatılmıştır. Donanmadan muhtemelen bir kömür gemisi verileceği ve bunun da tahıl taşıyabilecek duruma getirilebilmesi için 60 bin dolar gerekeceği ifade edilmiştir⁶. Heyet de bu amaçla Amerika'da bir kampanya düzenlemiştir. Kampanyada, Noel'e kadar "açlıktan ölmek üzere olan Ermenistan'a" ve Suriyelilere toplam 250 bin dolar değerinde gıda ve giysi yüklü bir kargo gemisi gönderileceği belirtilmiştir⁷. Nitekim 1 Aralık 1916'da Amerikan donanmasına ait *Caesar* adlı yardım gemisinin Suriye'ye girişi için Osmanlı Hükümetinden izin alınınca⁸, 17 Aralık 1916 tarihinde gemi New York'tan Beyrut'a gönderilmek üzere yola çıkmıştır⁹. Osmanlı Hükümeti de durumu takip etmekteydi ve İdare-i Umumiye Müdüriyetinden Beyrut Vilayetine çekilen 13 Aralık 1916 tarihli şifreli telgrafta, geminin 20 Aralık 1916 tarihinde Amerika'dan hareket edeceği belirtilmekteydi. Ayrıca mezkûr gemideki erzakın maliye memurlarının tayin edeceği mahalde teslim alınacağı ve Amerikan Kızılhaçı ile Hilal-i Ahmer heyetleri vasıtasıyla ahaliye dağıtılacağı ifade edilmekteydi¹⁰. Ancak geminin yükünü boşaltması hemen gerçekleşmemiştir. Zira gemi, Alman denizaltılarının saldırma ihtimali nedeniyle uzun süre İskenderiye limanında beklemiştir¹¹.

Birinci Dünya Savaşı süresince Heyetin başka yardım gemisi göndermediği görülmektedir. Savaşın sona ermesi ve ardından Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Heyet daha rahat hareket etme imkânı bulmuştu. Deniz yollarının da açılmasıyla Amerika'dan yardım gemileri gönderilmeye başlanmıştır. "Ermeni dostu Heyet" Amerika'nın Yakın Doğu'daki sorunları çözeceğine inandığından Amerika'nın bölgeye daha fazla müdahil olması için girişimlerde bulunmaktaydı. Bu

⁶ **MRL2: NERCR**, ACASR, Minutes, 1915-1919, Minutes of the Meeting of the American Committee for Armenian and Syrian Relief, October 11, 1916.

⁷ "Send Ship To Aid Starving Armenia", **New York Times**, 26 Kasım 1916, s.22.

⁸ "\$200.000 Worth Of Supplies Will Start For Turkey Soon", **New York Times**, 2 Aralık 1916, s.1.

⁹ "Christmas Ship Off For Beirut Today" **New York Times**, 17 Aralık 1916, s.6.

¹⁰ **BOA. DH.ŞFR**, 70/245.

¹¹ 9 Mart 1917 tarihi itibarıyla *Caesar* hala kendisine eşlik eden Amerikan kruvazörü *Des Moines* ile birlikte İskenderiye limanındaydı ve Alman denizaltıları tarafından saldırıya uğramama garantisi verilmediğinden Beyrut'a gidememekteydi. "Relief Ships Stay in Port" **New York Times**, 10 Mart 1917, s.5.

amaçla Barton, Yakın Doğu'ya bir "sefer" düzenlemek istemekteydi. Peet de Kasım 1918 başlarında Washington'da Dışişlerinin desteğini aramaktaydı¹². Netice itibarıyla Amerikan Dışişlerinin de desteğini alan Heyet, Amerikan donanmasına ait gemilerin yardım gemisi olarak bölgeye gönderilmesini sağlamıştı. *Mercurious* ile *Western Belle* adlı yardım gemileri 16 Ocak 1919 tarihinde New York'tan yola çıkmıştı¹³. Bu iki yardım gemisi ile bölgeye toplam 3,5 milyon dolar değerinde ulaşım malzemesi, giyim-tekstil malzemesi, gıda ve tıbbi malzeme gönderilmişti. Bu malzemeler arasında kamyonlardan ambulansa, ayakkabıdan dikiş makinesine ve hatta X-Ray cihazına kadar birçok malzeme yer almıştı.

Tablo 0.1. *Western Belle* ve *Mercurious* ile Gönderilen Yardım Malzemeleri.

Western Belle ile Gönderilenler	Mercurious ile Gönderilenler
Ulaşım Malzemeleri	
-100 Adet Askeri Kamyon (25 Tanesi 1 Tonluk, 75 Tanesi 1-1,5 Ton Arası) -30 Adet Ford Gezi Arabası ve Yedek Parçaları -25 Adet Sepetli Motosiklet -10 Adet Traktör	-18 Adet Kamyon -20 Adet Ambulans
Gıda	
-8075 Ton Un	-2000 Ton Un -2500 Kutu Konserve -500 Kutu Konsantre Süt
Tıbbi Malzemeler	
-15-100 Adet Arası Hastane Ünitesi -Hastane Üniteleri İçin Yiyecek -Hastane Malzemeleri -Kızılhaç'tan Hastane Kıyafetleri	-800 Adet Hastane Karyolası -26 Sandık Çadır -28 Adet X-Ray Cihazı
Giyim	
-3,5 Milyon yarda* Muslin Kumaş -1 Milyon yarda** Pazen Kumaş, Pamuklu Kumaş ve Patiska -100 Bin Adet Battaniye -25 Bin Çift Çocuk Ayakkabısı -15 Bin Çift Kadın Ayakkabısı -10 Bin Çift Erkek Ayakkabısı	-1 Milyon Yarda Muslin Kumaş -750 Bin Yarda*** Pamuklu Kumaş -50 Bin Adet Battaniye -500 Adet Dikiş Makinesi

¹² Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.130.

¹³ "Relief For The Near East" **New York Times**, 17 Ocak 1919, s.7.

* 3.200.400 m.

** 914.400 m.

*** 685.800 m.

-Kızılhaç'tan Mülteciler İçin Giysi -200 Adet El Dikiş Makinesi -50 Adet Ayaklı Dikiş Makinesi -İplik, İğne, vs.	
Muhtelif	
-Heyet Çalışanları İçin Yiyecek	-200 Adet Gaz Sobası -200 Ton Kömür
Toplam Değeri (dolar)	
2.052.000	1.500.000

Kaynak: Western Belle için **ABCFM: NER**, ACASR, Hoover, Herbert, No: ABA132C037035A01. Mercurious için "Relief For The Near East" **New York Times**, 17 Ocak 1919, s.7.

Mercurious ve *Western Belle*'den sonra üçüncü yardım gemisi *Pensacola*, 24 Ocak 1919'da, toplam 4 bin tonluk giyim, gıda, tıbbi malzeme, yakıt ve cihaz yüklü olarak yola çıkmıştır¹⁴. Tüm bu faaliyetler gerçekleştirilirken Amerika'daki bütün Yahudi cemaatleri temsil ettiği belirtilen Müsterek Dağıtım Heyeti (Joint Distribution Committee, JDC) adlı Yahudi yardım organizasyonu, NER'in Amerika'dan göndereceği kargo gemilerine taşıma giderlerine katkıda bulunarak katılmak istemiştir. Bu amaçla JDC'nin sekreteri Albert Lucas ile NER Sekreteri Charles Vickrey arasında yazışmalar gerçekleşmiştir. Lucas, kargoya 300 bin dolarlık bir katkıda bulunmak istediklerini belirtmiştir. Ayrıca, İstanbul'daki veya NER yardım faaliyetlerinin ulaştığı yerlerdeki Yahudilere yardım etmek istediklerini ifade etmiştir. Özellikle Yahudilere yardım göndermek amacıyla ayrı bir kargo gemisi oluşturmaktansa genel yardım faaliyetine katılıp Yahudi olsun olmasın herkese yardım etmek istediklerini söyleyen Lucas, gemilerden birinde kendilerini temsilen Haham Aaron Teitelbaum'u da göndermek istemiştir. Lucas, Teitelbaum'un Hahambaşı Haim Naum'un da tanıdığı daha önce Filistin'de kalmış, İbranice ve Arapça bilen ve Yahudiler tarafından sevilen birisi olduğunu belirtmiştir. Amaçlarının Teitelbaum'un sadece Yahudilere yardım dağıtmak amacıyla değil daha çok bir danışman olarak genel yardım dağıtımında yer almasını sağlayarak Yahudilerin, Yahudi olsun ya da olmasın herhangi bir sınıf ayrımı yapmadan yardımlara katıldığını göstermek olduğunu ifade etmiştir. NER'in bu duruma onay vermesiyle Teitelbaum, *Pensacola* ile yola çıkmıştır. Bunların yanı sıra Lucas, göndermek istedikleri bazı gıda maddeleri için gemide yer olup olmadığını sormuştur. Yahudi ve Müslümanların domuz eti ve ürünlerini yemediklerini

¹⁴ "Send Ship To Help Suffering Syrians" **New York Times**, 24 Ocak 1919, s.10.

belirttikten sonra bir takım erzak ile sofralık bitkisel yağ göndermek istediğini belirtmiştir. Vickrey ise, bildiği kadarıyla, kargoda domuz ürünlerinin olmadığını ve varsa bile önemsiz denecek kadar az bir oranda olduğunu belirterek endişeleri gidermeye çalışmıştır¹⁵.

Pensacola'dan sonra Heyetin o zamana kadar gönderdiği en büyük ve en kapsamlı yardım gemisi olan *Leviathan* ise, 17 Şubat'ta yola çıkmıştı. Gemide 250 NER personeli yer almaktaydı. Yakın Doğu'da Heyet personeli olarak çalışacak olan bu kişilerin 60'ı Kızılhaç hemşiresi, 7'si laboratuvar asistanı ve bakteriyolog, 28'i misyoner, 3'ü tarım uzmanı, 10'u endüstriyel işçi, 5'i anaokulu öğretmeni ve 3'ü de gazeteci idi. Personelin başında Merzifon Koleji Eski Müdürü George E. White bulunmaktaydı. White'ın eşi de bayan personelden sorumluydu. Ayrıca gemide toplam 3,5 milyon dolar değerinde giyim, gıda, tıbbi malzeme, kamyon, taşınabilir yapılar ve muhtelif malzemeler mevcuttu¹⁶.

Amerika'dan gönderilen tüm bu yardımların dağıtılması Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından ayrı bir konu olarak ele alınmış ve bir takım ilkeler belirlenmişti. Heyetin yardım çalışmaları ile ilgili belirlediği ilkelere bakıldığında faaliyetlerin hangi amaçla yapıldığı daha da belirginleşmektedir. Heyet, 5 Temmuz 1919'da yardım çalışmalarıyla ilgili 14 maddelik bir açıklama yapmıştır. Bu maddeler şunlardır:

“1.Genel amacımız savaş mağdurlarına yardımdır. İlk olarak dikkate alınması gereken dört sınıf vardır. Bunlar; mülteciler, yetimler, Müslüman evlerinden kurtarılan genç kız ve kadınlar, hastalardır.

2.Bu insanlara yiyecek, giyecek, tıbbi yardım, iş ve barınma sağlanmalıdır.

3.Yetimhanelerdeki her bir çocuğa bir meslek kazandırılmalıdır. Ayakkabıcılık, terzilik, kalaycılık, marangozluk, dokumacılık gibi meslekler öğretilmeli ve üretilen bu ürünler uygun yerlerde satılmalıdır. Bilimsel tarım metotları kırsal bölgelerde anlatılmalı ve çiftçilik ile bahçecilik yapılmalıdır.

¹⁵ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, No:ABA132C037035, ABA132C037036, ABA132C037037A01.

¹⁶ “Near East Expedition Leaves” **New York Times**, 17 Şubat 1919, s.6; George E. White, **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**, çev. Cem Tarık Yüksel, İstanbul, Enderun Yayınevi, 1995, s.230-231; “Amerika'nın Şark'a Muaveneti”, **Tasvir-i Efkâr**, nr.2657, 19 Şubat 1919, s.2; Kıranlar, Heyetin George Havayet başkanlığında olduğunu belirtmektedir. Doğrusu, George E. White olmalıdır. Safiye Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s.304.

- 4.Kadınlara istikrarlı ve kazançlı işler verilmelidir. Bu da en azından yetimhanelerle bağlantılı bir şekilde yapılabilir.
- 5.Çocuklar kendi dillerinde eğitim almalı ve parlak olanlar misyon okullarına yönlendirilmelidir.
- 6.Yetim çocuklara kendi ayakları üzerinde durana kadar bakılmalıdır. Kurtarılan kadınlara da akrabaları bulunana kadar bakılmalıdır.
- 7.Heyetin planları içinde kalıcı yetimhaneler yer almamaktadır. Ancak yetimhanelerin çoğu durumda birkaç sene süreceği aşîkârdır.
- 8.Yetimhaneler çocukların kendi çevrelerine yakın yerlerde açılmalı ve çocuklar kendi geleneklerine göre eğitim görmelidirler.
- 9.Mültecilerin, çocukların veya kurtarılan kadınların Avrupa ve Amerika'daki akrabalarıyla bağlantı kurulmalıdır. Çoğu durumda bu kişilerden bol miktarda yardım gelmektedir.
- 10.Sağlık faaliyetlerinde tüm sınıflara bakılmalıdır. İlk sıraya mülteciler, yetimler, kurtarılmış kadınlar yerleştirilmelidir. Bunların dışında ödeyebilecek olanlar ücret mukabilinde tedavi olabilmelidirler.
- 11.Heyete ait tüm gelir-gider kayıtları düzenli bir şekilde tutulmalıdır. Finansal raporlar dikkatli bir şekilde denetlenmelidir.
- 12.Heyetin kaynakları kısıtlıdır, bu nedenle tüm birimler iktisatlı olmalı ve sürekli kendi kendine yetme vurgulanmalıdır.
- 13.Mültecilerin yurtlarına geri yerleştirilmeleri, evlerinin tamirâtı gibi işler çok büyük olduğundan hükümetler tarafından karşılanmalıdır.
- 14.Bizim çalışmalarımız yardım çalışmasıdır ve Heyetin yapısı politik değildir¹⁷.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, Amerika'dan gemilerle getirdiği tüm bu malzemelerden gümrük vergisi alınmaması için hükümete başvuruda bulunmuştu. Hükümet de başvuruları değerlendirmiş 6 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararında Amerikan Yardım Heyeti'nin Amerika'dan getirdiği ve bir kısmını halka ücretsiz bir kısmını da yarı fiyatına satılmasını planladığı kundura vb. yardım malzemelerinden gümrük vergisi alınmamasına karar vermişti¹⁸. Heyet, gümrük

¹⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 5, 5 Temmuz 1919, s.2, No: ABA132C0105002.

¹⁸ **BOA. MV**, 215/98. Osmanlı Devleti, ülkeye ticari amaçla getirilmeyen, fakir halka yardım amacıyla getirilen malzemelerden zaten gümrük vergisi almamaktaydı. Örneğin, 25 Nisan 1915 tarihli Meclis-i Vükela Mazbatasında belirtildiği üzere Kudüs ve havalisindeki acezeye dağıtılmak üzere Amerika'dan gelecek olan erzak ve malzemeler gümrük vergisinden muaf tutulmuştu. **BOA. MV**, 239/89. Yine, 20 Kasım 1916 tarihinde, Suriye'deki muhtaç ahaliye dağıtılmak üzere Amerika'dan Beyrut'a getirilecek olan Amerikan Donanmasına ait Sezar adlı geminin taşıdığı 2.000 tonluk erzaktan

vergisi ödememek için bu vergiden muafiyet süresi dolmadan her seferinde devlete başvurmuştu. Devlet de, Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti'nin muhtaç ahaliye dağıtmak üzere getireceği eşyadan gümrük vergisi alınmaması için her seferinde süreyi uzatmıştı. Bu manada ilk olarak, gümrük vergisi muafiyeti 22 Ocak 1920 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere altı ay daha uzatılmıştı¹⁹. Heyetin gümrük vergisinden bu muafiyeti 1923 yılına kadar aralıklarla devam etmiş ve devlet de üç ay veya altı ay gibi periyotlarla Heyetin gümrük vergisinden muaf tutulması için kararnameler yayınlamıştı²⁰.

Diğer taraftan Heyet, özellikle ülkenin işgal altında olduğu mütareke döneminde, devletin para ve nakil vasıtaları eksikliği nedeniyle yetersiz kaldığı yerlerde iâşe ve zahire dağıtarak mevcut açığı kapatmıştı. Birçok vilayette başta un ve erzak olmak üzere bisküviden süt tozuna kadar birçok malzeme dağıtmıştı. Ancak bu yardımların çoğu vilayetlerin iâşe ambarlarından alınan malzemelerle yapılmaktaydı. Diğer bir deyişle Heyetin örgütlü yapısı sayesinde iç bölgelere zahire dağıtımı Heyet eliyle yapılmaktaydı. Örneğin, 13 Ağustos 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti'ne muhtaç ahaliye ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin dağıtması amacıyla zahire verilmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden toplam 2.300.000 kilo buğday, 1.880.000 kilo arpa ve 2.000.000 kilo mısırın Heyete verilmesine karar verilmiştir²¹. Heyet eliyle dağıtılması istenilen mezkûr hububatın Kirmastı, Eskişehir, Konya, Adapazarı, Edirne ve diğer noktalardaki depolarda olduğu belirtilmekteydi. Heyet de, Kirmastı'daki mısırın 400.000 kilosunu İzmir'den gelen Türk muhacirler ile Bursa'daki Rum ve Ermeni muhacirlere vermeyi planlamaktaydı. Kalan hububatın çoğunu da Trabzon'daki her ırktan muhtaç insanlara dağıtacaktı. Ayrıca bu hububatın nakliyesinde kullanılmak üzere Harbiye Nezareti tarafından Heyet temsilcisine kamyonlar tahsis edilmişti.

gümrük vergisi ve diğer vergilerin alınmaması Meclis-i Vükelaca kararlaştırılmıştı. **BOA. MV**, 204/81.

¹⁹ **BOA. MV**, 252/1.

²⁰ Heyetin gümrük vergisinden muafiyetine dair 22 Temmuz 1920-31 Ocak 1921 arası için bkz. **BOA. MV**, 255/19; Şubat 1921-Mayıs 1921 arası için bkz. **BOA. MV**, 255/70; 1 Temmuz 1921-31 Aralık 1921 arası için bkz. **BOA. MV**, 255/127; 1 Ocak-30 Haziran 1922 arası için bkz. **BOA. MV**, 256/34; 1 Temmuz 1922-31 Ocak 1923 arası için bkz. **BOA. MV**, 256/122.

²¹ NER bülteni The Acorne'da hükümetin Heyete dağıtması için verdiği hububat miktarının 2.250.000 kilo buğday, 1.850.000 kilo arpa ve 1.971.200 kilo mısır olduğu belirtilmektedir. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 12, 23 Ağustos 1919, s.1, No: ABA132C0112001.

NER de gerekli demiryolu ve denizyolu ulaşımını sağlayacaktı²². Nitekim Heyet, bu iş için Paul B. Fischer'ı görevlendirmişti. Kirmastı'da bulunan Fischer, 150.000 ile 200.000 kilo arasında mısırı Balıkesir'e taşımayı planlamış ve orada bunları derhal dağıtmaya başlaması için bir komisyon görevlendirmişti. Kalan hububatın bir kısmını Gemlik'teki Ermeni köylerine, bir kısmını Mudanya'daki Rum köylerine ve kalanını da Trabzon'a göndermeyi planlamıştı²³. Ancak bu mısırların dağıtılabilmesi için çuvallara ihtiyaç vardı. Heyet de bunun için Bursa Vilayetinden 5.000 adet çuval talep etmişti. İlk etapta çuvalların tedarik edilmesinin mümkün olmadığı Heyete bildirilince devreye Dâhiliye Nezareti girmiş ve 24 Ağustos'ta, ihtiyaç duyulan çuvalların acilen tedarik edilmesi için talimat vermişti²⁴.

Devlet, para ve nakil vasıtalarının yetersizliği nedeniyle Yakın Doğu Yardım Heyeti aracılığıyla muhtaç ahaliye zahire dağıtmaya devam etmiştir. Bu manada Heyete, 24 Eylül'de, İstanbul'dan Bolu Sancağı ve civarına dağıtılmak üzere 2.500.000 kilo tahıl gönderilmiştir. Heyet, bunun 2.000.000 kilosunu Gerede ve civar köylerine, 500.000 kilosunu da Ereğli'ye depoladığını belirtmiştir. İlk etapta Trabzon'a²⁵ gönderilmek üzere 571.000 kilo tahıl çuvallara doldurulup gönderilmeye hazır hale getirilmiştir. Bolu'da zahirenin 37.000 kilosunun dağıtıldığı, 141.000 kilosunun ise dağıtım için yola çıktığı ifade edilmiştir. Bir ay içinde Kirmastı bölgesinde 600.000 kilo, Bolu ve çevresinde 749.000 kilo olmak üzere toplam 1.349.000 kilo tahıl dağıtıldığı belirtilmiştir²⁶.

Bursa'da ise Heyet, Dâhiliye Nezareti ile işbirliği yaparak yerel yönetimlerden bilgi almış ve Yunan işgallerinden etkilenen Marmara Havzası muhacirlerine yardım

²² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 12, 23 Ağustos 1919, s.1, No: ABA132C0112001.

²³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 13, 30 Ağustos 1919, s.1, No: ABA132C0113001. Trabzon'a gönderilecek bu zahire Erzurum'daki muhtaç insanlara dağıtılcaktı. İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti de bunun için 14 Haziran 1919 tarihinde Trabzon Valiliğine telgraf çekmiş ve işlemlerin hızlandırılmasını istemişti. **BOA. DH.ŞFR**, 100/94. Aynı tarihli telgraf Erzurum Valiliğine de çekilmişti. **BOA. DH.ŞFR**, 100/97.

²⁴ **BOA. DH.İ.UM**, 20-6/2-71.

²⁵ Erzurum-Trabzon bölgesinde zahire dağıtma işini dönemin NER bölge yöneticisi Albay Daley üstlenmişti. Albay F. L. Daley, Albay Haskell'in personelinden olup Trabzon-Erzurum Bölgesine direktör olarak atanmıştı. Görevi, Heyetin genel çalışmalarının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin verdiği tahılları iç bölgelerde dağıtmaktı. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 15, 13 Eylül 1919, s.5, No: ABA132C0115005.

²⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 22, 1 Kasım 1919, s.1, No: ABA132C0122001.

etmişti²⁷. İlk etapta Bursa'dan Gemlik'e 70.000 kilo tahıl nakledilmişti. Dokuz Köy ahalisine verilmek üzere nakledilen bu tahılın 40.000 kilosu buğday, 30.000 kilosu da mısırdı. Aynı şekilde ekmek yapıp dağıtılmak üzere Bursa'ya gönderilen ve civar köylerde dağıtılması planlanan tahılın da 40.000 kilosu buğday, 30.000 kilosu mısırdı. Hububat dağıtımı, en çok ihtiyacın olduğu Balıkesir, Kirmastı ve Mihaliç'tan başlatılmıştı²⁸.

Tablo 0.2. Heyetin Eylül 1919'da Bursa ve Civarındaki Hububat Yardımı.

DAĞITILAN VE SEVK EDİLEN HUBUBAT MİKTARI	KİLO
Ermeni Muhacirlere Dağıtılmak Üzere Kirmastı Ermeni Komitesi'ne Verilen	8.000
Ermeni Muhacirlere Verilmek Üzere Mihaliç Ermeni Komitesi'ne Verilen	5.000
Kirmastı'daki İzmir Türk Muhacirlerine Dağıtılmak Üzere Türk Komitesi'ne Verilen	32.000
Balıkesir'deki İzmir Türk Muhacirlerine Verilmek Üzere Türk Komitesi'ne Verilen	159.605 ²⁹
Dokuz Köy Ahalisine Verilmek Üzere Gemlik'e Nakledilen	70.000
Ekmek Yapılıp Dağıtılmak Üzere Bursa'ya Gönderilen	70.000
Rum Köylerine Dağıtılmak Üzere Mudanya'ya Gönderilen	40.000
Denizyolu ile Trabzon'a Gönderilmek Üzere Mudanya'ya Sevk Edilen	120.000
Denizyolu ile Trabzon'a Gönderilmek Üzere Bandırma'ya Sevk Edilen	104.000
TOPLAM	608.605 ³⁰

Kaynak: ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 17, 27 Eylül 1919, s.4, No: ABA132C0117004; "Amerika Muavenet Teşkilatının Faaliyeti", **Tasvir-i Efkar**, nr.2858, 2 Teşrinievvel 1919, s.2.

Devletin muhtaç ahaliye Heyet eliyle yardımı devam etmekteydi. 14 Ekim 1919 tarihli Meclis-i Vükela zabıtnamesine göre, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde 1917-1918 yıllarına ait aşar ve iaşeden kalan kısmının muhtaç ahaliye dağıtılmak üzere yine Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti'ne (NER'e) verilmesine karar verilmişti. Buna göre, Aydın ve civarındaki daha önce hazine izniyle askeri, mahalli

²⁷ Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de...**, s.309.

²⁸ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 17, 27 Eylül 1919, s.4, No: ABA132C0117004.

²⁹ Kıranlar, Balıkesir'deki İzmir Türk muhacirlerine verilmek üzere Türk Komitesi'ne verilen hububat miktarını sehven 109.605 kilo, Trabzon'a gönderilmek için Mudanya'dan vapura verilen hububat miktarını da 130.000 olarak vermiştir. Doğrusu tablodaki gibi olmalıdır. Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de...**, s.308.

³⁰ Belgede 604.506 kilo olarak geçmektedir. Toplama hatası yapılmış olmalıdır.

ihtiyaçlar ve muhacirlerin ihtiyaı için kullanılanlardan arta kalan zahire ile düşman işgali esnasında yitirilen ve müşterisine teslim edilmek üzere ayrılanlardan arta kalan zahirenin ve Sivas, Harput ve Mardin’de askeri ihtiyaçlar, mahalli ihtiyaçlar ve ahalinin ihtiyaı için ayrılan zahirenin muhtaç ahali için ayrılan kısmının; Konya vilayeti, Kayseri ve Samsun livaları ve Bolu Sancağındaki henüz satılmamış veya müşterisine teslim edilmemiş zahirenin, öncelikle askeri ve mahalli ihtiyaç gz önünde bulundurularak, her türlü nakliye masrafları Heyete ait olmak şartıyla ve makbuz karşılığında verilmesi uygun grlmřt³¹. Maliye Nezareti, durumun Düyun-ı Umumiyye İdaresi’ne bildirilmesini istemiřti³². Hazine ve Düyun-ı Umumiyye İdaresi arasında görüşmeler yapılmıştı. Aydın Vilayetiyle Menteşe Sancağının, dört beş yıldan beri Düyun-ı Umumiyye tarafından vergi gelirlerinin toplandığı, kendi memurlarının nezaret ve mesuliyetleri altındaki ambarlarda tutulduğu, mezkûr vilayet defterdarlığıyla mezkûr liva muhasebeciliğinden alınan bilgilere ve de Düyun-ı Umumiyye İdaresinden alınan bilgilere göre, elde belli miktarda zahire mevcuttu. Vilayetin merkez sancağında 248.729 kilo buğday, 407.490 kilo arpa, 89.068 kilo mısır vardı. Aydın Sancağında 94.854 kilo buğday, 475.251 kilo arpa, 191.117 kilo mısır vardı. Denizli Sancağında 749.593 kilo buğday, 1.332.476 kilo arpa, 99.684 kilo mısır vardı. Manisa Sancağında 1.056.488 kilo buğday, 1.545.514 kilo arpa, 107.039 kilo mısır vardı. Menteşe Sancağında 73.994 kilo buğday, 21.179 kilo arpa ve 44.536 kilo mısır vardı. Adı geçen yerlerdeki Düyun-ı Umumiyye ambarlarında toplam 2.223.658 kilo buğday, 3.781.910 kilo arpa ve 531.444 kilo mısır olduğu anlaşılmaktaydı. Bu rakamlar esas kabul edilmiş ve bundan hazinece askeri ve mahalli ihtiyaçlar ile muhacirlere sarf edilmesine izin verilmiş olan kısımlarıyla, mahallerince işgali ve diğer meselelerden dolayı kullanılmış veya o zamana kadar pazarda satılmış ve müşterisine teslim edilmiş olan veya işgal esnasında zayı olan kısmının haricindekilerin Heyete verilmesi uygun grlmřt³³. Ancak, 3 Kasım 1919 tarihinde, Düyun-ı Umumiyye İdaresi, Amerika şark-ı Karib Heyeti’ne verilmesi istenilen zahair-i şriyyenin, bedeli idareye ödendikten sonra verilebileceğini belirtmişti. Bu durumda Heyete verilmesi

³¹ BOA. MV, 217/45; Konuyla ilgili gerekli yazılar Maliye ve Dahiliye Nezaretlerine de bildirilmişti. BOA. BEO, 4595-344571/1.

³² BOA. BEO, 4595-344571/2.

³³ BOA. BEO, 4595-344571/3.

planlanan zahirenin ertelenmesine karar verilmiş ve durum Aydın vilayetiyle Saruhan, Denizli ve Menteşe Mutasarrıflıklarına telgrafla tebliğ edilmişti³⁴. Benzer bir durum, Heyet yetkililerinin talebi üzerine Aydın, Sivas, Mamuratülaziz, Diyarbakir, Harput, Konya vilayetleri ile Mardin, Kayseri, Samsun ve Bolu sancaklarındaki depolarda bulunan ihtiyaç fazlası zahirenin taşıma masrafları Heyete ait olmak üzere ve makbuz karşılığında teslim edilmesi hususunda ilgililere talimat verilmişti³⁵.

Bir süre sonra Heyet, Karadeniz'e transfer edemediği için Mudanya'da elinde 88.000 kilo mısır kaldığını belirtmekteydi. Nakliye masraflarını üstlenmek istemeyen Heyet, kalan tüm mısırı Bursa ünitesi içinde dağıtma kararı almıştı. Mevcut mısırın 33.000 kilosu Mudanya civarındaki köylere, nakliye masrafları köylülere ait olmak şartıyla, dağıtılmıştı. Kalan 55.000 kilo ise Bursa'ya götürülmüş, değirmende un yapılmış ve dağıtılmaya başlanmıştı. Unun ilk etapta 8.527 kilosu 4 Rum köyüne, 7.500 kilosu Bursa'daki Rumlara ve 21.268 kilosu da Bursa'daki Türklere dağıtılmıştı³⁶. Bunların dışında Harput'ta da devletin verdiği zahirenin, Heyet tarafından belirtildiğine göre, yaklaşık 237.000 kilosu dağıtılmıştı. Belirtildiğine göre bu miktarın 106.000 kilosu buğday; geri kalanı da çavdar, darı, mısır gibi tahıllar ve az miktarda da bezelye ve fasulye idi. Bu tahılların iyi koşullarda saklanamadığı için kalitesinin düştüğü ancak yenilebilir kısmının ise bölgedeki muhacirlere ve yetimhanelere dağıtıldığı ifade edilmekteydi³⁷. Heyetin zahire dağıttığı bir diğer yer Konya idi. NER, Konya'da 220 Müslüman aileye 11.773 kilo, 100 Ermeni aileye de 1.062 kilo buğday dağıtıldığını belirtmekteydi³⁸.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, bu yardım faaliyetlerini yürütürken belli bir program dâhilinde hareket etmekteydi. Heyetin çalışma prensiplerinde de vurgulandığı üzere, ilk etapta yardım edeceği sınıflar belliydi ve de kaynakları sınırlı

³⁴ BOA. BEO, 4595-344571/4.

³⁵ BOA. DH.İ.UM, 20-9/2-27-1. Ancak bazı yerlerde tahmin edildiği gibi ihtiyaç fazlası zahire bulunmadığı anlaşılmıştı. Örneğin, 30 Aralık 1919 tarihli, Diyarbakir Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda, Mardin Sancağından, mülga iâşe komisyounudan kalan zahirenin bir bölümü orduya verilmiş geriye kalan kısmı ise çürümeye yüz tutmuş olduğundan burada Heyete verilebilecek zahire kalmadığı belirtilmişti. BOA. DH.İ.UM, 20-9/2-27-4.

³⁶ ABCFM: NER, The Acorne, Vol: II, No: 12, 20 Mart 1920, s.1, No: ABA132C0212001 19200320.

³⁷ ABCFM: NER, The Acorne, Vol: II, No: 14, 3 Nisan 1920, s.2, No: ABA132C0214002.

³⁸ ABCFM: NER, The Acorne, Vol: II, No: 14, 3 Nisan 1920, s.1, No: ABA132C0214001.

olduğundan bahisle tasarruflu olunması istenmekteydi. Nitekim devletin muhtaç ahaliye dağıtması için verdiği zahire, öncelikli olarak Ermeni ve Rumlara ardından Müslüman ahaliye dağıtılmıştı. Bunun farkında olan devlet de maliye memurlarının da Heyet çalışanlarına eşlik etmesini istemiştir. Devlet, Heyetin bu yardım faaliyetlerindeki aracılığından istifade etmekte ancak Heyete pek güvenmemekteydi. Bu nedenle yardımların ırk ve mezhep farkı gözetilmeksizin dağıtılma şartı getirilmiş ve maliye memurlarının da Heyet çalışanlarına eşlik etme talimatı verilmişti³⁹. Heyet kendi kaynaklarıyla yardım dağıtırken de yine aynı şekilde davranmaktaydı. Hem yardım etmek istediği hedef kitle dışında kimseye yardım etmekte gönüllü değildi, hem de kaynaklarını gönüllü olmadığı yerlerde zayi etmek istememekteydi. Bu anlamda gelen talepleri de geri çevirmekteydi. Örneğin, Osmanlı Devleti, 6 Nisan 1920’de İzmir ahalisinin geçim sıkıntısını azaltabilmek amacıyla NER’den İzmir’de iâşe barakaları kurmasını istemişti⁴⁰. İsveç Sefareti aracılığıyla vuku bulan yazışmalar neticesinde Heyet, 27 Mayıs’ta verdiği cevapta İzmir sahasından çekildiği için -İzmir ünitesi Mayıs ayı içinde kapatılmıştı- böyle bir hizmeti sunamadıklarını belirtmişti. Heyet, elindeki mevcut para ile erzak nispetinde yardım bölgeleri oluşturduğunu ve elindekilerle bunları idame ve idareye mecbur olduklarından yeni bir saha açamayacaklarını bildirmekteydi⁴¹. Yine Heyet, Karadeniz’e gidecek olan Rus esirlere Seyr-i Sefain İdaresi’nce yapılan masrafın ödenmesi talebini de reddetmişti. Gerekçede de, Heyetin yardım sahasının Osmanlı Devleti’nde ikamet edenler olduğu, gelirlerinin sınırlı olduğu ve bu nedenle de bunun dışına çıkamayacakları belirtilmişti⁴².

Osmanlı Devleti, Yakın Doğu Yardım Heyeti eliyle muhtaç ahaliye zahire dağıtmanın yanı sıra Heyetin kendi kaynaklarından da yararlanmaya çalışmıştı. Hayırsever bir yardım kuruluşu olduğunu iddia eden Heyetten Darülaceze’nin de istifade etmesini istemişti. Bu manada, 13 Nisan 1919 tarihinde, Amerika Cemiyet-i

³⁹ **BOA. MV**, 216/107; Gencer de aynı belgeden söz etmektedir. Ancak belge numarasını sehven 206/107 olarak vermiş olmalıdır. Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.126.

⁴⁰ **BOA.DH.İ.UM** / 20-9/2-75-1

⁴¹ **BOA.DH.İ.UM**, 20-9/2-75-5.

⁴² Karadenize gitmek üzere Gülcemal vapuruyla gelen 709 nefer Rus esirin iâşeleri için Seyr-i Sefain İdaresi’nce sarf edilen 24.454 kuruş Heyetten istenmekteydi. Cevap, 20 Ekim 1920 tarihli Heyet Başkanı [NER İstanbul Bölgesi Direktörü] Davis G. Arnold tarafından yazılmıştı. **BOA. HR.SYS**, 2232/79-1.

Hayriyesi tarafından hastanelerle diğer bazı hayır müesseselerine dağıtılacak gıda maddeleri ve saireden Darülaceze'nin de yararlanması için adı geçen cemiyete müracaatta bulunulmasının Darülaceze Müdüriyetine bildirilmesi uygun görülmüştü⁴³. Darülaceze Müdürü tarafından, Dâhiliye Nezaretine yazılan 6 Mart 1920 tarihli yazıdan anlaşıldığı kadarıyla bir süre önce yardım talebiyle Heyete başvurulmuştu. Darülaceze Müdürü, Heyetin uygun fiyatla Darülaceze'ye erzak ve eşya verdiğini ve bedeli olan takriben 1.500 lirayı bulan bu erzak ve eşyayı müesseseye bağışladığını ve ayrıca Darülaceze imalathanelerinde kullanılmak üzere 25 beş adet dikiş makinasıyla mühim miktarda Amerikan bezinin karşılıksız olarak Darülaceze'ye verildiğini belirtmişti. Nitekim yine Darülaceze Müdürünün ifadelerine göre, bunların üzerine Heyet Başkanı [İstanbul Bölge Direktörü] Arnold, Polis Müdüriyetinden Nurettin Bey eşliğinde Darülaceze'yi gezmiş, müessesede gördüğü intizam ve mükemmeliyet ile Müslüman, Rum, Ermeni veya Musevi ayrımı yapılmaksızın âceze, etfal ve maluline gösterilen ihtimam ve şefkatten dolayı fevkalade etkilenmişti. Bunun üzerine Arnold, tekrar tekrar memnuniyetini ve takdirlerini beyan etmiş, yardımlarından dolayı Heyet azalarına teşekkürname gönderilmesi hususunda gereğinin yapılmasını Matbuat Müdüriyetinden istemişti⁴⁴.

Ancak bir süre sonra, 11 Haziran 1920'de, NER İstanbul depolarından sorumlu Stephen R. Johnston, Dâhiliye Nezaretine yazdığı yazıda Darülaceze'nin satın aldığı eşyadan kaynaklı borcunu talep etmişti. Johnson'un belirttiğine göre, Aralık ayında, 2.000 metre muslin kumaş, 5.000 metre yünlü Türk kumaşı, 500 battaniye (yorgan), 800 kıyye* şeker, 400 kıyye** pirinç, 2.000 kıyye*** fasulye, 200 kasa şekerli süt alınmıştı ve bunlar satış fiyatının %20 altına Darülaceze'ye verilmişti. Toplamda 1.687,50 liralık bu borcu Darülaceze müdürü bir ay içinde ödeyeceğini belirtmiş, ancak ödeme ertelenmişti. 3 Mart 1920 tarihinde Binbaşı Arnold tarafından 1.812,25 liralık bağışta bulunulmuş ve 26 adet Singer dikiş makinesinin verilmişti. Johnson, Darülaceze müdürünün kendisinden ilave yardımlar talep ettiğini ancak kendisinin bunu amiri olan Albay Coombs'tan talep edilmesi gerektiğini; Albay Coombs'un da

⁴³ BOA. DH.UMVM,117/73-2.

⁴⁴ BOA. DH.UMVM, 117/75-2.

* 1.024 kg.

** 512 kg.

*** 2.560 kg.

kendisine istenilen eşyaları satma yetkisi verdiğini ve onlara da 6.000 lirası teslimatta ödenmek üzere indirimli ürünler satın alabileceklerini söylediğini belirtmekteydi. Johnson devamında, 20 Mart'ta, Darülacezenin bu anlaşmaya göre, bir ay içinde ödenmek üzere, 1.400 liralık eşya satın aldığını ancak şimdi de bunun bir hediye olduğunu veya olması gerektiğini söyleyerek ödemeyi reddettiğini söylemekteydi. Son olarak Johnson, kendisinin bu bölümün müdürü olduğunu ve sattığı eşyadan sorumlu olduğunu, bir yanlış anlama olduğunu ve mezkûr meblağın kendisine ertelenmeksizin ödenmesi için gerekli girişimlerin yapılmasını rica etmekteydi⁴⁵.

3 Temmuz'da ise, Darülaceze'ye NER Şehremini Deposundan, metresi 25 kuruştan 4.000 metre muslin kumaş ve kıyyesi 30 kuruştan 970 kıyye**** pirinç satılarak toplam 1.291 liralık ürün satıldığı belirtilmişti⁴⁶. Konu hakkında Darülaceze, 6 Temmuz'da Dâhiliye Nezaretine yazı yazmıştı. Yazıda, NER Şehremini Deposundan 1.291 liralık ürün satıldığı doğrulanmış ancak Binbaşı Arnold'un Nurettin Bey'le Darülaceze'yi ziyaretleri esnasında gördüklerinden memnuniyetinden dolayı bir kısım eşyayı hibe etmesine binaen, 1.291 liralık Amerikan bezi ve pirinç satın alındığı ifade edilmişti. Satın alınan bu eşyanın daha sonra ya bedelinin istenileceği veya Heyet tarafından hibe edileceği düşünülmüştü. Binbaşı Arnold'un bu eşyayı hibe etmesi şüphesiz görülmüş ancak herhangi bir mani çıkması durumunda alınan eşyanın bedelini ödemek gerekse dahi bu eşyanın fiyatının dışarda satılan eşyalara göre oldukça uygun olduğu belirtilmişti. Fakat bu esnada Binbaşı Arnold Amerika'ya gitmiş ve yerine Albay Coombs Heyet Başkanlığına [İstanbul Bölge Direktörlüğüne] atanmıştı. Binbaşı Arnold'un şubeye bu hibe etme işinden bahsetmemiş olması üzerine, Darülaceze Müdürü de bu defa yeni Heyet Başkanına [direktörüne] mezkûr eşya bedelinin hibe edilmesi için başvurmuştu. Başvuruda, Albay Coombs'tan bir hafta içinde olumlu cevap gelmediği takdirde bu 1.291 liranın ödeneceği belirtilmişti⁴⁷.

Darülaceze müdürü, 12 Temmuz'da da Heyetin Topkapı şubesine yazmış ve mezkûr eşyanın teberrüat meyanında olduğunu, işin bu yönünün Coombs'a da

⁴⁵ BOA. DH.UMVM, 117-76/1.

**** 1.241,6 kg.

⁴⁶ BOA. DH.UMVM, 117-76/5.

⁴⁷ BOA. DH.UMVM, 117/76-8.

yazılmış ve henüz cevabının alınmamış olduğunu belirtmişti. Coombs'un teberrüatı kabul etmediği takdirde, eşya bedeli olan 1.291 liranın bir iki gün zarfında Heyet şubesine ödeneceğini bildirmişti⁴⁸. Heyetin Darülaceze'ye yardımları ilerleyen dönemde de devam etmişti. 31 Temmuz 1921 tarihinde Darülaceze Müdürlüğünden, Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti tarafından Darülaceze'ye yardım edilmişti⁴⁹. Heyet, bu defa da Darülaceze'ye 4.000 kilo fasulye, 460 kilo sabun, 960 adet Nestle marka süt hülasesi, 1.500 metre pazen kumaş, 300'den fazla gecelik elbise ve çarşaf hibe etmişti. Bu nedenle mezkûr Heyete teşekkür edilmişti⁵⁰.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, tüm bu yardım çalışmalarını yaparken Osmanlı Devleti de, ona her türlü kolaylığı sağlamaktaydı. Ülkeye getirilen malzemelerden gümrük vergisi alınmaması ve satış barakalarından temettü vergisinin alınmaması dışında, Heyet üyelerinin ülke içindeki yolculuklarında güvenliklerinin sağlanmasına çalışmaktaydı. Heyet güzergâhındaki tüm vilayet ve mutasarrıflıklar teyakkuz haline geçirilmekteydi. Bu manada, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesinden İzmit Mutasarrıflığına çekilen 17 Mart 1919 tarihli şifreli telgrafta belirtildiği üzere, Amerikan Muavenet Heyeti, beş altı gün evvel Haydarpaşa'dan Konya'ya doğru yola çıkmıştı ve dönüşlerinde livaya uğrama ihtimallerinin olduğu için, onlar gelmeden birkaç gün evvel haber verilmesi istenmekteydi⁵¹. 29 Mart'ta da, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyetinden, Mamuratülaziz ve Diyarbekir vilayetleriyle Urfa ve Mardin mutasarrıflıklarına gidecek Amerikan Muavenet Heyeti'ne kolaylık gösterilmesi, ayrıca Sivas'a geri dönenlerin emlak ve eşyalarının kendilerine zorluk çıkarılmadan verilmesi yazılmıştı. Doktor Barton riyaseti altında o tarafa yola çıkmış olan Heyet için hükümetçe haklarında her türlü muavenet ve teshilat ifasından geri

⁴⁸ BOA. DH.UMVM, 117/76-9.

⁴⁹ BOA. DH.UMVM, 165/44.

⁵⁰ BOA. DH.UMVM, 75/45-3. Dahiliye Nezareti, Darülaceze'ye bağışlanan bu malzemelerin kurum bütçesine gelir olarak kaydedilmesine ve mahsup edilmek üzere aynı miktarda ek tahsisat konmasına izin vermişti. Bu manada, 7 Mart 1922 tarihinde, kurumun 1921 yılı bütçesinin tayinat ve melbusat zeyillerine, tayinat kısmının 189 bin 595 kuruş 20 para, melbusat kısmının 746 bin 489 kuruş 30 para olarak tahakkuk ettirilip kıymetlerinin bütçede gösterilmesine izin verilmişti. BOA. DH.UMVM, 115/57-3.

⁵¹ BOA. DH.ŞFR, 97/166. Bir diğer telgrafta da Amerikan Muavenet Heyeti İzmit'e varmadan hiç olmazsa bir gün evvel haber verilmesi istenmekteydi. BOA. DH.ŞFR, 620/8.

durulmaması tavsiye edilmekteydi⁵². Mezkûr heyet, 15 Nisan'da Kayseri'ye ulaşmış, iki gün Talas'taki Amerikan kurumlarında kaldıktan sonra Mr. Artvit adlı Heyet üyesini burada bırakarak Sivas'a doğru hareket etmişti⁵³. Heyet üyelerine işlerinde hiçbir zorluk çıkarılmamaya çalışılırken bir taraftan da Heyet faaliyetleri Osmanlı yetkililerince dikkatle takip edilmekteydi⁵⁴.

Devlet ayrıca, Heyetin yardım dağıtırken herhangi bir sorunla karşılaşmamasını temin etmeye, Heyetin güvenliğini de sağlamaya çalışmaktaydı. Amerikan Yüksek Komiserliği de, yardım faaliyetlerini yürütürken Heyete mahalli idarelerden zorluk çıkarıldığı şikâyetinde bulunmuştu. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, 11 Aralık 1919 tarihinde, vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği yazıda Heyetin gerçekleştirdiği işlerde kendilerine kolaylık sağlanmasını istemişti⁵⁵. Yine bu tarihlerde, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 25 Aralık 1919 tarihli yazıyla, Amerika İaşe Muavenet Heyeti Reisi Binbaşı Arnold'un altı kişilik bir heyetle cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin yardım tertibat icrası için maiyetiyle Eskişehir, Akhisar, Konya, Karahisar-ı Sahip, İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Şam, Diyarbakir, Kudüs-ü Şerif, Mısır, İskenderiye'ye gideceğinden adı geçen heyete her türlü kolaylık ve emniyetlerinin sağlanmasını tüm mülki memurlara ve zabıtaya bildirmişti⁵⁶.

Diğer taraftan da gerçekten de mahalli idareler tarafından Heyete zorluk çıkarılıp çıkarılmadığı araştırılmaktaydı. Nezarete gönderilen telgraflarda mahalli idarelerin bir kısmı Heyete zorluk çıkarmadıklarını aksine Heyet üyelerine her türlü kolaylık sağladıklarını bir kısmı da Heyet üyeleri geldiğinde her türlü yardımı

⁵² BOA. DH.İ.UM, 20-6/2-19-1.

⁵³ BOA. DH.İ.UM, 20-6/2-19-2.

⁵⁴ Sivas valisinin Dâhiliye Nezareti'ne çektiği 8 Nisan 1919 tarihli telgrafta, Amerikalılara her türlü kolaylığın sağlanmakta olduğu ve aynı zamanda da dikkatle takip edildikleri bildirilmekteydi. BOA. DH.İ.UM, 20-6/2-19-3. 24 Nisan 1919 tarihinde, 3. Kolordu Kumandanlığından bildirildiğine göre, ikisi kadın dokuz kişilik bir Amerika heyeti, birer gün ara ile iki grup halinde Kayseri'den Sivas'a gitmişlerdi. BOA. DH.EUM.ECB, 23/93. 30 Nisan'da Mardin'e varan heyet, belediye dairesinde ağırlanmış ve 1 Mayıs'ta Diyarbakir'e doğru yola çıkmıştı. BOA. DH.EUM.ECB, 23/111. 14 Mayıs 1919 tarihinde de Diyarbakir'den bildirildiğine göre, fukaraya muavenet etmek üzere iki kadın altı erkekten mürekkep bir Amerikan heyeti Mardin'e gelmişti. BOA. DH.ŞFR, 630/21.

⁵⁵ Nezaretten yazı, Erzurum, Ankara, Bitlis, Diyarbakir, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuratülaziz, Van vilayetleriyle, Urfa, Erzincan, İçel, İzmir, Bolu, Teke, Karesi, Ayntab, Canik, Karahisar-ı Sahip, Kal'a-i Sultaniye, Kayseri, Kütahya, Maraş, Niğde Mutasarrıflıklarına gönderilmişti. BOA. D.KMS, 50-3/19-1.

⁵⁶ BOA. DH.EUM.ECB, 28/33-3; BOA. DH.EUM.ECB, 28/24-1.

yapacaklarını belirtmekteydiler. Bu manada, Adana'dan 3 Ocak 1920 tarihinde gönderilen telgrafta Heyet Müdürü [İstanbul Bölgesi Direktörü] Binbaşı Arnold ve arkadaşlarının Adana'da iki gün kaldıkları, ardından Halep'e doğru yola çıktıkları ve kendilerine hürmet edildiği bildirilmekteydi⁵⁷. Aynı şekilde Kayseri'den de gönderilen telgrafta Heyete kolaylık sağlandığı ve zorluk çıkarılmadığı bildirilmekteydi⁵⁸. Ayıntab'dan 12 Ocak 1920 tarihinde gönderilen telgrafta da Heyetin yeni geldiği ve kendilerine hürmet edileceği bildirilmekteydi⁵⁹. Maraş'tan 17 Ocak'ta çekilen telgrafta ise, Heyetin orada memnun ve müteşekkire oldukları yazılmaktaydı⁶⁰.

Ancak tüm bu çabalara rağmen, az da olsa, yine de bir takım asayiş problemleri yaşanmıştı. Örneğin, Kayseri Kumandanı tarafından 21 Haziran 1920 tarihinde bildirildiğine göre, Amerika Muavenet Komisyonu'ndan iki zata Niğde'de eşkıya tarafından saldırılmıştı. Otomobil ile seyahat etmekte olan iki Amerikalıya, 30 Mart Salı günü Yukarı Arabalı Hanı denilen yerin güneyinde üç şahıs tarafından üzerlerine tüfeklerle ateş edilmişti. Otomobilin ön kısmı üç yerinden delinmiş ve şans eseri kimseye zarar gelmemişti. Bu hususta gerekli tahkikatın yapıldığı ve bu saldırıyı engelleyemeyen memurların cezalandırılması için hükümet tarafından emir verildiği ifade edilmişti. Ancak, Amerika Fevkalade Komiserliği tarafından, Hariciye Nezaretinden saldırganların eşkıya oldukları hakkındaki itirazların kabul edilmediği ve bu konuda hükümetin ne yaptığının acilen belirtilmesi ve gerekilenin yapılarak bu

⁵⁷ BOA. DH.KMS, 50/19-2.

⁵⁸ BOA. DH.KMS, 50/19-8.

⁵⁹ BOA. DH.KMS, 50/19-3.

⁶⁰ BOA. DH.KMS, 50/19-38. Devletin, Heyeti koruyup kollaması sonraki zamanlarda da devam etmişti. 19 Şubat 1920 tarihinde Ayntab ve Urfa'da bulunan Amerika Devleti tebaasının her türlü taarruzdan korunması ve Amerikan Yardım Heyeti'ne gerekli kolaylığın gösterilmesi için Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Ayntab ve Urfa Mutasarrıflıklarına şifreli telgraf çekilmişti. BOA. DH.ŞFR, 107/108. Yine, bu defa Milli Mücadele'nin Maraş'ta başarıya ulaşması ve Fransızların şehri boşaltması sonrasında, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden, 19 Şubat 1920 tarihinde, Maraş Mutasarrıflığına telgraf çekilmişti. Telgrafta, Maraş'ta ikamet eden Amerikan tebaasının ne halde olduğunun, aralarında ölen olup olmadığının ve varsa kim olduklarının acilen bildirilmesi ve Maraş'ta bulunan Amerikan tebaasının her türlü saldırıdan korunması ve orada bulunan Amerikan heyetinin korunup kollanması ve onlara işlerinde kolaylık sağlanması istenmiştir. BOA. DH.ŞFR, 107/109.

işte kusurları olanların ihracı ve bu gibi saldırıların tekrarlanmaması için gerekli önlemlerin alınmasının istendiği bildirilmişti⁶¹.

Osmanlı Devleti, NER'e her türlü kolaylığı sağlamaya çalışırken bir taraftan da, Paris Barış Konferansı devam ettiğinden, Amerikalıların dostluğunu kazanmaya çalışmakta ve yerli halkın perişaniyetine de dikkat çekmeye çalışmaktaydı. Bu manada, Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesinden 8 Mart 1919 tarihinde tüm vilayet ve mutasarrıflıklara şifreli telgraf çekilmişti. Telgrafta, Amerikan Muavenet Heyeti'nin Anadolu'ya gönderdiği komisyon üyelerinin, gayrimüslim ahali ile birlikte yerli halkın da perişaniyetine dikkatlerinin çekilmesini, memlekette ihtiyaç ve sefaletin gerek Müslim gerek gayrimüslim tüm yerli ahali, muhacir ve mültecilerde dahi hükümferma olduğunun gösterilmesi istenilmekteydi⁶². Yine aynı tarihte, 8 Mart 1919, İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyetinden, Konya Vilayetine de benzer bir şifreli telgraf çekilmişti. Telgrafta, Ermenilerin uğradıklarını ileri sürdükleri mezalimi incelemek için şark vilayetlerine giden Doktor Moor'un, Konya'ya vardığında Ermeni zulmüne uğrayan İslam muhacirlerine, Amerikan Heyeti'nin dikkatini çekecek teşebbüsler yaptırılması ifade edilmekteydi⁶³. Bunların yanı sıra, bölgeye gelen heyetlerin bir takım propagandalarla yanlış yönlendirilerek devlet hakkında olumsuz rapor yazmamaları için tedbir alınması istenilmekteydi. Bu anlamda da, 7 Mayıs 1919 tarihinde, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden, Diyarbakir Vilayetine telgraf çekilmiş ve üç Amerikan misyonerinin Mardin'e gelerek yalın ayak ve çıplak birçok Ermeni ve Süryani çocukları tarafından karşılandığına dair haber alındığı belirtilmişti. Mardin'e gelen Amerikalıların özellikle sefil Ermeni çocukları tarafından karşılanması hakkında dikkat edilmesi gerektiği ve bu heyetlerin verecekleri raporlarla devlet hakkındaki kararda etkili olmaları muhtemel olduğundan, bu suretle gelen ve daha sonra gelecek olan İngiliz ve Amerikalılara

⁶¹ BOA. DH.EUM.AYŞ, 42/3.

⁶² BOA. DH.ŞFR, 97/74.

⁶³ Telgrafta şöyle yazmaktaydı: "Vilayet-i Şarkiye ahali-i İslamiyesinin duçar oldukları Ermeni fecayinin tezahürü menafi-i milliyemiz muktezizatındandır. Azimet veya avdetlerinde oraya uğramaları muhtemel olan heyet-i mezkurenin muvasalatında Konya'daki İslam muhacirlerinin bunlarla temasını ve müşahidi veya bizzat müteessir olmaları lazım gelen fecayi-i mezkureye heyet-i mezkure nezaretinde tesbit edecek müessir teşebbüsatta bulumaları temin buyurulmasına ve fakat misli bir tarzda icrası icap eden tezahürat-ı mezkurenin memurin-i hükümet tarafından idare edildiğini heyeti mezkureye katiyyen hissettirmemeniz ve neticeden malumat vermeniz mütemennadır." BOA. DH.ŞFR, 97/75.

karşı mülki memurların uygun bir şekilde tedbir almaları ve bu tür hallere meydan vermemesi istenmekteydi⁶⁴.

Devlet, o dönemde, tüm bu faaliyetlerin yanı sıra Heyetin yapmış olduğu yardımlar nedeniyle Heyeti taltif etmekteydi. Bu manada, Heyet Başkanı [İstanbul Bölge Direktörü] Binbaşı Arnold'a, 12 Ocak 1920 tarihinde, üçüncü rütbeden Osmanlı Nişanı verilmişti⁶⁵. Yine, 30 Ağustos 1920 tarihinde, NER'den başta İstanbul Bölge Direktörü Albay Coombs olmak üzere, fırın kısmından sorumlu C. Robinson, İstanbul depo sorumlusu S. R. Johnston, Dersaadet kısmı müdürü J. P. McNaughton, yetimhane sorumlusu İda Heizer ile toplamda on yedi kişiye nişan verilmişti⁶⁶. Heyetin sonraki İstanbul Bölge Müdürü Jaquith de yine taltif edilenler arasındaydı. Nitekim 5 Eylül 1922 tarihinde Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti Müdür-i Umumisi Mister Jaquith ile Amerika muteberanından Mister Staker, Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti Eytam Şubesi Müdüresi Bayan Hastings ve Tercüman Ekrem Bey'e nişan verilmişti⁶⁷.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, 1922 yılı itibariyle Türkiye topraklarından çekilmeye başlamıştır. İdaresi altındaki yetimhaneleri kapatıp buradaki çocukları başka coğrafyalara nakletmişlerdir. Öte yandan Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ile ülke dışına çıkmakta olan özellikle, Samsun ve İzmir'den göç eden Ermeni ve Rumları, başta Yunanistan olmak üzere ülke dışına çıkarmışlardı. Bu manada Heyet, Anadolu'yu boşaltmakta olan Ermeni ve Rum mülteciler için çalışmalar başlatmıştı. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Anadolu Rumlarının başta Yunanistan'a olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine başlayan göçünü ve Karadeniz limanlarından naklini düzenli devriyelerle kontrol etmiş, ilgili yerlerde bu hususta çalışmalar yürütülmüştü. Bu amaçla Aralık 1922 döneminde Karadeniz limanlarına birçok Amerikan gemisi gelmişti⁶⁸. Heyet bu gemiler vasıtasıyla Ermeni ve Rum mülteci ve yetimlerini Yunanistan'a taşımışlardı. Heyet diğer taraftan da bu

⁶⁴ BOA. DH.ŞFR, 99/85.

⁶⁵ BOA. MV, 261/1.

⁶⁶ BOA. İ.DUİT, 71/97.

⁶⁷ BOA. İ.DUİT, 71/127.

⁶⁸ Bu amerikan gemileri ve gemilerle ilgili detaylı bilgiler için bkz. Hazel Kul, "Milli Mücadele Sonunda Amerikan Gemilerinin Karadeniz Kıyılarındaki Rum Mültecilerin Sevkiyatına Dair Gözlem ve Raporları", **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C.VI, S.10, Aralık 2020, s.287-308.

mülteciler için Anadolu merkezli son kampanyasını düzenlemişti. Nitekim bu amaç doğrultusunda, 1922 yılı içinde toplamda 26 bin tonluk gıda, giyim ve tekstil ürünü, tıbbi malzeme ve araç-gereç Amerika'dan gönderilmişti⁶⁹. 1923 yılı sonu itibariyle Heyet Türkiye topraklarından çekildiği gibi genel yardım faaliyetlerini de sonlandırmıştır.

3.1.1. İkmal Üssü Derince

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Türkiye'de faaliyetlerini gerçekleştirirken karşılaştığı problemlerden biri de Amerika'dan ağır tonajlı gemilerle gönderilen malzemelerin depolanması olmuştur. *Western Belle*, *Mercurious* ve *Pensacola* gibi gemilerde süt tozundan, un ve diğer gıdalara; çeşitli tıbbî malzemelerden, giyim eşyalarına; tarım aletlerinden, ulaşım ve nakliye işlerinde kullanılmak üzere kamyon ve otomobil gibi motorlu taşıtlara kadar pek çok malzeme bulunmaktaydı. Heyet, bu sorunu çözmek için İzmit Körfezi'ndeki Derince Limanı'nı Yakın Doğu'daki temel erzak üssü olarak seçmiştir. Derince'yi seçmekteki ana neden ulaşım kolaylığı ve ağır tonajlı gemilerin yanaşabileceği derinlikte suya sahip olmasıydı. Bağdat Demiryolu hattının kullanılabilmesi, vapurlarla kıyı kentlerindeki limanlara gönderilebilmesi ve karayolu ulaşım ile Derince, en ideal yerdi. Ayrıca İstanbul'a da yakındı ve buradaki Almanlardan kalma depolar erzak üssü olarak kullanılmaya da elverişliydi. Bu depolar, paslanmayı önlemek amacıyla çinkoyla kaplı iki tane büyük beş katlı bina ile iki tane büyük barakadan oluşmaktaydı⁷⁰.

Osmanlı Devleti de, muhtaç ahaliye yardım etmek amacıyla Amerika'dan erzak ve eşya getiren Heyete, her türlü kolaylığı sağlamaya çalışmaktaydı. Bu manada, Derince Limanı'na getirilen bu erzak ve eşyanın vapurlardan nakledilmesi işinde iki jandarma görevlendirilmişti. Ancak eşya ve erzakın vapurlardan depolara nakli hususunda görevli çeşitli milletlerden iki binden fazla amelenin çalıştığı ve bazen hırsızlık vakalarının meydana geldiği belirtilmekteydi. Limanda görevli iki jandarmanın güvenliği sağlamakta yetersiz kaldıkları anlaşılmış ve oraya, 27 Mart

⁶⁹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S: 2, B: 9, F: 2, 5-II-G.O.-990-27.

⁷⁰ **Medical Work of the Near East Relief, A Review of Its Accomplishments in Asia Minor and Caucasus during 1919-1920**, Ed. by George L. Richards, Near East Relief, New York, 1923, s.7.

1919 tarihinde, bir polis, bir onbaşı kumandanı ve beş neferlik bir müfreze daha ikame edilmişti. Aksi belirtilmediği sürece bu güvenlik güçlerinin oradan kaldırılmamaları ve vazifelerini kemal-i ciddiyetle yerine getirmeleri jandarma tabur kumandanlığına tebliğ edilmişti. Ayrıca aynı yerde görevli bulunan Amerikalı Yüzbaşı Brian'a da gerekli yardım ve kolaylığın sağlanması talimat verilmişti⁷¹.

Derince'nin yanı sıra merkezi sayılabilecek yerlerde aktarma üsleri de oluşturulmuştur. Ulukışla, Samsun, Trabzon, Batum, Halep ve Beyrut bu aktarma üslerinin oluşturulduğu yerlerdi. Amerika'dan gönderilen malzemeler gemilerle Derince'ye gelmiş ve Derince'den aktarma üslerine trenle veya vapurla gönderilmiştir. Bu aktarma üslerinden de farklı ünitelere yük vagonlarıyla, kervanlarla veya diğer ulaşım araçlarıyla gönderilmiştir⁷². Bu amaçla aktarma üslerine gönderilmek üzere Haziran 1919'da, muhtelif erzak ve malzemelerini taşıması için iki tane 70 tonluk vapur kiralamıştır. Adları *Acorne* ve *Delight* olan bu vapurlar hem benzin motorlu hem de yelkenliydi. *Acorne*, 21 Haziran 1919'da Derince'den malzeme yükleyip Batum'a götürmek üzere yola çıkmıştır. *Delight* ise Samsun'a benzin taşımıştır⁷³. 14-20 Ağustos 1919 tarihleri arasında ise Amerika'dan 5 tane kargo gemisi gelmiş ve 1400 tonluk malzemelerini Derince'de boşaltmışlardır. Bu kargo gemilerine 600 tonluk malzeme yüklenmiş ve Karadeniz limanlarına gönderilmiştir. Bu malzemelerin 100 tonluk bir kısmı da trenle iç bölgelere gönderilmiştir⁷⁴.

İç bölgelerdeki en önemli aktarma üssü Ulukışla erzak üssüydü. Derince'den Ulukışla'ya aktarılan mallar buradan Kayseri, Sivas, Harput gibi iç bölgelerdeki ünitelere aktarılmaktaydı. Yaz aylarında Ford marka kamyonlarla nakliye yapılırken, kış aylarında yolların uygun olmaması nedeniyle deve kervanlarıyla yapılmaktaydı. Her bir kervanda ortalama 10 deve ile 25 kağıt yer almaktaydı. Belirtildiğine göre,

⁷¹ BOA. DH.EUM.AYŞ, 73/17.

⁷² ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 2, 14 Haziran 1919, s.2, No: ABA132C0102007E02.

⁷³ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 4, 26 Haziran 1919, s.7, No: ABA132C0104007.

⁷⁴ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 12, 23 Ağustos 1919, s.3, No: ABA132C0112003.

kervanlarda en fazla 25 araba yer almaktaydı çünkü güzergâh üstündeki hanların en çok 25 arabayı barındırma kapasitesine sahipti⁷⁵.

Derince İstasyonu, İstanbul bölgesine bağlıydı ve başına da yönetici olarak George L. Richards atanmıştı⁷⁶. George L. Richards ve eşi Bayan Richards, Derince istasyonuna atandıktan hemen sonra sistematik bir şekilde depoları düzenlemişler ve farklı ünitelerin ihtiyaçlarını listeleterek mevcut malları bir araya getirmişlerdir. Çünkü yardım gemileriyle gelen mallar, kullanılabilir bir vinç sisteminin olmayışı ve bu tarz gemilerden yük boşaltmaya alışık olunmadığından, hamallar aracılığıyla gelişigüzel depolara konulmuştu. George L. Richards, Adana istasyonunun ihtiyacı olan malzemeleri alıp gittiğini ancak başka bir ünitenin malzemelerini doğru bir şekilde gönderebilmek için depolardaki malzemelerin ve barakaların tamamen yeniden düzenlenmesi ve sınıflandırılması gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla Richards, Derince'deki doktor, hemşire ve yardım çalışanlarının depolardaki malzemeleri katalogladığını ve tutulan hamalların da yardımıyla üç hafta içinde depoların tamamen yeniden düzenlendiğini ifade etmiştir⁷⁷.

Derince'de malların konulduğu depolar dışardan herhangi bir kimsenin teftişine açık değildi. Heyetin başka bir yerdeki personeli dahi olsa sahada görevli personel dışında hiç kimse buralara girememektedir. Buradaki mallar izinsiz kimseye verilmemektedir. Derince'de görevli herhangi bir personelin kim olursa olsun, başka bir Heyet personeline bile, herhangi bir Heyet malını, onaylanmış "Malzeme Transfer Formu" olmadan verememektedir. Aksi takdirde, bedelinin kendisinden tahsil edileceği, maaşından kesileceği belirtilmekteydi⁷⁸. Ayrıca Derince'deki bu malzemelerin sigorta ettirildiğini de görmekteyiz. Bu amaçla Peet, Hatch ve Seager, Derince'deki malları 3 milyon dolarlık sigorta bedeliyle sigortalatmışlardı. Sigorta aylık olarak düzenlenmiş ve depolardaki mallar azaldıkça

⁷⁵ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 9, 28 Şubat 1920, s.4, No: ABA132C0209004.

⁷⁶ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 2, 14 Haziran 1919, s.7, No: ABA132C0102007.

⁷⁷ Medical Work of the Near East Relief, s.8.

⁷⁸ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 5, 5 Temmuz 1919, s.6, No: ABA132C0105006.

sigorta bedelinde de azalmalar olacağı, istenildiği takdirde herhangi bir ay poliçenin iptal edilebileceği de sözleşmeye eklenmişti⁷⁹.

Derince, depoların yer aldığı ikmal üssü olmanın yanı sıra İstanbul'a bağlı bir istasyon olarak da faaliyetliydi. Derince istasyonunda personel işleriyle Bayan Richards ilgilenirken kendisine Milla Downer adlı bir personel yardımcı olmuştur. İstasyondaki mallardan sorumlu kişi ise T.S. Higgins adlı bir Heyet personeliydi⁸⁰. Ayrıca, Yüzbaşı Emory H. Niles da Derince'deki ABD donanma temsilcisiyle işbirliği yapacak Heyet temsilcisi olarak buraya atanmıştır⁸¹.

Derince İstasyonu, bulunduğu konum itibariyle yaz kampları yapmaya elverişli bir yerdeydi. Bu manada Derince'de, YMCA ve İngiliz yetkililer işbirliğiyle yetimhane çocukları için 26 Haziran 1919 tarihinde bir kamp düzenlemişti. Kamp, İstanbul yetimhanelerinden getirilen 203 erkek çocuk ile yapılmaya başlanmış ve sayının 600'e kadar çıkacağı öngörülmüştü⁸². Nitekim kısa bir süre sonra kamptan sorumlu YMCA yetkilisi C.F.H.Crathern'nin bildirdiğine göre "Camp Wilson" adlı bu kampta yaklaşık 600 mülteci erkek çocuk yer almıştı. İstanbul'dan getirilen bu mülteci çocukların bir kısmı akrabalarının yanında kalmış, bir kısmı fabrikada çalışıp hayatlarını kazanmış, bir kısmı da çiftlikte veya endüstriyel okulda eğitim almışlardı. Crathern'in bildirdiğine göre kamp, 1919 yılı Kasım ayının ilk haftasında sona erdirilmişti⁸³. Kampın yanı sıra Derince, bir dönem Bahçecik yetimhane çocuklarına da ev sahipliği yapmıştır. İzmit'in 28 Haziran 1921 tarihinde düşman işgalinden kurtuluşu sonrası Bahçecik'teki yetimhanenin şehirden taşınması düşünülmeye başlanmıştı. Bu manada 1921 yılının Aralık ayında yetimhanedeki 300 erkek çocuğun Derince'deki ikmal üssüne taşındığı ve buradaki geniş depolardan birinin yetimhaneye dönüştürüldüğü bildirilmiştir⁸⁴.

1922 yılı başlarından itibaren küçülmeye giden Heyet, 15 Mayıs 1922 tarihinde İstanbul NER merkezini Ortaköy'e taşımıştır. Tüm ofisler ve birimler birleştirilmiş

⁷⁹ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, ACRNE, Fourth Meeting, 20 Şubat 1919, s.7, No: ABA132C037002A06.

⁸⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.6, No: ABA132C0103006.

⁸¹ **ABCFM: NER**, Hoover, Herbert, 10th Meeting, April 1, 1919, No: ABA132C037007.

⁸² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 5, 5 Temmuz 1919, s.3, No: ABA132C0105003.

⁸³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 23, 8 Kasım 1919, s.1, No: ABA132C0123001 19191108.

⁸⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 48, 3 Aralık 1921, s.4, No: ABA132C0348004.

ve artık bu merkezden idare edilmiştir.⁸⁵ Yeni erzak üssü artık Ortaköy'deki depo olmuş ve bu merkezden yürütülmüştür. Heyetin Türkiye topraklarından çekilme kararı almasıyla buradaki depolar da Yunanistan'ın Pire kentine aktarılmıştır. 1922 yılı Kasım ve Aralık aylarında Ortaköy'deki depolarda bulunan toplam 603.201,53 dolar değerindeki gıdadan ilaca, sağlık malzemelerinden otomobil yedek parçalarına kadar tüm malzemeler Pire'ye gönderilmiştir⁸⁶.

3.2. Yetimhane Faaliyetleri

3.2.1. Türklerin Kimsesiz Çocuklarla İlgili Çalışmaları

Osmanlı Devletinde yardıma muhtaç, kimsesiz veya yetim Müslümanların ihtiyaçları vakıflar aracılığıyla giderilmiştir. 19. yüzyıla gelinceye kadar devlet, Müslüman veya gayrimüslim tüm muhtaç ve yetimlere sahip çıkmıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren koşullar değişmeye başlamıştır. Kaybedilen savaşlar, elden çıkan topraklar, Müslüman ahalinin zorunlu göçü ve ülke içindeki karışıklıklar birçok yetimin sokaklarda görünmesine sebep olmuştur. Devlet de, yetimlere bakmak, onlara uygun bir gelecek hazırlamak için çalışmalar yapmış, kurumlar açmıştır. Kırım ve Kafkasya'dan Rus baskısı nedeniyle göç etmek zorunda kalan Çerkez ve Tatarlar, Tuna valisi Mithat Paşa tarafından Balkanlara yerleştirilmiştir. Fakat Rusların uygulamaları, yol koşulları ve diğer nedenlerle birçok insan hayatını kaybetmiştir. Geride birçok yetim kalmıştır. Mithat Paşa da bu yetimler için 1863'te Niş'te bir ıslahhane açtırmıştır⁸⁷. Yetim, öksüz veya aileleri kendilerine bakamayacak kadar fakir olan Müslüman veya gayrimüslim çocuklara temel eğitim vermek ve meslek kazandırmak amacıyla açılan bu ıslahhaneden iyi sonuçlar alınınca 1864'te de Rusçuk ve Köstence'de birer ıslahhane daha açılmıştır. Daha sonra Sofya başta olmak üzere bu ıslahhaneler devletin diğer yerlerine de

⁸⁵ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of the Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, Report of the General Secretary of NER, 5-II G.O.-990-8.

⁸⁶ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7, 5-II-G.O.-1219-14.

⁸⁷ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi: (başlangıcından 1982'ye kadar)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982, s.172.

yayılmıştır⁸⁸. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının kaybedilmesinden sonra ise ülkeye gelen göçmen sayısı daha da artmıştır. Sokaklar evsiz, yetim ve dilencilerle dolup taşmıştır. İstanbul'daki dilencileri, kimsesiz çocukları, cami avlusunda yatan kimsesiz muhtaçları bir araya toplayıp ıslah etmek amacıyla Padişah II. Abdülhamid, bir Darülaceze kurulmasını ferman buyurmuştur. Bu ferman sonrası oluşturulan komisyonun tetkikleri neticesinde, Darülaceze'nin Okmeydanı'nda kurulmasına karar verilmiştir. Darülaceze'nin inşaatına 11 Nisan 1890 tarihinde başlanmış ve 19 Ağustos 1895 tarihinde binaların inşaatı tamamlanmıştır. Resmi açılışı da 31 Ocak 1896 tarihinde yapılmıştır⁸⁹. Buralarda dil, din, ırk ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin kimsesiz çocuklar, yaşlılar, evsizler koruma altına alınmıştır⁹⁰.

Diğer taraftan 1890'lı yıllardaki Ermeni olayları nedeniyle hayatını kaybedenlerin yetim kalan çocukları uluslararası politika konusu olmuş, devlet de bu çocukları himayesine almak ve misyonerlerden korumak amacıyla yetimhaneler açmak istemiştir. Konuyla ilgili 15 Mayıs 1899 tarihli Maarif ve Hariciye Nazırlarının ortak hazırladıkları rapor Padişah Abdülhamid'e sunulmuş ve ilk etapta Anadolu'daki Ermeni yetim çocuklarını misyonerlerden korumak için Acıbadem'de bir darüleytam açılması düşünülmüştür. Ancak, devletin içinde bulunduğu maddi yetersizlikler nedeniyle proje rafa kaldırılmıştır⁹¹. Müslüman yetim çocuklarının ön plana çıkmasıyla 1 Eylül 1903 tarihinde II. Abdülhamid tarafından yetimlere meslek edindiren ilköğretim seviyesinde yatılı bir okul hüviyetinde olan Dârülhayr-ı Âlî açılmıştır⁹². Ancak bu kurum da ilk ve ortaokul dersleri ile sanayi derslerinin birlikte okutulmasından fayda sağlanamamış olması gerekçesiyle 22 Ağustos 1909 tarihinde kapatılmıştır⁹³. Balkan Savaşları ve ardından Birinci Dünya Savaşı'nda şehit düşen asker çocukları için devlet yeni arayışlara girmiştir. On binlerce korunmaya muhtaç

⁸⁸ Cemil Öztürk, "Islahane", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XIX, İstanbul, 1999, s.190. Ayrıca bkz. Bekir Koç, "Tuna Vilayetleri ve Midhat Paşa", **Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi**, Mart 2017, Vol.II, No: 4, s.55-69.

⁸⁹ Darülaceze'nin kuruluşu için bkz. Nuran Yıldırım, **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, Darülaceze Vakfı, İstanbul, 1996, s.22-70.

⁹⁰ Salih Özkan, "Türkiye'de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı," **Selçuk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.19 Bahar 2016, s.153-178.

⁹¹ Nadir Özbek, "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Ali", **Tarih ve Toplum**, No: 182, Şubat 1999, s.14-15.

⁹² Hikmet Zeki Kapıcı, "Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darülhayr-ı Ali Örneği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol.VI, No: 28, Güz 2013, s.169.

⁹³ Özbek, "II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar...", s.18.

çocuğun barınma, beslenme ve eğitim problemiyle karşı karşıya kalan devlet, bu ihtiyaçları karşılamak için Maarif Nazırı Ahmed Şükrü Bey'in 25 Kasım 1914 tarihli teklifi üzerine Maarif Nezareti'ne bağlı olarak ülkenin birçok yerinde Darüleytamlar açmıştır⁹⁴. Ancak bunlar da yeterli olmamıştır. Çünkü 100.000 civarındaki yetim çocuğunun sadece 11.680 kadarının devletın açmış olduğu 65 yetimhaneye yerleştirildiği, geri kalan yetimlerin ise büyük çoğunluğunun açıkta kaldığı belirtilmiştir⁹⁵. Birinci Dünya Savaşı sonrasında karışıklıklar ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle devlet, 1918 sonrası darüleytamlara yeni bütçe ayıramamış ve bu müesseseler kapatılmıştır. Çocuklar da Şehir Yatı Mektebi adlı özel bir idareye verilmiştir⁹⁶. Diğer taraftan 6 Mart 1917 tarihinde muhtaç çocukları muhafaza amacıyla yapılan bölük pörçük oluşumları tek çatı altında toplamak için Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur⁹⁷. Bu cemiyet gerek Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerekse Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye’de aktif bir şekilde çalışmıştır. 30 Haziran 1921’de ise, Türkiye Himâye-i Etfal Cemiyeti adıyla Ankara’da bir başka cemiyet teşekkül etmiştir. Bu cemiyet İstanbul’da kurulan Himâye-i Etfal Cemiyeti ile işbirliği veya birleşmek gibi bir ilişki içerisine girmemiştir. İstanbul Himâye-i Etfal Cemiyeti de Cumhuriyet’in ilânından sonra, 1923 yılında kendisini feshetmiştir. Ankara Himâye-i Etfal Cemiyeti ise faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Cemiyet, 1934’te isim değiştirerek Çocuk Esirgeme Kurumu olmuş ve günümüzde de halen faaliyetlerine devam etmektedir⁹⁸.

3.2.2. Heyetin Kimsesiz Çocuklarla İlgili Çalışmaları

3.2.2.1. Yetimhane Faaliyetlerinin Başlaması

⁹⁴ Hidayet Y. Nuhoglu, “Dârüleytam”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, 1993, s.521; Hakan Aytekin, “1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s.51.

⁹⁵ Ebubekir Sofuoğlu, “Osmanlı Devletinde Yetimler İçin Alınan Bazı Tedbirler,” **Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler**, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, Umut Kâğıtçılık, İstanbul, 2003, s.53-54.

⁹⁶ Yasemin Okur, “Darüleytamlar”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996, s.60.

⁹⁷ Üç kısımdan oluşan Himaye-i Etfal Nizamnamesinin birinci kısmında cemiyetin kuruluş amacı, ikinci kısmında toplam sekiz fasılla teşkilat yapısı, üçüncü kısmında ise çeşitli maddeler ele alınmıştır. Bkz. **Himaye-i Etfâl Cemiyet-i Umûmiyesinin Nizamnâme-i Esasîsi**, İstanbul, y.y., 1333.

⁹⁸ Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye’de...**, s.261-262.

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin faaliyetleri arasında ise yetimhaneler önemli bir yer tutmaktaydı. Heyet, kurulduğu tarihten Mondros Mütarekesine kadar ağırlıklı olarak başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslimlerin yiyecek, giyecek ve barınma sorunları üzerine eğilmiş ve bu konularda propaganda yapmıştır. Mütareke sonrasında ise, ülkenin işgale uğramasıyla İtilaf devletleri himayesi altında faaliyetler daha rahat sürdürülmüş, yapılan faaliyetlerin ve propagandanın merkezine de özellikle Ermeni ve Rum yetim ve kimsesiz çocuklar yerleştirilmiştir. Ancak Heyet, Müslüman yetimlerle pek ilgilenmemiştir. Örneğin, Eylül 1919'da Giresun'daki Ermeni ve Rum yetimhanelerine 20'şer bin lira yardım yapılmışken Müslüman yetimhanesinin ziyaret bile edilmediği belirtilmiştir⁹⁹. Trabzon'da ise Hilal-i Ahmer İmdat Heyeti, NER'in Trabzon yöneticisi Robert S. Stapleton'a¹⁰⁰ yetimler konusunda başarı sağlayabilmek için iki heyetin birlikte çalışmasını teklif etmişti. Ancak Stapleton, gelen paraların sadece Ermeni ve Rumlar için toplandığını, Müslümanlara için kendilerinin bir şey yapmadığını ve yapma ihtimallerinin dahi olmadığını, Müslümanlara Hilal-i Ahmer'in yardım etmesi gerektiğini söylemiştir¹⁰¹.

Heyet, özellikle Osmanlı Hükümeti'nin sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerden isteyenlerin geri dönmeleri için 18 Aralık 1918 tarihinde çıkardığı geri dönüş kararnamesi¹⁰² ile faaliyetlerine hız vermiştir. 1919 yılı başlarından itibaren NER'in birincil uğraş ve faaliyet alanı yetimhane üzerine olmuştur. NER istasyonlarında, yetimhanelerinde çoğunluğu beş yaşın altında olan binlerce çocuğun kendi ayakları üzerinde durabilme çağına gelene kadar bakımları için çocuk bakımı üzerine programlar geliştirilmiştir¹⁰³. Amerika'da yardım toplama kampanyalarının merkezinde Ermeni yetim ve kimsesiz çocuklar yer almıştır. 1919 yılının Ocak

⁹⁹ Sabahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s.76.

¹⁰⁰ Robert S. Stapleton, Amerikan Board misyonerlerinden olup ilk atama yeri 1897 yılında Erzurum idi. Birinci Dünya Savaşı'na kadar eşi ile birlikte Erzurum'da misyon görevlisi olarak çalışmıştı. Savaş sona erdikten sonra 8 Mart 1919 tarihinde NER'in ünlü Leviathan yardım gemisi ile İstanbul'a gelmiş ve hemen ardından NER yöneticisi olarak Trabzon'a atanmıştı. Bir süre sonra tekrar Amerikan Board bünyesine geçmiş ve 1923 yılında Amerika'ya dönene kadar görev yapmıştı. <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17456>, Erişim tarihi: 27.06.2021.

¹⁰¹ **Vakit**, nr.686, 30 Eylül 1919, s.2.

¹⁰² Hikmet Özdemir v.d., **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, 4.bs., Ankara, TTK Yayınları, 2010, s.118.

¹⁰³ Robert L. Daniel, **American Philanthropy in the Near East, 1820-1960**, Athens, Ohio University Press, 1970, s.158.

ayında başlatılan yardım toplama kampanyası da bu şekilde yürütülmüştür. Kampanyanın etkili olabilmesi için de bir hesaplama yapılmış ve bu hesaplama göre bir çocuğun asgari günlük ihtiyacının yaklaşık 5 dolara tekabül ettiği belirtilmiştir. Yine tahmini en az 100 bin muhtaç çocuğun mevcut olduğu ve bunun da aylık 500 bin dolar gibi bir meblağa karşılık geldiği ifade edilmiştir. Netice itibariyle 1919 yılı bağış toplama kampanyası etkili olmuş ve o yıl toplam 19.485.000 dolar bağış toplanmıştır¹⁰⁴. Bu meblağ aynı zamanda Heyetin 15 yıllık faaliyet dönemindeki en yüksek paranın toplandığı yıl olmuştur.

NER bir taraftan Amerika'da bağış kampanyaları düzenleyerek para toplamakta diğer taraftan da başta Ermeni yetimhaneleri olmak üzere yetimhanelere yardım etmekteydi. Özellikle İstanbul'da birçok yetimhaneye yardım edilmekteydi. 2 Ağustos 1919 tarihli NER bültenine göre, İstanbul'da 26 Ermeni, 6 Rum, 7 Türk, 1 Yahudi yetimhanesi vardı. Bu yetimhanelerde yaklaşık 4500-5000 çocuğun kaldığı ve tüm bu kurumların bazılarının ayda bir kez bazılarının da ayda iki kez ziyaret edildiği belirtilmekteydi. Aynı tarihlerde Derince'de YMCA kampının açılması ve bu kampa İstanbul'dan 450 çocuğun gönderilmesi ile sıkışıklığın bir nebze de olsa giderilmesine vesile olduğu ifade edilmekteydi¹⁰⁵. Eylül ayında ise toplam 35 Ermeni, Rum, Türk, Yahudi ve Katolik yetimhanesinde 3791 çocuğa yardım edildiği ve özellikle yetimhanelerin sağlık koşullarının iyileştirilmeye çalışıldığı bildirilmekteydi¹⁰⁶.

Yakın Doğu Yardım Heyeti Başkanı James L. Barton'ın aktardığına göre, yetim ve kimsesiz çocuklarla ilgili faaliyetlere başlanıldığında bazı problemlerle karşılaşılıyordu. Bunlardan ilki, barınma problemiydi. Yetim ve kimsesiz çocukları yerleştirecekleri, onlara bakacakları yerler aranmıştı. Kafkasya'da bu sorun Rus ordusunun daha önce inşa etmiş olduğu taş kulübeler ve depoların bedelsiz olarak Heyete verilmesi ve yetimhanelere dönüştürülmesiyle halledilmiştir. Kars ve Gümrü'de, Ruslardan alınan bu yapılar tamir edilmiş, gerekli teçhizatla donatılıp kullanılmıştır. Anadolu'da bu sorun Amerikan Board'a ait kullanılmayan okul

¹⁰⁴ Barton, *The Story of Near East Relief...*, s.209.

¹⁰⁵ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 9, 2 Ağustos 1919, s.4, No: ABA132C0109004.

¹⁰⁶ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 14, 6 Eylül 1919, s.2, No: ABA132C01144002.

binalarının yetimhaneye dönüştürülmesiyle çözülmüştür. İstanbul, Samsun, Sivas ve İzmir gibi bazı yerlerde eski yetimhaneler ve bazı binalar kiralanıp yetimhaneye dönüştürülmüştür. Suriye ve Filistin’de eski okullar kullanılmış, İran da ise geçici olarak evler kiralanmıştır. Karşılaşılan ikinci büyük sorun, gıda sorunu olmuştur. Heyet, gerekli erzakın büyük çoğunluğunu Amerika’dan satın alıp gemilerle bölgeye naklederek bu sorunun üstesinden gelmeye çalışmıştı. Üçüncü problem ise kıyafet problemiydi. Bu sorunu da çoğunlukla Amerika’dan kumaş satın alıp bölgeye göndermiş ve yetimhanelerdeki çocukların da bu kumaşları dikerek kıyafet yapmalarıyla çözmüşlerdi. Ayrıca gönderilen dikiş makinaları ile çoraplar dikilmiş ve ayakkabılar da yapılmıştır¹⁰⁷. Bazı durumlarda da Amerika’da kampanyalar düzenlenmiş ve bölgeye çok miktarda kullanılmış giyim ürünleri gönderilmiştir¹⁰⁸.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, 19 Şubat 1920’de gerçekleştirdiği Yürütme Kurulu toplantısında Heyet faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi doğrultusunda çalışmalar yapmıştı. Bu doğrultuda Heyet sorumluluğundaki yetimler hakkında detaylı bir araştırma yapması için bir komisyon görevlendirmiştir. Komisyonun amacı, Osmanlı Devleti, Mezopotamya, Kafkasya ve Kuzeybatı İran’daki yetim çocukların sayıları, hangi dini/laik cemaat veya kurum tarafından bakıldıkları, sorunları ve çözüm önerileri gibi detaylı bilgileri tespit etmek olmuştur. Bayard Dodge başkanlığındaki komisyonda görevlendirilen kişiler; John H. Finley, Edward C. Moore, Henry Churchill King, John H. T. Main, Stanley White, Stuart D. Jessup, Luther R. Fowle, Adelaide S. Dwight idi. Komisyon, 4 Mart 1920 tarihinde, yetim çocukların bakımı konusunda yapmış olduğu incelemeler ve tetkikler sonucunda bir toplantı yapmış ve bazı önerilerde bulunmuştu:

“1. Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin kendi yönetimi altındaki yetimhanelerin uzun dönemli olması gereklidir.

2. Bir üyesi çocuk çalışmalarında uzman olmak ve üç üyeden az olmamak kaydıyla bir komisyon oluşturulmalıdır. Bu komisyon, ülkelerin politik durumları netleştikten sonra Avrupa

¹⁰⁷ Barton, **The Story of Near East Relief...**, s.212-216.

¹⁰⁸ Bunlardan biri ve en kapsamlısı dönemin First Lady’si Florence Kling Harding’in ön ayak olduğu kampanyadır. Bayan Harding, NER adına yardım çağrısında bulunarak 30 Mayıs 1921 Çarşamba gününü “Bohça Günü” ilan etmiştir. “Mrs. Harding Appeals For Near East Relief”, **The New York Times**, 31 Mayıs 1921, s.14. Kampanyada New York, Chicago, Michigan başta olmak üzere toplamda yaklaşık 4,5 milyon dolar değerinde kıyafet toplandığı ileri sürülmüştür. **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24 1921, S:2, B:10, F:7, N-1839, s.1.

ve Yakın Doğu'ya gönderilmelidir. Ayrıca, Yakın Doğu'daki Amerikan kurum temsilcileriyle uygun bir zamanda takviye edilmelidir. Ancak hiçbir şekilde Amerikan devletini temsil ettiği düşünülmemelidir.

3. Her ne kadar Heyetin baktığı çocuk sayısı ilerleyen zamanlarda azalacak olsa da gelecek on/on beş yıl boyunca kaçınılmaz olarak bakmak zorunda olacağı çocuklar olacaktır. Bu nedenle planlamalar bu süreleri dikkate alarak yapılmalıdır.

4. Bu çocukların eğitimi onları Amerikalaştırarak değil de onların kendi çevrelerine uygun bir şekilde planlanmalıdır. Bu nedenle çocukların eğitiminde onların ana dili kullanılmalıdır.

5. Görevlendirilen bu geçici heyete bir de eğitim direktörü atanmalıdır. Bu eğitim direktörü, Heyetin bir üyesi olmalı ve Yakın Doğu'da Heyetin bakımı altındaki tüm çocukların eğitimiyle ilgili sistemi denetleyebilmelidir¹⁰⁹.

Komisyonun yetim çocuklar konusundaki tetkikleri neticesinde NER Yürütme Kuruluna sunduğu tavsiyeler uygun bulunmuş ve bir süre sonra da fiiliyata dökülmüştür. Öncelikle 25 Haziran 1920'de, Yetimhane Heyeti adıyla yeni bir birim oluşturulmuştur. NER'in yetimhaneler ile ilgili tüm faaliyetlerini yürütmekten sorumlu olan bu birimin başına Bayard Dodge getirilmiştir. Bu birime üye olarak da John H. Finley, Edward C. Moore, Henry Churchill King, John H. T. Main, Stanley White, Stewart D. Jessup, Luther R. Fowle, Adelaide S. Dwight ve Walter George Smith isimli NER üyeleri seçilmişlerdir¹¹⁰. Ardından Harput'taki Fırat Koleji Başkanı Ernest Riggs NER Eğitim Direktörü olarak atanmıştır. Riggs'in Kafkasya, İstanbul ve Suriye Bölgeleri direktörleriyle işbirliği içinde bir danışman gibi çalışması istenmiştir. Diğer bir deyişle kendisinden hem bölgedeki diğer eğitim faaliyetlerini hem de Heyetin eğitim faaliyetlerini yürütmesi ve Heyet sorumluluğundaki yetimlerin bakımı hususunda etkin önerilerde bulunması istenmiştir. Riggs'e çalışmalarında yardımcı olması için bazı adımlar atılmıştır. Öncelikle Yakın Doğu'daki eğitim faaliyetlerini güçlendirmeye yönelik önerilerde bulunmak üzere Robert Kolej tarih profesörü Edgar J. Fisher'dan konuyla ilgili bir rapor hazırlaması istenmiştir. Profesöre yardımcı olması için de Teachers' Koleji profesörlerinden Paul Munroe başkanlığında bir eğitim komisyonu oluşturulmuştur. Diğer yandan George

¹⁰⁹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24 1920, S:2, B:10, F:1, N-C-2-952, s.6.

¹¹⁰ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, April 7, 1921, S:2, B:10, F:4, 3N-D-429, s.4.

White Jr. ile Adelaide S. Dwight farklı bölgelerden muhtaç çocuklarla ilgili istatistik toplamakla görevlendirilmişlerdir¹¹¹.

Tüm bu hazırlık ve gelişmelerden sonra NER Genel Sekreteri Charles V. Vickrey liderliğinde 28-30 Ağustos 1920 tarihleri arasında İstanbul'da Heyet önde gelenlerinin katıldığı bir konferans düzenlenmiştir¹¹². Düzenlenen bu konferansta Heyetin diğer tüm faaliyetlerini sonlandırıp tüm enerjisini ve kaynaklarını yetimhane çalışmaları üzerine kullanması gerektiği gündeme gelmiştir. Konferansta Heyetin bölge direktörleri ile önde gelen bazı personeli, Heyetin doğrudan yardım faaliyetlerini, sağlık faaliyetlerini ve endüstriyel faaliyetlerin de yetimhanelerle ilgili kısmı dışındaki faaliyetlerini tamamen sonlandırmasını önermiştir. Onlara göre Heyet artık sadece “kurtarma evleri” ve yetimhaneler üzerine çalışmalıydı. Konferansta dönem itibarıyla Heyetin bakmakta olduğu yaklaşık 60 bin¹¹³ çocuğun olduğunu ancak maddi yetersizlikler nedeniyle kapsamlı bir eleme yapıldığı belirtilmiştir. Çıkarılan bu çocukların kısmen ya da tamamen Heyet tarafından desteklendiği ve çoğu durumda da Heyet kurumlarında istihdam edildiği ifade edilmektedir. Heyetin temel sorumluluğunun Yakın Doğu'nun gelecekteki refahına katkıda bulunmak olduğu belirtilmiş ve bunun için de en az 50 bin çocuğun tam bakım ve iktisadi bağımsızlık için eğitilmesi gerektiği önerilmiştir. Ayrıca bu 50 bin çocuğun bölgelere yaklaşık olarak bölüştürülmesi düşünülmüştür: Kafkasya'ya 25 bin, İstanbul ve Anadolu'ya 17 bin, Suriye-Halep bölgesine ise 8 bin olarak. Bunlara ilaveten yetimhaneler dışındaki yetersiz beslenen yaklaşık 50 bin çocuğun da beslenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Son olarak, yetimhanelerin daha verimli ve ekonomik olmaları için 1000 kişilik yetimhaneler oluşturulması tavsiye edilmiştir¹¹⁴. Konferansın düzenlenmesinden yaklaşık iki ay kadar önceki duruma bakıldığında,

¹¹¹ NER, Minutes of Board of Trustees, October 1919-October 1920, Report of the Orphanage Committee, Appendix F, s.4.

¹¹² Bu konferansla ilgili ayrıntılı bilgiler “Konferanslar” başlığı altında anlatılmıştır.

¹¹³ 1921 yılı başında Ermeni Patrikhanesi tarafından hazırlanan ve dönemin Ermenilerinin yaşadığı yerleri ve sayılarını gösteren tabloya göre de Müslüman evlerinde ve Arap kabilelerinde bulunan yetim çocuk sayısı 14 ayrı merkezde toplam 63.000 olarak verilmiştir. Özdemir v.d., **Ermeniler: Sürgün ve Göç...**, s.126-127. Bu tablo NER belgelerinde de geçmektedir. Buna göre Müslüman evlerindeki genç kızlar ve Arap kabilelerinde tutulan yetim çocukların toplam sayısı 63.800'dür. **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, April 7 1921, S: 2, B: 10, F: 4, 3N-1351, s.4.

¹¹⁴ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 35, 4 Eylül 1920, s.4, No: ABA132C0235004.

NER yetimhane ve yetimhanelerinde kalan çocuk sayısı ile ilgili ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 0.3. 30 Haziran 1920 Tarihi İtibariyle NER Bölgelerindeki Çocuk Sayısı.

Bölge	Yetimhane Sayısı	Yetimhanede Kalan Çocuk Sayısı	Yetimhane Dışında Yardım Gören Çocuk Sayısı
İstanbul	121	25814	1000
Kafkasya	81	20779	55039
Beyrut-Halep	27	8007	-
TOPLAM	229	54600	56039

Kaynak: NER, **Handbook**, Ekim 1920, s.17.

Dönem itibariyle Heyet, İstanbul, Kafkasya, Beyrut-Halep bölgelerinde toplam 229 yetimhaneye yardım ettiğini iddia etmekteydi. Bu yetimhanelerde toplam 54.600 çocuk kalmaktaydı ve yine Heyet 56.039 çocuğa da dışardan yardım verdiğini belirtmekteydi. 28-30 Ağustos 1920 tarihli İstanbul'da yapılan konferansta yetimhanelerde 50.000 çocuğun kaldığı belirtilmekteydi. Muhtemelen bu iki ay zarfında 4.600 civarında çocuk yetimhaneden ayrılmıştı. Yine tablodan anlaşıldığı kadarıyla İstanbul-Anadolu'daki Heyet yetimhanelerinde kalan çocukların bir kısmının Kafkasya Bölgesindeki yetimhanelere kaydırılmak istenmiştir. Ayrıca yetimhaneler dışında yardım edilen çocukların neredeyse tamamının Kafkasya Bölgesinde olduğu da görülmektedir. Diğer taraftan bu çocuklardan yaklaşık 3 bininin Suriyeli ve Arapça konuşan, 2500'ünün Rum çocuklar ve geri kalanının da neredeyse tamamının Ermeni çocuklardan oluştuğu ifade edilmekteydi¹¹⁵. Aynı tarihlerde İstanbul bölgesinde istasyonlar bazında yetim çocukların dağılımı ve bir yıllık masrafları için Heyetin hazırladığı istatistiki bilgilere bakıldığında aşağıdaki tablo ile karşılaşılmaktadır.

Tablo 0.4. 24 Nisan 1920 İtibariyle NER Yetimhanelerindeki Çocukların Heyete Masrafı.

İstasyon	Yardım Edilen/	Bir Çocuğun	Masraflarını

¹¹⁵ NER, **Minutes of Board of Trustees, October 1919-October 1920, Report of the Orphanage Committee**, Appendix F, s.2.

	Desteklenen Çocuk Sayısı	Yıllık Masrafı (Lira)	Tamamen NER'in Karşılıdığı Çocuk Sayısı
Adana Bölgesi	1630	120	430
Adapazarı	83		Aylık 1200 Lira
Ankara	400		Aylık 100 Lira
Bahçecik	335	100	252
Bursa	440	90	52
Kayseri	2692	72	252
İstanbul	9500	72-120	Ekmek, Süt, Kıyafet, vs.
Harput	4400	Ayda 80 Lira	4400
İzmit (Akmeşe dâhil)	420	75	1920 Yılı Ocak Ayından Beri Ayda 2800 Lira
Konya	584	52	584
Merzifon	300	65	300
Samsun Yetimhanesi	1100		Malzemelere ilave olarak 1920 yılı şubat ayına kadar 14.850 lira nakit harcandı.
Samsun Aşevi	1000	150	
Sivas	1000		1000
İzmir	530	200	130
Trabzon	1556	72	Yerel heyetlere yardım edilmektedir.
TOPLAM	25.970¹¹⁶		

Kaynak: ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 16, 17-24 Nisan 1920, s.1, No: ABA132C0216001 19200417.

Tabloda yer alan bilgilerin İstanbul merkezin Anadolu'daki istasyonlardan talep ettiği bilgilerden ve istasyonların gönderdiği aylık raporlardan derlendiği belirtilmekteydi. Tablo düzenlendiğinde Sivas'tan bilgilerin henüz gelmediği ve Sivas'la ilgili verilerin yaklaşık ve tahmini olarak hesaplandığı ifade edilmiştir. Buna göre, NER idari bölgelerinden İstanbul Bölgesinde toplam 25.970 çocuğa yardım edilmiştir.

¹¹⁶ Belgede geçen tabloda yardım edilen toplam çocuk sayısı toplama hatası yapılarak 25.770 olarak verilmiştir.

Diğer taraftan şurası da belirtilmelidir ki Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin idaresindeki yetimhanelerin hepsi Heyet tarafından açılmamıştır. Büyük bir kısmı Amerikan Board örgütü tarafından açılmış ve yine Board misyonerleri aracılığıyla Heyet adına yönetilmiştir. Yetimhanelerin bir kısmı da diğer Protestan misyoner örgütlerden devralınmıştır. Örneğin, Suriye Yetimhanesi¹¹⁷, Adana'daki Haruniye Yetimhanesi¹¹⁸ ve Urfa'daki yetimhaneler¹¹⁹ Alman misyonerlerden devralınmıştır. Galip devletler, Mondros Mütarekesi'nin 19. maddesi gereği Alman ve Avusturya asker ve tebaasının bir ay içinde Osmanlı ülkesini terk etmesini istemekteydiler¹²⁰. Alman misyonerler de bu kapsamdaydı. Ancak kurumlarını Amerikalılar gelmeden terk etmek istememekteydiler. Bunun için Lord Bryce'a mektup gönderilmiş ve

¹¹⁷ 1860 yılında Lübnan'daki iç karışıklıklarda yetim kalan Marunî çocuklar Alman misyonerler tarafından Filistin'e getirilmiştir. Alman misyoner Johann Ludwig Schneller, kendi evini yetimhaneye dönüştürerek 11 Kasım 1860 tarihinde Kudüs'te Suriye Yetimhanesini kurmuştur. Yetimhane zamanla büyümüş ve 1894 yılından itibaren kapılarını Ermeni çocukları da açmaya başlamıştır. Johann Ludwig Schneller'in 1896 yılında ölümü üzerine yetimhanenin başına Schneller'in oğlu Theodor Schneller geçmiştir. 9 Aralık 1917 tarihinde İngiltere'nin Kudüs'ü işgalini takip eden bir yıl içerisinde Suriye Yetimhanesi ve diğer misyoner örgütlerde çalışan Almanların çoğu sürülmüş, misyoner işletmelerine el konulmuştu. General Allenby, Theodor Schneller'in misyonerlik faaliyetlerinde gösterdiği başarılarından dolayı, memuriyet vasfının elinden alınması kaydıyla yetimhanedeki idari görevine devam etmesine izin vermiştir. Ancak Temmuz 1918 itibariyle bölgeye gelen Amerikan Kızılhaçı ve Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin bölgeye hâkim olmasıyla yetimhane Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin idaresine geçmiştir. Suriye Yetimhanesi ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Uğur İnan, **Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara, 2015, s.136-174.

¹¹⁸ 1909 yılında faaliyete giren Haruniye'deki yetimhane Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin idaresine geçmiştir. Alman çalışanların bir kısmı İtilaf Devletleri kuvvetlerinden aldıkları özel izinle iki yıl daha faaliyetlerine devam etmişlerdir. 1920 yılında verilen izin süresinin dolmasını müteakip Alman çalışanlar kurumu terk etmişlerdi. İnan, **Osmanlı Devleti'nde Almanların...**, s.504. Yakın Doğu Yardım Heyeti aynı yıl Haruniye'deki yetim çocukları İngilizlerin kontrolünde bulunan Kıbrıs'a nakletmişti ve bu yetimlere İngiliz misyon çalışmaları bakmaya başlamıştı. Muttalıp Şimşek, "Haruniye Alman Yetimhanesi", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Vol.IV, No: 2, Güz 2019, s.715.

¹¹⁹ Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte hem İsviçre'den hem de Almanya'dan gelen yardım kesilince İsviçreli misyoner Jakob Künzler Urfa'da bulunan yetimhanelerin idaresini Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne devretmiştir. Kieser, **İskalanmış Barış...**, s.693. Künzler, 1919 yılından itibaren Alman Doğu Misyonu'ndan ayrılarak Yakın Doğu Yardım Heyeti adına çalışmaya başlamıştır. Heyet, 1922 yılında bölgedeki çocukları Suriye'ye nakletme kararı alınca bu nakil işini organize etme görevini Jakob Künzler ve eşine teklif etmiştir. Künzler ve eşi yaklaşık 20 yıldır Urfa'da görev yaptıklarından Türkçeyi iyi düzeyde konuşmaktaydılar ve bu nedenle yerel makamlarla rahat bir şekilde iletişim kurabilecekleri düşünülmekteydi. Künzler çifti de bu görevi kabul etmiş ve nakil organizasyonunu yönetmişlerdir. Çift, nakil işi bittikten sonra Heyetin Beyrut'taki Gazir Yetimhanesinin idaresi başına geçmiştir. Muttalıp ŞİMŞEK, "Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermeni Yetimleri Suriye'ye Nakli Meselesi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C: IX, S: 17, Haziran 2019, s.6-9.

¹²⁰ **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, 3. bs., Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1999, s.37. Bu konuda ayrıntılı bazı çalışmalar için bkz. Selçuk Ural, **I. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'deki Almanların İadesi**, Erzurum, Güneş Vakfı, 2005; Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu vilayetleri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

yardım çalışmalarını üstlenecek yeni bir yardım gücü gelene kadar çekilişlerin ertelenmesi istenmişti. Bryce da mektubu Lordlar Kamarasında okumuş ve Alman misyonierlerin Türkiye'deki çalışmalarını övmüştü. Bryce ardından görüşlerini *The Times* editörü ile paylaşmış ve Türkiye'deki Alman hastane ve yetimhanelerinin Amerikalılara devredilmesi gerektiğini ifade etmişti¹²¹. Ancak bu kurumların NER'e devri biraz zaman almış ve bu süreçte Osmanlı makamları da muhtemelen İngilizlerin isteğiyle kanunları uygulama hususunda bazı bölgelerde esnek davranmışlardır. Örneğin, 5 Ocak 1919 tarihinde, Harput'ta bulunan Alman kurumlarının NER'e devri biraz zaman aldığından Alman misyonier Ehmman ile beş Alman rahibinin Osmanlı topraklarını terk etmeleri, İngiliz Fevkalade Murahhaslığının da müsaadesi dâhilinde, iki ay ertelenmiştir¹²². Ayrıca Ankara Ermeni Yetimhanesinde çalışan iki Alman hemşirenin 30 Nisan 1919'a kadar Ankara'da kalmalarına izin verilmişti¹²³. Bazı durumlarda da Alman misyonierler 1919 yılında faaliyetlerini geçici olarak sınır dışı edilmeyen veya geri dönmelerine izin verilen İsviçreli ve Danimarkalı çalışanlarına emanet etmişlerdi. Bunlar Urfa'da Künzler ve Vischer aileleri, Maraş'ta Maria Timm, Mezere'de* Verena Schmidlin ve Karen Marie Petersen'den oluşmaktaydı. Bu misyonierler Amerikalılar gelene kadar kurumları idare etmiş, Amerikalılar gelince de bu defa onlara katılmışlardı¹²⁴.

İlerleyen dönemde Heyet, yetimhane faaliyetlerini daha verimli hale getirebilme yolları aramıştır. Bu manada NER İstanbul Yönetim Kurulu'nun 13 Nisan 1921 tarihindeki toplantısında küçük yetimhanelerin kapatılıp yerine İstanbul'da büyük ve kalıcı yetimhanelerin açılması gündeme gelmiştir. Ağustos 1920'deki konferansta da yetimhanelerin daha verimli ve ekonomik olarak işletilebilmeleri için böyle bir tavsiyede bulunulmuştu. Bu fikrin fiiliyata dökülmeye başlandığını görmekteyiz. Detaylı müzakereler sonucunda bu husus oylamaya sunulmuş ve Konya, Samsun, Merzifon ve Trabzon'daki yetim çocukların İstanbul

¹²¹ **The Times**, 23 Kasım 1918; İbrahim Ethem Atnur, **Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)**, Babil Yayıncılık, Ankara 2005, s.241.

¹²² **BOA. DH.ŞFR**, 95/41.

¹²³ **BOA. DH.ŞFR**, 97/200; Atnur, **Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları...**, s.241.

* Günümüzde Kahramanmaraş ilinin Pazarcık ilçesine bağlı bir köy.

¹²⁴ Kieser, **İskalanmış Barış...**, s.526, 615.

civarında inşa edilecek 2000 kişilik bir yetimhaneye transferi onaylanmıştır¹²⁵. Bu amaç doğrultusunda çalışmalara başlanmıştır. Albay Coombs, araştırmaları sonucunda Erenköy’de uygun bir yer bulunduğunu belirtmiş ve bu yerle ilgili detayları Heyete sunmuştur. Heyet, araştırmalara biraz daha devam edilip daha detaylı bir şekilde masrafların belirtilmesine, aynı zamanda tüm bu masrafları finanse edecek yöntemlerin de belirtilmesine karar vermiştir¹²⁶. Bir süre sonra İstanbul İdari

¹²⁵ Heyetin İstanbul Bölge Direktörü Jaquith, İstanbul civarında 2000 kişilik büyük bir yetimhane açılmasını ve çocukların da iç bölgelerden özellikle Konya, Merzifon, Samsun, Trabzon ve belki de Adana’dan getirilmesini gündeme getirmiştir. Albay Coombs da bunun hem ekonomik, hem daha verimli ve hem de siyasi açıdan daha güvenli olacağını belirtmiştir. Örnek olarak da Bayan Kinney’in sorumluluğundaki 100 yetimle, Bayan Holt sorumluluğundaki 200 yetimin birleştirildiğinde aylık 600 lira tasarruf sağlanabileceğini söylemiştir. Daha büyük bir yetimhanede daha az Amerikalı personel çalışacağını, 5 Amerikalı personelin yerli çalışanlarla birlikte 2000 kişilik bir yetimhaneyi yürütebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, yetimhaneler taşınınca NER’in Trabzon, Samsun ve Merzifon’daki diğer tüm işlerden de çekilebileceğine dikkatleri çekmiştir. Böylece daha çok tasarruf sağlanacağını vurgulamıştır. Sadece Adana’da yetim çocuklar alındıktan sonra diğer faaliyetlere devam edilebilir demiştir. Dr. MacCallum ise, tek başına böyle bir yetimhane fikrinin ideal olmadığını, ancak mevcut karışık siyasi koşullar gereği ve de bu koşulların ne zamana kadar süreceği belirsiz olduğundan bu tür bir yetimhane fikrini makul bulmuştur. Heyetin Eğitim Direktörü Ernest Riggs, her şey hesaba katıldığında bu fikre karşı çıkmıştır. İç bölgelerdeki çocukların İstanbul çevresine toplanmasının sakıncaları arasında çocukların tekrar iç bölgelere dönmeyeceğini, büyüdüklerinde işe yerleştirmede zorluklar çıkacağını vurgulamıştır. Ancak hemen uygulanması gerekliliği bakımından uygun olabilecekken uzun vadeli değerlendirildiğinde en iyi yöntem olmadığını söylemiştir. Ayrıca iki ihtimalden bahseden Riggs, ilkinde, yetim çocukların Fransız himayesindeki İskenderun ve Halep gibi Ermeni bölgelerine yerleştirilebileceğini önermiştir. Diğerinde, eğer yetim çocuklar İstanbul’a getirilirse Rum ve Ermenilere ait mevcut binalar, yetersiz koşullarda olduklarından tamir edilecek ve buralara büyük gruplar halinde çocuklar yerleştirileceğini ve bu durumda da çocukların siyasi koruma altında olacaklarını ve kendi milletlerinden kişilerle bir arada olacaklarını söylemiştir. Riggs, yeni bir tesisin çok masraflı olacağını, istenilen seviyeye gelene kadar yapımının birkaç yıl süreceğini, Kuleli Ermeni Yetimhanesinin böyle büyük bir yapının barındırdığı zorlukları gösterdiğini belirtmiş ve her ne kadar Kuleli Ermeni Yetimhanesinde çok öğretmen varsa da yetimhanedeki işlerin tatmin edici sevide olmadığını eklemiştir. Bay Huntington ise, yetim çocukların iç bölgelerde tutulmasının en uygun yöntem olacağını böylece çocukların, içinden geldikleri atmosferin yine içinde kalacaklarını ve kaçınılmaz olarak büyük çoğunluğunun da ait olduğu yerde kalacağını söylemiştir. Ancak siyasi korunma meselesi nedeniyle İstanbul’a gelmelerinin iyi olacağını da ilave etmiştir. Ayrıca Huntington bu tür büyük bir yetimhanenin daha ekonomik olacağı düşüncesi hususunda şüpheleri olduğunu belirtmiş ve böyle bir kurumun azami derecede verimli çalışabilmesi için dikkate alması gereken ilk şeyin küçük yetimhanelerden daha ucuza mal olduğu olmamalıdır demiştir. Çünkü bundan daha önemli noktanın bu tür bir kurumun Amerikan insancılığını ve sağduyusunu geniş çapta göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. Peet de, yetim çocukların kendi çevrelerinde kalmalarının ideal olduğunu ancak siyasi koşullar nedeniyle çocukların İstanbul’a aktarılmasının makul olacağını ifade etmiştir. **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, Minutes of the Regular Meeting of the Constantinople Administrative Committee of the NER, April 13 1921, S.2, B.10, F.5, 3N-1612, s.1-3.

¹²⁶ Albay Coombs, Erenköy’de 3.000 dönümlük bir yer bulunduğunu ve 16.000 dolara alınabileceğini belirtmiştir. Bu mülkün krokisini göstermiş ve avantajlarını anlatmıştır. Ayrıca tahmini hesaplamalarına göre 44 binanın yapımının yaklaşık 84.000 dolara mal olacağını ancak buna ana okul binası ile su, elektrik ve kanalizasyon malzemelerinin dâhil olmadığını söylemiştir. Coombs, çinkodan yapılma 100 kişilik yurtlar yapılmasını teklif etmiş ve tüm bu yapıların konum krokisini göstermiştir. **MRL2: NERCR**, Minutes of the Regular Meeting of the Constantinople Administrative Committee of the NER, April 13 1921, S.2, B.10, F.5, 3N-1612, s.3.

Kurulu'nun 2 Mayıs'ta yetimhane planlarını görüşmek üzere tekrar özel bir toplantı düzenlediğini görmekteyiz. Toplantıya yine Peet, MacCallum, Jaquith, Huntington ve Coombs katılmıştır. Coombs, 1.200 çocuğun barınabileceği bir yetimhanenin ve yetimhane için ihtiyaç duyulan binaların planlarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. Yetimhanenin nerede yapılacağı üzerinde uzun tartışmalar yapılmıştır. Peet, Erenköy civarında olmasını önermiştir. Erenköy'ün daha küçük olması, ulaşımın kolaylığı, fiyatlar ve değerinin artma ihtimali nedeniyle burayı önermiştir. Ona göre burası şehir merkezi dışında olup talep gören bir yerleşim yeridir. MacCallum ise, fiyatı dışındaki tüm açılardan değerlendirildiğinde Küçükçekmece'yi önermiştir. Jaquith de MacCallum gibi Küçükçekmece'de bir yer alınmasını savunurken, Peet ise Coombs'la aynı fikirde olduğunu ve Erenköy'ün daha uygun olduğunu söylemiştir. Netice itibarıyla nihai bir karara varılamamıştır. Toplantı sonunda iki ayrı özel heyet oluşturulmasına karar verilmiştir. Bunlardan ilki Peet ve Jaquith'ten oluşmaktaydı ve bu kişilerin uygun bir yer alınması ile ilgili görüşmeleri yürütmeleri istenmiştir. Amaç mezkûr yerlerdeki arazi sahipleri ile uygun kanallar aracılığıyla görüşüp kesin satın alma gerçekleşmeden fiyatları daha net bir şekilde öğrenmektir. Diğer özel heyet Jaquith, MacCallum ve Coombs'tan oluşmaktaydı¹²⁷. Bu heyet de yetimhane inşası ile ilgili ileri düzeyde maliyet hesabı yapmakla görevlendirilmişlerdir. Ayrıca yetimhane çalışmalarında bir uzman olduğu düşünülen Sırbistan Yardım Heyeti Başkanı Rudolph R. Reeder'ın Belgrad'dan çağırılması ve mümkün olan en kısa zamanda yönetim kuruluyla bir konferansa katılması için davet edilmesine karar verilmiştir¹²⁸. Reeder, Mayıs ayının son haftası İstanbul'a gelmiş, hem İstanbul yönetim kurulu ile hem de personelle görüşmeler yapmıştır. Reeder, toplumun temel birimi olarak aileyi gördüğünü ve bu nedenle yetimhane çalışmalarının aile yapısına benzer bir şekilde yapılandırılmasını ve çocuklara mümkün olacak en fazla şekilde

¹²⁷ 16 Mayıs 1921 tarihindeki olağan toplantıda Coombs'un adının yetimhane inşası için atanan bu özel heyet içinde yer almaması gerektiği herhangi bir gerekçe göstermeden kararlaştırılmıştır. **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1921, S:2, B:10, F:7, Minutes of a Regular Meeting of the Constantinople Administrative Committee of the NER, May 16, 1921, 3N-1833, s.1.

¹²⁸ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1921, S:2, B:10, F:7, Minutes of a Special Meeting of the Constantinople Administrative Committee of the NER, May 2, 1921, 3N-1769, s.1.

aile yaşantısı vermeye çalışılması gerektiğini vurgulamıştır¹²⁹. Durum bu minval üzereyken Heyetin New York'taki Yürütme Kurulu, İstanbul Yönetim Kuruluna bu yetimhane inşası için gerekli onayı ve yetkiyi vermiştir. Ancak bu iş için gerekli masrafların da İstanbul bölgesi için ayrılan tahsisattan karşılanması gerektiğini de ilave etmiştir¹³⁰. Ne var ki tüm bu faaliyetler fiiliyata dökülememiştir. Zira Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla Yunan işgali sona ermiş, Ermeni ve Rumlar Yunanlılarla beraber Anadolu'yu boşaltmaya başlamışlardı. Ankara Hükümeti'nin de Heyete mesafeli yaklaşması, Heyetin bir süre sonra karar değiştirmesiyle ve Türkiye'deki yetimhanelerini boşaltıp çocukları ülke dışına çıkarmasıyla neticelenmişti.

Diğer taraftan aynı tarihlerde yetimhanelerle ilgili temel ilkeler belirlenmiş ve Heyetin tüm deniz aşırı idari kurumları ve direktörleri tarafından yetimhane çalışmalarında uygulamaları için Heyet Yürütme Kuruluna bazı önerilerde bulunulmuştur. James L. Barton, Walter George Smith ve Stanley White tarafından 29 Nisan 1921 tarihinde yetimhanelerle ilgili bazı ilkeler hazırlanmıştı:

- “1. Yetim çocukların kendilerine bakabilecek akrabaları bulunduğu anda akrabalarına verilmesi NER'in hareket tarzı olmalıdır.
2. Heyet yetimhanelerindeki çocuklar veya yetimhane dışında Heyet tarafından bakılan çocuklar, uygun bir şekilde bakılacaklarına dair güvence verildiği takdirde akrabası olmayan kendi milletlerinden kişilerin yanına yerleştirilebilir.
3. Yetimhanedeki çocuklar, gerekli sorumlulukları üstlenen resmi yerli veya yabancı mevcut kurumlara aktarılabilir.
4. İlk üç maddede belirtilen şartlar altında kendi milletlerinin yanına yerleştirilen çocuklar bazı onaylı durumlarda kısmen küçük nakit yardımlarla NER tarafından geçici olarak desteklenebilir. Bunun da şartı bu ev ya da kurumda bakım ve eğitim standartlarının tam olması gerektiğidir.
5. Çocukların bakımında en büyük sorumluluk hükümetlere devredilmelidir. Bu ya NER yetimhanelerinden çocukların devletin onaylı kurumlarına aktararak ya da devletten sağlam finansal yardım alarak yapılmalıdır. Böylece NER yetimhaneleri veya diğer yetimhaneler güvence altına alınabilir.
6. Yakın Doğu'da hüküm süren ekonomik ve siyasi koşullar nedeniyle yukarıdaki yöntemlerden herhangi biriyle bakımı sağlanamayan çok sayıda yetim çocuk kalacaktır. NER

¹²⁹ **ABCFM: NER**, The Near East Relief, Vol.III, No: 21, 28 Mayıs 1921, s.2, No: ABA132C0321002.

¹³⁰ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, January 9, 1922, S: 2, B: 10. F: 11, 4-II-G-O.-715, s.5.

de Amerikan hayırseverliğinin bir temsilcisi olarak kaynakları elverdiği müddetçe geride kalan çocuklara yardım etmeyi teklif etmektedir. Ve aşağıdaki yapıcı programı önermektedir:

7. Mevcut NER kurumlarının sürdürülmesinin yanı sıra yukarda önerilen 5 maddeye uygun olarak çocukların tatminkâr bir şekilde bakılma koşuluyla başka yerlere transfer edilebilirler.

8. 1 Temmuz 1922 den itibaren mümkün olan en kısa zamanda yetimhane veya kurum sayısı azaltılmalıdır. Sadece belirli bazı kurumların ve ideal sayıdaki yetimhanelerin kalması gerekebilir. Bu planı geliştirirken çocukların savaş öncesi çevrelerinden koparılmamalarını sağlamak gerekir. Tecrübeler şunu göstermiştir ki iç bölgelerden gelen çocuklar birkaç yıl boyunca İstanbul'da veya İzmir'de veya dış dünyaya yakın bir yerde kaldıktan sonra kendi bölgelerine dönme konusunda nadiren istekli olmuşlardır. Bu durumdan kaçınılmalıdır.

9. Çocukların kendi ayakları üzerinde durma yaşına gelene kadar gerekli programı oluşturup uygulamak idari kurulların yetkisindedir. Bu program çocukların fiziki, sosyal ve eğitim gereksinimlerini içermelidir.

10. Bu amaçla idari kurulların kendilerini hükümetlere, dini kurumlara, manastırlara, bireylere, vs. karşı kurumları, güvence altına almaları talimatı verilmiştir.

11. Tüm yetimhaneler el işi eğitimi gibi çocukları erkenden kendi kendine yetebilmeye yönlendiren ve kendi toplumlarının tarım, sanayi ve ekonomik hayatına hazırlamayla ilgili gerekli koşulları sağlamalıdır. Bu amaçla gerekli teçhizatı sağlamak idari kurulların görevidir. İdari kurullar kendilerine ayrılan tahsisattan gerekli aletleri, ham maddeyi, makineleri satın almak için pay ayırmalıdır.

12. Her bölgede idari kurullar kendilerine bağlı kurumlardan birini veya birkaçını ileri düzeyde endüstriyel eğitim veren bir okul haline getirmeye yetkilidirler. Bu ileri düzey okullar, mutlaka çocuk refahı direktörünün gözetimi altında, diğer kurumların öğretmen ve yöneticileri için eğitim sağlamalıdır.

13. Dini eğitim göz önüne alındığında, NER her türlü mezhepsel öğretiden bağımsız olduğundan, sağlıklı bir ahlaki eğitim için tam bir hazırlık yapılmalıdır. Çocukların kendi mezheplerinin papazlarından eğitim alma fırsatı verilmelidir. Bu da, idari kurulun koyduğu kurallar çerçevesinde, kurum içinde veya kurum yakınındaki bir ibadethanede belli bir zaman içinde yapılabilir.

14. Çocuk refahı direktörü, yukarda bahsedilen çerçeve dâhilinde yetimhanelerin gelişimi konusuyla yakın ilişki içinde olmalı ve çocuklarla ilgili atılacak adımlarda kendisine danışılmalıdır. Çocuk sağlığı ve refahı ile ilgili sorunları ve planları idari kurulla çocuk refahı direktörü birlikte oturup tartışmalı ve çocuk refahı direktörünün yer almadığı kararlar mutlaka onun onayına sunulmalıdır¹³¹.

NER önde gelenleri tarafından hazırlanan ve tüm yetimhanelerde uygulanması istenilen bu ilkeler Heyetin özellikle iktisadi anlamda küçülmeye gittiğini göstermektedir. Zira yıldan yıla toplanan bağışlar azalmaya başlamıştı. Heyet yetimhanelerinde kalan çocuklardan akrabaları tespit edilen çocukların akrabalarının yanına yerleştirilmeleri; akrabaları tespit edilemeyen çocukların kendi

¹³¹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, April 29, 1921, S.2, B.10, F.5, 3N-1611, s.1-5.

cemaatlerinden hali vakti yerinde olanların yanına yerleştirilmeleri veya resmi devlet kurumlarına yerleştirilmeleri önerilmekteydi. Diğer taraftan mevcut yetimhanelerdeki çocukların kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için meslek sahibi olmaları için çalışmalar yapılması gerektiği belirtilmekteydi. Ayrıca NER'in çocuk refahı direktörü ünlü misyoner Ernest Riggs de önemli bir konuma getirilmişti. Özellikle yetimhaneler ile ilgili mevzularda ona danışılmadan hareket edilmemesi gerektiğinin altı çizilmişti. Bu dönem içerisinde Anadolu'daki Heyet yetimhanelerinde kalan çocuk sayısına bakıldığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 0.5. 1 Eylül 1921 Tarihi İtibariyle İstanbul ve Anadolu'daki NER Yetimhanelerde Kalan Çocuk Sayısı.

	Ermeni	Rum	Türk	Yahu di	Diğ er	Toplam	Rapor Tarihi
Adana	514					514	Haziran 1921
Tarsus Ticaret Okulu	100					100	
Ankara	350					350	
Bahçecik ¹³²	219					219	Ağustos 1921
Bursa	Yetimler başka bir yere transfer edilmiştir ¹³³ .						
Kayseri	2755	260	175			3190	
İstanbul ¹³⁴	3854	1538	3230	438		9060	Temmuz 1921
İstanbul (Evlerde)	1776	1147	467	1691	168 Suri	5249	

¹³² Geçici olarak Derince'ye aktarıldığı belirtilmiştir.

¹³³ Bursa'da kız ve erkek yetimhanelerinde ve evlerde kalan çocuklar Bahçecik'e taşınmış ve buradaki yetimhane kapatılmıştır. **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 9, 5 Mart 1921, s.3, No: ABA132C0309003.

¹³⁴ Muhtemeldir ki tablo hazırlanırken İstanbul'daki yetimhaneler ile ilgili verilerde Anna Welles Brown'ın yürüttüğü araştırma bilgileri kullanılmıştır. Robert Kolej Sosyoloji Profesörü Clarence Richard Johnson editörlüğünde Nisan 1920 ile Mayıs 1921 tarihleri arasında yürütülen bir araştırmada Brown İstanbul'daki yetimhaneler bölümünü hazırlamıştı. Nitekim araştırma, NER'in de içinde yer aldığı Amerikan kurumları öncülüğünde gerçekleştirilmişti. Araştırmada Brown da benzer sayıları vermiştir. Yetimhanelerde 3827 Ermeni, 2798 Türk, 1548 Rum, 279 Yahudi ve 280 Rus olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Katolik Kilisesi'ne bağlı yetimhanelerdeki Ermeniler ve diğerlerinin sayısını 171 olarak vermiş ve 500 civarında Yahudi çocuğun da özel aileler yanında olduğunu ifade etmiştir. Toplamda İstanbul'da 8624 yetim olduğunu ifade etmiştir. Anna Welles Brown, "Orphanages in Constantinople", **Constantinople To-Day or the Pathfinder Survey of Constantinople – A Study in Oriental Social Life**, Ed. by Clarence Richard Johnson, New York, The Macmillan Company, 1922, s.229. Bu çalışmanın Türkçesi için bkz. **İstanbul 1920**, ed. Clarence Richard Johnson, çev. Sönmez Taner, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

					yeli		
Derince	Bahçecik yetimlerine bakınız.						
Harput	4733		414	29		5176	
İzmit	364					364	Temmuz 1921
Konya	629	151	65		5	850	Temmuz 1921
Merzifon	297	168				465	Şubat 1921
Samsun	439	418	145			1002	Temmuz 1921
Sivas	1149		300			1449	Nisan 1921
Trabzon	81	120				201	Temmuz 1921
TOPLAM	17260	3802	4796	2158	173	28189	

Kaynak: MRL2: NERCR, NER, 1920-1922, S:2, B:8, F:1, 4-II-G.O.-448, s.1.

1 Eylül 1921 tarihi itibarıyla Heyetin İstanbul ve Anadolu’da yetimhane ve evlerde bakmakta olduğu toplam 28.189 yetim çocuk vardı. Bu tabloda Maraş, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakir birimleri yer almamaktadır. NER Yürütme Kurulunun Mütevelli Heyetine sunduğu 1921 yılı raporuna göre, 1921 sonu itibarıyla Maraş’ta 1.000, Antep’te 150, Urfa’da 800, Mardin’de 600, Diyarbakir’de ise 200’den fazla yetim çocuğun bulunduğu belirtilmekteydi. Bu birimlerdeki çocuklar da ilave edildiğinde NER’in 1921 sonu itibarıyla yetimhanelerinde yaklaşık 30.939 çocuk kaldığını söylemek mümkündür¹³⁵.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, 1922 yılından itibaren Türkiye’deki yetimhanelerini boşaltmaya ve çocukları da Suriye, Ermenistan ve Yunanistan’a nakletmeye başlamıştır. 1922 başında Türkiye’deki yetimhane ve evlerde kalan yaklaşık 30.939 çocuk sayısı, 1922 sonu itibarıyla Kuzey İran’dakilerle birlikte 5 binin altına düşmüştür. Heyetin faaliyette bulunduğu tüm bölgelerde idaresi altında bulunan yetim ve kimsesiz çocuk sayısı ise 1922 yılsonu itibarıyla toplam 56 bindir. Heyet, bakımı altında Rus Ermenistan’ında tümü Ermeni 25 bin, Yunanistan’da en az 10 bini Ermeni olmak üzere 15 bin¹³⁶, Suriye’de 10 bini Ermeni olmak üzere 11 bin

¹³⁵ Yaklaşık bir sayıyı başka kaynaklar da vermektedir. Nitekim bir kaynakta Heyetin Anadolu’da 1 Haziran 1922 tarihi itibarıyla idaresi altındaki yetimhanelerde Ermeni, Rum ve Türk toplam 30.698 yetim çocuğun kaldığı belirtilmektedir. Özdemir v.d., **Ermeniler: Sürgün ve Göç...**, s.157-158.

¹³⁶ NER Mütevelli Heyeti 1923 yılı yıllık toplantısında net sayı olarak 14.420 verilmiştir. **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, 5-II-G.O.-990-12.

ve 5 bin civarında da Kuzey İran, İstanbul ve diğer yerlerde yetim çocuk olduğunu belirtmekteydi¹³⁷. Yine tüm bu çocuklar için yıllık yaklaşık 6 milyon dolar gibi bir bütçeye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmekteydi. Bu meblağın, büyüyen çocuklardan Heyet kurumlarından ayrılanlar ve endüstriyel yardım sayesinde kendi ayakları üzerinde durabilenler sayesinde yıldan yıla azalacağı da düşünülmekteydi¹³⁸. Ancak düzenlenen yeni kampanyalara rağmen gelirlerin azalması Heyetin bulduğu her fırsatı değerlendirip çocukları tahliye etmeye başlamasına neden olmuştur. Bu manada 1923 yılında 14.169 çocuk evlere yerleştirilmiş veya kendi ayakları üzerinde durabilecek şekilde yetimhanelerden çıkarılmışlardır. 1924 yılında ise 12 bin çocuk yetimhanelerden ayrılmıştır¹³⁹. 1925 başında toplam 46 NER yetimhanesinde kalan çocuk sayısı 21.292 idi. Dışardan mali destek verilen kurumlardaki çocuk sayısı ise 5.845'ti¹⁴⁰. Bu kurumlardan 4 yetimhanenin İstanbul'da yer aldığı belirtilmekteydi¹⁴¹. 1926 yılına gelindiğinde Heyetin Türkiye'nin iç bölgelerinde mali yardımda bulunduğunu belirttiği tek yetimhanesi Kayseri'deki Efkere Ermeni yetimhanesiydi¹⁴². Bu yetimhanede 25 çocuğa yardım edildiği iddia edilmekteydi. İstanbul'da ise aynı yetimhanelere yardım edilmeye devam edildiği belirtilmekteydi. Bu yetimhaneler; 89 çocuklu Kalfayan Yetimhanesi, 163 çocuklu Katolik Yetimhanesi, 180 çocuklu Ortaköy Yetimhanesi ve 96 çocuklu Himaye-i Etfal idi. 31 Ekim 1926 tarihi itibarıyla Heyet kurumlarında 11.379 çocuk kalmıştır. Yerli yetimhane ve okullarda da 5.719 çocuğa maddi yardımda bulunulmaktaydı. Toplamda 17.098 çocuğa bakılmaktaydı¹⁴³. 1927 yılı Nisan ayında ise doğrudan Heyet kurumlarında kalan toplam 9514 yetim ve öksüz çocuğun 2.973'ü Yunanistan-

¹³⁷ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, March 15 1923, S:2, B:12, F:5, 5-II-G.-O.-1058-3.

¹³⁸ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, NER, March 15 1923, S:2, B:12, F:5, 5-II-G.-O.-1058. Başka bir belgede ise 31 Aralık 1922 tarihi itibarıyla 55.883 yetim çocuğun olduğu belirtilmektedir. **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, 5-II-G.O.-990-16.

¹³⁹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925, S:2, B:9, F:5, 7-II-G.O.-1102-11.

¹⁴⁰ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925, S:2, B:9, F:5, 7-II-G.O.-1102-8.

¹⁴¹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925, S:2, B:9, F:5, 7-II-G.O.-1102-10.

¹⁴² **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, January, 1927, S:2, B:9, F:6, 9-G.O.-715-5.

¹⁴³ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, January, 1927, S:2, B:9, F:6, 9-G.O.-718-12.

İstanbul Bölgesinde, 1.712'si Suriye-Filistin Bölgesinde, 4.706'si Transkafkasya'da ve 123'ü de İran'da yer almaktaydı. Maddi destek verilen yerli kurumlarda ise 5.818 çocuk kalmaktadır. Heyet kurumlarından mezun olan veya dışardan bir işe veya aile yanına yerleştirilen ve maddi yardımda bulunulan çocuk sayısı ise toplamda 18.083'tü. Bunların yanı sıra farklı fon adları altında toplam 9.997 çocuğun da desteklendiği bildirilmekteydi. Netice itibarıyla Heyetin 43.412 çocuğa yardım ettiği ancak tümüyle sorumluluğu altında olan çocuk sayısının 9.514 olduğu görülecektir¹⁴⁴. 30 Kasım 1928 tarihi itibarıyla artık Heyet kurumlarında toplam 3.928 çocuğun kaldığı belirtilmekteydi. Bu çocukların da 1.630'u Yunanistan-İstanbul Bölgesi'nde, 968'i Suriye-Filistin Bölgesi'nde, 1.328'i de Transkafkasya'daydı¹⁴⁵.

3.2.2.2. Yetimhanelerin İdaresi

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin idaresi altında bulunan yetimhanelerin çocuk sayısı 100'den fazla olanlarında birer Amerikalı direktör, bir hemşire ve bir de yerel yardımcı doktor yer almıştır. Direktör, yetimhanelerle ilgili tüm işlerden sorumlu tutulmuştur. Yetimhanenin yönetimi, personel işleri, mali işler ve erzak işleri onun sorumluluğu altına verilmiştir. Bölgenin tıbbi direktörlüğü ise Kızılhaç deneyimli hemşirelere verilmiştir¹⁴⁶. Ayrıca her yüz yetim için bir koğuş sorumlusu tayin edilmişti. Bütün yetimhanelerin başında ise yetimhaneler direktörü vardı. Her yetimin tek tek kabul onayı direktörden geçmekteydi¹⁴⁷. Yetimhaneye kabul edilen her çocuk önce fiziksel muayeneden geçmekte, yıkanmakta, bit kontrolü yapılmakta ve varsa bitlerden arındırılmakta, saçları tıraş edilmektedir. Her çocuk için bir tıbbi kayıt tutulmaktaydı. Bu tıbbi kayıta çocuğun muayene bilgileri, yıkandığı, bitlerden arındırıldığı ve herhangi bir bulaşıcı hastalık taşımadığı yazılmaktaydı. Tüm

¹⁴⁴ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, June 23, 1927, S:2, B:16, F:2, adlı dosya içinde, Child Welfare Statistics, NER, April 30, 1927.

¹⁴⁵ **NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1928**, United States Government Printing Office, Washington, 1929, s.15. Rapora göre Heyet kurumlarında kalan toplam çocuk sayısı 3.926 olmalıdır ki tablo dikkatli incelendiğinde toplama hatası yapıldığı görülecektir. Sonraki rapor ve haberlerde de aynı sayı verilmeye devam etmiştir. Sonuçları değiştirecek bir hata olduğunu düşünmediğimiz ve her defasında açıklama yaparak tekrara düşmemek için biz de aynı sayıyı kullandık.

¹⁴⁶ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.217.

¹⁴⁷ **ABCFM: NER**, Hand Book-Near East Relief, Ekim 1920, s.32, NO: ABA132C027005.

bunlardan sonra yetimhaneye kabul edilen çocuğun kaydı tamamlanmaktaydı. Yetimhane direktörü tarafından saklanan kayıt dosyasında çocuğun sınıfı, yaşı, cinsiyeti ve varsa en yakın akrabasının adı yazılmaktaydı. Ardından her çocuğa, mümkünse, iki takım iç çamaşırı, iki çift çorap, bir elbise veya takım elbise (ceket ve pantolon), bir şapka veya kep, bir palto verilmekteydi¹⁴⁸.

Yetimhanelerde çocukların kayıtları büyük bir titizlikle tutulmuştur. Bu manada kayıt formları üç ayrı renge ayrılmıştır. Tutulan kayıt formlarından mavi olanları çocukların kendi dosyalarına konulmak üzere istasyonda kalmış, pembe olanları New York merkeze gönderilmiş ve beyaz olanları da İstanbul bölge merkezine gönderilmiştir. Bu konuda istasyonlar sık sık uyarılmış ve bu düzenlemeye riayet etmeleri istenmiştir¹⁴⁹.

Yetimhanelerde çocukların aile hasreti çekmemeleri için aile ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin, İzmir'deki yetimhanelerde çocuklar en az 10 en fazla 20'şerli olmak üzere yaşlarına göre muhtelif gruplara ayrılmıştır. Her grubun başına bir yatakhane annesi görevlendirilmiştir. Yatakhane annesi hem sorumlu olduğu yatakhane bitişğinde kalmış hem de yatakhaneindeki çocukların davranışlarına nezaret etmiştir. Yapılması gereken günlük görevlerin yanı sıra çocukların hem fiziki hem de ahlaki gelişimi onların sorumluluğa verilmiştir. Örneğin, her gece çocuklar yatmadan önce yarım saat onlarla vakit geçirmiş, onların hikâyelerini ve dualarını dinlemişlerdir. Her bir yatakhane annesi aynı zamanda yetimhane işlerinden bir bölümü idare etmiştir. Bu bölümler, mutfak işleri, çamaşır, dikiş, hastane işleri, temizlik, kreş, anaokulu ve etüt bölümlerinden oluşmaktaydı. Her çocuğa küçük ya da büyük ama mutlaka bir sorumluluk verilmiştir¹⁵⁰. Bir diğer sorumluluk örneği büyük çocukların küçük çocukları yıkamaları olmuştur. Örneğin Konya yetimhanesinde haftada bir banyo yapılmaktaydı ve büyük erkek çocuklar

¹⁴⁸ ABCFM: NER, Hand Book-Near East Relief, Ekim 1920, s.34, NO: ABA132C027005.

¹⁴⁹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 23, 8 Kasım 1919, s.4, No: ABA132C0123004.

¹⁵⁰ A.e.

küçük erkek çocukları, büyük kız çocukları da küçük kız çocuklarını yıkamaktaydı¹⁵¹.

Yetimhanede karakter inşası ile ilgili tutumlardan biri de şuydu: yetimhaneye yeni gelen çocuklar pek sevilmeyen su taşıma, temizlik, yerlerin paspaslanması, mutfak işleri, hayvanların bakımı gibi genel işlerde çalıştırılmaktaydı. Çocuklar bir süre sonra çıraklık eğitimi almaktaydı. Yeteneğine göre birkaç defa deneme imkânı verilen çocuğun başarılı olacağı meslek seçilmeye çalışılmaktaydı. Bu yöntemin oldukça başarılı olduğu düşünülmekteydi. Çünkü bu sayede hem yapılan işin kalitesi artmakta hem de çocuklara başarı ya da başarısızlığın şansa veya başkalarının yaptığı iyiliklere değil, kendi çabalarına bağlı olduğu öğretilmekteydi¹⁵².

3.2.2.3. Yetimhanelerde Eğitim

Yakın Doğu Yardım Heyeti bakımı altındaki çocukların beslenme, barınma ve giyim ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken bu çocukların eğitimi konusunda da faaliyetlerde bulunmuştur. Bir çocuğun yetimhaneden ayrılmadan önce ne şekilde donatılması gerektiği Heyetin üzerinde durduğu en önemli konu olmuştur. Bu hususta NER Eğitim Direktörü Ernest W. Riggs¹⁵³, 2 Nisan 1921 tarihinde Near East Relief adlı Heyet bülteninde yayınlandığı üzere, 7 maddelik bir bildiri hazırlamıştır. NER'in yetimhanedeki çocukların eğitimiyle ilgili hedeflerini özetlediği maddeler şunlardır:

“1. Yetimhanedeki çocuklar sağlıklı bir şekilde büyümelidirler. Bu manada yetişkin olma yaşı Doğu'da 17'dir. Yetimhanelerde 7 yaş altı da çocuklar da mevcuttur ancak çocukların çoğunluğu 7 yaş üzeridir. Bu nedenle en az 10 yıllık bir plan yürürlüğe konmalıdır. Yapacağımız çalışmalar kesintisiz ve net yardımlara dayanmalıdır. Çünkü Amerikan halkının bireysel cömertliğiyle yapılan yardımlar belirsiz olup dönem dönem değişebilmektedir.

2. Her çocuk kendi ana dilinde okuyup yazabilmeli ve basit aritmetik işlemleri yapabilmelidir.

¹⁵¹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 15, 13 Eylül 1919, s.2-3, No: ABA132C0115002-ABAC02115003.

¹⁵² **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 3, 21 Ocak 1921, s.2, No: ABA132C0303002.

¹⁵³ NER'in 15 yıllık faaliyeti süresince ilk atanan eğitim direktörü, 1920-1921 yılları arasında bu görevde kalan Ernest W. Riggs olmuştur. Riggs'ten sonra bu görevi sırasıyla George M. Wilcox ve Harold B. Allen yürütmüşlerdir. Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.230.

3. Okuma-yazma ile eşdeğer önemde, her çocuk yararlı bir meslek öğrenmelidir. Erkek çocuklar bir meslekte ustalaşmalıdırlar. Bu manada tarım, marangozluk, ayakkabıcılık, terzilik, demircilik ve kitap ciltçiliği faydası ispatlanmış işlerdir. Kız çocuklar da ev idaresini iyi derecede öğrenmelidirler. Kızlara ayrıca oya işi, dokuma, bahçecilik ve terzilik de öğretilir. Yetimhane koşulları ve çocuğun kendi bireysel kabiliyeti uygulanacak eğitim şeklinde belirleyici olacaktır.

4. Her çocuk yetimhane dışında bir bağlantıya, bir çevreye sahip olmalıdır. Bu sayede çocuklar yetimhaneden ayrıldıklarında kendilerine destek bulabilirler. Bu durum özellikle erkek çocuklar için çıraklık sisteminin uygulanmasında gereklidir.

5. Her çocuğun bir mülkiyeti olmalıdır. Yatak ve kıyafetlerinin yanı sıra biraz parası olmalıdır. Yetimhaneden ayrılan her çocuğun yanında değerli-değersiz eşyaları, kitapları, biblo veya oyuncakları, hatıra eşyaları olmalıdır. Yetimhanelerde özel mülkiyet haklarını veya kişisel sorumluluğu bilemeyecek çok az çocuk vardır.

6. Topluma faydalı olmak, doğru bir yurtseverliğin öğretilmesiyle mümkündür. Art niyetli olmayan bir yurtseverlik nadir görülen bir erdemdir. Ancak bu durum bu çocukların eğitilmesindeki en önemli unsurdur.

7. Her çocuk Tanrı'ya karşı doğal ve faziletli bir tutum içinde olmalıdır. Tanrı'ya karşı gösterilecek bu tutum, mezhepsel taassup veya dini önyargılar olmadan vurgulanmalıdır¹⁵⁴.

Diğer taraftan yetimhaneler genellikle Türk halkı tarafından Amerikan okulları olarak adlandırılmışlardır. Nitekim Amerikan misyonerlerinin açmış oldukları yatılı okullarda genelde bir bölüm de yetimlere ayrılmıştır. Okul ile birlikte yetimhane, ortak bir kurum olarak işletilmiştir¹⁵⁵. Yakın Doğu Yardım Heyeti de idaresi altındaki yetimhanelerde yetimhane içinde ve dışında eğitim faaliyetleri yürütmüştür. Kimi durumlarda yetimhane içinde bazı binalarda derslikler oluşturulmuş, eğitimler verilmiştir. Örneğin Adana'daki erkek çocuk yetimhanesinde 6 sınıftan mürekkep ve hazırlık sınıfının da olduğu bir eğitim bölümü vardı. 10 yaş üstü tüm çocukların İngilizce dersi gördüğü bu yetimhanede düzenli dersler yapılmıştır¹⁵⁶. Kimi durumlarda da çocuklar yetimhane dışındaki mevcut okullara gitmişlerdir. Örneğin, Talas'ta yetimhane yanındaki okula, evlerde kalan 125 küçük kız ve erkek çocuğun gittiği belirtilmiştir. Gülbenkian Okulu adlı bu okula 200 çocuğun devam ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca Talas'ta bir anaokulu açılmış ve buraya Talas Yetimhanesi ile evlerde kalan küçük yetim çocuklar alınmıştır. Kayseri, Talas ve Zincidere'de birkaç trahoma hastası çocuk dışında tüm yetimhane çocuklarının okullara gittikleri

¹⁵⁴ ABCFM: NER, Near East Relief, Vol.III, No: 13, 2 Nisan 1921, s.2, No: ABA132C0313002.

¹⁵⁵ Adnan Şişman, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.391.

¹⁵⁶ ABCFM: NER, Near East Relief, Vol.III, No: 2, 14 Ocak 1921, s.3, No: ABA132C0302003.

belirtilmiştir. Heyet bu mezkûr üç yerde toplam 20 öğretmen çalıştırmaktaydı. Bu öğretmenlerden ikisi Kayseri'deki muhacirler için olan Müslüman okulunda görevlendirilmişlerdi. Türk hükümetinin de bu okul için Heyete bina tahsis ettiği belirtilmiştir¹⁵⁷. Bazı durumlarda da Heyetin yetimhane çocuklarını kilise okullarına gönderdikleri olmuştur. Örneğin, Trabzon'daki yetimhane çocukları Ermeni kilisesine bağlı bir okula gitmişlerdir¹⁵⁸.

Bu imkânların mevcut olmadığı durumlarda ise Heyetin kendisi okul açmaya çalışmıştır. Örneğin, Heyet tarafından Ekim 1920'de İzmit'te bir Amerikan Okulu açılmıştır. Daha önce sadece yetimhanelerde yapılan dersler şimdi diğer çocuklar için de faaliyete geçirilmiştir. Bu okula yetimhanedeki çocuklardan iyi düzeyde olan 150 öğrenci gönderilmiştir. Bunlar anaokulu ve daha üst sınıflarda olanlardı. Daha alt seviyede olanlar yetimhanede kalıp endüstri odasında dersler görmekteydiler. Okulda dersler sadece sabahları verilmekteydi. Öğrenciler öğleden sonra atölyede endüstriyel çalışmalar yapmaktaydılar. Bunlardan bir grup öğrenci iplik yapmakta, bir grup öğrenci hem kendileri hem de daha küçük çocuklar için çorap veya kazak örmekte, bazıları kenar işlemesi veya oya yapmakta ve daha büyük kız çocukları da elbise yapmaktaydılar. Eğitimin çoğu atölye işlerine ayrılmış olup okula daha az vakit ayrılmıştı¹⁵⁹. Bir diğer örnek şudur ki, Mayıs 1921'de Laura MacFetridge adlı Heyet çalışanı Derince'de bir okul açılmasını sağlamıştır. Bu okulda 400 mülteci çocuk eğitim görmüştür. Öğretmen sıkıntısı ortaya çıkınca da mülteciler arasından daha önce öğretmenlik yapanlar için bir sınav hazırlanmış ve sınavı geçen beş kişi öğretmen olarak seçilmiştir. İlk başta tek bir sınıfta eğitime başlanmış ancak sınıf çok kalabalık olunca beş ayrı seviye sınıfı oluşturulmuştur¹⁶⁰.

Tüm bu bilgiler ışığında, NER Eğitim Direktörü Ernest W. Riggs'in ifade ettiği üzere¹⁶¹, Heyet, okul ile işin birleştirildiği bir eğitim programı uygulamaktaydı.

¹⁵⁷ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 2, 14 Ocak 1921, s.4, No: ABA132C0302004.

¹⁵⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 45, 13 Kasım 1920, s.2, No: ABA132C0245002.

¹⁵⁹ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 49, 11 Aralık 1920, s.4, No: ABA132C0249004.

¹⁶⁰ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 21, 28 Mayıs 1921, s.2, No: ABA132C0321002.

¹⁶¹ Harput Koleji müdürü ve aynı zamanda NER eğitim direktörü olan Ernest W. Riggs, Üsküdar Dil Okulunda düzenlenen konferansın 10 Şubat 1921 tarihli oturumunda "NER Eğitim Programı (The Educational Program of The Near East Relief)" başlıklı bir konuşma yapmıştır. Yakın Doğu'daki çocukların eğitimi nasıl olmalıdır konusunu ele alan Riggs, başlangıçta karşılarında iki temel ilke yer aldığını belirtmiştir. Bunlardan birincisi, Amerika'dan gönderilen yardım paralarının yiyecek, giyecek

Özellikle Suriye'deki yetimhanelerde uygulanan sisteme göre, erkek veya kız tüm yetimhane çocuklarının yetimhane işlerinde yer alması gerekmektedir. Ana sınıfı çocukları oyunlarla ve şarkılarla meşgul olmaktaydı. Ana sınıfından sonraki grup, 8-12 yaş grubu, hem yetimhane işlerini yapmakta hem de ders çalışmaktaydılar. Ancak bu yaş grubuna herhangi bir zanaat öğretilmemektedir. 13-15 yaş grubu ise günlerinin yarısını önceki yaş grubunda başladıkları dersleri devam ettirmekte, günün diğer yarısını da bir zanaat öğrenmekle geçirmektedirler. Yetimhanelerdeki çocuklar genellikle iki gruba ayrılmaktaydılar: sabah okul dersi görüp, öğleden sonra bir işte çalışanlar; sabah bir işte çalışıp öğleden sonra okul dersi görenler. Diğer bir plan da yine bu yetimhane çocuklarını iki gruba ayırmaktaydı. Burada da okul dersleri ile iş, haftanın altı gününe sırayla yayılmaktaydı. Böylece yapılan iş bir süreklilik kazanmaktaydı. 16 yaşına gelen çocukların kitabi derslerini bitirmeleri ve tüm zamanlarını işe vermeleri beklenmektedir. 17 yaşını tamamlayan çocukların ise artık hayata atılmaları, edindikleri zanaat ve gerekli alet-edevatla bir iş yapmaları beklenmektedir. Riggs, bu planın yeni olmadığını, Suriye dışında da ve savaş öncesinde bazı yetimhanelerde de bu tür faaliyetlerin gerçekleştirildiğini iddia etmektedir¹⁶².

NER, bağış toplama propagandası yaparken Yakın Doğu'nun yeni liderlerini de yetiştirmekten söz etmektedir. Bu manada da Heyet yetimhanelerdeki parlak çocuklar belirlenip yönlendirilmiş ve Heyetin imkân ve amaçları doğrultusunda eğitmeye çalışmıştı. Örneğin, 1919 yılında Amerikan derneklerinden biri Ermeni kızlarının eğitimi ile ilgilenmiş ve Bursa yetimhanesindeki 9 kız çocuğuna Bursa'daki Amerikan okulunda eğitim görmeleri için burs vermiştir. Yetimhane Direktörü Annie T. Allen da bu kızları öğretmen olmak isteyen çocuklar arasından

gibi ihtiyaçlar için gönderildiğinden bu paraların bağışçıların izni olmadan eğitim işinde kullanılamamasıdır. Diğer bir deyişle eğer bu paralar bu çocukların eğitiminde kullanılacaksa bağışçıların izni alınmalıydı. İkincisi, eğitime harcanacak para bu çocukların kendi çevrelerinde kendi ayakları üzerinde durabilmelerine yardımcı olmalıydı. Ayrıca Riggs, yetimhane okullarına ihtiyaç olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Çünkü ona göre, bir taraftan Heyet çalışanlarının da Amerikan olması ve misyoner okullarının mevcudiyeti kendilerine okul konusunda bir avantaj sağlarken, diğer taraftan bu Amerikan okullarının piyasada baskın olmaları kendileri için bir dezavantaj oluşturmaktaydı. Diğer bir deyişle Riggs, faaliyette bulundukları bölgelerde 50 bin öğretmen ve vaize ihtiyaçları olmadığını, asıl ihtiyaçlarının tamirci, çiftçi, işçi gibi zanaatkarlar olduğunu belirtmektedir. Okul ile işin bileşiminden oluşan bir yapıya ihtiyaçları olduğunu söylemektedir. **The Orient**, Vol.VIII, No: 7, 16 Şubat 1921, s.63.

¹⁶² **The Orient**, Vol.VIII, No: 7, 16 Şubat 1921, s.64.

seçtiklerini belirtmiştir¹⁶³. Bir diğeri, 1921 yılında Akmeşe Tarım Okulu'ndaki dört parlak erkek öğrencinin eğitim için Amerika'ya gönderilmesi idi. Horen Gulbenkian, Mouslegh Amadouni ve Vrouyr Ghazarian adlı öğrenciler uygulamalı tarım eğitimi için; Raphael Saroukhanian adlı öğrenci de makine mühendisliği eğitimi almak için Amerika'ya gitmiştir. Gerekli eğitimi tamamlayan bu dört çocuk daha sonra tarım işleri için Ermenistan'a gönderilmişlerdir. Ancak nedenleri belirtilmeyen koşullar yüzünden İstanbul'a geri dönmeye zorlandıkları ifade edilmiştir¹⁶⁴. Heyetin bu faaliyeti sonraki yıllarda da devam etmişti. 1926 yılında, Selanik Amerikan Koleji, Phaleron Amerikan Koleji, Selanik Amerikan Kız Koleji, Beyrut Amerikan Üniversitesi, Beyrut Amerikan-Ermeni Okulu, Beyrut Amerikan Üniversitesi Hastane Eğitimi Okulu, Beyrut Amerikan Kız Koleji ve Sayda Amerikan Kız Koleji adlı Amerikan okullarına yetimhanelerde kalan 182 çocuk liderlik eğitimi almak için seçilmişlerdi¹⁶⁵.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, yetimhanelerde görevli öğretmenleri için de programlar düzenlemiştir. Bu manada NER Eğitim Direktörü ve aynı zamanda Çocuk Refahı Direktörü olan Ernest W. Riggs önderliğinde, yetimhane öğretmenleri için bir yaz okulu düzenlenmiştir. İstanbul Galata'da düzenlenen bu yaz okuluna İstanbul'daki çeşitli eğitim kurumlarında görev yapan konuşmacıların katılması sağlanmıştır. Konuşmacılar arasında Adrouni adlı bir matematik profesörü, Robert Kolej tarih profesörlerinden Fisher, İstanbul'da bir yetimhane yöneticisi olan Der Stepanian, Amerikan Kız Lisesi Müdürü Bayan Kinney, Ermeni tarihi profesörlerinden Haçaturyan, Harput Eski Direktörü Henry Riggs, Ermeni Ulusal Yardım Heyeti Direktörü Gözübüyükyan yer almıştır. Geniş bir yelpazede hazırlanan dersler arasında öne çıkanlar şunlardır: Yetimhane Eğitiminde Özel Koşullar, Yurttaşlık ve Vatanseverlik, Kreş ve Hikâye Anlatımı, Hijyen, Temizlik ve İlk Yardım, Pedagoji, Ahlak Eğitimi, Öğretmenlik ve Din, Cinsiyet Ahlakı, El Sanatları, Ev Ekonomisi. Bu derslerin yanı sıra İlköğretimde Aritmetik, Coğrafya ve Yerli Diller gibi bazı belirli derslerin öğretim metotları ile ilgili dersler de verilmiştir. Yaz

¹⁶³ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.I, No: 29, 20 Aralık 1919, s.2, No: ABA132C0129002.

¹⁶⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 24, 18 Haziran 1921, s.3, No: ABA132C0324003.

¹⁶⁵ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, January, 1927, S:2, B:9, F:6, 9-G.O.-715-7.

kursu, öğretmenlerin yetimhanedeki işlerini de aksatmaması için yarım gün olmak üzere altı hafta süreyle toplam 90 ders olarak planlanmıştır¹⁶⁶.

Yetimhanelerde uygulanan eğitim içinde endüstriyel faaliyetlerin yanı sıra çocuklara tarım eğitimi de verilmekte ve tarım yapılmaktaydı. Özellikle Harput, Sivas, Merzifon'daki yetimhaneler başta olmak üzere boş arazilere ürünler ekilmişti. Bu faaliyette üç katmanlı bir hedefin söz konusu olduğu söylenmekteydi. İlk olarak, yetimhanenin gıda ihtiyacını karşılamak ve yetimhane masraflarını azaltmak; ikinci olarak, çocuklara daha iyi bir tarım eğitimi vermek ve son olarak da yetimhane civarındaki çiftçilere örnek olarak tüm ülkenin ekonomik kaynaklarını daha verimli kullanmasını sağlayarak üretimini arttırmak olarak ifade edilmekteydi. Bu manada Kafkasya'da geniş arazilerde 20 adet Amerikan traktörü ve diğer tarım aletleriyle tarım yapılmaktaydı. Yunanistan'da ise Yunan hükümeti ile NER işbirliğine giderek yetimhanelerin konuşlanacağı Makedonya'da tarım yapılmaktaydı¹⁶⁷.

3.2.2.4. Yetimhanelerde Beslenme

Yetimhanelerde çocukların beslenmesine dikkat edilmiştir. Onları hastalıklardan korumak ve sağlıklı olmalarını sağlamak için eldeki mevcut imkânlar kullanılmıştır. Günün koşulları gereği yetimhanenin bulunduğu yöreye göre menüler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu manada örneğin, Ağustos 1919'da Antep erkek çocuk yetimhanesinden ilk örnek menü İstanbul merkeze gönderilmiştir. Buna göre:

Tablo 0.6. Ağustos 1919 Antep Erkek Çocuk Yetimhanesi Örnek Menü.

	Kahvaltı	Öğle Yemeği	Akşam Yemeği
Pazartesi	Ekmek	Pilav, Yarma Buğday, Bezelye, vs.	Ekmek, Salatalık
Salı	Ekmek	Yağlı Kabak	Ekmek, Yoğurt
Çarşamba	Ekmek	Buğday, Patates, Domates	Ekmek, Salatalık
Perşembe	Ekmek	Yağlı Taze Fasulye	Ekmek, Yoğurt

¹⁶⁶ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 30-31, 30 Temmuz-6 Ağustos 1921, s.1, No: ABA132C0330001-19210730-19210806.

¹⁶⁷ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, 5-II-G.O.-990-16-17.

Cuma	Ekmek	Bezelye Çorbası, Buğday	Ekmek, Peynir
Cumartesi	Ekmek	Kabak Dolması ve Yarma Buğday	Ekmek, Meyve
Pazar		Pirinç, Şeker, Süt	Ekmek, Erik

Kaynak: ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 12, 23 Ağustos 1919, s.3-4, No: ABA132C0112003-ABA132C011200.

Antep erkek çocuk yetimhanesinde kahvaltıda sadece ekmek vardır. Ancak saat 7 ile 12 arasında okulu olan küçük çocuklara 10.30'da ayrıca özel ekmek istihkakının verildiği belirtilmekteydi. Heyet görevlilerinin yapmış olduğu hesaplama göre bir çocuğun aylık yemek masrafının da yaklaşık bir altın liraya tekabül ettiği ifade edilmekteydi¹⁶⁸.

Yapılan yemekler, çocuklara verilen yiyecekler yetimhanenin bulunduğu yere göre farklılık göstermiştir. Mesela Harput'taki yetimhanelerde sabahları, sebzeli, bezelyeli veya kabaklı buğday çorbası; akşamları da tanabur adlı buğdaylı ayran çorbası veya sebze/meyve veya pilav verilmekteydi. Buradaki her çocuğa yaşına veya yaptığı işe göre günde bir buçuk ile üç arası ekmek verilmekteydi. Köylerde buğday istihkakı düşüktü ve yemekler yetimhane bahçelerindeki sebze veya meyvelerle desteklenmekteydi. Ekmek konusunda, fırıncılarla üç ay için okkası* 3,5 kuruşa anlaşma yapıldığı belirtilmekteydi¹⁶⁹. Adana'daki erkek çocuk yetimhanesinde ise her gün üç öğün yemek verilmekteydi. Kahvaltıda bulgur, mercimek çorbası, çikolata, kakao, gibi gıdalar çıkmaktaydı. Ana yemek olarak sadece pazar günleri pirinç pilavı olmak üzere bulgur pilavı, dövme buğday pilavı, fasulye, patates, etli nohut gibi yemekler yapılmaktaydı. Akşamları da çay, kuru meyveler, helva, hurma, kayısı, incir gibi yiyeceklerin verildiği ifade edilmekteydi¹⁷⁰.

3.2.2.5. Yetimhanelerde Endüstriyel Faaliyet

¹⁶⁸ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 12, 23 Ağustos 1919, s.3-4, Belge No: ABA132C0112003-ABA132C0112004.

* 1282 gr.

¹⁶⁹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 14, 6 Eylül 1919, s.3, No: ABA132C0114003.

¹⁷⁰ ABCFM: NER, Near East Relief, Vol.III, No: 2, 14 Ocak 1921, s.3, No: ABA132C0302003.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, idaresi altındaki yetimhanelerde en acil fiziksel ihtiyacı karşıladıktan sonra hemen mesleki eğitim başlatmaktaydı. Mesleki eğitime derhal başlanmasının altında iki temel saik yatmaktaydı. Bunlardan birincisi, yetimhane çocuklarının birer yetişkin olmadan önce bir zanaat öğrenmelerini ve iktisadi bağımsızlık elde etmelerini sağlamaktı. Diğer ise, çocukların yaptıkları endüstriyel faaliyetler ve ürettikleri ürünler sayesinde Heyet masraflarının azaltılmasıydı. Bu manada büyük erkek çocuklara ayakkabıcılık, marangozluk, fırıncılık, kalaycılık, terzilik, demircilik gibi zanaatlar öğretilirken kız çocuklara da dokuma, dikiş, dantel işi, gibi işler öğretilmekteydi.

Çocuklar mesleki manada yetiştirilirken en uygun yöntemler seçilmeye çalışılmaktaydı. Bunların temelinde çıraklık sistemi yer almaktaydı. Bu sisteme göre, çocuklar yarı zamanlı olarak şehirdeki esnafın yanında çalışmaktaydı. Günün diğer kısmında yetimhanede okul eğitimlerine devam etmekteydiler. Bu sayede hem mesleki eğitim almış olmakta hem de kişisel eğitimlerine devam edebilmekteydiler. Çıraklık eğitimi Bursa, Kayseri, Sivas, Samsun, Harput, Antep gibi Heyetin birçok biriminde uygulanmaktaydı. Örneğin Samsun'daki NER yetkilileri şehrin önde gelen tüccarıyla görüşerek yetim çocuklar için bir çıraklık sistemi uygulamaya koymuşlardı. Buna göre tüccarın önerdiği ustaların yanında çalışacak olan çocuklar hem tam bir mesleki eğitim almış olacaklar hem de tüccarın gözetiminde gelişimleri takip edebileceklerdi. Ayrıca çocuklar her akşam kendi dillerinde iki saat okul dersleri görecektir. Onlara matematikten tarihe, İngilizceden teknik çizime bir takım dersler de öğretilcekti. Çocuklara en popüler mesleği öğretebilmek için bir ön araştırma yapılmış ve ayakkabı imalatının en popüler meslek olduğu tespit edilmişti. Böylece çocuklar başta ayakkabıcılık olmak üzere terzilik, marangozluk, demircilik, gümüş işçiliği, fırıncılık, deri işçiliği, fotoğrafçılık, dişçilik, berberlik ve eczacılık gibi mesleklerde çırak olarak işi öğrenmeye başlamışlardı. Bu manada 80 Ermeni, 72 Rum ve 60 Türk erkek yetimhane çocuğu çırak olarak işe başlatılmıştı. Kız çocuklarının bu tür işlerde çalışmalarının zorluklar barındırdığı düşünüldüğünden onlara da sekreterlik üzerine eğitim verilmeye çalışılmıştı. Özellikle Amerikan ticari firmalarında çalışabilecek dil bilen sekreterler yetiştirilmek istenmişti¹⁷¹. Sivas'ta ise

¹⁷¹ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 25, 25 Haziran 1921, s.1, No: ABA132C0325001.

yetimhanede kalan büyük çocuklardan 100 tanesi çıraklık eğitimine tabi tutulmuşlardı. Bu çocuklar marangoz, ayakkabıcı, demirci-dökümcü, kalaycı ve terzi yanında çalışmaktaydılar. Bu çocukların yanı sıra 50 erkek çocuk da çıraklık eğitimi almak üzere NER personelinden Bay Custer'in sorumluluğunda ayrı bir evde kalmaktaydılar¹⁷². Antep'te ise, 27 Aralık 1919 tarihi itibarıyla, toplam 243 yetimhane çocuğunun 14 farklı meslekte yetiştirilmek üzere esnafın yanına çırak olarak verildiği belirtilmekteydi¹⁷³.

Çıraklık sisteminin uygulamadığı yerlerde ise öğretilmek istenen mesleğin ustaları yetimhaneye gelip burada eğitim vermekteydiler. Örneğin, Konya'da hastanenin yanındaki bina endüstriyel işler için tutulmuş ve burada erkek çocuklar ayakkabı imalatı, marangozluk, terzilik yapmışlardır. Buradaki yetimhane çocuklarına dericilik işini ve ayakkabı yapımını öğretmek amacıyla işin ehli eğitmenler tutulmuştu. Böylece yetimhanedeki çocukların ayakkabı tamiratından aylık 100 lira tasarruf sağlandığı ifade edilmiştir¹⁷⁴. Yine Harput'ta da aynı şekilde 37 yetimhane çocuğunun ayakkabıcılık işinde çalışmakta oldukları belirtilmekteydi¹⁷⁵.

Yetimhanelerde kalan kız çocukları ise yün tarama, iplik eğirme, dokuma, dikiş dikme, çocuk bakımı gibi işleri öğrenmekteydiler. Örneğin Konya'da kız çocukları dikiş, dantel işi ve bahçecilik yapmaktaydılar. Buradaki kızlara üç tane dikiş makinesi alınmış ve aktif bir şekilde dikiş yapmaları sağlanmıştır¹⁷⁶. Adapazarı'nda ise kazak, çorap gibi kıyafetler dikilmiştir. Özellikle yetimhanedeki kızların dikiş konusunda büyük gayret sarf ettikleri belirtilmiştir¹⁷⁷. Harput'ta da yetimhane

¹⁷² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 21, 29 Mayıs 1920, s.2, No: ABA132C0221002.

¹⁷³ Bu çocukların 91'i ayakkabıcı, 38'i terzi, 23'ü bakırcı, 12'si kuyumcu, 7'si dökümcü, 15'i marangoz, 5'i eczacı, 3'ü bıçakçı, 1'i dişçi, 8'i demirci, 2'si boyacı, 13'ü dokumacı, 1'i fırıncı ve 11'i de yemenicide çırak olarak çalışmıştı. Antep'te çıraklığa verilen bu yetimhane çocuklarının okula devam edememe sorunu çözebilmek için de her meslek için iki çocuk seçilmiş ve bu çocuklar dönüşümlü olarak yarım gün okul yarım gün işe gitmişlerdir. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 30, 27 Aralık 1919, s.5, No: ABA132C0130005.

¹⁷⁴ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 10, 9 Ağustos 1919, s.3, No: ABA132C0110003.

¹⁷⁵ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 11, 16 Ağustos 1919, s.2, No: ABA132C0111002.

¹⁷⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 6, 12 Temmuz 1919, s.3, No: ABA132C0106003.

¹⁷⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 4, 26 Haziran 1919, s.3, No: ABA132C0104003.

çocukları tarafından bahçecilik işi yapılmış ve her biri yaklaşık bir dönümden 5-6 bahçenin ekildiği bildirilmiştir¹⁷⁸.

Mesleki eğitim gerçekleştirilirken çocuklara işin en basit formunun öğretilmesi hedeflenmekteydi. Riggs, bu konuda bazı yerlerde meslek öğretmeninin gösteri yapma hırsı yüzünden hata yapıldığını belirtmekteydi. Ona göre, ince işçilikli mobilyalar veya Avrupai ayakkabılar güzel görünmekteydiler ancak yetim bir çocuğun tek başına bunu köyünde imal etmesi çok zor bir işti. İşin basit formunun öğretilmesi büyük beceri gerektirmediği gibi ayrıntılı malzemeler de gerektirmeyecekti. Bu manada kırsal alanlarda yaşayan çocuklar için kalaycılık işinin iyi bir olanak sunduğunu, şehirlerde yaşayan çocuklar için ise kitap ciltçiliğinin uygun bir iş alanı olduğunu belirtmekteydi¹⁷⁹.

İlerleyen zamanlarda yetimhanelerde kalan kız ve erkek çocukların gerçekleştirdikleri endüstriyel işlerin belli bir düzen içinde yürütülmesi için Heyetin İstanbul Yönetim Kurulu yeni bir kural getirmiştir. Buna göre yetimhanelerde kalan 13 yaş ve üstü tüm çocukların yetimhanedeki bireysel sorumluluklarının yanı sıra günde en az bir buçuk saat el işçiliği yapmaları gerekmekteydi. Bu manada Ermeni Yetimhane Heyetinden çocukların kayıtları istenmiş ve İstanbul'da Heyet sorumluluğundaki 1.438 Ermeni çocuktan sadece 323 tanesinin 13 yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. NER İstanbul Yönetim Kurulu daha sonra bu çocukların endüstriyel faaliyetlere başlamaları için ham madde, alet-edevat, ücretler gibi ihtiyaçları için 40 bin lira bütçe tahsis etmiştir. İlk önce Kuleli Yetimhanesinden¹⁸⁰ başlanmış ve buradaki çocuklara marangozluk, ayakkabıcılık, kitap ciltçiliği ve

¹⁷⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 4, 26 Haziran 1919, s.4, No: ABA132C0104004.

¹⁷⁹ "The Educational Program of The Near East Relief", **The Orient**, Vol.VIII, No: 8, 23 Şubat 1921, s.71.

¹⁸⁰ Buradaki yetimhane daha önce Kuleli Askeri Lisesi binası olarak hizmet vermekteydi. Ancak İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesi sonrasında 16 Ekim 1920 tarihinde İngilizler tarafından yetimhane olarak kullanılmak üzere Ermenilere tahsis edilmiştir. Ermeni Merkez Yetimhanesi adıyla yetimhaneye dönüştürülen bu yetimhanede binden fazla çocuğun kaldığı ve yetimhane müdürünün de Aboulia adlı birisi olduğu belirtilmektedir. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 41, 16 Ekim 1920, s.1, No: ABA132C0241001 19201016. Kuleli Askeri Lisesi, Ermeni yetimhanesi olarak tahsis edilmeden önce depo, transit ambarı olarak kullanılmak istenmiştir. İngilizler Okul Müdürü Halil Rüştü Bey'in binayı 24 saat içerisinde boşaltmasını isteyince, öğrenciler, öğretmenler ve subaylar bu süre içerisinde okulun eşyalarını yandaki cami meydanına taşımışlardır. Burada İstanbul'dan gelip geçen Ermeni göçmenler de kalmışlardır. İbrahim Hakkı Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi**, C.II, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1977, s.326-327.

terzilik gibi zanaatlar öğretilmiştir. Kız çocukları için de terzilik, iğne işi, kıyafet ve çorap yapımı, bostan işleri gibi işler planlanmıştır. Erkekler için Beylerbeyi'nde zanaatların öğretildiği merkez ile kızlar için Arnavutköy'deki terzilik merkezinin güçlendirilmesi düşünülmüş ve 13 yaş ve üstü tüm çocukların eğitime tabi tutulma şartı getirilmiştir¹⁸¹.

Yakın Doğu Yardım Heyeti yetimhanelerinde kalan çocukların bazılarının öğrendikleri zanaat sayesinde kendi işyerlerini açtıkları belirtilmiştir. Örneğin İstanbul'daki Beylerbeyi Yetimhanesinde ayakkabıcılık zanaatını öğrenen Armenak, Leon ve Haigazoun Khrimian kardeşlerin kendilerine ait bir ayakkabı dükkânı açtıkları ve satışların iyi olduğu günlerde günlük yaklaşık 5-6 lira para kazandıkları ifade edilmiştir. Yine aynı yetimhaneden ayakkabıcılık zanaatını öğrenerek ayrılan Karakin Karakeylan adlı bir başka yetimin de ilk fırsatta yetimhanedeki küçük kardeşini de yanına alacağını söylediği ifade edilmiştir¹⁸².

3.2.2.6. Heyetin Türkiye'deki Yetimhane Faaliyetlerini Sonlandırması

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ülkenin İtilaf devletlerince fiilen işgal edilmesiyle daha rahat çalışma imkânı bulan Yakın Doğu Yardım Heyeti, Milli Mücadele'nin başarılı olması ve Ankara Hükümetinin de kendilerine mesafeli yaklaşması üzerine idaresi altındaki yetimhanelerde bulunan çocukları başka bir coğrafyaya nakletmeyi planlamıştır. Bu manada ilk olarak TBMM Hükümeti ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması'nın imzalanması ve ardından Fransızların bölgeden çekilmesi üzerine Heyet, idaresindeki yetim çocukları başka yerlere nakletmeye başlamıştır. İlk olarak, 30 Kasım 1921 tarihinde, Konya'daki Ermeni yetimlerinin İstanbul'a nakledilmesi için Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti Ankara Temsilcisi [Annie T. Allen] tarafından TBMM Hükümeti'ne başvurulmuştu. Ancak TBMM İcra Vekilleri Heyeti tarafından, 4

¹⁸¹ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 10, 12 Mart 1921, s.1, No: ABA132C0310001 19210312.

¹⁸² **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.IV, No: 9, 4 Mart 1922, s.4, No: ABA132C0409004.

Aralık 1921 tarihli oturumunda, bu talep reddedilmişti¹⁸³. Heyetin daha sonraki başvurusu kabul edilmiş olmalı ki, Adana'daki erkek yetimhane çocukları Tarsus Amerikan Okulu'na nakledilmiş ve kız yetimhane çocukları da 26 Aralık 1921 tarihinde İstanbul'a gönderilmiş ve İstanbul'daki yetimhanelere dağıtılmışlardır¹⁸⁴.

1922 yılı başlarından itibaren küçülmeye giden Heyet¹⁸⁵, yetimlerin bakımı ile ilgili sorunlar da yaşamaya başlamıştır. Ankara'da yeni kurulan hükûmetle, daha evvel sahip oldukları avantajlı durumların devamı hususunda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Çocukları, Türk idaresinin kontrolüne de bırakmak istemeyen Heyet, güney istasyonlarında barınan yaklaşık 8 bin Ermeni yetimi Suriye'ye nakletme kararı almıştır. Suriye'ye nakil çalışmaları 1922 yılının Mart ayı gibi başlamış, aynı yılın Eylül ayına kadar devam etmiştir¹⁸⁶. Tüm bunların üzerine 13 Eylül 1922 tarihinde vuku bulan İzmir Yangını¹⁸⁷, Heyetin zaten ülke dışına taşımakta olduğu yetimhane faaliyetlerini hızlandırmıştır¹⁸⁸. Heyet yetkililerinin iddialarına göre, Türk yetkililerin davranışları İzmir Yangınında daha da belirginleşmişti. Türklerin, Anadolu'dan gitmek isteyen Hristiyan nüfusa kasım ayının başlarına kadar “müsaade” edeceklerini söyledikleri iddia edilmekteydi. Heyet de, Hristiyan yetim çocuklarının bu süre zarfında taşınmasının kalan Hristiyan nüfus arasında paniğe sebep olacağını ve kıyı şehirlerine akın ederek daha büyük acılara sebep olacağını

¹⁸³ **BCA**. 030.18.01.01/ 04.40.1. Ek. 248-9.

¹⁸⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.IV, No: 3, 21 Ocak 1922, s.1, No: ABA132C0403001.

¹⁸⁵ Bu manada 15 Mayıs 1922 tarihinden itibaren İstanbul NER merkezi Ortaköy'e daha önce Küçük Zabıt Mektebi olarak bilinen binaya taşınmıştır. **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.IV, No: 19, 13 Mayıs 1922, s.3, No: ABA132C0419003. Hem ulaşım hem de personel masrafları açısından daha ekonomik olacağı düşünülerek tüm ofisler, erzak üssü, depolar, garaj, endüstriyel bölüm, personel bölümü, taşımacılık işleri gibi tüm birimler birleştirilmiş ve artık bu merkezden idare edilmiştir. Bu sayede verimliliğin arttığı ve faaliyetlerden en az %25 tasarruf sağlandığı belirtilmiştir. **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of the Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, Report of the General Secretary of NER, 5-II G.O.-990-8.

¹⁸⁶ Şimşek, “Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin...”, s.6-9.

¹⁸⁷ Yunan ordusunu mağlup eden Türk ordusunun 10 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girmesinden üç gün sonra-13 Eylül- şehrin Ermeni mahallesinde aynı anda birden fazla yerde başlayan ve dört gün süren yangını yabancı kaynaklar Büyük İzmir Yangını olarak adlandırmışlardır. Turgay Bülent Göktürk, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)”, **ÇTTAD**, Vol. XII, S.24, Bahar 2012, s.124.

¹⁸⁸ İzmir Yangını'nın Heyet üzerindeki diğer etkisi de ortaya yeni bir yetim grubun çıkması ve geniş ölçekte tekrar genel yardım çalışmalarının başlatılmasının gerekmesi olmuştur. **NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1927**, Washington, Government Printing Office, March 14, 1928, s.13.

düşünmekteydi. Bu manada Hristiyan nüfusun etkilenmeyeceği bir zamanda bu yetimhanelerin Yunanistan'a taşınmasına karar verdiklerini belirtmişlerdir¹⁸⁹.

Diğer taraftan yetimlerin Suriye topraklarına nakli ve buradaki bakımları için yapılan harcamalar Heyete ağır gelmeye başlayınca İstanbul'da bulunan yetimlerin bir süre bölgede bırakılması düşünülmüştü. Yakın Doğu Yardım Heyeti bu dönemde yaptığı propagandalarla, uluslararası alanda Türk hükümetine baskı yapılmasını ve yetimlerden bir kısmının Anadolu topraklarında kalmasını sağlamaya çalışmaktaydı. Ancak, yeni Türk hükümetiyle Heyet arasında bu hususa dair sağlıklı bir iletişim kurulamayınca, İstanbul'daki çocukların da nakledilmesi kararlaştırıldı. Dönemin İstanbul Direktörü Jaquith, Heyetin New York merkez ofisine gönderdiği 18 Aralık 1922 tarihli telgrafta Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne ait İstanbul'daki tüm yetimhanelerin 1922 yılı Noel'ine kadar boşaltılacağını bildirmekteydi¹⁹⁰. Nitekim NER Genel Sekreteri Charles V. Vickrey 23 Aralık 1922 tarihinde Heyetin idaresi altındaki tüm yetimlerin Türkiye'den nakledilmesi ve Heyet faaliyetlerinin yeniden düzenlenmesi amacıyla İstanbul'a gitmiştir. Vickrey basına verdiği demecinde, zaten 10 binden fazla yetimin birkaç hafta içinde Yunanistan'a transfer edildiğini ve ulaşım sağlanır sağlanmaz daha fazlasının Avrupa, Suriye'nin güneyi ve Filistin'e gönderileceğini belirtmiştir¹⁹¹. Bu manada İstanbul'dan 6.295, Kayseri'den 3.000, Harput'tan 4.000, Konya'dan 624, Merzifon'dan 1.311, Samsun'dan 1.460, Sivas'tan 4.200 ve Trabzon'dan 300 olmak üzere toplam 21.190 yetim çocuk Türkiye topraklarından çıkarılmıştır¹⁹². Bir başka raporda da 1922 yılı sonuna kadar 16.778 çocuğun Yunanistan'a, 5.312 çocuğun da Suriye'ye olmak üzere toplam 22.090 yetim çocuğun Anadolu'dan transfer edildiği belirtilmiştir. Diğer bir deyişle Anadolu boşaltılmıştır¹⁹³. Ancak NER İstanbul Yönetim Kurulu'nun 9 Şubat 1923 tarihli toplantı tutanağına göre, 1 Şubat itibarıyla Heyet, Anadolu'da 3.800 Türk yetim çocuğuna yardım etmeye devam etmekteydi. Kayseri, Konya, Samsun, Sivas ve

¹⁸⁹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S: 2, B: 12, F: 7, 5-II-G.O.-1221-1.

¹⁹⁰ **A Million Lives Saved, Handbook For Pastors**, Near East Relief, New York, 1923, s.10-11.

¹⁹¹ "Sails to Reorganize Near East Relief", **The New York Times**, 24 Aralık 1922, s.16.

¹⁹² **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S: 2, B: 12, F: 7, 5-II-G.O.-1221-1.

¹⁹³ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S: 2, B: 9, F: 3, 6-II-G.O.-865-2.

İzmir'deki faaliyetler ile Harput'ta Türk çocuklarının bakımının bir yıl daha sürdürülmesi planlanmaktaydı. Tüm bu faaliyetlerin sürdürülebilmesi için de aylık 16.500 liraya ihtiyaç duyulduğu belirtilmekteydi¹⁹⁴.

3.2.3. Yetim Çocuklar Hakkında Heyet İle Osmanlı Devleti Arasındaki Anlaşmazlıklar

Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaşın getirdiği olumsuz koşullar neticesinde birçok çocuk yetim ve kimsesiz bir şekilde ortada kalmıştı. Ayrıca, 27 Mayıs 1915'te çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu uygulamaya konulurken pek çok kişinin yanı sıra çocuklar da uygulamadan muaf tutulmuştu. Devlet de muaf tutulan bu kimsesiz çocukların ortada kalmaması için bakımlarıyla yakından ilgilenmişti. Bu manada ilk olarak 10 yaşından küçük Ermeni çocuklarının yetimhanelere yerleştirilebilmesi, ihtiyaç halinde yeni yetimhanelerin inşa edilmesi ve talim-terbiyeden de geri kalmamaları için hassasiyet gösterilmesi için 26 Haziran 1915'te Maarif-i Umumiye Nezareti'nden Diyarbekir, Halep, Trabzon, Erzurum, Sivas, Bitlis, Mamuratülaziz ve Van vilayetleriyle Maraş Mutasarrıflığına şifre telgraf gönderilmişti. Telgrafta çocuk sayısı ile yetimhane olarak kullanılabilecek uygun bina olup olmadığı sorulmuştur¹⁹⁵. Aynı tarihte, 26 Haziran 1915, sahipsiz Ermeni çocuklarının ilk etapta bulundukları yerlerde kalmaları ve kesinlikle sevk edilmemeleri uygun görülmüştür¹⁹⁶. Diğer bir deyişle devlet, aileleri sevk edilen çocukların ortada kalıp mağdur edilmemesi için bulundukları yerde kalıp mevcut yetimhanelere yerleştirilmelerini, yetimhane yoksa inşa edilmesini planlamıştır. Bu manada Urfa'dan bildirildiğine göre ebeveyni vefat etmiş veya kayıp olmuş Ermeni çocukları darüleytam şeklinde tahsis ve tesis edilecek bir mahalde alıkonulacaktı¹⁹⁷.

¹⁹⁴ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S: 2, B: 12, F: 7, içinde Minutes of Administrative Committee, February 9, 1923, 5-II-G.O.-1165-1.

¹⁹⁵ **BOA. DH. ŞFR**, 54/136.

¹⁹⁶ **BOA. DH. ŞFR**, 54/156.

¹⁹⁷ Urfa Muhacirin Müdürü Şükrü Bey'in Dâhiliye Nezaretine çektiği 29 Ekim 1915 tarihli şifre telgraf için bkz. **BOA. DH. ŞFR**, 495/32. Nezaret de 1 Kasım'da gönderdiği cevabi şifre telgrafta, Şükrü Bey'in alacağı tedbirleri uygun görmüştü. **BOA. DH. ŞFR**, 57/228.

Yine, çocuklar mağdur olmasın diye öğretmenlerinin de sevk edilmedikleri Dâhiliye Nezareti'nin 17 Ağustos 1915 tarihinde Sivas Vilayetine¹⁹⁸ ve Bilecik Mutasarrıflığına gönderdiği şifre telgraftan anlaşılmaktadır¹⁹⁹. Tüm bunlara ilaveten devletin misyonerlere ait yetimhanelere de dokunmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 17 Ağustos 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Adana Vilayetine gönderilen şifre telgrafta belirtildiği üzere, Alman misyonerlerin idaresindeki Haruniye Yetimhanesinde bulunan Ermeni çocuklara²⁰⁰; yine aynı tarihli Hüdavendigar Vilayetine çekilen telgrafta Bilecik Muratça'daki Alman misyoner Mariya Hofmann'ın bakımı altındaki Ermeni çocuklara²⁰¹ ve 3 Kasım 1915'te de Urfa Mutasarrıflığına gönderilen telgrafta Urfa'daki Alman yetimhanesinde bulunan çocuklara dokunulmaması istenmiştir²⁰². Yine, 3 Kasım 1915'te, Kayseri Mutasarrıflığına telgraf çekilmiş ve Amerikalı misyonerlerin yanında bulunan Ermeni çocuklara da dokunulmaması istenmiştir²⁰³. Yetimhanelerin olmadığı veya yetersiz kaldığı durumlarda ise sahipsiz Ermeni çocuklar ya evlatlık olarak verilmiş ya da halktan nüfuzlu kişilerin korumasına verilmiştir²⁰⁴. Bu çocukların resmi kurumlarda bulunmalarının doğru olmadığı düşünülmüş ve Müslüman beldelere gönderilmeleri uygun görülmüştür²⁰⁵.

Savaş sonrasında, sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin geri dönüşü ile ilgili Osmanlı Hükümeti 1918 yılı Mart ayı sonlarına doğru çalışmalara başlamıştı²⁰⁶. Hükümetin bu konudaki ilk çalışması 10 Nisan 1918 tarihinde Meclis-i Vükelanın 60 yaş üstü ve yardıma muhtaç Ermeni, Rum ve Arapların iadesine dair aldığı karar olmuştur²⁰⁷. Bu muhacirlerin yeniden iskân ve iaşeleri için de seferberlik

¹⁹⁸ BOA. DH. ŞFR, 55/42.

¹⁹⁹ BOA. DH. ŞFR, 55/48.

²⁰⁰ BOA. DH. ŞFR, 55/43.

²⁰¹ BOA. DH. ŞFR, 55/49.

²⁰² BOA. DH. ŞFR, 57/411.

²⁰³ BOA. DH. ŞFR, 57/270; Selma Göktürk Çetinkaya, "Tehcir Sonrası Müslüman Çocuklara El Konulması Meselesi", *Tarih Dergisi*, S.65, 2017, s.136.

²⁰⁴ Çetinkaya, *A.e.*, s.138.

²⁰⁵ Bu manada 30 Ağustos 1915 tarihli Dahiliye Nezaretinden Ankara Vilayeti Vekaletine gönderilen şifre telgraf için bkz. BOA. DH. ŞFR, 55/323.

²⁰⁶ Stanford J. Shaw, "Resettlement of Refugees in Anatolia 1918-1923", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Vol.XXII, No: 1, Spring 1998, s.58.

²⁰⁷ BOA. MV, 211/169.

tahsisatından altmış milyon kuruş ayrılmasını kararlaştırmıştı²⁰⁸. Ardından 22 Ekim 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti, vilayet ve livalara gönderdiği şifre telgraf ile savaş nedeniyle başka yerlere sevk edilmiş olan Ermeni ve Rumların eski yerlerine geri dönebileceklerine dair izin vermiştir²⁰⁹. Geri dönüşlerle ilgili ortaya çıkan sorunların giderilmesi adına 18 Aralık 1918 tarihinde sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin sürgün öncesi yerlerine dönmelerine dair 15 maddelik bir geri dönüş kararnamesi çıkarmıştır. Yayınlanan kararnamenin 7. maddesi “Yetim çocuklar, istenildiği takdirde hüviyetleri dikkatlice tespit edilerek velilerine veya cemaatlerine iade olunacak” şeklindeydi²¹⁰. Bunun üzerine mütareke dönemi itibariyle “intikam” duygusu içinde olan Ermeni Patriği Zaven Efendi²¹¹ ve Ermeni Patrikhanesi de birçok Ermeni çocuğun Müslüman aileler tarafından el konulduğu iddiasıyla bir kampanya başlatmıştı. Böylece Ermeni asıllı çocukları geri almak için patrikhanenin desteği ile müttefik güvenlik kuvvetleri tarafından çocuk avı başlatılmıştı²¹².

Bir süre sonra, 8 Ocak 1919’da, Hariciye Nezareti, Dâhiliye Nezaretinden Ermeni çocuklarının kimlerin yanında kaldıkları ve haklarında ne tür muamelelerin yapıldığına dair liste istemiştir. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünden gönderilen listelere göre, Müslüman olan kızlar ayrılmış, Ermeni oldukları tespit edilen kız ve yetim çocuklar ise akrabalarına veya patrikhaneye teslim edilmiştir²¹³. Hükümet ayrıca, Ermeni yetimlerin güvenliğini sağlamak amacıyla Dâhiliye Nezareti’nden çeşitli vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği 18 Ocak 1919 tarihli yazıda, Ermeni yetimlerinin kendi cemaatlerine teslim edilmesini, Ermeni cemaatinin olmadığı yerlerde ise hükümetçe koruma altına alınmasını istemiştir²¹⁴. Bununla ilgili de 28 Ocak 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti Emniyet-i

²⁰⁸ BOA. BEO, 338597; Atınur, *Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları...*, s.115.

²⁰⁹ BOA. HR.MÜ, 43/34.

²¹⁰ Özdemir v.d., *Ermeniler: Sürgün ve Göç...*, s.118-119.

²¹¹ Zaven Efendi’nin bu dönemdeki temel faaliyetleri; sevke tabi tutulan Ermenilerin geri dönüşleri, Ermeni mallarının iadesi ve tazminat meselesi, yetimler sorunu, savaş sırasında Ermenilere uygulanan politikalarla ilgili suçlu görülenlerin tutuklanmaları ve yargılanmalarının sağlanması, tutuklu Ermenilerin serbest bırakılmaları başlıkları altında toplanabilir. Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye’de Gayrimüslimlerin Yönetimi, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018, s.302.

²¹² Rıdvan Akın, “Milli Mücadele Döneminde Yetimlere Bütçeden Ayrılan Pay”, *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, ed. Emine Gürsoy-Naskali-Aylin Koç, İstanbul, 2003, s.119-120.

²¹³ BOA. HR. MÜ, 43/2-17’den naklen *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Ankara, 1995, s.192-198.

²¹⁴ BOA. DH. ŞFR, 95/163’ten naklen *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s.201-202.

Umumiye Müdüriyeti umum vilayet ve mutasarrıflıklara şifre telgraf çekmiş ve akrabalarına veya cemaatlerine teslim edilen Ermeni yetim, kız ve kadınların sayısını istemiştir²¹⁵.

Ardından 5 Şubat 1919'da Kayseri Mutasarrıflığına Dâhiliye Nezareti'nden gönderilen yazıda da Müslüman ailelerin yanında bulunan kızların ve çocukların Ermenilerden oluşturulmuş olan komisyona teslim edilmesi istenmiştir²¹⁶. Nitekim 20 Mart 1919 tarihli bir belgede de ailelerine ve cemaatlerine teslim edilmiş Ermeni çocuklar yer almaktadır. Belgede, Ankara Vilayetinde Müslüman aileler yanında olan tek tük Ermeni yetimin velileri bulundukça velilerine veya cemaatine teslim edildiği; Sivas'ta yine akraba ve velisi bulunan Ermeni çocukların velilerine ve cemaatine teslim edildiği, kalan çocukların veya cemaat tarafından kabul edilmeyenlerin resmi müesseselerde koruma altında tutuldukları; Van'da 65 yetimin özel bir daireye yerleştirilerek bakıldıkları; Urfa'da ise 120 Ermeni yetimle kadının ve ayrıca 20 yetimin Amerikan Yetimhanesine, 15 yetimin Ermeni Yetimhanesine, 30 çocuğun da akrabalarına teslim edildiği, kalan Ermeni yetimlerin Ermeni Cemaatine teslim edilmek istendiği ancak esaslı bir yetimhane olmadığından kabul edilmedikleri ve oldukları yerlerde bırakıldıkları belirtilmiştir²¹⁷.

Ailelerine veya cemaatlerine iade edilen Ermeni çocuklar hakkında Muhacirin Müdüriyetinin kayıtlarında da bir takım bilgiler mevcuttu. Müdüriyet yaptığı çalışmaları *Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar* adlı bir kitapta toplamıştı. Buna göre mütareke öncesi ve sonrasında toplam 260 Ermeni çocuk velilerine veya cemaatlerine iade edilmişti. Ayrıca toplam 59 Ermeni çocuk da Ermeni olduklarını gizledikleri halde yapılan tahkikat neticesinde Ermeni oldukları anlaşılmış ve ardından velilerine veya cemaatlerine teslim edilmişti. Çocukların Ermeni olduklarını gizleme sebebinin, bu çocukların yetimhanelerde Müslüman çocuklarla kimsesiz kardeşliği kurmuş olmaları ve bulundukları yerlere

²¹⁵ BOA. DH. ŞFR, 95/264.

²¹⁶ BOA. DH. ŞFR, 96/76'dan naklen *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s.213-214.

²¹⁷ BOA. DH. SYS, 53-2/341903'ten naklen *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, s.228.

alıştıklarından ayrılmak istememeleri olarak belirtilmişti²¹⁸. Yine bir ve iki yaşında yetim kalmalarından ve kendilerini teşhis edebilecek hiçbir kimseleri bulunmamasından dolayı kesin bir şekilde kimliklerinin tespiti mümkün olamayan ancak Ermeniler tarafından alınan çocuklardan da söz edilmekteydi. Bu çocukların Darüleytam Çağlayan Şubesinde bulunan 18 çocuk olduğu ifade edilmişti²¹⁹.

Tablo 0.7. İade Edilen Ermeni Çocuklar.

Ermeni Olduklarına Darüleytamca Kanaat Hâsıl Edilerek Mütarekeden Önce ve Sonra Velilerine veya Hristiyan Cemaatleriyle Polise Teslim Edilen Çocuklar	
Darüleytam Şubesi	Çocuk Sayısı
Hastane Şubesi	1
Kadıköy Şubesi	5
Çağlayan Şubesi	65
Yedikule Şubesi	7
Bebek Şubesi	4
Beyoğlu Şubesi	56
Ermişe [Akmeşe] Şubesi	44
Bahçecik Şubesi	65
Balmumcu Şubesi	13
TOPLAM	260 ²²⁰
Milliyetlerini Gizledikleri Halde Darüleytamca İcra Kılınan Tahkikat Neticesinde Ermeni Oldukları Anlaşıp Polise ve Ait Oldukları Cemaate ve Akrabasına Teslim Olunan Çocuklar	
Darüleytam Şubesi	Çocuk Sayısı
Ortaköy Şubesi	9
Validebağ	4
İmrahor	8
Çağlayan	5
Yedikule	6
Bebek	14
Bursa	1
Edirne	2
Beykoz	2
Balmumcu	1
Hastane	4

²¹⁸ Cemiyet-i Akvam ve Türkiye’de Ermeni ve Rumlar, Dahiliye Nezareti Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, No: 6, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1337, s.40; Atnur, Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları..., s.147.

²¹⁹ Cemiyet-i Akvam..., s.44.

²²⁰ Aynı tablodan bahseden Atnur, sehven Hastane Şubesi Çocuk Sayısını 2 ve Yedikule Şubesi Çocuk Sayısını 5 olarak ele aldığından toplam çocuk sayısını da 259 olarak vermiştir. Atnur, Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları..., s.146-147. Doğrusu tablodaki gibi olmalıdır.

Bahçecik	3
TOPLAM	59

Kaynak: Cemiyet-i Akvam ve Türkiye’de Ermeni ve Rumlar, Dâhiliye Nezareti Muhacirin Müdiriyyet-i Umumiyesi Neşriyatı, No: 6, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1337, s.43-44.

Tüm bunların yanı sıra hükümet tarafından sevk ve iskân sonrası geri dönen Ermeni dul ve yetimleri, cemaatlerine veya Amerikan kurumlarına verilmekte ise de, bunlar için imkânların yetmediği durumlarda devreye yine mahalli resmi kurumlar veya Muhacirin Müdüriyeti girmektedir. Bu manada yetimhane olarak kullanılabilecek yerler araştırılmaktaydı. Örneğin, Polis Umum Müdürlüğü’nden Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen 8 Mayıs 1919 tarihli telgraftan anlaşıldığı kadarıyla Arnavutköy’de yetimhaneye dönüştürülebilecek uygun yerler bulunmuştu²²¹. Yine Muhacirin Müdüriyeti tarafından Büyükdere ve diğer yerlerde Ermeni muhacir ve yetimler için binalar bulunmaya çalışıldığı konusu basına da yansımıştı²²².

Diğer taraftan, Ermeni çocukları toplanırken işgal kuvvetlerinin de desteğiyle Türk çocuklarının da toplandığı belirtilmiştir. Özellikle babasını cephede kaybetmiş, annesini de hastalık nedeniyle kaybetmiş çocukların hedef seçilerek Hristiyan diye toplandığı, Ermeni patrikhanesine veya Ermeni ailelerin yanına yerleştirildiği iddia edilmiştir²²³. Bu iddialar üzerine 20 Şubat 1919 tarihinde, Dâhiliye Nezareti vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği şifre telgrafta, ailelerine veya cemaatlerine verilen gayrimüslim çocuklar arasında Müslüman çocuklarının da gayrimüslim zannedilerek toplandığına dair şikâyetler aldığını ve bu tür eylemlere kesinlikle izin verilmemesini bildirmiştir²²⁴. Ancak devletin savaştan mağlup ayrılması ve başkentinin de işgal altında olması sebepleriyle gönderilen bu emir bihakkın uygulanamamıştır. Türk aileleri çocuklarını korumakta güçlük çekmişlerdir²²⁵.

²²¹ Arnavutköy’de Papasyan adlı birinin yaşadığı 25’ten fazla odası bulunan bir yalı ile Akıntı Burnu’ndaki on beş odalı boş Değirmenciyan Yalısı’nın Ermeni yetimhanesine dönüştürülebileceği bildirilmiştir. **BOA. DH. KMS**, 1/337’den naklen **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, s.240-241.

²²² 25 Nisan 1920 tarihli gazete haberinde Muhacirin Müdüriyetinin 2500 Ermeni yetimi ile 1500 Ermeni muhaciri için bina bulması amacıyla iki memur görevlendireceği belirtilmiştir. **İkdam**, nr.8332, 25 Nisan 1920, s.2; Atınur, **Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları...**, s.131.

²²³ Zekeriya Türkmen, “İşgal Yıllarında İstanbul’daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması”, **KÖK Araştırmalar**, C.II, No: 2, Ankara, Güz 2000, s.269.

²²⁴ **BOA. DH.ŞFR**, 96/248’den naklen **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, s.220.

²²⁵ Türk çocuklarının da Ermeni diye toplandığına dair arşiv belgelerinden örnekler ve bunların tahlili için bkz. Çetinkaya, “Tehcir Sonrası Müslüman Çocuklara...”, s.148-149.

Ermeniler tarafından el konulan Müslüman Türk çocukların bir kısmı geri alınabilmişken bir kısmı da alınamamıştır. Örneğin, Muhacirin Müdüriyeti kayıtlarına göre, Ermeni oldukları iddiasıyla darüleytamdan alınan ancak çocukların ısrarı üzerine Müslüman oldukları tespit edilip iade edilen 42 çocuk vardı. Darüleytamca Müslüman kesin oldukları kesin olmasına rağmen Ermeni oldukları iddiasıyla Ermeniler tarafından alınıp isimleri değiştirilen 14 çocuk vardı. Ayrıca Müslüman oldukları tahkik ve tetkik edildikten sonra Kayseri’den İstanbul’a sevk edilip burada Haydar Paşa İstasyonundan Ermeniler tarafından alınarak halka teşhir edilir bir surette yaya olarak sokaklardan geçirilip Beyoğlu’nda Balık Pazarı Kilisesine götürülen ve fakat dinlerini değiştirmeye muvaffak olamayacaklarını anlamaları üzerine iade olunan 165 çocuk vardı. Ancak yine Kayseri’den getirilen bu çocuklar arasında rızaları hilafına Ermeni Darüleytamlarına dağıtılan, hüviyetleri gizlenen ve değiştirilen 174 çocuk da vardı²²⁶. Yine, 7 Aralık 1919 tarihli Adana Müftülüğünün kaleme aldığı yazıda, el konulan Müslüman çocuklardan büyük bir kısmının geri alınabildiği, bir kısmının ise Ermenilerin elinde kaldığı belirtilmiştir²²⁷.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin de bu faaliyetlere katıldığını görmekteyiz. Örneğin Heyet, Halep-Maraş bölgesinde John Dunaway adlı Heyet çalışanını Arap ve Kürt köylerinde Ermeni kadın ve çocukları aramakla vazifelendirmiştir. Halep’te tıbbi personel olarak bulunan NER personelinden Stanley Kerr’in aktardığına göre Dunaway, 1920 yılı Eylül ayı sonuna kadar Halep’in 50 mil [yaklaşık 80 km] civarındaki neredeyse tüm köyleri araştırmış ve 450 çocuğu Halep’e getirmiştir²²⁸.

Türkler ve Ermeniler arasında kimliği şüpheli çocuklar konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkınca NER öncülüğünde ve İngiliz Albay H. Smithe sorumluluğunda Bebek’te bir “tarafsız ev” oluşturulmuştur. Türk, Ermeni ve Amerikalılardan bir komisyon oluşturulmuş ve çocukların hangi millete ait olduğu hususundaki anlaşmazlıkları çözmekle görevlendirilmişlerdir. Komisyonun Türk

²²⁶ Cemiyet-i Akvam..., s.44-46; Atnur, **Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları...**, s.166.

²²⁷ Çetinkaya, “Tehcir Sonrası Müslüman Çocuklara...”, s.158.

²²⁸ Stanley Kerr, John Dunaway’ın kendisini de Bab’daki Ermeni çocukları arama çalışmasına davet ettiğini ve Dunaway’ın ekibi ile bazı köylere gittiğini belirtmektedir. Stanley E. Kerr, **Lions of Marash, Personal Experiences with Near East Relief 1919-1922**, State University of New York Press, Albany, 1973, s.43-48.

temsilciliğini Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Sekreteri Nezihe Veli Hanım yapmıştır²²⁹. Ekim 1919'da açılan bu “tarafsız ev”in yöneticisi Heyet personelinde Bayan O. A. Thompson’dı. Evde hangi millete ait oldukları kesinleşmeyen yetim çocuklar kalmaktaydı. Bu “tarafsız ev” içinde Dr. Graff ve Bayan Philips’in de kaldığı ancak burada herhangi bir Rum, Ermeni veya Türk yardımcının çalıştırılmadığı belirtilmekteydi²³⁰. Döneme ve olaylara tanıklık eden yazar Halide Edip (Adivar) de Bebek’teki bu evden bahsetmektedir. Edip, Bebek’teki bu merkezin, hangi çocuğun Türk ve Müslüman hangisinin Ermeni olduğunu ayırt etmek için kurulduğunu, çocuklara iyi davranıldığını ama birçok Türk çocuğunun Ermeni olarak kaydedildiğini belirtmektedir. Türk hükümetinin Bebek’teki bu merkezi tetkik amacıyla Nakiye (Elgün) Hanımı görevlendirdiğini ancak Türk çocuklarının kayıtlarının savaş esnasında yanmış veya kaybolmuş olması nedeniyle herhangi bir şey yapmaya muvaffak olamadığını ifade etmektedir. Edip, ayrıca yetim ve kimsesiz Türk çocuklarının Ermeni diye toplanarak yetimhanelere kaydettirildiklerinden bahsetmektedir ki bu yerlerden birinin Ermeni Kilisesinin Kumkapı’daki yeri olduğunu diğerrinin de NER’in Bebek’teki yeri olduğunu söylemektedir²³¹.

İlerleyen dönemde bu anlaşmazlıkların sona ermediği ve devam ettiği görülmektedir. 1921 yılı sonlarında Türk çocuklarının kaçırılması meselesi tekrar gündeme gelmiştir. Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Türk kızlarının evlerinden zorla alınıp Patrikhane’ye, Rum ve Ermeni yetimhanelerine nakledildiğine, bir kısmının da Hristiyan aileler nezdinde hizmetçi olarak kullanıldığına dair şikâyetlerin sıklaştığını ve konunun araştırılmasına dair bir yazıyı, 25 Aralık 1921 tarihinde Şeyhülislamlık makamına göndermiştir. 2 Ocak 1922 tarihli Şeyhülislamlığın gönderdiği cevabi yazıda, yapılan araştırmalar neticesinde bu şikâyetlerin doğru olduğu belirtilmiştir. Ayrıca gönderilen cevabi yazının ekinde el konulan bu Müslüman çocuklardan dördü

²²⁹ **Cemiyet-i Akvam...**, s.40; Shaw, “Resettlement of Refugees...”, s.69-70; Atnur, **Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları...**, s.155; Çetinkaya, “Tehcir Sonrası Müslüman Çocuklara...”, s.153.

²³⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 18, 4 Ekim 1919, s.4, No: ABA132C0118004.

²³¹ Halide Edip Adivar, **Türk’ün Ateşle İmtihanı, İstiklal Savaşı Hatıraları**, Can Yayınları, İstanbul, 2007, s.27.

hakkında ayrıntılı bilgiler de yer almıştır²³². Aynı tarihlerde, 19 Ocak 1922, Kayseri Himaye-i Etfal Cemiyeti, Muin-i Fukara Cemiyeti ve Ticaret Odası Riyaseti, Refet Paşa'ya başvurmuş ve 200 Müslüman Türk çocuğunun Kayseri Darüleytamından İstanbul'a gönderildiğini ve Ermeniler tarafından Haydarpaşa'da Hristiyan oldukları gerekçesiyle alınarak patrikhaneye teslim edildiğini belirtmekteydi. Tüm girişimlere rağmen çocukların geri alınamadığını ve Refet Paşa'nın yardımı talep edilmişti²³³.

Benzer durumlar 1922 sonlarında tekrar gündeme gelmiştir. Adana Osmaniye ahalisinden iki çocuğun Ortaköy Darüleytamında iken 20 Aralık 1922 tarihinde Ermeni olduklarından bahisle Ermeni yetimhanesine alındıkları, Darüleytam Müdüriyetince geri alınamadığı, bu çocukların Korfu'ya gönderildiği ve kurtarılmaları gerektiği belirtilmekteydi²³⁴. Yine İstanbul'dan bir kız çocuğunun 25 Mart 1922'de Ermeni olduğu zannıyla Ermeni ve İngilizler tarafından alınarak Beşiktaş Ermeni Kız Mektebine verildiği, kızın Müslüman olduğu muhakkak iken, kızın vapurla 28 Kasım 1922 tarihinde Korfu'ya gönderildiği ve velisinin çocuğun iadesi için başvurduğu belirtilmekteydi²³⁵. 20 Mart 1923 tarihinde ise, mütareke başından beri birçok yetim Müslüman çocuğun Hristiyan oldukları iddiasıyla bazı Ermeni cemaat ve heyetler tarafından Ermeni yetimhaneleriyle ecnebi mezhep müesseselerine sevk ve nakledilmiş oldukları, bu çocukların kurtarılmaları gerektiği İstanbul vilayetinden bildirilmekteydi. Bunların büyük çoğunluğunun Ermeniler tarafından Yunanistan, İtalya ve Amerika'ya sevk edildiğinin anlaşıldığı ve bu Müslüman çocuklarının kurtarılması istenmekteydi²³⁶.

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Türkiye'de sorumluluğu altındaki yetim çocukları 1922 yılı başlarından itibaren ülke dışına çıkarmaya başladığı ve yılsonuna kadar da hemen hemen hepsini naklettiği belirtilmişti. Bu nakiller esnasında Müslüman Türk çocuklarının da götürüldüğü gündeme gelmiştir. Bu manada 29 Kasım 1922 tarihinde Fevzi Paşa tarafından İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine ve Refet Paşa'ya bir yazı gönderilmiştir. Yazıda, Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti

²³² Türkmen, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar...", s.274-275.

²³³ BOA. HR.İM, 59/50-2.

²³⁴ BOA. HR.İM, 47/1-2.

²³⁵ BOA. HR.İM, 47/1-5.

²³⁶ BOA. HR.İM, 47/1-7. Çocukların sayısı, adları ve adresleri bir çizelge ile belirtilmişti. Listede toplam 151 çocuk vardı. BOA. HR.İM, 47/1-8,9,10,11,12,13,14,15,16.

tarafından vapurlara bindirilerek sevk edilen çocuklar arasında daha önce zorla alınmış bin kadar da Müslüman çocuğun olduğu belirtilmiş ve bu çocukların siyasi ilişkiler kullanılarak kurtarılması gerektiği ifade edilmiştir²³⁷. Bunun üzerine 3 Aralık 1922’de İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tarafından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa’ya bir yazı gönderilmiştir. Yazıda, Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin Anadolu’dan sevk ettiği Ermeni yetimler arasında Müslüman çocukların da olduğu ve Refet Paşa’nın onları kurtarması için siyasi bağlantıları kullanarak etkili bir teşebbüste bulunmasının istendiği bildirilmiştir²³⁸. Ankara Hükümeti de bu tarz faaliyetler karşısında daha etkin davranmış ve konu meclise de taşınmıştır. 1 Ocak 1923 tarihli oturumda Lozan Konferansı hakkında izahatta bulunan Trabzon mebusu Hasan (Saka) Bey, bu kapsamda “mezon nötr” (nesebi kuşkulu) denilen 95–100 bin civarındaki Müslüman çocuğa Ermeni oldukları iddiasıyla el konulduğunu ifade etmiştir²³⁹. İddialardan bir diğeri, Kayseri Yetimhanesinden gelen 600 kadar Ermeni çocuğun Ermeni değil Türk oldukları iddiasıydı. Bir diğeri ve daha önemlisi de Heyetin Korfu, Selanik ve Romanya’ya gönderdiği 20 bin Ermeni yetim arasında 500 tanesinin Türk olduğuydu. Tüm bu iddialar üzerine Ermeni yetimler arasına karışan Türk çocuklarını bulmak üzere bir komisyon kurulmuştur. Komisyonunda Haçaturyan adlı bir Ermeni ile İstanbul Polis Müdüriyetinden Fuat Reşat Bey ve Şevki Bey yer almıştı²⁴⁰. Tüm bu iddialar, tepkiler ve oluşturulan komisyon neticesinde herhangi bir Türk çocuğu geri alınabilmiş midir tespit edemedik. Ancak bu gelişmelerden çok daha önce benzer bir girişimin Kazım Karabekir tarafından gerçekleştirildiğini görmekteyiz. 30 Ekim 1920 tarihinde Kars’ın geri alınmasını müteakip bölgedeki Heyet kurumlarından kaçıp gelen bir Türk çocuğunun, kurumda birçok Türk çocuğu olduğuna dair ihbarı değerlendirilmiştir. Yapılan tetkikler neticesinde yüz kadar çocuğun Türk olduğu tespit edilmiş ve bu çocukların geri alındığı ifade edilmiştir²⁴¹.

²³⁷ BCA. 030.10.206-406-6/2.

²³⁸ BCA. 030.10.206-406-6/1.

²³⁹ TBMMGCZ, III, 1 Kanunusani 1338 (1923), C.XXVI, s.1173; Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.105.

²⁴⁰ Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye’de...**, s.317.

²⁴¹ Kazım Karabekir, **Çocuk Davamız**, haz. Ziver Öktem, Yapı Kredi Yayınları, 2.bs., İstanbul, 2019, s.44

3.2.4. Kimsesiz Çocukların Amerika'ya Evlatlık Olarak Gönderilmesi

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin bazı çalışanları tarafından bir takım kimsesiz çocukların evlatlık alınmak üzere Amerika'ya gönderilmişti. NER New York merkez ofisi, Nisan 1920'de, bu konuda Yakın Doğu'daki direktörlerini uyarmış ve bu uygulamanın durdurulması gerektiğini belirtmiştir. Zira Heyet merkezine göre, bu durum hukuki değildi ve Amerikan kanunlarına aykırıydı. Heyet merkezi, bu durumun akrabaları Amerika'da olan çocuklarla karıştırılmaması gerektiğini de eklemişti. Bu konuda Heyet merkezinden Adelaide S. Dwight, gönderdiği bir mektupta İzmir'de görevli bir NER personelinin Amerika'ya, annesine, bir çocuk gönderdiğini, bu çocuğun iki hafta boyunca New York'taki Ellis Adası'nda tutulduğunu ve çocuğu İzmir'e geri gönderip göndermeme konusunda kararsız kaldıklarını, Heyetin böyle bir sorumluluk üstlenemeyeceğini ifade etmekteydi. Merkez ofis, akrabalarına gönderilen Ermeni çocukların durumunun farklı olduğunu, oradaki herhangi bir kişinin gönderilen çocukla akrabalık bağıını ispat ettikten sonra sorumluluk alabileceğini belirtmekteydi²⁴².

New York merkez ofis bir süre sonra, Kasım 1920'de, mevzu bahis durum devam etmiş olmalı ki aynı konuda personele bir yazı daha göndermişti. Konunun tüm direktörler tarafından açıklıkla anlaşılması gerektiği vurgulanan yazıda belirtildiğine göre, son zamanlarda Amerika'ya gelen bazı NER personeli yanlarında evlatlık olarak Ermeni çocuklar da getirmişlerdi. Personelin bunu yapmaması gerektiğinin bir türlü anlaşılmadığı ifade edilmekteydi. Göçmenlik bürosu yetkililerinin, 16 yaş altı çocukların yanlarında yakın bir akrabaları olmadan veya kendilerini karşılayacak yakın akrabaları olmadan Amerika'ya girişlerine izin vermediği vurgulanmaktaydı. Yanında Arapkir'den 11 yaşında bir kız çocukla gelen Bayan Elsie Tanner'ın durumunun ise münferit bir vaka olduğu, Washington'dan özel izin aldığı belirtilmekteydi. Heyet merkezi, yanlarında evlat edinmek istedikleri çocukla gelen Heyet personelinin bu işin tamamen kişisel olduğunu ve Heyetle ilgili olmadığını göçmenlik yetkililerine izah etmeleri gerektiğinin altını çizmekteydi.

²⁴² ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 16, 17-24 Nisan 1920, s.3, No: ABA132C0216003.

Ayrıca çocuğun kendilerine belli bir cemaat veya kişi tarafından verildiğine dair belge bulundurmaları istenmişti. NER merkez ofis, genel itibariyle tüm personelin Amerika'ya yanlarında ister evlatlık amaçlı olsun, ister eğitim amaçlı olsun çocuk getirmemeye çalışmalarını bildirmekteydi. Ancak çocukların akrabalarının yanına getirilmesi durumunun ise bu konudan tamamen farklı olduğu belirtilmekteydi²⁴³.

NER merkez ofisin son gönderdiği yazıdan sonra (Kasım 1920) bu konuda ne gibi değişiklikler olduğu, NER personelinin Amerika'ya evlatlık alınmak üzere çocuklar götürmeye devam edip etmediğini tespit edemedik. Ancak Amerika'ya çocuk götürülmeye devam edilmiş olmalı ki 1923 yılı başlarında NER tarafından Amerika'da bir evlat edinme birimi oluşturulmuştu. Birimin başında Caroline Reid adlı bir Heyet personeli vardı ve 1923 yılı başından itibaren Amerika'ya gönderilen kimsesiz çocuklar Amerikalı ailelerin yanlarına yerleştirilmeye başlanmıştır. Evlatlık edinme talebinde bulunan kişilere bir taahhütname imzalatılmıştır. Bu taahhütnamede talepte bulunan kişilerin yetim çocukların bakımı ile ilgili her türlü sorumluluğu alacakları, hesaplarına her ay para yatıracakları, çocukların istekleri dışında onları yanlarında tutamayacakları gibi maddeler yer almaktaydı²⁴⁴. Belirtildiğine göre, evlat edinme hususunda gelen talebin büyük çoğunluğu kız çocuklar içindi. Sebebi ise kız çocuklarının ailelere kattığı iktisadi katma değer in daha fazla olmasıydı. 1923 yılı Ocak ayı başından Şubat ayı sonuna kadar yaklaşık iki ay içinde kız çocukları için gelen talep sayısı 250 civarındaydı. Bu taleplerin üçte biri hizmetçilik için, üçte biri küçük çocuklar için olup çocuksuz ailelerden gelmişti. Üçte biri de ev işinde, dükkânda veya elbise yapımında yardımcı olmaları için gelen taleplerdi. Nitekim mezkûr aylarda 63 kızın aile yanına yerleştirildiği ve bunların 57'sinin yerleştirildikleri yerde kalırken 6'sının ise iade edildiği belirtilmiştir. Bu 6 çocuktan ikisi, küçük oldukları ve sürekli ağladıkları için sahiplenen aileler tarafından iade edilmişti. İki kız çocuğunun da 15 yaşlarında köylü kızları olup disiplinsiz karakterde oldukları ve bir ev düzenine uyum sağlayamadıklarından bir sabah kaçtıkları ve geri döndükleri bildirilmişti. Son ikisinin ise sadece Türkçe

²⁴³ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 45, 13 Kasım 1920, s.4, No: ABA132C0245001 19201113.

²⁴⁴ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7 içinde "Caroline Reid'den Yetimhane Direktörlüğüne", 1 Mart 1923, 5-II-G.O.-1203.

konuştukları için kendileriyle iletişim kurulamadığı belirtilmiş ve geri gönderilmişlerdi. Aile yanına yerleştirilen ve yerleştirildikleri yerde kalan 57 kız çocuğundan 39'unun Yunanistan'daki Eski Saray Yetimhanesinden, 18'nin ise Oropos Yetimhanesinden olduğu ifade edilmiştir. Çocuklardan birinin 20 yaşında, birinin 16 yaşında, 22'sinin 15 yaşlarında olduğu ve geri kalanının da 6-14 yaş aralığında olduğu aktarılmaktaydı. Heyet tarafından çocukların ziyaret edildiği ve mutlu olduklarının tespit edildiği, 6 büyük kızın da hizmetçi olduğu ve kendilerine iyi bakıldığı belirtilmiştir²⁴⁵.

Aile yanına yerleştirilen erkek çocuk sayısı ise 43'tü. Bu çocuklar çoğunlukla çırak olarak yerleştirilmişti. Ancak çocuklardan 6'sı işi yerleştirildikleri yeri terk etmişlerdi. Çırak olarak yerleştirilen çocukların 15'i cam fabrikasına, 3'ü sabun fabrikasına, 4'ü mobilya atölyesine, 3'ü marangozhaneye, 3'ü ayakkabıcıya, 1'i tamirciye, 6'sı yağ fabrikasına, 2'si muhtelif atölyelere verilmişlerdi. Yerleştirildiği yeri terk eden bu 6 çocuk da tekrar başka yerlere yerleştirilmişti. Bunlardan biri terzi yanına çırak olarak verilmiş, ikisi uşak olarak ve üçü de evlatlık olarak verilmiştir. Diğer taraftan mezkûr iki ay zarfında yasal olarak resmi bir çerçevede evlatlık olarak sadece 3 çocuğun sahiplenildiği ifade edilmişti. Caroline Reid, resmi olarak evlat edinme konusunda kimseye zorlama yapmadıklarını çünkü çocukların herhangi bir akrabasının her an çıkıp hak iddia edebileceğini belirtmekteydi. Bu üç çocuktan ikisinin bir köylü aileye, birinin de bir subaya verildiği ifade edilmişti²⁴⁶.

3.2.5. 'Kurtarma Evleri'

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ortada kalmış kimsesiz kız ve erkek çocukların korunmasında farklı anlayış ve uygulamalar yapılmıştı. Sınırlı sayıdaki kurumlarda büyük çoğunlukla erkek çocuklar bakılmış ve yetiştirilmişken, kız çocuklar genellikle ailelere verilmiştir²⁴⁷. Ortada kalmış kimsesiz Ermeni kız çocukları da

²⁴⁵ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7 içinde "Caroline Reid'den Yetimhane Direktörlüğüne", 1 Mart 1923, 5-II-G.O.-1203-A1.

²⁴⁶ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7 içinde "Caroline Reid'den Yetimhane Direktörlüğüne", 1 Mart 1923, 5-II-G.O.-1203-A2-A3.

²⁴⁷ Ferhunde Özbay, "1911-1922 Yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları", **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, Kırmızı Yay., 2003, s.107.

Türkler tarafından “evlatlık” olarak alınmışlardır²⁴⁸. Bu dönemde etnik kökeni ne olursa olsun kız çocuklarının yetimhanelerden çok evlerde koruma altına alınması fikri yaygındı. Nitekim Ermeni aileler de yetim kız çocuklarına evlerinde bakmışlardı²⁴⁹.

Diğer taraftan sevk ve iskân kanunu sebebiyle sürgün edilen Ermeniler, mütareke sonrasında Osmanlı Hükümeti’nin çıkardığı kanunla sürgün edilmeden önceki yerlerine dönmeye başlamışlardı. Bu dönemde Ermeniler için önemli konulardan bir tanesi de Müslüman olan Ermenilerdi ve bunlar da genellikle Müslüman erkeklerle evlenen kadınlardı. Ermeni yetkililer ve aileler Ermeni kadınların Müslüman erkeklerle evliliğine sıcak bakmadığından, kadınların zorla da olsa döndürülmesinden yanaydılar. Bu nedenle kadınların açık adresleri verilerek, bunların zorla din değiştirdiği ve evlerde tutulduğu iddia edilmekteydi. Kadınlar her ilde oluşturulan komisyonların karşısına çıkartılmaktaydı²⁵⁰. Ancak Konya örneğinde olduğu gibi bu iddialar asılsızdı. Kadınlar yuvalarından ayrılmak istememekteydiler²⁵¹. İngiliz yetkililerinin de belirttiği üzere evli Ermeni kadınlarının birçoğu dört sene birlikte yaşadıkları kişilere bağlanmışlardı; onları terk etmek istediklerinde nereye döneceklerini ve akrabalarından kimlerin hayatta olduklarını ve geri döndüklerinde nasıl karşılanacaklarını bilmemekteydiler. Üstelik çocuklarının ne olacağı, durumu daha da karmaşıktırmaktaydı²⁵².

Hem Ermeni Patrikhanesi’nin hem de Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin kapı kapı gezerek Ermeni çocuklarını topladıkları belirtilmişti. Yakın Doğu Yardım Heyeti, Türk evlerinden topladıkları kız çocuklarının bir kısmını yetimhanelere yerleştirirken yetişkin kızları ise çoğunlukla ikna ederek “kurtarma evleri (rescue homes)” adını verdikleri evlere yerleştirmişlerdi. “Kızları kurtarma” konusunda,

²⁴⁸ Ferhunde Özbay, M.C.Duru’nun “İstiklal Savaşı Anılarım” adlı eserine atıfla Duru’nun anlattıklarını kimsesiz Ermeni kızların Türk evlerinde “evlatlık” olarak bulunduklarını gösteren bir belge niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Özbay, “1911-1922 Yıllarında Anadolu’nun...”, s.110.

²⁴⁹ Özbay, “1911-1922 Yıllarında Anadolu’nun...”, s.113.

²⁵⁰ Atınur, **Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları...**, s.218.

²⁵¹ Konya’da zorla döndürülmek istenen Ermeni kadınların ayrılma konusunda tereddüt ettikleri ve Türk evlerinde kalmak istedikleri belirtilmiştir. Kadınların hem çocuklarından ayrılmak istemedikleri hem de hayatlarını devam ettirecek bir kazançtan yoksun oldukları ifade edilmiştir. Shaw, “Resettlement of Refugees...”, s.71.

²⁵² Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, TTK Basımevi, 1971, s.40; Shaw, “Resettlement of Refugees...”, s.70.

YWCA'nın Savaş Çalışmaları Konseyi (The War Work Council) adlı bölümü de Yakın Doğu Yardım Heyeti ile işbirliği yapmaktaydı²⁵³. Oluşturulan bu Kurtarma Evleri ile Hristiyan kızların Müslüman “harem”lerinden “kurtarılıp” yeni şartlara alışana kadar özel evlerde kaldıkları belirtilmekteydi²⁵⁴. Örneğin, Halep ve Antep'te Ermeni kızların, askeri yetkililerin emriyle Türk evlerinden alındıkları, Kurtarma Evleri'nde bir hafta tutulduktan sonra Türk evine geri dönme ya da akrabaları bulunan kadar Kurtarma Evi'nde kalma konusunda tercih yapmalarının istendiği belirtilmiştir. Yine, Heyet yetkililerinin ifadesine göre çok azının Türk “kocalarına” geri dönmeyi istedikleri ifade edilmiştir²⁵⁵.

Kurtarma Evleri'nde kalan kızlarla ilgili herhangi bir kayıt veya istatistik tutulmadığından toplam bir sayı vermek mümkün görünmemektedir. Ancak istasyonlardan gönderilen raporlar ışığında Kurtarma Evleri'ne bakıldığında şu bilgilerle karşılaşılmaktadır: Antep'teki Kurtarma Evi'nin 1 Nisan 1919 tarihinde açıldığı ve 31 Temmuz'a kadar 590 kızın evlere kabul edildiği bildirilmiştir. Bu kızların 390 tanesinin kendi evlerine yerleştirildiği veya başka kuruma gönderildiği, 18 tanesinin ise Türk evlerine geri döndüğü ve geriye Kurtarma Evleri'nde 263 kızın kaldığı ifade edilmiştir. Halep'te ise Kurtarma Evi'nin 15 Mayıs 1919 tarihinde açıldığı, 31 Temmuz'a kadar 423 kızın kabul edildiği, bunların 188 tanesinin kendi evine yerleştirildiği veya başka kuruma gönderildiği, 6 tanesinin ise Türk evlerine geri döndüğü, geriye Kurtarma Evleri'nde 214 kızın kaldığı belirtilmiştir²⁵⁶. Merzifon'da, 10 Mayıs 1919 tarihinde bir Kurtarma Evi'nin açılmıştır. Burada 21 Haziran itibarıyla 11 genç kadın ile 5 çocuk barınmaktaydı. 22 Kasım tarihine kadar toplam 102 kadının bakıldığı Merzifon'daki Kurtarma Evi'nde 35'i yetişkin ve 7'si çocuk olmak üzere toplam 42 kişinin kaldığı belirtilmiştir²⁵⁷. Bu yetişkin kadınların 3'ü aşçı olarak, 3'ü de Amerikan evlerinde hizmetçi olarak istihdam edilmişlerdir. Diğer kızlar ise Heyete ait dikiş atölyelerinde çalışmaktaydılar²⁵⁸.

²⁵³ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.7, No: ABA132C0103007.

²⁵⁴ Daniel, *American Philanthropy...*, s.158-159.

²⁵⁵ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 12, 23 Ağustos 1919, s.4, No: ABA132C0112004.

²⁵⁶ A.e.

²⁵⁷ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.4, No: ABA132C0103004.

²⁵⁸ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 25, 22 Kasım 1919, s.4, No: ABA132C0125004.

Heyete ait diğer Kurtarma Evleri'ne bakıldığında, Harput'ta 83²⁵⁹, Bursa'da 60²⁶⁰, İzmir'de 32²⁶¹, Maraş'ta 185²⁶², Trabzon'da 26²⁶³, Mardin'de 50 kızın kaldığı görülmektedir²⁶⁴. Dr. Mabel Elliot da Mütarekeden hemen sonra Üsküdar'daki Kurtarma Evi'nde 150 Ermeni kızın kaldığından söz etmekteydi²⁶⁵. 1921 yılı faaliyet raporunda Kurtarma Evlerinde toplam 749 genç kızın kaldığı belirtilmekteydi²⁶⁶. Sonraki rapor veya belgelerde Kurtarma Evleri ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılamamıştır. 1922 yılı başlarından itibaren Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Türkiye'den çekilmeye başlayıp yılsonuna kadar ülkeden neredeyse tamamen çekildiğini göz önüne alındığında bu evlerin de aynı yıl içinde boşaltılmış oldukları söylenebilir.

3.3. Sağlık Alanındaki Faaliyetler

3.3.1. Heyetin Anadolu'da Sağlık Faaliyetlerine Başlaması

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin yürüttüğü faaliyetler arasında sağlık faaliyetleri önemli bir yer tutmaktaydı. Heyeti oluşturan ve yöneten ekibin Amerikalı Protestan misyonerlerden oluşması, tıbbi misyonerlik faaliyetleri nedeniyle sağlık faaliyetlerinin Heyet nezdinde de ne denli önemli olduğunu göstermekteydi. Nitekim Amerikan misyonerlerinden David Brewer Eddy tıbbi misyonerliğin önemini şöyle vurgulamıştı: "Tıbbi misyonerlik; hizmetin en takdir toplayan kolu olup, papaz ve vaizlerin ayak basmadığı ihmal edilmiş yarı ilkel toplulukların arasına sızabilmek

²⁵⁹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 8, 26 Temmuz 1919, s.2, No: ABA132C0108002.

²⁶⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 10, 9 Ağustos 1919, s.1, No: ABA132C0110001 19190809.

²⁶¹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 23, 8 Kasım 1919, s.4, No: ABA132C0123004.

²⁶² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.4, No: ABA132C0107004.

²⁶³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 4, 24 Ocak 1920, s.3, No: ABA132C0204003.

²⁶⁴ 19 Mayıs 1919 tarihinde Mardin'deki kurtarma evinde kalan 40 kişilik kadın sayısı, 4 Haziran tarihinde 75'e yükselmiştir. Bu kadınlar da dikiş, ekmek yapımı, kışlık yiyecek hazırlama, yıkama, vb. işlerle iştigal etmişlerdir. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 5, 5 Temmuz 1919, s.4, No: ABA132C0105004. 19 Temmuz'da ise Kurtarma Evleri'nde 50 kızın kaldığını görmekteyiz. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.5, No: ABA132C0107005.

²⁶⁵ Mabel Evelyn Elliot, **Beginning Again At Ararat**, Fleming H. Revell Company, New York-Chicago-London-Edinburgh, 1924, s.20.

²⁶⁶ **NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1921**, Washington, Government Printing Office, 1922, s.7.

için kullanılan en önemli yöntemdi²⁶⁷.” Bu manada Türkiye’ye tıbbi misyonerlik faaliyeti için gelen Amerikalı misyonerler, hastaların yataklarının başuçlarında İncil okumuş, onlarla konuşarak telkinde bulunmaya çalışmışlardır. Bu tür fırsatları kaçırmamaya çalışan misyonerler insan sağlığının psikolojik yönünü iyi değerlendirmiş, hastaların ilgi ve yakınlığa olan ihtiyaçlarından faydalanmaya çalışmışlardır²⁶⁸. Anadolu toplum yapısını iyi bilen misyonerler; koruyucu, yayılmacı politikanın ürünü olan sağlık misyonu sayesinde, sosyal hayatla dışlanmayacak şekilde sürekli bir etkileşim içinde olmuşlar, zor koşullar altında uzun yıllar çalışarak Amerikan menfaatlerini korumaya çalışmışlardır. O dönemde Anadolu’da sağlık kurumlarının yetersiz olması bu tür kurumlara sadece gayrimüslimlerin değil Müslümanların da ilgi göstermesine neden olmuştur. Diğer taraftan, misyonerler sağlık hizmetleri verirken kendi yanlarında yetişmiş ya da açtıkları okullarda eğitim almış Ermenileri, hastane ve dispanserlerde çalıştırmak suretiyle hem onların sağlık alanında deneyim kazanmalarını sağlamışlar hem de iktisadi anlamda kendi ailelerine katkıda bulunmalarını sağlamışlardır. Bunun yanı sıra Müslüman hanımlara da hastabakıcılık yapmayı öğreterek yeni iş imkânları oluşturmuşlardır²⁶⁹.

Osmanlı coğrafyasında Amerikan Board’un tıbbi misyonerlik faaliyeti 1833 yılında Dr. Asa Dodge’un Beyrut’a gönderilmesiyle, Anadolu özelinde ise Dr. Asahel Grant’ın 1835 yılında İzmir’e gelmesiyle başlamıştı. İlk misyon hastanesi 1870’li yıllarda Beyrut Amerikan Koleji bünyesinde bir tıp okulunun açılmasıyla oluşturulmuştu. Ardından Anadolu’da bir dizi hastane açılmıştı. İlk olarak 1879 yılında Antep’te olmak üzere, Mardin (1885), Kayseri (1887), Merzifon (1897), Van (1889), Harput (1903), Sivas (1903), Adana (1904), Erzurum (1904), İstanbul (1906), Diyarbakir (1908) ve Konya’da (1911) Amerikan misyon hastaneleri

²⁶⁷ Eddy, Amerikan Bord’un Türkiye’deki faaliyetlerini yürütürken beş yöntem kullandığından söz etmektedir. Bunların ilki bölgeye gelen ilk misyonerlerin yerel dilleri öğrenmesidir. İkincisi, başta İncil olmak üzere dini kitaplar, broşürler ve el kitaplarının basılıp dağıtılmasını da içeren tercüme çalışmalarıdır. Üçüncüsü, eğitim-öğretim faaliyetleridir. Dördüncüsü, sağlık hizmetleridir. Sonuncusu da işletmecilik eğitimi çalışmalarıdır. David Brewer Eddy, **What Next in Turkey: Glimpses of the American Board’s Work in the Near East**, The Taylor Press, Boston-Massachusetts, 1913, s.72-75. Kitabın Türkçesi için bkz. David Brewer Eddy, **Türkiye İçin Sırada Ne Var?**, çev. Osman Nuriler, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2019.

²⁶⁸ Seçil Akgün, “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)”, **X. Türk Tarih Kongresi’nden Yarı Basım**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.2141.

²⁶⁹ Abidin Temizer, “Van’da Amerikan Board Misyonerlerinin faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C.2, S.2, 2013, s.187.

açılmıştı²⁷⁰. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu hastanelerin bazıları ve bu misyonlardaki tıbbi misyonerlik faaliyeti savaşın getirdiği olumsuzluklarla beraber tekrar açılmamak üzere sona erdirilmişti²⁷¹. Hastanelerin bir kısmına da devlet tarafından savaş nedeniyle artan ihtiyaçların karşılanması amacıyla geçici süreliğine el konulmuştu. Mütarekeden sonra ise Board misyon hastaneleri, bir kısmı NER idaresi altında olmak üzere tekrar faaliyetlerine başlamıştı. Örneğin, Antep misyon hastanesi Aralık 1918'de Antep'in İngilizlerce işgal edilmesi sonrasında NER denetimine geçmişti. Konya Amerikan Hastanesi 1918 Ekim'inde, Mardin'deki Amerikan Hastanesi 1919 Nisan'ında, Harput Annie Tracy Riggs Amerikan hastanesi 1919 yılında, Merzifon hastanesi 1919 sonbaharında, NER personeli ve Board misyonerleri ile birlikte tekrar faaliyetlerine devam etmiştir. 1923 yılına gelindiğinde Türkiye'deki faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu sonlandıran Heyet, idaresindeki misyon hastanelerini de Board'a geri devretmiştir. Zaten cumhuriyet döneminde faaliyette sadece üç Amerikan hastanesi kalmıştı²⁷².

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, mütarekeden sonra bölgeye yardım gemileri göndermişti. Bu gemilerde gıda, giysi, ulaşım malzemelerinin yanı sıra tıbbi malzemeler²⁷³ ve de aralarında birçok doktor²⁷⁴ ve hemşirenin de yer aldığı personel de mevcuttu. Diğer taraftan Heyet, bu "sefer"leri düzenlemeden önce tıbbi bir birim

²⁷⁰ İdris Yücel, "An Overview of Religious Medicine in the Near East: Mission Hospitals of the American Board in Asia Minor (1880-1923)", **Journal for the Study of Religions and Ideologies**, Vol.XIV, No: 40, Spring 2015, s.52.

²⁷¹ Van Amerikan Hastanesi 1915'de, Erzurum Amerikan Hastanesi 1916'da, Diyarbakir Amerikan Hastanesi 1915'te ve Sivas Amerikan Hastanesi de 1918 yılında kapatılmıştı. Faruk Taşkın, "Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C.VI, S.2, 2017, s.164.

²⁷² Bu hastaneler, Adana Amerikan Hastanesi, Kayseri (Talas) Amerikan Hastanesi ve Antep Azariah Smith Amerikan Hastanesi idi. Adana ve Kayseri'deki hastaneler 1934 yılında kapatılmışken Antep'teki hastane günümüzde hala Sağlık ve Eğitim Vakfı Amerikan Hastanesi adıyla faaliyetlerine devam etmektedir. İdris Yücel, **Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)**, Ankara, TTK, 2017, s.182-314.

²⁷³ Heyetin tıbbi birimlerine malzemeler Amerikan Ordusunun Sıhhiye Bölümü tarafından tedarik edilmekteydi. Bu tıbbi malzemeler iki kategoride gönderilmekteydi. Birincisi, olağan bir şekilde kullanılabilecek tıbbi malzemeler olup en önemli ve en temel malzemeleri içermekteydi. Ayrıca her zaman tedarik edilebilecek malzemelerdi. İkincisi ise, daha az önemli veya bazen de genel tıbbi hizmetlerde gereksiz sayılabilecek malzemeler olup büyük hastanelerde sınırlı sayıda tutulan ve sıklıkla yenilenmeyen malzemelerdi. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 4, 26 Haziran 1919, s.7, No: ABA132C0104007E01.

²⁷⁴ Bu doktorların Osmanlı coğrafyasında doktorluk yapabilmeleri için devletten izin almaları gerekmekteydi. Nitekim devlet bu doktorlara çalışma izni verilmekteydi. Örneğin, Dâhiliye Nezareti, 21 Nisan 1919 tarihinde, Konya Vilayetine gönderdiği yazıda isimleri belirtilen Amerikan Muavenet Heyeti doktorlarının yazdıkları reçetelerin kabul edileceğini bildirmekteydi. **BOA. DH.KMS**, 51-59.

oluşturmuştu. Hem sağlık personelinin hem de gönderilecek malzemelerin yönetimine de George Washburn atanmıştı. Dr. Washburn'un yardımcıları Dr. George L. Richards ve Dr. R. A. Lambert idi²⁷⁵. Bölgeye gönderilecek hemşireler de A. C. Rothrock adlı Heyet personelinin yönetiminde Kızılhaç'tan seçilerek işe alınmıştı. Washburn'un yaptığı plana göre, ilk etapta mevcut misyoner hastaneleri kullanılacak, ihtiyacın çok fazla olduğu yerlerde de geçici yeni hastaneler kurulacaktı. Ancak savaş sonrası durumda bu hastanelerin hangi vaziyette olduklarına dair elde yeterli bilgi olmadığından Washburn, ilaçlardan cerrahi aletlere kadar birçok hastane malzemesinin yanı sıra, karyoladan mutfak malzemelerine ve taşınabilir elektrikli lambalarından gaz yağı ile çalışan stabilizatörlere kadar birçok malzeme satın alınmasını sağlamıştı²⁷⁶. Toplamda 15 hastane ünitesi ile yeterli miktarda sağlık malzemesi satın alınarak bölgeye gönderilmişti²⁷⁷.

İlk parti malzemeler Derince'ye boşaltıldıktan sonra Dr. Washburn, Dr. Lambert ve Dr. Dudley, hem malzemeleri hastanelere dağıtmak hem de gerekli incelemelerde bulunmak amacıyla demiryolu hattıyla Anadolu içlerine hareket etmişlerdir. Sırayla Konya, Adana, Halep, Mardin, Talas, Sivas, Samsun'u ziyaret etmiş ve İstanbul'a geri dönmüşlerdir. Washburn'un, İstanbul'dan Kafkasya'ya bir gezi düşünürken annesinin ciddi rahatsızlığı ve belirtilmeyen bazı nedenlerden ötürü New York'a dönmesi gerektiği ifade edilmiştir. Washburn'un yerine tıbbi birim direktörlüğüne, George L. Richards getirilmiştir²⁷⁸. Oluşturulan bu tıbbi birimlerden haftalık düzenli olarak rapor göndermeleri istenmiştir. Tüm birimlere gönderilen talimatnamede, bütün tıbbi birimlerin her pazartesi günü sabah saat dokuz itibari ile durumlarını gösterir rapor göndermeleri gerektiği yazılmıştır. Rapor olarak doldurulması gereken formun üç nüsha hazırlanması gerektiği, iki nüshanın gönderilip bir nüshanın da dosyalanması istenilmiştir. Formda yer alması istenen bilgiler; birime bağlı hastane ve klinik sayısı, cerrahi ve tıbbi ünite sayısı, son raporda belirtilen ile hafta boyunca kabul edilen hasta sayısı, ölen veya taburcu edilen hasta sayısı, cerrahi müdahalede bulunan hasta sayısı, hangi hastalıktan (tifüs,

²⁷⁵ Barton, *Story of the Near East Relief...*, s.189-190.

²⁷⁶ *Medical Work of the Near East Relief*, s.4.

²⁷⁷ Barton, *Story of the Near East Relief...*, s.190.

²⁷⁸ *Medical Work of the Near East Relief*, s.5-7

çiçek, kolera, difteri, uyuz, vs.) kaç kişiye bakıldığıydı. Raporların dikkatle ve eksiksiz bir şekilde doldurulması gerektiği ise özellikle vurgulanmıştır. Raporlardaki sayısal veriler sayesinde birimlere ayrılacak tahsisat miktarlarının hesaplanmasının amaçlandığı belirtilmiştir²⁷⁹. Bütün bu çalışmalar sonrasında Heyetin tıbbi birimleri ve bu birimlerden sorumlu personeli oluşturulmuştur.

Tablo 0.8. 1919- 1920 Arası Tıbbi Birimler ve Sorumlu Personel.

Tıbbi Direktör	
George H. Washburn	
Tıbbi Direktör Yardımcısı	
George L. Richards	
Laboratuvar Direktörü	
R. A. Lambert	
Tıbbi Bölüm Sekreteri	
Miriam D. Kasey	
Sorumlu Tıbbi Personel	Çalıştığı İstasyon
D. M. Olkon	Adana
P. T. McCarthy	Adana
Lorin G. Shepard	Antep
Manning C. Field	Antep, ardından Derince
Irving E. Schafer	Samsun
John W. O'Meara	Samsun, ardından Kayseri
C. R. Gannaway	Merzifon, ardından Kayseri
Maurice Fremont-Smith	Sivas
Mark H. Ward ve Ruth A. Parmelee	Harput
Raymond C. Whitney	Kayseri
S. B. Dudley	Mardin
Joseph S. Stewart, Jr.	Derince, ardından Mardin
Caroline Rosenberg	Derince, ardından Halep
Lyman G. Richards	İzmir
H. W. Bell	İzmir, ardından Maraş
A.C. Pratt	İzmir, ardından Kafkasya
S. B. Husch (Göz doktoru)	İzmir
Clarence D. Ussher	Erivan, ardından Kafkasya
B. M. Harmon	Kafkasya
Hattie Williams	Kafkasya
Elsie R. Mitchell	Kafkasya
Emily C. McLeod	Malatya
Judson A. Smith	Konya
H. M. Marvin	Gümrü

²⁷⁹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 4, 26 Haziran 1919, s.1-2, No: ABA132C0104001 19190626- ABA132C0104002.

Mabel L. Elliott	Maraş
A.C.Tenner (Göz doktoru)	Halep
A.C.Brownell (Göz doktoru)	Beyrut
Marion C. Wilson	Beyrut, ardından Maraş
Blanche Norton	Trabzon
Effie Graff	İstanbul
W. D. Fuller (Dişçi)	Tüm istasyonları ziyaret etmiştir ²⁸⁰ .
Gladys M. Carr (Radyolog)	Tüm istasyonları ziyaret etmiştir.

Kaynak: *Medical Work of The Near East Relief, A Review of Its Accomplishments in Asia Minor and Caucasus During 1919-1920*, Ed. by George L. Richards, Near East Relief, New York, 1923, s.5-7.

NER, Amerikan Board'un Adana, Antep, Kayseri, Konya, Harput, Mardin, Maraş, Merzifon ve Sivas hastanelerini devralıp bu hastaneleri gerekli teçhizatla donatmış ve personel takviyesi yapmıştır. Bunların yanı sıra gerekli hazırlıklarını tamamlayıp personel seçimini de yaptıktan sonra medikal merkezler ve hastaneler de açmıştır. Amerikan yönetimi altında yerel organlarla bağlantı içerisinde Halep, İstanbul, Derince, İzmit, Samsun ve Trabzon'da hastaneler kurulmuştur²⁸¹. Bu manada Heyetin 1919 yılı Nisan ayında bağlantılı olduğu hastaneler ve hastanelere yapılan yardım oranları şu şekildeydi:

Tablo 0.9. 28 Nisan 1919 Tarihi İtibariyle NER Bağlantılı Hastaneler ve Yapılan Yardımların Hastanelere Oranı.

Bölge	Hastaneler	Bölgeler	Yardım Malzemeleri Dağıtım Oranı (%)
İzmir	1	Kafkasya	25
Konya	1	Halep	20
Samsun	1	Adana	10
Merzifon	1	İstanbul	10
Trabzon	1	Sivas	7,5
Erivan	1	Harput	7,5
Adana	1	Kayseri	5
Halep	4	Merzifon	5
Kayseri	1	Konya	3
Sivas	1	Samsun	3
Harput	1	İzmir	2

²⁸⁰ Fuller, diş kontrolü için istasyon istasyon gezmiştir. Örneğin, 9 Nisan-29 Nisan 1919 tarihleri arasında Adana, 8 Mayıs-15 Haziran 1919 tarihleri arasında da Konya'da çalışmıştır. Bu tarihlerden sonra İstanbul, Samsun, Merzifon, Sivas, Kayseri ve Harput'a gitmiştir. **ABCFM: NER, The Acorne**, Vol.I, No: 5, 5 Temmuz 1919 s.7, No: ABA132C0105007.

²⁸¹ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.190-191.

Van ²⁸²	1	Trabzon	2
TOPLAM	15		100

Kaynak: ABCFM: NER, Hoover, Herbert, 17th Meeting, April 28, 1919, No: ABA132C037017.

İlerleyen tarihlerde Heyetin sağlık faaliyetlerinde hızlı bir artış görülmüştür. Nitekim yaklaşık bir sene sonra 30 Haziran 1920 tarihinde açıklanan istatistiğe göre Heyetin faaliyette bulunduğu hastane ve kliniklerde sayının oldukça arttığı görülmektedir. Özellikle Kafkasya Bölgesinde Heyete ait hastane sayısı 43'e, Beyrut-Halep Bölgesinde de 11'e çıkmıştır. Böylece toplam hastane sayısı 63 olmuştur. Beyrut-Halep Bölgesinde, İstanbul-Anadolu Bölgesinden daha fazla hastane olmasına karşın İstanbul-Anadolu Bölgesindeki hastanelerin yatak sayısı daha fazlaydı. Bu da buradaki hastanelerin kapasitesinin daha büyük olduğunu göstermekteydi. Hastanelerin yanı sıra Kafkasya'da 85, Beyrut-Halep'te 21, İstanbul-Anadolu'da da 22 olmak üzere toplam 128 klinik (muayenehane) açılmıştır.

Tablo 0.10. 30 Haziran 1920 Tarihi İtibariyle NER Hastane İstatistiği.

BÖLGE ADI	HASTANE SAYISI	YATAK SAYISI	KLİNİK SAYISI
Kafkasya	43	5681	85
Beyrut-Halep	11	346	21
İstanbul-Anadolu	9	525	22
TOPLAM	63	6552	128

Kaynak: ABCFM: NER, Handbook-NER, s.17, No: ABA132C024017.; MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meeting, April 7, 1921, S: 2, B: 10, F: 4, 3N-499, s.8.

Heyetin faaliyette olduğu hastane ve klinik sayısı 1921 yılı itibariyle azalmaya başlamıştır. 1921 yılı sonunda Heyete ait tüm bölgelerde toplam 38 hastane ve 59 klinik faaliyettedir²⁸³. 1923 yılı sonuna kadar Heyete ait hastane ve klinik sayısında büyük bir değişiklik olmamış ancak hastane sayısı 33'e düşmüş, klinik sayısı da 61'e yükselmiştir. Bu hastane ve kliniklerde 8 Amerikalı doktor ve 21 Amerikalı hemşire ile 52 yerel doktor ve 121 yerel hemşirenin çalıştığı belirtilmekteydi²⁸⁴.

²⁸² Bu tarihlerde Van'da bir Amerikan hastanesi mevcut değildir. Van Amerikan Hastanesi 1915 yılında kapatılmıştı. Belgede verilen dipnota göre Van'da bir ünite oluşturulması emri Amerika'dan gelmiştir. Ancak sonraki belgelerden de anlaşıldığı kadarıyla Van'da tekrar bir Amerikan Hastanesi faaliyete geçmemiştir.

²⁸³ NER, **Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1921**, United States Government Printing Office, Washington, 1922, s.6.

²⁸⁴ NER, **Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1923**, United States Government Printing Office, Washington, 1924, s.14.

Tablo 0.11. 1 Eylül 1921 İtibariyle Anadolu'daki Tıbbi Kurum ve Personel Sayısı.

Tıbbi Birim	Yatak Sayısı	Amerikalı Doktor	Amerikalı Hemşire	Yerli Personel	Ameliyat Sayısı	Bakılan Hasta	Rapor Tarihi
Adana	45	0	1	2	24	1840	Haziran 1921
Kayseri	30	1	2	0	54	3660	Nisan 1921
İstanbul Yedikule	105		2	0		88	Ağustos 1921
İstanbul Çocuk Refahı			2	0	49	3082	Mayıs 1921
İstanbul Trachoma Hastanesi	300		2	1	60	6000	Haziran 1921
Harput	136	2	3		135	5030	
İzmit	85	1	2	3	8	2444	Temmuz 1921
Konya	75	1	0	0	30	1079	Haziran 1921
Samsun	100	1	1	1	12	3603	Temmuz 1921
Sivas	100	0	1	1	12	2502	Nisan 1921
Trabzon	Yerel Doktor ve Hastaneler Aracılığıyla.						
TOPLAM	976	6	16	8	384	29328	

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448-3.

Anadolu'da sağlık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği tıbbi kurum ve personel sayısına ait bilgiler, merkezlerden gönderilen son raporlardan derlenmiştir. Mezkûr hastanelerdeki toplam 976 yatağın sürekli olarak dolu kaldığı belirtilmiştir²⁸⁵. 1 Eylül 1921 tarihi itibarıyla 6 Amerikalı doktor ve 16 hemşire ile 8 yerli personelin görev aldığı Anadolu'daki bu 9 hastanede 384 ameliyat yapılmış ve ayda 29.328 hastaya bakılmıştır. Trabzon'da ise sağlık faaliyetleri yerel doktor ve hastaneler aracılığıyla yürütülmüştür. Ayrıca Maraş, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır merkezleri Heyet idari taksimatına göre Suriye-Halep Bölgesi kapsamında

²⁸⁵ MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448-5.

kaldığından tabloya dâhil edilmemiştir. Ancak 1921 yılı başlarında Maraş'ta 80 yataklı, Antep'te 100 yataklı ve Mardin'de de 85 yataklı Amerikan hastaneleri mevcuttu²⁸⁶. Urfa'da tıbbi faaliyetler İsviçre misyon hastanesi üzerinden yapılmaktaydı. Diyarbakir de mevcut bir klinikle birlikte tıbbi birim olarak Mardin'e bağlıydı. Diğer taraftan Heyet idaresindeki hastanelerde muayene olan hastaların milliyet dağılımına bakıldığında ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 0.12. 1922 Yılı Anadolu'daki NER Hastanelerinde Milliyetlerine Göre Aylık Ortalama Bakılan Hasta Sayısı.

BİRİM	ERMENİ	RUM	TÜRK	TOPLAM
Kayseri				1200
Harput	1417	1953	961	3958 ²⁸⁷
İzmit	262	19	660	941
Konya	159	29	577	576 ²⁸⁸
Samsun	174	2064	2152	4578 ²⁸⁹
Sivas	931	1156	46	2133
TOPLAM	2943	5221	4396	13386 ²⁹⁰

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7, içinde Constantinople Area Annual Report, 1922 Summary Anatolia Area Hospitals, NER, 5-II-G.O.-1209-2.

Heyete ait Kayseri, Harput, İzmit, Konya, Samsun ve Sivas'taki hastanelerde 1922 yılında aylık ortalama 13.760 hastaya muayene edilmiştir. Kayseri'de bakılan hastaların milliyetlerine dair kayıt tutulmadığı veya raporlanmadığı görülmektedir. Muayene edilen bu hastaların milliyetlerine göre dağılımına bakıldığında aylık ortalama 5.221 kişi ile en fazla Rumların muayene edildiği görülecektir. İkinci sırada 4.396 kişi ile Türkler ve son sırada da 2.943 kişi ile Ermeniler yer almaktadır. Bu sayılar, Heyetin sağlık faaliyetlerinde de öncelikli hedef kitlesine yönelik çalışmalar yaptığını göstermektedir.

Yakın Doğu Yardım Heyeti personelinin tıbbi çalışmaları yürütürken karşılaştıkları problemler üç ayrı kategoride ele alınmıştır. Bunlardan birincisinin, mülteciler arasında görülen salgın hastalıklar olduğu belirtilmekteydi. Bu dönemde

²⁸⁶ **ABCFM: NER,** Near East Relief, Vol.III, No: 4, 28 Ocak 1921, s.1, No: ABA132C0304001 19210128.

²⁸⁷ Toplamada hata yapılmış olmalıdır. Sonuç, 4331 çıkmaktadır.

²⁸⁸ Toplamada hata yapılmış olmalıdır. Sonuç, 765 çıkmaktadır

²⁸⁹ Toplamada hata yapılmış olmalıdır. Sonuç, 4390 çıkmaktadır

²⁹⁰ Toplamalarda hata yapıldığından genel toplamda aylık bakılan hasta sayısı 13760 olmalıdır.

en çok görülen hastalıklar, tifüs, kolera, kellik, trahoma, dizanteri, tüberküloz ve sıtma gibi hastalıklardı. İkincisinin yetimhanelere yerleştirilen çocukların sağlık sorunları olduğu ifade edilmekteydi. Nitekim çocuklarla ilgili yetimhanelerde gerçekleştirilen ilk işlem tıbbiydi. Her kurumda hastane, klinik veya revir bulunmaktaydı. Bu nedenle yetimhanelerde de önemli miktarda tıbbi personel ve ekipmana ihtiyaç duyulmuştu. Çocukların sağlıklı olabilmeleri için yemek menüleri hazırlanırken bile tıbbi birimlere danışılmaktaydı. Yine yetimhanelerle bağlantılı olarak özellikle Yunanistan'da yetimhaneler enfeksiyonlara karşı korunmaya çalışılmaktaydı. Bu manada çocuklar arasındaki sağlık çalışmalarının büyük kısmı tecrit konusuna hasredilmekteydi. Örneğin, sadece Kafkasya'da 3000 çocuk trahoma nedeniyle tecrit altına alınmıştı. Benzer bir şekilde tüberküloz, uyuz ve çeşitli bulaşıcı hastalıklar nedeniyle de tecrit uygulamaları yapılmaktaydı²⁹¹. Karşılaşılan üçüncü problem de Amerikalı personelin sağlık durumu ile ilgili olduğu bildirilmekteydi. Zira Heyet personelinin birçoğu hastalıklara maruz kalmaktaydı²⁹².

3.3.2. Heyetin Anadolu İstasyonlarındaki Sağlık Faaliyetleri

3.3.2.1. Adana

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Adana'daki sağlık faaliyetleri, mütarekeden sonra şehirdeki misyon hastanesinin Derince'den gönderilen malzemelerle donatılmasıyla başlamıştı. Amerikan Board'a ait bu misyon hastanesi Birinci Dünya Savaşı esnasında, 1916, Türk ordusu tarafından geçici olarak el konulup askeri hastane olarak kullanılmış ve mütarekeden sonra geri teslim edilmişti. Hastanenin gerekli teçhizatla donatılıp açılması altı hafta kadar sürmüş ve bu esnada da Heyet tıbbi faaliyetleri Ermeni yetimhanesinde bir klinikte yürütmüştür²⁹³. Tekrar faaliyete başlayan hastanenin 40 olan yatak kapasitesi 1921 başlarında 55'e²⁹⁴ yükseltilmiş ve

²⁹¹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, 5-II-G.O.-990-19.

²⁹² Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.192-197.

²⁹³ **Medical Work of the Near East Relief**, s.18.

²⁹⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 4, 28 Ocak 1921, s.1, No: ABA132C0304001 19210128.

aynı yılın Eylül ayında ise 45'e²⁹⁵ çıkarılmıştı. Hastanede iki Amerikalı doktor, üçü Amerikalı beşi yerli ve dördü de stajyer olmak üzere toplam on iki hemşire ve bir laboratuvar personeli çalışmaktaydı. 1919 yılı Ekim ayı verilerine göre, hastanede 9.273 hasta tedavi edilmiştir. Aynı ay içinde 25 cerrahi operasyonun yapıldığı belirtilmiştir. Adana'daki tıbbi birim sorumluları olan Dr. Olkon ve Dr. McCarthy 8 Mart 1919'da şehirden ayrılmış ve yerlerine Dr. William Dodd geçmiştir²⁹⁶. Heyet ayrıca, Adana civarındaki özellikle Ermenilerin yoğunlukla yaşadığı köylerde yardım faaliyetleri gerçekleştirdiği gibi bu köylerde tıbbi taramalar da yapmıştır. Belirtildiğine göre Haçin ve civarındaki 18 köyde 5 bin ve Sis'te de 3 bin Ermeni yaşamaktaydı. Bu köylere haftada bir veya iki kez sağlık personeli göndererek tıbbi gereksinimler giderilmeye çalışılmıştır²⁹⁷.

3.3.2.2. İzmir

İzmir'deki sağlık çalışmaları, 19 Nisan 1919'da Derince'den İzmir'e hastane ve laboratuvar malzemelerinin gönderilmesiyle başlamıştır. Amaç, İzmir'deki Ermeni hastanesini bu malzemelerle donatıp burada sağlık faaliyetleri yürütmektir. Ancak bu hastanenin hijyen koşullarının uygun olmaması ve Türk hastanesinden yardım teklifi gelmesi üzerine şehrin güneyindeki Türk hastanesinin bir kısmında faaliyetlere başlanmıştır. İzmir'de bir hastane kurmak için gerekli hazırlıklar yapılırken şehrin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine hazırlıklar tamamlanmadan hastane faaliyete geçmiştir. Bir süre sonra şehirde dört klinik (muayenehane) kurulmuştur. Hastanenin giriş katında bir Türk kliniği, Ermeni hastanesinin ayakta tedavi bölümünde bir Ermeni kliniği, bir Yahudi kliniği ve Rum okullarından birinde de bir Rum kliniği kurulmuştur. Kliniklerin, Amerikalı doktorlar tarafından haftada iki kez ikişer saat, bazen de biraz daha fazla çalıştırıldığı belirtilmiştir. Kliniklerde muayene yapılırken tercüman da bulundurulmuştur. İlk başlarda ilaçlar ücretsiz verilirken bir süre sonra hastalardan ilaçlar için 10 kuruş toplanmaya başlanmıştır. Hastane açıldıktan bir süre sonra hastanedeki iki hemşire

²⁹⁵ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448, s.3.

²⁹⁶ **Medical Work of the Near East Relief**, s.19.

²⁹⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 24, 15 Kasım 1919, s.1, No: ABA132C0124001 19191115.

daha fazla ihtiyaç olduğu gerekçesiyle başka istasyonlara gönderilmiştir. Ardından hastane doktorlarından Dr. Pratt Kafkasya'ya tayin edilmiş ve hastane yönetimi Dr. Richards ile Dr. Bell'e kalmıştır. Dr. Richard da 1 Ekim'de Amerika'ya dönmüştür. Aylık hastane masraflarının 1500 lira gibi gelirinden çok fazla olmaya başlaması ve Heyetin de yardım çalışmalarına daha fazla ihtiyaç olmadığını düşünmesiyle hastane, kasım ayı sonunda kapatılmıştır. Taşınması güç hastane malzemelerinin çoğu satılmış, kalan malzemeler de İstanbul ve Derince'ye geri getirilmiştir. Hastanede çalışan hemşirelerden birinin de Ermeni hastanesine tayin edildiği ve orada hem hemşire yetiştirdiği hem de hastane işlerini yürüttüğü belirtilmiştir²⁹⁸.

3.3.2.3. İzmit

İzmit'te Heyetin sağlık çalışmaları²⁹⁹, Temmuz 1920'de Kafkasya misyonundan İstanbul'a tayin olan Leila F. Priest ile Emily D. Passmore adlı hemşirelerin Ağustos ayında eski bir Türk okulunu klinik haline getirmeleriyle başlamıştır. Şehirdeki Yunan mültecilere tıbbi müdahaleler bu hemşirelerle Dr. Athanasyan adlı bir doktor tarafından yapılmıştı. Hemşireler, 20 Ağustos 1920'de yazdıkları raporda, şehirde tam teşekküllü bir hastaneye ihtiyaç olduğunu yazmışlardı. İlerleyen aylarda mülteci sayısı daha da artınca Heyet, İzmit'e Dr. Mabel Evelyn Elliott'ı³⁰⁰ atamıştır³⁰¹. Aralık ayında İzmit'e gelen Elliott daha önce bir Türk hastanesi olarak kullanılan hastanenin Yunan işgaliyle Yunanlılar tarafından kullanıldığını ve ardından tahrip edildiğini anlatmaktaydı. Elliott, Yunanlıların hastaneyi NER için boşalttığını, gerekli tamirat yapıldıktan sonra beş hafta içinde ise hastanenin açıldığını belirtmekteydi³⁰². Kendisi de Ocak 1921'de Yakın Doğu

²⁹⁸ **Medical Work of the Near East Relief**, s.10-12.

²⁹⁹ Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin İzmit'teki faaliyetlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Abdülmecit Tuğrul, "Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C.7, S.2, 2018, s.240-266.

³⁰⁰ Dr. Mabel E. Elliott ünlü *Leviathan* gemisiyle Türkiye'ye gelmiştir. İlk görev yeri Maraş olan Elliott, Maraş'ın ardından İzmit'e atanmıştır. **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 15, 16 Nisan 1921, s.2, No: ABA132C0315002.

³⁰¹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 34, 28 Ağustos 1920, s.1, No: ABA132C0234001.

³⁰² Elliot, Yunan askerlerinin hastaneyi terk etmeden önce yaptıkları tahripten bahsederken "askerlerin her zaman yaptığı gibi" demeyi de unutmamıştır. Ermeni ve Yunan mültecilerinden becerikli olanlarla binaya soğuk ve sıcak su boruları döşediklerini, terk edilmiş eski bir Alman fabrikasından fayanslar alarak banyoyu da onardıklarını ve beş hafta içerisinde Bahçecik'te modern bir hastane oluşturduklarını ifade etmektedir. Elliott, **Beginning Again At Ararat**, s.147.

Hastanesi (Near East Hospital) adlı bu hastanenin başına geçmiştir. 85 yataklı bu hastanede görevli Amerikan ve yerli personelin maaşları Amerikan Kadın Hastaneleri tarafından ödenmekteydi. Nisan ayında yatak sayısı 90'a ve klinik sayısı da 3'e çıkarılmıştır. Bu klinikler; bir genel klinik, bir kadın kliniği ve bir de çocuk kliniği idi. Hastalar önce klinikte muayene olmakta ve gerekli görülenlere hastaneye giriş kartı verilip hastaneye gönderilmekteydiler. Hastaneye girmeden avluda bir bit temizleyicisi vardı. Hastaneye girecek olan hastaların kıyafetleri dezenfekte edilip bir torbaya konulmakta ve üzerine numara yapıştırılmaktaydı. Hasta çıkarken de kıyafetlerini geri almaktaydı. Ayrıca hastanede 2 ameliyat koğuşı, 4 tıbbi koğuşı, 1 çiçek hastalığı koğuşı, 1 tifüs hastalığı koğuşı, 1 çocuk koğuşı ve 1 tane de doğum koğuşı yer almaktaydı³⁰³. Hastanede yerli hemşireleri eğitmek amacıyla Van'da görevli Amerikan Board personelinden Bayan McLaren geçici olarak tutulmuştu. McLaren'ın yönetimi altında bir eğitim sınıfı oluşturulmuştu. Bu eğitim sınıfında kız öğrencilere Tıp, Uygulamalı Hemşirelik, Fizyoloji, Anatomi, İngilizce, Ermenice ve Aritmetik dersleri verilmekteydi. Böylece, NER görevlileri buradan ayrıldıktan sonra yerli kızların görevi devralabilecek donanıma sahip olmaları sağlanabilecekti³⁰⁴. Mayıs ayında hastanenin kapasitesi arttırılmak istenmiş ve bu amaçla hastane İzmit'te daha geniş bir yere taşınmıştır. Körfeze nazır bir tepede yer alan Yakın Doğu Hastanesi'nin yeni mekânı Türk, Ermeni, Yunan, Fransız, İngiliz ve Amerikan temsilcilerin katılımıyla 28 Mayıs 1921'de açılmıştır³⁰⁵.

3.3.2.4. Derince

İstanbul'a bağlı bir istasyon olan Derince, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin ikmal üssü idi. Bu istasyonda yetimhane çocukları için kamplar da düzenlenmişti. Sağlık faaliyetleri için Derince'de bir hastane kurulmuştu. Ancak kurulan bu hastane diğer hastaneler gibi rutin bir hastane olarak düşünülmemişti. Bu nedenle bu hastaneden Heyet merkezine düzenli rapor gönderilmesi de beklenmemiştir. Yine de sadece Temmuz 1919'da, dispanserde 160, hastanede 17 hastaya bakıldığı ve 11

³⁰³ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 15, 16 Nisan 1921, s.1-2, No: ABA132C0315001, ABA132C0315002.

³⁰⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 15, 16 Nisan 1921, s.3, Belge No: ABA132C0315003.

³⁰⁵ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 22, 4 Haziran 1921, s.4, No: ABA132C0322004.

ameliyat yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca burada 33 Rus askerinin, 10 Sırp askerinin ve YMCA kampındaki 70 çocuğun tedavi gördüğü ifade edilmiştir. Mart ayında burada bir dispanserin açıldığı ve 27 Haziran'a kadar bu dispanserde toplam 1585 hastaya bakıldığı belirtilmiştir³⁰⁶.

3.3.2.5. Samsun

Yakın Doğu Yardım Heyeti, mütareke sonrasında Samsun'daki tıbbi faaliyetlere şehirdeki yaklaşık 100 yataklı Rum hastanesini devralarak başlamıştı. Hastanenin yöneticiliğini önce Dr. Irwing Shafer ardından da Dr. O'Meara yapmıştı³⁰⁷. Heyet idaresindeki Samsun hastanesinden ilk raporu 30 Haziran 1919 tarihinde gönderilmiştir. Gönderilen raporda belirtildiğine göre, haziran ayı içinde 38 cerrahi, 63 tıbbi muayene olmak üzere toplam 101 bir hasta yatarak, 161 hasta da ayakta tedavi edilmiştir³⁰⁸. Hastanede bir doktor ve iki hemşire görev yapmaktaydı. Hastane zamanla ihtiyaçların da artmasıyla büyümüşü. 1920 yılı Mart ayı raporuna göre, Heyetin Samsun'daki hastanesinde günde ortalama 89 hasta tedavi edilmişti. Toplamda ise 189'u ücretli olmak üzere 2754 hastaya bakılmıştı. Şehir merkezinde yer alan klinikte de aynı ay içerisinde 1041 hasta muayene edilmişti³⁰⁹. İlerleyen zamanlarda hastanenin yatak kapasitesi arttırılmıştır. 1921 yılı başlarında 90'a³¹⁰, aynı yılın Eylül ayında 100'e çıkarılmıştır³¹¹. 1922 yılı itibariyle şehirdeki mülteci sayısının da artmasıyla 148'e yükseltilmiştir.

Tablo 0.13. 1922 Yılı Samsun Hastanesi Raporu.

Ay	Yatak sayısı	Ortalama Günlük Hasta	Toplam Hasta Sayısı	Toplam Maliyet (lira)	Günlük Hasta Maliyeti

³⁰⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 13, 30 Ağustos 1919, s.3, No: ABA132C0113003.

³⁰⁷ **Medical Work of the Near East Relief**, s.31.

³⁰⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 6, 12 Temmuz 1919, s.3, No: ABA132C0106003. Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Samsun'daki sağlık faaliyetlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Cenk Demir, "Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Samsun'daki Faaliyetleri, 1919-1922 (Yetimhane, Hastane, Aşevi ve Diğer Yardım Çalışmaları)", **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I**, ed. Osman Köse, Samsun 2016, s.271-273.

³⁰⁹ **ABCFM: NER**, Handbook-NER, s.42, No: ABA132C024042.

³¹⁰ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 4, 28 Ocak 1921, s.1, No: ABA132C0304001 19210128.

³¹¹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448, s.3.

		Sayısı			(lira)
Ocak	108	148	4449	6705,36	1,51
Şubat	133	116	3651	4166,29	1,12
Mart	133	142	4397	4520,92	1,29
Nisan	148	176	5269	4585,62	0,87
Mayıs	148	184	5704	4513,95	0,79
Haziran	148	171	5121	3503,92	0,69
Temmuz	148	149	4605	3930,48	0,85
Ağustos	148	129	4096	2962,54	0,72
Eylül	148	127	3805	3012,03	0,79
Ekim	148	117	3626	3048,01	0,84
TOPLAM			44723	40949,12	
AYLIK ORTALAMA	141	146	4472	4094,91	0,95

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7 içinde 1922 Samsun Hospital Report, 5-II-G.O.-1220-3.

Heyetin Samsun Hastanesi'nde 1922 yılı Ekim ayına kadar ortalama her gün 146, her ay 4.472 hasta olmak üzere on ayda toplam 44.723 hasta muayene edilmiştir. Heyet görevlileri hastanede bakılan hastaların kendilerine olan maliyetlerini hesaplamış ve günlük bir hastanın ortalama 95 kuruştan ayda 4.094,91 liraya ve on aylık toplamda ise 40.949 lira 12 kuruşa mal olduğunu tespit etmişlerdir. Mezkur rapordan üç ay sonra NER, Samsun'daki sağlık faaliyetlerini sonlandırmak istemiştir. Nitekim, NER İstanbul Yönetim Kurulu'nun 9 Şubat 1923 tarihli toplantısında almış olduğu kararla, ırk ve mezhep gözetilmeksizin bir sivil hastane olarak çalıştırılma şartıyla hastanenin belediyeye devrine karar verilmiştir³¹².

Hastane faaliyetlerinin yanı sıra Heyet, Samsun'da sıtma batakliklarının kurutulmasında da etkin rol almıştır. Heyet, 1923 yılında, Samsun'daki mültecilerden çalışabilecek durumda olanları sıtma batakliklarının kurutulmasında yiyecek karşılığı çalıştırmıştır. Yardım istihkaklarından, yaptıkları iş karşılığı mültecilere ödeme yapılmıştı ve günde yaklaşık 300 kişi bataklikların kurutulması işinde istihdam edilmiştir. Bu sayede sıtmanın kontrol altına alındığı, çalışabildikleri için mültecilerin moralinin yükseldiği ve son olarak da Türk yetkililerinin bu mültecileri iç bölgelere göndermemeleri için ikna edildiği ifade edilmiştir³¹³. Yapılan bu

³¹² **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S: 2, B: 12, F: 7, içinde Minutes of Administrative Committee, February 9, 1923, 5-II-G.O.-1165-1

³¹³ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-862-12.

hizmetten dolayı Samsun Belediye Başkanının NER temsilcisi J. H. Crutcher'e teşekkür ettiği belirtilmiştir. Belediye Başkanının NER temsilcisine, hem binlerce insanın hayatını kurtardıkları, hem de bataklığı kuruttukları için teşekkür ettiği ve belediyenin bu sorunları çözmek için ayırdığı bütçeyle de su kaynağı, elektrik, elektrikli tramvay gibi işleri yapabileceğini söylediği ifade edilmiştir³¹⁴.

3.3.2.6. Konya

Amerikan Board'un diğer hastanelerine göre daha geç bir dönemde faaliyete giren Konya'daki Amerikan misyon hastanesi 1911 yılında açılmıştı. Hastanenin başında 1917 yılına kadar Dr. William S. Dodd ile Dr. Wilfred Post ve hemşire Emma D. Cushman yer almışlardı. 1917 yılında Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle hastanedeki malzemeler satılmış ve boş bina valiliğe teslim edilmişti. Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin girişimiyle hastane, Ekim 1918'de Emma D. Cushman önderliğinde tekrar faaliyete başlamıştı³¹⁵. Hastane faaliyete başlamadan hemen önce Heyet tarafından gönderilen malzemelerle donatılmıştı. Dönem itibarıyla son derece modern cihazlar kullanılan hastaneye bir X-Ray cihazı bile yerleştirilmişti. Hastanenin giriş katındaki bir odaya yerleştirilen cihazın ünü kısa sürede Konya ve civarında artmış ve hemen hemen her gün teşhisi zor vakalarda cihazın kullanımı için isteklerde bulunulduğu belirtilmiştir³¹⁶.

Hastaneye 1 Haziran 1919 tarihinde Dr. Judson A. Smith atanmıştır. Dr. Smith ile hemşire Cushman 1 Mayıs 1920 tarihine kadar hastaneyi idare etmiş ve belirtilen tarihte hastane Cushman'ın nezaretinde yerli bir uzmana teslim edilmiştir³¹⁷. Bir süre yerli uzmanlar tarafından çalıştırılan hastanenin başına 1921 yılında tekrar Dr. Dodd geçmiştir. Hastane, 1924 yılına kadar D. Dodd ile eşi tarafından çalıştırılmış ve aynı yıl kapatılmıştır³¹⁸. Konya'da hastanenin yanı sıra birçok klinik de mevcuttu. Bu kliniklerden biri de yetimhanedeydi. 1919 yılı Ağustos ayında hastanede 78, klinikte

³¹⁴ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-862-13.

³¹⁵ Yücel, **Anadolu'da Amerikan Misyonerliği...**, s.283-290.

³¹⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 23, 8 Kasım 1919, s.4, No: ABA132C0123004.

³¹⁷ **Medical Work of the Near East Relief**, s.13.

³¹⁸ Yücel, **Anadolu'da Amerikan Misyonerliği...**, s.304.

ise 950 kişinin tedavi edildiği bildirilmiştir³¹⁹. 1921 yılı Haziran ayı itibariyle ise klinik sayısı 30'a çıkmış ve aynı ay bakılan hasta sayısı 1079 olarak kayıtlara geçmiştir³²⁰.

3.3.2.7. Kayseri

Heyetin Kayseri'deki hastane faaliyeti, Amerikan Board'a ait olan ve 8 Mayıs 1916 tarihinde Türkler tarafından askeri hastane olarak el konulan Talas misyon hastanesini³²¹ devralmasıyla başlamıştır. Bu amaçla 16 Nisan 1919'da Dr. Raymond Whitney şehre gönderilmiştir. Mayıs ayında ise hemşireler Bayan King ve Bayan Easton'ın hastaneye atandığı bildirilmiştir. Mezkûr kişilerin Haziran ayı sonuna kadar hastane binasını yeni yatak ve karyolalarla donattığı, elektrik ve su tesisatını yenileyerek hastaneyi elden geçirdikleri ve nihayetinde hastanenin tam kapasite ile temmuzun ilk haftasında faaliyete geçtiği ifade edilmiştir. Hastane Dr. Whitney'den bir süre sonra Dr. John W. O'Meara ve ardından da Dr. C. R. Gannaway tarafından çalıştırılmıştır³²². 1920 yazında hastanede çıkan bir yangın neticesinde hastane kullanılamayacak hale gelmiştir. Talas misyon hastanesi 1924 yılında Amerikan Board tarafından tekrar çalıştırılmaya başlanmış ancak 1934 yılı itibariyle kapatılmıştır³²³.

Kayseri'de, 1919-1920 yılları arasında hastanede bakılan hastaların %50'sinin Ermeni, %25'inin Rum ve %25'inin de Türklerden oluştuğu belirtilmekteydi. Hastanede 8 Ermeni ve Rum hemşire çalışmaktaydı. Bu hemşirelerin beşinin İngilizce konuşabildiği ve Dr. Whitney ile Amerikalı hemşireler tarafından eğitildikleri ifade edilmiştir. Yine bu hastaneye de bir X-ray cihazı yerleştirilmiş, cihazdan özellikle kurşun yaralanmalarında kurşunun yerinin tespiti ve kırık tanısı gibi durumlarda yararlanıldığı bildirilmiştir. Hastane faaliyetlerinin yanı sıra Kayseri'de birçok klinik açılmıştır. Haftada üç gün faaliyette olan kliniklerde

³¹⁹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 10, 9 Ağustos 1919, s.3, No: ABA132C0110003.

³²⁰ MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448, s.3.

³²¹ Yücel, Anadolu'da Amerikan Misyonerliği..., s.256.

³²² Medical Work of the Near East Relief, s.14.

³²³ Yücel, Anadolu'da Amerikan Misyonerliği..., s.310.

genellikle uyuz, sıtma ve göz hastalıkları tedavisi gerçekleştirilmiştir³²⁴. 1919 yılının Temmuz ayının son haftasında 35 kişi hastanede 206 kişi klinikte tedavi edilmiştir³²⁵. Şubat 1920’de ise hastanede 67’si Ermeni, 13’ü Rum ve 12’si Türk olmak üzere toplam 92 kişiye; klinikte de 337’si Ermeni, 120’si Rum ve 250’si Türk olmak üzere toplam 707 hastaya bakılmıştır³²⁶. 10 Şubat’ta Kayseri’de yeni bir klinik daha açılmıştır³²⁷. Klinik sayısı Nisan 1921’de 54’e çıkmış ve aynı ay içinde Kayseri’de toplam 3.660 hastaya bakılmıştır³²⁸.

3.3.2.8. Sivas

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle el konulan Sivas’taki Amerikan misyon hastanesi 27 Mayıs 1919 tarihinde Dr. Maurice Fremont-Smith ile Bayan Flynn tarafından geri alınmıştı. Hastane iki binadan oluşmaktaydı. Binaların biri sadece cerrahi işler için ayrılmış, diğer binada da hastalar muayene edilmekteydi. Hastanede haftada üç sabah genel klinik, üç öğleden sonra göz kliniği, iki öğleden sonra kulak-burun-boğaz kliniği ve haftada bir öğleden sonra da frengi kliniği yapılmaktaydı. Kliniklerde ayda toplam 4000 hastaya bakılmaktaydı. Bir süre sonra hastaneye iki Kızılhaç hemşiresi katılmış ve onların gelişiyle de yatak sayısı 85’e çıkarılmıştı. Yaz aylarında ortalama ayda 30 ameliyat yapılırken, kış aylarında yolların da kar nedeniyle kapalı olması sebebiyle 15 ameliyat yapılmaktaydı. Ameliyatlar, katarakt ameliyatından kemik çıkıntısı ameliyatına, bir uzvun kesilmesinden bağırsak ameliyatına kadar çok çeşitli olabilmekteydi. Ancak cerrahi müdahalelerin çoğu, lenf, kemik iltihabı, fıtık, bademcik ameliyatları olmaktadır. En çok tedavi edilen hastalıkların başında kellik ile uyuz gelmekte ardından da yinelenen ateş, sıtma, frengi ve verem gibi hastalıklar gelmekteydi. Dr. Fremont-Smith, Şubat 1920’de şehirden ayrılmaya zorlanmış ve yerine Dr. Hekimyan geçmiştir³²⁹. İlerleyen dönemlerde hastanenin kapasitesi arttırılmıştır. 1921 yılı Nisan ayında hastanenin

³²⁴ **Medical Work of the Near East Relief**, s.14-15.

³²⁵ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 11, 16 Ağustos 1919, s.1, No: ABA132C0111001 19190816.

³²⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 13, 27 Mart 1920, s.2, No: ABA132C0213002.

³²⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 13, 27 Mart 1920, s.3, No: ABA132C0213003.

³²⁸ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448, s.3.

³²⁹ **Medical Work of the Near East Relief**, s.16-17.

yatak sayısı 100'e çıkarılmıştır³³⁰. Hastane kapasitesi arttırılırken hastanede bakılan hasta sayısı ve her bir hastanın Heyete maliyeti de detaylı olarak kayıt altına alınmaya çalışılmıştır.

Tablo 0.14. 1922 Yılı Sivas Hastanesi Raporu.

Ay	Ortalama Günlük Hasta Sayısı	Toplam Hasta Sayısı	Toplam Maliyet (lira)	Günlük Hasta Maliyeti (lira)
Ocak	57	1766	İstatistik bilgi yok	
Şubat	78	2006	İstatistik bilgi yok	
Mart	92	2869	İstatistik bilgi yok	
Nisan	70	2104	1275,27	0,61
Mayıs	77	2402	1802,00	0,75
Haziran	78	2322	2554,50	1,10
Temmuz	69	1932	1947,43	1,01
Ağustos	61	1894	1667,22	0,88
Eylül	67	1998	1864,61	0,93
Ekim	73	2280	1789,02	0,78
TOPLAM		21573	12900,05	
AYLIK ORTALAMA	71	2157	1842,91	0,86

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7 içinde 1922 Samsun Hospital Report, 5-II-G.O.-1220-8.

Sivas Hastanesi'nde 1922 yılı başından Ekim ayına kadar ortalama her gün 71, her ay 2.157 hasta olmak üzere on ayda toplam 21.573 hastanın muayene edilmiştir. Heyet görevlileri hastanede bakılan hastaların kendilerine olan maliyetlerini hesaplamış ve nisan ile ekim ayları arasındaki yedi aylık dilimde günlük bir hastanın ortalama 86 kuruşa, ayda yaklaşık 1.842 liraya ve yedi aylık toplamda ise 12.900 lira 5 kuruşa mal olduğunu tespit etmişlerdir.

3.3.2.9. Harput

Harput'ta NER sağlık faaliyetleri, Harput Annie Tracy Riggs Amerikan Hastanesi'nin 1919 yılında, Yakın Doğu Yardım Heyeti personeli ile Amerikan Board misyonerleri tarafından tekrar faaliyete geçirmeleriyle başlamıştır³³¹.

³³⁰ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448, s.3.

³³¹ Yücel, **Anadolu'da Amerikan Misyonerliği...**, s.231.

Hastanenin başına Mark Ward ile Ruth Parmelee atanmıştır. Dr. Parmelee hastanedeki görevinin yanı sıra Harput'ta bir kadın ve çocuk kliniği de çalıştırmaktaydı. Harput Annie Tracy Riggs Amerikan Hastanesi'nin dışında doğrudan NER'e bağlı küçük bir hastanenin daha mevcut olduğu belirtilmiştir. Malatya ile Arapkir gibi civardaki bazı yerler de tıbbi merkez olarak buraya bağlanmışlardı³³². Harput'ta bu iki hastanenin yanı sıra birçok da klinik vardı. Bu istasyona bağlı hastanede 1921 yılı itibarıyla 135 cerrahi operasyon yapılmış ve ayda yaklaşık 5.030 hastaya bakılmıştı³³³. 1922 yılında bu hastanede görevli misyoner doktorlar Mark Ward ile Ruth Parmelee ve Heyet personelinin Binbaşı Yowell, Milli Mücadele'yi baltalayıcı faaliyetlerinden dolayı Ankara hükümeti tarafından sınır dışı edilmişlerdi. Bir süre atıl vaziyette kalan hastane tekrar faaliyete geçirilememiş ve 1928 yılında Amerikan Board tarafından Sağlık Bakanlığı'na kiralanmıştır³³⁴.

3.3.2.10. Antep

Antep'teki sağlık çalışmaları Aralık 1918'de İngilizlerin şehri işgal etmeleri sonrasında Şubat 1919'da Kızılhaç çalışmalarıyla başlamıştı. Kızılhaç'a Dr. Hamilton ile Dr. Alex Bezciyan katılmıştı. Bir süre sonra Kızılhaç, şehirdeki sağlık çalışmalarını Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne devretmişti. Heyet, Antep'teki hastaneye ilave hemşireler göndermiş ve hastane yönetimine 1 Eylül 1919'da Lorrin Shepard'ı atamıştı³³⁵. Hastaneyi devralan NER, hastaneyi gerekli tüm tıbbi teçhizatla donatmıştı. Hastane, ana bina, klinik binası, cerrahi ünite binası ve karantina binası olmak üzere dört binadan oluşmaktaydı. Aynı yılın ekim ayı raporlarına göre Antep'teki hastane 75 yataklıydı. Şehirde iki tane de klinik faaliyetteydi. Hastane ve kliniklerde toplam 5002 kişi muayene olmuş, 1019 kişi de bu kurumlar aracılığıyla yardım almıştı³³⁶.

³³² **Medical Work of the Near East Relief**, s.17.

³³³ **MRL2: NERC**, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448, s.3.

³³⁴ Yücel, **Anadolu'da Amerikan Misyonerliği...**, s.231, 304.

³³⁵ **Medical Work of the Near East Relief**, s.23-24.

³³⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 1, 3 Ocak 1920, s.4, No: ABA132C0201004.

İngilizler, Fransızlarla aralarında imzaladıkları ve “Suriye İtilafnamesi” diye bilinen anlaşma gereği işgal ettikleri şehri Fransızlara devretmiş ve 5 Kasım 1919 tarihi itibarıyla şehirde Fransız işgali başlamıştı³³⁷. Bir süre sonra Kuvay-ı Milliye güçleriyle Fransız ve Ermeniler arasında çatışmalar başlamıştı. Çatışmalarda yaralan birçok Fransız ve Ermeni askeri bu misyon hastanesinde tedavi edilmekteydi. Fransa ile Ankara Hükümeti arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşmasıyla kısa sürede Antep boşaltılmaya başlanmış ve şehirdeki Hristiyan unsurlarla beraber Ermeniler de ayrılmıştı. Hastanede çalışan personelin çoğu da şehri terk etmişti. Öyle ki, 1922 yılı Aralık ayında şehirde sadece 120 Ermeni’nin kaldığı belirtilmekteydi. Ancak hastane kapatılmamış kısıtlı da olsa bir ekiple sağlık çalışmaları sürdürülmüştü³³⁸. Diğer taraftan hastanede tedavi gören hasta profili de değişmişti. 1923 yılında tedavi gören hasta profiline bakıldığında, hastaların %96’sının Müslüman olduğu görülmekteydi. Hastane, Amerikan Board’un Osmanlı döneminde açılmış olup halen Sağlık Eğitim Vakfı Amerikan Hastanesi adıyla faaliyete devam eden tek hastanesidir³³⁹.

3.3.2.11. Maraş

Maraş’taki sağlık çalışmaları 17 Mayıs 1919’da Dr. Mabel E. Elliott ile iki Kızılhaç hemşiresinin şehre varmasıyla başlamıştı. Şehirdeki Alman misyonerlerine ait hastane, Heyet adına devralınmıştı. Hastanenin ilk katında İngilizler, geri kalanında Heyet yer almaktaydı. Bir süre sonra çocuklar için ayrı bir hastanenin daha açıldığı belirtilmiştir. Maraş Hastanesi’ne haziran ayında Dr. Marion Willson katılmıştır. Dr. Willson’un da katılımıyla haftada üç gün klinik üç gün de ameliyat yapılmaya başlanmıştır. Maraş’ta en çok görülen hastalık sıtma idi. Sıtmadan sonra en çok görülen hastalıklar arasında tifüs, dizanteri, kolera, göz hastalıkları, verem gibi hastalıklar yer almaktaydı³⁴⁰. Şehirdeki hastane ve klinikte imkânlar dâhilinde birçok hasta tedavi edilmişti. 1919 yılı Ekim ayında Heyete ait Maraş hastanesinde 145 kişi tıbbi yardım almıştı. Bu hastaların 80’i taburcu olmuş, hastanede kalan 65

³³⁷ “Suriye İtilafnâmesi” hakkında bkz. Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe, Misâk-ı Millî’den Lozan’a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s.116-121.

³³⁸ Yücel, **Anadolu’da Amerikan Misyonerliği...**, s.183-184.

³³⁹ **A.e.**, s.312-314.

³⁴⁰ **Medical Work of the Near East Relief**, s.26-27.

kişinin tedavileri kasım ayında da devam etmişti. Klinikte ise ekim ayında 2.386 hastaya bakılmış, Heyet kurumlarındaki revirlerde 11.907 çocuk muayene edilmişti. Bu çocukların 41'i ameliyat edilmiş ve toplamda 1.053 çocuğa da reçete yazıldığı bildirilmiştir³⁴¹.

3.3.2.12. Urfa

Urfa, Amerikan Board'un eski bir istasyonuydu ancak şehirde Board'a ait herhangi bir tıbbi çalışma yapılmamaktaydı. Bu boşluk İsviçre misyonunun açmış olduğu hastane ile doldurulmuştu. Hastanenin tıbbi sorumlusu Dr. Andreas Vischer idi. Birinci Dünya Savaşı esnasında hastane faaliyetleri kesintiye uğramıştı. Mütarekeden sonra hastanenin ihtiyacı olan tüm malzemeler Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından temin edilmişti³⁴². Bir yerli doktorun maaşı da Heyet tarafından ödenmekteydi. Bu hizmetlerin karşılığında Dr. Vischer Heyet personelinin ve yetimhane çocuklarının sağlık işlerine bakmaktaydı. Hastane 40 yataklıydı ve ilave çadırlarla beraber yatak sayısı 60'a çıkarılabilmekteydi. Klinikte de günde 200 kişiye bakılmaktaydı³⁴³. 1919 yılı Temmuz ayı içinde Urfa'da, hastane ile yetimhane kliniklerinde toplam 6 bin hastaya bakılmış, 122 ameliyat gerçekleştirilmiş, 200 laboratuvar muayenesi yapılmış ve 1.057 reçete yazılmıştı³⁴⁴. Aynı yılın Ekim ayı raporlarına göre ise, hastanedeki yatak sayısının 45'e çıktığı, hastane ile iki klinikte toplam 8584 hastaya bakıldığı belirtilmekteydi³⁴⁵. Urfa'da en çok görülen hastalıkların verem ve dizanteri olduğu bildirilmekteydi. 1920 yılı Nisan'ında Urfa'nın Fransız işgalinden kurtulmasıyla şehirdeki sağlık faaliyetleri sona erdirilmiş, Dr. Vischer de şehirden ayrılmıştı³⁴⁶.

3.3.2.13. Mardin

³⁴¹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 25, 22 Kasım 1919, s.4-5, No: ABA132C0125004-ABA132C0125005.

³⁴² **Medical Work of the Near East Relief**, s.28.

³⁴³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.6, No: ABA132C0107006.

³⁴⁴ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 13, 30 Ağustos 1919, s.1, No: ABA132C0113001 19190830.

³⁴⁵ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 1, 3 Ocak 1920, s.4, No: ABA132C0201004.

³⁴⁶ **Medical Work of the Near East Relief**, s.28.

Mardin’de Amerikan Board’un düzenli sağlık faaliyetleri 1874 yılında Dr. Daniel M. B. Thom’un şehre gelişiyle başlamıştı. Hastanedeki çalışmalar Birinci Dünya Savaşı başlamadan kısa bir süre önce Kızılhaç çatısı altına girmiş, ancak savaş esnasında Türk ordusunun artan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geçici olarak hastaneye el konulmuştu. Savaş sonrasında mütareke imzalanır imzalanmaz hastane Board’a geri verilmişti. 1919 yılı Nisan ayında da Yakın Doğu Yardım Heyeti personeli Mardin’e gelerek hastanenin tamir ve tadilatını üstlenmiş, gerekli hastane malzemeleri ile hastaneyi donatmış ve tıbbi faaliyetleri tekrar başlatmıştı³⁴⁷. Mardin’de bulunan hastane iki binadan oluşmaktaydı. Ana bina iki katlıydı. Diğer bina sonradan yapılmış olup tek katlı ek binaydı. Bu ek binada mutfak ve depo yer almaktaydı. Hastanede görevli Dr. S. B. Dudley, hastanenin küçük odalarını uygun koşullara çevirmiş ve bir kanalizasyon sistemi döşetmişti³⁴⁸. Dr. Dudley Halep’e atanınca yerine Dr. Joseph S. Stewart geçmişti.

3.3.2.14. Diyarbakir

Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin Diyarbakir’deki tıbbi faaliyetleri ise Mardin’e bağlı bir alt istasyon olarak başlamıştı. Bu istasyona bir doktor ve hemşire atanana kadar sağlık faaliyetleri Mardin’den idare edilmişti. Bu istasyonun da tıbbi birim sorumlusu olan Dr. Stewart burada ayakta tedavilerin yapıldığı bir poliklinik kurmuştu³⁴⁹. 1919 yılı Ekim ayı raporlarına göre, 40 yataklı ve 3 kliniği olan Mardin ile 1 kliniği olan Diyarbakir’de toplam 7.399 hasta tedavi edilmiş ve 1.611 kişiye de bu tıbbi birimler aracılığıyla yardım edilmişti³⁵⁰.

3.3.2.15. Merzifon

Merzifon’da Amerikan Board’a ait misyon hastanesi Mayıs 1916’da Türk ordusu tarafından cepheye yakın illerdeki tüm olanakların ordunun hizmetine tahsis edilmesi gerekçesiyle el konulmuştu. Savaşın sona ermesini müteakip, Mart 1919’da, şehir İngilizler tarafından işgal edilmiş ve Board’a ait kurumlar geri iade edilmişti.

³⁴⁷ Yücel, *Anadolu’da Amerikan Misyonerliği...*, s.195-200.

³⁴⁸ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 23, 8 Kasım 1919, s.2, No: ABA132C0123002.

³⁴⁹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 23, 8 Kasım 1919, s.2, No: ABA132C0123002.

³⁵⁰ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 1, 3 Ocak 1920, s.4, No: ABA132C0201004.

Hastanenin devralınmasıyla gerekli hazırlıklar yapılmış ve tekrar faaliyete konulmuştu³⁵¹. Merzifon hastanesi, misyoner Dr. Jesse Marden tarafından inşa edilmiş üç katlı bir yapı olup Anadolu Koleji'nin bir parçasıydı. Hastanede ayrıca Bayan Blackman'ın yönetiminde bir hemşire okulu mevcuttu³⁵². Hastanenin açılmasıyla birçok tıbbi faaliyet gerçekleştirilmişti. Nitekim 1919 yılı Aralık ayında 2279 hastaya bakılmış, 54 ameliyat yapılmış, 26 cilt hastalığı tedavi edilmiş ve 46 da tıbbi vakaya müdahale edilmişti. Ayrıca hastanedeki X-ray cihazı ile 21 film çekilmişti. Hastanenin açılışından aralık ayına kadar toplam 476 ameliyatın yapıldığı belirtilmişti³⁵³.

Merzifon'daki Anadolu Hastane ve Koleji, *Pontusçuluk* örgütünün Amerikan okullarında kurulduğu bir yer olması ve kolej öğretmenlerinden Zeki Ketani'nin 12 Şubat 1921'de öldürülmesi üzerine aranmıştı. Aramalar sonucunda kolejde 1904 yılında kurulup o tarihten beri ayrılıkçı faaliyette olan *Pontus Kulübü* adlı bir kulüple ilgili dokümanlar ele geçirilmişti. Bunun üzerine Ankara Hükümeti de Amerikan Board personelinin şehri terk etmesini istemişti³⁵⁴. Hükümetle yapılan görüşmeler neticesinde sadece yetimhane çalışmalarını devam ettirebilmek amacıyla Mr. Compton ve eşi ile Amerika'dan kısa süre önce gelmiş olan Donald M. Hosford'un kalmasına izin verilmişti³⁵⁵. 22 Mart 1921 tarihi itibarıyla bu kişiler dışındaki tüm Amerikalıların faaliyetleri yasaklanmıştı. Yasaklananlar arasında Dr. Marden de vardı. Kapatılan hastane uzun süre açılmamıştı. 1925 yılında hastaneyi tekrar faaliyete geçirme girişimleri olmuş ancak netice alınamamıştı. Nihayetinde 1926 yılında hastane binası da dâhil olmak üzere Board'a ait tüm taşınır taşınmaz malların hükümete satılmasına karar verilmişti³⁵⁶.

3.3.2.16. Trabzon

³⁵¹ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği...*, s.271.

³⁵² *Medical Work of the Near East Relief*, s.32.

³⁵³ *ABCFM: NER*, The Acorne, Vol.II, No: 4, 24 Ocak 1920, s.3, No: ABA132C0204003.

³⁵⁴ Gülbadi ALAN, *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri*, TTK Yay., Ankara, 2008, s.481.

³⁵⁵ White, *Bir Amerikan Misyonerinin...*, s.248.

³⁵⁶ Yücel, *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği...*, s.306.

Trabzon'daki sağlık faaliyetleri temelde yetimhaneler ve klinikler üzerinden yapılmaktaydı. Yetimhanelerdeki hasta çocuklarla, Trabzon'daki yetimhaneler sorumlusu Ida S. Stapleton ilgilenmekteydi. Amerikan Board misyonerlerinden olan Bayan Stapleton dönemin Trabzon NER yöneticisi olan Robert Stapleton'un eşiydi. Daha önce Erzurum'da görev yapmaktaydı ve Nisan 1919 itibariyle Trabzon'a atanmıştı. Şehirde Kızılay'a ait bir Türk Kliniği, bir Yunan Kızılhaç Kliniđi³⁵⁷ ve bir Ermeni Kliniği olmak üzere toplam üç klinik faaliyetliydi. Kızılay'a ait klinikte din ve millet ayrımına bakılmaksızın herkese hizmet verilmekteydi. Ancak Yunan Kızılhaç Kliniği'nde sadece Hristiyan, özellikle Rum, hastalara bakıldığı iddia edilmekteydi³⁵⁸. Dr. Blanche Norton bu kliniklerde Amerikalılar adına hastaları muayene etmekteydi. Bayan Norton, her türlü ilaç ve ekipmanının Türk hükümeti tarafından karşılandığı Kızılay Kliniği'nde haftanın üç günü hasta bakmaktaydı. Haftanın diğer üç günü de Yunan Kızılhaç kliniğinde hizmet verilmekteydi. Dr. Norton haftanın bir günü de Platana* kasabasındaki Ermeni kliniğinde çoğunlukla mültecilerden oluşın hastaları muayene etmekteydi³⁵⁹. 1919 yılı Aralık ayında bu kliniklerden Yunan kliniğinde 784, Ermeni kliniğinde 215 ve Türk kliniğinde de 620 olmak üzere toplam 1619 hastaya bakıldığı belirtilmekteydi. Şehirde bir Türk ve bir de Rum hastanesi mevcut olduğu belirtilmekteydi. Bu hastanelerin yanı sıra Kızılhaç ve NER işbirliğiyle küçük bir Ermeni hastanesi de açılmıştı. Trabzon'daki Kızılhaç'a

³⁵⁷ Yunan Kızılhaç Kliniği, Trabzon'daki Kızılhaç Cemiyeti'nin kendisi ve kurduğu diğer kurumlar gibi yerli Rumlar tarafından değil, Yunan yetkililer tarafından kurulmuştu. Ramazan Erhan Güllü, "Mütareke Döneminde Yunan Kızılhaçı'nın Trabzon'daki Faaliyetleri", **100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu, 25-26 Ekim 2018**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, Eylül 2019, s.784.

³⁵⁸ Kızılay yetkililerinin bu iddiaları işin sadece sağlık yönü ile ilgiliydi. Diğer taraftan olayın bir de siyasi yönü vardı ki Kızılhaç yetkililerinin Rum cemiyet ve komiteleri ile beraber faaliyetlerde bulundukları belirtilmekteydi. Yunan Kızılhaçı, özellikle İzmir'in işgali sonrasında, Trakya ve Karadeniz sahillerinde faaliyetlerini arttırmıştı. Kızılhaç, Karadeniz'de bir Pontus devleti kurularak daha sonra Yunanistan ile birleşmesi için propaganda yapmaktaydı. Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan Kızılhaçı'nın Faaliyetleri (1919-1920)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.7, S.1, İzmir, 1992, s.223. Ayrıca Yunan Kızılhaçı da dahil tüm Kızılhaç şubeleri, sadece Rumlar değil Ermenilerle de birlikte ve onlar lehine faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Mütareke sonrasında Ermeni ve Rum Patrikhaneleri arasında İstanbul'da bir işbirliği ve ittifak süreci başlatılmıştı. Amaç, Osmanlı Devleti'nden istediklerini alabilmek için batılı güçlerin daha fazla desteğini almaktı. Ancak bu ittifak Trabzon'un kime ait olacağı hususunda ortaya çıkan ihtilaf ile yara almış ve ardından Milli Mücadelenin de başarıya ulaşması ile son bulmuştu. Sürecin ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXV, S.75, Kasım 2009, s.575-604.

* Günümüzde Trabzon'un Akçaabat ilçesi.

³⁵⁹ **Medical Work of the Near East Relief**, s.35-36.

ait bu hastanede NER tıbbi faaliyetlerde bulunmaktaydı. Bildirildiğine göre hastane, sadece ayakta tedavi gören hastalara bakmakla sınırlıydı. Hastanede yeterli sağlık personeli olmadığından klinik çalışmalarının gereği gibi yapılamadığından şikâyet edilmekteydi³⁶⁰.

3.3.2.17. İstanbul

İstanbul'da Amerikan Board'a ait ilk misyon hastanesi girişimi 1905 yılında Dr. Thomas Carrington tarafından gerçekleştirilmişti. Carrington, uzun uğraşlar sonunda Mayıs 1906'da Eminönü'nde iki katlı bir ev bir kiralamış ve evi küçük çaplı bir hastaneye dönüştürmüştü. Hastane, Londra ve New York'tan getirilen tıbbi teçhizat ve ilaçlarla donatılmıştı. Ancak hastane binasının açılışından birkaç gün önce, Ağustos 1906'da, çıkan büyük bir yangınla tamamen yok olmuştu³⁶¹. Sonraki yıllarda da Carrington'un girişimleri başarısız olmuş klinik ve dispanser çalışmalarının yanı sıra herhangi bir hastane açılmamıştı. Ancak mütareke döneminde İstanbul'da Yakın Doğu Yardım Heyeti doktorlarından Alden R. Hoover'ın idaresi altında iki tane klinik faaliyete sokulmuştu. Bu kliniklerden biri İstanbul Kız Koleji'nin girişinde, diğeri İncil Evi'ndeydi. İncil Evi'ndeki kliniğe yoğunlukla baş edebilmek için iki oda eklenmişti. Dr. Hoover'a kendi asistanlarının yanı sıra Dr. Graff³⁶² ve Dr. Pavlo adlı iki doktor daha yardım etmekteydi. Kliniklerde her sabah ortalama 50-60 hastaya bakıldığı belirtilmekteydi. Çoğunlukla verem ve diğer kronik hastalıkların görüldüğü, hastalıkların çoğunun yetersiz beslenme ve aşırı kalabalık içinde bulunma kaynaklı olduğu ifade edilmekteydi. Yine kliniklerde çeşitli deri ve parazit hastalıkları ile kellik gibi hastalıkların tedavi edildiklerinden söz edilmekteydi³⁶³.

1920 yılında ise İstanbul Kız Koleji ile Amerikan Kızılhaç'ı işbirliğiyle Amiral Bristol tarafından bir Amerikan Hastanesi açılmıştır. Hastanenin başhekimliğine Dr.

³⁶⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 4, 24 Ocak 1920, s.2-3, No: ABA132C0204002-ABA132C0204003.

³⁶¹ Yücel, **Anadolu'da Amerikan Misyonerliği...**, s.279-281.

³⁶² Dr. Elfie Richard Graff, 1919 yazında İstanbul'a gelmiş ve yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra Ermenistan'a geçmişti. Dr. Graff'ın sağlık çalışmalarına ivme kazandırdığı ve çocuk refahı kliniklerinin açılmasını sağladığı belirtilmiştir. "Modern Health Service in Old Stamboul", **The New Near East**, Temmuz 1922, s.12-13.

³⁶³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 13, 30 Ağustos 1919, s.3, No: ABA132C0113003.

Alden R. Hoover'in getirilmiş ve Hoover'ın ününün yayılması ile hastane hastalarla dolmuştur. Kiralanan eski bir konakta faaliyetlere başlayan hastane, 1923 yılında boş olan Alman hastanesinin eski binasına taşınmıştır. 1920-1921 yıllarında ise İstanbul Kız Koleji bünyesinde bir hemşirelik okulu açılmış ve burada birçok yerli hemşire yetiştirilmiştir³⁶⁴. Diğer taraftan 1920 yılında Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından İstanbul'da bir trahom hastanesi ve bir de verem çocuk hastanesi açılmıştır. Bu hastanelerin yanı sıra İstanbul'un birçok yerinde "çocuk refahı klinikleri" açılmıştı. Bu hastane ve kliniklerde birçok hastaya bakılmıştı. Örneğin, 1922 yılına ait NER İstanbul Sağlık Bölümü raporuna göre, 1922 yılında, ayda 22.476 hastaya bakılmıştı. Bu hastaların 14.780'inin Trahom Hastanesinde, 3.244'ünün Yedikule Verem Çocuk Hastanesinde, 2.427'sinin çocuk refahı kliniklerinde ve 2.025'inin de trahom kliniklerinde muayene edildikleri belirtilmişti. Bu muayeneleri biri Amerikalı, ikisi yerli doktor ile dördü Amerikalı 29'u yerli hemşire yapmıştı. Yedikule ve Trahom hastanelerinde toplam 336 yatak sürekli dolu kalmıştı. Bunların dışında hemşirelerin şehrin yoksul mahallerine de toplam 2.092 ziyaret gerçekleştirdiği ve bu ziyaretlerde annelere çocuk bakımı hakkında bilgiler verdiği belirtilmiştir. Çocuk refahı kliniğinin düzenli olarak her ay çalıştığı ifade edilmiştir. Yine 1922 yılının Ekim ayında yetersiz beslenmiş bebeklere 8.847 kutu süt, pirinç ve kıyafet verildiği belirtilmiştir³⁶⁵.

3.3.2.17.1. İstanbul Trahom Hastanesi

Metodist Episkopal Kilisesi Yabancı Misyonu, 4 Mayıs 1920 tarihinde, NER'e 17.207 dolar bağışta bulunmuştu. NER İstanbul Yönetim Kurulu da yapılan bu bağış parasını yetimhanelerde baş gösteren trahom hastalığının tedavisinde kullanmak istemişti. İstanbul Trahom Hastanesi'nin kurulması da bu amaçla gerçekleştirilmişti. Nitekim bulaşıcı bir göz hastalığı olan trahomun yetimhanelerde tedavisi, bu hastalığa yakalanan çocukların tecrit ortamına alınarak yapılmaya çalışılmıştı. Böylece hastalığın yayılmasının engelleneceği düşünülmüştü. NER'e gönderilen bu bağış da bu amaçla kullanılmak istenmiş ve ilk önce Rıza Paşa Konağı'nın

³⁶⁴ Mary Mills Patrick, **A Bosphorus Adventure: İstanbul (Constantinople) Woman's College 1871-1924**, Stanford University Press, 1934, California, s.218-220.

³⁶⁵ "Care of the Sick", **The New Near East**, Şubat 1922, s.11.

kiralandığı belirtilmiştir. Konak, çok sayıda çocuğu barındırabilecek büyüklükte, iyi ışık alan, çocukların oynayabileceği büyükçe bir bahçesi olan ve çocukların boğazda yüzebilecekleri bir konumdaydı. Ayrıca konağın vapur iskelesine yakın olması, malzemelerin *Delight* adlı NER vapuruyla kolayca nakledilebilmesini sağlamaktaydı. Hastaneye dönüştürülen konağın gerekli teçhizat ile donatılıp hazırlanması için de Konya'dan Emma Cushman ile göz doktorlarından Dr. Russel T. Uhls görevlendirilmiştir³⁶⁶. Ancak hastane hemen faaliyetlere başlatılamamıştı. 1921 yılı Ocak ayına kadar Kırım'dan göç eden Rus mültecilere barınak olarak tahsis edilmişti. Rus mültecilerin tahliyesinden sonra hastanede, 18 Ocak 1921 tarihinde 10 Rum çocuğun, 20 Ocak'ta da 10 Ermeni çocuğun kabulüyle muayenelere başlanmış ve 1 Mart'a kadar yaklaşık 200 hasta çocuk tedavi edilmişti³⁶⁷.

Trahom hastalığı o kadar yaygındı ki, 25 Nisan 1921 tarihli bir istatistikte, kampları ziyaret eden Heyet doktorlarından E. A. Jacobs İstanbul'da trahomla ilgili çarpıcı sonuçlara ulaşmıştı. Jacobs'un belirttiğine göre, endüstriyel atölyelerde 150 kişiden 85'inde, Ortaköy kampındaki 400 kişiden 108'inde, Beşiktaş kampındaki 350 kişiden 93'ünde, Samatya kampındaki 300 kişiden 105'inde, Hasköy kampındaki 200 kişiden 60'ında, Üsküdar kampındaki 175 kişiden 41'inde trahom hastalığı görülmektedir. Diğer bir deyişle bu kamplardaki mültecilerin %28'inde trahom görülmektedir ve bunların yarısından çoğu da çocuklardı³⁶⁸. Trahom Hastanesi'nde Mayıs ayında trahomlu hasta çocuk sayısı 250'ye yükselmişti. Hastanede kalan bu çocukların Ermeni, Rum ve Türk yetimhanelerinden gelen çocuklar olduğu belirtilmekteydi. Aynı ay içinde 12 çocuk tedavi edilmiş, toplam 6 bin muayene yapılmış, 80 de ameliyat yapılmıştı³⁶⁹. Haziran ayında ise hastanede kalan çocuk sayısının 300 olduğu ve yine 6 bin trahomlu hastaya bakıldığı belirtilmiştir³⁷⁰.

3.3.2.17.2. Yedikule Verem Çocuk Hastanesi

³⁶⁶ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 4, 28 Ocak 1921, s.2, No: ABA132C0304002.

³⁶⁷ "Three Children Dismissed Cured of Trachoma from the Near East Trachoma Hospital", **The Orient**, Vol.VIII, No: 11, 16 Mart 1921, s.106.

³⁶⁸ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 19, 14 Mayıs 1921, s.2, No: ABA132C0319002.

³⁶⁹ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 25, 25 Haziran 1921, s.1, No: ABA132C0325001.

³⁷⁰ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448, s.3.

Yedikule Verem Çocuk Hastanesi³⁷¹ resmi olarak 1 Temmuz 1920 tarihinde açılmıştır. Hastane, başta 60 yataklı olarak planlanmıştı. Ancak daha fazla ihtiyaç hâsıl olması nedeniyle verandalara bile yataklar yerleştirilmiş ve yatak sayısı 90'a çıkarılmıştı. Hastane binasının zengin Rum tüccarlarından Mavrocordato adlı bir Rum tarafından Rum cemaati için verem dispanseri olarak yapıldığı belirtilmiştir. Savaş esnasında baraka olarak kullanılan bu binalar, Rum cemaati tarafından NER'e iki yıllığına gerekli tadilatı yapma şartıyla ücretsiz olarak verilmişti. Hastanenin gerekli teçhizat ile donatılmasında kullanılan fon da Kanada'dan gönderilen bağışlarla gerçekleştirilmişti. Hastanenin açıldığı temmuz ayında hastanede 54 çocuk kalmaktaydı. Ağustos ayında bu sayı 84'e ve eylül ayında da 90'a yükselmişti. Hastaneden taburcu olan çocukların yeri, yine başka hastalarla doldurulmaktaydı. Eylül ayı itibariyle 24 çocuğun tedavi edilerek taburcu edildiği ve yerlerinin sırada bekleyen hasta çocuklarla doldurulduğu bildirilmekteydi³⁷². Hastanenin NER adına sorumlusu Bayan E. M. Wood idi. Başhemşire Bayan Wood'a, Rum, Ermeni ve Rus toplam 7 stajyer hemşire yardım etmekteydi³⁷³.

3.3.3. Heyetin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetlerini Sonlandırması

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Türkiye'deki sağlık faaliyetlerini sonlandırması ile ilgili ilk düşünceler, 28-30 Ağustos 1920 tarihleri arasında Robert Kolejde düzenlenen Yakın Doğu Konferansı'nda dile getirilmişti. Bu konferansta Heyetin sağlık faaliyetleri hakkında değerlendirmelerde bulunmak üzere Dr. Blanche Norton başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştu. Konferansın son gününde görüşlerinin açıklayan komisyona göre, Heyet hastanelerinin mümkün olan en kısa zamanda hükümete, yerel yönetimlere veya Amerikan Board'a devredilmeliydi. Raporda, bazı sağlık personelinin denetim mekanizması için kalabileceği belirtilmişti. Ayrıca Yakın Doğu'daki yetim çocuklar arasında trahom hastalığının

³⁷¹ Bir başka kaynakta hastanenin adı Kanada Verem Çocuk Hastanesi (Canadian Hospital for Tuberculous Children) olarak geçmektedir. "Opening of Tuberculosis Hospital", **The Orient**, Vol.VII, No: 32, 7 Temmuz 1920, s.311.

³⁷² **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 44, 6 Kasım 1920, s.1, No: ABA132C0244001 19201106.

³⁷³ "Opening of Tuberculosis Hospital", **The Orient**, Vol.VII, No: 32, 7 Temmuz 1920, s.311.

tedavisi için trahom hastanelerinin kurulması ve yerel diş hekimleri bulunamadığından Amerika'dan yeterli sayıda diş hekiminin gönderilmesi de önerilmekteydi³⁷⁴. Hem komisyonun önerilerinin dikkate alınması hem de hedef kitle olan Ermeni ve Rumların Anadolu'yu boşaltmaları nedeniyle iki yıl zarfında Heyete ait hastaneler devredilmiş veya kapatılmıştı. Nitekim 1924 yılı itibariyle Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Türkiye'de cüzi denebilecek seviyede bazı yetimhanelere dışardan yardım etme dışında bir faaliyeti kalmamıştı.

Diğer taraftan Heyetin 1924 senesi itibariyle faaliyet bölgelerinin değişmesiyle hastane ve klinikler de yer değiştirmişti. Bu manada Heyete ait hastane sayısı Kafkasya'da 14'e düşmüş, Suriye-Filistin Bölgesinde 20'ye yükselmiş, Yunanistan'da 26, İran'da da 5 yeni hastane açılmıştır. Böylece Heyete ait toplam hastane sayısı 65 olmuştur³⁷⁵. Ancak artık Türkiye toprakları içinde doğrudan Heyete bağlı herhangi bir hastane kalmamıştır³⁷⁶. Netice itibariyle Heyet, faaliyette bulunduğu 15 yıllık süre zarfında Yakın Doğu'ya toplamda 51 Amerikalı doktor ve 106 Amerikalı hemşire göndermişti. Yetimhanelerdeki çocuk ölümlerinin de binde 2.48'e kadar düşürüldüğü iddia edilmiştir³⁷⁷.

3.4. Endüstriyel Alandaki Faaliyetler

3.4.1. Heyetin Anadolu'da Endüstriyel Faaliyetlere Başlaması

Yakın Doğu Yardım Heyeti, faaliyetlerine başladığı tarihten itibaren ilk önce en acil ihtiyaçlar olan gıda, barınma, sağlık gibi ihtiyaçları karşılamaya çalışmıştı. Osmanlı Devleti'nin sevk ve iskâna tabi tuttuğu Ermeni tebaasının sürgün öncesi yerlerine geri dönmelerini sağlayan 18 Aralık 1918 tarihli geri dönüş kararnamesini çıkartmasıyla Ermeniler geri dönmekteydi. Heyetin idaresi altındaki yetimhanelerdeki çocukların bakımı ve de geri dönen Ermenilerin bakımı Heyet masraflarını arttırmıştı. Yetimhanelerdeki çocukların hayata hazırlanması, bir zanaat

³⁷⁴ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 35, 4 Eylül 1920, s.2, No: ABA132C0235002.

³⁷⁵ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925, S:2, B:9, F:5, içinde Annual Report of Foreign Department, NER 1924, 6-II-G.O.-1088, s.5-6.

³⁷⁶ Türkiye'de, Yakın Doğu Yardım Heyeti idaresindeki son hastane, 1924 yılında kapatılan Konya Amerikan Hastanesi'dir. Yücel, **Anadolu'da Amerikan Misyonerliği...**, s.304.

³⁷⁷ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.198-199.

öğrenmesi, kendi ayakları üzerinde durması için her yetimhanede atölye çalışmaları ile endüstriyel faaliyet gerçekleştirilmekteydi. Geri dönen yetişkin erkek, kadın, genç kızlar için de endüstriyel faaliyetler gerçekleştirilerek hem bu insanlara iş olanağı sağlanmış hem de masraflar azaltılmıştı.

NER, hiçbir yetiştikine -karşılığında yardım bedeli olarak yapabileceği bir iş varsa- bedelsiz yardım etmediğini ifade etmekteydi. Örneğin, Halep'teki mülteci kampında, mültecilere kıyafet dağıtımını bazı şartlara bağlanmıştı. Sağlam tüm şahıslar kıyafet alabilmek için çalışmak zorundaydılar. Yapılacak iş, Heyetin verdiği çeşitli atölye işleri olabileceği gibi şehirde yapılacak muhtelif işler de olabilmekteydi. İş isteyen mülteciler, endüstri yöneticisine gönderilmekteydi. Kamptaki çocukların da kıyafet alabilmeleri için okula devam etmeleri gerekmekteydi. Bu kuralların istisnaları ise 8 ay ve üstü hamileler, küçük çocuklu veya ailesinde bakıma muhtaç hastası olan kadınlar, doktorların çalışamaz dediği kişiler, okul çağında olmayan çocuklar, çalışamayacak kadar yaşlı olanlardı. Heyet, kıyafet dağıtımında belli bir program takip etmekteydi. Buna göre, 5 günlük iş karşılığında 1 battaniye, 3 günlük iş karşılığında 1 bayan elbisesi veya 1 erkek gömleği, 2 günlük iş karşılığında 1 erkek pantolonu veya 1 takım iç çamaşırı, 1 günlük iş karşılığında ise 1 çift çorap verilmekteydi. Bu kurallar belli bir yardım alan, yeterli erzağı veya maaşı olan veya kişisel ihtiyaçlarını karşılayabilen kişiler için geçerli değildi. NER, iş karşılığında kıyafet dağıtılmasındaki amacın yapılan işin ücreti olarak değil, endüstriyel çalışma ruhunun teşvik edilmesi için bir ifade tarzı, bir gösteri olduğunu belirtmekteydi³⁷⁸.

İstanbul, Beyrut gibi büyük şehirlerde kadınlar için atölyeler kurulmuştu. Amerikalı personel gözetimi altında kurulan bu atölyelerde üretilen kilimler, ayakkabılar, danteller, süslemeler, vb. tüm ürünler yardım malzemelerinin masraflarının karşılanması için satılmaktaydı. Erkekler tarafından yapılan işler yerel karakterde olup özellikle binaların ve yolların tamirâtı ile yetimhaneler için malzeme üretmekti. Kadınların yaptığı işin büyük kısmı da çocuklara kıyafet dikmek, hastanelere ve yetimhanelere malzeme üretmekti³⁷⁹. Diğer taraftan ciddi manada oya

³⁷⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 15, 13 Eylül 1919, s.2, No: ABA132C0115002.

³⁷⁹ Bu anlamda Beyrut'ta, Bölge Direktörü Binbaşı Nicol, atölyelerde çalışan ve dikiş makinesi kullanımında belli bir tecrübeye ulaşmış kadınların kendi işlerini yürütebilmeleri için onlara dikiş

işi başta İstanbul ve Beyrut olmak üzere birçok şehrin pazarlarında satılmaktaydı. Nitekim NER büroları aracılığıyla 1922 yılsonu itibariyle sadece oya işinden 32.094,85 dolarlık satış yapıldığı belirtilmekteydi³⁸⁰. Bu oya işi Amerika'da da kendisine bir pazar bulmuştu. Yine 1922 sonu itibariyle 60 bin dolarlık dantel, kilim ve diğer endüstriyel ürünler NER yardım merkezlerinden Amerika'ya gönderilmişti³⁸¹.

Endüstriyel faaliyetler her birimin bulunduğu çevreye uygun bir şekilde yapılmaktaydı. Ancak temelde her birimde ip eğirme, yün eğirme, dikiş, dokuma, örgü gibi işlerin yapıldığı görülebilmekteydi. Erkeklerin daha çok ayakkabıcılık, marangozluk, terzilik, demircilik, bahçecilik, yol yapımı gibi işlerde istihdam edildikleri görülmekteydi. Bayanlar ise genellikle yün eğirme, ip eğirme, dokuma, dikiş, dantel, oya, örgü gibi işlerde çalışmaktaydı. Yapılan işlerde mülteciler çalıştırılmaktaydı. 1 Eylül 1921 tarihli bir istatistiğe göre NER, Maraş, Antep, Urfa, Mardin ve Diyarbakir dışında Anadolu'da toplam 1009 yetişkin mülteciyi endüstriyel işlerde istihdam etmişti. Bu mültecilerin 729'u Ermeni, 246'sı Rum, 11'i Türk ve 23'ü de diğer milletlerden oluşmaktaydı. Yine bunların 268'i İstanbul, 66'sı Konya, 200'ü Samsun, 269'u Sivas ve 206'sı da Trabzon'da bir endüstriyel işte istihdam edilmişti³⁸².

Tablo 0.15. 1919 Yılında Anadolu'daki Bazı İstasyonlarda Yürütülen Endüstriyel Faaliyetler.

BİRİM ADI	ENDÜSTRİYEL FAALİYETLER
Bursa ³⁸³	Alet yapımı, Dikiş, Bahçecilik, İpek böcekçiliği, Dokuma
Kayseri	İplik eğirme, Dokuma, Dikiş, Yün eğirme
Merzifon	Dikiş, Yün eğirme, Dokuma, Bahçecilik
Sivas	Dokuma, Ayakkabıcılık, Marangozluk, Demircilik, Dökümcülük,

makinesi sağlamayı planlamıştı. Dikiş makineleri, bu kadınlara taksitli bir şekilde ve yarı fiyatına satılacaktı. Haftalık ücretlerinin yaklaşık 60 kuruşu taksit ödemesi olarak alınacaktı. Böylece kendi makinelerine sahip olabileceklerdi. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 11, 13 Mart 1920, s.2, No: ABA132C0211002.

³⁸⁰ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, 5-II-G.O.-990-18.

³⁸¹ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, 5-II-G.O.-990-19.

³⁸² **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921, S:2, B:10, F:9, 4-II-G.O.-448.

³⁸³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.2, No: ABA132C0107002.

	Terzilik
Samsun	Dokuma, Dikiş, Ayakkabıcılık, Bahçecilik
Harput	Yün eğirme, Bahçecilik, Dokuma, Ayakkabıcılık, Terzilik, Marangozluk
Konya	Ayakkabıcılık, Marangozluk, Terzilik, Dikiş, Dantel işi
Adana	Dokuma, İp eğirme, Yün eğirme, Dikiş
Tarsus	Dokuma, İp eğirme, Dikiş
Haçin	Yün eğirme, Keçi kılı eğirme, Dokuma, Keçe ve çuval yapımı
İzmit	İp eğirme, Dikiş, Dantel işi
Trabzon	İp eğirme, Dikiş, Bahçecilik, Yol yapımı
Maraş	İp eğirme, Dokuma, Dikiş, Ayakkabıcılık
Urfa	İp eğirme, Dokuma, Dikiş, Örgü, İğne işi, Yol yapımı
Antep	İp eğirme, Dokuma, Dikiş, Örgü, İğne işi
Diyarbakir	Dokuma, Dikiş, Pamuk eğirme, Dantel işi
Mardin	Dikiş, İplik eğirme, Dokuma, Şapka yapımı, Dantel işi
İstanbul	Dokuma, Kıyafet yapımı, Terzilik, Dikiş, Ayakkabıcılık, Marangozluk

Kaynak: ABCFM: NER, The Acorne*.

Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından endüstriyel faaliyetler gerçekleştirilirken bir taraftan yetişkin erkek ve kadınlar istihdam edilmekte, diğer taraftan yetimhanede bulunan çocukların bir meslek sahibi olmaları sağlanmaktaydı. Yetişkinler istihdam edilirken temel hedefin masrafların azaltılması olduğu, yetimhanedeki çocukların ise hem birer meslek sahibi olarak kendi ayakları üzerinde durabilmeleri hem de üretilen ürünler ile masrafların kısılması hedeflenmekteydi. İdeal bir endüstriyel faaliyetin başlatılmasında ve geliştirilmesinde ise karşılaşılan en önemli sorunun alet-edevat eksikliği ve ham madde eksikliği olduğu belirtilmekteydi. Bu nedenlerden ötürü vasıfsız iş gücünden yararlanılmaya çalışıldığı ve ekilebilecek tarla bulunduğu derhal mültecilerin tarla işinde istihdam edildiği belirtilmekteydi. Bu manada NER, 1922 yılı itibarıyla, 5 binden fazla mülteciyi Rodos'ta tarım işinde istihdam etmişti. Daha büyük tarımsal faaliyet ise Kafkasya'da gerçekleştirilmekteydi. Tarımın yanın sıra dokuma, terzilik, marangozluk, ayakkabıcılık, kilimcilik, gibi diğer endüstriyel faaliyetler de ihtiyaca, ham madde teminine ve işçi istihdamına göre gerçekleştirilmekteydi. Üretilen ürünlerin çoğu yetimhanelerde ve muhtaç ahali arasında dağıtılmaktaydı. Bunların

* Tablo, Heyet bülteni The Acorne taranarak tarafımızca hazırlanmıştır.

yanı sıra İstanbul, Beyrut ve New York'ta satış mağazaları açılmıştı. NER adına el işi oylar, kilimler vb. ürünler satılmaktaydı³⁸⁴.

Anadolu'daki Heyet yetimhaneleri 1922 yılının sonlarına doğru boşaltılmış ve buralardaki yetim çocuklar farklı coğrafyalara nakledilmişti. Ancak yetimhanelerde dönem itibariyle binlerce çocuk vardı. Bu çocukların nakledildikleri yerlerde de kendi ayakları üzerinde durabilmeleri ve bir meslek sahibi olabilmeleri için NER, endüstriyel yardım ve "Yakın Doğu Endüstrileri" hususunda özel bir komisyon oluşturmuştu. Sekreterliğini Barclay Acheson'ın yaptığı Yakın Doğu Endüstrileri (Near East Industries) adlı bu komisyonda Henry Morgenthau, Cleveland E. Dodge, Harold A. Hatch, James M. Speers gibi NER'in önemli üyeleri yer almıştı. Mihran Karagözyan, Vartan Malcolm ve K. Thomas Pushman adlı kişiler de bu komisyona danışmanlık yapmışlardı³⁸⁵. Komisyonun temel amacı NER yetimhaneleri aracılığıyla üretilen tüm endüstriyel ve tarımsal faaliyetler neticesinde elde edilen gelirin muhasebesini tutmaktır³⁸⁶. NER yetimhanelerinde üretilen ürünler, bu komisyon idaresinde, Heyet kapatılana kadar satılmaya devam etmişti. Bu faaliyetlerin, yapıldığı ülkelerin ekonomilerine katkı sağladığı belirtilmekteydi. Sadece Amerika'da bile 1928 yılında 131.371,68 dolarlık satış yapıldığı ifade edilmekteydi. Yakın Doğu Endüstriyel ürünleri, 1928 yılı itibariyle, Amerika'da Atlantic City, Philadelphia, Washington, Chicago, Richmond, Los Angeles, Boston ve New York olmak üzere 8 farklı şehirde toplam 10 ayrı mağazada satılmaktaydı. Yine üretilen malzemelerin yerel mağazalarda, Yakın Doğu'ya turistik geziler düzenleyen gemilerde ve İsviçre'de bir mağazada satılmakta olduğu belirtilmekteydi³⁸⁷.

³⁸⁴ **NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1921**, United States Government Printing Office, Washington, 1922, s.7.

³⁸⁵ **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923, S:2, B:9, F:2, 5-II-G.O.-990-19.

³⁸⁶ Tüm tarımsal ve endüstriyel projeler, ekipmanlar, vs. ayrı defterlere yazılmaktaydı. Komisyon, bir kar-zarar tablosu tutmaktaydı ve her üç ayda bir NER Yürütme Kurulunun onayına sunmaktaydı. **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-859-6.

³⁸⁷ **NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1928**, United States Government Printing Office, Washington, 1929, s.11.

3.4.2. Heyetin Anadolu’da Gerçekleştirdiği Endüstriyel Faaliyetler

3.4.2.1. Bursa

Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından Bursa’da dört temel endüstriyel faaliyet yürütülmekteydi; alet yapımı, dikiş, bahçecilik ve ipek böcekçiliği. Bu faaliyetlerden tarım aletleri yapımı için çalışmalar yapılmış ve ilk etapta üç tane deneyimli ve işi bilen alet yapımcısı tutulmuştur. İstanbul’dan 3 ton eski demir ve çelik satın alınmış ve bu demir ve çelikle yaklaşık 500 çapa, 500 balta ve 600-700 civarı da orak yapılabileceği belirtilmiştir. Üretilen bu aletlerin evlerine geri dönen kişilere (Ermenilere) taksitle satılabileceği düşünülmüştür. Singer Dikiş Makineleri Şirketi de Heyetin Bursa çalışanlarının ürettiği ürünleri satabilmeleri için şirkete ait olan yerlerde depolama alanı tahsis etmiştir³⁸⁸. Nitekim 19 Haziran 1919 tarihinde, üretilen ilk tarım aletleri satılmaya başlanmıştır. Tanesi 95 kuruştan 90 adet orak satılmıştır. Ödemeler dolar/sent bazında alınmıştır. Ödeme senetleri %7 vade farkıyla düzenlemiştir. Orak üretiminin yanı sıra çapa, kazma ve balta üretiminin de gerçekleştirileceği bildirilmiştir. Yapılan bu iş büyüyünce ilave bir yer kiralanmış ve iki demirhane daha inşa edilmiştir³⁸⁹. İlerleyen zamanlarda tarım aletlerine olan talep artınca faal olarak çalışan iki demirhaneye ilaveten bir üçüncüsünün daha açılması planlanmıştır. Demirhanelerde 6 kişi çalışmaktaydı ve açılması planlanan üçüncü demirhane için 3 kişinin daha alınması düşünülmüştü. Bu faaliyetin yanı sıra 15 kişinin de ipek böcekçiliği işinde istihdam edildiği ve oldukça başarılı sonuçlar elde edildiği belirtilmiştir³⁹⁰. Dikiş atölyelerinde dikiş-nakış işleri yapılmış, kıyafetler dikilmiş ve kilimler yapılmıştır. Bahçe işlerinde ise mısır ve buğday ekilmiştir. Hatta mısır tarlalarını çapalamak için yüz kadar çapa yapan Türk kadın tutulduğu ifade edilmiştir³⁹¹.

İpekböcekçiliği ve dut yetiştiriciliği Bursa Demirtaş’ta yapılmaktaydı. Dut ağaçlarının bakımı için yetişkin erkekler tutulmuştu. Meyve bahçelerinin iyi bir

³⁸⁸ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.3, No: ABA132C0103003.

³⁸⁹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 4, 26 Haziran 1919, s.3, No: ABA132C0104003.

³⁹⁰ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.2, No: ABA132C0107002.

³⁹¹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 28, 17 Temmuz 1920, s.4, No: ABA132C0228004.

şekilde bakılabilmesi için her bahçede iki yetişkin erkeğin 10 gün kadar çalışması gerektiği belirtilmekteydi. Bu amaçla NER tarafından harcanan paranın bir ya da iki yıl içinde ağaçlar meyve verdiğinde geri ödeneceği beklenmekteydi³⁹². Bunların yanı sıra birçok kadın dokuma odalarında çalışmaktaydı. 1920 yılının Mayıs ayı içinde dokuma odasında 51 çift perde, 313 parça malzeme ve 234 arşın* kumaş üretilmişti. Üretimden memnun kalınca 12 tane daha dokuma tezgâhı sipariş edilmişti³⁹³. Dokuma tezgâhlarında perde, havlu, yatak çarşafı, yastık kılıfı, sofra bezi gibi malzemeler üretilmekteydi. Birçok kadının dantel işi yapmaları sağlanmıştı³⁹⁴.

3.4.2.2. Kayseri

Kayseri, Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin en büyük kilim üretim yerlerinden biriydi. Kayseri'de yün satın alınmış, yıkatılıp ip haline getirildikten sonra kilim, kazak, çorap gibi ürünler üretilmiştir³⁹⁵. Temmuz 1919'da, 791 kişi iplik eğirme işinde istihdam edilmiş ve 18 adet dokuma tezgâhı da faaliyete başlatılmıştı. Belirtildiğine göre, aynı ay içinde 48 dikişçi kadın 4953 adet elbise dikmişti³⁹⁶.

Şubat 1920'de Türk hükümetinin yardımıyla bir iplikhane açıldığı ifade edilmiştir. Hükümetin bina ve yakacak odun sağladığı ve NER'in de yün tedarik etmesiyle yün eğirme işi başlatılmış ve kaliteli yün iplik üretilmiştir. Bu sayede birçok mülteci genç kız ve kadın istihdam edilmiştir. Mezkûr ay içinde yaklaşık 100 kişinin çalıştığı ve kuvvetle muhtemel sayının artacağı ifade edilmiştir. Yine aynı ay, Talas'ta bir Rum tarafından NER'e dokuma atölyesi kiralamıştır. İçinde 6 tane dokuma tezgâhının bulunduğu bu atölyede erkek yetimhane çocuklarının okulla dönüşümlü olarak sabah ve öğleden sonra olmak üzere çift vardiya şeklinde

³⁹² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 17, 1 Mayıs 1920, s.2, No: ABA132C0217002.

* 159 metre.

³⁹³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 21, 29 Mayıs 1920, s.2, No: ABA132C0221002.

³⁹⁴ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 25, 26 Haziran 1920, s.2, No: ABA132C0225002.

³⁹⁵ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.3, No: ABA132C0103003.

³⁹⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 11, 16 Ağustos 1919, s.1, No: ABA132C0111001 19190816.

çalıştırılmaları planlanmıştır. Ayrıca bu atölyenin işletilmesi ile hem yetimhane çocukları için kıyafet dikilmesi hem de satılacak bez üretilmesi hedeflenmiştir³⁹⁷.

Kayseri'deki endüstriyel faaliyetin yetimhane ayağında ise, Mayıs 1920 itibariyle, 150'nin üzerinde erkek yetimhane çocuğu mesleki eğitim ve bahçecilik eğitimi almaktaydı³⁹⁸. Mesleki eğitim Kayseri Erkek Meslek Okulunda verilmekteydi. Burada çocuklara, terzilik, kalaycılık/tenekecilik, demircilik, marangozluk, tarım, mandıracılık, fırıncılık ve ayakkabıcılık meslekleri öğretilmekteydi. Terzi biriminde, Kayseri yetimhanelerinin ihtiyaçlarının yanı sıra dışarıdan da sipariş alınmaktaydı. Tenekecilik biriminde malzemeler yakıt tenekelerinden ve diğer boş tenekelerden sağlanmakta, bunlardan maşrapa, tas, faras gibi kurumun ihtiyacı olan araç-gereçler üretilmekteydi. Ayrıca bu birimdeki çocuklar kazan tamiri, boru tamiri, araba tamiri gibi tamir işleri de yapmaktaydılar. Demircilik biriminde alet yapımı, bıçak yapımı ve diğer genel tamir işleri öğretilmekte ve yapılmaktaydı. Tarım biriminde yaklaşık 32 dönümlük bir bahçe ekilmişti. Burada çocuklara toprağın hazırlanması, ekilmesi, bakılması öğretilmekte, sebze yetiştirilip yetimhanelere satılmaktaydı. Elde edilen kazanç da bu okulun ihtiyaçları için kullanılmaktaydı. Tavuk, inek, at gibi hayvanlar bakılmış ve Amerikan yöntemi ile tereyağı yapımının öğretildiği belirtilmiştir. Marangozluk biriminde çocuklar kutu, masa, sıra, sandık, dolap gibi eşyalar üretilmiş ve tamirat işleri için diğer kurumlara bile gidilmişti. Ayakkabıcılık bölümünde hem kurum içinden hem de dışarıdaki müşterilerden siparişler alınmıştır. Bu meslek okulundan mezun yaklaşık 45 çocuk, Kayseri ve civarındaki köylerde kendi işlerini yapmaya başlamışlardı. Bu manada okulun iki yönlü bir artısı vardı; hem yetimhane için eşyalar üretilmekteydi hem de meslek edinen çocuklar kendi ayakları üzerinde durabilmekteydiler³⁹⁹.

3.4.2.3. Merzifon

³⁹⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 13, 27 Mart 1920, s.2-3, No: ABA132C0213002-ABA132C0213003.

³⁹⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 18, 8 Mayıs 1920, s.3, No: ABA132C0218003.

³⁹⁹ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 48, 4 Aralık 1920, s.3, No: ABA132C0248003.

Merzifon’da dikiş ve yün eğirme işlerinde istihdam edilmek üzere bayanlar için bir iş bulma ofisi kurulmuştur. Bu ofis bayanlar için dikiş, ovalama, fırçalama, temizleme gibi yün işleri ayarlamaktaydı. Bahçecilik işinde ise 20 bahçe ve 3 üzüm bağının ekildiği, 100 meyve ve ceviz ağacının bakımının yapıldığı ifade edilmekteydi⁴⁰⁰. Buraya tarım işlerinde kullanılmak üzere Ekim 1919’da 2 adet traktör gönderilmiştir. Bu traktörler civardaki çiftçilerin tarlalarının sürümünde kiralanmıştır. Bu manada dönümü 1 lira karşılığında tarla sürme ve 50 kuruş karşılığında da tırmıklama işi için 25 dönümlük bir tarla işi için sözleşme yapılmıştır⁴⁰¹. Bahçe işlerinde yetimhane çocukları da çalışmaktaydılar. Bunlar düzenli olarak marangozda ve ayakkabıcıda çalışan çocuklar dışında kalan ve çalışabilecek durumda olan tüm çocuklardı⁴⁰².

Merzifon’da temel endüstriyel faaliyet pamuklu kumaş dokumasıydı. Yerli tüccarlar tarafından talebin yeterince karşılanmadığını düşünen Heyet temsilcileri, başta “Kurtarma Evleri”nde kalan kızlar için olmak üzere dokuma tezgâhları kurmuşlardı. Ayrıca yün işi yapılmaktaydı. Ocak 1920 raporunda belirtildiğine göre bu işte 580 kadın istihdam edilmişti⁴⁰³. Nisan 1920 raporuna göre ise Merzifon’da yaklaşık 52 kadın dikiş odasında çalışmaktaydı. Aynı ay 2140 parça eşya üretildiği bildirilmekteydi. Ayrıca bu birimdeki kadınlar tarafından oya işi, iğne işi, çorap örme gibi işler de yapılmaktaydı⁴⁰⁴.

3.4.2.4. Sivas

Sivas’ta da temel endüstriyel faaliyetler ip eğirme, dokumacılık, bahçecilik ve marangozluktu. 1919 Haziran’ında Sivas’ta 40 tane dokuma tezgâhının kurulduğu ve burada kazak, dantel ve dokumada kullanılacak yün ip üretildiği belirtilmekteydi⁴⁰⁵. Bu dokuma atölyesinde 68 kadın çalışmaktaydı ve haftada 1156 metre pamuklu kumaş üretilmekteydi⁴⁰⁶. Bahçe işinde patates ve çeşitli sebzeler ekilmisti. Sivas’ta

⁴⁰⁰ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.4, No: ABA132C0103004.

⁴⁰¹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 25, 22 Kasım 1919, s.3, No: ABA132C0125003.

⁴⁰² ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 23, 12 Haziran 1920, s.4, No: ABA132C0223004.

⁴⁰³ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 11, 13 Mart 1920, s.3, No: ABA132C0211003.

⁴⁰⁴ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 23, 12 Haziran 1920, s.4, No: ABA132C0223004.

⁴⁰⁵ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.4, No: ABA132C0103004.

⁴⁰⁶ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 9, 2 Ağustos 1919, s.3, No: ABA132C0109003.

bulunan bir çiftlikte 2 tane büyük iki tane de küçük buğday değirmenine sahip olduğu aktarılmaktaydı. Sivas'taki yetimhanenin ekmek ihtiyacını karşılamak için bu değirmenlerde öğütülen buğdayların ekmek yapımında kullanıldığı bildirilmekteydi⁴⁰⁷.

Marangozluk faaliyetinde ise sadece Haziran 1919'da 50 masa, 40 bank, 1000 çift nalın yapıldığı ifade edilmekteydi. Ayrıca boş süt kutularının değerlendirilerek yüzlerce teneke kupa yapıldığı ve gaz tenekelerinden de kaplar yapıldığı belirtilmekteydi⁴⁰⁸. Kasım ayında, marangozhanede 700 çift ahşap ayakkabı, 87 parça mobilya yapılmış; demircide ise 50 soba, 272 parça baca borusu, 40 parça alet üretilmiş ve 30 adet tamir işinin yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca ayakkabı atölyesinde, marangozhanede yapılan ayakkabıların kayışlandığı, 25 çift ayakkabının yapıldığı ve 231 ayakkabı tamirinin gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Dökümhanede ise 41 parça malzeme kalaylanmış ve 49 parça malzeme yapıldığı belirtilmiştir⁴⁰⁹. Bir süre sonra kadınların bazılarının terzilik ve yatak yapımı işinde çalıştığı görülmekteydi. Mayıs 1920 istasyon raporlarından anlaşıldığı kadarıyla yetimhanelerde veya diğer birimlerde ihtiyaç duyulan ürünlerin bir kısmı buradan tedarik edilmekteydi. Üretilen ürünlerden görece daha iyi olanlarınsa satılmak üzere satış merkezlerine gönderildiği bildirilmekteydi⁴¹⁰.

Sivas'taki yetimhanelerde kalan çocuklar da endüstriyel faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Mayıs 1920 verilerine göre, Sivas'ta çıraklık eğitime tabi tutulan büyük çocuklardan 100 tanesi yarı zamanlı bir şekilde meslek öğrenmekteydi. 50 erkek çocuk da çıraklık eğitimi almak üzere Heyet personeli sorumluluğunda ayrı bir evde kalmaktaydı. Tüm bu çocuklar marangoz, ayakkabıcı, demirci-dökümcü, kalaycı ve terzi yanında çalışmaktaydı. Bunların dışında 60 çocuk ve genç erkek ile yaklaşık 140 genç kız endüstriyel faaliyetlerde çalışmak üzere farklı evlerde yine Heyet personeli sorumluluğunda kalmaktaydı⁴¹¹. Evlerde ikamet edip bu düzenli işlerde çalışanların yanı sıra geçici işlerde istihdam edilenler de olmaktaydı. Örneğin

⁴⁰⁷ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.4, No: ABA132C0103004.

⁴⁰⁸ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 9, 2 Ağustos 1919, s.3, No: ABA132C0109003.

⁴⁰⁹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 1, 3 Ocak 1920, s.2, No: ABA132C0201002.

⁴¹⁰ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 17, 8 Mayıs 1920, s.2, No: ABA132C0218002.

⁴¹¹ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 21, 29 Mayıs 1920, s.2, No: ABA132C0221002.

150 genç erkek yol yapımı, çiftçilik, odunculuk, hastane hizmetlisi gibi ihtiyaç duyulan her türlü işte çalıştırılmaktaydı⁴¹². 1922 yılına gelindiğinde Sivas'ta yılın ilk 10 ayında ayda ortalama 651 yetim çocuk ile yine ayda ortalama 612 yetişkin endüstriyel faaliyetler içinde yer almaktaydı. Ocak ayından Ekim ayına kadar neredeyse düzenli bir şekilde çalışan sayısı artmıştı. Ancak NER'in Türkiye topraklarından çekilme kararı ile hem yetimhaneler boşaltılmış hem de diğer faaliyetler sona erdirilmişti.

Tablo 0.16. 1922 Yılı Sivas Endüstriyel Faaliyetler Raporu.

AY	BİR İŞTE ÇALIŞAN YETİM SAYISI	BİR İŞTE ÇALIŞAN YETİŞKİN SAYISI
Ocak	97	364
Şubat	91	316
Mart	93	261
Nisan	95	275
Mayıs	98	350
Haziran	247	338
Temmuz	789	540
Ağustos	1371	1312
Eylül	1720	1111
Ekim	1909	1259
AYLIK ORTALAMA	651	612

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7, 5-II-G.O.-1220-11.

3.4.2.5. Samsun

Samsun'da endüstriyel faaliyetler yetimhane çocukları için kıyafet dikimi ile başlamıştı. Bu amaçla 1919 ilkbaharında küçük bir dikiş odası kurulmuştu. Haziran ayı itibarıyla yetim Rum çocukları için 500 takım, Ermeni çocuklar için de 60 takım dış giyim dikilmişti⁴¹³. Bu dikiş atölyesinde Rum cemaati tarafından tedarik edilen malzemelerle Rum çocuklar için kıyafet dikilmekteydi⁴¹⁴. Ermeni yetim çocuklar için de Nisan 1920'de bir terzi ve marangozhane açılmış ve burada büyük yaş grubundaki çocuklara iş verilmişti. Belirtildiğine göre Mayıs ayında,

⁴¹² ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 21, 29 Mayıs 1920, s.3, No: ABA132C0221003.

⁴¹³ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.4, No: ABA132C0103004. Samsun'da NER'in endüstriyel faaliyetlerinin bir değerlendirmesi için ayrıca bkz. Demir, "Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Samsun'daki...", s.277-280.

⁴¹⁴ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 11, 16 Ağustos 1919, s.4, No: ABA132C0111004.

marangozhanedeki erkek çocuklar 40 sandalye, 24 oyun tahtası, 1 masa, 1 sıra, 1 kutu, 1 dolap yapmış ve 50 parça da mobilya tamir etmişti. Ermeni yetimhanesindeki kızlar da temelde dokumacılık yapmaktaydılar. Bunun yanı sıra dikiş, nakış, oya gibi işler de kızlar tarafından yapılmaktaydı. Diğer birimlerde olduğu gibi yine Samsun'da da NER'den yardım alan kişilerden karşılığında alınabilecek bir şey varsa alınmaktaydı. Burada da aşevinden yemek alan kadınların bazıları çorap tamiri, yetimhanede çalışma veya tarla işi yapma karşılığında yemek almaktaydı⁴¹⁵.

Samsun'da NER endüstriyel faaliyetleri arasında dokumacılık önemli bir yer tutmaktaydı. Mayıs 1920 itibariyle daha önce üç olan dokuma tezgâhı sayısı beşe çıkarılmış ve 105 havlu ile 60 arşın* kumaş yapılmıştı. Özellikle aşevi kuyruğundaki 18-19 yaşlarındaki yetim kızlar için dokuma tezgâhı sayısının arttırılarak dokumacılık faaliyetinin büyütülmesi planlanmıştı. Ayrıca üretilen bu ürünlerin de maliyetinin üç katına satıldığı belirtilmekteydi. Diğer taraftan ayakkabıcılık da erkek çocukların yaptığı önemli faaliyetlerdendi. Ayakkabıcıda çalışan çocuklar aynı ay içinde 75 çift ayakkabı tamir etmişti. Samsun'daki Heyet temsilcileri ayakkabıcılık konusunda girişimde bulunmuşlardı. Bir ayakkabı fabrikasının 15 bin lira değerinde hisse satışı yaptığı ve NER'in de bunun 2 bin liralık hissesini satın aldığı belirtilmekteydi. Samsun'da NER faaliyetleri sona ereceği zaman muhtemelen hisselerin Rum yetimhanesine verileceği ifade edilmekteydi. Fabrika ile bir sözleşme imzalanmış ve sözleşmeye göre, hisse karşılığı elde edilecek karın %20'sinin Rum yetimhanesine verileceği ve fabrikaya maaşlı 24 erkek çocuğun istihdam edileceği ifade edilmekteydi⁴¹⁶.

3.4.2.6. Harput

Harput'ta temel endüstriyel çalışmalar iplik eğirme, dokuma, dikiş, örgü, güğüm tamiri, kalaylama, ayakkabı yapımı ve tamiri, terzilik ve marangozluktu⁴¹⁷. Kadınlar daha çok ip eğirme, dokuma, örgü, dikiş gibi işlerde çalışmaktaydılar. Harput'ta 1919 yılı Haziran ayında endüstriyel atölyelerde yaklaşık 400-500 kişi

⁴¹⁵ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 19, 15 Mayıs 1920, s.4, No: ABA132C0219004.

* 40,8 m.

⁴¹⁶ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 27, 10 Haziran 1920, s.3, No: ABA132C0227003.

⁴¹⁷ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 8, 26 Temmuz 1919, s.2, No: ABA132C0108002.

çalışmaktaydı. Bunların yaklaşık 200 kişisi evlerde Heyetin tedarik ettiği yünleri eğirmektedir⁴¹⁸. Ağustos ayında bu faaliyetlerde bulunanların sayısı artmıştı ve belirtildiğine göre 684 kadın dokuma ve ip eğirme işinde çalışmaktaydı⁴¹⁹. Yine, Harput'a bağlı bir istasyon olarak 1920 yılında faaliyetlere başlanılan, Arapkir'de de 500 kadın ip eğirme ve pamuklu dokuma işinde istihdam edilmişti⁴²⁰. Ayrıca yetimhane terzihanesinde çalışan 60 işçinin geceli gündüzlü çalışarak 32 adet dikiş makinesi ile çocuklar için kıyafet dikmekte oldukları belirtilmişti⁴²¹.

Bunların yanı sıra Harput'ta bahçecilik de yapılmaktaydı. Birçok kadın tarım ürünleri toplama işinde çalışmaktaydı. Ayrıca birer dönümlük 5-6 bahçe de ekilmekteydi. Bu bahçelerin bakımı yetimhanede kalan çocuklar tarafından yapılmaktaydı⁴²². Yetimhanede kalan çocukların bir kısmı da ayakkabı imalatında çalışmaktaydı. Bu manada Ağustos 1919'da 37 yetimhane çocuğunun ayakkabıcılık işinde çalıştığı belirtilmekteydi⁴²³. Bu ayakkabı imalat işi tutmuş olmalı ki birkaç ay sonra, Ocak 1920'de, Harput'taki ayakkabı imalathanesinde 15 ile 18 yaş arasında 120 yetimhane çocuğu çalışmaya başlamıştı. Burada çocukların yanı sıra 15 tane de maaşlı işçi ve bir tane de ustabaşı yer almaktaydı. Ustabaşı sadece işin başındaki kişi değildi, aynı zamanda gerekli deri ve diğer malzemeleri de alan kişiydi⁴²⁴.

Harput'ta endüstriyel faaliyetlerin üç ana amaç ekseninde yapıldığı belirtilmekteydi. Bunlardan birincisi, muhtaç durumda olan insanların kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için onlara bir iş imkânı sağlamaktır. İkincisi, yetimhanenin ve istasyonun ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu sayede daha ucuza daha kaliteli ayakkabı ve giysiler üretilbildiği ifade edilmekteydi. Üçüncüsü de, yetimhaneden ayrılan kadar her çocuğun bir zanaat öğrenmesini sağlamaktır. Bu sayede de yetimhaneden ayrılan çocukların yaşantılarının geri kalanında kendi ayakları üzerinde durabilecekleri

⁴¹⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 4, 26 Haziran 1919, s.4, No: ABA132C0104004.

⁴¹⁹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 11, 16 Ağustos 1919, s.2, No: ABA132C0111002.

⁴²⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 2, 10 Ocak 1920, s.3, No: ABA132C0202003.

⁴²¹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 1, 3 Ocak 1920, s.2, No: ABA132C0201002.

⁴²² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 4, 26 Haziran 1919, s.4, No: ABA132C0104004.

⁴²³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 11, 16 Ağustos 1919, s.2, No: ABA132C0111002.

⁴²⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 3, 21 Ocak 1921, s.2, No: ABA132C0303002.

düşünülmektedir⁴²⁵. Bahsedilen bu amaçlar Heyetin endüstriyel faaliyetlerdeki temel amaçlarıydı.

3.4.2.7. Konya

Konya'da endüstriyel faaliyet olarak temelde yün eğirme, dikiş, marangozluk gibi işler yapılmaktaydı. Kasım 1919'da 25-30 kadar kadın dikiş işinde ay boyunca devamlı olarak çalışmış ve onlara yetimhaneden iki sınıf kız çocuğu da yardım etmişti. Heyet tarafından satın alınan yünler taranmakta, eğirilmekte, ardından örülmekte ve dokunmaktaydı. Ardından dikişçi kadınlar tarafından çoraptan kazağa, iç çamaşırından monta kadar bir dizi kışlık kıyafet dikilmekteydi. Bu sayede Kasım ayı içinde 125 elbise, 390 erkek çocuk gömleği, 166 fanila, 140 don, 50 mendil, 10 yastık kılıfı, 204 kız pelerini, 180 şapka dikilmiş ve daha birçok şey üretilmişti. Yine 100 kadın tığ işinde, 50 kadın da yetimhane çocukları için kazak örme işinde çalışmıştı. Belirtildiğine göre, aynı ay içinde 382 çift ayakkabı tamir edilmiş, erkek çocuklar için 24 takım kıyafet dikilmiş, 4.467 çift çorap örülmüştü⁴²⁶. Kadınların dikiş işi 1922 sonuna kadar devam etmişti. Böylece 1922 kışı için 694 yetimhane çocuğunun kışlık kıyafetinin hazır olduğu bildirilmekteydi. Bu manada NER Konya yöneticisi kendilerine başvuran 471 kadının bu endüstriyel faaliyette istihdam edilerek 471 ailenin az da olsa iâşesinin temin edilmeye çalışıldığını belirtmekteydi⁴²⁷.

Konya'da yetimhanede kalan erkek çocuklar dört temel endüstriyel faaliyette çalışmaktaydı: ayakkabıcılık, marangozluk, terzilik ve kalaycılık. Aralık 1919 itibariyle marangozhanede masa, sandalye, sandık, vb. birçok şey üretilmiş; kalaycı atölyesinde de 75 kupa, 15 kepçe, 6 kürek, 30 lamba, 15 maşrapa, 15 fiskiye, 19 faraş ve 20 adet huni yapılmıştı⁴²⁸. Yine Konya'da yetimhane çocuklarının hastane işlerinde eğitildikleri belirtilmekteydi. Hastanede sıradan işlerle çalışmaya başlayan bu çocuklar zamanla daha teknik işleri öğrenmekteydiler. Yetenekli oldukları

⁴²⁵ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 3, 21 Ocak 1921, s.1-2, No: ABA132C0303001-ABA132C0303002.

⁴²⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 29, 20 Aralık 1919, s.3, No: ABA132C0129003.

⁴²⁷ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.IV, No: 2, 14 Ocak 1922, s.3, No: ABA132C0402003.

⁴²⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 29, 20 Aralık 1919, s.3, No: ABA132C0129003.

düşünülen bazı çocuklar eczane ve röntgen işini öğrenmekteydi. Hastanede çalışan bu çocukların tıp etiği konusunda da eğitildikleri bildirilmekteydi⁴²⁹.

3.4.2.8. Adana

NER'in Adana'daki yardım faaliyetlerinin 1 Temmuz 1919 tarihine kadar Lord Mayor's Committee (LMC) ile işbirliği içerisinde yürütüldüğü ancak mezkûr tarihten itibaren LMC'nin Adana'daki yardım faaliyetlerinden çekildiği belirtilmiştir. LMC'nin bildirdiğine göre bölgede endüstriyel faaliyetlerde bulunmak üzere 1.150 kadın istihdam edilmişti. Atölyelerde yapılan çalışmalar neticesinde, 18 Şubat 1919 ile 17 Mayıs 1919 tarihleri arasında, 3.471 adet kıyafet örülmüş, 470 adet elbise ile 628 takım iç çamaşır dikilmiş, 1.500 adet şilte yatak yapılmış, 1.617 adet de yorgan üretilmiştir⁴³⁰. Kasım ayından itibaren buradaki endüstriyel faaliyetleri NER devralmıştı. Yaklaşık 1.400 kadın ve genç kıza iş imkânı sunulduğu belirtilmiştir. Adana'da NER'e ait endüstriyel faaliyetin yapıldığı binanın birinci katında yün taranmakta, eğirilmekte ve ip haline getirilmekteydi. Tecrübeli kadınlar öğretmenlik görevini üstlenip yeni başlayanlara işi öğretmekteydi. İkinci katta kilim odası ve dikiş odası yer almaktaydı. Kilim odasında 20 tane kilim dokuma tezgâhı çalıştırılmaktaydı. Dikiş odasında da kıyafetler dikilmekteydi. Burada da 24 tane el dikiş makinesi ile yetimhane çocukları için kıyafet dikilmekteydi⁴³¹.

3.4.2.9. Tarsus

NER, endüstriyel faaliyetler gerçekleştirirken istasyonun bulunduğu bölgenin şartlarını değerlendirmiş ve en fazla ihtiyacın olduğu alanlara yönelmişti. Bu manada Tarsus'ta gıda ihtiyacından ziyade kıyafet ihtiyacının çok fazla olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle ilk etapta 100 kadın ip eğirme işinde istihdam edilmiş, atölyelerde kıyafetler dikilmeye başlanmıştı ve üretilen 1.300 adet giyim eşyası dağıtılmıştır. Yine üretilen dantel ve kilimler satılmış ve elde edilen para tekrar ham madde alımına yatırılmıştır⁴³². Haziran 1919'un ilk haftasında 137 kişinin dikişçi ve

⁴²⁹ ABCFM: NER, Near East Relief, Vol.IV, No: 2, 14 Ocak 1922, s.4, No: ABA132C0402004.

⁴³⁰ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 5, 5 Temmuz 1919, s.2, No: ABA132C0105002.

⁴³¹ ABCFM: NER, Near East Relief, Vol.III, No: 5, 4 Şubat 1921, s.4, No: ABA132C0305004.

⁴³² ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 3, 21 Haziran 1919, s.3, No: ABA132C0103005.

121 kişinin de iplik eğirme işinde istihdam edildiği ve toplam 168 giyim eşyasının dikildi belirtilmiştir⁴³³. İki ay sonra, 9 Ağustos 1919'da, 26 dikişçi ve 128 yün işçisinin durmaksızın çalışmakta oldukları, 8 kilimin yapım aşamasında olduğu, 19 yün battaniye örüldüğü, 209 okka* yün eğrildiği ve 175 arşın** kıyafet dokunduğu ifade edilmiştir⁴³⁴.

Diğer taraftan NER, YMCA ile birlikte Tarsus'ta bir ticaret okulu kurmuştu. Yakın Doğu Meslek Okulu adlı okulda çocuklar birçok meslek öğrenmekteydiler. Bunlar; dokumacılık, terzilik, ayakkabıcılık, marangozluk, kalaycılık, matbaacılık, kitap ciltçiliği, bahçecilik gibi zanaatlardı Sabahları okula giden yetimhane çocukları öğleden sonra meslek işi yapmaktaydılar⁴³⁵. 1920 Aralık'ında Adana'dan 30 çocuğun eğitim almak ve meslek öğrenmek için buraya gönderildiği belirtilmiştir⁴³⁶. 1921 yılı başında okuldaki öğrenci sayısı böylece 120 olmuştu. Bu çocuklar her gün 1 ile 4 saat arasında çalışmaktaydılar⁴³⁷. Ekim 1921'e gelindiğinde Tarsus Meslek Okulunun öğrenci sayısı 250'ye yükselmişti. Bu öğrencilerden 100'ü NER yetimhanelerinde kalan Ermeni çocuklardı⁴³⁸. Bu okulda NER tarafından ayakkabı imalatı için tecrübeli bir öğretmen tutulmuş ve imal edilen ayakkabıların hem kalite hem de işçilik bakımından Amerika'da üretilen ayakkabılarla eşdeğer bir seviyeye çıktığı belirtilmiştir⁴³⁹.

3.4.2.10. Haçin

Haçin'de öncelikle insanlara tohum almaları ve tarlaları sürmek için öküz kiralamaları için parasal yardım yapılmıştır. Bu sayede buradaki gıda ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Ardından yetimhanede kalan çocukların kıyafet ihtiyacını tedarik etme amacıyla bir dokuma atölyesi kurulmuş, yün ipler dokuma tezgâhlarının

⁴³³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 6, 12 Temmuz 1919, s.4, No: ABA132C0106004.

* Yaklaşık 267 kg.

** 119 metre.

⁴³⁴ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 10, 9 Ağustos 1919, s.3, No: ABA132C0110003.

⁴³⁵ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 50, 18 Aralık 1920, s.4, No: ABA132C0250004.

⁴³⁶ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 2, 14 Ocak 1921, s.3, No: ABA132C0302003.

⁴³⁷ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 2, 14 Ocak 1921, s.4, No: ABA132C0302004.

⁴³⁸ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 41-42, 15-22 Ekim 1921, s.2, No: ABA132C031002.

⁴³⁹ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 48, 3 Aralık 1921, s.4, No: ABA132C0348004.

olduğu köylere gönderilmiştir. Böylece hem kadınlara iş sağlanmış hem de üretim arttırılmaya çalışılmıştır⁴⁴⁰. Bu anlamda Aralık 1919'da bir dokuma atölyesi açılmıştı. Açılan dokuma atölyesinde, Şubat 1920 itibariyle, 70 kişi çalışmaktaydı. Bu dokuma atölyesi sayesinde yetimhane çocukları için birçok kıyafet dikilmiş, köylülere yardım edilmiş ve de üretilen ürünlerin satışından da 912,50 lira kazanç sağlanmıştı. Özellikle, Yerebakan adlı köy endüstriyel bir köye dönüştürülmüş, Haçin'li kadınların keçi kılından eğirdikleri yün buraya gönderilmiş ve çul ile çuval üretilmiştir. Ayrıca bu köyde, satılmak üzere pamuklu dokuma da üretilmeye başlanmıştı. Benzer bir uygulamanın Gürümze adlı Rum köyündeki kadınlar için de başlatıldığı bildirilmiştir⁴⁴¹.

3.4.2.11. İzmit

İzmit'teki endüstriyel faaliyetler, temelde yetimhanede kalan çocuklar tarafından yürütülmekteydi. Çocuklar sabahtan öğlene kadar okul derslerini görmekte öğleden sonraları ise mesleki eğitim almaktaydılar. İp eğirme, çorap veya kazak örme, dantel işi, kenar süsü ve elbise dikimi gibi işler yapmaktaydılar⁴⁴². Bahçecik Yetimhanesi'nde yetimhane sorumlusu J.H. Kingsbury tarafından erkek çocuklardan oluşan bir dikiş sınıfı oluşturulmuş ve hızla seviye kat eden 6 kişilik bu sınıftaki çocukların bir hafta içinde yaklaşık 90 tane kışlık pantolon diktikleri belirtilmişti. Bunun üzerine Bayan Kingsbury, dikiş işinde ileri seviyeye yükselen bu sınıfın sorumluluğunu yerel bir kadına devretmiş ve 13 kişilik yeni bir sınıfı daha eğitmeye başlamıştır. Yine burada da diğer birimlerde olduğu gibi çocuklar yarım gün okul ve yarım gün iş şeklinde endüstriyel faaliyette bulunmuşlardı⁴⁴³.

Diğer taraftan, NER, ziraat aletlerinin kullanılmasını ahaliye öğretmek için Derince'de boş bir arazi gösterilmesini talep etmişti. İzmit Mutasarrıflığından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 15 Mart 1919 tarihli şifreli telgrafta, Paul Fischer başkanlığında bir Amerikan heyetinin Derince'ye gelerek cins ve mezhep ayrımı

⁴⁴⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 1, 3 Ocak 1920, s.2-3, No: ABA132C0201002-ABA132C0201003.

⁴⁴¹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 7, 14 Şubat 1920, s.2, No: ABA132C0207002.

⁴⁴² **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 49, 11 Aralık 1920, s.4, No: ABA132C0249004.

⁴⁴³ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 49, 11 Aralık 1920, s.3, No: ABA132C0249003.

yapılmaksızın bütün fakir muhacirlere dağıtmak üzere Derince istasyonuna on beş gündür erzak ihraç ettikleri; Fischer'la yapılan gayriresmi görüşmede bu mezkûr heyetin birkaç gün içinde resmi olarak hükümeti ziyaret edeceği ve erzak ile zirai aletler dağıtacakları, zirai aletlerin ahaliye kullanımını gösterebilmek için ise dört yüz dönümlük boş bir arazi talep edeceklerinin ifade edildiği ve bu durumda ne yapılması gerektiği sorulmuştu⁴⁴⁴. Mutasarrıflığa cevap 23 Mart 1919 tarihinde Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nden gelmişti. Cevabi şifreli telgrafta, "... mevzu bahs Amerika Heyet-i Hayriyesine alat-ı ziraiyenin suret-i istimalini ahaliye irae etmeleri için matlup miktarda ve münasip bir mahalde arazi-yi haliye irae edilmesi muvafıktır" denilerek Heyetin bu talebi olumlu karşılanmıştı⁴⁴⁵.

3.4.2.12. Trabzon

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Trabzon birimi, içinde Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Bayburt, Gümüşhane ve Cevizlik istasyonlarının yer aldığı büyükçe bir birimdi⁴⁴⁶. Aralık 1919 raporuna göre, Trabzon'da erkek, kadın ve çocuk toplam 404 kişi endüstriyel faaliyetlerde çalışmaktaydı. Bu 404 kişinin 105'i yetişkin erkeklerden oluşmaktaydı. Bu yetişkin erkeklerin de 62'si sabanla tarla sürme, 25'i yol yapımı için taş kırma, 15'i caddeleri temizleme ve 3'ü de dükkânlarda çalışmaktaydı. Kadınlar da diğer bölgelerde olduğu gibi temelde ip eğirme, dikiş gibi işlerde çalışmaktaydı. Endüstriyel bir işte çalışan toplam 278 kadının 135'i dikiş, 37'si ip eğirme ve tarama, 106'sı da örme işinde istihdam edilmişti. Dikiş atölyelerindeki kadınlar, yetimhane çocukları için 40 takım giysi, 587 çift çorap, 7 parça kazak ve 4.313 parça da çeşitli giyim eşyası üretmişlerdi. Yetimhanede kalan çocuklar ise ayakkabıcılık, terzilik, berberlik gibi meslekleri öğrenmekteydiler. Yine Aralık 1920 raporunda belirtildiğine göre, 10 çocuk ayakkabıcıda, 10 çocuk terzide ve 1 çocuk da berberde olmak üzere toplam 21 çocuk esnaf yanında istihdam edilerek meslek öğrenmeleri sağlanmıştı. Yine bildirildiğine göre, ayakkabıcıda

⁴⁴⁴ BOA. DH.ŞFR, 620/81.

⁴⁴⁵ BOA. DH.ŞFR, 97/236.

⁴⁴⁶ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 4, 24 Ocak 1920, s.2, No: ABA132C0204002.

çalışan çocuklar 65 çift ayakkabı imal etmiş ve 112 çift ayakkabı da tamir etmişti. Terzideki çocuklar da 19 takım kıyafet dikmişti⁴⁴⁷.

3.4.2.13. Maraş

NER idari taksimine göre Suriye-Halep Bölgesine bağlı bir istasyon olan Maraş'ta gerçekleştirilen temel endüstriyel faaliyetler dokuma, ip eğirme, dikiş ve ayakkabıcılıktı. Bu manada Heyetin Temmuz 1919 tarihi itibarıyla 1.500 kadını ip eğirme, dikiş ve dokuma işinde istihdam ettiği belirtilmekteydi. Ayakkabı imalatı için de birkaç ayakkabı atölyesinin kurulduğu bildirilmekteydi⁴⁴⁸. Maraş'tan gönderilen ekim ayı raporuna göre, günlük ortalama 400 kişi endüstriyel işlerde istihdam edilmiş. Bu ay içinde yapılan faaliyetler neticesinde 18.850 arşın* kumaş yapılmış, 1.950 parça giysi dikilmiş, 1.066 adet kıyafet örülmüş, 12 parça dantel işi yapılmış ve 150 adet de ayakkabı imal edilmişti⁴⁴⁹.

3.4.2.14. Urfa

Yine NER idari taksimatı içinde Suriye-Halep Bölgesi içinde yer alan istasyonlardan Urfa'da, Temmuz 1919 tarihi itibarıyla endüstriyel işlerde 1.050 kişi istihdam edilmekteydi. İstihdam edilenlerin 100 kişisi yol yapımında çalışmaktaydı⁴⁵⁰. Bu istasyonda temel endüstriyel faaliyetler dokuma, dikiş, ip eğirme, örgü, iğne işi, yol yapımı vb. faaliyetlerdi. Ağustos ayı içinde endüstriyel faaliyet içinde yer alan kişi sayısına bakıldığında, istihdam edilen kişilerden 48'inin dokuma işinde, 138'inin dikiş, 779'unun ip eğirme, 248'inin örgü, 40'ının iğne işi, yaklaşık 50'sinin yol yapımında ve 107'sinin de muhtelif işlerde çalışmakta olduğu görülmekteydi. Bu işçilerin başında 14 yerli yardımcı ve hepsinin başında da bir Amerikalı NER personeli yer almaktaydı. Böylece toplam 1.410 kişi endüstriyel faaliyette bulunmaktaydı. Bu faaliyetler neticesinde 10.560 yarda* kumaş üretilmiş,

⁴⁴⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 4, 24 Ocak 1920, s.2-3, No: ABA132C0204002-ABA132C0204003.

⁴⁴⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.4, No: ABA132C0107004.

* Yaklaşık 12.818 m.

⁴⁴⁹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 25, 22 Kasım 1919, s.5, No: ABA132C0125005.

⁴⁵⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.6, No: ABA132C0107006.

* Yaklaşık 9.656 m.

2.801 parça kıyafet dikilmiş, 411 parça örgü örülmüş ve 285 adet şilte yapılmıştı. Üretilen bu malzemelerden 2.116 parça giysi, 242 yarda kumaş** ve 240 adet şiltenin Urfa'daki mültecilere indirimli fiyatlarla satıldığı belirtilmiştir. Mültecilerden bu ürünlerin karşılığının ise çalışma olarak alındığı ifade edilmiştir⁴⁵¹.

3.4.2.15. Antep

NER idari taksimatı içinde Suriye-Halep Bölgesinde yer alan bir diğer istasyon olan Antep'te temel endüstriyel faaliyetler, bölgenin diğer istasyonlarında olduğu gibi dokumacılık, ip eğirme, dikiş, örgü, gibi faaliyetlerdi. Ağustos 1919 sonu itibariyle Antep'te endüstriyel bölümde toplam 700 kişi çalışmaktaydı⁴⁵². Urfa'da olduğu gibi burada da bir Amerikalı NER personeli ve onun 15 yerli yardımcısı idaresinde endüstriyel faaliyetler gerçekleştirilmekteydi. Yine ağustos ayı içinde 60 kişi dikiş, 100 kişi ip eğirme, 75 kişi dokuma, 50 kişi örgü örme, 370 kişi iğne işinde ve 45 kişi de muhtelif işlerde çalışmaktaydı. Bu faaliyetler neticesinde 2.426 yarda*** kumaş üretilmiş, 2.127 parça kıyafet dikilmiş, 105 parça örgü örülmüş ve 3 de muhtelif malzeme yapılmıştı. Aynı raporda şilte ve yastık da üretildiği ancak raporda yer almadığı belirtilmekteydi⁴⁵³. Nisan 1921'de NER faaliyetlerinin Antep'teki geleceği gündeme gelmişti. Yapılan değerlendirme neticesinde Antep'te endüstriyel faaliyetlerin devam etmesine karar verilmişti. Özellikle Antep direktörünün yönetiminde mevcut dokuma tezgâhlarının bir süre daha işletilmesi istenmekteydi. Çünkü bu tür iktisadi faaliyetler Heyetin tüm masraflarını karşılamaktaydı⁴⁵⁴.

3.4.2.16. Diyarbekir

Diyarbekir de NER'in Suriye-Halep Bölgesi istasyonlarından birisiydi. Burada da Heyet endüstriyel faaliyet olarak dokuma, dikiş, pamuk eğirme, dantel işi gibi faaliyetler yapmaktaydı. 1919 yılı Kasım ayı itibariyle Heyet, şehirdeki Ermeniler

** Yaklaşık 221 m.

⁴⁵¹ Belgede toplama hatası yapılarak bu sayı 1.405 olarak verilmiştir. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 13, 30 Ağustos 1919, s.2, No: ABA132C0113002.

⁴⁵² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.1, No: ABA132C0107001.

*** Yaklaşık 2.218 m.

⁴⁵³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 13, 30 Ağustos 1919, s.2, No: ABA132C0113002.

⁴⁵⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 18, 7 Mayıs 1921, s.3, No: ABA132C0318003.

için bir dikiş atölyesi kurmuştu⁴⁵⁵. Şehirde, başta sevk ve iskân sonrası geri dönen Ermeniler için olmak üzere tespit edilen en temel ihtiyaçların başında kıyafet sorununun geldiği belirtilmekteydi. Bu nedenle endüstriyel bölümde birçok kıyafet ve giyim eşyası dikilmişti. Bu manada Diyarbekir istasyonunda Ocak 1920’de 323 kişi, Şubat ayında da 275 kişi endüstriyel bölümde çalışmaktaydı⁴⁵⁶.

3.4.2.17. Mardin

Yakın Doğu Yardım Heyeti’ni bir diğer Suriye-Halep Bölgesi istasyonlarından Mardin’deki temel endüstriyel faaliyetler, dokumacılık, dikiş, dantel işi gibi işlerdi. Kadınların temel faaliyeti dokumacılıktı. Bölgeye ait doğal yünden Acem işi kilimler dokunmuş ve Amerika’daki pazarlarda bu kilimlerin oldukça popüler oldukları belirtilmişti⁴⁵⁷. Temmuz 1919 itibariyle 200 kadın dantel işinde, 500 kadın iplik eğirme, dokuma ve şapka yapımı işinde çalışmaktaydı⁴⁵⁸. Diğer taraftan 4 Haziran 1919 tarihi itibariyle Mardin’deki “Kurtarma Evinde” kalan 75 kadın da dikiş, ekmek yapımı, kışlık yiyecek hazırlama gibi işlerle iştigal etmekteydiler⁴⁵⁹. Şehirdeki erkekler de daha çok yol yapımında çalıştırılmaktaydı. Bu manada Mardin’de istasyon ile şehir arasındaki yolun tamiri için Amerikan Yardım Heyeti’nden Haşdadlı Fellani adlı personel tarafından 23 Nisan 1919 tarihinde yardım teklif edilmişti⁴⁶⁰. Konu, Diyarbekir Vilayetine sorulmuş, yolların tamirinin hükümete ait olduğu ve bu gibi cemiyetlerin o şekildeki tekliflerinin birçok nokta-i nazardan gayricaiz bulunduğu, hayrat ve hasenattan başlayan Amerikalıların bu müracaatına göre gerekli halin uygulanıp haber verilmesi istenmişti⁴⁶¹. Bu defa konu, Nafia Nezareti’ne aktarılmış ve nezaret de 4 Mayıs 1919 tarihinde, cins ve mezhep ayrımı gözetmeksizin yapılacak muavenetin uygun bir şekilde muhtaç kişilere tamir ettirilmesi hususunda müsaade talebi karşısında hükümetçe bir mahzur görülmediğini belirtmişti⁴⁶². Neticede gerekli izinler alınınca, Temmuz 1919’da 100 kadar erkek yol

⁴⁵⁵ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 23, 8 Kasım 1919, s.2, No: ABA132C0123002.

⁴⁵⁶ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 16, 17-24 Nisan 1920, s.1, No: ABA132C0216001.

⁴⁵⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 15, 10 Nisan 1920, s.1, No: ABA132C0215001.

⁴⁵⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.5, No: ABA132C0107005.

⁴⁵⁹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 5, 5 Temmuz 1919, s.4, No: ABA132C0105004.

⁴⁶⁰ **BOA. DH.İ.UM.EK**, 51/42-1.

⁴⁶¹ **BOA. DH.İ.UM.EK**, 51/42-2.

⁴⁶² **BOA. DH.İ.UM.EK**, 51/42-4.

yapımı işinde istihdam edilmişti⁴⁶³. Yetişkinlerin yapmış olduğu bu endüstriyel çalışmaların yanı sıra yetimhanelerde kalan çocuklar da çalışmaktaydılar. Bu manada kız çocukları dantel yapmakta, erkekler de ayakkabıcılık ve marangozluk işindeydiler⁴⁶⁴.

3.4.2.18. İstanbul

Yakın Doğu Yardım Heyeti, İstanbul'da dokumacılıktan dikişe, ayakkabıcılıktan marangozluğa birçok endüstriyel faaliyet yürütmekteydi. Faaliyetler çoğunlukla Kumkapı, Gedikpaşa, Bebek, Hisar, Pera, Kuruçeşme ve Arnavutköy gibi şehrin farklı yerlerinde yapılmaktaydı. Şehirdeki mültecilerin ve yetimhanelerde kalan çocukların en temel ihtiyaçlarından biri kıyafet olduğundan gerçekleştirilen en önemli endüstriyel faaliyet giysi yapımıydı. En çok üretilen giysiler de iç çamaşırı, dışarı kıyafeti, çorap, kazak, şapka, vb. giysilerdi⁴⁶⁵. Bu manada 8 Kasım 1919 tarihi itibarıyla on dalda toplam 12.391 adet eşya üretilmişti⁴⁶⁶. Bir süre sonra Heyet, İstanbul'da endüstriyel çalışmalarının bir kolu olarak bir terzi atölyesi açmıştı. 1920 yılı başlarında NER personelinden Edith Smith idaresinde çalışmaya başlayan bu terzihanede yaklaşık 800 ile 1.000 arası bayan işçinin çalıştığı ifade edilmiştir. Günlük 60 kuruş ücret alan bu kadınlar yetim ve mülteciler için basit kıyafetler dikmişlerdi. Haftada yaklaşık 2.600 parça ürün diktikleri ve ayrıca ürettikleri üst düzey giysilerin de Heyet mağazalarında satıldığı belirtilmiştir⁴⁶⁷.

İstanbul Ünitesi'nin endüstriyel bölüm ofislerinin Hürriyet Otelinde olduğu ancak daha geniş bir mekâna ihtiyaç duyulduğundan, Ekim 1920 sonunda, Babıali Caddesi üzerinde Kapalıçarşı ile Düyun-ı Umumiyye İdaresi arasında bulunan eski Reşit Paşa Okulu binasına taşındığı belirtilmiştir. İstanbul'da endüstriyel bölümde yaklaşık 1.100 mülteci kadına iş sağlanmıştı. Dokuma bölümünde, ipek ve ipek karışımı kumaş ve perdeler, sofras setleri, merdiven yollukları, yün halı yolluklar, koltuk örtüleri, giyim malzemeleri gibi ürünler üretilmekteydi. İç çamaşırı

⁴⁶³ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 7, 19 Temmuz 1919, s.5, No: ABA132C0107005.

⁴⁶⁴ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 15, 10 Nisan 1920, s.1, No: ABA132C0215001.

⁴⁶⁵ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 8, 26 Temmuz 1919, s.3, No: ABA132C0108003.

⁴⁶⁶ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 23, 8 Kasım 1919, s.1, No: ABA132C0123001.

⁴⁶⁷ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II, No: 2, 10 Ocak 1920, s.3, No: ABA132C0202003.

bölümünde, Bursa ipeğinden iç çamaşırı yapılmakta, el işçiliğiyle nakışlar işlenmekteydi. Burada da son moda tasarımlarla eski tip işlemler birlikte yapılmaktaydı. Kapalıçarşı'da üretilen ürünlerin satıldığı bir sergi açılmıştı. Ayrıca Pera Palas Otel'de de bir sergi planlanmıştı. Serginin 14-17 Aralık tarihleri arasında planlandığı ve otel yönetiminin de cömertçe yer sağladığı belirtilmekteydi⁴⁶⁸. İstanbul Ünitesi Endüstriyel Merkezi ürünlerinin satıldığı asıl yer Beyoğlu'ndaki satış mağazasında olduğu ve elbise, dantel, nakış, vs. her türlü tasarım siparişinin de alındığı belirtilmekteydi⁴⁶⁹.

İstanbul'daki yetimhanelerde de ciddi manada endüstriyel faaliyetler gerçekleştirilmekteydi. Bunlardan en önemlisi daha önce Nişantaşı'nda olup Beylerbeyi'ne taşınan Erkek Mesleki Yetimhanesi (Industrial Orphanage for Boys) idi. Yetimhane çocuklarının devam ettiği Beylerbeyindeki bu meslek okulunda çocuklar hem zanaat öğrenmekte hem de üretim yapmaktaydılar. Okuldaki ayakkabı imalathanesi Kanada ve Wellesley Ünitesi⁴⁷⁰ tarafından finanse edilmekteydi. Burada üretilen ayakkabıların İstanbul'daki diğer Ermeni yetimhanelerine satıldığı ifade edilmekteydi. Okul müdürü, Yakın Doğu Trahoma Hastanesi'nden büyük miktarda sipariş aldıklarını belirtmekteydi. Aynı okulda terzilik ve marangozluk eğitiminin de verilmesinin düşünüldüğü ancak belirtilmeyen koşullar nedeniyle bunun ertelendiği ifade edilmekteydi⁴⁷¹. Ekim 1920 raporuna göre, ayakkabı imalatında 120 çocuk çalışmaktaydı. Bu sayı bir yıl sonra 160'a yükselmişti⁴⁷². Çocuklar, günün yarısını ayakkabı tezgâhında diğer yarısını rutin derslerini görerek geçirmekteydiler. Günde yaklaşık 30 çift ayakkabı yapıldığı, temelde Ermeni yetimhanelerinin ayakkabı ihtiyaçlarını karşılandığı ancak okul müdürünün dışarıdan da sipariş aldığı

⁴⁶⁸ Belirtilen tarihlerde sergi açılmıştı. Sergide mülteci kadınlar yerel kıyafetleri içinde bir taraftan örgü örmekte, yün taramakta ve dantel yapmaktayken diğer taraftan da ürünler sergilenmekteydi. Sergilenen ürünler arasında mendilden iç çamaşıra, kazaktan yatak örtülerine kadar birçok ürün yer almaktaydı. **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 46, 20 Kasım 1920, s.1, No: ABA132C0246001.

⁴⁶⁹ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 50, 18 Aralık 1920, s.2, No: ABA132C0250002.

⁴⁷⁰ Wellesley Koleji, kızlara yüksek eğitim vermek amacıyla 1870 yılında Henry ve Pauline Durant tarafından kurulmuş ve 1875 yılında eğitim öğretime başlamış bir kız kolejidir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, 1918 yılında, Fransa'da yardımlarda bulunmak amacıyla, Fransa Kızılhaçı altında Wellesley Koleji Yardım Ünitesi adıyla bir birim oluşturulmuştur. Wellesley Ünitesi bu brim olmalıdır. (Çevrimiçi) https://archives.wellesley.edu/repositories/2/archival_objects/46482, 7 Temmuz 2022.

⁴⁷¹ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.II, No: 46, 20 Kasım 1920, s.1, No: ABA132C0246001.

⁴⁷² **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 45, 12 Kasım 1921, s.1, No: ABA132C0345001.

belirtilmekteydi. Yine Ekim ayı içinde Yedikule Hastanesi'nden, İzmit Yetimhanesi'nden ve Amerikan Kızılhaçı'ndan siparişler alındığı ve bu siparişler doğrultusunda ayakkabıların üretildiği aktarılmaktaydı⁴⁷³.

NER İstanbul İdari Kurulu, 13 yaş ve üstü NER'den yardım alan yetimhane çocuklarının zamanlarının yarısını bir el işinde, diğer bir deyişle bir endüstriyel bir işte geçirmeleri kararını almıştı. Ermeni Patrikhanesi'nden alınan bilgiler doğrultusunda İstanbul'daki Ermeni yetimlerinin 13 yaş ve üstünde olanların sayısının 323 olduğu ve bu çocukların yetimhanede yapılması gereken rutin işler dışında bir işle iştigal ettikleri belirtilmekteydi. NER İstanbul Yönetimi de bu çocukların endüstriyel faaliyetleri için 40 bin lira gibi bir meblağı Ermeni Cemaatine tahsis etmişti. Bu parayla ham madde, araç-gereç, vs. alınması ve yapılacak faaliyetlerin geliştirilmesi istenmişti. Harcanacak paranın akıllıca ve sadece endüstriyel faaliyetler için olması gerektiği ve her zaman NER temsilcilerinin teftişine açık olması gerektiği vurgulanmaktaydı. Bunun yanı sıra Heyet tarafından Kuleli Yetimhanesi'nin bir mesleki okula dönüştürülmesi planlanmaktaydı. Yetimhanede hem buharlı hem de benzinli makinelerin mevcudiyeti bir avantaj olarak değerlendirilmekteydi. Yapılması gereken işler de marangozluk, ayakkabıcılık, terzilik ve kitap ciltçiliği olarak düşünülmekteydi⁴⁷⁴. Bir süre sonra Kuleli'de marangozluk faaliyeti başlatılmıştı. Yetimhanede kalan 60 çocuk Robert Kolej Mühendislik Fakültesi mezunu olduğu söylenen Mr. Aharonyan idaresinde marangozluk öğrenmekteydi. Kısa bir süre sonra bu sayı 90'a çıkmıştı. Çocukların çoğu günün yarısını okulda diğer yarısını bu işi öğrenmekte geçirirken büyük yaştaki bazı çocukların tüm gün çalıştığı belirtilmekteydi. İlk iş olarak kendi çalışma atölyelerini tamir eden bu çocuklara bazı siparişler de gelmekteydi⁴⁷⁵.

Kız çocukları için ise meslek öğrenilen merkezi yer Arnavutköy'de idi. Arnavutköy'deki Kız Mesleki Yetimhanesinin (Girls' Industrial Orphanage) üç temel endüstriyel faaliyette bulunduğu belirtilmekteydi. Bunlar terzilik, nakış ve çorap

⁴⁷³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 21, 29 Mayıs 1920, s.2, No: ABA132C0221002.

⁴⁷⁴ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.III, No: 10, 12 Mart 1921, s.1, No: ABA132C0310001.

⁴⁷⁵ **ABCFM: NER**, Near East Relief, Vol.IV, No: 8, 25 Şubat 1922, s.3, No: ABA132C0408003.

yapımıydı. 1921 Mayıs ayı itibariyle 90 kız bu faaliyetlerde çalışmaktaydı⁴⁷⁶. Buradaki çorap atölyesinin dünyanın en küçük ama İstanbul'un en büyük çorap fabrikası olduğunu iddia eden NER yetkilileri, günde 50 çift çorabın üretildiğini belirtmekteydiler. Bu imalathaneden şehirdeki 9 bin Ermeni yetim çocuğun çorap gereksiniminin karşılandığı ifade edilmekteydi⁴⁷⁷.

Tüm bunların yanı sıra, 1923 yılına kadar aktif bir şekilde endüstriyel faaliyetlerde bulunan Yakın Doğu Yardım Heyeti, 1922 yılı boyunca İstanbul'da ayda ortalama 1.121 işçi çalıştırarak önemli bir istihdam sağlamıştı. İstihdam edilen bu işçilerin büyük çoğunluğu düzenli olarak çalışan kişilerdi. Geçici olarak bir işte çalıştırılan işçiler ise daha çok ekim, kasım ve aralık aylarında istihdam edilmişlerdi. Çalışanlara ayda ortalama 7,03 lira ödenmiş ve ortalama aylık 7.882,39 liralık maaş ödemesi gerçekleştirilmiştir. Heyet, İstanbul'da ayda ortalama 3.469,07 liralık malzeme satın almış, yine ayda ortalama 1.057,53 liralık yönetim ve muhtelif masraflarıyla ayda ortalama toplam 12.383,98 lira harcamıştı. Karşılığında ayda ortalama 10.155,83 liralık satış yapılmıştı. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu faaliyetler pek de ekonomik değildi. Çünkü bu hesaplamalara göre 1922 yılında ayda yaklaşık 2.228,15 lira ve toplamda da 26.637,70 liralık bir meblağ fazladan Heyet kasasından çıkmaktaydı.

Tablo 0.17. 1922 Yılı İstanbul Endüstriyel Bölümü Tarafından İstihdam Edilen İşçi Sayısı ve Maliyetleri.

Ay	Düzenli İşçi	Geçici İşçi	Toplam İşçi	İşçi Başına Ödenen Ortalama Ücret (lira)	Aylık Toplam İşçi Ücreti	Toplam Malzeme Maliyeti	İdari ve Muhtelif Masraflar	Toplam Masraf	Toplam Satış
Ocak	718	718	718	7,95	5706,51	7225,24	838,20	13769,95	6176,44
Şubat	753		753	7,86	5914,14	2957,75	2975,70	11747,59	1929,02
Mart	814		814	7,73	6393,09	2694,55	690,20	9576,84	20595,81
Nisan	855		855	6,45	5512,	2201,	438,72	8152,30	9150,73

⁴⁷⁶ ABCFM: NER, Near East Relief, Vol.III, No: 21, 28 Mayıs 1921, s.4, No: ABA132C0321004.

⁴⁷⁷ ABCFM: NER, Near East Relief, Vol.IV, No: 20, 20 Mayıs 1922, s.1, No: ABA132C0420001.

					25	33			
Mayıs	928		928	8,43	7819,17	1998,27	500,69	10270,13	7576,01
Haziran	1029		1029	8,09	8314,97	7593,19	1792,75	17700,91	2460,43
Temmuz	1066		1066	8,21	8750,64	3473,43	755,16	12979,33	2460,74
Ağustos	1077		1077	9,28	9986,11	4957,63	458,74	15402,40	12178,05
Eylül	1096		1096	8,46	9270,91	3599,78	354,59	13125,28	2473,78
Ekim	1068	734	1802	5,07	9151,37	2704,73	1283,89	13139,99	570,22
Kasım	963	1173	2136	4,95	10580,40	1341,12	704,10	12625,62	9185,08
Aralık	830	348	1178	6,19	7290,06	929,78	1897,62	10117,46	4703,69
Yıllık Toplam					94.588,82	41.828,80	12.690,36	148.507,70	121.870,00
Aylık Ortalama	933	188	1121	7,03	7.882,39	3.469,07	1.057,53	12.383,98	10.155,83

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7, 5-II-G.O.-1219-4.

1922 yılı İstanbul Endüstriyel Bölümü tarafından istihdam edilen işçilerin uyrukları incelendiğinde, NER'in diğer faaliyetlerinde olduğu gibi bu faaliyetinde de yardım ettiği başat uyuğun Ermeniler olduğu görülmektedir. Heyetin 1922 yılı boyunca istihdam ettiği aylık ortalama 935 düzenli işçinin yine aylık ortalama 560'ı Ermeni idi. Diğer bir deyişle istihdam edilen düzenli işçilerin yaklaşık %60'ı Protestan Ermenilerden ibaretti. Protestan Ermenilerin ardından en çok istihdam edilenler [Beyaz] Ruslar ve Gregoryen Ermeniler olduğu belirtilmekteydi. Türkler ayda ortalama 58 ve Yunanlılar da ayda ortalama 54 işçi sayısı ile sırasıyla üçüncü ve dördüncü sırada yer almaktaydılar. Geri kalanlar İstanbul'da bulunan muhtelif milletlere mensup işçilerdi. Yine aynı yıl içinde düzenli bir işte çalışanların bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısının ayda ortalama 3.337 kişi olduğu belirtilmekteydi. Böylece NER, Aralık ayı hariç, 1922 yılının 11 ayında ayda ortalama 4.534 kişiye endüstriyel yardımda bulunduğunu ifade etmekteydi.

Tablo 0.18. 1922 Yılı İstanbul Endüstriyel Bölümü Tarafından İstihdam Edilen İşçilerin Uyrukları.

Ay	Ermeni	Rus ve Gregoryen	Yunan	Türk	Fransız	Yahudi	Suriyeli	Polonyalı	Bulgar	Litvanyalı	İtalyan	Düzenli işçi sayısı	Geçici işçi sayısı	Devamlı işe Yerleştirilenler	Düzenli İşçilerin Bakmakla Yükümlü Oldukları Kişiler	Yardım Edilen Toplam Kişi
Ocak	49 5	120	33	34	7	6	1	15	2	3		718		5	2705	34 28
Şubat	50 7	123	36	39	9	8	2	19	3	7		753		4	2801	35 58
Mart	53 4	13	40	46	10	9	1	23	6	10		814		24	2995	38 33
Nisan	53 5	152	47	52	11	13	22	23	8	10	2	855		24	3134	40 13
Mayıs	56 3	170	50	57	16	13	2	25	16	12	4	928		33	3387	43 48
Haziran	58 6	214	61	63	19	15	4	28	19	14	6	1029		31	3339	46 99
Temmuz	59 7	227	62	67	19	16	5	30	19	16	6	1066		2	3751	48 19
Ağustos	59 8	236	67	69	18	16	5	30	19	6	5	1077		4	3783	48 64
Eylül	61 4	234	73	70	18	17	7	19	19	16	6	1096		1	3838	49 35
Ekim	61 6	212	71	69	15	17	9	18	19	16	6	1088	70 4		3752	57 62
Kasım	58 0	177	62	60	14	15	10	10	16	14	5	963	11 73		3452	56 11
Aralık	49 8	170	50	66	9	14	7	5	15	5	3	830	34 8		3108	-
Ortalama	56 0	180	54	58	14	13	5	20	14	12	5	935 478	75 1	14	3337	45 34

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meeting, NER, April 12, 1923, S:2, B:12, F:7, 5-II-G.O.-1219-5.

3.4.3. Heyetin Türkiye’deki Endüstriyel Faaliyetlerini Sonlandırması

Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin endüstriyel faaliyetler yürütmesinde iki temel unsur göze çarpmaktaydı. Bunlar muhacir ve mülteciler ile yetimhanede kalan çocuklardı. NER’in bir durum değerlendirmesi niteliğindeki 28-30 Ağustos 1920

⁴⁷⁸ Belgede aylık ortalama düzenli işçi sayısı 933 olarak geçmektedir. Ancak hesaplamada bir yanlışlık yapılmış olmalıdır. Çünkü aylık ortalama düzenli işçi sayısı 935 olarak hesaplanmaktadır.

tarihleri arasında Robert Kolej’de düzenlenen Yakın Doğu Konferansı’nda ise, o ana kadar yapılan tüm endüstriyel çalışmaların yerli nüfus ile savaş nedeniyle bağımlı duruma düşen nüfus için yapıldığı belirtilmekteydi. Ancak artık bu faaliyetlerin, halkın kendi yararı için devam ettirilmesinin mantıklı olmadığı ifade edilmekteydi. Konferans sonunda konuyla ilgili sunulan raporda, yetimhanedeki çocukların eğitimlerinin bir parçası olarak endüstriyel faaliyetin devam etmesine ancak geri kalan tüm endüstriyel faaliyetlerin en kısa zamanda sonlandırılması gerektiğine vurgu yapılmaktaydı⁴⁷⁹. İlerleyen dönemde Milli Mücadele’nin başarılı olmaya başlaması ve Ankara Hükümeti’nin de NER’e mesafeli yaklaşması Heyetin büyük oranda 1922 sonuna kadar ülkeden ayrılmaya karar vermesine sebep olmuştu. Nitekim yetimhanelerin Suriye ve Yunanistan başta olmak üzere başka coğrafyalara nakli ile beraber endüstriyel faaliyetler de sonlandırılmıştı. Hatta bazı birimlerde faaliyetler alalelace gerçekleştirilmişti. Örneğin, Jaquith’in Vickrey’e gönderdiği 6 Aralık 1922 tarihli telgraf üzerine Merzifon’daki endüstriyel ev aceleyle kapatılmış ve 300 kişilik Rum kadın da şehirden ayrılmıştı⁴⁸⁰. Bunun gibi Türkiye’deki diğer istasyonlarda da endüstriyel faaliyetler kapatılmıştı. Diğer bir deyişle endüstriyel faaliyetler Suriye, Yunanistan ve Kafkasya’daki yetimhanelerde devam etmişti.

3.4.4. Satış Barakaları

İstanbul Hükümeti, Mütareke Dönemi’nde fiyat artışları ve bazı ürünlerin karaborsaya düşmesi ile mücadele edebilmek adına ilk adım olarak, 19 Haziran 1919 tarihinde, Dâhiliye Nezareti’ne bağlı bir İaşe Encümeni teşkil etmişti. Ardından, İaşe Encümeni bünyesindeki Mücadele-i İktisadiye Heyeti tarafından “numune bakkallar” kurulmuştu. Numune bakkalların kuruluş amacı, malın toptancıdan uygun fiyatla alınarak halka da aynı şekilde uygun fiyatla satılmasıydı. Bir taraftan toptancı ile perakendeci arasındaki aracı kaldırılmak istenmiş diğer taraftan da bakkallar kontrol altında tutularak karaborsacılık engellenmek istenmişti⁴⁸¹. Bu gelişmeler yaşanırken

⁴⁷⁹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 35, 4 Eylül 1920, s.3, No: ABA132C0235003.

⁴⁸⁰ **MRL2: NERCR**, NER Cablegrams and Financials, 1922, 1915-1918, S.2, B.7, F.13, 5.IX-For.616-1.

⁴⁸¹ Bu manada İstanbul’un çeşitli semtlerinde toplam 61 numune bakkalda satışa başlanmıştı. Ancak numune bakkalların mukavelesi, İaşe Encümeni’nin kaldırılmasına kadar geçerli olacağından, 1 Haziran 1920 tarihinde İaşe Encümeni’nin kaldırılmasıyla numune bakkalların mukavelesi de fesh

yine İstanbul Hükümeti, pahalılığı ve karaborsayı önleyerek fiyatları aşağı çekmek amacıyla İstanbul piyasasında rekabet ortamını bizzat kendisi hazırlamıştı. İtilaf Devletlerinin iâşe nezdindeki Murahhası Miralay Woods, İâşe Encümeni'ne barakalarda ucuz fiyatla zaruri ihtiyaç maddelerini satma teklifi hususunda hem Amerikan Muavenet Heyeti [NER] hem de yabancı şirketlerin fikirlerini alacağını belirtmişti. Woods'un bu girişimiyle uygulamanın boyutu değişmişti. Bir taraftan anonim bir Fransız şirketi ile sözleşme imzalanmıştı. Ancak şirket satışa başladıktan kısa bir süre sonra bu girişim başarısız olmuştu⁴⁸². Diğer taraftan yerli ve yabancı tüccarların oluşturduğu bir grubun sunduğu teklif reddedilmiş, NER'in teklifi ise kabul edilmişti. NER'e satış barakaları açma yetkisi verilmesinin resmi gerekçesi, Heyetin hayır kurumu olduğu için ticari menfaat gözetmeyeceği olarak belirtilmişti⁴⁸³. NER hazırladığı teklifinde kendilerine tahsis edilecek satış yerlerinde elbise, kundura, pirinç, şeker, kahve gibi malzemeleri fabrika fiyatı üzerine sadece nakliye ve gümrük vergisi ilave etmek suretiyle satmayı taahhüt etmekteydi. Heyet, karşılığında kendilerinden temettü vergisi alınmamasını şart koşmaktaydı. Ayrıca, satış noktalarının şehrin muhtelif yerlerinde ve hatta memleket genelinde açılmasını ve herkesin istifadesinin temin edilmesini istemekteydi. Bunların yanı sıra Heyetin teklif mektubunda, satış barakalarının hükümetçe inşa edilip bu hususta kendilerinden ücret talep edilmemesi, getirecekleri malzemeler için kendilerine depo ve ambar tahsis edilmesi ve gümrük işlemlerinde kendilerine kolaylık sağlanması maddeleri de yer almaktaydı⁴⁸⁴.

Heyetin teklifi, hem Encümen hem de Dâhiliye Nezareti tarafından prensipte kabul görmüştü. Ancak nezaret, baraka inşa etme fikrine sıcak bakmamaktaydı. Bunu yerine İstanbul'un muhtelif yerlerindeki metruk hamam, imarethane gibi binaların

edilmişti. Arzu Terzi, "İstanbul Piyasasında Pahalılığa Karşı Alınan Önlemlerden Biri: Numune Bakkallar Modeli", **Tarih Dergisi**, 2005, C.0, S.42, s.196-203.

⁴⁸² İstanbul Şehremaneti ile anlaşmayı yapan Fransız şirketin satış barakası 20 Mart 1920 tarihinde Binbirdirek'te açılmıştı. İkinci barakanın Kadıköy rıhtımı üzerinde, üçüncüsünün Şişhane Karakolu civarında açılması planlanmıştı. Hatta Anadolu'da da satış barakaları açmak için şirket mümessilinin Anadolu'ya geçtiği belirtilmişti. **İleri**, 21 Mart 1920, s.2. Ancak satışa sunulan ürünlerin büyük bölümü Marsilya'dan Beyrut'a ve oradan da İstanbul'a getirildiğinden maliyet artmış ve fiyatlar da yükselmişti. Beklenti karşılanmadığından bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de...**, s.322.

⁴⁸³ **BOA. DH.İUM**, 20-7/2-5-1; Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de...**, s.321.

⁴⁸⁴ Arzu Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Satış Barakalarının Açılması)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 2004, C.0, S.6, s.90-91.

ücretsiz tahsisi veya uygun fiyatla kiralanmaları düşünülmektedir. Bu amaçla gerekli hazırlıklar yapılmış ve Heyete İstanbul'un çeşitli yerlerinde bulunan depo ve satış yeri olarak kullanılabilecek yerlerin dökümü sunulmuştu⁴⁸⁵. Basında da baraka inşasının Amerikan Muavenet Heyeti'nce değil Şehremaneti tarafından sağlandığı belirtilmişti. Heyetin sadece makul fiyatla eşya satmayı taahhüt ettiği bildirilmekteydi⁴⁸⁶.

Tüm bunlar yaşanırken, NER de kendi istasyonlarından endüstriyel bölümlerde üretilen ürünlerden örnekler göndermelerini talep etmekteydi⁴⁸⁷. Gönderilecek ürünlerin özellikle maliyet fiyatı istenmekteydi. Böylece bu ürünlerin üzerine belli bir miktar kar payı konularak satılacak ve kazanç elde edilecekti. Nitekim bu satış mağazasının 13 Eylül 1919 Pazartesi günü resmi olarak açılması planlanmıştı. Mağazanın yeri İstiklal Caddesi üzerinde Tokatlıyan Otel'i'ne yakın bir yerdeydi. Müşterilerin ilgisini çekmek amacıyla mağaza ile bağlantılı olarak küçük bir çayhanenin de açılması planlanmaktaydı. Yine bu çayhanede her öğleden sonra hafif atıştırmalıkların da bulundurulması düşünülmekteydi⁴⁸⁸. İstanbul'daki bu satış mağazası planlandığı gibi açılmıştı. Mağaza açılır açılmaz çok iyi satış yapmış ve malların çoğunu peşin satmıştı⁴⁸⁹. Mağazaya istasyonlardan gönderilen ürünlerin çoğu ilk başlarda Bursa ünitesinden gönderilmişti⁴⁹⁰.

Diğer taraftan Heyetin temettü vergisinden muaf tutulmak istemesi Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve 16 Ekim 1919 tarihinde Heyetin satış barakalarında satacakları eşyayı gümrük resmi ve nakliye masrafları dışında kar koymadan satmasına, temettü vergisinden muaf tutulmasına ve gümrük işlemlerinin kolaylaştırılmasına karar verilmişti. Ayrıca satış barakalarının masraflı olacağı ve inşasının uzun zaman alacağı düşünüldü bundan vazgeçilerek tespit edilen boş

⁴⁸⁵ Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası...", s.92.

⁴⁸⁶ **İkdam**, nr. 8141, s.4, 11 Teşrinievvel 1919.

⁴⁸⁷ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 4, 26 Haziran 1919, s.7, No: ABA132C0104007.

⁴⁸⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 15, 13 Eylül 1919, s.6, No: ABA132C0115006.

⁴⁸⁹ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 17, 27 Eylül 1919, s.5, No: ABA132C0117005.

⁴⁹⁰ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 18, 4 Ekim 1919, s.5, No: ABA132C0118005.

yerlerin kullanılmasına karar verilmişti. Bu durumun yürürlüğe konulması da Heyetin tercihine bırakılmıştı⁴⁹¹.

Osmanlı Hükümeti, NER'in teklifinin kabul edildiğini kendisine bildirmiş ve hangi konularda yardımcı olacağını maddeler halinde sıralamıştı. Buna göre:

1. Hükümet, ücretsiz olarak baraka inşa edebileceği yerleri belirlemişti. Bu yerler; Yeni Camii çevresi, Sultanahmet veya Ayasofya Meydanı, Şehremini, Fatih, Beyoğlu Şişhane Karakolu, Üsküdar, Beylerbeyi, Beykoz ve Kadıköy Rıhtımı idi.
2. Heyet tarafından getirilecek zaruri ihtiyaç maddeleri için depo ve ambarlar temin edilecekti. Bu depo ve ambarlar da şunlardı:
 - a. Yeni Camii'de Nizamiye Sebze Komisyonu tarafından kullanılmış olan evkafa ait depo.
 - b. Bahçekapı'da Şekerci Hacı Bekir Sokağı'nda daha önceden iâsece kullanılan ve evkafa ait bulunan depo.
 - c. Üsküdar'da iskele başında yem ambarının bitişiğinde olup önceden fabrika olarak kullanılmış ve halen içinde makine edevatı bulunan depo.
 - d. Kadıköy'de İskele Caddesinde Mecidiye Cami-i Şerifi dâhilinde bulunan vakfa ait mektebin tahtani kısmındaki depo.
3. Satış yeri olarak tespit edilen ve tamirat gerektiren yerlerin tamir işleri hükümet tarafından karşılanacaktı. Satış yeri olarak kullanılabilecek yerler şunlardı:
 - a. Sultanahmet'te Memurin Lokantası veya Ayasofya meydanında hamam.
 - b. Şehremini'nde önceleri iâse matbahı olup halen kullanılmayan karakol binası.
 - c. Üsküdar'da iskele başında belediye dairesine hal olarak kullanımı düşünülen yerde bulunan tamamlanmamış baraka.
 - d. Beylerbeyi'nde kargir boş karakol.

⁴⁹¹ BOA. MV, 217/53; Terzi, "Mütareke Dönemi...", s.94.

e. Beykoz'da yangın geçirmiş hükümet konağı binası

4. Gümrük işlerinde her türlü kolaylık sağlanacaktı⁴⁹².

Yakın Doğu Yardım Heyeti de satış yerlerinin yeniden inşa edilmesinden önce mevcut yerlerin kullanılmasını uygun görmekteydi. Bu nedenle Heyet temsilcileri ile İaşe Müdürü satış yeri olarak kullanılabilecek yerleri beraber teftiş etmişlerdi. 17 Ekim 1919 tarihinde Fatih, Beyazıt ve Yenicami avlusu dolaşmış ve özellikle Çapa'da Gureba Hastanesi'nde yer alan bir pavyon satış yeri olarak uygun görülmüştü. Çapa'daki bu yer satış yapmaya uygun hale getirilmiş ve içi Heyetin getirdiği mallarla doldurulmuştu⁴⁹³. Satış mağazasında 17 Kasım 1919 tarihinde satışa başlanmıştı⁴⁹⁴. İstanbul halkı, kısmen ihtiyaçlarını ucuza karşılamak kısmen de merak ettiğinden, Gureba Hastanesi pavyonlarını doldurmuştu. Halkın bu teveccühü ve bu kalabalık gazetelere de yansımıştı. Nitekim kalabalığı göstermek adına "Satış Barakaları ve Ucuz Eşya" başlıklı bir haberde fotoğraf da paylaşılmış ve fotoğrafın altına da "Amerika İaşe Heyetinin Açtığı Ucuz Eşya Sergisinde Dünkü Alıcılar" yazılmıştı. Satılan malların fiyatları da haber olmuştu. Örneğin kunduraların çiftinin 300 ile 600 kuruş arasında ve kumaşın metresinin de 200 ile 265 kuruş arasında olduğu yazılmıştı. Amerikan patiskasının fiyatının piyasanın %50, pirincin de %40 altında olduğu belirtilmişti⁴⁹⁵. NER yetkilileri de aynı izdihamdan söz etmiş ve hatta insanları sıraya koymak için polis çağırmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdi. Satışlar beklenilenin çok üzerinde olmuştu. İlk gün yaklaşık 400 lira değerinde mal satılmıştı⁴⁹⁶. Bu satış yerinin çok iyi işlediği ve bir ara günlük satışın 595 lirayı bulduğu, ortalama bir kişiye 1,20 liralık satış yapıldığı belirtilmekteydi. En fazla satılan ürünlerin ise, şeker, pirinç ve Amerikan bezi olduğu ifade edilmekteydi⁴⁹⁷. Mağazada, aralık ayının ilk haftasında günlük satışta yeni bir rekor kırılmış ve 1.500 lira değerinde eşya satılmıştı⁴⁹⁸. Halkın ilgisi kısa sürmemiş, ucuz gıda maddesi ve muhtelif eşya satın almak amacıyla her gün barakaların önünde büyük kalabalıklar

⁴⁹² BOA. DH.İ.UM, 20-7/2-5-3; Terzi, "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası ...", s.94-96.

⁴⁹³ İkdām, nr. 8144, 14 Teşrinievvel 1919, s.3.

⁴⁹⁴ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 25, 22 Kasım 1919, s.6, No: ABA132C0125006.

⁴⁹⁵ İkdām, nr. 8182, 22 Teşrinisani 1919, s.1.

⁴⁹⁶ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 25, 22 Kasım 1919, s.6, No: ABA132C0125006.

⁴⁹⁷ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 26, 29 Kasım 1919, s.3, No: ABA132C0126003.

⁴⁹⁸ ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I, No: 28, 13 Aralık 1919, s.1, No: ABA132C0128001.

oluşmuştu. Bu izdihamı önlemek amacıyla da eşya satın almak isteyen ahali, oturdukları yere göre belirli günlerde alış-veriş yapma şartıyla sınırlanmıştı. Bu düzenlemeye göre; pazartesi günü, Küçük Ali Paşa ve civarı; salı günü, Fatih ve civarı; çarşamba günü, Aksaray ve civarı; perşembe günü, Eyüp Sultan ve civarı; cuma günü, Topkapı ve civarı; cumartesi günü ise bütün gayrimüslim yangınzedeleri alışveriş yapabilecekti⁴⁹⁹.

Satış barakalarına gösterilen bu teveccüh üzerine NER İstanbul Bölgesi Direktörü Binbaşı Arnold, basına verdiği demecinde başka yerlerde de satış yerleri açmak istediklerini belirtmişti⁵⁰⁰. Özellikle Galata'da da satış yeri açmak için çalışmalara başlanmıştı. İncelemeler sonucunda Encümen, 11 Kasım 1919'da Heyete Tophane'de bulunan Kılıç Ali Cami'sinde nakliye deposu olarak kullanacağı bir yer teklif etmişti⁵⁰¹. Üstelik nakliye masrafları da karşılanacaktı⁵⁰². Ancak mekân Heyet tarafından beğenilmemişti. Gerekçede Heyet, elinde az mal olduğu ve ilk etapta İstanbul ve Beyoğlu olmak üzere sadece iki yerde satış yeri açmak istediklerini belirtmekteydi. Bekledikleri külliyetli mal geldiğinde yedi farklı yerde satış yeri açmak istediklerini ifade etmekteydiler. Encümenin teklif ettiği diğer yer, Beyoğlu'nda Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin üçüncü katıydı ve Heyet de burayı beğenmişti⁵⁰³. Bunun üzerine Heyet ile İaşe Encümeni arasında 14 Aralık 1919 tarihinde bir sözleşme imzalanmıştı⁵⁰⁴. Mezkûr mekân Heyete kiralanmıştı ve satış yerinde çalışacak memure ve kâtiplerin de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından sağlandığı belirtilmişti⁵⁰⁵. 1920 yılına gelindiğinde ise Evkaf Nezareti'ne ait Beyazıt, Ayasofya, Sultanahmet, Aksaray, Laleli, Yenicami, Beşiktaş, Kadıköy, Üsküdar ve

⁴⁹⁹ Haberde ayrıca barakalardan sadece yangınzedeler ile fakirlerin vesika mukabilinde eşya satın alabilecekleri hatırlatılmaktaydı. Yangınzede veya fakir olduğuna dair vesikanın da polis merkezi ile Harikzede Komisyonu tarafından onaylandıktan sonra Hilal-i Ahmer şubesi tarafından verildiği bildirilmekteydi. **İkdam**, nr. 8303, 27 Mart 1920, s.2.

⁵⁰⁰ **İkdam**, nr. 8174, 13 Teşrinisani 1919, s.4; "Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası...", s.97.

⁵⁰¹ **BOA. BEO**, 4600.344931.

⁵⁰² **BOA. BEO**, 4600.344930.

⁵⁰³ **İkdam**, nr. 8181, 21 Teşrinisani 1919, s.3.

⁵⁰⁴ **Alemdar**, nr. 2664, 15 Kânunuevvel 1919, s.2.

⁵⁰⁵ Aynı gün, 15 Aralık, Heyet satış yerinde lazım olacak raf ve dolapların yapımına da başlamıştı. **İkdam**, nr. 8205, 15 Kânunuevvel 1919, s.2.

Beylerbeyi'nde olmak üzere toplam on yerde Heyetin işlettiği satış barakaları açılmıştı⁵⁰⁶.

Çapa'daki NER satış barakası İstanbul'un fakir halkına ve yangınzedelere satış yaparken yeni açılacak olan Beyoğlu'ndaki satış barakasında devlet dairelerinde çalışan ve maaşı 2000 kuruşa kadar olan memurlara bir defaya mahsus olmak üzere ve bizzat kendilerine satış yapılacağı belirtilmekteydi⁵⁰⁷. Bunun için de 1 Ocak 1920 tarihine kadar maaşı 2000 kuruşa kadar olan devlet memurlarının isimlerinin yer alacağı defterin İaşe Encümeni'ne gönderilmesi istenmişti⁵⁰⁸. Hazırlanan defterler İaşe Encümeni'ne gönderilmiş ve isimleri yazılı olan memurlara yalnız bir defa alış-veriş yapabilecekleri birer vesika-i mahsusa verilmişti. Diğer taraftan da satılacak eşyanın fiyatları Çapa'daki satış barakalarında olduğu gibi belirlenmişti ve İaşe Encümeni'nin bilgi ve onayı olmadan değiştirilemeyecekti. Satılacak malzemelerin fiyatları birçok gazetede yayınlanmıştı⁵⁰⁹.

Tablo 0.19. Heyetin Beyoğlu'ndaki Satış Mağazasında Satılan Malzemeler ve Fiyatları.

MALIN CİNSİ	FİYATI (kuruş)
Gıda Maddeleri	
Fasulye (kıyyesi*)	25
Un (kıyyesi)	30
Pirinç (kıyyesi)	25
Şeker (kıyyesi)	40
Şekerli Süt Hülasesi (kutusu)	20
Şekersiz Süt Hülasesi (kutusu)	15
Mum (6 tanesi)	20
Ekmek (kıyyesi)	10
Kumaş ve Elbise	
Patiska (metresi)	25
Amerikan Bezi (metresi)	20
Askeri Kumaş (metresi)	170
İzmir Kumaşı (metresi)	180-325
Faniladan Çocuk Elbisesi	45
Erkek Çocuk Elbisesi	330

⁵⁰⁶ BOA. DH.İ.UM, 20-7/2-5-7; Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de...*, s.322.

⁵⁰⁷ BOA. ŞD, 52/26-1.

⁵⁰⁸ BOA. ŞD, 52/26-2; *Alemdar*, nr. 2678, 29 Kânunuevvel 1919, s.4.

⁵⁰⁹ *Alemdar*, nr. 2664, 15 Kânunuevvel 1919, s.2; *İkdam*, nr. 8205, 15 Kânunuevvel 1919, s.2; *Peyam-ı Sabah*, nr. 393, 2 Kânunusani 1920, s.3.

* 1,28 kg.

Kız Çocuk Elbisesi (faniladan)	90
Erkek Çocuk Mintanı	75-90
Kız Çocuk Elbisesi (siyah satenden)	1000
Kız Çocuk Etekliğı (yün faniladan)	50
Çocuk Ayakkabısı	250-270-300
Kadın Ayakkabısı	375-425-500
Erkek Ayakkabısı	350-400-450-600

Kaynak: *İkdam*, nr. 8205, 15 Kânunuevvel 1919, s.2.

Beyoğlu'ndaki satış yerinde 4 Ocak 1920 tarihinde sabah saat 9'da satış yapılmaya başlanmıştı⁵¹⁰. Ne var ki bir süre sonra NER ile İaşe Encümeni arasında bir takım sorunlar ortaya çıkmıştı. Gazetelerden anlaşıldığı kadarıyla Heyet, memurlara beşer okka* erzak satması gerekirken birer okka** satarak ellerinden vesikalarını almaktaydı. Bunun üzerine İaşe Komisyonu Reisi Salih Bey ile Heyet arasında görüşmeler yapılmıştı. Görüşmeler neticesinde memurlara önceki şartlara uygun bir şekilde satışların yapılmasına karar verilmişti⁵¹¹.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, İstanbul dışında da birçok yerde satış barakaları açmıştı. Heyetin, İaşe Encümeni'ne verdiği teklifte şehrin muhtelif yerlerinde olduğu gibi memleket genelinde de satış barakaları açmak istenmekteydi. Heyetin teklifinin kabul edilmesiyle İstanbul başta olmak üzere birçok NER ünitesinde de satış barakaları açılmıştı. Örneğin Merzifon'da, 1 Kasım 1919 tarihinde, Anadolu Koleji binalarından birinde, bir NER satış mağazası açılmıştı. Mağaza müşterilerinin Türkler, Ermeniler ve civar köylerdeki Rumlar olduğu ve Amerikalı bir bayan tarafından uygulanan tek fiyat sisteminin herkesin yararına olduğu ifade edilmekteydi. NER malzemelerinin satışının en büyük faydalarından birinin piyasada vurgunculuğun engellenmesi olduğu iddia edilmekteydi. Heyetin bu ticari faaliyetinin şehirdeki genel ticaret ile yarışabilecek çapta olmadığı ancak yine de

⁵¹⁰ Gazetelere haber şu şekilde yansımıştı: “Beyoğlu Amerika Muavenet Pazarı: Dün saat dokuzda Beyoğlu Amerika Muavenet Pazarı küşad edilmiştir.” *İkdam*, nr. 8224, 4 Kânunusani 1920, s.3. NER bülteninde de “Just Another Store (Yeni Bir Mağaza Daha)” başlığıyla yeni açılan satış yerinden söz edilmekteydi. Mağazanın müdürünün Donald Perry, yardımcılarının da Erica Withchell, Marie Cyr ve Isabel Carter oldukları belirtilmekteydi. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 2, 10 Ocak 1920, s.4, No: ABA132C0202004.

* Yaklaşık 6,4 kg.

** 1,28 kg.

⁵¹¹ Diğer taraftan Osmanlı evrak-ı nakdiyesinin tenzili dolayısıyla bazı maddelerin fiyatlarının değiştirilmesine karar verilmişti. Buna göre, şekerin fiyatı 50, patiskanın 25, pirincin 35 ve ispermeçetin kıyyesi [okkası] de 70 kuruşa çıkarılmıştı. *İkdam*, nr. 8240, 20 Kânunusani 1920, s.3.

istikrarlı ve yararlı bir etkisinin olduğu belirtilmekteydi⁵¹². Merzifon istasyonu direktörü George E. White'ın belirttiğine göre, satış barakası sorumlusu Bayan Gannaway 1920 yılının Nisan ayında 3.461,70 liralık satış yapmıştı. Satışların kimlere ve kaç kişiye yapıldığının da istatistiği tutulmuştu. Mezkûr ay 494'ü Ermeni, 225'i Rum ve 561'i Türk olmak üzere toplam 1.280 müşteriye satış yapıldığı belirtilmişti. Bu satışlarda elde edilen gelirin Heyetin yardım fonu için önemi bir kalem olduğu ifade edilmekteydi⁵¹³.

NER'in Anadolu'da açtığı satış barakalarından biri de Trabzon'da idi. Aralık 1919'da Trabzon'a ayrılan NER tahsisatının yarı yarıya düşürülmesi nedeniyle mevcut aşevinin sürdürülebilmesi için bir satış barakası kurulmuştu. Bu satış barakasında halka battaniye, ayakkabı, süt ve sabun satıldığı belirtilmiştir. Satışların istenildiği miktarda olmadığını düşünen mağaza müdürü Bayan Gillespie, mağazada çalışan Ermeni tezgâhtarlara yeni kıyafetler giydirterek ve rafları yenileterek mağazayı yeniden düzenlemiştir. Mağazada, İzmir işi kemerden pazen fanilalara, ağartılmış ve ağartılmamış kumaşlara kadar birçok yeni ürün de satışa konulmuştu. Bayan Gillespie, halkın ilgisini çekebilmek amacıyla gazetelere ilanlar verdirmiş ve satış barakasının 11 Aralık'ta yeniden açılışının gerçekleştirmişti. Bu hazırlıklar neticesinde mağazada izdiham yaşanacak kadar satışların arttığı belirtilmişti⁵¹⁴. Satış mağazalarından bir diğeri de Halep'teydi. NER idari yapılanması içinde Urfa, Antep, Maraş, Diyarbakir ve Mardin'in de bağlı olduğu Halep'teki satış mağazası 17 Ocak 1920 tarihi itibarıyla günlük ortalama 200 dolarlık satış gerçekleştirmekteydi. Mağazada, 1920 yılı Ocak ayının ikinci haftası 1.720 dolar tutarında ciro yapılmıştı. Mağazanın maliyeti de düşüktü. Çünkü Heyet depolarından birinin köşesi satışa ayrılmıştı ve ekstra kira ödenmediği gibi yarı zamanlı olarak bir Amerikan ve bir yerli işçi çalıştırılmıştı⁵¹⁵.

Yakın Doğu Yardım Heyeti İstanbul Bölge Direktörü, 1921 Temmuz'unda, gazetelere verdiği bir beyanatta Heyete ait sadece iki satış barakasından söz

⁵¹² **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 11, 13 Mart 1920, s.3, No: ABA132C0211003.

⁵¹³ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 23, 12 Haziran 1920, s.4, No: ABA132C0223004.

⁵¹⁴ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No: 30, 27 Aralık 1919, s.3-4, No: ABA132C0130003-ABAC0130004.

⁵¹⁵ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 8, 21 Şubat 1920, s.4, No: ABA132C0208004.

etmekteydi. Diğer sekizinin ne olduğuna değinmemekteydi⁵¹⁶. Heyete ait satış barakaları 1922 yılı başından itibaren birer birer kapanmaya başlamıştı. Bunda geliri azalan esnafın şikâyeti de bir etkendi. Diğer bir neden de piyasa şartlarından kaynaklanmaktaydı. Osmanlı lirası sürekli değer kaybetmekteydi ve bu da Heyet faaliyetlerini daha verimli alanlara kaydırmaya sebep olmuştu. 1921 sonlarında 75-80 kuruş civarında olan 1 dolar, 1922 sonlarında 115 kuruşa yükselmişti. Bu durum, Heyetin Anadolu’da hammadde ve iş gücünü daha verimli kullanma yoluna itmişti. Ucuz işçilik ve ucuz hammadde ile daha çok iş yapılabilmekteydi⁵¹⁷. Heyetin satış barakalarının kapatılmasındaki gerekçe, açıldığında belirtilen gerekçe ile aynıydı: Heyet bir hayır kurumuydu ve ticaretle uğraşması doğru değildi. Netice itibariyle rastlanılabilen en son kapatılan satış barakası Trabzon’da idi ve 21 Kasım 1922 tarihinde kapatılmıştı⁵¹⁸. Ayrıca Heyet gelirleri de yıldan yıla azalmaktaydı. Amerika’da NER adına 1919 yılında 19,485 milyon dolar bağış toplanmışken 1922 yılında bu miktar 10,714 milyon dolara düşmüştü. Diğer taraftan Ağustos 1920’de Robert Kolej’de düzenlenen Yakın Doğu Konferansı’nda dile getirildiği gibi, NER yetimhane faaliyetleri dışındaki tüm çalışmalardan çekilme kararı almıştı. Bunun da etkisiyle bu tür faaliyetler sona erdirilmişti.

⁵¹⁶ **İkdam**, 29 Temmuz 1921, s.3; Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye’de...**, s.322.

⁵¹⁷ Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye’de...**, s.323.

⁵¹⁸ NER’in Trabzon yöneticisi Mr. Croacher’un Trabzon’daki İstikbal gazetesine verdiği belirtilen beyanata göre, bir yardım heyetinin ticaretle uğraşması doğru değildi. Bu nedenle Croacher, satış mağazalarını 21 Kânunuevvel (Aralık) 1922 tarihi itibariyle kapatmıştı. “Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti Trabzon’daki Şubesinin Faaliyeti Hakkında Bazı Malumat”, **İkdam**, nr. 8936, 30 Kânunusani (Ocak) 1922, s.2; Kıranlar, bu tarihi sehven 21 Kasım 1922 diye belirtmiştir. Doğrusu 21 Aralık 1922 olmalıdır. Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye’de...**, s.323.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ'NİN ABD'DEKİ FAALİYETLERİ

4.1. Yardım Toplama Faaliyetleri

4.1.1. Bağışlar

Sevk ve iskâna tabi tutulan Ermeniler yararına ve Morgenthau'nun çağrısıyla 100 bin dolarlık geçici bir yardım toplama amacıyla yola çıkan NER, yardım faaliyetlerinin sürekli bir hal alması nedeniyle bağış toplama çalışmalarında ülke genelinde sistematik olarak çalışmış ve alt heyetler oluşturmuştur. Hemen hemen tüm eyaletlerde heyetler oluşturulmuş ve o eyaletin tanınan önemli bir kişisi başkan olarak, ünlü bir finansçı veya bankacısı da veznedar olarak seçilmiştir. Bazı eyaletler birleşerek bölge büroları oluşturmuşlardır. Eyalet heyetleri yerel yöntemlerle topladıkları paraları New York'taki yönetim kuruluna aktarmışlardır. Tüm bağışların resmi makbuz karşılığında yapıldığı ifade edilmiştir. Seri numaralı ve dört nüsha olarak yazılan makbuzların orijinal nüshasının bağışçıya, ikinci ve üçüncü nüshaların istatiksel amaçlar için ulusal ve bölgesel bürolara, son nüshanın ise muhasebe şirketine verilmek üzere kayıt altına alındığı belirtilmiştir⁵¹⁹. Amerikan halkının bağışta bulunması için matbu formlar oluşturulmuştur. Örneğin, NER'in o zamanki adı olan ACASR antetiyle ve "İnsanlık Dostlarına" başlığıyla hazırlanan bu formlardan birinde, Ermeniler yararına ACASR adına para toplamak, bağış elde edilmek istenmiştir. Ermenilerin çok zor durumda olduğunu, yardıma ihtiyaç duyduklarını, Büyükelçi Morgenthau'nun çağrısıyla muhtaç olan Ermenilere bu Heyet aracılığıyla gıda ile giyim eşyası dağıtılması ve hatta mümkünse evlerine geri

⁵¹⁹ James Levi Barton, *Story of the Near East Relief (1915-19130): An Interpretation*, New York, Macmillan Company, 1930, s.404.

dönmeleri için Amerikan halkının bağışta bulunması istenmiştir. Formun en altında da kaç dolar gönderileceği ve adı ve adresi bölümü yer almıştır⁵²⁰.

NER'in 15 yıl boyunca yapmış olduğu faaliyetlere, birbirinden farklı kişi, şirket, vakıf, dernek, vb. birçok yerden finansman sağlanmıştır. Amerikan halkının yaptığı bağışların yanı sıra, şirket, vakıf ve derneklerden de büyük meblağlarda bağışlar yapılmıştır. Bunlardan ilki ve belki de en önemlisi Rockefeller Vakfıydı. Rockefeller Vakfı, Morgenthau'nun çağrısıyla Heyetin toplanmaya başladığı zamanlarda ilk başvurulacak yerlerden biri olmuştur. Özellikle ilk yıllarda Heyetin en büyük bağışçısı konumunda yer almıştır. 5 Ekim 1915 ile 12 Temmuz 1916 tarihleri arasında Heyete yapılan toplam yardım miktarı olan 995.773,75 doların⁵²¹ 330.000 doları Rockefeller Vakfı tarafından yapılmıştır. Diğer bir deyişle vakıf, mezkûr tarihler arasında Heyete yapılan toplam bağışın üçte birini tek başına karşılamıştır.

Tablo 0.1. Rockefeller Vakfının 6 Ekim 1915 ile 12 Temmuz 1916 Arası Heyete Yapmış Olduğu Yardım Miktarı.

TARİH	MİKTAR (dolar)
6 Ekim 1915	30.000
23 Kasım 1915	10.000
13 Ocak 1916	25.000
19 Ocak 1916	10.000
21 Şubat 1916	30.000
16 Mart 1916	50.000
13 Nisan 1916	50.000
Mayıs 1916	25.000
Haziran 1916	100.000
TOPLAM	330.000

Kaynak: MRL2: NERCR, ACASR Financial and Reports, 1916, S:1, B:4, F:2, adlı dosya içinde.

Rockefeller Vakfı'ndan sonra Heyetin kurulduğu yıllarda en büyük maddi destekçisi ve bağışçısı Heyetin kurucularından ve aynı zamanda veznedarlığını da yapmış olan Cleveland H. Dodge'tu. Dodge & Phelps Company adlı bakır şirketinin de başkanı olan Dodge, 1917 yılında kendi ismiyle bir vakıf kurmuştur. Bu vakıf aracılığıyla Dodge, Luther Fowle'nin William N. Chambers'a gönderdiği 22 Mart 1918 tarihli mektuba göre, 1917 yılında Heyete 10 ay boyunca her ay 100 bin dolar

⁵²⁰ MRL2: NERCR, ACASR Circulars, 1915-1916, S:1, B:4, F:1, adlı dosya içinde.

⁵²¹ MRL2: NERCR, ACASR Financial and Reports, 1916, S:1, B:4, F:2, adlı dosya içinde.

göndermiş, 1918 Ocak itibarıyla ise 150 bin dolar göndermeye devam etmiştir⁵²². Vakıf, 1918 yılının ilk üç ayında 150 bin dolar göndermiş ancak dördüncü aydan itibaren bu meblağ 114 bin dolar olarak gönderilmiştir⁵²³. Ayrıca Dodge, Barton'un ifadesiyle New York merkez ofisinin ofis masraflarını uzun yıllar boyunca kendi cebinden karşılamıştır⁵²⁴. Bu sayede NER de düzenlediği bağış toplama kampanyalarında, bağışçılara yapacakların yardımın tamamının bölgeye gönderildiğini ve tek bir sentinin dahi herhangi bir masraf adı altında kullanılmadığını vurgulayarak onlara güvence vermeye çalışmıştı.

NER'e en fazla yardımda bulunan kurumlardan biri de Amerikan Kızılhaçı idi. Grabill'e göre iki kurum arasındaki irtibatı sağlayan ve işbirliğini kolaylaştıran kişi Cleveland H. Dodge idi. Çünkü Dodge'nin iki kurum üzerinde de önemi ve etkisi büyüktü⁵²⁵. Amerikan Kızılhaçı, ilk etapta Heyeti oldukça desteklemiş ve 1918 yılına kadar 1,8 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur. Kızılhaçın Heyete yardımları toplamda 6 milyon doları bulmuştur⁵²⁶.

Heyete yüklü meblağlarda bağışta bulunan ancak adları belirtilmeyen kişiler de vardı. Örneğin, 1915 yılının Ekim ayında Heyete yapılan 95.972,04 doların 43.000 doları; Kasım ayında yapılan 32.022,00 doların 22.022,00 doları; Aralık'ta ise yapılan 58.922,97 doların 37.922,97 doları, isimleri belirtilmeyen altı büyük bağışçı tarafından yapılmıştır. Bunların yanı sıra Heyete irili ufaklı yardımlarda bulunan dernek ve cemaatler de vardı. Bunlardan, 1915 yılının Aralık ayında G. T. Pushman American Company adlı şirket tarafından Heyete 18.000 dolar bağış yapılmıştır. New England Company adlı şirket ise, 1916 yılının Ocak ayından Temmuz ayına kadar düzenli olarak miktarı belirtilmeyen bağışlarda bulunduğu belirtilmiştir⁵²⁷. 4 Haziran 1920 tarihinde, NER'e 1,5 milyon dolardan fazla katkıda bulunan Metodist Episkopal Kilisesi'nin Pazar Okulları İdaresi de, NER'in faaliyetlerini, yönetimini ve finansal yapısını incelemek üzere bir heyet görevlendirmiştir. Bu heyet de yapmış

⁵²² **ABCFM: NER:** Near East Relief Correspondence, 1917-1918, Part-2, No: ABA10921804901.

⁵²³ **ABCFM: NER:** Near East Relief Correspondence, 1917-1918, Part-2, No: ABA10921902801.

⁵²⁴ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.9.

⁵²⁵ Joseph L. Grabill, "Cleveland H. Dodge, Woodrow Wilson, and the Near East", **Journal of Presbyterian History**, Vol.XLVIII, No: 4, Winter-1970, s.255.

⁵²⁶ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.409.

⁵²⁷ **MRL2: NERCR**, ACASR, Financial and Reports, 1916, S:1, B:4, F:2, adlı dosya içinde.

olduğu incelemenin ardından hazırladıkları raporda NER'in Ermeniler yararına çok önemli faaliyetlerde bulunduğunu, kendileriyle işbirliğine devam edeceklerini ve hatta 1920 yılının Noel'inde özel bir bağışta bulunacaklarını belirtmiştir⁵²⁸.

NER, bağış toplama faaliyetlerini çok geniş bir yelpazede tutmuştur. Pazar Okulları, kiliseler, localar, fabrika işçileri ve hatta öğrencilerin bile bağışta bulunması için çalışmalar yapmıştır. 1920 yılında, 10 farklı kiliseden toplam 34.270 dolar para toplanmıştır. Uluslararası Pazar Okulu Organizasyonu, hem ulusal hem de uluslararası bazda NER'le işbirliğine gitmiştir. Bu amaçla Amerika'nın 38 eyaletine özel başkanlar atamış ve bağışlar toplamıştır⁵²⁹. Localardan da NER faaliyetlerine hem destek hem de bağışlar yapılmıştır. Aralarında, Demiryolları Çalışanları Kardeşliği (Brotherhood of Railroad Train Men), Mason Yaşam Birliği (Masonic Life Association) gibi 100 adet ulusal organizasyonu temsil eden Ulusal Kardeşlik Meclisi (National Fraternal Congress) adlı yapı, kendi üyelerinin NER faaliyetlerini desteklemesini, en azından her bir locanın en az bir Yakın Doğu yetiminin bakımını üstlenmesini tavsiye etmiştir. Örneğin, Kasım 1920'de 20 mason locası toplamda 3 bin doları bulan 50 yetimin bakım masrafını üstlenmiştir. Yine bu localardan Wisconsin eyaletindeki Elks ve Mason Locaları adlı mason locasının geniş ölçüde "ekildiği"* belirtilmiştir. Nitekim bu loca da tek başına 7400 dolar bağışta bulunmuştur. Bu 100 ulusal organizasyonun 100 bin civarında yerel locayı da temsil ettiği ve yaklaşık 5 milyon üyeye sahip olduğu ifade edilmiştir⁵³⁰.

Locaların yanı sıra fabrika işçileri de NER tarafından "ekilmiştir". New York eyaletinde bu plan uygulanmış, yaklaşık 100 fabrikanın her birinden ortalama 1.000 dolar olmak üzere toplam 100.000 dolar "ekildiği" ifade edilmiştir. İşçi sendikaları da NER faaliyetlerini onaylamıştır. Amerikan İşçi Federasyonu Ulusal İcra Konseyi, Frank Morrison'u Heyetin Endüstriyel İşler Ulusal Danışma Heyeti'ne üye olarak

⁵²⁸ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, June 24, 1920, S:2, B:10, F:1, adlı dosya içinde.

⁵²⁹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, Report of the General Secretary, 3-N-966, s.15.

* Burada "cultivate" kelimesi kullanılmıştır. Bu ifade "toprağı ekmek, işlemek" anlamlarına gelmektedir.

⁵³⁰ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, Report of the General Secretary, 3-N-966, s.12-13.

görevlendirmiştir. Özellikle Amerika'daki 12 eyalet sendikası⁵³¹ Heyet faaliyetlerini onaylayınca fabrika işçilerine ulaşma imkânı doğmuştur. Yine Amerikan Çiftçiler Birliği de, NER faaliyetlerini desteklemiş ve çiftçilere Heyetle işbirliği yapmalarını, yardımda bulunmalarını tavsiye etmiştir⁵³².

Toplumun her kesiminden yararlanmaya çalışan Heyetin ulaştığı diğer bir grup da öğrencilerdi. Örneğin, 1920 yılındaki yardım toplama kampanyasına okullar da dâhil edilmiştir. Yetim çocuklar adına NER tarafından yapılan yardım çağrısına New York'tan 525'i devlet okulu olmak üzere toplam 650 eğitim kurumu katılmış ve 823.545 öğrenci NER adına bağışta bulunmuştur. Öğrencilerin kuruş kuruş verdiği paralarla 24.000 dolar devlet okullarından, 10.000 dolar da özel eğitim kurumlarından olmak üzere toplam 34.000 dolar para toplanmıştır⁵³³.

NER'le işbirliği yapan bir diğer örgüt Kanada Ermeni Yardım Fonu Birliği (Canadian-Armenian Relief Fund Association) adlı yapıydı. Bu yapı aracılığıyla NER, Kanada'da faaliyetlerde bulunmuş ve yardımlar toplamıştır. Kanada'nın birçok bölgesinde yeni heyetler oluşturulmuş ve Kanada'nın önde gelen şahsiyetleri aracılığıyla bağışlar toplanmıştır. Hatta bu heyetlere bağış hedefleri bile tayin edilmişti. Örneğin, 1921 yılı için Kanada'ya biçilen hedef 1 milyon dolardı. Kanada'daki bölgeler ve heyet başkanları şunlardı:

Tablo 0.2. Kanada-Ermeni Yardım Fonu Birliği'nin Oluşturduğu Eyalet Heyetleri ve Başkanları.

Veznedar	
Donald A. Cameron Kanada Ticaret Bankası Müdürü	
Eyalet adı	Eyalet Heyet Başkanı
Nova Scotia	George H. Murray
New Brunswick	Walter E. Foster
Prens Edward Adası	John H. Bell
Winnipeg, Manitoba	T. A. Crerar
British Columbia	C. C. Owen

⁵³¹ Bu eyaletler; Alabama, California, Colorado, Illinois, Indiana, Iowa, Maryland, Nebraska, New York, Oklahoma, Oregon ve Wyoming'di.

⁵³² **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, Report of the General Secretary, 3-N-966, s.13-14.

⁵³³ **The New Near East**, Vol.VI, No: 1, Total No: 41, October 1920, s.21.

Kaynak: MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, Report of the General Secretary, 3-N-966, s.16.

Heyete doğrudan yapılan nakdi yardımların yanı sıra aynı yardımlar da yapılmıştır. Bunların başında Amerikan hükümetinin, Amerikan Yardım İdaresi (American Relief Administration) aracılığıyla yapmış olduğu 8.075.000 dolarlık gıda yardımı ve Birleşik Devletler Tahıl Kurumu'nun (United States Grain Corporation) yapmış olduğu 4.725.000 dolarlık un yardımı gelmekteydi. Ayrıca İngiliz Milletler Topluluğu Fonu (Commonwealth Fund) da yetim çocuklara yardım amacıyla 750 bin dolar yardımda bulunmuştur⁵³⁴.

Bütün bu nakdi ve aynı yardımların dışında bir de dolaylı maddi yardımlar yapılmıştır. Heyetin ödemesi gereken bir takım ücretler alınmayarak faaliyetlerine destek olunmuştur. Bu tür faaliyetlerin başında Amerikan hükümetine ait Brooklyn, New Orleans, vb. yerlerdeki depolarının ücretsiz kullanılması ve demiryollarının ücretsiz taşıma yapması gelmekteydi. Ayrıca 1919 yılında Amerikan Donanması, Heyet çalışanlarını ve yardım malzemelerini ücretsiz taşımış ve de deniz aşırı iletişim amaçlı olmak üzere radyo servisini ücretsiz olarak kullandırmıştır⁵³⁵.

NER Başkanı Barton, Heyete yardım eden ülkelerden de bahsetmiştir. İngiliz güçlerinin Kafkasya'da NER ile işbirliği yaptığını, yaklaşık 300 bin dolarlık erzak verdiğini ancak daha sonra bu erzak parasının alınmayarak İngiliz askeri güçlerinin bir hediyesi olduğunu belirtmiştir. Türk devletinin de 1919 yılında Heyete mülteciler için kullanılmak üzere yüklü miktarda buğday ve arpa verdiğini söylemiştir. Başından beri dostça ve işbirliği içinde davrandığını söylediği Türk devletinin, Gümrü'de ve daha sonra Kars'ta Ruslardan kalma askeri barakaları ve malzemeleri yetimhaneye dönüştürmesi için Heyete verdiğini belirtmiştir. Ayrıca birkaç bin dönümlük araziye tarım ve eğitim alanında kullanması için Heyete verdiğini, demiryollarını ücretsiz kullandığını, gümrük vergisinden muaf tuttuğunu ve posta telgraf hizmetlerinden de para almadığını ilave etmiştir. Yunanistan'ın da Heyete yardım ettiğini ifade etmiştir. Türkiye'den gelen mülteci çocuklar için yetimhane amaçlı birçok bina verdiğini, taşımacılık için bir vapuru hizmetlerine sunduğunu,

⁵³⁴ Robert L. Daniel, **American Philanthropy in the Near East, 1820-1960**, Athens, Ohio University Press, 1970, s.160.

⁵³⁵ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.411-412.

gümrük vergisinden muaf tuttuğunu ve demiryolu, posta ve telgraf hizmetlerinden ücret almadığını belirtmiştir⁵³⁶.

4.1.2. Savaş Tahvilleri

Bağış toplama faaliyetlerinin yanı sıra NER, yardım toplama adına önüne çıkan fırsatları değerlendirmekten geri durmamıştır. Bu fırsatlardan biri de Amerikan savaş tahvillerini satarak bağış toplamak istemesiydi. ABD, Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra savaş giderlerini karşılamak amacıyla savaş tahvilleri satmaya başlamıştı⁵³⁷. Devlet desteğini arkasına alan NER de, yardım toplama faaliyeti yürütürken elinde özgürlük tahvili bulunan Amerikan vatandaşlarının bu tahvillerle Heyete bağışta bulunabileceklerini bildirmiştir. Heyet, açlık çeken insanlara yiyecek almak için bu tahvilleri borsaya çekmeden kullanabileceğini ve bu tahvillerle doğrudan gıda alabildiğini belirtmiştir⁵³⁸. NER'in bu konuda hazırladığı bir bildiride “Yurtseverlikle insan sevgisini birleştirin. Özgürlük tahvili alın ve İncil topraklarındaki aç kadın ve çocuklara yiyecek alınması için bağışlayın” ifadeleriyle bağış toplanmaya çalışılmıştır⁵³⁹. Nisan 1917 ile Mayıs 1919 tarihleri arasında basılan bu savaş tahvillerinden Heyet hatırı sayılır bir meblağ elde etmiştir.

Tablo 0.3. NER'in Savaş Tahvillerinden Elde Ettiği Gelir.

Tahvil Adı	Faiz Miktarı (%)	Değeri (Dolar)
Birinci Özgürlük Tahvili	3,5	12.450,00
"	4	400,00
"	4,25	10.400,00
İkinci Özgürlük Tahvili	4	950,00
"	4,25	117.100,00
Üçüncü Özgürlük Tahvili	4,25	88.150,00

⁵³⁶ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.412-413.

⁵³⁷ İlk savaş tahvilini 28 Nisan 1917'de basan ABD, savaş esnasında beş farklı savaş tahvili basmış ve ilk dördüne “özgürlük tahvili”, savaş sona erdikten sonra da Mayıs 1919'da sonuncusunu basıp “zafer tahvili” adını vermiştir. Alt gelir grubu için 50 ve 100 dolarlık, üst gelir grubu için de milyon dolarlık savaş tahvilleri basmıştır. 15 veya 30 yıllık vadelerle %3,5 faiz getirisi ve vergiden muaf tutulan bu tahvillerin satılması ilk başlarda pek rağbet görmeyince Amerikan hükümeti, vatandaşlarının ülkelerini desteklemeleri için kampanyalar düzenlemiştir. Hatta bu kampanyaların bazılarında ünlü aktör ve aktrislerden Al Jolson, Mary Pickford, Douglas Fairbank ve Charlie Chaplin de yer almıştır. Lawrence D. Schuffman, “The Liberty Loan Bond: 2007 Marks the 90th Anniversary of the First War Bond of the 20th Century”, **Financial History**, Spring 2007, No: 88, s.18-19.

⁵³⁸ **MRL2: NERCR**, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918, S:1, B:3, F:12, adlı dosya içinde.

⁵³⁹ **MRL2: NERCR**, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918, S:1, B:3, F:11, adlı dosya içinde.

Dördüncü Özgürlük Tahvili	4,25	309.350,00
Zafer Tahvili	3,75	500,00
"	4,75	13.650,00
TOPLAM		552.950,00

Kaynak: NER, Minutes of Finance Committee, April 6, 1920, s.2.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, Amerikan savaş tahvillerinden toplam 552 bin 950 dolarlık gelir elde etmiştir. Savaş tahvillerinin yanı sıra “savaş tasarruf pullarından”⁵⁴⁰ da 13.834,75 dolarlık gelir elde edilmiştir⁵⁴¹. Elde edilen tüm bu gelirler diğer değerli kâğıtlarla birlikte Farmers’ Loan and Trust Company adlı bankaya gözetim hesabıyla yatırılmıştır⁵⁴².

4.1.3. Golden Rule Sunday

Golden Rule Sunday, 1923 yılında NER tarafından başlatılan bir yardım kampanyasıydı. Golden Rule kavramı, “altın kural” anlamına gelip İncil’e atıfla kişinin kendisine yapılmasını istediği şeyi başkasına yapmasıdır veya kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmamasıdır⁵⁴³. Golden Rule Sunday’de, ülkenin dört bir yanındaki ailelerin aralık ayının ilk pazar günü yetimhanelerde çıkan yemeğe benzer basit bir yemek yemeleri ve normal bir pazar günü yedikleri yemek ile bu yetimhane tarzı yemek arasındaki fark bedelini NER’e bağışlamaları istenmiştir. Amerikan Başkanı Calvin Coolidge de kampanyaya destek vermiş ve bununla ilgili bir bildiri yayınlamıştır. Başkan Coolidge, Golden Rule’un, yardım etmek için pratik bir yöntem olmasının yanı sıra başkalarının yoksulluğunu paylaşarak onları anlamanın ifadesi olduğunu belirtmiştir. Kampanyaya, başkan Coolidge’in yanı sıra, eski Başkan Woodrow Wilson, bakanlardan Hughes, Hoover, Davis ve diğer bazı önemli şahsiyetler de katılmıştır. Golden Rule menüsü, çorba, mısır yulafı ve fasulyeden oluşmaktaydı. Henry Morgenthau da, akşam yemeğinde

⁵⁴⁰ Amerikan hükümetinin Birinci Dünya Savaşı esnasında savaş masraflarını karşılamak amacıyla düzenlediği kampanyalardan bir diğeridir. 3 Aralık 1917’de satışa sunulmuş olup hedef kitle öğrencilerdir. 25 sent ve 5 dolarlık pullar basılmıştır. “War Savings Stamps On Sale Next Week”, **New York Times**, 26 Kasım 1917, s.4.

⁵⁴¹ NER, Minutes of Finance Committee, April 6, 1920, s.2.

⁵⁴² MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meetings, NER, January 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-Fin-963.

⁵⁴³ Şevket Özcan, “Dünya Dinlerinde Altın Kural: Diğerkâmlık”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.VII, S.1, 2018, s.296.

çorba, mısır, fasulye yiyerek Başkan Coolidge ile eski Başkan Wilson'a katılacak kadar cesur olmayanların pazartesi günü NER'e bağış da mı yapamayacaklarını söyleyerek Golden Rule kampanyasına katılmıştır. NER Sekreteri Charles Vickrey ise, Yunanistan'a göç eden mültecilerin sayısının çok fazla olduğunu ve Yunan hükümetinin bu yükü omuzlayamayacağını, NER'in yardımı olmazsa kışın binlercesinin öleceğini söyleyerek Amerikan halkını Golden Rule Sunday'e bağışta bulunmaları için teşvik etmiştir⁵⁴⁴.

Golden Rule Sunday'e Amerika'nın dört bir yanından destek gelmiş ve kampanyaya yoğun bir katılım olmuştur. Örneğin, NER'in Golden Rule taahhüt kartını da imzalayan eski Başkan Woodrow Wilson, aile efradıyla kampanyaya katılmış ve 2 Aralık günü çorba, mısır yulafı ve fasulyeden oluşan yemeği yemiştir⁵⁴⁵. 2 Aralık'taki bu ilk Golden Rule kampanyasına bir milyon Amerikan vatandaşı katılmıştır. Kampanyaya katılanlar 4 sentlik bir mülteci yemeği yemiş ve normal zamanda yiyecekleri yemek tutarının farkını NER'e bağışlamışlardır. NER Sekreteri Vickrey, yabancı ülkelerden mesajlar aldığını, Avrupa ve Asya'da da bu kampanyaya katılım gerçekleştiğini, katılımcı sayısının on milyona ulaştığını ve Golden Rule'un uluslararası bir hale geldiğini ifade etmiştir. Kampanyaya katılanlardan John D. Rockefeller de Golden Rule'un her sene düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir⁵⁴⁶.

Kampanyanın daha etkili olması için bu defa yetimhanelerdeki çocukların durumları anlatılmış ve istatistiki bilgiler de verilmişti. Örneğin, Yunanistan'daki 12 bin NER yetimhane çocuğunun, Golden Rule Sunday gününe katıldığı belirtilmiştir. Bu çocukların kendilerinden daha az talihli olan yetimhane dışındaki muhtaç çocuklar için sadece sebze çorbası ve ekmekten ibaret tek çeşit yemekle yetinerek o gün yatağa aç girdikleri ifade edilmiştir⁵⁴⁷. Bir süre sonra kampanyanın genişlemesi ve daha çok yere ulaşması için Amerika dışında da katılımın sağlanması gündeme gelmiştir. Bunu üzerine 3 Haziran 1924 tarihinde Başkan Coolidge, 7 Aralık 1924

⁵⁴⁴ "Golden Rule Sunday", **The New York Times**, 30 Kasım 1923, s.14.

⁵⁴⁵ "Woodrow Wilson To Dine On Beans For Orphan Relief", **The New York Times**, 18 Kasım 1923, s.1.

⁵⁴⁶ "Million Americans Aid Near East Poor", **The New York Times**, 3 Aralık 1923, s.15.

⁵⁴⁷ "Greek Orphans Fast To Aid Less Fortunate", **The New York Times**, 3 Aralık 1923, s.15.

Pazar gününün International Golden Rule Sunday günü olmasını onaylamıştır. Böylelikle NER tarafından yürütülen bu kampanya uluslararası bir hale dönüştürülmüştür. Coolidge, yazılı açıklamasında bu özel günün binlerce muhtaç çocuğun ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra uluslararası ilişkilere ve dünya barışına da katkı sağlayacağını düşündüğünü ifade etmiştir⁵⁴⁸. 7 Aralık tarihli Golden Rule kampanyasının açılışı da 25 Eylül 1924 akşamı Roosevelt Otel’de 1.500 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar 4 sentlik yemek yemiş ve ardından NER adına bağış toplanmıştır. Yemeğe katılan bağışçılardan biri de ünlü halı tüccarı Mihran Karagözyan’dı. Karagözyan, Heyete 5.000 dolar bağışta bulunmuştur⁵⁴⁹. Uluslararası hale gelen Golden Rule’a Amerika ve 23 ülkede yoğun bir katılım olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan New York’ta birçok rahip kampanyayı desteklemiş ve Golden Rule Sunday için vaazlar vermiştir⁵⁵⁰.

Tüm bu gelişmeler üzerine NER, 1925 yılında kampanyanın önceki iki yıldan daha etkili ve finansal açıdan verimli olması için bazı çalışmalar yapmıştır. Heyet, 22 Haziran 1925 tarihinde International Golden Rule Sunday adlı bir kitapçık bastırmıştır. Kitapçığın ilk sayfasında Amerikan Başkanı Coolidge’ın mesajı yer almıştır. Basında da yer alan mesajında⁵⁵¹ Coolidge, önceki yıl bu kampanyanın 50 ülkede yapıldığını ve bu kardeşlik duygusunun hem alan hem de verenler açısından yararlı bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Başkan Coolidge, bu günün hem Amerika’da hem de tüm dünyada yaygınlaşmasını içtenlikle temenni ettiğini ifade etmiştir. Kitapçığın sonraki sayfasında NER Genel Sekreteri Charles V. Vickrey, Şükran Günü ile Noel arasında olan Golden Rule Sunday’in ne olduğunu, Yakın Doğu’daki yetim çocuklara olan faydalarını anlatmıştır. Hemen ardından karşılıklı iki tam sayfada resimler yer almıştır. Soldaki sayfada açlıktan bir deri bir kemik kalmış yetimhane çocuklarının resmi ve üzerinde de “Onlar açlıktan ölüyorlar” başlığı atılmış, annesiz, babasız, akrabasız masum çocukların savaş nedeniyle düştükleri durum anlatılmış, yüce gönüllü Amerika’nın onları besleyip barındırdığı ve onların geleceğinin Golden Rule’a verilecek karşılıklarla belirleneceği yazılmıştır.

⁵⁴⁸ “Coolidge Aids Relief Plan”, *The New York Times*, 1 Temmuz 1924, s.25.

⁵⁴⁹ “1500 Eat 4-Cent Meals”, *The New York Times*, 26 Eylül 1924, s.21.

⁵⁵⁰ “Golden Rule Day Widely Observed”, *The New York Times*, 8 Aralık 1924, s.6.

⁵⁵¹ “Coolidge Endorses Golden Rule Sunday”, *The New York Times*, 25 Haziran 1925, s.6.

Yazının sonuna da bu çocuklar resimdeki hallere mi dönsünler diye eklenmiştir. Sağdaki sayfada ise sınıfta ders gören, dikiş diken, ayakkabı yapan, sandalye imal eden ve aşçı başlığıyla gülümseyen sağlıklı dolgun çocuk resimleri yer almıştır. Resimlerin üzerindeki yazıda “Onlar kurtarıldı” başlığıyla çocukların çalışarak öğrendikleri ve kendi ayakları üzerinde durabildikleri belirtilmiş ve resimlerdeki çocukların NER aracılığıyla ölümden kurtarılan yüz binlerce çocuktan sadece birkaçı olduğu ifade edilmiştir. Bu çocukların yeni bir Yakın Doğu’da ve daha iyi bir dünyada yaşayabilmesi için onların sosyal ve ekonomik özgürlüklerini elde edebilmeleri gerektiği söylenmiş ve bu amaçla tarım, ticaret, hemşirelik gibi meslekler öğrendikleri ve bunların da bağışçılar sayesinde olduğu yazılmıştır. Kitapçığın sonraki sayfasında ise, kâse şeklinde dizilmiş Gümrü’deki Poligon yetimhanesinin 5 bin yetim çocuğu yer almıştır. NER’in 35 bin çocuğun bakımını üstlendiği ve bu çocuklar için yılda 27.825.000 öğün yemeğin gerektiği belirtilerek “Kâselerinde yemek olacak mı?” diye yazılmıştır.

Kitapçığın ilerleyen sayfalarında Golden Rule çocuklarının Yakın Doğu’nun kadim ırklarının çocukları olduğu tanımı verilmiş ve Golden Rule Sunday’e neden katılmak gerektiğini de kendi ruhlarının, çocuklarının, ülkelerinin ve Yakın Doğu’daki yetimlerin yüzü suyu hürmetine olduğu vurgulanmıştır. NER’in Ulusal Golden Rule heyetinde yer alanların Cleveland H. Dodge, James L. Barton, John H. Finley ve Charles V. Vickrey oldukları belirtilmiştir.

Kitapçığın “Bu çocuklardan birini aile halkanıza davet eder misiniz?” başlıklı bölümünde ise Yakın Doğu yetimlerinin menüsünün kahvaltıda kakao ve ekmek, akşam yemeğinde fasulye –haftada bir kuzu yahni-ve ekmek, hafif akşam yemeği olarak da yulaf, kayısı ve ekmekten ibaret olduğu belirtilmiştir. Golden Rule Sunday için evde neler yapılabileceği anlatılmış ve dört çeşit menü önerilmiştir. Birinci menüde, az etli yahni, kayısı kompostosu ve kakao; ikinci menüde, kakao, ekmek, süt ve erik kompostosu; üçüncü menüde, haşlanmış pirinç, kakao ve erik kompostosu; dördüncü menüde, süt soslu makarna, kakao ve erik kompostosu yer almıştır. Yemeğin sonunda aile bireylerinin düşünüp sadece Golden Rule Sunday’e katılmakla kalmayıp yıl içerisinde hayat kurtarmayı ve yeni Yakın Doğu liderlerinin eğitilmesine yardımcı olmaya karar vermeleri önerilmiştir. Sayfanın altında 6 tane

çocuk resmi çerçeve içinde verilmiştir. İlk resmin üzerinde 2 dolar, altında da bir yetim için 40 öğün yemek alınabilir; ikinci resmin üzerinde 5 dolar, altında bir yetimi bir ay geçindirir; üçüncü resmin üzerinde 60 dolar, altında bir yetimi bir yıl geçindirir; dördüncü resmin üzerinde 100 dolar, altında bir çocuğun bir yıl boyunca okul ve endüstriyel eğitim masraflarını karşılar; beşinci resmin üzerinde 500 dolar, altında 10 yaşındaki bir çocuğun 16 yaşına yani kendi ayakları üzerinde durabilene kadar eğitimi karşılar; altıncı resmin üzerinde ise 1000 dolar, altında da bir “minik kuşun” Kuş Yuvası Yetimhanesinde kendi ayakları üzerinde durabilene kadar bakımını ve eğitimi karşılar diye yazılmıştı. Sayfanın sağ üst tarafında kişilerin çek veya nakit olarak aylık ne kadar bağış yapmak istiyorlarsa belirtebilecekleri altında NER adresinin yazılı olduğu kupon yer almıştı⁵⁵². Golden Rule kitapçığı ile ilgili verilen detaylardan kampanyanın ne kadar inceden inceye hesaplandığı ve görseller de kullanılarak özellikle Amerikan halkının hislerine dokunmaya çalışacak şekilde hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Uluslararası hale gelen Golden Rule yemek dualarıyla, ilahilerle bir seremoniye dönüştürülmüştür. Örneğin, 5 Aralık 1926’daki Golden Rule kampanyası öğle saat 1’de başlatılmış ve yetimhanelerdeki yaklaşık 35 bin çocuğa aynı anda şükran duası yaptırılmıştır. “Yetimlerin Şükran Duası”, New York Park Avenue Baptist Kilisesi çanıyla başlamış ve ayrıca şükran duası WJZ adlı radyodan Charles V. Vickrey tarafından canlı yayında tekrar edilmiştir. Profesör Theron W. Hart’ın bestelediği ve sözlerini Anna J. Granniss’in yazdığı Golden Rule İlahisinin melodisi de çanlarla çalınmıştır⁵⁵³.

Uluslararası Golden Rule Sunday’in 1926 yılı kampanyası ise, NER tarafından 5 Aralık olarak belirlenmiş ve yine Başkan Coolidge tarafından onaylanmıştır⁵⁵⁴. Bir sonraki yılın Golden Rule kampanyası, özellikle Ermenistan’daki depremde zarar gören yetimhanelere yardım toplamak amacıyla, 4 Aralık 1927⁵⁵⁵ tarihinde düzenlenmiştir. Son Golden Rule kampanyası da 2 Aralık 1928’de yapılmıştır⁵⁵⁶.

⁵⁵² **MRL2:** International Golden Rule Sunday Pamphlet, Near East Relief, New York, 1925.

⁵⁵³ “Golden Rule Sunday To Be Observed Today”, **The New York Times**, 5 Aralık 1926, s.24.

⁵⁵⁴ “Golden Rule Sunday Dec.5”, **The New York Times**, 24 Mayıs 1926, s.21.

⁵⁵⁵ “Golden Rule Sunday To Aid Near East”, **The Evening Star**, 4 Aralık 1927, s.22.

⁵⁵⁶ “Near East Fund Half Subscribed”, **The New York Times**, 2 Kasım 1928, s.30.

Golden Rule Sunday, NER'in faaliyetlerini sonlandıracağı ortaya çıkınca vakfa dönüşmüştür. Aralarında birçok NER mensubunun da bulunduğu New York ve diğer eyaletlerden önde gelen 29 kişi Golden Rule Vakfı'nı kurmuşlardır. Vakıf, hem danışmanlık hem de idari özellikleriyle mevcut hayırsever kurumlara destek olacağını belirtmiştir. Golden Rule Vakfı'nın amacı, var olan hayırsever kurumlara yardım ederek her nerede acı çeken insan varsa onların acılarını hafifletmek ve bu uğurda bu kurumları finanse ederek onları teşvik etmek olarak ifade edilmiştir. Bu vakfın 29 kurucu üyesi ve onları destekleyen 15 kadar destekleyici üyesi yeni bir hayırsever girişim düşünmediklerini ve 1 Temmuz'dan itibaren faaliyetlere başlayacaklarını belirtmişlerdir. Merkezi, New York olarak kararlaştırılan vakfi oluşturan heyetin başkanlığına Charles L. White yardımcılığına John H. Finley geçmiştir. Golden Rule Sunday'in devamı olacak olan Golden Rule Vakfı'nın idarecileri, ülke ve dünya çapındaki kiliselerde bağış toplama zamanı olarak aralık ayının ikinci haftasını seçmişlerdir. Bağış toplama gününün sabit olacağı ve bağış toplamak için herhangi bir popüler kampanya veya benzeri etkinlik yapmayacaklarını, belirli bir para toplama durumunun olmayacağını söylemişlerdir. Vakıf, mevcut hayır kurumlarını araştırıp bulacağını ve aralarında yardıma en çok ihtiyacı olanlara yardım edeceğini ifade etmiştir. Yardım edilecek kurum ve kişiler arasında kıtlığa maruz kalan çocuk ve yetişkinler, fakirlerin eğitimi ve Golden Rule ruhuna uygun yabancı topraklardaki muhtaçların öncelik sahibi olacakları vurgulanmıştır⁵⁵⁷. Vakfın ilk genel toplantısı 25 Haziran 1929 tarihinde Metropolitan Otel'de yapılmış ve 8 Aralık günü Golden Rule günü olarak belirlenmiştir. Golden Rule Sunday'in NER'in kurduğu bir organizasyon olduğu ancak artık vakfa dönüştüğü vurgulanmıştır. Vakıf, diğer amaçlarının yanı sıra, ilk etapta geri kalmış ülkelerdeki çocukların mesleki eğitimi, sağlık bilgisi eğitimi, körler için kurumlar, kasırga felaketine maruz kalan Porto Riko'ya yardım ve Filipin'deki cüzzamın yok edilmesi gibi sorunlarla ilgileneceğini ifade etmiştir⁵⁵⁸.

4.2. Basın ve Medyayı Kullanışı

⁵⁵⁷ "Join In Organizing New Philanthropy", *The New York Times*, 18 Mart 1929, s.30.

⁵⁵⁸ "500,000 \$ Fund Begun By Golden Rule Body", *The New York Times*, 26 Haziran 1929, s.20.

Morgenthau'nun çağrısıyla yardım toplama faaliyetlerine hemen başlanmış ve bunun için de ilk olarak basın kullanılmaya başlanmıştır. Basın ve medya aktif bir şekilde kullanılırken Amerikan halkının yapacakları bağışların “doğru” yere kanalize edilmesi için de uyarılarda bulunulmuştur. Bu minval üzere basın bildirileri yayınlanmış ve halk uyarılmıştır. Bunlardan biri 20 Aralık 1915'te yayınlanan basın bildirisi'dir. Heyetin “Hayırsever Amerikalılara Uyarı” başlığıyla hazırladığı bu basın bildirisinde hayırsever Amerikalılar güvenilir organizasyonlar aracılığıyla yardımda bulunmaları konusunda uyarılmışlardır. Çünkü birçok sahtekâr kişinin insanları kandırarak para topladıkları, çeşitli adlar ve ihtiyaçlar adı altında -Belçika'ya ambulans, Hindistan'a yetimhane- para toplayan bu sahtekâr insanlara dikkat etmek gerektiği, saf ve cömert hayırsever Amerikalıların bu güvenilmez sahtekârlarca kandırıldıkları ifade edilmiştir. Güvenilir yardım organizasyonlarının, süreli yayınlardan ve diğer yayınlardan, kilise papazlarından, mezhep yayınlarının editörlerinden öğrenilebileceğini, yardım çalışmaları için bağışların misyon heyetleri aracılığıyla güvenli bir şekilde havale edilebileceği anlatılmıştır⁵⁵⁹. Heyet insanlara bağışta bulunacaklarsa kendileri aracılığıyla bunu yapmalarının daha güvenli olacağını ima etmiştir.

Heyet Başkanı Barton'un ilk icraatı bir basın danışmanı tutmak olmuştur. New York'taki Birleşik İlahiyat Fakültesi (Union Theological Seminary) kilise tarihi profesörlerinden William Walker Rockwell, bu manada Heyet adına tutulmuştur. Rockwell, 1916 yılı içinde Ermenilerle ilgili birçok bülten hazırlamış ve üç adet belgesel kitapçık yazmıştır. Rockwell'le yetinmeyen Barton, broşür hazırlamaları için başka kimseleri de tutumuştur. Hazırlanan bu broşürlerden birinin başlığı “Vahşet- Talat Bey Ermenileri Katledilmek İçin Yalvartacağını Söyleyerek Övündü Ve Dediğini De Yaptı (Atrocities- Talaat Bey Boasted That He Would Make The Armenians Pray For Massacre And He Has)” şeklindeydi⁵⁶⁰.

Gazetelerde, Ermenilerin Türkler tarafından katledildikleri ve acil yardıma ihtiyaçları olduğu şeklinde haberler yapılmış ve Amerikan halkından Heyete bağışta

⁵⁵⁹ **MRL2: NERCR**, ACASR Circulars, 1915-1916, S:1, B:4, F:1, adlı dosya içinde.

⁵⁶⁰ Rockweell'in yazdığı belgeler şunlardır: “The Pitiful Plight of the Assyrian [Nestorian] Christians in Persia and Kurdistan”, “The Deportation of the Armenians (an eyewitness account)” ve “Ravished Armenia: The Story of Aurora Mardiganian”. Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.76.

bulunmaları istenilmiştir. Basında çıkan haberler üzerine Amerika'daki birçok Ermeni, Amerikan Kızılhaçına ve Dışişleri Bakanlığına başvurarak yardım talebinde bulunmuştur. Amerikan Kızılhaçı Ulusal Direktörü Ernest P. Bicknell, bir Ermeni'nin Boston'da konuyla ilgili sorusuna karşı, yaptığı açıklamada Dışişlerinin kendilerine Ermenilere yapılacak en etkili yardımın İstanbul Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau aracılığıyla olacağını bildirdiğini söylemiştir. Bunun için de New York'ta önemli kişilerce Ermenilere yardım amacıyla bir heyet oluşturulduğunu ve veznedarının da Charles R. Crane olduğunu belirtmiştir. Bağışların toplanır toplanmaz Büyükelçi Morgenthau'ya gönderileceğini ve onun takdirinde dağıtılacağını ifade etmiştir. Bölgedeki Amerikan konsolosları ve misyonerler aracılığıyla yardımda bulunulabileceğinin düşünüldüğünü ancak ihtiyaçlarla mukayese edildiğinde bunun çok yetersiz olacağını eklemiştir⁵⁶¹.

Heyet, bağış toplama faaliyetleri için basını çokça kullanmıştır. Örneğin, 27 Mayıs 1916 tarihli bir haberde, binlerce Ermeni'nin Türk askerleri tarafından evlerinden zorla çıkarılmış, tehcir edilmiş ve mülteci kamplarında evsiz, yiyeceksiz, kıyafetsiz, bir şekilde yaşamaya çalıştıkları belirtilmiştir. Açlıktan ölen Ermeniler ile Türkiye, İran ve Suriye'nin yerli Hristiyanları için ayda 150 bin dolar yardım istenmiştir.⁵⁶² Diğer taraftan da basında çıkan yazıların gazete kupürleri propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Nitekim Samuel T. Dutton, 21 Mart 1916'da Profesör William W. Rockwell'e gönderdiği mektubuna Tiflis'teki Amerikan konsolosluğundan almış olduğu mektubu da ilişirmiş ve organize ettikleri heyetin Amerika'da iyi bir başlangıç yaptığını belirterek 2-3 ay içerisinde daha iyi sonuçlar alacaklarını ifade etmiştir. Rockefeller Vakfı'nın 150 bin dolar bağışta bulunduğunu, toplam miktarın 500 bin dolara yaklaştığını yazan Dutton, Amerika'nın dört bir yanından her gün gazete kupürleri toplamakta olduklarını çünkü bunların Heyetin bağış toplama çalışmalarında yardımcı olacağını düşündüğünü belirtmiştir⁵⁶³.

Heyetin, özellikle Rockwell'e hazırlattığı, basın bültenleri New York Times, Christian Science Monitor gibi önemli gazetelerin ilk sayfalarında sansasyonel

⁵⁶¹ "Morgenthau Giving Relief", **The New York Times**, 6 Ekim 1915, s.3.

⁵⁶² "Effort To Save The Starving Armenians", **The Norwich Bulletin, Connecticut**, 27 Mayıs 1916, s.16.

⁵⁶³ **MRL2: NERCR**, Rockwell Material, ACASR, 1917, S:1, B:1. F:2, adlı dosya içinde.

haberler yapmıştır. The Literary Digest, The American Review of Reviews ve The Independent gibi önemli gazete ve dergilerin editörleri, Ermeniler adına yardım toplayan heyet yönetim kurulu üyeleri gibi hizmet sunmuşlardır. Hatta bunlardan The Literary Digest'in editörü Robert Joseph Cuddihy, NER Atama Heyeti Başkanlığı yapmıştır. Bu manada Literary Digest dergisi Heyet adına bağış toplamada oldukça etkin çalışmıştır. Örneğin, derginin 23 Şubat 1918 tarihli sayısındaki “İsa'nın Güzel Hatırı ve Hayırseverlik İçin” başlıklı yazıda Ermeniler olabildiğince mazlumlaştırılmış ve Türkler de bir o kadar zalimleştirilmiştir. Türklerin Ermenilere ticarete, bilimde, sanayide ve sanatta gerçekleştirdikleri tüm iyi şeylerden ötürü borçlu olduklarını, borçlarını da Ermeni evlerini yakarak, kadınlarını iğfal ederek, onları açlıktan öldürerek ve vahşice Ermeni çocuklarını katlederek ödediklerini iddia etmiştir. Şimdi de onlara yardım etme zamanı olduğunu, yeryüzünde açlıktan ölen hiçbir insan kalmayınca kadar yardımda bulunmaları gerektiği belirtilmiştir. Bunların üzerine Yakın Doğu Yardım Heyeti'ne, Veznedar Cleveland H. Dodge adına bağış çağrısında bulunulmuş, Literary Digest olarak kendilerinin de 2 bin dolarlık bir çek gönderdikleri ifade edilmiştir⁵⁶⁴. Literary Digest'in bu ilk yardım çağrısından 80 bin dolarlık bir meblağ toplanmış ve Heyete gönderilmiştir. Dergi, 30 Mart 1918 tarihinde tekrar bir yardım çağrısında bulunmuş ve ihtiyacın çok fazla ve acil olduğunu, yardımların Cleveland H. Dodge'a gönderilmesini istemiştir⁵⁶⁵. Nitekim bu çağrının ardından 25 Haziran 1918 tarihine kadar 250 bin dolardan fazla para toplanmıştır⁵⁶⁶.

Literary Digest'in Heyet propagandası sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Derginin, 18 Ocak 1919 tarihli sayısında, Literary Digest okurları tarafından Ermeniler yararına daha önce özgürce ve cömertçe tepki verildiği, şimdi ise Yakın Doğu'nun rehabilite edilme döneminde olduğu ve mültecilerin evlerine geri yerleştirilebilmeleri için daha çok yardıma ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. Dergi, Yakın Doğu Yardım Heyeti Veznedarı Cleveland H. Dodge'un liderliğinde en az 30

⁵⁶⁴ “For Christ's Sweet Sake, And Charity”, **The Literary Digest**, 23 Şubat 1918, Vol.LVI, Ocak-Mart 1918, s.29.

⁵⁶⁵ “Suffer The Little Children To Come Unto Me”, **The Literary Digest**, 30 Mart 1918, Vol.LVI, Ocak-Mart 1918, s.35.

⁵⁶⁶ “Magazines Contribute to Armenian and Syrian Relief”, **News Bulletin**, Vol.I, No: 14, 25 Haziran 1918.

milyon dolar toplamak amacıyla başlatılan bu yeni kampanyaya da 5 bin dolar bağışta bulunmuştur. Dergide ayrıca, dikkatli bir araştırma sonucunda bu yardım fonlarının doğru bir şekilde yönetildiği ve doğru yerlere yardım edildiği, her bir doların yardım amacıyla kullanıldığı, tek bir sentin bile organizasyon masrafları adına kullanılmadığı ifade edilmiştir⁵⁶⁷. Literary Digest'in bu yazısı "Ve İsa Dedi Ki" başlığıyla birçok gazetede de yayınlanmıştır⁵⁶⁸.

Amerikan basınında yer alan Heyet ve faaliyetleri ile ilgili haberlerin malzemeleri, Heyetin Halkla İlişkiler Bölümünün hazırladığı raporlarla Amerikan kamuoyuna sunulmuştur. Ayrıca belgelerin bir nüshası da fuarlarda, törenlerde ve diğer organizasyonlarda kullanılmak üzere çeşitli eyalet yöneticilerine verilmek üzere hazırlanmıştır. Diğer taraftan bölgeye- Yakın Doğu'ya- iki profesyonel fotoğrafçı gönderildiği, bu fotoğrafçıların 12 makara film dolduracak kadar fotoğraf çektikleri ve bu fotoğraflar arasından seçilenlerin bir kısmının da etkinliklerde kullanılmak üzere eyalet sekreterlerine gönderildiği ifade edilmiştir⁵⁶⁹.

4.3. Heyetin Türk Karşısı Propaganda Faaliyetleri

Morgenthau'nun çağrısıyla 16 Eylül 1915 tarihinde New York'ta toplanan Barton, Dodge, Crane ve Dutton, Ermeniler yararına bir yardım heyeti oluşturduktan sonra ilk iş olarak Amerikan halkı zihninde olumsuz bir Türk imajı oluşturma çalışmalarına başlamıştır. Bunu için de Dışişlerinden aldıkları belgeleri basın gönderileri haline getirip ülkenin dört bir yanındaki önemli gazetecilere göndermişlerdir. Başta New York Times olmak üzere birçok gazete ve dergide Türklerin sözde vahşiliklerini anlatan yazılar çıkmış ve neredeyse her gün bu minvalde başlıklarla algı oluşturulmaya çalışılmıştır. "Ermenileri Asarak Morgenthau'ya Cevap"⁵⁷⁰, "Ermenistan'ın Ölümü"⁵⁷¹, "Misyon Yönetimi Türk

⁵⁶⁷ "And Jesus Said", **The Literary Digest**, 18 Ocak 1919, Vol.LX, Ocak-Mart 1919, s.35.

⁵⁶⁸ "And Jesus Said", **The Sun**, 29 Ocak 1919, s.7; "And Jesus Said", **The Evening World**, 31 Ocak 1919, s.17; "And Jesus Said", **The New York Tribune**, 31 Ocak 1919, s.9.

⁵⁶⁹ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meetings, Near East Relief, Jan 7, 1921, S:2, B:10, F:2, 3-N-966, s.7.

⁵⁷⁰ "Answering Morgenthau By Hanging Armenians", **The New York Times**, 16 Eylül 1915, s.1.

⁵⁷¹ "The Death of Armenia", **The New York Times**, 17 Eylül 1915, s.6.

Korkusunu Anlattı”⁵⁷², “Bryce Ermenistan’a Yardım Etmemizi İstiyor, Trabzon’da 10.000 Hristiyan öldürüldü, Kadınlar Haremlere Alındı.”⁵⁷³, “5.000 Ermeni Kurtarıldı”⁵⁷⁴ “500.000 Ermeni’nin Yok Edildiği Bildirildi, Washington Türk ve Kürtlerden Hristiyanların Katliamını Durdurmasını İstedi”⁵⁷⁵, “Ermenistan’ın Yok Olma Tehlikesiyle Karşı Karşıya Olduğu Söyleniyor”⁵⁷⁶, “Ermenilerin Korku Hikâyeleri Doğrulandı”⁵⁷⁷, “Ermeni Kadınları Açık Artırmaya Çıkarıldı”⁵⁷⁸.

Diğer taraftan Amerikan halkına yaptıkları bağışların, yardımların doğru yerlerde kullanıldığını ve Ermenilerin bu sayede kurtarıldıklarını belirtmeye çalışmışlardır⁵⁷⁹. Ayrıca, halkı bağış ve yardım konusunda zinde tutabilmek için bölgeden haberler göndermişlerdir. Örneğin, 28 Şubat 1918 tarihli bir belgeye göre Port Said’de bir Ermeni mülteci kampının Pazar Okulunda Surpouhi adlı 12 yaşında bir kız öğrencinin kimsenin yardımı olmadan düşünüp yazdığı söylenen teşekkür mahiyetindeki duası, öğretmeni ve okul idarecisi olan misyoner Marry E. Kinney tarafından İngilizceye kelimesi kelimesine çevrilmiş ve gönderilmiştir. 10 maddede Tanrıya teşekkür eden bu kız çocuğu, Türklerin saldırısından ve Alman uçaklarından kendilerini Tanrının koruduğunu ve Amerikalıların yaptıkları iyilikleri anlatmıştır⁵⁸⁰.

Heyet, Mondros Mütarekesi’nden sonra ve özellikle 1919 yılında, Türklerin eli kolu bağlı olduğundan Türkiye’deki Hristiyan azınlığa ve Amerikan kurumlarına dokunamayacaklarını düşünüp daha fazla para toplamak amacıyla Türkleri kötü göstermede sınır tanımamaya başlamıştı. Türkler için “şeytan siyahlığı”, Ermeniler için “aziz beyazlığı” imajı çizmişti⁵⁸¹. Morgenthau, anılarını yazdığı kitabında Enver Paşa ile yaptığı bir konuşmanın ardından Türklerin “psikolojik olarak ilkel”

⁵⁷² “Mission Board Told of Turkish Horrors”, **The New York Times**, 17 Eylül 1915, s.3.

⁵⁷³ “Bryce Asks Us To Aid Armenia, Women Seized for Harems”, **The New York Times**, 21 Eylül 1915, s.3.

⁵⁷⁴ “Rescued 5,000 Armenians”, **The New York Times**, 23 Eylül 1915, s.4.

⁵⁷⁵ “500,000 Armenians Said To Have Perished”, **The New York Times**, 24 Eylül 1915, s.2.

⁵⁷⁶ “Says Extinction Menaces Armenia”, **The New York Times**, 25 Eylül 1915, s.3.

⁵⁷⁷ “Tales of Armenian Horrors Confirmed”, **The New York Times**, 27 Eylül 1915, s.5.

⁵⁷⁸ “Armenian Women Put Up At Auction”, **The New York Times**, 29 Eylül 1915, s.3.

⁵⁷⁹ Konuyla ilgili yapılan haberin başlığı, “Ermeni ve Suriyeli Mazlumların Geri Kalanları Türklerin Zulmünden Amerikan Relief Tarafından Kurtarıldı” şeklindeydi. “Agonized Remnants of Armenians and Syrians Saved From Turk Brutality By American Relief”, **The New York Tribune**, 13 Ocak 1918, s.7.

⁵⁸⁰ **MRL2: NERCR, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918, S:1, B:3, F:11, adlı dosya içinde.**

⁵⁸¹ Daniel, **American Philanthropy...**, s.160.

olduğunu belirtmiş⁵⁸², başka bir yerde de zorba ve korkak olduklarını, çalışan insanların sırtlarındaki asalak olarak tanımlamıştır. Osmanlı Devleti'nin millet sistemini oluşturma sebebinin Rum ve Ermeni gibi halkları haşarat olarak görmesi olduğunu iddia etmiştir⁵⁸³. Gazetelerde de Türkleri cani gösteren haberler çıkmaya devam etmiştir. Örneğin bir haberde “Türklerin Ermeni Nefreti Devam Ediyor; bir ırkı yok etmeye yemin etmek-sadece bir yerde altmış kadın ve çocuğun katledildiği bildirildi”⁵⁸⁴ şeklinde propaganda yapılmıştır. *Petit Parisien* gazetesinin İstanbul muhabirine dayandırılan “Türklerin Zulmünü Anlatıyor”, başlıklı başka bir haberde de Fransız muhabirin bir keresinde 100 bin Ermeni'nin sözde stratejik nedenlerle Arabistan/Dorgor'da bir yere koyulduğunu ancak İstanbul'daki Türk otoritelerinin sayının çok olduğunu düşünüp 80 bin kişiden kurtulma emri verdiği anlatılmaktaydı. Ayrıca Muş vadisinde Kürtlerin 2 bin Ermeni kadını soyduğunu, kadınların mücevherlerini vermemek için yuttuklarını, bunu fark eden Kürtlerin de onları vahşice öldürüp gömdüğünü, ertesi gün bu canavarların sessizce mücevherleri bulmak için toprağı araştırdığını söylemekteydi. Muhabir, aynı yerde yaşları 3 ile 10 arasında olan 7 bin çocuğun açlıktan öldüğünü ve 100 kadına da önce mezarlarının kazdırıldığını ve sonra onların diri diri gömüldüklerini anlatmaktaydı⁵⁸⁵. “Ermeni Kızlar Katliamı Anlatıyor” başlıklı bir diğer haberde de Türkler, Hristiyan kızları haremlerine alan, köle olarak satan, aylarca çıplak yaşamaya zorlayan ve bazılarının da alınlarına, dudaklarına ve çenelerine zorla Müslüman kadın dövmesi yaptıran zalimler olarak tasvir edilmekteydi⁵⁸⁶. Bu uçuk suçlamaların zirvesi bir filmle taçlandırılmıştı, “Kirlenilmiş Ermenistan: Aurora Mardiganian'ın Hikâyesi” (Ravished Armenia: Story of Auroria Mardiganian). Film, NER'in propaganda amaçlı çektiği ilk resmi filmiydi⁵⁸⁷. Filmde, Aurora Mardiganian adlı mülteci bir

⁵⁸² Henry Morgenthau, **Ambassador Morgenthau's Story**, New York, Doubleday and Page Company, 1918, s.236. Bu eserin Türkçesi için bkz. Henry Morgenthau, **Büyükelçi Morgenthau'nun Hikâyesi**, çev. Attila Tuygan, Belge Yay., 2.bs, Eylül 2017. Ayrıca bu kitabın eleştirisi için bkz. Heath W. Lowry, **The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story**, İstanbul, Isis Press, 1990. Türkçesi için de bkz. Heath W. Lowry, **Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası**, çev. Belkıs Torfilli, Isis Yay., 1991.

⁵⁸³ Morgenthau, **Ambassador Morgenthau's Story...**, s.275, 280.

⁵⁸⁴ “Armenian Outrages Continued By Turks”, **The New York Times**, 5 Ocak 1919, s.4.

⁵⁸⁵ “Tells Of Turk Atrocities”, **The New York Times**, 3 Ocak 1919, s.4.

⁵⁸⁶ “Armenian Girls Tell Of Massacres”, **The New York Times**, 1 Haziran 1919, s.14.

⁵⁸⁷ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.76. Aurora Mardiganian'ın Hikâyesi, ilk olarak H. L. Gates tarafından İngilizce'ye çevrilerek kitap olarak basılmıştı. Mardiganian'ın kendi hikâyesini anlattığı

kızın başına gelenler anlatılmaktaydı. Filmin önce 14 Şubat 1919'da New York Commodore Otel'de özel gösterimi yapılmış ve bu gösterime Aurora Mardiganian'ın kendisi de katılmıştır⁵⁸⁸. Filmin 16 Şubat'ta da Plaza Otel'de galası yapılmıştır. Galaya 900 önemli isim davet edilmiştir. Film arasında, General William H. Cressy bir konuşma yaparak Aurora Mardiganian'ı izleyicilere takdim etmiştir. Film, 10 gün boyunca gösterimde kalmış ve bilet ücreti de 10 dolar olarak belirlenmiştir⁵⁸⁹. Amerikan basınında geniş yer alan bu film ile geride kalan Ermenilere yardım edebilmek için 30 milyon dolara ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir⁵⁹⁰.

Basın ve medya üzerinden Türkler sürekli kötülenirken, Ermeniler de mükemmelleştirilmeye devam edilmekteydi. Heyetin yaptığı bu propaganda tarzı, McCarthy'e göre, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlara karşı yaptıkları savaş propaganda kalıplarına çok benzemektedir. İngilizlerin Alman karşıtı psikolojik saldırı kampanyaları, şimdi Amerikalılar tarafından Türk karşıtı kampanyada ortaya çıkmıştı. Birçok tasvir birebir aynıydı. Almanlar hamile kadınların karınlarını deşmekteydi, Türkler de; Almanlar genç kızlara tecavüz etmekteydi, Türkler de. Heyet yayınlarındaki uçuk iddialar, İngiliz propaganda ofisi çıktıkları gibi meçhul kaynaklara dayandırılmaktaydı: "bir bayan seyyah", "Türkiye'deki bir misyoner", "bir gazeteci"⁵⁹¹. Heyet, bu sayede birçok önemli kişi nezdinde de Türk karşıtı algı oluşturmaktaydı. Hatta Amerikan başkanlarından

iddia edilen kitap 254 sayfadan ibaretti. **Ravished Armenia: Story of Auroria Mardiganian**, çev. H. L. Gates, New York, Kingfield Press, 1918. Daha sonra bu anlatılanlar William Walker Rockwell tarafından belgesel kitapçık olarak düzenlenmişti. Hazırlanan bu kitapçık da NER Halkla İlişkiler Bölüm Sekreteri Nora Waln tarafından senaryolaştırılmıştı. Antony Slide'a göre, film, ilk gösteriminden başlamak üzere ACASR [NER] tarafından bir reklam unsuru olarak kullanılmıştı. Son derece başarılı bir şekilde tanıtımı yapılan film sayesinde muazzam miktarda bağış toplanmıştı. Ancak filmin Mardiganian'a maliyeti hem ruhsal hem de fiziksel olmuştu. Mardiganian çekimler esnasında hem ruhsal çöküntü yaşamış hem de ayak bileğini kırmıştı ve kırık bileğine rağmen çekimlere devam etmeye zorlanmıştı. Slide, Mardiganian'ın ayak bileğindeki sargıyı izleyicilerin, Hollywood barbarlarından ziyade Türklerin yaptığı bir yara sanmalarının umulduğunu belirtmiştir. **Ravished Armenia: Story of Auroria Mardiganian**, Ed. by Antony Slide, Lanham, Maryland, and London, Scarecrow Press, 1997.

⁵⁸⁸ "Ravished Armenia in Film", **The New York Times**, 15 Şubat 1919, s.4.

⁵⁸⁹ "Show Ravished Armenia", **The New York Times**, 17 Şubat 1919, s.11.

⁵⁹⁰ "Buried In The Sand to Hide Them From The Turks", **The Washington Times**, 2 Mart 1919, National Edition, American Weekly, s.4.

⁵⁹¹ Justin McCarthy, "Missionaries and the American Image of the Turks", **Turkish-American Relations: Past, Present and Future**, ed. Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, London and New York, Routledge, 2004, s.35-36. İngiliz propaganda ofisi için bkz. Justin McCarthy, "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler", çev. Bülent Keneş, **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.469-481.

William Howard Taft, Ermenilerle ilgili bir değerlendirmesinde onları “Osmanlı Devleti’nin belkemiği” olarak nitelemiş, başka bir yerde de “vadide açan güller” olarak resmetmişti. Ermenilerin en eski Hristiyan millet oldukları, Hristiyanlık uğruna en çok şehidi onların verdiği, özgürlük düşkünü ve eğitim aşığı olduklarını söylemişti⁵⁹².

4.4. Heyetin ABD’de Lobi Oluşturma ve Tanıtım Faaliyetleri

3 Eylül 1915’te Morgenthau’nun fitilini ateşlediği Ermenilere yardım toplama faaliyetleri ilk etapta New York’ta bir grup nüfuzlu kişiyle başlamıştı. İlerleyen zamanlarda kurulan Heyetin büyümesiyle önemli kişilere ulaşma, daha fazla tanınma ve daha fazla yardım toplama ihtiyacı hâsıl olmuştu. Bu gibi nedenlerle Heyetin çekirdek kadrosu ilk etapta kendi nüfuzlarını kullanarak tanıdıkları önemli kişileri de Heyet faaliyetleri içine dâhil etmek istemişlerdir. Dönemin Heyet Sekreteri Samuel T. Dutton, işbirliği yapmak amacıyla Baltimore Başepiskoposu Kardinal James Gibbons’a Ermenilerle ilgili bölgeden (Yakın Doğu) gelen raporları göndermiştir. Kardinal da 5 Kasım 1915’de Samuel T. Dutton’a gönderdiği cevabi mektupta kendisine gönderilen raporu okuduğunu ve memnuniyetle işbirliği yapacağını, Washington’da güçlü temsilciler bulup bölgedeki Ermenilerin durumunu kendilerine bildirmeleri gerektiğini belirtmiştir⁵⁹³.

Heyet Sekreteri Dutton, Ermeniler yararına yardım toplamak amacıyla kamuoyu oluşturmakta önlerinde bir zorluk olduğunu belirtmekteydi. Ermeni mültecilerin savaş mağdurları arasında olmadıkları ve onlar için yardım toplama hususunda kamuoyu duyarlılığı oluşturmanın güçlüğünden bahsetmekteydi. Çünkü Ermeniler savaşa katılanlar arasında değillerdi ve savaş mağdurları olarak görülmemektedirler. Bu engeli aşmak için de Ermeniler mazlumlaştırılmış, zulme uğradıkları, çok büyük acılar çektikleri Amerikan kamuoyuna sunulmuş ve duyarlılık oluşturulmaya çalışılmıştı. Nitekim bu konuda Dutton şu ifadelerde bulunmuştu: "Yeryüzünde vahşi Türklerin zulmüne uğrayan Ermeni milletinden daha çok yardıma

⁵⁹² Daniel, *American Philanthropy...*, s.161.

⁵⁹³ **MRL2: NERCR**, Correspondence, 1915-1916, Rockwell ACASR, S:1, B:1, F:1, adlı dosya içinde.

ihtiyacı olan bir millet yoktur. Ermeni kadınlarının çektiği acıyı çeken başka bir ülke kadını olduğuna şüphem var..."⁵⁹⁴

Barton'un belirttiğine göre, Heyet faaliyetlerinin ve organizasyonun büyüdüğü yıllarda tanıtım ve propaganda amacıyla dört temel metot kullanılmıştı: (a) Bireysel bağışlara başvurulması, (b) toplumsal kampanyalar düzenlenmesi, (c) kiliseler ve Pazar Okulları aracılığıyla bağış toplanması, (d) bilgilendirme ve bağış toplama amacıyla mitingler yapılması. Bireysel bağışlar için, bağışta bulunan kişilerin bir listesi tutulmaktaydı. Yakın Doğu'daki koşullar hakkında veya bölgeden önemli bir bilgi geldiğinde bu kişilere bu bilgilerin bir kopyası gönderilmekteydi. Böylece hem bu bağışçılar bilgilendirilmekte hem de yaptıkları bağışların nereye gittiği ve kimlere verildiği belirtilerek bağışçı hedef kitlenin yavaş yavaş arttırılması planlanmaktaydı. Ayrıca potansiyel bağışçılara sıklıkla mektuplar gönderilmekteydi. Bu mektuplar Heyet üyeleri tarafından imzalanmaktaydı ve bölgeden gelen belgelerin çıktıları da iliştilenmekteydi⁵⁹⁵.

Birinci Dünya Savaşı yılları, yardım toplama organizasyonlarının da sayısını arttırmıştı. Heyet de, toplumsal kampanyalar, halk mitingleri, bireysel başvurular ve gazeteler aracılığıyla çokça yardım toplamıştır. İnandıkları dinin doğduğu kutsal yerler olması nedeniyle kiliseler ve Pazar okulları da Yakın Doğu için NER'in yardım toplama faaliyetlerine olumlu cevaplar vermişlerdir. NER de kiliselerin ve Pazar okullarının var olan bağış toplama mekanizmaları ve organizasyonlarından istifade etmiştir⁵⁹⁶.

4.4.1. Mitingler

1915 yılının Eylül ayı sonunda Heyet temsilcilerinden Barton ve Crane, Amerikan Dışişleri Bakanlığından, Yakın Doğu'dan gönderilen gizli ibareli yazıları görme izni almış ve Ermenilerin son durumu hakkında daha tafsilatlı bilgilere sahip olmuşlardır. Ardından kamuoyu oluşturmak ve yardım toplamak adına faaliyetlere başlamışlardır. İlk olarak, 17 Ekim'de New York Century Theatre'da bir miting

⁵⁹⁴ **MRL2: NERCR**, ACASR Circulars, 1915-1916, S:1, B:4, F:1, adlı dosya içinde.

⁵⁹⁵ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.375.

⁵⁹⁶ Barton, **A.e.**, s.376.

düzenlenmiştir. Miting, Amerika'nın tanınmış kişilerinin yardımıyla yapılmıştır. Mitingin başkanlığını Independent adlı derginin editörü Hamilton Holt yapmıştır. Konuşmacılar arasında James L. Barton, haham Stephen S. Wise, Katolik Ansiklopedisi editörü rahip John J. Wynne, rahip W.Bourke Cocrain, ABCFM'nin Van misyonerlerinden Ernest Yarrow ve rahip William J. Haven yer almıştır. İlk konuşmayı o zamanki adıyla Ermeni Mezalim Heyeti olan NER Başkanı James L. Barton yapmıştı. Barton, konuşmasında Dışişlerinden aldığı rapor ve yazışma kopyalarını kullanmıştı. Mitingde, Dışişlerinden alınan belgelere atfen 250 bin kadının ırzına geçildiği ve 500 bin Ermeni'nin katledildiği iddia edilmişti⁵⁹⁷. Ayrıca mitingde, "Uygar dünyanın, Türklerin Ermenilere karşı yapmış oldukları katliam ve tehcirden ötürü dehşete düştüğünü, bu zulmün medenileşmiş, barışçıl, tutumlu olan bu insanlara karşı yapılmasının ne hukuki ne de insani bir yönü vardır. Hayatta kalan Ermenilerin yardıma ihtiyaçları vardır ve biz Amerikan halkı olarak bu vahşeti kınıyoruz ve Türkler üzerinde nüfuzu olan tüm resmi yetkililerin bu vahşeti sona erdirmelerini ve Ermenilere derhal yardım edilmesi ve bu yardımın Amerikan Büyükelçisine gönderilmesi gerektiğini ifade ediyoruz. ..." şeklinde konuşmalar yapılmıştı. Miting sonunda 2.600 dolar civarında bir bağış toplanmıştı⁵⁹⁸.

Bir başka miting 14 Mayıs 1916'da Henry Morgenthau önderliğinde yapılmıştır. Carnegie Hall'de kalabalık bir kitleye konuşan Morgenthau, Ermenilere yardım için 5 milyon dolara ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Amerika'nın mazlum milletlerin ağabeyi olduğunu, her Amerikalının 5 sent vermesi ile istenilen paranın toplanacağını, bencil olunmaması gerektiğini, 1.500 Ermeni'nin aç ve sefil bir halde beklediğini ifade etmiştir. Morgenthau'dan sonra haham Stephen S. Wise da benzer bir konuşma yapmış ve ardından bağışlar toplanmıştır. Toplamda yaklaşık 30 bin dolar toplanmış ve dinleyicilere yardım istek formlarının çıktıkları dağıtılmıştır⁵⁹⁹.

Mitinglerden bir diğeri de 28 Mayıs 1917'de Washington D.C.'de yapılmıştır. Arthur Curtiss James ve Christian Herald gazetesinin 10'ar bin dolar bağışladığı ve birçok kişinin taahhütte bulunduğu mitingde toplam 115 bin dolar toplanmıştır.

⁵⁹⁷ "Halt Massacres, Plea To Wilson", **The New York Tribune**, 18 Ekim 1915, s.3.; "Thousands Protest Armenian Murders", **The New York Times**, 18 Ekim 1915, s.3.

⁵⁹⁸ **MRL2: NERCR**, ACASR Circulars, 1915-1916, S:1, B:4, F:1, adlı dosya içinde.

⁵⁹⁹ "Morgenthau Urges Aid For Armenians", **The New York Times**, 15 Mayıs 1916, s.9.

Mitinge katılanlar arasında George Foster Peabody, Presbiteryen Board Sekreteri Robert E. Speer ve Clarence D. Ussher gibi tanınmış Amerikalılar ve dini liderler yer almıştır⁶⁰⁰.

10 Kasım 1917’de ise New York’ta iki günlük bir kampanya düzenlenmiş ve Ermeniler için 100 bin dolardan fazla para toplanmıştır. 11 Kasım Pazar öğleden sonra yapılan kitlesel miting ile sona erdirilen kampanyada ilk gün 25 bin dolar toplanmış ve 75 bin dolarlık bir meblağ da miting sonrası verilmek üzere taahhüt edilmiştir. Haham Stephen S. Wise ile Henry Morgenthau konuşmalar yapmışlardır. Wise, konuşmasında her ne kadar Rusya’nın trajik kusuru büyük olsa da veya İtalya’nın geri çekilmesi önemli olsa da müttefikler muzaffer olana kadar bu “Kutsal Savaş”ın süreceğini söylemiştir. Morgenthau da Türk subaylarının Amerikan parasıyla 80 sent edecek bir parayla genç Ermeni kızları satın aldıklarını ve Türklerin hiç kimse farkına varmadan bir halkı yok edebileceklerini düşündüklerini ancak yanıldıklarını çünkü bu durumun ortaya çıktığını ve onların hayal kırıklığına uğradıklarını söylemiştir⁶⁰¹. ABD’nin İstanbul eski büyükelçisi Henry Morgenthau büyükelçilik görevinden istifa ettikten sonra kendini Ermeni davasına adanmış ve mitinglerde, toplantılarda, davetlerde Ermeni propagandası yapıp mesnetsiz iddialarla Türkleri kötülemiştir. Haham Wise’in Ermeniler yararına yardım toplama adına durumu “kutsal savaş” olarak değerlendirmesi ise oldukça manidardır.

Heyet, Ermeniler yararına faaliyetlerde bulunurken toplum tarafından kanaat önderi denebilecek önemli kişilerin konuşmalar yapmasını sağlamış, mitingler düzenlemiştir. Konuşmacı olarak Yakın Doğu’da çalışmış bürokrat, konsolosluk çalışanları ve misyonerlerden mümkün mertebe yararlanmaya çalışmıştır. Bunlar yapılırken de konuşmacıların belli bir çerçevede hareket etmelerini ve önemli noktaların atlanmaması için de Ulusal Konuşmacılar Ofisi (National Speakers’ Bureau) adında bir birim kurmuştur. Bu birim konuşmacılar için 12 Haziran 1918 tarihinde, 10 maddelik önemli konuşma noktaları belirlemiştir.

“Ermenilere Yardım İçin Konuşma Noktaları:

⁶⁰⁰ “115,000 \$ To Armenia At Sunday’s Meeting”, **The New York Times**, 29 Mayıs 1917, s.15.

⁶⁰¹ “N.Y. Pledges 100,000 \$ For Aid of Armenians”, **The New York Tribune**, 12 Kasım 1917, s.14.

ACASR [NER], doğudaki Savaş bölgesinde açlıktan ölmekte olan iki buçuk milyon insanın hayat gereksinimlerini sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca bu bölgede 400 bin de yetim vardır.

Bu insanlar için yardım faaliyeti Savaş Ticaret Kurulu aracılığıyla ve Dışişleri işbirliği ile yapılmaktadır. Batı Asya'daki bu çaresiz insanlara yapılacak yardım fonlarından düşmanlar ya da düşman müttefiklerinin herhangi bir fayda sağlamama garantisi verilmiştir.

Türk devleti içindeki veya dışındaki herhangi bir yere Birleşik Devletlerden doğrudan yiyecek gönderilmemiştir. Tüm erzak, yardımın dağıtıldığı yerlerden satın alınmıştır.

ACASR, ırk ve mezhep ayrımı yapmamaktadır. Amerikan halkı, Ermeni, Suriyeli ve Yunan mağdurlarına 10 milyon doların üzerinde para göndermiştir. Muhtaç durumdaki insanlar şu gruplardan oluşmaktadır: Türkiye'den Rus Kafkasya'sına kaçmayı başaranlar; İran'da mülteci durumunda olanlar; Mezopotamya ve Güney Filistin'de İngiliz hatları arkasına kaçanlar; Türkiye içerisinde kalmak zorunda kalanlar. Bu son grup müttefik sempatisini olup Türkiye'den ayrılmakta zorlanan Türk uyruklardır.

Yardım dağıtım işi Amerikan misyonerleri, doktorları ve eğitimcileri tarafından yapılmaktadır ki bunlar cesurca sahada kalmayı tercih etmişlerdir.

Ana yardım istasyonları şu noktalardadır: Rus Kafkasya'sında Erivan; İran'da Tahran; Mısır'da Kahire; Mezopotamya'da Bağdat; Filistin'de Kudüs. Bunların dışında da yüzlerce küçük noktalar vardır.

Heyet, mutlak acil durumda ihtiyacı olanlar ve yetim çocuklar dışında doğrudan para yardımı yapmamaktadır. Heyetin amacı kendilerine gelen mültecilere iş sağlamaktır.

Bir mültecinin bir aylık masrafı yaklaşık 5 dolardır. 60 dolar bir yıl boyunca ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Farklı yerlerde yiyecek ve endüstriyel malzemelerin fiyatları değişmektedir. Fakat bu miktar sonbaharda gelen misyonerlerin, öğretmenlerin ve doktorların konferansta söylemiş oldukları gibi tahmini ortalama miktardır.

Ermenistan, Belçika'ya verildiği gibi, herhangi bir devlet tarafından yardım almamaktadır. Rusya ise artık bu çaresiz insanlara yardım edememektedir. İngiltere ve Fransa'dan da yardım gelmemektedir çünkü bu ülkelerin her biri kendi problemleri ile karşı karşıyadırlar. Tek yardım kaynakları Amerika'dır.

ACASR'a verilen her doların yüzde yüzü sahaya gitmektedir. Heyetin tüm masrafları, telgraf parası bile kişisel olarak karşılanmaktadır⁶⁰².

Yakın Doğu Yardım Heyeti, dinleyiciler üzerinde etkili olması için kendisi adına konuşma yapacak konuşmacılara önemli bulduğu noktalar hakkında bir takım istatistiki bilgiler de vererek boş alan bırakmamaya çalışmıştı. Böylece hem öne sürülen iddiaların doğru olduğu ispatlanmış olacak hem de daha fazla bağış toplanabilecekti.

⁶⁰² **MRL2: NERCR**, Armenia Relief Publications and Clippings, S:1, B:5, F:1, adlı dosya içinde.

4.4.2. Konferanslar

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Amerika'da kamuoyu oluşturmak ve Heyet faaliyetlerinin geleceği hakkında görüş alışverişinde bulunmak amacıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerden biri de konferans düzenlemek olmuştur. Konferanslar, Yakın Doğu'da daha önce görev yapmış veya halen yapmakta olan kişilerle ve bir de Amerika'da tanınmış itibar sahibi kişilerle gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Columbia Üniversitesi Eğitim Fakültesinden Profesör William W. Rockwell'in bir konuşmacı olarak Heyet etkinliklerine katılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için de Rockwell'e 18 Haziran 1918'de NER'in o dönemki adı olan ACASR adıyla yazı gönderilmiş, "Sizden bir konuşmacı olarak, iki buçuk milyon insanın Filistin, Mezopotamya, Rus Kafkasya'sı ve İran'da açlıktan ölmeleri için ACASR ile işbirliği yapmanızı rica ediyoruz" denilerek etkinliğe katılması istenmiştir. Yazıda, konuşmacılar arasında eski büyükelçiler Henry Morgenthau ile Abram I. Elkus, Dr. Charles F. Aked, Amerikan eski Başkanı William Howard Taft, Haham Stephen S. Wise, Oscar S. Strauss ve Talcott Williams gibi isimlerin de yer aldığı ifade edilmiştir. Rockwell'e gönderilen davetiyeye, Heyetin çalışma metotları ve ihtiyaçlarının bir çerçevesi ile konuşmacı kitapçığının yeni basımı da eklenmiştir. Ayrıca Rockwell'e, sonbaharda tüm topluluklara ulaşmak için bir kampanya planladıklarını ve arada bir konuşma yaparak katkıda bulunmak isteyip istemediği de sorulmuştur⁶⁰³.

Heyetin düzenlediği bu konferanslarla Amerikan halkına bölge hakkında bilgiler verilmiş, Heyet propagandası yapılarak kamuoyu oluşturulmuş ve aynı zamanda halk desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Heyete kendi içinde bir durum değerlendirmesi yapma imkânı sağlanmıştır. Örneğin, 22 Ocak 1918 tarihinde New York'ta Heyet üyeleri ve çalışanlarının da katıldığı bir konferans düzenlenmiştir. Yabancı Misyonlar Konferans Salonu'nda gerçekleştirilen bu konferansa Heyetin önde gelen üyeleri katılmıştır⁶⁰⁴.

Tablo 0.4. 22 Ocak 1918 Tarihli Konferans Gündemi.

⁶⁰³ **MRL2: NERCR**, Armenia Relief Publications and Clippings, S:1, B:5, F:1, adlı dosya içinde.

⁶⁰⁴ "Relief For Western Asia", **The New York Times**, 23 Ocak 1918, s.8.

Sabah Oturumu		
10.00 – 12.30		-Bölgeden Raporların Değerlendirilmesi -Anadolu, Suriye, Kafkasya, İran, Mezopotamya ve Filistin Bölgelerindeki Yardım İhtiyacının Değerlendirilmesi -Koşulların Değerlendirilmesi
		Konuşmacılar
1.	Anadolu	William W. Peet Konsolos Leslie A. Davis ve Diğerleri
2.	Suriye	William H. Hall Edwin St. John Ward Dr. Hoskins ve Diğerleri
3.	Kafkasya	William T. Ellis F. W. Mac Callum Charles T. Beury ve Diğerleri
4.	İran	William T. Ellis George T. Scott Charles T. Beury ve Diğerleri
5.	Mezopotamya	William I. Chamberlain
6.	Filistin	Konsolos Glazebrook Stanley White Dr. Ward ve Diğerleri
Öğle Arası (12.30 – 14.00)		
Öğleden Sonra Oturumu		
	14.00 – 16.00	Sabah Oturumunda Sunulan Yardım İhtiyacı Yöntemlerinin Değerlendirilmesi
1.	Pazar Okulu Kampanyası	
2.	Halkla İlişkiler Kampanyası	
3.	Konuşmacılar Bürosu	
4.	Eyalet, İl ve İlçelerde Yerel Heyetlerin Organizasyonu ve Bu Heyet Temsilcilerinin Raporları Eşliğinde Her Birime Düşen Payın Planlanması	
5.	Kampanya Planının Benimsenmesi	
6.	Islah Problemi	Abram I. Elkus James L. Barton William H. Hall
16.00 – 19.30		Heyetin Yıllık Toplantısı
Akşam Oturumu		
19.30		-Gün İçinde Gözden Kaçan Konuşmalar -Raporlar -İlaveten Konuşmak İsteyenler

Kaynak: MRL2: NERCR, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918, S:1, B:3, F:11, adlı dosya içinde.

Heyet, düzenlediği bu konferansla genel bir durum değerlendirmesi yapma imkânı bulmuş, bölgede daha önce aktif görevde bulunan misyoner ve Amerikan konsoloslarının raporlarını toplu bir şekilde ele almıştır. Heyet, konferanstan sonra yıllık toplantısını da gerçekleştirmiştir. Ayrıca, teknik düzenlemeler tamamlanabildiği takdirde Kafkasya ve İran'da halen yürütülmekte olan yardım çalışmalarına dair slaytların projektörle gösterilebileceğini belirtmişlerdir⁶⁰⁵. Bir başka konferans 27 Haziran 1918 tarihinde James L. Barton başkanlığında, Heyet çalışanları tarafından New York Metropolitan binasında düzenlemiştir.

Tablo 0.5. 27 Haziran 1918 Tarihli Heyet Çalışanları Konferans Gündemi.

SABAH OTURUMU		
09.30 – 09.45		William B. Millar'ın Duası
09.45 – 10.00		Açılış ve Bildiriler
10.00 – 12.00		Batı Asya'daki Durumun Değerlendirilmesi
KONUŞMACILAR		
1.	Anadolu	James L. Barton William W. Peet Wilfred M. Post H. G. Bannayan V. Kürkçüyan Henry H. Riggs Lucille Foreman
2.	Suriye	Franklin H. Hoskins Stanley White Najib Kisbany
3.	Filistin	Franklin H. Hoskins
4.	Mezopotamya	William I. Chamberlain
5.	İran	İran Elçisi Mirza Ali Kuli Han
6.	Batı Asya Yunanlıları	Yunan Bakan George Russos Profesör Xenides
7.	Yeniden İnşa	William H. Hall James L. Barton
ÖĞLE ARASI (12.30 – 01.30)		
ÖĞLEDEN SONRA OTURUMU		
1.	01.30	H. F. Laflamme'ın Duası
2.	Kampanyanın Genel Planı	C. V. Vickrey
3.	Savaş Sandıkları	H. J. Jaquith
4.	Konuşmacılar Bürosu	J. H. Cover

⁶⁰⁵ **MRL2: NERCR**, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918, S:1, B:3, F:11, adlı dosya içinde.

5.	Genel Halkla İlişkiler	Cecil Dunaway
6.	Gazete ve Dergi Yayını	Nora Wahn William T. Ellis
7.	Devlet Okulları Planlaması	C. O. Dunaway B. K. Apelian
8.	Seyahat Edeceklerin Planlanması	E. S. Sloat
9.	Mali Yapının Planlanması	William B. Millar H. F. Laflamme C. V. Vickrey
10.	Eyalet ve Başkent Kampanyaları	Seattle'dan Frank C. Jackson Spokane'den E. A. Potter Cleveland'dan E. W. Huelster
11.	Eyalet Heyetlerinin Organizasyonu	
12.	Pazar Okulu Kampanyası	Sidney A. Weston
	16.00	ACASR Toplantısı
AKŞAM OTURUMU		
	19.30 Batı Asya'nın Geleceği ve Yeniden İnşasının Değerlendirilmesi	Charles F. Aked William H. Hall James L. Barton Samuel T. Dutton ve diğerleri

Kaynak: MRL2: NERCR, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918, S:1, B:3, F:12, adlı dosya içinde.

Konferansın sabah oturumunda Batı Asya'daki durum ele alınmıştır. Anadolu, Suriye, Filistin, Mezopotamya, İran, Batı Asya Yunanlıları ve Yeniden İnşa başlıkları ile konuşmalar yapılmıştır. Öğleden sonraki oturumda, Heyetin ileri dönemlerdeki faaliyetlerinin planlaması konuşulmuştur. Akşam oturumu ise daha özel bir grupta yapılmış ve Batı Anadolu'nun geleceği ve yeniden inşası hakkında konuşmalar yapılmıştır. Diğer bir deyişle misyoner ve NER çıkarları doğrultusunda güncel konular değerlendirilmiş ve atılacak adımlara karar verilmiştir. Ayrıca her konferansta olduğu gibi bu konferansta da bütün oturum açılışları dualarla yapılmıştır.

Bir diğer konferans 19 Eylül 1918 tarihinde James Barton başkanlığında New York'ta düzenlenmiştir. Konuşmacılar arasında eski büyükelçi Henry Morgenthau, Haham Stephen S. Wise, 1895 olaylarında İngilizler adına Ermenilere yardım eden Oxford Piskoposu C. Gore, A. H. Whitford, C. A. Coffin, Londra Lord Mayor Heyetinden J. M. Dent, İran'dan F. G. Coan yer almıştır. Piskopos Gore, savaş sona erdiğinde 1895-1896 olaylarıyla 1915 olaylarına sebep olan güçlerin sona erdirileceğini ve tarihte bir daha böyle olayların tekrarlanmayacağını ifade etmiştir.

Piskoposun konferansa katılması ve ifadeleri Amerikan basınında geniş yer bulmuştur⁶⁰⁶. Konferansta ayrıca, Cleveland H. Dodge da o ana kadar Ermeniler yararına toplanan 12 milyon dolardan fazla paranın yaklaşık 11 milyon dolardan fazlasının dağıtıldığını belirtmiştir⁶⁰⁷.

NER'in mütareke sonrasındaki en önemli konferansı, 28-30 Ağustos 1920 tarihleri arasında, Robert Kolej'de yaptığı 3 günlük konferanstı. NER Genel Sekreteri Charles V. Vickrey başkanlığında düzenlenen Yakın Doğu Konferansı'na Kafkasya bölge direktörü Ernest Yarrow dışında tüm bölge direktörleri katılmışlardır. Beyrut bölgesinden Binbaşı J. H. Nicol ve A. A. Bacon, Anadolu bölgesinden Albay J. L. Coombs ve tüm İstanbul personeli ile Samsun, Trabzon, Bursa, Merzifon, İzmit birimlerinin yöneticileri de dâhil olmak üzere yaklaşık 60 Heyet üyesi bu konferansta yer almıştır. Cumartesi günkü ilk oturumda Heyet faaliyetlerinin değerlendirilmesi amacıyla komisyonlar oluşturulmuştur. Yetimhane komisyonu, endüstriyel çalışmalar ve genel yardım komisyonu, sağlık komisyonu, kurtarma evleri komisyonu, hukuk komisyonu, personel komisyonu, eğlence komisyonu ve sonuç tespit komisyonu adlı bu komisyonlar kendi aralarında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Aynı günün akşam oturumuna Amiral Mark L. Bristol katılmış ve Heyet çalışmalarına dair gözlemlerini aktarmıştır. Pazar günü oturumunda YMCA ve YWCA temsilcileri kendi kurumlarının NER ile olan ilişkilerine dair konuşmalar yapmışlardır. Trabzon, Merzifon ve Bursa direktörleri ile Samsun eski direktörü kendi birimlerindeki çalışmaları aktarmışlardır. Pazartesi günü, ilk gün oluşturulan komisyonlar yapmış oldukları fikir alışverişi neticesinde raporlar hazırlamışlar ve bir takım önerilerde bulunmuşlardır. Sonuç ve öneriler kısmında Heyetin kuruluşundan bu yana gıda, kıyafet ve para yardımı, endüstriyel yardım, tıbbi yardım, kurtarma evleri ve yetimhane çalışmaları olmak üzere beş temel alanda faaliyette bulunduğu belirtilmişti. Bunlardan gıda, giysi ve para yardımı gibi doğrudan yardımların Kafkasya hariç durdurulması gerektiği önerilmişti. Yine yetimhane çocuklarının eğitimi hariç tutulmak üzere endüstriyel faaliyetlerin sonlandırılması ve hastanelerin de 1 Eylül 1921 tarihine kadar hükümet yetkililerine

⁶⁰⁶ "British Bishop Lauds American Relief Work", **The New York Tribune**, 20 Eylül 1918, s.3; "Conference Hears of America's Relief", **The New York Times**, 20 Eylül 1918, s.14.

⁶⁰⁷ "Armenians' Needs Are Still Urgent", **The Sun**, 20 Eylül 1918, s.7.

veya Amerikan Board'a devredilmesi tavsiye edilmişti. Heyetin tüm enerjisini "kurtarma evlerine" ve özellikle yetimhane faaliyetlerine ayırması gerektiği belirtilmişti⁶⁰⁸.

4.4.3. Davetler

NER, mitingler ve konferansların yanı sıra yemekli davetler vererek de lobi çalışmaları yapmaktaydı. Bu davetler sayesinde Heyet, Amerika'da kanaat önderi sayılabilecek kişilere ulaşmakta ve bu kişilerin doğrudan ya da dolaylı olarak desteğini almaya çalışmaktaydı. Örneğin, 18 Temmuz 1917'de eski büyükelçi Abram I. Elkus, Cleveland H. Dodge'un davetlisi olarak New York'ta bir yemekli davete katılmıştır. Elkus, Türkiye'deki gelişmeleri, Ermenilerin durumunu, yardım çalışmalarını değerlendirmiş ve Heyetin Türkiye'deki faaliyetlerinin devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Davette ayrıca William Peet'in İsviçre'den James Barton'a gönderdiği ve Peet'in değerlendirmelerini içeren telgraf okunmuştur. Söz konusu yemeğe Kızıl Haç'tan Robert S. Lovett, Rockefeller Vakfı Başkanı George E. Vincent ve vakfın Mütevelli Heyetinden Dr. Simon Flexner, New York Belediye Başkanı John Purroy Mitchel, eski bakanlardan Oscar S. Strauss, New York'lu avukat ve finansçı Robert W. Forest, Harrisburg/Pensilvanya eski Belediye Başkanı Vance McCormick, Charles M. Hough, Arthur Curtiss James, Henry L. Coffin, John D. Crimmins, H. P. Davison, V. Everit Macy ve John B. Stanchfield gibi ünlü isimler katılmışlardır⁶⁰⁹.

Heyet, önemli kişileri de faaliyetlerine dâhil etmek istemiş ve bu kişilerden William W. Rockwell'e 14 Mayıs 1918'de bir davetiye göndermişti ve onu New York'ta 22 Mayıs Çarşamba günü saat 12.30 da öğle yemeğine davet etmiştir. Rockwell'in davetli olduğu yemekteki konuşmacılar arasında Heyetin İstanbul Veznedarı ve İncil Evi yöneticisi William W. Peet ile misyonerlerden Mary Caroline Holmes ve Frederick G. Coan da bulunmaktaydı. Konuşmacıların Yakın Doğu hakkında ilk elden taze bilgiler aktaracakları ifade edilmiştir. Ayrıca, Rockwell'i davet ettikleri 27 Haziran tarihli konferansın hemen ertesi gününde yani 28 Haziran

⁶⁰⁸ **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.II, No: 35, 4 Eylül 1920, s.2, No: ABA132C0235002.

⁶⁰⁹ "Elkus Urges Relief Work in Turkey", **The New York Times**, 19 Temmuz 1917, s.9.

1918 tarihinde Cuma günü saat 12.30'da New York Aldine Club'daki öğle yemeğine de davet etmişlerdir. Rockwell'in davet edildiği bu yemeğe Abram I. Elkus, Henry Morgenthau, William Peet, William T. Ellis, Charles F. Aked, Talcott Williams, William H. Hall, George F. Zoeckler, H. H. Riggs, Ellis Parker Butler, Jesse Lynch Williams gibi kişiler de katılmışlardır⁶¹⁰.

Heyet, 27 Haziran 1918 tarihinde yapmış olduğu konferansın ardından da aralarında Yakın Doğu'dan dönen misyonerler, eski büyükelçiler ve Yakın Doğu ülkeleri resmi temsilcilerinin de olduğu tanınmış kişiler için bir öğle yemeği daveti vermiştir. Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan edip etmeme tartışmasının tekrar gündeme geldiği bu dönemde Heyet Veznedarı Cleveland H. Dodge, Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmesinin hem NER'in hem de misyonerlerin aleyhine olacağını belirterek karşı çıkmıştı. Davete katılanlar arasında bulunan Yunan bakan George Roussos da, Amerika'yı övücü bir konuşmanın ardından 500 bin askerle yakında müttefiklerin yanında olacaklarını söylemiştir. İran maslahatgüzarı Mirza Ali Kuli Han ise, Amerika'nın gösterdiği işbirliği ve anlayıştan ötürü halkının duyduğu minnettarlığı vurgulamıştır. Davette ayrıca, London Daily News'in Amerika temsilcisi ve aynı zamanda İngiliz Parlamento üyesi olduğu belirtilen P. W. Beston, eski elçiler Henry Morgenthau ve Abram Elkus, Yakın Doğu'dan dönen misyonerlerden Lucille Foreman, Good Housekeeping dergisinden W. H. Bigalow da konuşmalar yapmışlardır⁶¹¹.

4.5. Heyetin Amerikan Başkanlarıyla İlişkisi

4.5.1. Woodrow Wilson

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin kurulduğu tarihten faaliyetlerini sonlandırdığı tarihe kadar Beyaz Saray'da toplam üç farklı Amerikan başkanı görev yapmıştır. Başkanların tümü Heyet faaliyetlerini desteklemiştir. Ancak aralarında Woodrow Wilson'ın ayrı bir yeri vardır. 1913-1921 yılları arası Amerikan başkanlığı yapan Wilson'ın NER kurucularıyla kişisel dostluğunun olması Heyetin hem kuruluş

⁶¹⁰ **MRL2: NERCR**, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918, S:1, B:3, F:12, adlı dosya içinde.

⁶¹¹ "Divergent Views On Near East Situation", **The New York Times**, 29 Haziran 1918, s.9.

aşamasında hem de faaliyetlerini geliştirdiği dönemlerde devlet aygıtını arkasına almasını sağlamıştır. Wilson’la şahsi dostluğu olan kişilerden ve Ermenilere yardım amacıyla Heyetin kurulma önerisini ileri süren dönemin İstanbul Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau, 1912 Amerikan başkanlık seçimlerinde Wilson’ın seçim kampanyasının finansal başkanlığını yapmıştır. Wilson başkan seçilince de kendisini İstanbul’a büyükelçi atayarak ödüllendirmiştir⁶¹². Wilson ile şahsi dostluğu en eskiye dayanan ve Wilson üzerinde büyük etkisi olan kişi ise Cleveland H. Dodge idi. Wilson’la Dodge’un dostluğu, 1875 yılında o zamanki adı New Jersey College olan Princeton Üniversitesindeki sınıf arkadaşlığıyla başlamış ve 1924 yılında Wilson’ın vefatına kadar sürmüştür. Dodge, Wilson’ı hem Princeton Üniversitesi rektörlüğü esnasında, hem New Jersey valiliği sırasında ve hem de Amerikan başkanlığı esnasındaki birçok sosyal olayda her zaman maddi ve manevi bir şekilde desteklemiş ve onun yanında olmuştur⁶¹³. Bir diğer NER kurucusu ve Heyetin ilk dönem veznedarı olan iş adamı Charles Crane de 1912 Amerikan başkanlık seçiminde Wilson’ın seçim kampanyası için 50 bin dolarlık bir katkıda bulunmuştur. Wilson, Crane’e de Rusya Büyükelçiliğini teklif etmiş ancak Crane bunu kabul etmemiş ve iki yıl sonra da kendisini tamamen sosyal çalışmalara adanmıştı⁶¹⁴.

Wilson, Heyetin düzenlediği yardım kampanyalarına tam destek vermiş, Amerikan halkının bağışta bulunması için konumunu kullanmıştır. Örneğin, Wilson 14 Ekim 1916 da Deniz Kuvvetlerine verdiği talimatla bir Amerikan gemisinin New York’ta erzak yükleyip Ermenistan ve Suriye’ye götürmesini istemiştir. Yüklenecek erzakın satın alınabilmesi için gerekli paranın da toplanılması amacıyla iki günü Ermeni ve Suriyelilere yardım günü ilan etmiştir. Wilson’ın bu talimatı vermesinde Henry Morgenthau, Cleveland H. Dodge, Samuel T. Dutton, Amerikan Kızıl Haç Genel Direktörü Ernest P. Bicknell gibi önemli kişilerin ısrarlı talepleri etkili olmuştur⁶¹⁵. Böylece Wilson, 21 ve 22 Ekim 1916 günlerini Ermeni ve Suriyeliler için yardım toplama günleri ilan etmiştir. Bu iki gün, ülkenin dört bir yanında Ermeni

⁶¹² Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.65.

⁶¹³ Grabill, “Cleveland H. Dodge...”, s.249.

⁶¹⁴ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.71.

⁶¹⁵ “U.S. Collier To Take Relief To Armenia”, **The New York Times**, 15 Ekim 1916, s.10.

ve Suriyelilerin zikredilen günlerde oruç tutmaları ve o günlerde yemeğe ayırdıkları parayı da Ermeni ve Suriyeliler için Amerikan Yardım Heyeti'ne bağışlamaları istenilmiştir⁶¹⁶. Kampanya sonunda yaklaşık 350 bin dolar toplanmıştır. Bu meblağın 250 bin dolarıyla New York'tan erzak satın alınıp Suriye'de dağıtılacağı, kalan meblağın da Ermenilere dağıtılmaları için İstanbul'daki Amerikalılara gönderileceği ifade edilmiştir⁶¹⁷.

Wilson'ın Heyet adına Amerikan halkından yardım talebi sonraki yıllarda da devam etmiştir. Nitekim Wilson, 12 Aralık 1918 tarihinde tekrar Amerikan halkından NER adına bağışta bulunmaları için çağrıda bulunmuştur⁶¹⁸. Wilson'ın çağrısı 13 Ocak 1918 tarihli New York Tribune gazetesinde detaylı bir şekilde yer almıştır⁶¹⁹. Habere göre Woodrow Wilson "Amerikan Halkından Bir Rica" başlığıyla Amerikan halkına seslenmiştir. Wilson yazıda, bir yıl önce Senato ve Temsilciler Meclisi'nin kararıyla Ermeni ve Suriyeli felaketzedelere yardım için Birleşik Devletler halkının bağışta bulunabileceği bir gün belirlediğini ancak bölgeden dönen Amerikan diplomatlarının, konsolosluk heyetlerinin ve diğer Amerikalıların aktardıklarına göre, Amerikan halkının önceki kış yaptığı yardımlar sayesinde binlerce insanın açlıktan kurtarıldığını, yardımların verimli bir şekilde dağıtıldığını ve bu kış daha fazla yardıma gereksinim duyulduğunu ve eğer bu insanlar Amerika'dan yardım göremezlerse çok daha fazla sayıda kişinin açlıktan ölmelerinin kaçınılmaz olacağını belirtmiştir. Wilson ayrıca, 400 binden fazla yetim çocuğun ve bunların yanı sıra kadınlar ve diğer muhtaç çocuklarla birlikte 2 milyondan fazla yardıma muhtaç kişinin olduğunu, durumun çok üzücü olmasından ötürü herkesin sempatisini toplamak için özel ricada bulunduğunu ifade etmiştir. Son olarak da

⁶¹⁶ "Ask Aid Of The Nation", **The New York Times**, 21 Ekim 1916, s.7; "Armenian-Syrian Collection", **Norwich Bulletin**, 21 Ekim 1916, s.11.

⁶¹⁷ "350,000 \$ For Syrians", **The New York Times**, 5 Kasım 1916, s.20.

⁶¹⁸ "Wilson Aids Relief Fund", **The New York Times**, 12 Aralık 1918, s.9.

⁶¹⁹ New York Tribune gazetesinin 13 Ocak 1918 tarihli Amerikan Kongre Kütüphanesi web adresi dijital gazeteler bölümündeki kopyasında bu haber yer almamaktadır. Söz konusu gazete sayfasının manşetinde "Acılarla Dolu Ermeni ve Nasturilerden Geriye Kalanlar Amerikan Yardımı Sayesinde Türklerin Vahşetinden Kurtarıldı" haberi vardır. Hemen altında Wilson'ın "An Appeal To The American People" başlıklı haberinin yerinde ise "U-Boat Pirate, Hidden Below Waves, Sees Prey Advance for Death Blow" başlıklı başka bir yazı vardır. **New York Tribune**, 13 Ocak 1918, s.7. Elimizdeki gazete kopyası ise Columbia Üniversitesi, Union Theological Seminary, Burke Kütüphanesi Arşivinde yer alan gazete haberine dayanmaktadır. Muhtemelen bu haber gazetenin özel baskısında yer almıştır.

durumun aciliyeti nedeniyle Birleşik Devletler halkının bu acı çeken insanlar için anlayışlı olmalarını, cömertliklerini göstermelerini ve tekrar daha fazla bağışta bulunmalarını rica etmiştir. Yazının altında da bağışların Amerikan Kızılhaçı aracılığıyla veya veznedarı Cleveland H. Dodge olan ACASR [NER] aracılığıyla yapılabileceği yazılmıştır⁶²⁰.

Başkan Wilson, 4 Aralık 1920 tarihinde bir kez daha Ermeniler yararına Amerikan halkından NER'e bağışta bulunmalarını istemiştir. NER'in kongre kararıyla tüzelleştiğini vutgulayan Wilson, bu organizasyon kurulduğundan beri 41 milyon dolardan fazla paranın toplanıp dağıtıldığını, bir milletin veya en azından bir milyon insanın Amerikan halkı tarafından yok olmaktan kurtarıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, 110 binden fazla muhtaç yetim çocuğun NER tarafından bakıldığını ve bunların Yakın Doğu'nun gelecekteki liderleri olacağını söylemiştir. Son olarak, bu insanların tek umutlarının Amerika olduğunu, bu nedenle bir kez daha Amerikan halkının cömert bir şekilde bağışta bulunarak NER'in hayat kurtarma işine yardımcı olmalarını istemiştir⁶²¹.

Bunların yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı'nda Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmemesindeki faktörlerden biri de başta misyonerler olmak üzere NER'in Türkiye'ye savaş ilan edilmemesi için yaptığı lobi faaliyetleri olmuştur. Diğer bir deyişle, özellikle üç kişi, Elkus, Barton ve Dodge, Başkan Wilson'ı Amerika'nın Türkiye ile savaşmaması konusunda ikna etmişlerdir⁶²². Son olarak, Başkan Wilson'ın belki de NER adına attığı en önemli adım, Heyetin kurumsallaşmasını sağlayan yasayı 6 Ağustos 1919 tarihinde onaylamasıdır. Zira Heyetin ilk başvurusu Temsilciler Meclisi tarafından veto edilmişti. Wilson'ın onayıyla Heyet, Amerikan Kongre kararıyla tüzel bir nitelik kazanmış ve adını "Near East Relief" olarak değiştirmiştir⁶²³.

4.5.2. Warren Gamaliel Harding

⁶²⁰ **MRL2: NERCR**, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918, S:1, B:3, F:11, adlı dosya içinde.

⁶²¹ "President Appeals For Near East Fund", **The New York Times**, 5 Aralık 1920, s.20.

⁶²² "America's Dilemma On War With Turkey", **The New York Tribune**, 23 Haziran 1918, s.5.

⁶²³ "Near East Relief Created", **The New York Times**, 15 Ağustos 1919, s.13.

ABD'nin 29. Başkanı olarak 4 Mart 1921 ile 2 Ağustos 1923 tarihleri arasında görev yapan Warren G. Harding, kendisinden önceki Başkan Wilson gibi NER ile iyi ilişkiler geliştirmiş ve Heyetin faaliyetlerini desteklemiştir. Harding, başkanlık koltuğuna oturduktan kısa bir süre sonra 2 Nisan 1921 tarihinde, NER'in de girişimleri sayesinde eşi Florence Kling ile Ermeni bir çocuğun bir yıllık gıda ve giysi masraflarını karşılamıştır⁶²⁴. Ardından First Lady Florence Kling Harding, NER adına yardım çağrısında bulunarak 30 Mayıs Çarşamba gününü "Bohça Günü"* ilan etmiştir. Amerikan halkının yardım etmesini ve özellikle çocukların oyuncaklarını paketleyip oynamayı ve gülmeyi unutmuş yüz binlerce çocukla paylaşmak adına en yakın NER istasyonuna götürmeleri çağrısında bulunmuştur⁶²⁵.

13 Eylül 1922 tarihinde İzmir'de meydana gelen yangın Amerikan medyasında da oldukça geniş bir yer tutmuştur⁶²⁶. Bunun üzerine Başkan Harding'in hem İzmir yangını ile ilgili ve hem de Anadolu'nun farklı yerlerindeki NER faaliyetleri ile iş birliği amacıyla hükümet adına bir heyet oluşturmakta olduğu ve başına da Sinema Yapımcılar Birliği Başkanı olan ABD Postane Eski Genel Müdürü Will H. Hays'ı atayacağı basına yansımıştır⁶²⁷. Beyaz Saray'da konuyla ilgili uzun bir toplantı yapılmış ve büyük çapta bir yardımın yapılmasına karar verilmiştir. Amerikan Kızılhaçı'nın ve NER'in Kongre onaylı olmaları hükümetin bizzat bu işin içinde olmasını gerektirmemiştir⁶²⁸.

Bunun üzerine Harding, ülke çapında Yakın Doğu'daki mültecilere yardım amacıyla yardım organizasyonlarından oluşan bir fon oluşturmuştur. 8 Ekim 1922 tarihinde Beyaz Saray'da yapılan toplantının ardından yardımların dağıtılması işinin oy birliğiyle devlet tarafından tanınan iki kurum olan Amerikan Kızılhaçı ile NER'e verildiğini belirtmiştir. Para toplama amacıyla oluşturulan bu ortak özel heyetin başına da Postane eski genel müdürü Will H. Hays atanmıştır. Bu özel ortak heyette

⁶²⁴ "President Saves A Child", **The New York Times**, 3 Nisan 1921, s.22.

* Bundle Day

⁶²⁵ "Mrs. Harding Appeals For Near East Relief", **The New York Times**, 31 Mayıs 1921, s.14.

⁶²⁶ Yangının Amerikan basınına yansımaları ile ilgili bkz. Turgay Bülent Göktürk, "Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum", **ÇTTAD**, C.XII, No: 24, Bahar-2012, s.123-147.

⁶²⁷ "Harding To Move For Smyrna Relief", **The New York Times**, 4 Ekim 1922, s.1.

⁶²⁸ "Plan Big Campaign To Help Refugees", **The New York Times**, 8 Ekim 1922, s.3.

Amerikan Kızılhaçı ile NER'in yanı sıra YMCA, YWCA, ARA, Federal Kiliseler Konseyi, Kolomb Şövalyeleri (Knights of Columbus) ve Yahudi Müşterek Dağıtım Heyeti (Jewish Joint Distribution Committee) adlı organizasyonlar da temsil edilmişlerdir. Bu fon toplama faaliyeti için özel bir heyet oluşturulmuştur. Başkanlığını Will H. Hays'in yaptığı bu Heyette, Kızılhaç'tan Yargıç John Barton Payne, NER'den James L. Barton, Literary Digest'ten R. J. Cuddihy, Kolomb Şövalyelerinden James A. Flaherty, YMCA'dan John R. Mott, YWCA'dan Bayan John French, Federal Kiliseler Birliğinden Robert E. Speer, Yahudi Müşterek Dağıtım Heyetinden Felix Warburg ve ARA'dan Herbert Hoover yer almıştır. Yardım paralarının Kızılhaç Veznedarı Elliot Wadesworth'a, NER Veznedarı Cleveland H. Dodge'a veya Literary Digest'e gönderilebileceği belirtilmiştir. Beyaz Saray'daki toplantıda Başkan Harding'e NER İstanbul Direktörü Harold C. Jaquith'in gönderdiği mesajları gösteren NER Genel Sekreteri Charles V. Vickery, kışın yaklaştığını ve Selanik'te 50 bin muhtaç mültecinin olduğunu belirtmiştir. Jaquith mesajında ayrıca Amerikan Yardım Heyeti'nin İzmir ve Midilli'de çalışmalar yaptığını ve o ana kadar Selanik'te herhangi bir şey yapmadığını, NER olarak Selanik'te koşulları gözlemledikten sonra Larissa ve Pire'ye geçtiklerini ancak oralarda da durumun farklı olmadığını ifade etmiştir. Bunların yanı sıra Vickrey, İzmir yangınından sonra NER'in depolardaki tüm erzaklarını mülteciler yararına kullandığını belirtmiştir. Literary Digest garantörlüğünde un ve diğer gıda maddelerinden müteşekkil bir kargo satın aldıklarını ve *Clontarff* adlı Rusya'ya gitmekte olan bu kargo gemisinin Cebelitarık'ta iken İstanbul'a döndürüldüğünü ve o gün Ege adalarındaki mülteciler için kargosunu boşalttığını ifade etmiştir. Vickrey son olarak, *Saugus* adlı kıyafet ve gıda yüklü bir başka geminin de o an için Philadelphia'da olduğunu, gemiye ilave un yüklendiğini, ertesi gün de Pire ve İstanbul'a doğru yola çıkacağını söylemiştir⁶²⁹.

İzmir'e gönderilecek yardımı ayrıntılı bir şekilde planlamak amacıyla Yakın Doğu için özel bir heyet oluşturulmuş ve bu heyet de 13 Ekim'de Biltmore Otel'de toplanmıştır⁶³⁰. Toplantıya katılanlar arasında James L. Barton da vardı. Oluşturulan

⁶²⁹ "Harding Appeals For The Near East", **The New York Times**, 9 Ekim 1922, s.4.

⁶³⁰ "To Map Out Smyrna Aid", **The New York Times**, 13 Ekim 1922, s.16.

bu heyetin sekreterliğini Archie Roosevelt yapmaktaydı⁶³¹. Başkan Harding, 22 Ekim’de tüm eyalet valilerini bu kampanyada görevlendirmişti. Her eyaleti, bölgeyi ve yerleşim birimini temsil edecek destek heyetleri oluşturulmuştu. Bu destek heyetlerinin Amerikan Kızılhaç’ı ve NER ile işbirliği yapması istenmişti. Harding, her bir destek heyeti üyesine telgraf göndermişti. Telgrafta, onların Kızılhaç ve NER ile işbirliği yapmaları amacıyla bulundukları eyaletten seçilen seçkin vatandaşlar oldukları ve kampanyayı düzenleyen heyetin Yakın Doğu’da yardım faaliyetlerinde çalışan organizasyonların başındaki kişilerden oluştuğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu heyetin para toplama kampanyasına yardım edeceğini ve mümkün tüm güçleriyle ortak hareket edeceklerini belirtmiştir. Harding son olarak telgrafa, bu seçkin kişilerin kendilerinin detaylarla uğraşmayacaklarını ancak kendi cemaatleri içinde isimlerinin yer almasının büyük etki uyandıracaklarını eklemiştir. Sponsor isimler arasında yukarda geçen isimlere ilaveten aralarında Henry Morgenthau, Abram L. Elkus, Edwin Bulkley, Cleveland H. Dodge, John R. Mott, Frank L. Polk, John D. Rockefeller, Franklin D. Roosevelt, Oscar S. Strauss, Talcott Williams ve Stephen S. Wise gibi NER üyesi kişilerin de olduğu toplam 176 kişinin adı yer almıştır⁶³².

Bunun yanı sıra Harding, 28 Kasım 1922 tarihinde 3 Aralık Pazar gününü “Yakın Doğu Acil Durum Günü” ilan ettiğini belirtmiştir. Eyalet valilerinin belediye başkanları ve diğer kamu ve sivil otoritelerle işbirliği içinde bu özel günde yardım toplanmasına öncülük etmelerini istemiştir. Yunan topraklarından ve Yakın Doğu’dan alınan haberlere göre ihtiyacın çok fazla olduğunu belirten Harding, valilerden, belediye başkanlarından, işadamları ve hayırsever organizasyonlardan acil ihtiyacı olan bu insanlara Şükran Günü haftasında cömertçe yardım etmelerini istemiştir⁶³³.

Diğer taraftan aralarında NER Genel Sekreter Vekili Barclay Acheson ile NER Yönetim Kurulu üyelerinden Stanley White’ın da yer aldığı bir grup din adamı ve kanaat önderi 12 Haziran 1923 tarihinde Başkan Harding’le bir görüşme yapmıştır. Bu kişiler, Harding’in Ermeniler yararına harekete geçmesini ve Yunanistan’ı da

⁶³¹ “To Raise Millions For Smyrna Relief”, **The New York Times**, 14 Ekim 1922, s.10.

⁶³² “Appoints Sponsors For Near East Work”, **The New York Times**, 23 Ekim 1922, s.12.

⁶³³ “Fixes Near East Sunday”, **The New York Times**, 28 Kasım 1922, s.7.

tanınmasını istemişlerdi. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'nda galip ülkeler arasında yer almasının kendilerine bazı sorumluluklar yüklediğini belirten grup, görüşmede birçok Amerikan vatandaşının da Yunanistan'la diplomatik ilişkilerin tekrar kurulmasının Yunanlılara manevi destek olacağını düşündüğünü ifade etmişlerdir. Ayrıca, Ermenilerin kendi kaderlerine terk edilmemeleri gerektiğini, Başkanın o dönemde görüşmeleri süren Lozan Antlaşması'nı da Ermenilere toprakları geri verilene kadar onaylamamasını söylemişlerdir. Grup, Başkana bir mektup vermiştir. Mektupta dört esas üzerinde durulmuş ve Başkandan bu esasların yerine getirilmesini talep etmişlerdi. İlk olarak, Dışişlerinin 30 Mart'ta İngiltere, Fransa ve İtalya'ya verdiği notada belirttiği üzere mülteci sorununu görüşmek üzere uluslararası bir komisyon kurulması gerektiği hususu daha güçlü bir şekilde cevap alınana kadar bastırılmalıdır, denilmiştir. Bu noktada ertelemenin binlerce yaşamın sona ermesi demek olduğu ve Amerika'nın da bu mülteciler için güvenli bir yer oluşturma konusunda üzerine düşen maddi sorumluluğu yerine getireceğine inandıklarını belirtmişlerdir. İkinci olarak, hükümetin, ata toprakları olan Anadolu'dan sürülen ve hayırsever dünyanın yardımları dışında parasız, mülksüz, kıyafetsiz, yiyeceksiz ve evsiz bir halde olan 900 bin mülteci ile ilgilenmesini istemişlerdir. Yunan hükümetinin ekonomik olarak bu ihtiyaçları karşılayamadığı ve Amerikan hükümetinin Yunanistan'a savaş yaralarını sarması için vermeyi taahhüt ettiği 50 milyon doların sadece bir kısmını ödediğini söylemişlerdir. Yunan hükümetinin de bu taahhüt miktarında para bastığını, bu meblağın bilmedikleri nedenler veya koşullar dolayısıyla verilmemiş olmasını anlayışla karşıladıklarını ancak Başkandan bu taahhüdün kalan kısmının ödenebilme ihtimalini gözden geçirmesini veya yeni bir taahhüt önermesini rica etmişlerdir. Üçüncü olarak, Türkiye ile bir anlaşma imzalanmadan önce hayırsever ve dini kurumların haklarının da açık ve net bir şekilde, ticari taahhütler için kesin ve net bir şekilde sağlandığı gibi, tanınıp korunması gerektiğini ifade etmişlerdir. Dördüncü ve son maddede, derin bir endişe ile Lozan Konferansı'nın ilk bölümünde Ermenilerin milli vatan projesinin terk edildiğini gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Amerikan hükümetinden Türkiye ile yeni bir anlaşmada bu projenin tekrar canlandırmasını ve Lozan'daki delegelerin bu konuda ısrarcı olmaları gerektiğini, ticari imtiyazlarının onayının bu hakkın

tanınmasına bağılı olduğu gibi hareket edilmesini mazlum Ermeniler nedeniyle istediklerini ifade etmişlerdir⁶³⁴.

4.5.3. John Calvin Coolidge

Amerikan Başkanı Warren G. Harding'in yardımcısı iken Harding'in görev başında ölümü üzerine başkanlık koltuğuna oturan John Calvin Coolidge, 1925 seçimlerini de kazanıp 4 Mart 1929 tarihine kadar Amerikan Başkanı olarak görev yapmıştır. Coolidge de başkanlığı esnasında NER ile iyi ilişkiler geliştirmiş ve Heyet faaliyetlerini desteklemiştir. Nitekim Golden Rule Sunday faaliyeti 1923 yılında Coolidge'in başkanlığı döneminde başlamıştır. Coolidge, Golden Rule Sunday'i desteklemiş ve ailesi ile birlikte Golden Rule yemeğini yiyeceklerini ve kabine üyelerinin de buna katılacağını belirtmiştir⁶³⁵. Faaliyetle ilgili bir bildiri yayınlayan Başkan, Golden Rule'un hem muhtaçlara yardım etmenin hem de onları anlamının pratik bir yolu olduğunu ifade etmiştir⁶³⁶. Başkan Coolidge, Golden Rule'un uluslararası bir hüviyet kazanmasına da yardımcı olmuş ve 7 Aralık 1924 Pazar gününün International Golden Rule Sunday günü olmasını onaylamıştır⁶³⁷. Ayrıca, NER tarafından basılan, 22 Haziran 1925 tarihli International Golden Rule Sunday adlı kitapçığın ilk sayfasında Başkan Coolidge'in Golden Rule'u övdüğü ve hem Amerika'da hem de tüm dünyada yaygınlaşmasını temenni ettiği mesajı yer almıştır⁶³⁸.

Heyet de, Başkan Coolidge'e 4 Aralık 1925 tarihinde, Suriye'deki bir yetimhanede Ermeni kızlar tarafından örülmüş bir İsfahan halısı hediye etmiştir. Minnettarlıklarının simgesi olan bu halının arka tarafında "Gazir, Suriye NER yetimhanesinde Ermeni kızlar tarafından imal edilmiştir ve Başkan Coolidge'e Golden Rule minnettarlığının bir simgesi olarak takdim edilmiştir" diye yazmaktaydı. Halıyı Başkana NER Başkan Yardımcısı John H. Finley sunmuştur. Finley, sunumunu yaparken Başkanı övmüş ve Başkanın Golden Rule Sunday'e

⁶³⁴ "Ask Harding To Act In The Near East", **The New York Times**, 12 Haziran 1923, s.18.

⁶³⁵ "President Endorses Golden Rule Dinner", **The New York Times**, 29 Kasım 1923, s.26.

⁶³⁶ "Golden Rule Sunday", **The New York Times**, 30 Kasım 1923, s.14.

⁶³⁷ "Coolidge Aids Relief Plan", **The New York Times**, 1 Temmuz 1924, s.25.

⁶³⁸ "Coolidge Endorses Golden Rule Sunday", **The New York Times**, 25 Haziran 1925, s.6.

verdiği destekten ötürü minnettarlıklarını belirtmiştir. Bu amaçla halının, yetimhanedeki 4 kız tarafından 10 ay zarfında örüldüğünü ve 4.404.247 ilmekten oluştuğunu ifade etmiştir. Aynı akşam Başkan da Finley’e bir mektup yazarak teşekkürlerini iletmiştir⁶³⁹.

⁶³⁹ “President Receives Rug Woven By Orphans Of Near East And Praises Work Of Relief”, **The New York Times**, 5 Aralık 1925, s.2. “Yetim halısı” veya “Gazir halısı” olarak da bilinen bu halı ilk defa 2014 yılında Beyaz Saray’ın izin vermesi üzerine sözde soykırımın hatırlanması amacıyla Beyaz Saray Ziyaretçi Merkezi’nde sergilenmiştir. “ ‘Soykırım’ Halısı Beyaz Saray’da Sergileniyor”, **Hürriyet**, 19 Kasım 2014.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YAKIN DOĞU YARDIM HEYETİ'NİN ERMENİ MESELESİNDEKİ TUTUMU VE HEYETİN KAPATILMASI

5.1. Mütareke ve Sonrasında Heyetin Tutumu

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra Amerikalı misyonerler, eğitimciler ve NER, Türkiye'deki faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmek, savaş öncesi sahip oldukları imtiyazlara tekrar kavuşmak istemekteydiler. Bu amaçla, başta Amerikan Board Sekreteri ve NER Başkanı James L. Barton olmak üzere misyoner lobisi, Mondros şartları uyarınca İtilaf Devletleri tarafından Kafkasya ile Anadolu'nun "gerekirse" kuralına uygun, hızlı bir şekilde işgalini talep etmekteydi¹. Ardından da Amerika'nın, Türkiye'nin geleceğinin kararlaştırılacağı barış konferansına katılmasını ve Ermeni menfaatleri doğrultusunda kararlar alınmasını arzulamaktaydılar. Bu manada da kamuoyu oluşturmak için faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Örneğin Barton, Aralık 1918'de, Paris Barış Konferansı başlamadan kısa bir süre önce, Yale Club'daki bir davette Amerika'nın, Türkiye'nin güçsüzleştirilmesi için nüfuzunu kullanması gerektiğini belirtmekteydi. Amerika'nın, barış konferansında Türkiye'de yeni düzenin oluşturulması, Müslüman idaresindeki gayrimüslimlerin özgürleştirilmesi ve Ermenistan taleplerinin reddedilmemesi hususunda üzerine düşeni yapması gerektiğini vurgulamaktaydı².

Diğer taraftan Barton, Mondros sonrası gelişmelerden memnun olmadığından, Aralık 1918'de, Başkan Wilson Paris'e gitmeden önce, lobi faaliyetlerini arttırmıştı.

¹ Hans-Lukas Kieser, **İskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.508; Joseph L. Grabill, **Protestant Diplomacy in the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1971, s.126. Barton ve arkadaşlarının bu talepleri Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. ve 24.maddelerine dayanmaktaydı. Antlaşmanın 7. maddesi şöyleydi: "Sınırlar içerisinde İtilaf Devletleri'nin güvenliğini tehdit edecek bur durum söz konusu olduğunda, İtilaf Devletleri istedikleri herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerdir." 24. maddesi de şöyleydi: "Vilayet-i sitte adı verilen Van, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Sivas, Diyarbakır'de bir karışıklık çıkarsa, buralar işgal güçlerince mazeret göstermeksizin işgal edilebilecektir." Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt 1, Ankara, TTK Basımevi, 1953, s.520, 524.

² Suzanne Elizabeth Moranian, "The American Missionaries and the Armenian question: 1915-1927", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, The University of Wisconsin, Madison, 1994, s.298-299.

Barton, hem NER'in hem de Ermenistan-Amerika Cemiyeti'nin³ politik olarak zayıf olduğunu düşünmüş ve siyasi arenadaki boşluğu doldurması için Ermenistan'ın Bağımsızlığı İçin Amerikan Heyeti'nin (American Committee for the Independence of Armenia, ACIA) kurulmasına yardım etmişti⁴. ACIA'nın başkanı Amerika'nın Almanya Eski Büyükelçisi James W. Gerard, sekreteri de Kayseri doğumlu olup New York'ta avukatlık yapan Vahan Kardaşyan idi⁵. Bu gruptaki diğer önemli kişiler Cleveland H. Dodge, Henry Cabot Lodge, Charles Evans Hughes ve Elihu Root gibi Amerika'da önde gelen şahıslardı. Grubun hem beyni hem de tek Ermeni üyesi olan Vahan Kardaşyan'ın aşırı bir Ermeni milliyetçisi olduğu belirtilmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'deki yüksek komiseri Amiral Bristol da, Kardaşyan'ın masa başında hazırladığı Ermeni davası yararına kullanılabilecek her türlü uydurma haberin Gerard tarafından araştırılmadan imzalanıp kamuoyuna duyurulduğunu ifade etmekteydi⁶. Barton'un kendisi de bu grubun içinde yer almış ancak grup faaliyetlerinde aktif görevler almamıştı. Yine bu grubun da Cleveland H. Dodge, Henry Cabot Lodge, Charles Evans Hughes ve Elihu Root gibi önemli üyeleri aynı zamanda NER Mütevelli Heyeti içinde de yer almaktaydı.

Barton ayrıca, Dışişleri Bakanı Lansing'den Wilson'ın On Dört Nokta'sında belirtildiği üzere hareket edilmesi gerektiğini ve hatta daha ileriye gidilip

³ Dönem itibarıyla Amerika'da Ermeni yanlısı birçok baskı grubu içinde ön plana çıkan gruplardan biri, Ermenistan-Amerika Cemiyeti (Armenia America Society-AAS) adlı oluşumdu. Bu cemiyetin başkanı, Walter George Smith idi. Cemiyetin önemli üyeleri arasında Hamilton Holt, Charles S. MacFarland, R. J. Caldwell ve W. N. Runyon gibi kişiler yer almaktaydı. Cemiyetin sekreteri King-Crane Heyeti'nin sekreterliğini de yapan George R. Montgomery idi. Montgomery'nin yanı sıra cemiyetin organizasyon komitesi üyeleri arasında Stanley White ile Henry S. Huntington da yer almaktaydı. Yine Heyetin ulusal komitesi içinde Jane Addams, James W. Gerard, Oscar S. Strauss, John Sharp Williams, Leonard Wood, Stephen S. Wise ve William Cardinal O'Connell gibi önemli Amerikalılar vardı. Heyetin amacı, Ermeni ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Ermeni dostlarını bir araya getirmek, Ermeni ihtiyaçlarını Amerikan kamuoyuna sunmak ve Amerikan yardımıyla bu ihtiyaçları gidermek olarak belirtilmekteydi. Thomas A. Bryson, "The Armenia-America Society: A Factor in American-Turkish Relations, 1919-1924", **Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia**, Vol.LXXXII, No: 2, Haziran-1971, s.84-85. Başta cemiyetin başkanı Walter George Smith olmak üzere Hamilton Holt, S. MacFarland, R. J. Caldwell, Stanley White, Oscar S. Strauss ve Stephen S. Wise adlı üyeleri aynı zamanda NER yönetim kurulu üyeleriydi.

⁴ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.110; Moranian, "The American Missionaries...", s.305.

⁵ Ö. Kürşad Karacagil, "Amerika'da Tek kişilik Lobi: Vahan Cardashian (1883-1934)", **Akademik Bakış**, C.VIII, S.16, Yaz 2015, s.97, 102.

⁶ Heath W. Lowry, "American Observers in Anatolia ca. 1920: Bristol Papers", **Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984, s.57. ACIA, günümüzde Amerika Ulusal Ermeni Heyeti (The Armenian National Committee of America) adıyla Türk aleyhtarı faaliyetlerine devam etmektedir. Karacagil, "Amerika'da Tek kişilik Lobi...", s.102.

Ermenistan'ın bağımsızlığı için harekete geçilmesi gerektiğini istemekteydi. Başkan Wilson da Barton'ın isteği ile aynı kanıdaydı ancak konunun Paris Barış Konferansı'nda gündeme gelmeden kamuoyuna açıklanmasının gerekli olmadığını düşünmekteydi. Barton da ACIA ile birlikte kamuoyu oluşturup Wilson üzerinde baskı oluşturmak için Garegin Pastırmacıyan'ın⁷ *Why Armenia Should Be Free?*⁸ adlı kısa kitabını bastırmışlardı. Yılsonuna doğru Ermeni lobisi tekrar harekete geçmişti. Roosevelt, eylül ayında Ermenistan'ın özgür olması gerektiğini beyan ederken⁹, ACIA'dan Senatör Henry Cabot Lodge da, Aralık 1918'de, Ermenistan'ın bağımsızlığının desteklenmesi için senatoya önerge vermişti¹⁰. Hem Amerikan Dışişlerinde hem de Amerikan Kongresi'nde Ermeni meselesi tartışılır olmuştu. Ancak bu konuda herkesin mutabık olacağı net bir Amerikan siyaseti oluşmamıştı¹¹.

5.2. Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Meselesi ve Heyet

⁷ Armen Garo lakaplı Pastırmacıyan, 1896 Osmanlı Bankası Baskını liderlerinden biriydi. 1908 ve 1913 seçimlerinde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde iki dönem Erzurum mebusu olarak görev yapmıştı. Kabinde kendisine görev teklif edilmiş ama o reddetmişti. Meclis üyesi iken yaklaşık 2.000 atlı ile ayrı bir devrimci kitası oluşturmuş ve Birinci Dünya Savaşında, Pastırmacıyan ve güçleri sınırın Rus tarafında, Rus Ordusuna "yol gösterici ve keşif hizmeti" sunmuşlardı. Paris Barış Konferansı'nda Ermeni delegasyonu içinde yer almış ve daha sonra Ermenistan'ın Washington büyükelçiliği görevinde bulunmuştur. 1921-1922 yıllarında Türk liderlere yapılan saldırıları planlayanların içerisinde de yer almış olan Pastırmacıyan, 23 Mart 1923'te ilerleyen hastalığı nedeniyle Cenevre'de ölmüştür. Fikrettin Yavuz, **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü: 1896 Osmanlı Bankası Baskını**, Ankara, TTK Yayınevi, 2105, s.79-80; Şükrü Server Aya, H. Kübra Saygılı, "Ermeni Ayaklanması ve Büyük Savaş", **Tarih Kritik Dergisi**, C.II, S.1, Aralık 2015, s.86-89.

⁸ 45 sayfalık bu kısa kitapta temelde yine büyük ve bütüncül bir Ermenistan fikri işlenmekteydi. Pastırmacıyan, Ermenilerin Almanya ve Türkiye yanında savaşa katılmayarak savaşın kaderini İtilaf Devletleri lehine değiştirdiğini iddia etmekteydi. Ona göre, Batı ülkeleri, halkının yaklaşık yarısını kaybetmiş bu millete borçluydu ve sağ kalanları da özgürlüğü hak etmekteydi. Garegin Pasdermadjian, **Why Armenia Should Be Free: Armenia's Role in the Present War**, Boston, Hairenik Publishing Company, 1918, s.44-45.

⁹ "Spirit of Victory Marks Marne Day: Roosevelt Demands Drastic Peace Terms Against League of Nations", **New York Times**, 7 Eylül 1918, s.3.

¹⁰ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.110-111. Senatör Lodge'un 10 Aralık 1918 tarihli önerisi şöyleydi: "Senatonun düşüncesine göre, Türk Ermenistan'ı ve Kilikya'dan oluşan altı vilayet, Rus Ermenistan'ı, Azerbaycan eyaletinin kuzey kısmı ve Pers Ermenistan'ından oluşan Ermenistan bağımsız olmalıdır. Barış konferansının Ermenistan'ın bağımsız bir cumhuriyet kurmasına yardımcı olması senatonun temennisidir. Yine senatonun fikrine göre, Anadolu'daki Suriyeliler ve diğer Hristiyan toplulukları için önlem alınmalı ve Anadolu'da Yunanlıların baskın olduğu yerler Yunanistan Hükümeti'nin kontrolü altına verilmelidir." **U.S. Congress, Congressional Record-Senate**, 65th Congress, 3rd Session, Vol. 57, Part 1-Bound Edition, December 10, 1918, s.237. <https://www.congress.gov/bound-congressional-record/1918/12/10/senate-section>. Erişim tarihi: 26.10.2021.

¹¹ Barbara Jean Keller, "The United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, California State College at Fullerton, California, 1969, s.72.

Birinci Dünya Savaşı'nın askeri kısmı, en son Almanya ile imzalanan 11 Kasım 1918 tarihli Rethondes Mütarekesiyle sona ermişti¹². İtilaf Devletleri, ateşkes antlaşmaları imzalandıktan sonra, mağlup devletler olan Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan antlaşmaların maddeleri üzerinde karşılıklı olarak anlaşmak ve kendi aralarındaki siyasi ve ekonomik problemleri çözümlmek amacı ile Paris'te bir konferans tertiplemişlerdi. Paris Barış Konferansı, resmi olarak 18 Ocak 1919 tarihinde açılmıştı. Konferansta ele alınan en önemli konu Türkiye'nin geleceği olmuştu. Çünkü İtilaf Devletleri arasında Türk topraklarının paylaşımı zor ve karmaşık bir mesele olarak yer almaktaydı¹³. Diğer taraftan Ermeni örgütler ve Ermeni yanlısı çevreler de konferansta Ermeni çıkarları doğrultusunda kararlar alınması için lobicilik faaliyetlerini hızlandırmışlardı. Dünyanın dört bir yanından gelen delegeler İtilaf Devleti temsilcilerine taleplerinin haklılığını ispatlamaya çalışmaktaydılar. Bu delegeler arasında başlangıçta iki Ermeni delegasyonu vardı. Biri, Bogos Nubar Paşa başkanlığındaki "Avrupa Milli Ermeni Delegasyonu"; diğeri de 28 Mayıs 1918'de Erivan'da kurulan Kafkas Ermeni Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Avetis Aharonian

¹² Bulgaristan ile 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile 3 Kasım 1918 tarihinde Villa Giusti Ateşkes Antlaşması imzalanmıştı. Oral Sander, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, Cilt 1-2, 16.bs, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2007, s.141-143.

¹³ Harry N. Howard, **The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923**, Norman, University of Oklahoma Press, 1931, s.217; Paris Barış Konferansı'ndaki tüm güçler Osmanlı Devleti'nin parçalanması noktasında hemfikirdiler. Türklerin Avrupa'dan atılması, tercihen bir büyük güç tarafından İstanbul ve Boğazlar üzerinde (Wilson bunu istemiyordu) uluslararası bir kontrolün sağlanması, Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarında yeni milli devletler kurulması, bir Ermeni devletinin kurulması ve bu devletin dışardan ekonomik, askeri ve siyasi yardıma gereksinimi olacağı konularında aynı fikirdeydiler. Ancak ayrıntılarda birçok ihtilaflı nokta vardı. İlk etapta önlerinde bazı problemler vardı. Mesela, İstanbul uluslararası bir hale getirildiğinde bu durum halifeliğin merkezi olan İstanbul'un dini rolünü nasıl etkileyecekti? Türk olmayan unsurlar özgürleştirildiğinde bu özgürlük nasıl elde edilecekti, ne çeşit devletler kurulacaktı, ne derecede bir bağımsızlık veya yabancı kontrolü sağlanacaktı ve bu bölgeler hangi Avrupa gücünün himayesine verilecekti? "Yahudiler için yurt" ne anlama gelmekteydi? Wilson'ın bildirileri gizli anlaşmalarla nasıl uyuyacaktı? Yakın Doğu halklarının isteklerini kim nasıl belirleyecekti ve belirlediği takdirde bu hedefler ekonomik ve politik olarak uygulanabilir olacak mıydı? Ermeni ve Siyonistlerin emellerine bakıldığında, çoğunluğun yönetimi ve kendi kaderini tayin bile yerince makul müydü? Osmanlı Devleti'ndeki Avrupalı güçlerin yatırımları nasıl korunacaktı ve yüklü miktardaki Osmanlı borçları için ne tür koşullar getirilecekti? Bu sorunlar İtilaf Devletlerinin önüne geldiğinde aralarında sürtüşmeler başlayacaktı. Paul C. Helmreich, **From Paris To Sevres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference, 1919-1920**, Columbus, Ohio State University Press, 1974, s.23-24. Bu kitabın Türkçesi için bkz. Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, çev. Şerif Erol, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996.

başkanlığındaki “Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu” idi¹⁴. Ermeniler, konferansta çok geniş taleplerde bulunmuşlardı. Büyük bir Ermeni devleti kurulmasını istemişlerdi¹⁵. Daha önce bir Ermeni devletinin kurulması sözünü veren Büyük Güçler için bu talepleri karşılayacak şekilde bir devletin kurulması pek mümkün görünmemektedir. Öncelikle Ermeniler hiçbir bölgede çoğunluk oluşturmamaktaydı ve bu da sorunu içinden çıkılmaz bir hale getirmekteydi. Çünkü büyük bir Ermeni devleti kurulduğunda Ermeniler nüfusun ancak %30-35’ini oluşturacaklardı. Ayrıca, Türkler ile Ermeniler arasındaki nefret, derin temellere dayanmakta ve Türk toprağında ayrı bir Ermenistan kurulmasına yönelik her türlü öneriye Ermeni olmayan tüm unsurlar şiddetle karşı çıkmaktaydı¹⁶.

Diğer bir deyişle, Büyük Güçler, bir Ermeni devletinin kurulması konusunda genel anlamda hemfikir olmalarına rağmen, ne İngiliz ne Fransız ne de İtalyanların hiçbiri bu devletin gerçekten kurulmasında ve desteklenmesinde doğrudan yer almak istemekteydi. Çünkü sınırları ne olursa olsun, kurulacak bir Ermeni devletinin siyasi, askeri ve iktisadi manada desteklenmesi gerekmektedir. Böyle bir devleti açık açık desteklemek, sadece Türkleri değil, Yakın Doğu'nun bütün Müslüman nüfusunu dışlamak anlamına gelecekti. Ayrıca, Ermeni mandasının İngiltere, Fransa ya da İtalya tarafından kabul edilmesi demek, Osmanlı Devleti konusunda üzerinde anlaşmaya varılmış paylaşım planının da sekteye uğraması demek olacaktı. Bu durumda bulunan en kolay çözüm, ABD'nin Ermeni mandasını üstlenmesi olmuştu. Büyük Güçler, Amerika'nın mandater ülke olması için ikna çalışmalarına başlamışlardı. Nitekim Amerikan delegeleri de bu konuda istekliydiler¹⁷.

¹⁴ Aslında bu iki grup birbirlerine tahammül edememekteydi. Ancak iki grubun da ortak amaçlar için hareket etmesi ve işbirliğine gitmesi Ermeni Kilisesi'nin müdahalesi ile olmuştu. Helmreich, **From Paris To Sevres...**, s.47-48.

¹⁵ Ermeni heyetleri ilk olarak 26 Şubat 1919 tarihinde dinlenmişti. Ermeni delegasyonunun talepleri şöyleydi: kuzeyde Trabzon'dan başlayarak Vilayet-i Sittenin (Van, Bitlis, Diyarbakir, Harput, Sivas ve Erzurum) ve Güney Doğu'da Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket ve İskenderun limanı ile birlikte Adana vilayetinin kendilerine verilmesini istemekteydiler. Büyük Ermenistan için kuzeyde Trabzon limanı ile güneyde de İskenderun limanı ile denize ulaşmak arzusundaydılar. Ayrıca Kilikya bölgesinin de Türklerden alınarak Fransız himayesine verilmesini talep etmekteydiler. Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, TTK Yayınları, 1987, s.21; Howard, **The Partition of Turkey...**, s.225-226.

¹⁶ Helmreich, **From Paris To Sevres...**, s.48-49.

¹⁷ **A.e.**, s.49.

Diğer taraftan Wilson Yönetimi, henüz daha savaş sürerken, savaş sonrası barış planlarını formüle etmek amacıyla çalışmalar yapmıştı. Amerikan tezinin ne olması gerektiğini belirleyebilmek için Wilson, 1917 sonbaharında Tahkikat Komisyonu (The Inquiry) adlı, uzmanlardan oluşan bir ekip tayin etmişti. Tahkikat Komisyonu, Başkan Wilson'ın talebi üzerine Albay Edward M. House tarafından kurulmuş ve savaş sonrasında toplanacak barış konferansına hazırlık olarak Avrupa'nın coğrafî, etnolojik, ekonomik, tarihi ve siyasi sorunlarıyla ilgili verileri toplamak ve harmanlamak üzere bir araya getirilmiş uzmanlardan oluşmaktaydı. Komisyonun sekreterliğini Walter Lippmann yapmıştı. Komisyonda 150 uzman yer almaktaydı ve bu uzmanlar yaklaşık iki bin belge ile binden fazla harita hazırlamışlardı. Başkan Wilson, ünlü On Dört Nokta'sındaki toprak önerilerini hazırlarken Tahkikat Komisyonu'nun resmi tavsiyelerini kullanmış ve daha sonra bazı önerilerini barış anlaşmalarına dâhil etmişti¹⁸. Hatta Wilson'ın On Dört Nokta'sının 12. maddesi¹⁹, Tahkikat Komisyonu'nun 22 Aralık 1917 tarihinde Dışişlerine sunduğu bildirisinin ışığında oluşturulmuştu²⁰.

Tahkikat Komisyonunun Yakın Doğu ile ilgili raporlarının hazırlanmasında, özellikle Ermeniler ve Türklerle ilgili konularda, Amerikan Board ve NER

¹⁸ Siyah Kitap (Black Book) diye adlandırılan Tahkikat Komisyonun yazdığı rapor, 21 Ocak 1919 tarihinde Başkan Wilson'a sunulmuştu. Komisyon, çeşitli konulardaki önerilerini konferans için 98 sayfalık bir özet haline getirmişti. İçinde bölgesel, ekonomik ve çalışma konularının yanı sıra Osmanlı Devleti'nin paylaşımı ile ilgili birçok harita da yer almıştı. Wesley J. Reisser, **The Black Book: Woodrow Wilson's Secret Plan For Peace**, Lanham/Maryland, Lexington Books, 2012, s.33-35; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.102; "Report on the Inquiry: Its Scope and Method", **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume I**, 20 Mart 1918, No: 889, Washington, Government Printing Office, 1942, s.55-70.

¹⁹ Wilson'ın ünlü On Dört Nokta'sının 12. maddesi şöyleydi: "Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarına egemenlik güvencesi verilmeli, ancak şu anda Türk egemenliğine giren diğer uluslara da kesin bir yaşam güvenliği ve kesinlikle rahatsız edilmemiş bir özerk gelişme fırsatı sağlanmalıdır. Çanakkale Boğazı da uluslararası garantiler altında tüm ulusların gemilerinin serbest geçişine ve ticaretine kalıcı olarak açılmalıdır." "Address of the President of the United States Delivered at a Joint Session of the Two Homes of Congress, January 8, 1918", **PRFRUS, 1918, Supplement 1, The World War, Volume I**, 8 Ocak 1918. Tahkikat Komisyonu'nun başuzmanlarından William L. Westermann, bir Ermeni devleti kurulmasını önermişti. Ona göre bu Ermeni devletinde Ermeni nüfusu en fazla %35 olacağından bu devletin "güçlü bir uluslararası kontrole" ihtiyacı olacaktı. Lawrence Emerson Gelfand, **The Inquiry: American Preparations for Peace, 1917-1919**, New Haven and London, Yale University Press, 1963, s.248-249.

²⁰ Tahkikat Komisyonu'nun Türkiye ile ilgili önerilerinde; Türkiye'ye bağlı ırkların baskı ve kötü yönetimden kurtarılması, en azından Ermenistan için özerklik sağlanması ve Filistin, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan'ın medeni milletler tarafından korunması gerektiği belirtilmişti. "The Inquiry, Memorandum Submitted December 22, 1917", **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Vol.I**, 22 Aralık 1918, s.52-53; Keller, "The United States and Armenia...", s.69.

yöneticilerinin büyük etkisi olmuştu. Diğer taraftan Albay House, komisyonla ilgili birçok görevi kayınbiraderi ve aynı zamanda City College of New York Başkanı olan din felsefecisi Sidney E. Mezes'e havale etmişti. Mezes de çalışmaları yürütürken İstanbul eski elçilerinden Abram Elkus'un gönderdiği NER bültenlerini kullanmıştı. Henry Morgenthau da, Suriye Protestan Koleji profesörü William H. Hall ile House'u tanıştırmış ve Hall, Tahkikat Komisyonu'nun asistanı olarak görevlendirilmişti. Hall, Ekim 1917'de NER adına Barton tarafından görevlendirilen ve Türkiye'nin yeniden inşası için bölge koşullarını araştıran NER komisyonunun da sekreterliğini yapmıştı. Böylece Barton da, Bogos Nubar ve Lord Bryce'la yaptığı istişareler sonucunda ulaştığı Amerikan mandaterliğinde bir Ermenistan fikrini, Hall aracılığıyla Tahkikat Komisyonu'na aktarmıştı. Ayrıca Mezes ile Morgenthau'nun Ermeniler için özerklik ve Osmanlı Devleti'nin de batılı bir ülkenin, tercihen ABD, gözetiminde gevşek bir federasyona (loose federation) dönüştürülmesi fikri Barton için de mantıklı görünmüştü. Federasyon fikri, ayrılıkçı Ermeniler tarafından tepki ile karşılanınca, Barton da bu fikri Türklerin her ne kadar federasyonun merkezinde yer alarak Ermenilerin komşusu olacaksa da, asla özerk bir Ermenistan'ı kontrol etmeyeceği şeklinde savunmuştu²¹.

Paris Barış Konferansı'nda, Amerikan Başkanı Wilson'ın delegeleri arasında, pek çok Türkiye misyoneri de yer almıştı. Konferansta, misyoner ve NER faaliyetleri konusundaki Amerikan çıkarları Cleveland H. Dodge, James L. Barton, Howard Bliss ve Henry Morgenthau tarafından savunulmuştu. Özellikle Barton, NER ve misyoner çıkarlarını temsilen konferansa katılmış ve konferansta Ermenilerin sözcüsü gibi bir pozisyona gelmişti. Barton konferansta Ermenileri temsil edecek politik bir role bürünmüştü. Amerikan delegasyonu içinde Ermeni davasını savunan önemli seslerden biri olmuştu. Ona göre, dört bir yandan gelen Ermeni delegeleri seslerini duyurabilecek durumda değildi. Bu nedenle Barton, Albay House ve İngiliz Robert Cecil nezdinde Ermeni meselesi için özel bir heyet kurulması için lobi yapmaktaydı. Diğer taraftan House da Barton'un Suriye ve Anadolu'ya geçmesini, barış konferansı için Türkiye'de araştırmalar yapması istemişti. House, Barton'a derhal Türkiye'ye geçmesini, durumu yerinde görmesini ve Paris'te kendisiyle

²¹ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.102-104.

telgrafla iletişime geçmesini, konferansta son kararlar alınmadan önce onu Paris'e çağırabileceğini söylemişti. Barton da, uzun zamandır Türkiye'de bulunmadığı için bir otorite gibi konuşamadığını, İstanbul'dan uzağa gitmediği ve de Anadolu'dan çağrıldığı takdirde Paris'te etkisinin daha fazla olacağını düşünmekteydi. Türkiye'nin iç kesimlerinin ekonomik, sosyal ve politik durumları hakkında konferansa birinci elden bilgilerle geldiğinde daha etkili olacağı kanısındaydı. Barton, hem misyoner hem de NER faaliyetlerini yerinde görme fırsatı yakalamıştı. Grabill'in ifadesiyle Barton'un devlet adamlığı, dini sınırlarını aşmıştı²².

Barton, Türkiye'ye gitmek üzere İtalya'da iken, kendisine resmi bir telgrafla Frederick C. Howe'nin de yardımcı olarak katılacağı bildirilmişti. Howe, New York'ta Ellis Adası'nda göçmen komiseriydi ve o dönemde Paris'te gayriresmi gözlemci olarak bulunmaktaydı. Howe, Barton'a katılmak üzere İtalya'ya gitmiş ancak henüz Barton'la buluşmadan karar değiştirmiş ve katılması beklenen Barton komisyonundan çekilmişti. Howe, tek bir kişinin çabasıyla bu işin olmayacağını, eğer ahlaki bir etki isteniyorsa komisyonun daha büyük bir ölçekte olması gerektiğini ve eğer halktan bilgi toplanmak isteniyorsa da bunu elde edebilecek bir heyetin gönderilmesi gerektiğini düşünmüştü. Barton'la kendisinin oluşturduğu komisyonun, gizli anlaşmalarla mücadele edemeyecek kadar zayıf olduğunu düşünmüş ve Paris'e dönüp durumu House'a anlatmıştı²³. Durumu öğrenen Barton da, 18 Şubat'ta, Paris'teki Amerikan heyetine durumu anlatmış ve kendisinin de bu araştırma komisyonundan ayrılmak istediğini söylemişti. Amerikan heyeti de Barton'un yerine alternatifler üzerinde düşünmeye başlamıştı. Barton, komisyon görevinden ayrılınca NER faaliyetleri ile daha rahat ilgilenebileceğini düşünmüştü. Neticede, Barton öncülüğünde gerçekleştirilecek araştırma komisyonu daha oluşmadan dağılmıştı²⁴.

5.3. Manda Meselesi ve Heyet

²² "Minutes of the Daily Meetings of the Commissioners Plenipotentiary, Saturday, February 1", 1919, **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XI**, Washington, Government Printing Office, 1945, s.8; Moranian, "The American Missionaries...", s.299-302; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.159-160.

²³ Frederic C. Howe, **The Confessions of a Reformer**, New York, Charles Scribner's Sons, 1925, s.301.

²⁴ "Minutes of the Daily Meetings of the Commissioners Plenipotentiary, Saturday, February 21, 1919", **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XI**, Washington, Government Printing Office, 1945, s.63-64; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.160.

Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri, Türkiye'den hangi bölgelerin alınacağı ve buralarda nasıl bir hükümet kurulacağı sorusunu tartışmış ancak bu bölgelerin Avrupa ülkelerinin kendi topraklarına katmasından ziyade bir manda sisteminin uygulanmasında görüş birliğine varmışlardı. Manda sistemi ilk olarak, 16 Aralık 1918 tarihinde, Güney Afrika delegesi General Jan Christian Smuts'un, artık ömrünü tamamlamış olduğunu söylediği, Türk, Rus ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarına ait toprakların tasarruf hakkının Milletler Cemiyeti'ne verilmesini istemesiyle gündeme gelmişti. Smuts'un tavsiyesi, bu toprakların, Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumlu olacak tek bir gücün denetimindeki bir mandaya terk edilmesiydi. Toprak ilhakı yasak olmalı ve mandater güç, ekonomik gelişmeyle ticareti ilgilendiren hususlarda bir açık kapı politikası izlemeliydi ve manda sistemi altındaki bölgeler sonuç olarak bağımsız kalmalıydı. Bu öneri, Başkan Wilson tarafından, kabul edilebilir bulunmuştu²⁵. Wilson'ın büyük ideali Milletler Cemiyetini konferansa onaylatmaktı. Nitekim 28 Haziran 1919 tarihinde imzalanan Versay Antlaşması içinde yer alan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesi manda ile ilgiliydi. Buna göre, savaşı kaybeden devletlerden ayrılacak olan ülkelerin yönetimi kendilerini yönetme yeteneğine sahip olana kadar geçici olarak Milletler Cemiyeti'ne bırakılacaktı ve Milletler Cemiyeti de bu ülkeler için mandater devlet görevlendirecekti²⁶. Wilson'a göre, ancak bu şekilde küçük devletler ezilmekten kurtulabilecekti. Nitekim Wilson, bizzat konferansa giderek On Dört Noktasını benimsetmek ve “toprak kazancı gözetmeme” ilkesini kabul ettirmek istemekteydi. Bu nedenle de resmi adı “toprak kazancı” olmayacak bir şekil olan manda yönetimini sunmaktaydı²⁷. Diğer bir deyişle manda sistemi, sömürgeciliğin hukuki zemine oturtulmuş bir şekilden başka bir şey değildi. Dolaylı olarak İtilaf Devletleri'ne mağlup devletlerden ayrılan bölgelerin zenginliklerinden faydalanma imkânı vermekteydi²⁸.

²⁵ Helmreich, **From Paris To Sevres...**, s.26; Howard, **The Partition of Turkey...**, s.219.

²⁶ Oğuz AYTEPE, “Milli Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C.VI, S.24, Kasım 1999-2003, s.475.

²⁷ Seçil Akgün, **General Harbord’un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, İstanbul, Tercüman Tarih Yayınları, 1981, s.46-48.

²⁸ AYTEPE, “Milli Mücadele’de Manda...”, s.476.

Wilson, savaş sırasında -8 Ocak 1918- Amerikan Kongresi'ne hitaben ilan ettiği ünlü On Dört Nokta'nın 12. maddesinde, Türkler için milli bir devlete ve Ermeniler için de özerkliğe işaret etmişti. NER ve misyoner lobisinin önde gelen kişileri de başta Ermeniler için olmak üzere, Yakın Doğu'da bir manda yönetiminden yana idiler. Aralarında ayrıştıkları nokta, mandanın ne şekilde olacağı ve yapısıyla ilgiliydi. Diğer bir deyişle özel bir manda formülü üzerinde mutabakata varmış değillerdi. Yoksa bölgede manda idaresi için bir ihtilaf söz konusu değildi. Kieser'e göre, aslında misyonerler ne emperyalist paylaşım planlarına, ne de Büyük Yunanistan veya Büyük Ermenistan'a dair bir şey duymak istemekteydiler. Onlar, federal bir çözümün kabul ettirilmesi ile Ermeni ve Kürt kaçakların Doğu vilayetlerine geri dönüşünün sağlanması için korunaklı bir alan yaratılması maksadıyla Amerikan mandası arzu etmekteydiler²⁹.

Bu manada ABCFM Sekreteri ve NER Başkanı James Barton'un manda konusundaki düşünceleri siyasi konjonktüre göre değişiklik göstermişti. Barton, Birinci Dünya Savaşı sona ermeden önce, tek bir güç tarafından yönetilen altı devletten müteşekkil bir federasyondan yanaydı. Bu altı bölge; (a) Gürcistan, (b) Ermenistan, (c) Lübnan ve Mezopotamya'nın da dâhil olduğu Suriye, (d) Kudüs civarında bir Yahudi Bölgesi, (e) Türkler için Anadolu, (f) İzmir civarında bir Rum Bölgesi'nden oluşmaktaydı. Bu tür birleşik bir imparatorluğun Yakın Doğu'yu Balkanlaştırmaktan (balkanization)* koruyacağına inanmaktaydı. İstanbul için uluslararası bir komisyon öneren Barton için, Yakın Doğu'da bir nüfuz alanı olmayan ABD dışında, hiçbir Avrupa ülkesi Karadeniz'de ve Akdeniz'de baskın güç olmamalıydı. Çünkü ABD'nin misyonerler ve NER aracılığıyla yatırımları, finansal gücü ve Osmanlı Devleti halklarına karşı da bir cazibesi vardı. Barton, mandater ülkenin barış konferansında seçilmesi gerektiğini, plebisit yapılmasının ise ırklar ve dinler arasında farklılıkları ortaya çıkarmaktan öte bir anlamı olmadığını savunmaktaydı. Ona göre, himaye altındaki devletin genel bir valisi ve bir kabinesi olmalıydı ve kabine üyeleri mandater ülkenin vatandaşları ile doldurulmalıydı.

²⁹ Kieser, bu nedenle Amerikalı misyonerlerin milliyetçi Ermeni gazetelerinde şiddetle eleştirildiğini ve "Ermeni halkının düşmanı" olmakla suçlandığını belirtmektedir. Hans-Lukas Kieser, **İskalanmış Barış...**, s.508.

* Balkanlaşma; bir bölge veya ülkenin, kendi içinde daha küçük bölgelere ayrılmasıyla sonuçlanan parçalanma süreci anlamına gelmektedir.

Ayrıca federasyondaki devletler belli bir süreden sonra merkezi bir meclis oluşturmalıydı. Yine ilk etapta mahkemelerin eski millet sitemine göre devam etmesi gerektiğini, batılı eğitim yayıldıkça Hristiyan değerlerine dayalı yasal düzenin gelişeceğine inandığını belirtmekteydi. Tüm bunların maddi karşılığı ise Türkiye'nin yer altı zenginlikleri ile kısa sürede mandater ülkeye ödenebilecekti. Grabill'in belirttiği üzere, Amerikan Board Sekreterinin sözleri, İslam'a karşı bir haçlı seferi çağrısını ima etmekteydi³⁰. Ancak Barton, Mondros Mütarekesi'nden sonra fikirlerini revize etmiş, William Peet ve Cleveland Dodge'un ileri sürdüğü düşünceleri savunmaya başlamıştı. Buna göre, Müttefik Güçler, Türkiye'nin doğusu ile Kilikya'yı işgal etmeli ve Erivan'dan Kilikya'nın Akdeniz limanlarına kadar uzanan geniş bölgede birleşik bir Ermenistan devleti kurulmalıydı. Barton, mezkûr planın gerçekleşmesi için yarı göçebe Kürtlerin Torosların güneyine doğru, Türklerin ise Batı Anadolu'nun iç kesimlerine çekilmesi gerektiğini ve bu esnada da Ermenilerin bu bölgeye yeniden yerleştirilmelerini belirtmekteydi³¹.

Robert Kolej'den Caleb F. Gates ise, bağımsız bir Ermenistan kurulup Türklerle Ermenilerin birbirlerinden ayrılmasına karşı çıkmaktaydı. Gates, Amerika'nın tüm Osmanlı Devleti üzerinde manda yönetimi kurması gerektiği görüşünü savunmuştu. Türk-Ermeni ortak mandasını önermiş, sadece Ermeniler için Amerikan mandası fikrine karşı çıkmıştı. Ona göre, Ermenilerin kaderi Türklerle birbirine bağlıydı ve ayrılamazdı. Tek bir yönetim çatısı altında olmaları iki millet arasındaki uyumu daha iyi bir duruma getirebilirdi. Gates, düşüncelerini Paris Barış Konferansı'nda da dile getirmiş, Yakın Doğu sorununun Ermenileri ve Rumları Türk egemenliğinden kurtarmaktan ziyade azınlıkların haklarına da riayet eden iyi bir hükümetin Türklere verilmesiyle çözüleceğini ifade etmişti³². Gates ayrıca,

³⁰ Robert L. Daniel, **American Philanthropy in the Near East, 1820-1960**, Athens, Ohio University Press, 1970, s.163; James Levi Barton, **Story of the Near East Relief (1915-1930): An Interpretation**, New York, Macmillan Company, 1930, s.108; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.125.

³¹ Richard G. Hovannisian, **The Republic of Armenia: From Versailles to London, 1919-1920**, Vol II, Berkeley, University of California Press, 1982, s.320; Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.179.

³² Harry N. Howard, **The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East**, Beyrut, Khayats, 1963, s.188-189; Hovannisian, **The Republic of Armenia...**, s.317; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.125-126. Gates'in bu düşünceleri Amerikan basınına da yansımıştı. Bkz. "Wants All Turkey Under A Mandate", **New York Times**, 4 Haziran 1919, s.23; Sadık Sarısaman,

Amerika'nın sadece Ermeni devleti üzerinde manda yönetimi kurduğu takdirde karşılaşacağı sorunlardan söz etmiş ve İstanbul üzerinde manda yönetimi kurulması görüşünü de eleştirmişti. Gates, Ermenilere yönelik bir manda yönetimi kurulacaksa İngiltere'nin mandater olmasının daha mantıklı olacağını ifade etmişti. Ona göre, Mezopotamya'yı mandası altına alan İngiltere'nin yanı başındaki "Ermeni Devleti" üzerinde de manda yönetimi kurması doğru olanıydı³³. Tüm bunlardan Gates'in Türkiye'nin bağımsızlığını savunduğu anlaşılmalıdır. Oysaki o, Anadolu'da bağımsız bir Türk yönetiminin devam etmesi halinde diğer milletlerin huzur bulamayacağını, Türk hükümetine kendi topraklarının tamamı üzerinde mutlak yönetim hakkı verilmemesi gerektiğini belirtmekteydi. Bağımsız bir Türk devletinin huzursuzluk ve kargaşaya yol açacağını, Ermenistan'ın da bu huzursuzluktan payını alacağını, Milletler Cemiyeti veya herhangi bir devletin Türk yönetimini manda ile kontrol altına alması gerektiğini, aksi takdirde Türk sorununun uluslararası bir sıkıntı olmaya devam edeceğini vurgulamaktaydı³⁴. Gates'in manda konusuna bu şekilde yaklaşımı Ermeni yanlısı çevrelerce tepkiyle karşılanmıştı. İlk tepki ACIA'dan, Vahan Kardaşyan tarafından gelmişti. Kardaşyan, Gates'in ortak manda teklifine itiraz ettiğini, Ermenilerin Amerika'dan sadece kısa süreliğine iktisadi yardıma ve danışmanlığa ihtiyaç duyduğunu basına açıklamıştı³⁵. Kardaşyan'ın ardından, *New Armenia* adlı süreli yayının editörü Arshag Mahdesian da Gates'in ortak manda ifadelerine tepki göstermişti³⁶. Amerika Yahudi Cemaati lideri ve aynı zamanda NER Mütevelli Heyeti üyelerinden biri olan Haham Stephen S. Wise da Gates'e tepki

Burak Çalışkan, "Amerikan Basınında Türk-Ermeni Ortak Mandası Tartışmaları (1919-1920)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XXI, S.4, Aralık 2019, s.1030.

³³ Gates, ABD'nin sadece Ermeni devleti üzerinde manda yönetimi kurduğu takdirde ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacağını belirtmişti. Bu sorunlardan ilki Ermenilerin yurt kurmak için önerdikleri devletin sınırlarının abartılı olduğuydu. Zira Ermeniler "aşırı isteklerde" [extravagant claim] bulunmaktaydılar. İkinci olarak, Türkler yanı başlarındaki Ermenilerin manda yönetimi sayesinde gelişip kalkındıklarını gördüklerinde bu durumu kendileri ile kıyaslayacak ve hem dünyadan ve hem de batılılardan nefret eder hale geleceklerdi. Bu da Amerika için sıkıntı yaratacaktı. Çünkü halinden memnun olmayan Müslüman kesim, milyonlarca nüfusu ile ciddi bir tehdit oluşturacaktı. Gates, ABD'nin Türkiye'nin genelini dışarıda tutarak sadece İstanbul üzerinde manda yönetimi kurması gerektiği görüşünü de eleştirmişti. Ona göre, böyle bir karar daha büyük sorunlar yaratacaktı. Zira Amerikan mandası altındaki İstanbul ve Ermenistan dışında kalan Anadolu toprakları, karışıklığa mahkûm edilmiş olacaktı. İstanbul manda yönetimi bölgesinde yaşayan insanlar, Türkiye'nin diğer bölgeleri ile kader ortaklığı duygusu taşımayacaklardı ve bu da Amerika için sorun oluşturacaktı. "Wants All Turkey Under A Mandate", **New York Times**, 4 Haziran 1919, s.23.

³⁴ "Peace Delays And Turkey", **New York Times**, 29 Haziran 1919, s.55.

³⁵ "A Turkish Mandate", **New York Times**, 5 Haziran 1919, s.12.

³⁶ "Recent Suggestions for Armenia", **New York Times**, 8 Haziran 1919, s.36.

gösterenlerden biriydi. Wise, *New York Times* gazetesine yazdığı yazıda Gates'in fikirlerini ahlak dışılıkla itham etmiş ve bir Amerikan misyonerinin ve eğitimcisinin Osmanlı Devleti'ni korumak amacıyla Robert Koleji kullanmasını şaşkınlıkla karşıladığını belirtmişti³⁷.

İstanbul Kız Koleji Başkanı Mary Mills Patrick de manda konusunda Gates gibi düşünmekteydi. Türkiye'nin tek bir manda altında, Amerikan mandası altında olmasından yanaydı. Patrick, Yakın Doğu halklarının tümünün bir Amerikan mandasına sıcak baktığını, çünkü bu insanların Amerika dışındaki ülkelerin manda idaresine girdikten sonra mandater ülkenin bir daha çekilmeyeceğini, Amerika'nın ise bu insanlara kendilerini nasıl yönetebileceklerini öğrettikten sonra bölgeden çekileceğini düşündüklerini belirtmekteydi. Ayrıca Yakın Doğu halklarının Amerika'yı daha demokratik gördüğünü ifade etmekteydi³⁸.

Gates ve Patrick gibi tüm Osmanlı Devleti'nin ortak bir Amerikan mandası altında olmasını savunanlardan biri de NER Mütevelli Heyeti üyelerinden Chicago Üniversitesi Rektörü Harry Pratt Judson idi. Judson, görüşünü Ermeni mandasını merkeze oturtturarak açıklamıştı. Ona göre kurulması planlanan Ermeni mandasının içine İstanbul, boğazlar ve Türklerden kalan bölgeler de dâhil edilmeliydi. Bu sayede dünya barışına katkı sağlanmış olacaktı. Judson, Ermenistan'ın başarılı olabilmesi için mutlaka bir dış güce ihtiyacı olduğunu özellikle vurgulamıştı. Ermenistan için bir orduya ve maddi desteğe ihtiyaç duyulduğunu, güvenlik ve ekonomi açısından da demiryolu hattının inşa edilmesinin gerekliliğine işaret etmişti. Ermenistan'ın eğitim kurumlarının derhal inşa edilmesi ve düzenlenmesi için Amerikalı misyonerlerin sorumluluk almaları gerektiğini belirten Judson, Ermenilerin yetenekli insanlar olduklarını ve onlara kendilerine ait bir toprak parçası üzerinde kendilerini yönetme fırsatı verilip rehberlik sağlandığında her türlü zorluğun üstesinden gelebileceklerini ifade etmişti³⁹.

³⁷ "Peace Terms For Turks", *New York Times*, 13 Temmuz 1919, s.78; Hovannisian, *The Republic of Armenia...*, s.318.

³⁸ Howard, *The King-Crane Commission...*, s.190.

³⁹ *The Christian Science Monitor*, 20 Mart 1920, s.4; Sarısan ve Çalışkan, "Amerikan Basınında...", s.1033.

Eski büyükelçi ve NER Mütevellî Heyeti üyesi Henry Morgenthau da, Amerikan mandasını savunan önemli figürlerden birisiydi. Ancak onun önerisinde Osmanlı Devleti; İstanbul, Anadolu ve Ermenistan bölgelerinden oluşan üç ayrı idari bölgeye ayrılmalıydı. Bu bölgeler İstanbul'daki merkezi bir hükümet tarafından yönetilmeliydi. Padişah, Anadolu'da Bursa veya Konya'ya sürülmeliydi. Türkler üzerinde dini ve siyasi egemenlik sağlanacak şekilde tam bir manda yönetimi sürdürülmeliydi⁴⁰. Morgenthau'ya göre, Türkiye'nin meskûn vilayetleri dağıtılmamalı, kontrol altında olacak şekilde padişahın Türkler üzerindeki dini ve siyasi hâkimiyeti korunmalı ve Anadolu'nun hiçbir yerinde vekâlet şeklinde dahi Yunan idaresi olmamalıydı. Londra ve Sykes-Picot gibi gizli antlaşmalar reddedilmeli, Anadolu'da barışı zedeleyeceği için bir takım devletlerin rekabetine izin verilmemeliydi. Anadolu, İstanbul genel valisine bağlı bir vali ile bir icra kuvveti tarafından yönetilmeliydi. Bu üç devlet de aynı para ve gümrük kuralları ile ABD'ye benzer bir konfederasyon gibi idare edilmeliydi. Morgenthau son olarak da bu üç devletin mandater devlet için masraflı olmayacağını iddia etmekteydi⁴¹.

ABD İstanbul Başkonsolosu Gabriel B. Ravndal da Morgenthau'nun tezine benzer bir manda yönetiminden yanaydı. Türklerin ne kendilerini ne de başkalarını yönetemeyecek düzeyde olduğunu, ancak ıslah edilebileceğini düşünen Ravndal, ahlaki ve maddi yönden en uygun mandanın Amerikan mandası olduğunu ileri sürmekteydi. Ravndal, İstanbul, Anadolu ve Ermenistan olmak üzere üç manda düşünülebileceğini, ancak Türklerin İstanbul'da bırakılmaması gerektiğini belirtmekteydi. Mandater ülke çekildikten sonra ise Türklerin boğazlarda kalabileceğini, İstanbul'un egemenliğinin Cemiyet-i Akvam'a verilmesi gerektiğini, yönetimin ise ABD'nin de üye olacağı uluslararası bir komisyona bırakılması gerektiğini savunmaktaydı. Türk hükümetinin Konya'ya veya Ankara'ya taşınabileceğini, padişahın ise İstanbul'da halife olarak kalabileceğini söylemekteydi. Ona göre, Türkiye'de Amerikan yönetimi Yakın Doğu ve Balkanlarda kalıcı bir barış

⁴⁰ "The Turkish Mandate", **New York Times**, 9 Kasım 1919, s.93. Konuyla ilgili uzun bir makale yazan Morgenthau, Amerika, Türkiye mandaterliğini kabul etmezse 500 seneden beri tehlike altında olan bu medeniyet probleminin çözülme fırsatının kaçacağını belirtmekteydi. "Mandates Or War", **New York Times Magazine**, 9 Kasım 1919, s.25.

⁴¹ Recep Karacakaya, **Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s.338-339.

getirebilirdi. Zira savaş için milyarlar harcamak yerine manda için milyonlar harcamak daha akıllıcaydı. Ravndal Ermeniler için ise, hem Karadeniz hem de Akdeniz’de birer liman verilmesinin uygun olacağını, manda altında bir kuşak geçtikten sonra Ermenilerin durumlarının tekrar değerlendirilebileceğini ifade etmekteydi⁴².

NER’in bir diğer Mütevelli Heyet üyesi ve ACIA Başkanı James W. Gerard ise, Ermenilerin kendi kendilerini yönetmeye hazır olduklarını ancak Ermenistan’a kendi hükümetini kalıcı olarak örgütlemesi için Amerika’nın yardım etmesi gerektiğini belirtmekteydi. Bu nedenle sadece Ermenistan için kısa süreli bir manda yönetiminden yanaydı. Gerard, Ermeniler ile Türklerin aynı idari yapı altında olmasına ise şiddetle karşıydı⁴³. Bir diğer NER Mütevelli Heyeti üyesi olan ve Amerika’nın Türkiye eski elçisi Oscar S. Strauss ise Amerika’nın Yakın Doğu’nun herhangi bir kısmında mandater devlet olmasına karşıydı. Ona göre Amerika sadece Ermenilere finansal yardım yapmakla kendisini sınırlamalı ve manda yönetimini Milletler Cemiyeti’ne bırakmalıydı⁴⁴. Yine, bir diğer NER üyesi ve Merzifon Koleji Başkanı misyoner George E. White ise, Ermeniler için tam bağımsızlık istemekteydi. Ona göre, Amerikan mandası altında vakit kaybedilmemeliydi. Ancak Osmanlı Devleti’nin kalan kısmı, başkenti İstanbul olacak şekilde Anadolu ve boğazları içerek şekilde muhafaza edilmeliydi⁴⁵.

NER önde gelenlerinin bu görüşleri genellikle Wilson’ın On Dört Noktası ile uyum içindeydi. Diğer taraftan bu kişiler fikirlerini kişisel olarak beyan etmiş, NER adına konuşmamışlardı⁴⁶. NER adına savaş sonrasında bu konuyla ilgili biri uzun diğeri kısa olmak üzere iki rapor hazırlanmış ve NER tarafından kitap olarak yayınlanmıştı. Raporlar, Ekim 1917’de Barton’un önerisi ile William H. Hall ve Harold A. Hatch başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanmıştı. İlk raporda,

⁴² Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978, s.34-36.

⁴³ “Why America Should Accept Mandate For Armenia”, **New York Times**, 6 Temmuz 1919, s.44.

⁴⁴ Straus, Osmanlı Devleti’nin yönetim gücü olmadığını ve kendisine bağlı hiçbir halkı yönetmemesi gerektiğini, İstanbul ve Çanakkale’nin Türklere bırakılmaması gerektiğini düşünmekteydi. Ona göre, padişah da Anadolu’da bir yerde kalabilirdi ancak ona yönetim yetkisi verilmemeliydi. “Strip Sultan Of His Power, Says Straus”, **The Sun and New York Herald**, 29 Şubat 1920, s.14.

⁴⁵ Howard, **The King-Crane Commission...**, s.187.

⁴⁶ Daniel, **American Philanthropy...**, s.162-163.

Türkiye'nin eğitim, sağlık, ulaşım, tarım, sanayi, etnik ve politik yapısı araştırılmıştı⁴⁷. İkinci raporda Türkiye'de yapılması gereken politik, ekonomik ve sosyal reformlar önerilmişti. Türkiye'deki politik yapının yeniden inşası için bölgedeki tüm halkların çıkarı için Osmanlı Devleti'nin Arabistan dışındaki topraklarının coğrafi bütünlüğünün korunması ancak Türklerin egemenliğinde olmaması gerektiği belirtilmişti⁴⁸. Ancak raporlarda ne Amerikan mandasından söz edilmiş ne de bu iki raporun fazla yayılması sağlanmıştı. Daniel'in deyişiyle Barton, NER'i politik konulardan uzak tutmaya çalışmıştı⁴⁹.

5.3.1. King-Crane Misyonu

Manda konusunun daha iyi bir şekilde çözüme kavuşturulabilmesi için bu defa devreye Suriye Protestan Koleji Başkanı Howard Bliss girmişti. Anadolu ve Suriye'deki koşulları araştırmak amacıyla görevlendirilen Barton'un araştırma komisyonu dağılınca, Bliss, bir saha araştırması yapıp önerilerde bulunması için bölgeye müttefik ülke temsilcilerinden oluşan tarafsız bir komisyon gönderme hususunda Başkan Wilson'ı ikna etmişti. Bliss, Arapların Fransa'ya güvenmediğini ve mandater ülke olarak Amerika'yı istediklerini söylemişti⁵⁰. Suriye'deki Arapların lideri konumundaki Emir Faysal da Paris'te Yüksek Konsey karşısında aynı talepte bulunmuştu. Ancak konu netliğe kavuşmadan Wilson bir aylığına Amerika'ya dönünce Bliss'in önerisi askıda kalmıştı. Wilson, Paris'e döndükten sonra 20 Mart'ta konuyu konseyde ele almış ve Faysal ile Bliss'in yanı sıra İngiliz General

⁴⁷ Hall'ün editörlüğünde hazırlanan 243 sayfalık kitapta Türkiye'nin tarihi, etnolojisi ve dini yapısı emekli tarih profesörü Harvey Porter tarafından; eğitim konuları emekli profesör ve NER eski sekreteri Samuel T. Dutton tarafından; sağlık ve hijyen koşulları istasyonlardan edinilen çeşitli raporlardan; ülkedeki ulaşım koşulları Pennsylvania Üniversitesi tarih profesörlerinden E.P.Cheyney tarafından; sulama ve su gücü Illinois Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölüm Başkanı F.H.Newell tarafından; tarım ve sanayi durumu Merzifon Anadolu Koleji Başkanı ünlü misyoner George E.White tarafından; ülkedeki kadınların statüsü yine ünlü misyonerlerden Mary Caroline Holmes tarafından; ülkenin finansal yapısı Washington'da Hükümet Araştırma Enstitüsü Direktörü W. F. Willoughby tarafından kaleme alınmıştı. **Reconstruction In Turkey**, Ed. by William H. Hall, ACASR, New York, 1918.

⁴⁸ Harold A. Hatch and William H. Hall'ün birlikte editörlüğünü yaptıkları bu rapor 7 sayfadan ibaret olup Heyetin önerilerinden oluşmaktaydı. **Recommendations For Political And Reconstruction In Turkish Empire**, Ed. by Harold A. Hatch and William H. Hall, ACASR, New York, 1918.

⁴⁹ Daniel, **American Philanthropy...**, s.163.

⁵⁰ Grabill'e göre, Bliss bu kaniya 1918'de NER tarafından yürütülen ve Suriye Protestan Koleji'nden William H. Hall'ün başında olduğu araştırma sonucu varmıştı. Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.157.

Allenby'nin de Suriye'de Fransız mandası olduğunda Fransız-Arap çatışması çıkabilir şeklindeki ifadeleri üzerine, uluslararası bir araştırma komisyonunun Suriye'ye gönderilmesi için bastırmıştı⁵¹. 25 Mart'ta konsey, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikalı ikişer üyeden müteşekkil uluslararası bir komisyon kurulmasına karar vermişti⁵². Ancak önce Fransızlar ardından İngilizler delege göndermeyi reddetmişti. Wilson da, komisyona delege olarak Oberlin Koleji Başkanı Henry Churchill King ile işadamı Charles Richard Crane'i atamıştı⁵³. Crane, NER Mütevelli Heyeti üyesi ve önceki veznedarı olup İstanbul Kız Koleji Yönetim Kurulu Başkanı ve Robert Kolej Yönetim Kurulu üyesiydi. Şubat 1919'da Crane'nin iş ortağı Walter S. Rogers, Paris'teki Amerikan komisyonunun haber bürosunun başına geçince, o da Paris'e gelmişti. Barton'un yakın arkadaşı King ise, kongregasyonal* bir rahip olup Amerika'da ABCFM toplantılarına liderlik yapmış birisiydi. Bu greve atandığında Fransa'daki Amerikan askerleri arasında YMCA'yı yönetmekteydi. King ve Crane'nin her ikisi de Ermeni veya Türklerle ilgili meselelerde, misyonerlerle yakın bağları nedeniyle, tarafsız olabilecek kişiler değillerdi⁵⁴. Komisyona teknik danışmanlar da seçilmişti. Bunların başında genel teknik danışman olarak Illinois Üniversitesi Yakın Doğu Tarihi profesörlerinden Albert Howe Lybyer gelmekteydi. Lybyer aynı zamanda Eylül 1917'de Cleveland Dodge'a, Amerika'nın İskenderun Körfezine amfibik bir çıkarma yaparak Osmanlı Devleti'nin saf dışı bırakmasını öneren kişiydi. Ayrıca Türkiye'nin kuzey bölgeleri hakkında teknik danışmanlık yapmak için George Redington Montgomery; güney bölgeleri için ise Yüzbaşı William Yale seçilmişti. Komisyona sekreter ve veznedar olarak Yüzbaşı Donald M. Brodie; doktor ve mütercim olarak Sami Haddad; yine mütercim olarak Çavuş

⁵¹ "The Council of Four: Minutes of Meetings March 20 to May 24, 1919", **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume V**, Washington, Government Printing Office, 1946, s.10-12.

⁵² "The American Section of the International Commission on Mandates in Turkey (The King-Crane Commission)", **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XII**, Washington, Government Printing Office, 1947, s.745-747.

⁵³ Howard, **The King-Crane Commission...**, s.230.

* Kalvinist geleneğe bağlı bir Protestan kilisesi.

⁵⁴ Justin McCarthy, "The Report of Niles and Sutherland An American Investigation of Eastern Anatolia After World War I", **XI. Türk Tarih Kongresi V (Ankara 5-9 Eylül 1990)**, Ankara, TTK Yayınları, 1994, s.1810-1811; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.162-163.

Michael Dorizas; işletme yöneticisi olarak Laurence S. Moore; stenograf olarak da Başçavuş Paul O. Tren ile Er Ross Lambing seçilmişlerdi⁵⁵.

Komisyonun verilen talimat, Türkiye’den kalıcı olarak ayrılacak ve üzerinde manda yönetimi kurulacak alanlarda araştırma yapmalarıydı. Bahsedilen bu yerler, Filistin, Suriye, Suriye ve Filistin’in doğusunda kalan Arap ülkeleri, Mezopotamya, Ermenistan, Kilikya ve Anadolu’dan kopartılacak muhtemel yerler olarak belirlenmişti⁵⁶. King-Crane Komisyonu, 24 Mayıs’ta Paris’ten yola çıkmış ve 3 Haziran’da İstanbul’a varmıştı. Komisyon, İstanbul’da James L. Barton, Clarence D. Ussher, Walter G. Smith, ve William Peet ile Ermenilere yapılan yardımlar ve Ermenileri yerleştirme konuları hakkında görüşmeler yapmıştı. Sonrasında Amerikan elçiliğinde Amiral Mark L. Bristol ve Başkonsolos Gabriel Bie Ravndal’ın siyasi konulardaki önerilerini dinlemişlerdi. Son olarak, İstanbul Kız Koleji Başkanı Mary Mills Patrick aracılığıyla Halide Edip [Adivar] ve beraberindeki dört kişi ile görüşmüşlerdi. Halide Edip ve arkadaşları, İzmir’in işgalinden duydukları rahatsızlığı anlatmıştı. King-Crane Komisyonu, İstanbul’da toplam üç gün kaldıktan sonra 7 Haziran’da Filistin’e doğru hareket etmişti⁵⁷. Komisyon, Filistin ve Suriye’yi gezdikten sonra 21 Temmuz’da Adana’ya gelmiş ve Kilikya bölgesinde incelemelerde bulunmuştu. Burada, halkın büyük çoğunluğunun Müslüman

⁵⁵ Lybyer, 1900-1907 yılları arasında Robert Kolej’de de görev almıştı. 1917 yılında, Albay House’nin başında olduğu Tahkikat Komisyonu’nun Balkanlar biriminde de görev almış ve ardından NER’in eğitim ve dini faaliyetleri ile ilgili konferansa katılmış birisiydi. Montgomery, Maraş’ta dünyaya gelmiş, eğitimini Berlin ve Yale üniversitelerinde tamamlamış bir misyoner papaz olup Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau’nun özel asistanlığını yapmış birisiydi. Montgomery, genelde Müslümanlara özelde ise Türklere karşı derin bir olumsuz önyargıya sahipti. Ona göre, İslam dini düzeltilemeyecek kadar bencil bir dindi ve Müslümanlar her zaman Hristiyanlarla ve Hristiyanlıkla savaşacak insanlardı. Yüzbaşı Yale, Yale Üniversitesi’nde İnşaat Mühendisliği eğitimini tamamlamış ve Panama’da bir süre görev yaptıktan sonra Standart Oil Company adına 1912-1917 yılları arasında Türkiye’de çalışmıştı. Amerika’nın savaşa girmesiyle ABD Dışişleri Bakanlığı özel ajanı olarak Orta Doğu’daki politik gelişmeleri bildirmek amacıyla Kahire’ye atanmıştı. Bu görevin de ardından Amerikan ordusunda Londra askeri ateşe yardımcılığı ve Filistin’de askeri gözlemcilik görevlerini ifa etmişti. King-Crane Komisyonu’nda görevlendirildiğinde Paris’te Amerikan delegasyonu arasında Arap meseleleri konusunda uzman olarak çalışmaktaydı. Yüzbaşı Brodie, Oberlin Koleji mezunu olup Amerikan ordusunda vaiz olarak görev yapmaktaydı. Haddad ise, Amerikan Beyrut Üniversitesi Tıp Okulunda öğretim elemanıydı. Howard, **The King-Crane Commission...**, s.38-40, 196.

⁵⁶ “The American Section of the International Commission on Mandates in Turkey (The King-Crane Commission)”, **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XII**, Washington, Government Printing Office, 1947, s.745.

⁵⁷ Hovannisian, **The Republic of Armenia...**, s.324; Howard, **The King-Crane Commission...**, s.87-88.

olduğunu, devletin parçalanmasını istemediğini, manda konusunda İstanbul'un vereceği karara uyacaklarını rapor etmişti. Ayrıca, bölgede yaşayan ve Türkçe konuşan Arapların Fransız mandası altında Suriye ile birleşmek istediklerini; Türkçe konuşan Ermenilerin ise Amerikan mandası istediklerini bildirmişlerdi. Komisyon buradan ayrıldıktan sonra tekrar İstanbul'a gelmiş; gezi, gözlem ve birçok kişi ile yaptıkları görüşmeler sonucunda raporunu 28 Ağustos 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunmuştu⁵⁸.

Komisyon, hazırladığı raporun öneriler kısmında, Ermenistan için bir manda yönetiminin ciddi sorumluluklar gerektireceğini ifade etmekteydi. Bunlardan biri, geniş çapta Ermenilerin Anadolu'dan yeni Ermenistan'a nakli ve oradaki Ermeni olmayanların da çıkarılmasıydı. Tabii bu problem, aynı zamanda Ermenistan'ın Doğu Anadolu'yu da içerecek şekilde genişletilmesini isteyenlerle, Ermenistan sınırlarına Kilikya'yı da dâhil etmek isteyenler arasında bir tartışma konusuydu. Komisyon ise, kesin bir şekilde Kilikya bölgesinin Ermenistan'a dâhil edilmesini reddetmekteydi. King-Crane, tamamen Türkiye'den ayrı bir Ermeni Devleti, Uluslararası bir İstanbul Devleti ve Türkiye'den oluşan üç ayrı manda önermekteydi. Bu devletlerin üçü de Amerika tarafından yönetilmeliydi. Ayrıca Türkiye genel mandası altında, İzmir'de Rumların çoğunlukta olduğu kısmına yerel özerklik verilmesini ancak Yunanlılar için bağımsız bir bölge ayrılmamasını önermişlerdi. Son olarak da, mezkûr bu üç devletin ve olası bir İzmir özerk bölgesi için sınırları belirleyecek bir sınır komisyonu atanmalıydı⁵⁹. Raporun son kısmında ise gizli ve sadece Amerikan delegasyonu için hazırlanmış bir bölüm mevcuttu. Materyallerinin Albert Lybyer tarafından hazırlandığı ve konferansta Amerikan delegeleri ile hariciyesi dışında kimsenin eline geçmemesi vurgulanan bu bölümde müttefikler eleştirilmekteydi. Bu kısımda işgalci hükümetlerin, komisyonu, kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalıştıkları anlatılmış, İngilizlerin işgal alanları ve işgal yerleri belirtilmiş, Fransız-İngiliz ilişkileri hakkında ayrıntılı açıklamalar yapılmıştı.

⁵⁸ "The American Section of the International Commission on Mandates in Turkey (The King-Crane Commission)", **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XII**, Washington, Government Printing Office, 1947, s.781-782.

⁵⁹ "The American Section of the International Commission on Mandates in Turkey (The King-Crane Commission)", **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XII**, Washington, Government Printing Office, 1947, s.841-848.

Ayrıca Siyonizm yanlısı ve karşıtı iddialar, Arapların Fransızlar hakkındaki düşünceleri ile Amerikan mandası talebi, Suriye Milliyetçiliği, Pan-Arabizm ve Panislamizm hakkında bilgiler verilmiş ve bölgedeki çıkar çatışmaları ele alınmıştır⁶⁰.

King-Crane Komisyonu, Suriye ve Filistin'i gezdikten sonra Anadolu'da sadece Kilikya'yı, o da kısa süreliğine, gezmiş ve onun dışında başka yerleri gezmemiştir. Teknik danışman Montgomery, iç bölgeleri gezmeye gerek olmadığını belirtmiştir. Paris'ten, raporun bir an önce yazılması gerektiği, Türklerle yapılacak anlaşmanın geciktiği bildirilince rapor, Ermenilerin, misyonerlerin ve Bryce raporunun ışığında alelacele yazılmıştır⁶¹. Ancak buna rağmen tüm Doğu Anadolu ve Kafkasya'nın geleceği adına önerilerde bulunmuştur. Raporun büyük kısmı, İstanbul'da seçili bir gruptan alınan bilgilerle hazırlanmıştır. Aslında komisyonun yazdığı rapor, Paris'ten yola çıkmadan önce çizdikleri çerçeveden çok da farklı değildi. Diğer bir deyişle, yazılan bu rapor, komisyon üyelerinden King'in Paris'ten ayrılmadan önce Başkan Wilson'a sunduğu raporla aynıydı⁶². Netice itibarıyla King-Crane Komisyonu, Türkiye üzerinde bir Amerikan mandasını desteklemişti. Komisyonun yazdığı raporun tamamı ise kamuoyuna hemen açıklanmamıştı. Raporun tamamının açıklanması, Wilson'ın izniyle, Aralık 1922'de Lozan görüşmeleri devam ederken yayınlanmıştı⁶³.

5.3.2. Harbord Misyonu

King-Crane Komisyonu henüz raporunu tamamlamadan, Wilson Yönetimi bir Ermeni devletinin oluşumu için işleri kolaylaştırmak amacıyla başka adımlar da atmaktaydı. İlk olarak geçici bir tedbir olarak Albay William N. Haskell, Kafkasya'ya yardım çalışmalarını yönetmek amacıyla yüksek komiser olarak

⁶⁰ "Confidential Appendix to the Report Upon Syria", **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XII**, Washington, Government Printing Office, 1947, s.848-863.

⁶¹ McCarthy, "The Report of Niles...", s.1811-1814.

⁶² King, Başkan Wilson'a sunduğu raporunda, (a) tüm Arap eyaletlerinin Osmanlı Devleti'nden koparılmasını, (b) Ermenilerin, Türklerden ayrılmazlarsa, önceden olduğu gibi Türkler tarafından katledileceği, (c) Ermenilerin kalıcı olarak Türk yönetiminden ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Howard, **The King-Crane Commission...**, s.79-80; McCarthy, "The Report of Niles and Sutherland...", s.1814.

⁶³ "Crane and King's Long-Hid Report on the Near East", **New York Times**, 3 Aralık 1922, s.33, 34, 35.

atanmıştı⁶⁴. Haskell, Amerikan Yüksek Komiseri olarak Kafkasya'ya atanması sonrasında ilk iş olarak Osmanlı Devleti hakkında istatistiki bilgiler toplamaya başlamıştı. Bu manada, Davis G. Arnold adına M.P. Lane tarafından 22 Eylül 1919 tarihinde, Dâhiliye Nezareti'nden ülkenin normal zamanlarındaki ve de en son durumu hakkında, mümkünse 1918 yılına ait, istatistiki bilgi istenmişti. Bilgilerin hem Haskell'e hem de NER e gönderilmesi talep edilmişti⁶⁵.

Wilson Yönetimi, Haskell'in yanı sıra Amerikan ordusundan Tümgeneral James Guthrie Harbord başkanlığında askeri bir heyetin de Ermenistan'a gitmesini planlamıştı. General Harbord'un planlanan heyetin başına geçip ekibini seçmesi, Herbert Hoover ile Henry Morgenthau tarafından önerilmiş ve teklif 5 Temmuz 1919 tarihinde Dışişlerine bildirilmişti⁶⁶. Başkan Wilson'ın da öneriyi onaylamasıyla daha önce Türkiye'de de bulunmuş olan Amerikan ordusunun gözde subaylarından General Harbord askeri heyetin başına geçmiş ve konu 1 Ağustos'ta Paris'teki Amerikan delegasyonuna bildirilerek resmîyet kazanmıştı⁶⁷. Heyetin görevi, Amerika'nın Yakın Doğu'da muhtemel bir sorumluluk üstlendiğinde karşılaşılabilecek politik, askeri, ekonomik, idari ve coğrafi koşulları araştırmaktır⁶⁸.

⁶⁴ "The Commission to Negotiate Peace to the Acting Secretary of State", 11 Temmuz 1919, **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1934, s.827.

⁶⁵ **BOA. DH.İ.UM.EK**, 118-55/1. Talep edilen bilgi iki senelikti: (a) Mümkün mertebe en son malumat (mümkün ise 1918 senesine ait malumat), (b) Harbden evvel hal-i tabiiyede geçen son sene hakkındaki malumat. İstenilen bilgiler arasında devletin toplam yüzölçümü, toplam tarım arazisinin yüzölçümü ile ekilen ve ekilebilecek arazinin yüzölçümünü; toplam nüfus, ekilebilecek tarım arazisindeki nüfus ile bu arazilerde kilometrekareye düşen nüfus; hangi hububattan nerede ne kadar ekildiği, bunların üretim miktarı, ihracat miktarı; meyve ağaçlarının miktarı, ihraç ve tüketim miktarı; koşu ve çiftlik hayvanlarının toplam sayısı; sulamadan avcılığa kadar 37 maddelik çok detaylı bilgiler istenmişti. Bkz. **BOA. DH.İ.UM.EK**, 118-55/2-1/2/3.

⁶⁶ "The Commission to Negotiate Peace to the Acting Secretary of State", 5 Temmuz 1919, **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1934, s.828.

⁶⁷ "The Secretary of State to the Commission to Negotiate Peace", 1 Ağustos 1919, **PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1934, s.828; Akgün, **General Harbord'un...**, s.65.

⁶⁸ Harbord'a verilen talimat şöyleydi: "Vakit geçirmeden, devlete ait bir araçla, İstanbul, Batum ve Ermenistan'ın çeşitli bölgelerine, Rus Transkafkasyası'na ve Suriye'ye gitmek üzere, önceden görüşülmüş talimatlara ilişkin incelemeler yapmak üzere yola çıkılacaktır. Bu bölgelerde Amerika'nın siyasi, askeri, coğrafi, idari ve ekonomik açıdan karşılaşılabileceği sorumluluk ve yarar sağlayabileceği hususlar üzerine araştırma yapıp rapor vermeniz istenmektedir." **Conditions in the Near East: Report of the American Military Mission to Armenia**, Senate Document 266, 66th Congress, 2nd Session, Vol.15, Washington, Government Printing Office, 1920, s.3; Akgün, **General Harbord'un...**, s.65.

Görevi kendisine tebliğ edilen General Harbord, heyetinde yer alacak kişileri saptayıp gerekli bilgileri toplamaya başlamıştı. 46 kişilik Harbord Heyeti üyeleri büyük çoğunlukla askerlerden oluşmaktaydı. Bu askerler arasında Harbord dışında, Frank R. McCoy ve George Van Horn Moseley⁶⁹ adlı iki general daha vardı. Ayrıca Heyette Amerikan vatandaşı beş Ermeni ve bir Türk yer almaktaydı⁷⁰. Harbord Heyeti, yola çıkmadan önce başta NER raporları olmak üzere bölge ile ilgili birçok raporu incelemişti. Kendilerine verilen nüfus istatistikleri, raporlar ve önemli araştırmalar Ermeni kaynaklarından oluşturulmuştu. Nitekim Heyete verilen haritalarda tüm Doğu Anadolu ve Kilikya bölgesi Ermenistan olarak adlandırılmıştı⁷¹. General Harbord'un NER ile bağlantısı ve NER faaliyetlerine olan sempatisi ilerleyen zamanlarda da devam etmiş olmalı ki 5 Nisan 1921 tarihinde NER Mütevelli Heyeti arasına katılmıştı⁷².

Harbord Heyeti, ön araştırmaların ardından 20 Ağustos'ta *USS Martha Washington* adlı gemi ile Brest'ten İstanbul'a doğru hareket etmişti. Heyet, 2 Eylül'de İstanbul'a varmıştı⁷³. General Harbord, birkaç gün sonra İstanbul'da Heyetini iki gruba ayırmıştı. Heyetin, hükümet, sağlık, maliye, ticaret gibi konularda toplayacakları gerekli bilgiler İstanbul ve Tiflis'te bulunmaktaydı. Harbord da Heyetin birkaç üyesini İstanbul'da bırakarak bu bilgileri toplamalarını⁷⁴, ardından

⁶⁹ General Moseley tarafından da ayrı bir rapor hazırlanmıştı. Moseley Raporu'nda hem Transkafkasya hem de Anadolu'daki askeri durum, kuvvet yapısı, mühimmat miktarı, teçhizat durumu, donanmaların pozisyonları ve gemi sayıları, asker sayıları ile yedeklerin askere çağırılma durumu ve kurulacak manda idaresinin masrafları ile ihtiyaç duyulacak asker sayısı ele alınmıştı. Moseley Raporu'nun bir değerlendirmesi için bkz. İsmail Köse, "General Moseley'in Amerikan Mandası ve Anadolu'da Kurulması Planlanan Ermeni Devleti ile İlgili Raporu", **Tarih Dergisi**, S.59, 2014, s.189-216.

⁷⁰ Ermeni asıllı Amerikan vatandaşları Binbaşı Şekerciyan ile Üsteğmen Haçaturyan mühendis, Aram Kojassar yardımcı, Dikran Serjeryan ile Dik Ohanesyan ise tercümandı. Heyetin tek Türk üyesi olan Robert Kolej'den tarih profesörü Hüseyin (Pektaş) Bey de Türkçe tercümanı idi. Fethi Tevetoglu, "Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Dr. Hulusi Hüseyin (Pektaş)", **Atatürk Araştırmaları Dergisi**, C.IV, S.10, Ankara, Kasım1987, s.200.

⁷¹ McCharty, The Report of, s.1817.

⁷² **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Minutes, October 27, 1921, S: 2, B: 10, F: 8, 4-II-G.O.-361, s.3.

⁷³ General Harbord'un yanında General McCoy ile General Moseley'in yanı sıra demiryolu uzmanları, bankerler, askerler ve ruhbanların da olduğu bir uzmanlar grubu vardı. Heyetin, 1 Kasım'da Amerika'da olmayı planladığı belirtilmekteydi. **ABCFM: NER**, The Acorne, Vol.I, No:14, 6 Eylül 1919, s.4, ABA132C0114004.

⁷⁴ İstanbul'da kalan heyet üyelerinin dört kısımdan ibaret olup her birinin bir reisi ve kâtiplerinin olduğu belirtilmiştir. Bu kısımlardan birincisinin Adliye, Şuray-ı Devlet ve Maarif işleriyle; ikinci kısmın, Anayasa, Mebuslar Meclisi ve Meşrutiyet sonrası iç siyasetle; üçüncü kısmın, içtimai ve sıhhi

Tiflis'e gitmelerini istemişti. Geri kalan 30 kişi ise Bağdat Demiryoluyla Anadolu'ya hareket etmişti⁷⁵. Harbord Heyeti'nin öneminin farkında olan devlet de, 17 Eylül 1919 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, Diyarbakir, Sivas, Mamuretülaziz ve Erzurum valiliklerine şifreli telgraf çekmişti. Telgrafta, Wilson tarafından Yakın Doğu'da tahkikat için görevlendirilen Amerika ordusu kumandanlarından General Harbord riyasetindeki Heyete gittiği yerlerde gereken kolaylığın gösterilmesi, muhafız kuvvet terfiki ve generalin istediği malumatın verilmesi bildirilmişti⁷⁶. Harbord Heyeti, Anadolu ve Transkafkasya'da yaklaşık 30 gün boyunca birçok grubun temsilcileriyle görüşmüştü. Heyet, Anadolu'da Van ve Bitlis dışında tüm doğu illerini gezmiş, bu iki kentle ilgili verileri, Ağustos ayında, atla o bölgeleri gezen NER çalışanları Yüzbaşı Emory Niles ile Arthur Sutherland'ın yazdığı rapordan almışlardı⁷⁷. Harbord, kendi gözlemlerinin Yüzbaşı Niles'in gözlemleriyle büyük ölçüde benzeştiğini belirtmişti. Ancak bu ifadeler gerçeği yansıtmamaktaydı. Öncelikle Harbord, kendisi bizzat bölgedeki vilayetleri ziyaret etmemişti. Bölge, Harbord Heyeti'ndeki Ermeni mühendisler Şekerciyan ile Haçaturyan başkanlığındaki alt heyetler tarafından ziyaret edilmişti. Ayrıca Yüzbaşı Niles'in raporu ile Harbord'un raporu uyuşmamaktaydı ve bu nedenle de Harbord, Niles'in raporunu kendi raporuna eklememişti. Çünkü Niles ve Sutherland, raporlarında, Ruslar bölgeden çekildikten sonra Türk ordusu gelinceye kadar Ermenilerce Türklere ait her şeyin yok edildiği, ırza geçme, katliam, kundakçılık, korkunç gaddarlıkların yapıldığının kendilerine aktarıldığını belirtmişlerdi. Başlangıçta anlatılanlara şüphe ile yaklaştıklarını ancak daha sonra anlatılanları doğrulayan materyallere ulaştıklarında, Ermenilerin Müslüman halka yapmış oldukları gaddarlıklara inandıklarını ifade etmişlerdi. Ayrıca, Bitlis ve Van'da

meselelerle; dördüncü kısım ise, mali meselelerle ilgilendiği ifade edilmiştir. Karacakaya, **Türk Kamuoyu...**, s.332.

⁷⁵ Howard, **The King-Crane Commission...**, s.271; Akgün, **General Harbord'un...**, s.74.

⁷⁶ **BOA. DH.ŞFR**, 103/185.

⁷⁷ **Conditions in the Near East**, s.4; Akgün, **General Harbord'un...**, s.75. Emory Niles ile Arthur Sutherland, NER adına 14 Haziran ile 12 Ağustos 1919 tarihleri arasında Türkiye'nin doğusunda yerel yardım ihtiyaçlarını tespit etmek ve NER'in bu ihtiyaçları nasıl karşılayacağını belirlemek amacıyla bir araştırma gezisi yapmışlardı. Niles ile Sutherland, 3 Temmuz'da Derince'den yola çıkmış ve Mardin, Bitlis, Van, Erzurum üzerinden Trabzon'a ve oradan da 15 Ağustos'ta İstanbul'a dönmüşlerdi. **ABCFM: NER**, Notes of Captain E. H. Niles and Mr. A. E. Sutherland Taken on Trip of Investigation July&August, 1919, No: ABA132C05001-ABA132C05034.

Ermeni mahallelerine dokunulmadığını, Müslüman mahallelerinin ise tamamen tahrip edildiğini belirtmişlerdi⁷⁸.

General Harbord Heyeti, Anadolu’da inceleme gezisini yaparken, 4-9 Eylül tarihleri arasında Sivas Kongresi toplanmıştı. Anadolu içlerinde İstanbul Hükümeti’nin otoritesinin azaldığını, uğradıkları yerlerde kendilerini karşılayan yetkililerin Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele temsilcileri olduğunu gören General Harbord, 20 Eylül’de Sivas’a gelmişti. Heyet, Mustafa Kemal Paşa hariç tüm askeri ve sivil yetkililerce karşılanmıştı⁷⁹. 22 Eylül’de, Mustafa Kemal Paşa ile General Harbord arasında, iki buçuk saatlik bir görüşme gerçekleştirilmişti⁸⁰. Görüşmede Mustafa Kemal, Milli Mücadele’nin esasları hakkında Harbord’a bilgi vermişti. Harbord da, görüşmeye önem vermiş ve Mustafa Kemal’den Milli Mücadele’nin esaslarını yazılı olarak iletmesini istemişti. Harbord, Mustafa Kemal’in, Batum’dan Samsun’a dönüşünde kendisine teslim edilmek üzere Samsun’a gönderdiği Milli Mücadelenin esaslarını belirten dokuz maddelik belge ile Sivas Kongresi kararlarının İngilizce tercümesini raporunun sonuna eklemişti⁸¹.

Harbord Heyeti, raporunu 16 Ekim 1919 tarihinde tamamlamıştı. Dört bölümden oluşan raporun ilk bölümü, Ermeni tarihi ve Ermenilerin güncel durumu

⁷⁸ McCharty, “The Report of”, s.1821,1828-1819; Fatih Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi**, İstanbul, Alternatif Yayınevi, 2006, s.136. McCarthy, Harbord’un, Niles’in raporundan haberdar olduğunu ve bu rapordan bahsederek Doğu Anadolu’daki Amerikan araştırmasının tamamlandığını belirtmek istediğini söylemektedir. McCarthy’e göre, Harbord, Niles’in söylediklerini saptırmıştı. Bu yüzden de Niles’in raporu, Harbord’un raporunu yazdığı arşiv evrakı içinde bile yer almamaktaydı. Niles ve Sutherland’ın raporunun tek kopyası, yazdıkları son raporun bir taslağıydı. Bu taslak da, Harbord Heyeti’ne verilen ve Heyetten iş isteyen veya gazete kupürleri gibi Harbord arşiv evrakları arasındaydı. Ona göre rapor, orada yanlışlıkla da bırakılmış olabilirdi. Ancak şurası kesindi ki Niles ve Sutherland’ın raporu örtbas edilmişti. Çünkü rapor kimsenin duymak istemediği şeyleri söylemekteydi. Diğer taraftan McCarthy, Harbord’un raporu hiç okumamış bile olabileceğini, danışmanlarına okutmuş olabileceğini ve danışmanlarının da onu, raporun içeriği hakkında yanlış yönlendirmiş olabileceğini de belirtmektedir. McCharty, “The Report of”, s.1823-1824. Tüm bunların yanı sıra, Türkiye’deki Amerikan Araştırma Enstitüsü’nden (American Research Institute in Turkey, ARIT) Brian Johnson’un belirttiğine göre Niles ve Sutherland’ın saha çalışma notları 2005-2010 yılları arasında ABCFM evrakı arasında bulunmuştu ve McCarthy’nin belirttiği raporla da örtüşmekteydi. Bkz. Brian Johnson, “Amerikalıların Anadolu Gözlemleri: Emory Niles ve Arthur Sutherland’ın 1919 Saha Çalışması Notları”, **Ermeni Araştırmaları**, S.50, 2015, s.189-214.

⁷⁹ Akgün, **General Harbord’un...**, s.110-111.

⁸⁰ Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1979, s.93; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, 4.bs, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s.115; Seçil Akgün, 21 Eylül’de Vali’nin Heyete verdiği resmi öğle yemeğinden sonra, Mustafa Kemal ile Harbord’un görüştüğünü belirtmektedir. Akgün, **General Harbord’un...**, s.110.

⁸¹ **Conditions in the Near East**, s.29-40.

hakkındaydı. İkinci bölüm, politik koşullar ve bu koşulların yeniden düzenlenmesi ile ilgiliydi. Üçüncü kısım, manda konusunda koşullar ve problemlerdi. Sonuç bölümünde, Amerika'nın bir Ermeni mandasını kabul edip etmemesi hakkında özel bir tavsiyede bulunulmamış ancak olası bir Ermeni mandasında Amerika'nın karşılaşacağı artılar ve eksiler yer almıştı⁸². Raporda, Amerika ve Paris'te yapılan propagandaların aksine, Türkiye topraklarında savaş sonrası evlerine dönen Ermenilerin hayatlarının tehlikede olduğunu gösteren hiçbir emareye rastlanmadığı, ancak yabancı askerlerin belli bölgelerden çekilirken vermiş oldukları ölçsüz tavsiyelerle Ermenilerin korkutulmuş olabileceği belirtilmekteydi⁸³. Amerika'nın manda yönetimini kabul ettiği takdirde, beş yılı geçmeyecek bir başlangıç döneminden sonra manda idaresinin kaldırılabilceği ve bu 5 yıl için de yaklaşık 756.104.000 dolarlık bir maliyeti kongrenin göndermeye hazır olması gerektiği belirtilmişti⁸⁴. Ayrıca manda yönetimi, barış, düzen, verimlilik ve ekonominin her noktası açısından değerlendirildiğinde sadece Ermenistan üzerine kurulacak bir manda idaresinin yürütülemeyeceği, Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'ı da içine alan bir manda yönetiminin kurulmasının zorunlu ve gerekli olduğu ifade edilmişti⁸⁵.

Harbord Heyeti, King-Crane Komisyonu'ndan bazı noktalarda farklılaşmaktaydı. Öncelikle, King-Crane Komisyonu, Paris Barış Konferansı tarafından görevlendirilmiş ve Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti toprakları üzerinde araştırma yaparak raporunu konferansa sunmuştu. Harbord Heyeti ise, ABD tarafından görevlendirilmiş ve raporunu Amerikan Dışişlerine sunmuştu. Ayrıca, King-Crane Komisyonu Türkiye toprakları üzerinde olası bir Amerikan mandasını araştırırken, Harbord Heyeti de Ermenistan üzerinde bir Amerikan mandasını araştırmıştı. Son olarak, King-Crane'nin önerisi üç ayrı bölgenin üç ayrı eyalet gibi bir manda altında toplanmasıydı; Harbord Heyeti'nin önerisi ise, kesinlikle sınır çizilmeden tek manda idaresiydi. Diğer taraftan iki heyetin de hazırladığı rapor, Wilson başkanlığındaki Amerikan hükümetinin Paris

⁸² Bu manada Heyet, 14 olumlu neden, 13 de olumsuz neden sıralamıştı. Bkz. **Conditions in the Near East**, s.25-28.; Akgün, **General Harbord'un...**, s.137-143.

⁸³ **Conditions in the Near East**, s.11.

⁸⁴ **A.e.**, s.28.

⁸⁵ Mine Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920**, Giresun, İleri Basımevi, 1972, s.21; **Conditions in the Near East**, s.24-25.

Barış Konferansı başladığında sahip olduğu, sadece Ermenistan üzerine bir manda idaresi kurulması düşüncesini değiştirememiştir⁸⁶. Tüm bunların yanı sıra, General Harbord'un Anadolu gezisi ve hazırlamış olduğu rapor, Milli Mücadele önderleri için bir propaganda imkânı sağlamıştı. Harbord, Anadolu'daki milli hareketin önemini Amerikan kamuoyuna anlatmış ve Doğu Sorunu'nun halledilmesi için bu hareketin hesaba katılması gerektiğini göstermişti⁸⁷.

5.3.3. Manda Meselesinin Sonucu

King-Crane ve Harbord Heyetlerinin gönderdiği raporlar Amerikan Başkanı Wilson'ın politikasında önemli değişikliklere sebep olmamıştı. Zaten Harbord Raporu, Wilson hastalandıktan sonra Beyaz Saray'a ulaşmıştı. Wilson'ın eylül ayı sonunda hastalanması⁸⁸, onu altı hafta başkanlık görevinden ve yaklaşık altı ay da kabinesi ile toplanmasından alıkoymuştu⁸⁹. Misyoner ve NER lobisi de, Yakın Doğu ile ilgili bir an önce karar verilmesini istemekte, sürecin uzamasından muzdarip olmaktaydılar. Bu manada, 15 Ekim 1919 tarihli New York'taki NER toplantısında, "100 bin Hristiyan ve Yahudi kadın ve kızlarının eski Osmanlı Devleti topraklarındaki Türk, Kürt ve Arapların haremelerinde tutsak oldukları ve ölümden beter bir şekilde yaşadıkları" iddialarıyla Amerikan Kongresine başvurulmaktaydı⁹⁰. Amerikan Board tarafından James L. Barton, Howard Bliss ve Alexander MacLachlan'dan oluşan bir grup konuşmacı seçilmiş ve Amerikan Başkanı ile Senato nezdinde Senatör Williams'ın önerisine⁹¹ benzer taleplerde bulunmuşlardı. Amerikan Board ayrıca, James L. Barton ve Henry C. King'den oluşan bir heyet

⁸⁶ İsmail Köse, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'un Rolü**, Ankara, TTK Yayınevi, 2016, s.149-150.

⁸⁷ Haluk Selvi, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu**, 2.bs, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2004, s.180.

⁸⁸ "Wilson's Illness Disturbs Senate", "Grayson's Order Ends Tour", "The President's Illness", **New York Times**, 27 Eylül 1919, s.1, 2, 12.

⁸⁹ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.222.

⁹⁰ **Congressional Record-Senate**, 66th Congress, 1st Session, Vol. 58, Part 7-Bound Edition, 18 Ekim 1919, s.7107.

⁹¹ Senatör John Sharp Williams, ABCFM'nin 23 Ekim 1919 tarihli yıllık toplantısından aldığı bilgiler üzerine derhal Ermenileri koruma adına ABD'nin harekete geçmesine ve bu kararın Amerikan Başkanına ve Dış İlişkiler Komitesine, Senato'daki hem çoğunluk hem de azınlık parti liderlerine verilmesine; kiliselerle irtibata geçecek bir komisyon kurulmasına karar verilmesini önermişti. **Congressional Record-Senate**, 66th Congress, 1st Session, Vol. 58, Part 8-Bound Edition, 3 Kasım 1919, s.7867.

oluşturmuş ve Kongregasyonel kiliselerin Amerikan Kongresi'ne Ermenistan konusunda baskı yapmasını istemişti. Mezkûr heyet, ABD'nin, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ni imzalandıktan sonra Ermenistan mandasını kabul etmesi için kamuoyu oluşturmaya çalışmaktaydı⁹². Ancak, Amerikan Senatosu, 28 Haziran 1919 tarihli Versay Antlaşması'nı ve ona bağlı olan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ni, 19 Kasım 1919'da, onaylamayı reddetmişti. Bu durumda Amerika'nın Ermeni Mandası hikâyesi sona ermekteydi. Çünkü Amerika, Milletler Cemiyeti'ne üye olamamaktaydı ve manda rejimleri de Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir sistemdi⁹³.

Diğer taraftan, İtilaf Devletleri arasında İstanbul ve Boğazların bütün uluslara açılması ve savaş öncesi gizli anlaşmalara göre Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusundaki ortak uzlaşısı, Bolşeviklerin gizli anlaşmaları ifşa etmesi ve Wilson'ın gizli anlaşmalara karşı tavrı nedeniyle yapılan bu ilk planların değiştirilmesini gerektirmişti. Çünkü Amerika'nın ne yapacağı netleşmeden karar verilememekteydi⁹⁴. Amerikan Senato'sunun Versay Antlaşması ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ni onaylamaması, Amerika'nın Paris Barış Konferansı'ndan çekilmesini gerektirmişti. Wilson tarafından 9 Aralık'ta Frank Polk'un Paris'ten çekilmesiyle son Amerikan delegasyonu da konferanstan ayrılmış ve geriye sadece, gözlemci olarak, ABD'nin Fransa Büyükelçisi Hugh Wallace kalmıştı⁹⁵.

Büyük Güçler, ABD'nin yokluğunda görüşmelere devam etmiş ve bu amaçla da 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo'da toplanmışlardı. San Remo Konferansı'nda, Suriye ve Lübnan tek bir manda ile Fransa'ya; Mezopotamya ile Filistin de İngiltere'ye bırakılmıştı. Türkiye ile ilgili hazırlanan anlaşma şartları da 11 Mayıs 1920 tarihinde Türk temsilcilerine verilmişti. Yine San Remo Konferansı'nda, Erzurum'un Ermenistan'a verilmesi prensip olarak kabul edilmiş ve sınırların çizilmesi Wilson'a bırakılmıştı. Ayrıca Ermeni sorunundan kurtulmak isteyen Büyük Güçler, ABD'ye Ermenistan mandasını üstlenmesini teklif etmeyi

⁹² James B. Gidney, **A Mandate For Armenia**, Oberlin, The Kent State University Press, 1967, s.222-223; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.223.

⁹³ Fahir Armaoğlu, "Amerika, Sevres Antlaşması ve 'Ermenistan' Sınırları", **Belleten**, C.LXI, S.230, s.135-136; John A. DeNovo, **American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1963, s.123.

⁹⁴ Howard, **Partition of Turkey...**, s.242.

⁹⁵ Armaoğlu, "Amerika, Sevres Antlaşması...", s.136; DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.123.

kararlaştırmışlardı. Karar, 27 Nisan 1920 tarihinde İtalya'daki Amerikan Elçisi aracılığıyla Wilson'a teklif edilmiş ve ABD'nin Ermenistan mandasını kabul edip etmeyeceğinin bildirilmesi talep edilmiřti⁹⁶. Wilson da, Müttefik Güçlerin manda teklifini ve Türkiye ile Ermenistan sınırının çizilmesinde hakemlik görevini, 17 Mayıs'ta kabul ettiğini bildirmiřti⁹⁷.

Diğer taraftan Amerika'nın bölgede daha aktif olmasını isteyen misyoner ve NER lobisi ile Ermeni yanlısı çevreler, Amerika'nın Ermeni mandasını üstlenmesi için Başkan Wilson nezdinde girişimlerde bulunmaktaydılar. Onlar, özellikle Barton, ABD'nin manda yönetimini kabul edeceğini düşünmekteydi. Çünkü Amerikan okullarında eğitim gören Ermeni sayısı tüm Batı ülkelerinde eğitim gören Ermenilerden çok daha fazlaydı. Ermeni mandası meselesi Paris'te de Wilson ve House arasında sürekli konuşulagelen bir konuydu ve bölgeye gönderilen heyetler ve komisyonlar da zaten Ermeniler yararına gönderilmişlerdi⁹⁸. Başkan Wilson, Amerikan halkının bunu istediğini gösterebildiği takdirde kongrenin manda yönetimini onaylama konusunda ikna edilebileceğini düşünmekteydi. Bunun için Wilson, Mayıs 1920'de Amerikan halkının Ermenilere yardım etmek amacıyla, NER tarafından, toplamış oldukları birçok bağışı kanıt olarak göstererek resmi olarak kongreye manda yönetimini kabul etmesi için başvurmayı planlamaktaydı. Böylece Wilson, Amerikan halkının, Ermenileri korumak ve Ermenistan'da politik ve ekonomik düzenin sağlanması için yardım ettiğini göstermiş olacaktı⁹⁹.

Tüm bunların yanı sıra Amerika'da Ermenistan mandasına istemeyenler de vardı. Muhalefet kanadında, ABD Senato Dış İlişkiler Başkanı Henry Cabot Lodge ile Charles Evans Hughes'in başını çektiği Cumhuriyetçiler, Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki müdahaleci rolü terk edip geleneksel Monroe Doktrini'ne dönmesi için kamuoyu oluşturmakta ve ABD'nin Ermenistan mandasını üstlenmesine karşı çıkmaktaydılar. Onlara göre hayırseverlik ile askeri aracılık arasında kesin bir çizgi vardı. Her ne kadar Ermeni amaçlarına karşı bir adanmışlık

⁹⁶ "The Ambassador in Italy (Johnson) to the Secretary of the State", 27 Nisan 1920, **PRFRUS, 1920, Volume III**, Washington, Government Printing Office, 1936, s.779-783.

⁹⁷ "The Secretary of the State to the Ambassador in France (Wallace)", 17 Mayıs 1920, **PRFRUS, 1920, Volume III**, Washington, Government Printing Office, 1936, s.783.

⁹⁸ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.247-248.

⁹⁹ Daniel, **American Philanthropy...**, s.164.

söz konusu olsa da kişisel maliyetin çok fazla olduğu durumlarda çizgi aşılmamalıydı. Ermenileri korumak için süt ve peynir gibi yardım ürünleri bağışlamak risksizdi ancak Ermenilerin güvenliği için Amerikan evlatlarının yaşamları tehlikeye atılmamalıydı¹⁰⁰. Diğer bir deyişle, manda karşıtları, mandanın kabul edilmesiyle ABD'nin ağır masraflarla karşılaşacağını, bölgeye birçok asker göndermek zorunda kalacağını, bunların da Amerika için maddi ve manevi kayıplara yol açacağını, mandanın kabulüyle Amerika'nın geleneksel politikasından uzaklaşmış olacağını ve Rusya ile de bir takım sorunlar yaşanabileceğini ileri sürmekteydiler. Ayrıca Wilson'ın, King-Crane ile Harbord Heyetlerinin raporlarını yayınlamakta tereddüt etmesi olumsuz spekülasyonlara sebep olmuş ve bu da manda muhaliflerinin elini güçlendirmişti¹⁰¹.

Wilson muhaliflerinin bir kısmı da, Büyük Güçler'in bölgedeki petrol yataklarını ele geçirip Amerika'yı yoksul Ermenistan ile kandırmaya çalıştığı düşüncesindeydi. Petrolün artan önemi sebebiyle başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri tarafından petrol açısından zengin Arap toprakları kontrol altına alınmış ve hatta Amerikalıların araştırma yapmalarına bile izin verilmemişti. İngiltere'nin bu tutumu Amerikan Senatosunda bir petrol lobisi ortaya çıkarmış ve bu lobi de Wilson'ın tasarılarına muhalefet etmişti¹⁰². Zaten bir süredir Avrupalıların bölgedeki politikaları Amerikalılar tarafından sorgulanmaktaydı. Amerikan basını, Avrupalıları, Irak ve Suriye'yi aldıktan sonra, Ermenistan'ı Amerika'nın üstüne atmakla suçlamaktaydı. İngilizlerin, İstanbul ve bağımsız Ermenistan mandasını Amerika'ya vermek istemesindeki amacının, ABD'yi Rusya ile İngiliz sömürgeleri arasında tampon yapmak olduğu belirtilmekteydi. İngilizler de, Amerikalıları suçlayarak, Amerika'nın manda meselesini pazarlık konusu yaptığını, bunun da hoşla gitmeyen bir durum yarattığını, oysa kendi etkinliği altına girecek toprakların az olmadığını ileri sürüyorlardı. Üstelik Amerika'nın, Kafkaslardaki sorumluluğunu üstlenmemesi

¹⁰⁰ Moranian, "The American Missionaries...", s.321; Thomas A. Bryson, **American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey**, Metuchen, N.J., The Scarecrow Press, 1977, s.73.

¹⁰¹ Deniz Bilgen, **ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'in Faaliyetleri**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004, s.271-272, 280.

¹⁰² Seçil Akgün, "Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk-Ermeni İlişkilerinde ABD'nin Rolü", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984, Erzurum)**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1985, s.344.

halinde, katliamların meydana geleceği ve bundan da Amerika'nın sorumlu tutulacağı İngilizlerce ima edilmekteydi¹⁰³.

Amerika'nın Ermenistan mandasını üstlenmesine karşı çıkanlardan biri de İstanbul'da görevli Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol idi. Bristol, Osmanlı Devleti'nin tek bir manda yönetimi altında olmasını savunmuş ve tek başına bir Ermenistan mandasına karşı çıkmıştı. Bu konuda, Paris'e ve Washington'a birçok telgraf çekmiş, yapılmak istenenin bir İngiliz oyunu olduğunu, İngilizlerin Bolşevik Rusya'yı durdurmak için bir tampon bölge oluşturmak istediğini iddia etmişti. Hatta Bristol, 1919 Eylül ayında Amerika'nın Ermenistan'ı koruma amacıyla asker göndermesi tartışmaları esnasında, Ermeni çevrelerinin yaptığı propagandanın Amerikalıları yanılttığını belirtmişti. Bristol konuyla ilgili, 1 Ekim 1919 tarihli telgrafında, Dışişleri Müsteşarı ve Paris'teki Amerikan Delegasyonu Başkanı Frank L. Polk'a şunları yazmıştı: "Türkiye ve Rusya ile savaşmamış olan bizler, neden bu insanlara karşı asker göndermek zorundayız? İzmir'de neler olduğuna bakın. İzmir'de yapılmış olan benzer şeyleri Ermenistan'da da mı yapacağız?". Bristol'un bu düşüncelerine Polk da katıldığını belirtmişti¹⁰⁴.

Durum bu minval üzereyken Wilson, 24 Mayıs 1920 tarihinde Ermeni mandasını Amerikan Kongre'sine sunmuştu¹⁰⁵. Ancak Kongre, 1 Haziran 1920'de, 23'e karşı 52 oyla Ermeni mandasını reddetmişti¹⁰⁶. Sonuç olarak Wilson, NER ve

¹⁰³ Deniz Bilgen, "1919 Yılında ABD'nin Yakın Doğu'da Etkin Olma Siyaseti: Ermeni ve Türk Mandaterliği Meselesi", **Türkler**, C.XIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.528-541.

¹⁰⁴ Gidney, **A Mandate For Armenia**, s.201; Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.183. Bristol'un manda konusundaki bu düşünceleri Türk dostu olmasından değil Amerikan çıkarlarını düşünmesinden kaynaklanmaktaydı. Zira o, Buzanski'ye göre, Amerikan çıkarlarını düşünen ve bu amaçla "Açık Kapı" politikasını uygulayan milliyetçi birisiydi. Türkiye üzerindeki Avrupalı güçlerin siyasi ve ekonomik kontrolünü azaltıp yerine Amerikan tüccar, sanayici ve ihracatçıların koymak istemekteydi. Peter Michael Buzanski, "Admiral Mark L. Bristol and Turkish-American Relations, 1919-1922", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, University of California, 1960, s.211; Thomas A. Bryson, "Admiral Mark L. Bristol, An Open Door Diplomat in Turkey", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.V, No:4, Eylül 1974, s.451.

¹⁰⁵ **Congressional Record-Senate**, 66th Congress, 2nd Session, Vol. 59, Part 7-Bound Edition, 24 Mayıs 1920, s.7533-7534.

¹⁰⁶ **Congressional Record-Senate**, 66th Congress, 2nd Session, Vol. 59, Part 8-Bound Edition, 1 Haziran 1920, s.8070; "Senate Rejects Mandate, 52 To 23", **New York Times**, 2 Haziran 1920, s.1, 4. Brown'a göre, Kongre'nin Ermenistan mandasını reddetmesini sebebi, özellikle Harbord raporunun ileri sürdüğü çekinceler, manda yönetiminin ABD'ye getireceği askeri ve mali problemler ve Amerika'nın Yakın Doğu'daki karışıklıklar da daha çok yer alması gerekeceğiydi. Philip Marshall Brown, "The Mandate Over Armenia", **The American Journal of International Law**, Vol.XIV, No: 3, Temmuz 1920, s.397. Bryson ise, manda idaresinin reddedilmesinde Bristol'un etkili olduğunu

misyoner gruplarının yardımıyla kongreye baskı yapabileceği konusunda başarısız olmuştu. Daniel'e göre, her ne kadar Dodge, Morgenthau ve Crane gibi NER üyesi kişilerin Başkanla bağlantıları olsa da bu kişilerin Amerikan Senatosu üzerinde etkileri yoktu. Ayrıca NER kamuoyunda manda konusunda savaşılabilecek durumda hazırlanmamıştı. Ona göre, NER ile bağışçıları birbirine bağlayan bağlar, siyasi mutabakattan değil, muhtaç insanlara yardım amaçlı insani amaçlardan kaynaklanmaktaydı¹⁰⁷. Nitekim Grabill'in belirttiği gibi, NER ve misyoner lobisi Amerika'da öyle bir propaganda yapmıştı ki, Amerikan kamuoyu, Taşnaksütyuncu Ermenilerin Hristiyan oldukları kadar aynı zamanda Marksist-Sosyalist olduklarını ve Kilikya Ermenileri ile Erivan Cumhuriyeti'ni birbirinden ayıran bir körfez olduğunu bilmemekteydi. Ortalama bir Amerikalı için Ermenistan, Yakın Doğu'da bir yerde bütüncül bir halde bulunan Hristiyan bir devlettir. Hatta başta Amerikan Başkanı olmak üzere birçok yetkilinin bile çok iyi anlamadığı incelikler vardı ve mezkûr lobi tarafından bu inceliklerin bilinmesine gerek yoktu¹⁰⁸.

Nihayetinde, NER ve misyoner lobisi, manda konusunda istediklerini elde edememişti. Ancak Ermeni yanlısı bu çevreler pes etmemiş, Ermeniler lehine Yakın Doğu'daki problemleri çözmek amacıyla yeni önerilerde bulunmuşlardı. İlk olarak, Amerikan Başkanının, tek taraflı olarak, Ermenistan Cumhuriyeti'ne yapılan bir saldırıyı Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yapılmış bir hareket olarak kabul etmesi için girişimde bulunmuşlardı. Fakat Wilson bunu reddetmişti. Ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermenistan Cumhuriyeti'ne borç vermesi için lobi

vurgulamaktadır. Bryson, "Admiral Mark L. Bristol...", s.454. Grabill ise, özellikle Amerika'daki Ermeni lobisi arasında birlik olmamasının Senato'yu manda konusunda olumsuz karar almaya ittiğini vurgulamaktadır. Ona göre, her ne kadar Barton Amerika'daki Ermeni çevrelerini, Ermenistan-Amerika Cemiyeti altında birleştirmeye çalışsa da başarılı olamamıştı. Bunda kısmen Senatör Lodge ile Vahan Kardaşyan'ın ACIA'yı kontrolleri altına almaları sebep olmuştu. Nitekim ACIA ile Cumhuriyetçi izolasyonist senatörler, Erivan Cumhuriyeti'nin kendi kendini idare edebileceğini, bir mandaya değil, yardıma ihtiyacı olduğunu düşünmekteydiler. Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.248-249.

¹⁰⁷ Daniel, **American Philanthropy...**, s.165. Kongrenin manda önerisini reddetmesinin sebeplerinden biri de Kasım 1918 Kongre seçimlerinde Amerika'daki her iki mecliste de, Temsilciler Meclisi ve Senato, Wilson'ın çoğunluğu Cumhuriyetçilere kaptırmasıydı. Üstelik Cumhuriyetçilerin zaferiyle birlikte Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Henry Cabot Lodge, Senato'da çoğunluk lideri durumuna gelmişti. Lodge, uzun süredir Wilson'a kişisel ve siyasi antipati duymaktaydı. Cumhuriyetçilerin lider kanadından Wilson'ın barış programına itiraz gelmesi üzerine Wilson da iki meclisten de bir tek Cumhuriyetçiyi bile Paris'teki barış delegasyonuna almamıştı. Cumhuriyetçiler de Wilson'ın barış programına savaş açmıştı. Helmreich, **From Paris To Sevres...**, 22-23.

¹⁰⁸ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.248.

faaliyetleri yapmışlardı. Bu manada James Barton, Senatör Lodge'nin desteğini almıştı. Lodge'nin bu konuda Barton'a destek vermesi Ermeni-Amerikan seçmenlere sahip olmasından kaynaklanmaktaydı. Senatör Lodge, Başkanı ikna etmiş ve kongrenin Ermenistan'a borç verme yetkisini istemişlerdi. Hatta Başkan Wilson, Aralık 1920'de, kongredeki yıllık mesajında konuyu dile getirmişti. Ancak Kongre bu teklifi de reddetmişti¹⁰⁹.

5.4. Lozan Antlaşması ve Heyetin Tutumu

Türk Milli Mücadele Hareketi'nin başarıya ulaşması ve Yunanlıların yenilerek 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması sonrasında, Müttefik Güçlerin Türklerle yeni bir antlaşma imzalaması gerekmişti. Bu amaçla 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde Müttefiklerle Ankara Hükümeti arasında görüşmelere başlanılmıştı. Lozan'daki görüşmelere ABD de, çıkarlarını korumak amacıyla, gözlemci statüsünde katılmıştı. Amerikan çıkarları; kapitülasyonların devamı, boğazların serbestliği, ticari faaliyetlerde eşitlik, Amerikan kayıpları için savaş tazminatı, azınlıkların güvenliği, Türkiye'deki yardım çalışmalarının, eğitim ve misyoner faaliyetlerinin muhafazası, mümkünse Ermenilere bir ulusal yurt oluşturulması ve son olarak da arkeolojik araştırma ve çalışmalar için makul fırsatlar elde etme şeklinde özetlenmekteydi¹¹⁰. Bu amaçla Lozan'a gönderilen ABD resmi temsilcileri, İtalyan Büyükelçisi Richard Washburn Child, İsviçre Ortaelçisi Joseph C. Grew ve Türkiye'deki ABD Yüksek Komiseri Mark Lambert Bristol idi. Bristol yanına yardımcı olarak Robert Kolej'den Caleb Gates'i de almak istemiş ve kendisinin bu isteği Dışişleri tarafından onaylanmıştı.

Bu esnada Amerikan Board ve NER Başkanı James L. Barton da, Board adına konferansa tam katılım için Amerikan Başkanına başvuruda bulunmuş ve bu isteği Barton'un konferansta Amerikan delegasyonuna danışman olarak atanması ile sonuçlanmıştı. Barton ayrıca, William Peet'in de kendisine yardımcı olarak

¹⁰⁹ Daniel, **American Philanthropy...**, s.166.

¹¹⁰ "The Secretary of the State to the Ambassador in France (Herrick)", 27 Ekim 1922, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.886-888.; DeNovo, **American Interests and Policies...**, s. 136.; Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması...**, 393-399.; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.270.

konferansa katılabilmesi için Dışişlerinden izin almıştı. 18 Kasım'da İsviçre'ye varan Barton, Amerikan Bord, Presbiteryen Bord, NER, Yakın Doğu Hristiyan Birliği (NECA) ve Federal Kiliseler Konseyi'ni temsil etmekteydi. Barton'un temel amacı, hem NER ve misyoner çıkarlarını korumak hem de Ermeniler için bir yurt elde edebilmektir. Barton ve arkadaşları, NER'in zaten Anadolu'da yetimhane dışındaki faaliyetlerin çoğunu sonlandırması ve ABD'de göçmenlik yasasının da değişmesiyle¹¹¹, Ermeniler adına en iyi çözümün özerk bir Ermenistan olduğunu düşünmekteydiler¹¹². Barton ve Peet'in yanı sıra Amerikan Ermeni Cemiyeti'nden (AAS) George R. Montgomery de Lozan'da aynı amaçla, Ermeniler için bir ulusal yurt elde edebilmek amacıyla bulunmaktaydı¹¹³. Tüm bunların yanı sıra Lozan görüşmelerini dünyanın çeşitli yerlerinden bir basın ordusu da izlemekteydi¹¹⁴. Bu basın ordusu arasında, Amerikan basınından, New York Times gazetesi adına Edwin L. James de Lozan'da yer almaktaydı ve konferanstaki tüm gelişmeleri ve bazen görüşme tutanaklarını bile ertesi gün yayınlanmak üzere gazetesine göndermekteydi¹¹⁵. Edwin L. James'in, Türk karşıtlığı ile bilinmekte olduğu ve konferansa da Ermeni ve Rum propagandasından etkilenererek geldiği belirtilmekteydi¹¹⁶.

Lozan Konferansı'nın açılışı sonrasında Amerikan delegasyonu ilk izlenimlerini Washington'a sunmaya başlamış ve Müttefiklerin, Ermeniler için Türkiye'den toprak talebinde istekli olmayacaklarını düşünmüşlerdi. Zira Türk

¹¹¹ Amerikan Senatosunun 13 Mayıs 1921 tarihinde onaylaması ve Başkan Harding'in de 19 Mayıs'ta imzalamasıyla yürürlüğe giren Emergency Quota Act (Acil Kota Yasası) veya diğer adıyla Johnson Kota Yasası'yla (Johnson Quota Act) ABD'ye gelen göçmen sayısı sınırlandırılmıştı. Yasaya göre, herhangi bir ülkeden yıllık olarak kabul edilen göçmen sayısı, 1910 Nüfus Sayımı itibarıyla o ülkenin ABD'de yaşayan sakinlerinin sayısının %3'ünü geçemeyecekti. **U.S. Congress, Congressional Record-Senate**, 67th Congress, 1st Session, Vol. 61, Part 2-Bound Edition, May 13, 1921, s.1434-1436.

¹¹² Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.271.

¹¹³ Mark Malkasian, "The Disintegration of the Armenian Cause in the United States, 1918-1927", **International Journal of Middle East Studies**, Vol.XIX, No:3, Ağustos 1984, s.357; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.270.

¹¹⁴ Ali Naci Karacan, **Lozan**, 2.bs, Haz. Hulusi Turgut, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.68-69.

¹¹⁵ Edwin L. James "Turks Don't Want Us at Lausanne", **New York Times**, 22 Kasım 1922, s.7; Edwin L. James "Turks Blocked In Attempt To Regain Western Thrace", **New York Times**, 23 Kasım 1922, s.1,4; Edwin L. James "Shadow of Failure Seen at Lausanne", **New York Times**, 30 Kasım 1922, s.1; Edwin L. James "Turks Proclaim Banishment Edict to 1.000.000 Greeks", **New York Times**, 2 Aralık 1922, s.1,3.

¹¹⁶ Köse, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde...**, s.233.

hükümeti, bu tarz toprak isteklerine kesinlikle karşıydı¹¹⁷. ABD Dışışleri de Lozan'daki Amerikan delegasyonu gibi Türk hükümetinin Ermenilere toprak vermeme konusunda kararlı bir tutum sergileyeceğini düşünmekteydi. Türkiye talebi kabul etmek zorunda kalırsa, güvenliği sağlamak için Osmanlı vatandaşı Ermeniler ile Kafkas Ermenilerinin birleştirilmesi fikrinde durulabilirdi. Fakat iktisadi açıdan bu durumun da uygulanması zordu. Bu nedenle ABD Dışışleri Bakanı Hughes, Amerikan delegasyonuna İtilaf Devletleri'nin Ermenilere yardım konusundaki düşüncelerini araştırmalarını ve umut vaat edici herhangi bir teklif yapmaktan da kaçınılması gerektiğini bildirmişti¹¹⁸.

Diğer taraftan James L. Barton, Amerikan delegasyonundan Richard W. Child ile görüşmüş ve Child'ın da, uygulanabilir olunmasına bakılmaksızın, Ermenilere yardım edilmesi gerektiğine dair düşüncesi sebebiyle umutlanmıştı. Barton, Child ve Grew'in de misyonerlerle bu konuda aynı şeyleri istediklerini düşünmüştü¹¹⁹. Nitekim Child, 12 Aralık'taki azınlıklar konusunu görüşmek üzere toplanan komisyonda misyoner lobisinin istediği tarzda konuşmuştu¹²⁰. Ancak aslında Child,

¹¹⁷ Bu manada Türk delegeleri çok karardıydılar. Zira kendilerine İcra Vekilleri Riyaseti tarafından konferans boyunca takip edecekleri 14 maddelik bir talimat verilmişti ve bu talimatnamenin birinci maddesinde de "Ermeni yurdu söz konusu olamaz, olursa görüşmeler kesilir" ifadesi yer almaktaydı. Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, Ankara, TTK, 1990, s.XIV; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), 1919-1923, I**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.497.

¹¹⁸ "The Secretary of State to the Special Mission at Lausanne", 24 Kasım 1922, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.902-903; Mehmet Sait Dilek, "Lozan Konferansı'nda İtilaf Devletlerinin Ermenilere Yönelik Toprak Talepleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C.0, S.19-20, Ekim 2012, s.10.

¹¹⁹ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.271.

¹²⁰ Child, 12 Aralık 1922 tarihli azınlıklar ile ilgili komisyonda şunları söylemişti: "Pek çoğu savaşa katılmamış, pek çoğu kadın ve çocuk, pek çoğu Yakın Doğu'daki karışıklıklar yüzünden yurtlarından -bir daha dönmemesine- kovulmuş kimseler olan yüzbinlerce insanın rahata kavuşmaları ve güvenlik içinde bulunmaları, Amerika Birleşik Devletleri halkının kendisini son derece önemle ilgili gördüğü bir sorundur. Yurttaşlarımız, bu ilgiyi belirtmek içindir ki, bu konferansın uğraş alanı olan dünyanın bu bölgesinde, gerek tıbbi yardımlar yapmak, gerek deniz kuvvetleri bulundurmak, gerek açları doyurmak, gerekse başka yollardan yardımda bulunmak üzere, cömertçe büyük paralar harcamışlardır. Yalnız bir tek komitenin aracılığıyla, bu işe, 75 milyon dolar yatırmış bulunuyoruz. Yurttaşlarımız, bu konferansın, gücünü son sınırına kadar kullanarak, bunca can kaybına ve bunca acılara yol açan nedenleri hemen ortadan kaldırma olanaklarını bulacağına güvendikleri sürece, harcanan paralar için karşılık beklememektedirler." **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, çev. Seha L. Meray, Takım: I, Cilt:1, Kitap:1, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018, s.202-204; "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", 13 Aralık 1922, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.920-922. Child'in konuşması gazeteci Edwin L. James tarafından "Amerikan Elçisi Azınlıklar İçin Garanti İstiyor" şeklinde haberleştirilmişti. Edwin L. James "American Envoy Asks Guarantees For Minorities", **New York Times**, 13 Aralık 1922, s.1, 2.

öyle görünmek istemiş, gerçekte ise günlüğüne farklı şeyler yazmıştı. Child, 12 Aralık'ta azınlıklar konusunu görüşmek üzere komisyonun toplandığını; konunun tamamen insani sorunu içeren bir konu olduğunu ve bu arada mevzunun bir yığın saçmalıklardan ibaret olduğunu, sözlerin tutulmadığını, cahilce yardımseverlik yapıldığını, Tanrıyı temsil ettiğini sanan kişilerin kendisine hiç güven vermediğini yazmıştı¹²¹. Muhtemeldir ki Child, NER ve misyoner lobisinin baskısından bunaldığından öyle davranmak zorunda kalmıştı. Zira Child günlüğünde, konferans başladığından beri çeşitli Amerikan misyonerleri ve yardım organizasyonu temsilcilerinin [NER], sürekli yakasına yapıştığından şikâyet etmekteydi. Ayrıca Child, Ermeniler için bir yurt elde etme çabasının nafi olduğunu düşünmekteydi. Hiçbir ayrıntının belli olmadığı, böyle bir "yurt"u finanse edecek hiçbir planın yapılmadığını; ABD'yi Avrupa karışıklıklarına dâhil edeceğini; Müttefiklerin bu konuda güvenilmez olduklarını belirtmekteydi¹²². Grew de, daha sonra, misyonerlerin baskısından söz etmiş ve konferans esnasında Ermeni meselesi ile ilgili konularda Barton, Peet ve Montgomery'nin belli başlı kuruluşları temsil ettikleri için, onların görüşlerini kendi yazılarıyla beraber konferansa sunmalarının bir zorunluluk olduğunu belirtmişti¹²³.

Ermenilere yönelik toprak talepleri, konferansın 15 Aralık 1922 tarihli azınlıkların korunması konusundaki Azınlıklar Alt-Komisyonu'nda görüşülecek alt başlıklar arasında da yer almıştı. Müttefik Güçler, Ermenilere yönelik toprak taleplerini görüşmek istemiş ancak Türk temsilciler böyle bir sorunu görüşmeyi kabul etmemişlerdi¹²⁴. Konu, 23 Aralık'ta tekrar gündeme getirilmiş ve Ermeni heyetinin dinlenmesi teklif edilmiş ama Türk delegasyonu tarafından kesin bir dille tekrar reddedilmişti¹²⁵. Türk delegasyonunun kararlı tutumuna rağmen, be defa 26 Aralık 1922 tarihli Azınlıklar Alt Komitesi toplantısında, Türk heyetine emrivaki

¹²¹ Richard Washburn Child, **A Diplomat Looks At Europe**, New York, Duffield and Company, 1925, s.103.

¹²² Child, **A Diplomat Looks...**, s.103-116.

¹²³ Joseph C. Grew, **Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları, Lozan Günlüğü**, çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, Multilingual Yayınları, 2001, s.66; Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.191.

¹²⁴ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, C:1, Kitap:2, s.157-158.

¹²⁵ İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyasetine gönderilen 24 Aralık 1922 tarihli yazı için bkz. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.272.

yapılarak Ermeni delegelerine söz hakkı verilmiş, Türk heyeti de durumu protesto ederek Azınlıklar Alt Komitesi'ndeki oturuma katılmayı reddetmişti¹²⁶. Türklerin Ermenilere yönelik toprak talepleri konusundaki taviz vermez kararlılığı karşısında Müttefikler geri adım atmak zorunda kalmıştı.

Diğer taraftan Ermeniler için bir yurt elde edebilmek amacıyla bastıran Barton, Peet ve Montgomery, NER'in New York merkezine, Amerikan Dışişlerine iletilmek üzere bir telgraf göndermiş ve Washington'un daha kararlı olmasını istemişlerdi. Telgrafta şöyle yazmaktaydı: "Birkaç yüz bin Ermeni mülteci, yetim, Suriye'de, Yunanistan'da ve İstanbul'da resmi olarak kalacak yerleri olmadan sokaklarda evsiz bir şekilde gezmekteler ve Hristiyan yardımına muhtaç durumdadırlar. Müttefiklerin Ermeniler için korunaklı bir bölge talebi büyük muhalefetle karşılanmaktadır. Washington'un, delegelerine kararlı talimatlar vermesi gerekmektedir". Bunun üzerine Amerikan Dışişleri de, 26 Aralık'ta, mezkûr telgrafı Lozan'daki temsilcileri Bristol, Child ve Grew'e göndererek Ermeniler için Müttefikler tarafından konferansa ne tür taleplerin sunulduğunu sormuştu. Bakanlık, Amerikan delegasyonundan, Ermenilere yardım amacıyla verilecek sözleri ve herhangi bir uygulanabilir öneriyi desteklemelerini; Ermeniler için yurt olabilecek herhangi bir özel öneri hakkında da Dışişlerini bilgilendirmelerini istemişti¹²⁷.

Nitekim 30 Aralık'ta, misyoner lobisinin bastırmasıyla Amerikan temsilcilerinden M. Dwight, Azınlıklar Alt-Komisyonu'na, Ermeni meselesiyle hiçbir ilgisi olmayan Patrikhane meselesi tartışılırken, bir bildiri sunmuştu. Dwight bildirisinde, Amerikan delegasyonunun, Amerikan dernekleri ve kurumları temsilcilerinden Ermeniler için ulusal bir yurt olarak teklif edilmiş olan toprak parçasını ve bölgeyi tanımlamalarını, gerekli her türlü mali desteğin, güvenliğin, göçmenlerin yerleştirilmesinin ve somut bir programın düzenlenebilmesi için gerekli tüm verileri istediklerini belirtmişti. Dwight, kendisine verilen bu bilgi ve belgeleri

¹²⁶ İsmet Paşa'dan Heyet-i Vekile Riyasetine gönderilen 26 Aralık 1922 tarihli yazı için bkz. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, s.281; "Turks Bar Hearing of Armenian Plea", **New York Times**, 27 Aralık 1922, s.4.

¹²⁷ "The Secretary of State to the Special Mission at Lausanne", 26 Aralık 1922, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.934.

de Azınlıklar Alt-Komisyonu Başkanına sunmuştu¹²⁸. Azınlıklar Alt-Komisyonu'na sunulan ilk bildiri, Amerikan Protestan Kiliseleri Federal Meclisi Temsilcileri olarak James L. Barton ile William Peet tarafından hazırlanan ve Richard W. Child'e yazılan 5 maddelik bir bildiri idi. Bildiride Ermeni sorununa en iyi çözümün, onlara bir toprak parçası verilmesi olduğu belirtilmişti. Bildirinin maddelerinde; (a) yardım sorununun en hızlı ve ekonomik bir şekilde çözümlenebileceği, bunun da Amerikan yardım örgütleri [NER] için son derece önemli olduğu; (b) Ermenilerin ülkenin tümüne, Türklerin arasına dağılmış olmaları, onlara bir toprak parçası verme teklifi ile karşılaştırıldığında çok daha etkili bir biçimde korunmuş olacakları; (c) mezkûr önerinin Türklerin de yararına olacağı; (d) bu çözüm yolunun Türkler arasında oturdukları eski yerlerine dönmeye çekinene veya yeni yerlere yerleşmeye hazır olan Ermeniler için de kabul edilebilir olduğu; (e) bu nitelikte bir çözümün Amerikan halkı tarafından da hemen hemen oybirliği ile destekleneceğinden şüphe edilmediği, Ermenilerin eski yerlerine gönderilmelerine Amerika'da sert tepki gösterileceği ifade edilmişti¹²⁹.

Aynı tarihte komisyona sunulan diğer bildiri de AAS adına George R. Montgomery tarafından sunulmuştu. Dört başlıktan oluşan bildirinin Bölgenin Seçilmesi adlı ilk bölümünde, Ermeniler için bir ulusal yurt seçiminde en uygun bölgenin neresi olacağına, alt-komisyonun karar vermesinin daha iyi olacağı belirtilmişti. Ancak yine de bu ulusal Ermeni yurdunun Suriye'nin kuzeyinde kurulmasının faydalarına değinilmişti. Buna göre, Suriye'nin kuzeyi Türkiye ile Fransa arasında ihtilaflı bir bölge sayılabılırdi; bölgede barışın sağlanması için Türkiye ile Suriye arasında tarafsız bir bölgenin oluşturulması yararlı olabilirdi; göçmenlerin bu toprak parçasına gelmeleri kolaylıkla inandırılabilirdi; bölgenin denize çıkış yeri vardı; bölgenin Sis ve Elbistan yönünde genişletilerek Türkiye'den ayrılması, Türkiye'nin iç gelişimini etkilemeyecekti; Amerika'da bu bölgenin Milletler Cemiyeti'nin idaresi altında özerk bir bölge olmasının beklendiği ifade

¹²⁸ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, C:1, Kitap:2, s.242; "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", 3 Ocak 1923, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.940-941.

¹²⁹ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, C:1, Kitap:2, s.243; "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", 3 Ocak 1923, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.943-944.

edilmekteydi. Montgomery, bildirinin devamında mali sorunlar, istilaya karşı koruma, göçmenlerin yerleştirilmesi konularına değinmişti. Montgomery ayrıca bildirisine bir ek de sunmuştu. Ekte, ABD'den henüz aldığını iddia ettiği bir telgraf yer almıştı. Bu telgrafa göre, Lozan Konferansında, Ermeniler için yeterli büyüklükte bir toprak parçası ayrılması şartıyla, ABD Başkanı 20 milyon dolarlık para yardımıyla bulunmak üzere hazineden borç vermeye yetkili kılınmıştı¹³⁰.

Gelişmeler bu şekilde ilerlerken, yine 30 Aralık'ta, Amerikan temsilcisi Grew de basına bir Ermeni ulusal yurdu oluşturma çabaları ile ilgili açıklamalarda bulunmuştu. Bir taraftan Grew'in açıklamaları, diğer taraftan da alt-komisyonu sunulan bildiriler, Türk heyeti tarafından tepkiyle karşılanmış ve misyonerlerin sorun çıkaran kimseler olduğu düşünülmüştü¹³¹. Bu arada Lozan'daki Türk delegelerinden Trabzon Mebusu Hasan [Saka] Bey de Ankara'da 1 Ocak 1923 tarihli TBMM gizli oturumuna katılmıştı. Mebuslara konferanstaki konular hakkında bilgi vermişti. Hasan Bey, Ermeni yurdu ile ilgili yapılan teklifleri kesin bir dille reddettiklerini belirtmişti¹³². Ancak Türklerin tepkilerine ve kararlılıklarına rağmen Ermeni yurdu meselesi 6 Ocak'ta tekrar gündeme getirilmişti. İtalya delegesi Montagna, Müttefik Devletler adına Türkiye topraklarında bir Ermeni yurdu elde edebilme çabası içine girmiş ve İngiliz temsilci Horace Rumbolt da onu desteklemişti. Müttefik Devletlerin Ermenilere yönelik toprak taleplerini Türkiye'ye zorla kabul ettirme, yani savaş

¹³⁰ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, C:1, Kitap:2, s.244-246; "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", 3 Ocak 1923, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.944-946.

¹³¹ Edwin L. James "Our Envoy Submits Armenia Home Plan", **New York Times**, 31 Aralık 1922, s.2; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.272.

¹³² Hasan Bey konuşmasında şöyle söylemekteydi: "...Ermeni meselesi namiyle bir yurt teklifi vakidir. Fakat bunun ciddiyet ve samimiyetine kendileri de pek inanmamaktadırlar. Onlar Ermenilere karşı efkârı umumiyeinin tahtı tesirinde birçok şeyler yapmak mecburiyetinde bulunuyorlar. Bhusus Amerika efkârı umumiyesinin bu husu[s]ta pek çok tesiri vardır. Bu şekilde vaki olan teklife karşı bittabi lâzım gelen cevaplar verilmiştir. Bugün Ermenistan namiyle bir memleket mevcut olduğunu ve bu müstakil Ermenistanı ilk defa meydana getiren, ilk defa tanıyan Türkiye olduğu ve bugün Ermenistan'la komşu muamelâtı cereyan etmekte olduğu ve yine bugün muahedei sulhiye mevcut olduğunu ve Türkiye dâhilinde hiç bir Müslüman veya Türkü bir yerden kaldırıp da Ermenilere bir yurt verilemeyeceğini söyledik. Bunları sureti katiyede reddettik. Bunun ciddî olarak bir teklif olduğuna ve sulha mani kılacak bir şekli haiz olduğuna biz kani değiliz. Mamefih hali komisyonda Ermeni delegeleri, yani Ermeniler namına söz söylemek üzere gelenlerden Noradonkiyan orada bulunuyordu. Talî komisyonda bunu dinlemişlerdir. Bizimkiler bittabi dinlememişlerdir ve gitmişlerdir. Talî komisyonu bunları dinlediklerinden dolayı protesto eder şekilde Konferans Riyasetine bir muhtıra yazılmıştır." **TBMM Gizli Celse Zabıtları, III**, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1985, s.1173-1174.

açma ihtimali yoktu ve bu amacın ancak Milletler Cemiyeti vasıtasıyla gerçekleşebileceği öngörülmekteydi. Türk heyeti, Müttefik Devletlerin bu konudaki beklentilerini tartışmaya açmayarak, bu tarz girişimlerin sonuçsuz kalmasını sağlamıştı¹³³. 9 Ocak'ta bu defa da İngiliz delege Lord Curzon, Montagna'nın teklifini tekraren bir kez daha şartları zorlamaya çalışmış ama Türk tarafından yine kesin bir dille ret cevabı almıştı¹³⁴. Türk heyetinin bu kesin tavrı ve kararlılığı karşısında Müttefiklerin ve Washington'un, Türk topraklarında bir Ermeni yurdu elde edebilme ümitleri kırılmıştı.

Türklerin bu kararlı tavrı karşısında Amerikan Dışişleri Bakanı Hughes da, konferanstaki heyetine, Türklere baskı yaparak Kilikya'da veya Kuzey Suriye'de bir Ermeni bölgesi elde edilebileceğine inanmadığını belirtmekteydi. Hughes, baskı yapıldığında Türk milli duygusunun harekete geçeceğini; bir şey başarılacaksa, görünüşe göre en iyi yöntemin Türk delegelerle gayriresmi görüşmeler yapmak ve Türklerin inisiyatifi yabancı güçlerin baskısı altında değil, cömert bir eylem olarak kendilerinin almalarının onları etkileyeceğini ve böyle bir hareketin de Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkiler üzerinde olumlu sonuçlar doğuracağını ifade etmekteydi¹³⁵. Amerikan delegasyonu, bakanlığa gönderdiği cevabi yazıda, Türk delegelerinin özel olarak bir Ermeni ulusal yurdu önerisine sempati duyduğuna dair hiçbir kanıt elde edemediklerini, Türklerin çok inatçı olduklarını belirtmekteydi¹³⁶. Başkan Harding de, konuyla ilgili, Türk heyetinin böyle bir düzenlemeyi kabul etme olasılığının bulunmadığına dair aldığı haberlerin tamamen cesaret kırıcı olduğunu, Hristiyan Ermenilere bu şekilde muamele edilmesinin dindar Amerika için çok büyük bir hayal kırıklığı olacağını belirtmekteydi¹³⁷.

Ermeniler için bir ulusal yurt elde edilemeyeceğini anlayan Barton ve Peet İsviçre'den ayrılmış, Bristol'ün sağladığı bir gemi ile Atina, Selanik, İzmir ve

¹³³ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, C:1, Kitap:2, s.273-278.; Dilek, "Lozan Konferansı'nda...", s.20.

¹³⁴ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım: I, C:1, Kitap:1, s.304.

¹³⁵ "The Secretary of State to the Special Mission at Lausanne", 6 Ocak 1923, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.946-947.

¹³⁶ "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", 15 Ocak 1923, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.950.

¹³⁷ "President Harding to The Secretary of State", 6 Ocak 1923, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.946

ardından İstanbul'a gitmişlerdi. Misyonerler, Anadolu ve İstanbul'daki NER faaliyetlerini tamamen geri çekmeye ve Atina'da yeni bir merkez kurmaya karar vermişlerdi. İstanbul'dan sonra önce İsviçre'ye uğrayan ve oradan Amerika'ya dönen Barton, Ermeni yanlısı lobi yapmayı azaltmış ve enerjisini Türkiye'den ayrılan mültecilerin yerleştirilmesi konusuna hasretmeye başlamıştı. Bu manada Barton ve arkadaşları NER'den mülteciler ile ilgili uluslararası bir komisyon kurulması ile Ermenilere en iyi şekilde yardım edilebileceklerini düşünmüşlerdi. Barton, Türkiye'den ayrılmış olan Ermenilerin sayısı, koşulları ve ihtiyaçlarını tespit etmek amacıyla uluslararası bir ekibin kurulmasını Dışişleri Bakanı Hughes'a bildirmişti. Ancak, Grabill'in deyişiyle, Ermenicilikten sıkılan Harding Yönetimi mevzu bahis konuya tepkisiz kalmıştı¹³⁸.

4 Şubat 1923'te kesintiye uğrayan Lozan Konferansı'nda görüşmelere 23 Nisan 1923'ten itibaren tekrar başlanmış ve 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştı¹³⁹. Böylece 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkes Antlaşmasıyla, Müttefik Devletlerle Türkiye arasında yapılan geçici barış kalıcı hale gelmişti. Amerikan Dışişleri de Müttefik Devletlerle beraber antlaşmaya imza atmaya düşünmüş ancak bundan vazgeçmişti. Çünkü antlaşmaya imza atmak ABD'ye de Müttefik Devletlerle aynı hakları sağlayacak olsa da, ABD'yi Boğazların güvenliğini sağlamak ve Hristiyan azınlığın sorumluluğunu almak konularındaki belirsiz yükümlülükler altına alabilecekti. Üstelik 1919 yılındaki çok taraflı Versay Antlaşması da Senato tarafından reddedilmişti. Tüm bu faktörleri hesaba katan Amerikan Dışişleri, Lozan'a imza atmak yerine Türkiye ile ayrı bir antlaşma imzalamayı uygun görmüştü¹⁴⁰. Ermeni meselesi ise, başta misyoner-NER lobisi olmak üzere Ermeni yanlısı çevrelerin bastırması ve müttefik delegelerinin tüm çabalarına rağmen Türk tarafının kararlı ve taviz vermez duruşu nedeniyle konferansın ikinci devresinde gündeme bile getirilmemişti. Ermeni yanlısı çevreler, Lozan'daki bu yenilginin acısını, ABD ile Türkiye arasında imzalanan Türk-

¹³⁸ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.275.

¹³⁹ **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım:II, Cilt:II, s.126-130.

¹⁴⁰ John M. Vander Lippe, "The 'Other' Treaty of Lausanne: the American Public and Official Debate on Turkish-American Relations", **The Turkish Yearbook of International Relations**, S.23, 1993, s.47.

Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın onaylanmaması için yaptıkları propaganda ile çıkarmaya çalışmışlardı.

Müttefik devletlerle Türkiye arasında Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra, ABD de Türkiye ile ayrı bir antlaşma imzalamak istemekteydi. Nitekim Amerikan hükümeti, diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasına yönelik antlaşma görüşmelerini İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında imzalanacak barış antlaşmasından sonra yapma yönünde bir politika takip etmekteydi. Lozan'da gözlemci statüsü ile bulunan ABD temsilcileri de Türk heyeti ile iki ülke arasında diplomatik ilişkileri yeniden kuran ve kapitüler hakları koruyan bir antlaşma için müzakerelerde bulunmuşlardı. Fakat nihai antlaşmanın imzalanması için İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında müzakere edilen antlaşmanın imzalanması veya İtilaf Devletleriyle görüşmelerin başarısız olması durumunda bir antlaşma imzalanmasından yanaydılar¹⁴¹. Hatta Ankara Hükümeti, Lozan Konferansı devam ederken, Müttefiklere karşı ABD'nin desteğini sağlamak amacıyla 9 Nisan 1923 tarihinde Chester Projesini onaylamış ancak bu ABD'den beklenen etkiyi uyandırmamıştı¹⁴². Diğer taraftan, Milli Mücadelenin başarıya ulaşması, Türkiye'deki Amerikalıların artık Ankara Hükümeti ile iyi ilişkiler geliştirmeleri gerektiğini düşündürmüştü. Diğer bir deyişle Türkiye'deki Amerikan çıkarlarının korunabilmesi için Ankara Hükümeti ile ilişkilerin normalleştirilmesi gerekmektedir. Bu tarzda düşünen Amerikalı bir grup vardı. Başını Amiral Bristol'un çekmekte olduğu grubun içinde Robert Kolej Başkanı Caleb Frank Gates, İstanbul Kız Koleji Başkanı Mary Mills Patrick, Robert Kolej Mühendislik Fakültesi Dekanı Lynn A. Scipio ve hatta NER Başkanı James L. Barton da yer almaktaydı. Hayatını neredeyse bir Ermeni davasına adanmış olan Barton bile, özellikle Lozan Konferansındaki azınlıklar ile ilgili komisyon sonrası, artık bağımsız Ermenistan'ın bir yanılsama olduğunu, Türkiye'de azınlık haklarının

¹⁴¹ "The Special Mission at Lausanne to the Secretary of State", 29 Kasım 1922, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.1042; Charles Edgar Delgadillo, "Facing the New Turkey: Turco American Treaty of Lausanne 1900-1927, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, California State University, California, 2002, s.49.

¹⁴² Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.261; Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.188. DeNovo'ya göre Türklerin [Ankara Hükümeti], antlaşmanın onaylanmasına dair kendi motifleri vardı. Lozan'da ikinci tur görüşmeler tekrar başlamıştı. Türkler de Müttefikler arasındaki dayanışmayı bölmek ve ABD'yi Müttefiklerden ayırmak istemekte ve ayrıca istikrarsız ekonomisini desteklemesi için Amerikan kredisi elde etmeyi ummaktaydı. DeNovo, **American Interests and Policies...**, s.225.

Türkiye çerçevesinde korunabileceğine inanmaktaydı. Bunun için de Amerika'nın Türkiye ile anlaşması gerekmektedir¹⁴³. Nihayetinde, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra İsmet Paşa ile Joseph Grew, Lozan'da kalmaya devam etmiş ve Lozan Antlaşmasından 13 gün sonra, 6 Ağustos 1923 tarihinde, Türk heyeti ile Amerikan heyeti arasında ayrı bir barış antlaşması imzalanmıştı¹⁴⁴. Antlaşma, ABD'nin beklentilerini karşılamamaktaydı ve kapitüler herhangi bir hak içermemekteydi. Buna rağmen imzalanan antlaşma ile iki ülke arasında 1917 yılında kesilmiş olan diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması istenmekteydi. Antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için de antlaşmanın ABD Senatosu ve TBMM tarafından karşılıklı olarak onaylanması gerekmektedir¹⁴⁵.

Ancak antlaşmanın onaylanıp onaylanmaması Amerika'da tartışmalara neden olmuştu. Senato'da ve kamuoyunda antlaşmaya karşı çıkanların üzerinde durdukları üç temel konu vardı. İlk olarak, antlaşma başta kapitülasyonlar olmak üzere Türklerden alınması gereken şeyleri içermemekteydi. Joseph Grew ve Amerikan Dışişleri, Türklere yumuşak davranmakla, daha fazla şey elde etmek için bastırmamakla suçlanmaktaydı. İkinci olarak, antlaşmada Hristiyanlar ve diğer gayrimüslimler için hiçbir garanti yoktu. Üstelik Hristiyanlar yararına yabancı müdahalesini sağlayacak bir madde de yer almamaktaydı. Bununla bağlantılı üçüncü olarak da, Amerika'nın ticari çıkarlarını Hristiyanlara karşı ahlaki yükümlülüğüne tercih ettiği yönündeki iddiaydı. Bu manada özellikle Ermeni lobisi "antlaşmanın Amerikan haklarını Chester imtiyazı ile takas etmekle kalmayıp, bir de Ermenistan'a ihanet ettiğini" iddia etmekteydi. Antlaşmanın onaylanmasını savunanlara göre ise, ilk olarak, Türk-Amerikan Antlaşması, ABD için Lozan'da Avrupalı güçlere tanınan

¹⁴³ Dinç Yaylalier, "American Perceptions of Turkey, 1919-1927", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, The University of Utah, 1996, s.14-17.

¹⁴⁴ ABD ile imzalanan bu dostluk antlaşması ile Müttefiklerle imzalanan Lozan Antlaşması arasında pek bir fark yoktu. Sadece Lozan Antlaşması çok taraflı bir antlaşma iken ABD ile imzalanan antlaşma ise iki ülke arasında imzalanmıştı. Lippe, "The "Other" Treaty of Lausanne, s.47. Hatta İsmet Paşa anılarında Amerikan delegelerine sunulan ikinci versiyon tekliflerin Türk tarafının orijinal teklifleri olduğunu ve cümlelerin bile aynı olduğunu sadece kelimelerin değiştirildiğini yazmaktaydı. İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt II, haz. Sabahattin Selek, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1987, s.150-151. Nitekim Grew de Türklerin önüne orijinal taslağı koyan tarafın kendileri olduğunu belirtmekteydi. Joseph C. Grew, **Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945, I**, Ed. by Walter Johnson, Boston, Houghton Mifflin, The Riverside Press, 1952, s.601.

¹⁴⁵ Antlaşmanın maddeleri için bkz. "The Minister in Switzerland to the Secretary of State", 29 Ocak 1924, **PRFRUS, 1923, Volume II**, Washington, Government Printing Office, 1938, s.1151-1171.

hakların aynısını tanımıştı. Bu nedenle “en ziyade müsaadeye mazhar millet” şartları uygulanamazdı. İkinci olarak, Amerika’nın Hristiyanları koruyabilmesinin tek yolu askeri güç kullanmaktı. Son olarak da, antlaşma Türkiye’deki Amerikalıların ve Amerikan kurumlarının sadece ticari değil meşru tüm haklarını korumaktaydı¹⁴⁶.

Misyoner çıkarlarını savunmak için Türkiye’deki yeni yönetimle uyum sağlamak gerektiğine inanan Barton ve Gates de, Amerika’ya dönmüş ve iki ülke arasında imzalanan antlaşmanın onaylanması için çalışmaya başlamışlardı. Tabii bu durum, bu misyonerler için daha önce yaptıklarının tam tersini yapmak demekti. Yıllarca Türk karşıtı propagandaların içinde yer alan kişilerin, çıkar gereği olsa bile, ağız değiştirmeleri Ermeni yanlısı çevreler tarafından tepkiyle karşılanmaktaydı. Gates, Amerikan kamuoyunun bu konuda çok hassas olduğunu ve ortalama bir Amerikalının Türk yanlısı olmayı “ebedi lanete eşdeğer” olarak değerlendirdiğini belirtmekteydi¹⁴⁷. Gates, antlaşmanın onaylanmasını istemekteydi. Ona göre, bu antlaşma iyi bir antlaşma olduğu için değil, diplomatik ilişkilerin ve dostane ilişkilerin yeniden başlamasının yolunu açtığı için onaylanmalıydı. Çünkü o, ABD’nin güç kullanmaya hazır olmadığı sürece daha iyi bir antlaşma elde edemeyeceğini düşünmekteydi. Barton da Gates gibi düşünmekteydi. Hatta antlaşmanın onaylanması tartışılacağı zaman Türkler hakkında olumsuz ifadelerin kullanılma ihtimalinden çekinmekteydi. Barton’un Türkler hakkındaki düşüncesi değişmemişti ama Türklerle yaşamak ve onlarla işbirliği yapmak zorunda kaldığından, onları kötülemenin faydasız olacağını düşünmekteydi. Grabill’in ifadesiyle, Ermenicilik Barton’un sisteminden ayrılmakta yerine Türklere karşı hoşgörü girmektedir¹⁴⁸.

Ancak ABD’de, antlaşmanın onaylanmaması için güçlü bir muhalefet mevcuttu. Muhalif grubun başını Lozan Antlaşması’na Karşı Amerikan Komitesi (The American Committee Opposed to The Lausanne Treaty, ACOLT) adlı grup çekmekteydi. ACOLT, ACIA’nın isim değiştirmiş haliydi. ACOLT, ACIA döneminden kalma kara propaganda faaliyetlerini, elindeki mevcut kadrosu,

¹⁴⁶ Lippe, “The “Other” Treaty of Lausanne...”, s.49-50.

¹⁴⁷ Caleb Frank Gates, **Not To Me Only**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1940, s.289.

¹⁴⁸ Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.276.

organları, basın ve etki alanındaki çevrelerle yeniden örgütleyerek antlaşmaya karşı etkili bir muhalefet başlatmıştı. ACOLT'un başında James W. Gerard vardı ama baskın karakter yine Vahan Kardaşyan idi. Daha sonra komitenin başkanlığını James Gerard ile David Hunter Miller birlikte yapmış, Albert Bushnell Hart da başkan yardımcılığı görevini üstlenmişti. Komitenin icra kurulunda Methodist Piskopos James Cannon Jr., James S. Cox, Homer S. Cummings, Abram I. Elkus, Oscar S. Straus ve Ray Lyman Wilbur gibi önemli isimler vardı¹⁴⁹. Hükümet kanadından Senatör William King ve Senatör Claude Swanson, NER lobisinden de eski elçi Henry Morgenthau antlaşmaya muhalefet etmekteydi. Antlaşmanın onaylanmasını isteyen grup arasında ise, başta Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes ve 1925'te halefi olacak olan Frank Kellogg olmak üzere birçok Dışişleri yetkilisi, Joseph C. Grew, Mark L. Bristol ve Senatör William Borah yer almaktaydı. Hükümet dışından da Amerikalı misyonerler, eğitimciler, iş adamları ve çıkar grupları antlaşmayı desteklemekteydi¹⁵⁰.

Muhalf grubun başını çeken Gerard hemen çalışmalara başlamış ve Kasım 1923'te Dışişlerine yazdığı mektubunda, antlaşmaya Cumhuriyetçi ve Demokrat senatörlerin büyük kısmının muhalif olduğunu ve bu nedenle antlaşmanın senatoda reddedileceğini, Anadolu'da bir Ermeni devleti kabul edilinceye kadar Türkiye ile ilişkilerin kurulmaması gerektiğini yazmıştı. Gerard ayrıca, İstanbul'daki misyonerlerin antlaşmanın onaylanmasına taraftar olduklarının bilindiğini, fakat Türkiye'de çalışarak Amerika'ya dönmüş misyonerlerin çoğunun ise antlaşmaya karşı olduğu belirtmişti¹⁵¹. Gerard, 24 Kasım'da, lobi çalışmalarına kanaat önderlerine verdiği bir yemekle devam etmiş ve yemekteki konuşmasında antlaşmayı Amerikalılar için utanç verici ve Ermenistan'a da ihanet olarak nitelemişti¹⁵².

¹⁴⁹ Roger R. Trask, **The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1971, s.38.

¹⁵⁰ Lippe, "The "Other" Treaty of Lausanne...", s.50.

¹⁵¹ Gerard, mektubuna antlaşmaya karşı olanlarca imzalandığını öne sürdüğü bir bildiriye de eklemişti. Ancak Dışişleri Bakanı Hughes tarafından bildiriye imzalayanlar araştırılmış ve Elihu Root ile Samuel Gomers gibi bazı kişilerin rızası alınmadan isimlerinin yazıldığı ortaya çıkmıştı. Delgadillo, "Facing the New Turkey...", s.73-75.

¹⁵² Yale Club'de yaklaşık 50 kişiye verdiği yemekte Gerard, antlaşmaya iki nedenden karşı olduklarını; bunların birincisinin kapitülasyonların kaldırılması olduğu, ikincisinin de zayıf ve güvenilmez bir hükümete boyun eğmek anlamına geldiğiydi. Gerard'a göre, 1832 yılından beri Türkiye'de gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinin kapitülasyonların kaldırılmasıyla artık Türk kanunlarına

Gerard'a cevap mahiyetinde Barton da 25 Kasım'da, antlaşmanın onaylanması çağrısında bulunmuş, antlaşmanın reddedilmesinin Türkiye'deki Amerikan kurumlarının kapatılması anlamına geleceğini belirtmişti¹⁵³.

Antlaşma ile ilgili tartışmalar devam etmiş ve 5 Nisan 1924 tarihinde New York Astor Otel'de antlaşmanın onaylanıp onaylanmaması yaklaşık 800 kişilik bir dinleyici kitlesi karşısında tartışılmıştı¹⁵⁴. Antlaşmanın onaylanmasını savunanlar adına James L. Barton, Edward Mead Earle ve Albert Staub konuşmalar yaparken karşı çıkanlar adına ise başta James Gerard olmak üzere, Columbia Üniversitesi'nden A. D. F. Hamlin, Henry Jessup konuşmalar yapmıştı. Gerard ayrıca, antlaşmaya karşı olan ancak toplantıya katılamayan Harvard Üniversitesi'nden Albert Bushnell Hart'ın gönderdiği mektubu onun adına okumuştur¹⁵⁵. Halka açık bu münazara sonrasında Türk-Amerikan Antlaşması ile ilgili tartışmalar Amerikan kamuoyunda tartışılmaya devam etmiş ancak çeşitli nedenlerle bir türlü oylanmak üzere Amerikan Senatosu'na getirilememiştir.

Antlaşmanın onaylanması için 1926 yılında Senato'ya getirilmesi beklenmekteydi. Barton da olası bir reddi engellemek için Dodge ve Crane'nin de desteğiyle, "Türkiye ile Antlaşmanın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurumlarıyla Dernekleri Genel Komitesi" (General Committee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey) adıyla bir grubun oluşumuna yardım etmişti. Komitenin Yönetim Kurulu Başkanlığını, aynı zamanda Türk Teavün Cemiyeti'nin¹⁵⁶ de başkanı olan Rayford

tabi olması kabul edilemezdi ve antlaşmanın kabulü Amerika'nın Ermenistan'a verdiği sözlerin tutulmaması anlamına gelmekteydi. Ayrıca kapitülasyonların kaldırılmasıyla NER Türkiye'den çekilmek durumunda kalacaktı. "Score Turk Treaty As Disgrace To Us", **New York Times**, 25 Kasım 1923, s.59, 60.

¹⁵³ Barton, Türkiye'de güçlü bir elçilik kurulması, adalet ve merhamet mizaçlı bir yönetim sağlanarak Türkiye'ye yardım edilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Antlaşmanın yetersiz olduğunu kabul eden Barton, reddedildiği takdirde ise gelecekte Türkiye ile müzakere edebilecek bir temelden yoksun kalacaklarını ifade etmekteydi. Hristiyan azınlıkların haklarının korunması için ise Türkiye ile yakın diplomatik ilişkilerin kurulmasının en iyi yol olduğunu düşünmekteydi. "Urges Ratification of Lausanne Treaty", **New York Times**, 26 Kasım 1923, s.4.

¹⁵⁴ "Assail and Defend Lausanne Treaty", **New York Times**, 6 Nisan 1924, s.64.

¹⁵⁵ **The Lausanne Treaty: Should The United States Ratify It?**, Foreign Policy Association, Pamphlet No: 26, Series of 1923-24, New York, April 5, 1924.

¹⁵⁶ ABD'ye göç eden Türkler tarafından 1921 yılında New York'ta kurulan cemiyetin ilk adı Osmanlı Teavün Cemiyeti (Ottoman Welfare Association) idi. Dernek, ikinci toplantısında yeni katılan üyelerin de teklifiyle adını Türk Teavün Cemiyeti (Turkish Welfare Association) olarak değiştirmişti.

W. Alley yapmaktaydı. Üyeleri de James L. Barton, J. W. De Graff, Jeanette W. Emrich, Irving G. Gray, John R. Mott, George A. Plimton, Guy Emery Shipler ve E. Vail Stebbins gibi Amerikalılardan oluşmaktaydı. NECA, NER ve YMCA gibi çeşitli gruplardan sözcüler de grup içinde yer almıştı. Amerikan Bord'u ise resmi olarak Ernest Riggs temsil etmekteydi. Onay Komitesi ilk iş olarak, 1926 yılına kadar onay yönünde yapılmış çalışmaları ve onay karşıtlarının iddialarını çürüten dokümanları bir araya getirmiş ve bunları “The Treaty With Turkey” (Türkiye ile Yapılan Antlaşma) adlı bir kitapçıkta toplamıştı. Bu kitapçığı Amerika’nın önde gelen editörlerine, yöneticilerine, gazetecilerine ve kongre üyelerine dağıtmışlardı. Senatoda oylama yaklaşırken Alexander MacLachlan, Washington’da Demokrat senatörler nezdinde lobi yapmıştı. Belirtildiğine göre bu senatörlerden 14’ünün antlaşma karşıtı tutumları değiştirilmişti. Barton da, Aralık 1926’da bir hafta boyunca, Rayford Alley ve Dışişleri yetkilileri ile işbirliği yaparak lobi yapmıştı¹⁵⁷. Tüm bu faaliyetlerin, lobilerin ve tartışmaların ardından nihayetinde antlaşma senatoya getirilmiş ve 18 Ocak 1927 tarihindeki gizli oturumda oylanmıştı. Ancak yapılan oylamada Lozan Antlaşması, 34’e karşı 50 oyla reddedilmişti¹⁵⁸. Senato’nun Lozan Antlaşması’nı onaylamadan, antlaşmanın TBMM tarafından onaylanmayacağı daha önceden açıklandığından Türk Amerikan ilişkileri bir süre daha *de facto* olarak devam etmek zorunda kalmıştı¹⁵⁹.

5.5. Ankara Hükümeti’nin Heyete Karşı Tutumu

Veysi Akın, “Amerika’da İlk Türk Lobisi: Türk Teavün Cemiyeti (Turkish Welfare Association)”, **Atatürk Araştırma Dergisi**, C.XX, S.59, 2004, s.474-475. Cemiyetin, Lozan Antlaşması’nın onaylanması için yaptığı faaliyetler hakkında bkz. **A.e.**, s.509-511.

¹⁵⁷ Bilal N. Şimşir, Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927), **Belleten**, C.XLI, S.162, Nisan 1977, s.312-313; Lippe, “The “Other” Treaty of Lausanne ...”, s.57; Grabill, **Protestant Diplomacy...**, s.283-284. Mezkûr kitapçığın bir değerlendirmesi için bkz. İsmail Köse, “ABD’de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması’nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraftarlarının Yayınlanmış Olduğu Kitapçık”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.44, Temmuz-Aralık 2014, s.146-150.

¹⁵⁸ Philip Marshall Brown, “The Lausanne Treaty”, **The American Journal of International Law**, Vol.XXI, No:3, Temmuz 1927, s.503-505; “Senate Rejects Lausanne Treaty”, **New York Times**, 19 Ocak 1927, s.1.

¹⁵⁹ Antlaşmanın ABD tarafından onaylanmadan TBMM tarafından onaylanmayacağına dair açıklama, TBMM Başkanı Fethi Bey [Okyar] tarafından Brüksel’de yapılmıştı. “Turkey Wants Us To Act On Treaty”, **New York Times**, 31 Ekim 1924, s.13; Köse, **Türk-Amerikan Lozan Antlaşması...**, s.144.

Müttefik Güçler tarafından 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması ve vekillerin tutuklanması üzerine meclis, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, ilk olarak 25 Nisan'da Muvakkat İcra Encümeni sıfatıyla, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir hükümet oluşturmuştu. Oluşturulan bu hükümetle beraber böylece İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti dışında Ankara'da da bir hükümet ortaya çıkmıştı. Muvakkat İcra Encümeni, 3 Mayıs'ta, İcra Vekilleri Heyeti adlı hükümet kurulana kadar görevine devam etmişti¹⁶⁰. Bu dönemde bir devlet başkanı yoktu ve bu görevi Meclis Reisi yerine getirmekteydi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesiyle yapılan seçimde, Mustafa Kemal Paşa reisicumhur seçilerek devlet başkanı olmuştu. Hükümet başkanıysa başvekil sıfatını almış ve reisicumhur tarafından seçilmeye başlanmıştı.

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken NER çalışanları faaliyetlerine, NER yönetici kadrosu da, resmîyette NER adına olmasa da, Ermeni davası adına lobi çalışmalarına devam etmekteydi. Misyoner ve NER lobisi ABD'nin Ermeni mandası üstlenmesi konusunda Amerikan Kongresini aşamamış ve istediklerini elde edememişlerdi. Üstelik gelişmeler de istedikleri gibi ilerlememekteydi. Her ne kadar 10 Ağustos 1920'de Müttefikler tarafından İstanbul Hükümeti'ne Sevr Antlaşması imzalatılmışsa da, Ankara Hükümeti Sevr kararlarını reddetmekteydi ve her geçen gün Anadolu'nun hâkimiyeti Ankara Hükümeti'nin eline geçmekteydi. Diğer taraftan temmuz ayında İngilizler Kafkasya'dan çekilmiş, ağustos ayında da Albay Haskell hem Müttefik Yüksek Komiserlik görevinden hem de NER direktörlük görevinden istifa etmişti. NER faaliyetlerini yürütmek üzere Kafkasya direktörlüğüne, Haskell'in yerine, Binbaşı Ernest A. Yarrow atanmıştı.

NER'in Anadolu ve Kafkasya'daki konumu 1920 sonu itibarıyla sıkıntılı haller almıştı. İlk olarak, TBMM Hükümeti, Ermeniler tarafından yapılan katliamın durdurulması ve tecavüze uğrayan Müslüman halkın kurtarılması için Kazım

¹⁶⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ekim 2013, s.3-31.

Karabekir Paşa'ya 20 Eylül 1920 tarihinde gerekli izni vermişti¹⁶¹. 28 Eylül'de taarruza geçen Türk kuvvetleri Sarıkamış, Kars, Ardahan, Artvin, Batum ve Iğdır'ı geri almış ve 7 Kasım'da da Gümrü'yü ele geçirmişlerdi. Ermeniler 8 Kasım'da barış istemişler ve 25 Kasım'da başlayan görüşmeler 2-3 Aralık 1920 gecesi neticelenmişti. Ermenistan Taşnak Hükümeti ile TBMM Hükümeti arasında Gümrü Antlaşması imzalanmıştı. Mezkûr antlaşmaya göre de Ermeniler, Sevr Antlaşması'nı tanımadığını kabul etmişti¹⁶². Ancak antlaşma henüz Ermeni parlamentosunda onaylanmadan Bolşevikler, Ermenistan Demokratik Cumhuriyetini ele geçirmiş ve 6 Aralık 1920'de Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdi¹⁶³. İktidara gelen Bolşevikler, NER faaliyetlerine şüpheyle yaklaşmış ve Heyet faaliyetlerini kendi kontrolleri altına almak istemişlerdi. Bolşevikler, NER temsilcilerine onların kurallarına uymak zorunda olduklarını, aksi takdirde sorun yaşayacaklarını açıklıkla belirterek gözdağı vermişlerdi¹⁶⁴.

Kafkasya'da durum bu şekilde iken Anadolu'da da TBMM Hükümeti ile NER arasında Heyet faaliyetlerini düzenleyen bir anlaşma imzalanmıştı. Barton'un belirttiğine göre anlaşma TBMM Hükümeti adına Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey ile

¹⁶¹ **Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi 1919-1921**, Cilt II, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1965, s.145-146; Bu dnmdeki Türk-ermenî ilişkilerinin bir değerlendirmesi için bkz. Recep Karacakaya, "Millî Mücadele Döneminde Türkiye-Ermenistan İlişkileri (Ocak 1921-Aralık 1921)", **Mütarekeden İstiklale 1921 Yılında Millî Mücadele**, yay.haz. Cezmi Eraslan v.d., İstanbul, Türk Ocağı Yayınları, Aralık 2021, s.423-438.

¹⁶² Ömer Erden, "Türk- Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri (26 Kasım – 2 Aralık 1920)", **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol.IV, No:3, 2015, s.112; Gümrü Antlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.113-132.

¹⁶³ Hasan Demirci, "Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)", **Ermeni Araştırmaları**, S.51, Ankara, 2015, s.319.

¹⁶⁴ 5 Aralık 1920 tarihinde Bolşeviklerle NER yöneticileri arasında bir görüşme gerçekleşmişti. Görüşmeye NER'den Yarrow, Barton, Bay Janson ve Bayan Harris ile Bayan Myers; Rusya Sovyet Federe Cumhuriyeti'nden de Mduvanny isimli bir temsilci katılmıştı. Sovyet temsilci iktidarın değiştiğini ve NER'in kayıtsız şartsız Bolşevik devrimcilerinin kurallarına uymaları gerektiğini, Taşnaklara veya devrim karşıtlarına en ufak bir yardımlarının tespiti halinde cezalandırılacaklarını ifade etmişti. Ayrıca NER'in ait başta otomobiller olmak üzere tüm mal varlıklarının kullanılabilceğini, NER faaliyetlerinin niteliği ve yardımların kimlere yapıldığını tespit ve denetlemek amacıyla da bir Bolşevik komiserin atanacağı bildirilmişti. **ABCFM: NER**, Envelope, N.E.R. File, 1920-1921, No:ABA132C041057-ABA132C041057A05.

NER İstanbul Bölge Direktörü H.C. Jaquith arasında imzalanmıştı. Anlaşma altı maddeden oluşmaktaydı¹⁶⁵:

1. Etkili bir yönetim ve işbirliği için NER, Hükümetle olan tüm işlerini sadece Dâhiliye Vekâleti aracılığıyla yürütecektir.
2. Hükümet, Dâhiliye Vekâleti aracılığıyla, NER'in İstanbul ve Büyük Millet Meclisi topraklarında bulunan çalışanlarıyla iletişimini garanti etmektedir. Hükümetçe sansür uygulanması gerektiğinde gelen ve giden haberlerin muntazam hareketi için düzenlemeler yapılacaktır.
3. NER'in desteklediği yetimhanelerde birer okul açılmasına izin verilecektir.
4. NER idaresinde bulunan kurumlara atanacak yeni personel, gerekli belgeleri Ankara Hükümeti görevlilerine gösterdikten sonra atandığı bölgede çalışabilecektir.
5. NER mülklerine sivil veya askeri makamlarca el konulmayacak ve söz konusu mülkler dostça olmayan engellemelerden muaf tutulacaktır.
6. NER Direktörü veya temsilcisi çeşitli yardım istasyonlarını ziyaret etme imtiyazına sahip olacaktır.

Diğer taraftan Ankara Hükümeti, NER faaliyetlerine şüphe ile yaklaşmaktaydı. Çünkü hükümet, muhtaçlara yardım amacıyla hayırseverlik faaliyetlerinde bulunduğunu iddia eden bir organizasyonun amacı doğrultusunda hareket etmesini beklemekteydi. Heyetin başta Ermeni ve Rumlar olmak üzere sadece Hristiyan unsurlara değil aynı derecede ve hatta bazen daha kötü durumda olan Müslüman Türklere de yardım etmesini beklemekteydi. Ancak NER'in teorisi ile pratiği

¹⁶⁵ Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.149-150. Ancak söz konusu anlaşma ile ilgili herhangi bir kayda rastlanılamamıştır. Gencer, bu anlaşmanın imzalandığına dair Dâhiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden İcra Vekilleri Heyetine gönderilen 11 Haziran 1921 tarihli bir yazıyı göstermektedir. Yazıda, çocukları koruma perdesi altında Hristiyanları koruyan eski Konya İstasyonu Başkanı Bayan Allen'in Konya'daki Ermeni yetimhanesi ile diğer yerlerde bulunan Ermeni yetimhanelerini Kayseri'ye ve birkaç noktaya toplamak amacıyla bölgeye geldiği ve ne gibi işlem yapılacağı sorulmaktaydı. Gencer yazının, yetkililerin İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadan Bayan Allen'a karışmadıklarını ortaya koyduğunu belirtmektedir. Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.203-204.

arasında tutarsızlıklar mevcuttu¹⁶⁶. Bu nedenle Ankara Hükümeti, NER faaliyetlerini denetlemek amacıyla bazı yerlerde heyet faaliyetlerine komiser atamaya başlamıştı. Örneğin, Aralık 1920’de Merzifon Koleji komiserliğine Sadık Bey¹⁶⁷; Şubat 1921’de de Sivas’taki Amerikan kuruluşlarına Sivas Vilayeti Sıhhiye Müdürü Niyazi Bey komiser olarak atanmıştı¹⁶⁸. Ankara’dan atanan komiserler organizasyonu yakından takip etmeye başlamışlardı. Nitekim misyoner ve NER görevlileri arasında Ankara Hükümeti’nin tasvip etmeyeceği faaliyetlerde bulunanlar tespit edilmişti. Diğer bir deyişle hayırseverlik amacı ile bölgede faaliyetlerde bulunduğunu iddia eden bir organizasyona ait çalışanların, Ermeni ve Rumları kışkırttıkları, zararlı faaliyetlerde bulunan kişileri de koruyup kolladıkları tespit edilmişti. Hükümet tespit ettiği bu kişileri Anadolu’dan çıkarmaya başlamıştı. Bu manada, bir süredir zaten faaliyetleri takip edilmekte olan Harput Koleji Müdürü ve aynı zamanda NER Eğitim Direktörü Henry Riggs¹⁶⁹ ve eşi, Ermeni yanlısı faaliyetlerde aktif bir şekilde yer aldığı için hükümet tarafından Harput’tan kovulmuştu¹⁷⁰.

Anadolu ve Kafkasya’daki bu gelişmeler NER Başkanı Barton’u endişelendirmişti. Barton, Dr. William S. Dodd’a yazdığı mektubunda endişelerini dile getirmiş ve Mustafa Kemal’in Amerikalıların ülkeden çıkarılması emrini vereceğinden korktuğunu belirtmişti¹⁷¹. Nitekim Heyetin Anadolu’da kurmak istediği

¹⁶⁶ NER’in teorisi ve pratiği arasındaki tutarsızlık için bkz. Bölüm 2.2. Heyetin Amacı.

¹⁶⁷ George E. White, Sadık Mehmi Bey’in tayinini protesto ettiklerini ancak protestolarının boşuna olduğunu belirtmekteydi. George E. White, **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**, çev. Cem Tarık Yüksel, İstanbul, Enderun Yayınevi, 1995, s.245.

¹⁶⁸ “Anadolu Haberleri: Amerikan Müesseselerinde Komiserlik”, **İkdam**, 5 Şubat 1921, s.3; Fatih Gencer, “Yakındoğu Yardım Komitesi’nin Faaliyetleri ve Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”, **OTAM**, S.51, Bahar 2022, s.155.

¹⁶⁹ Mamuretülaziz’den 11 Haziran 1919 tarihinde gönderilen şifreli telgrafta, Amerika İşe Heyeti azasından Harput Mektebi Müdürü Mr. Riks’in [Riggs] Harput’a müracaatında Ermeniler tarafından tezahüratta bulunulduğu belirtilmekteydi. **BOA. DH.ŞFR**, 625/84.

¹⁷⁰ 13 Aralık 1920 tarihli NER İstanbul İdari Kurul toplantısında belirtildiğine göre, Harry [Henry] Riggs ve eşi Kürtlerle yakın temas kurduğu ve “Müslüman Haremlerinden” Ermeni kızları kurtardığı için kovulmuştu. **ABCFM: NER**, Envelope, N.E.R. File, 1920-1921, No:ABA132C041069A01. Oysaki Amiral Bristol, yaklaşık dört yıldır Harput’ta görevli misyonerler Ruth A. Parmalee ve Isabelle Harley ile Nisan 1922’de yaptığı görüşmede Parmalee’ye Riggs’i sormuştu. Aldığı cevap neticesinde, Riggs’in çok fazla Ermeni yanlısı olduğunu ve Türk makamları ile dostane ilişkiler geliştirmek için hiçbir şey yapmadığını ve Türklerin Riggs’i kovmakta haklı olduğunu yazmıştır. Hikmet Öksüz, İsmail Köse, **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)**, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2015, s.77.

¹⁷¹ “James L. Barton’dan William S. Dodd’a, 27 Aralık 1920”, **ABCFM: NER**, Envelope, N.E.R. File, 1920-1921, No:ABA132C041075.

yetimhaneler, numune çiftlikleri ve diğer hayır müesseseleri için başvurusuna bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından 3 Ocak 1922 tarihli bir muhtıra ile olumsuz cevap verilmişti. Paşa, memleketin imarı, yetimlerin bakılması, genel sağlık sorunlarının ve ekonominin iyileştirilmesi için yapılacak tüm girişimlerin minnettarlıkla kabul edileceğini belirtmişti. Ancak geçmişteki acı tecrübelerin ülkeye iktisadi, ilmi ve insani amaçlarla gelenlerin, çeşitli unsurları hem birbirlerine hem de devlete karşı kıskırttıklarını; sadece ilmi ve insani amaçlarla gelenlerin de sadece Hristiyan azınlıklarla uğraşarak bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde onlara Müslümanlardan ayrılma fikirleri aşıladığını gösterdiğini belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa, hiçbir hükümetin kendi tebaasından on binlerce çocuğu kendi ülkesinde yabancı bir heyet tarafından telkinatta bulunularak ve de teftiş edilmeksizin büyütülmesine izin vermeyeceğini; buna izin vermenin, çocukları kendi çevrelerine düşman etmek veya en azından yabancılaştırmak olduğunu; bu ise gerek o çocukların ve gerekse o halkın felaketini hazırlamak anlamına geldiğini; bunu engellemenin hükümetin görevi olduğunu; bu nedenle Amerikalılar tarafından numune çiftlikleri ve buna benzer müesseseler kurarak on binlerce çocuğun Türk hükümet ve milletine karşı gayridostane ve gayrisadıkane hislerle yetişmelerine müsaade edilemeyeceğini ifade ederek, hükümetin izleyeceği yolu da göstermişti. Paşa, Amerikalıların tekliflerinin, TBMM Hükümeti sınırları içinde açılacak kurumların idaresinin ve bu kurumlardaki çocukların eğitim-öğretiminin hükümetin atayacağı memurlar tarafından yapılması, bu kurumlarda cins ve mezhep ayrımı yapılmaksızın tüm yetim çocukların çalıştırılması şartıyla kabul edileceğini ifade etmişti¹⁷².

Gerçekten de, 1921 yılı başlarından itibaren NER faaliyetleri hem Kafkasya’da hem de Anadolu’da katı bir şekilde sınırlandırılmaya başlanmıştı. NER’in kapitülasyon zırhından mahrum kalması ve istediği şekilde hareket edememesi NER çalışanları arasında rahatsızlıklara sebep olmaktaydı. Örneğin, Heyet istasyonlarını ziyaret etmek amacıyla Samsun üzerinden Anadolu’ya geçmek isteyen dönemin NER İstanbul Direktörü Albay Coombs’un iç bölgelere gitmesine izin verilmemişti. Coombs, denizyoluyla geldiği Samsun’dan geri dönmek zorunda kalmıştı. Ancak

¹⁷² **Atatürk’ün Milli Dış Politikası: (Milli Mücadele dönemine ait 100 Belge) 1919-1923 Cilt: I**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s.384-386; Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.200-201.

basına verdiği beyanatta Coombs, bu yapının kendisine veya ülkesine karşı olmadığını, Ankara Hükümeti'nin siyasi ilişki kurmadığı diğer ülkelerin vatandaşları için de geçerli olduğunu belirtmişti. Ayrıca Anadolu'da kötü muameleyle karşılaştığına dair söylentileri de yalanlamış, aksine iyi muameleyle karşılaştığını ifade etmişti¹⁷³. Coombs'un bu tavrı, muhtemeldir ki Ankara Hükümeti ile iyi geçinmesi gerektiğini idrak etmiş olmasından kaynaklanmaktaydı.

Türk hükümeti ile iyi ilişkiler geliştirilmesi gerektiğini düşünen en üst dereceli Amerikalı, Yüksek Komiser Mark L. Bristol idi. Bristol, NER'in yanlı faaliyetlerde bulunması karşısında Ankara Hükümeti'nin tedbir almasını haklı görmekteydi. Ona göre, asıl sorun eski misyonerlerin Türk makamlarını hiçe sayan ve kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı topraklarında denetimsiz bir şekilde hareket eden bu misyonerlerin TBMM'nin yetki alanlarındaki yeni duruma alışmakta zorluk çekmekte ve eski uygulamaları devam ettirmek istemelerinden kaynaklanmaktaydı¹⁷⁴. Çünkü NER, Türkiye'deki faaliyetlerinde Ermeni ve Rumlar başta olmak üzere Hristiyan milletlere yardım etmekte, her ne kadar ırk ve din ayrımı gözetmediğini beyan ve iddia etse de, göstermelik ve cüzi yardımlar dışında Türklere ve Müslümanlara yardım etmemekteydi. Üstelik NER çalışanlarından bazılarının kendilerini Ermeni davasına adanmış bir şekilde politikaya bulaşmaları, Ankara Hükümeti'nin Heyete şüphe ile yaklaşmasını ve kimi Heyet çalışanının da ülkeden kovmasını haklılaştırmaktaydı. Bu manada Bristol, olayları takip etmiş ve her seferinde misyoner ve NER görevlilerini uyarmıştı. Mesela, Sivas'taki NER görevlisi misyonerler Dr. Smith ile Bayan Graffam'ın Fransızların Kilikya'yı işgali ve Sivas Kongresi ertesinde kentte yükselen milliyetçi duyguları fırsat bilerek Hristiyanların katledileceği bahanesiyle buradaki Ermenileri gizlice silahlandırmıştı. Bölgedeki diğer Amerikalılar da bu NER görevlisi misyonerlerin Sivas'tan kovulabileceğini rapor etmişlerdi. Bristol da Şubat 1920'de bu misyonerlerle görüşerek onları uyarmıştı. Bir diğer olay, Mayıs 1920'de, NER Antep Direktörü misyoner Boyd'un Amerikan üniforması giyerek Antep'teki Amerikan yetimhanesinde Ermeni çetecileri

¹⁷³ “Anadolu’dan Gelen Miralay Koms [Coombs] ile Mülakat”, **İkdam**, nr. 8551, 1 Kânunusani 1921, s.2; Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye’de...**, s.309. Kıranlar, Coombs’un adını sehven Commis diye vermiş olmalıdır. Zira iki ismin de Osmanlıca yazılışı aynıdır.

¹⁷⁴ Öksüz, Köse, **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un...**, s.78-79.

koruma altına alması ve buradan Ermenilerle Türkler arasındaki bir çatışmayı yönettiği için Bristol tarafından kınanmasıydı. Bristol'un zikrettiği bir başka olay da, Ekim 1921'de Trabzon'dan İstanbul'a dönen NER görevlisi K. H. Gillespie'nin kendisine aktardıklarıydı. Gillespie, Trabzon'da NER görevlisi Bay Stapleton'un İngiliz görevlileri/subayları ile sürekli görüştüğünü ve bu nedenle NER'in bazı mektuplarının hükümet tarafından durdurulduğunu¹⁷⁵; Stapleton'un, idaresindeki tüm yetimleri Amerikan Protestan Kilisesi'ne gitmeye zorladığını ve bu nedenle Ermeni din adamları ile de sorun yaşadığını belirtmişti. Samsun'da da benzer hadiseler yaşanmıştı; NER çalışanları Rum propaganda mektuplarını taşıırken yakalanmışlardı¹⁷⁶. Nitekim Amiral Bristol'ün gözü ve kulağı olan istihbarat şefi Teğmen Robert Steed Dunn, ABD Ankara temsilcisi Louis Heck ve NER Ankara temsilcisi Annie T. Allen'den oluşan bir heyet Mustafa Kemal Paşa ile 1 Temmuz 1921'de bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede, NER hakkındaki olumsuz basın propagandası sorulmuş, Mustafa Kemal Paşa da cevabında NER'in insani ve hayırsever faaliyetlerini yasalarla uyumlu bir şekilde sürdürdüğü sürece memnuniyetle karşıladıklarını, ancak Merzifon ve Kayseri'deki kurumlar gibi bazı kurumların hain amaçlara aracılık ettiğini ortaya koymuş olduklarını belirtmişti¹⁷⁷.

Ancak tüm bunlara rağmen misyoner ve NER görevlileri arasında Ermeni ve Rum yanlısı faaliyetlere devam edenler olmuştu. 1922 yılına gelindiğinde Ankara Hükümeti ile NER arasında anlaşmazlıklar iyiden iyiye artmıştı. Özellikle Harput'tan NER ile ilgili şikâyetler gelmekteydi. Harput'taki NER görevlisi Yowell, Türk makamları ile imzaladığı, Ermeni yetimlerin dokumakta olduğu bezin satın alınması ile ilgili sözleşmeye uymamaktaydı. Sözleşmede belirtilen bez fiyatının serbest piyasadan daha az olduğu ve bezlerin de Türk ordusu tarafından kullanılacağı gerekçesiyle Yowell sözleşmeye uymaktan vazgeçmişti. Sorunları tespit etmek amacıyla Harput'a giden NER Ankara temsilcisi Bayan Allen de konuyla ilgili

¹⁷⁵ Nitekim bir süre sonra TBMM İcra Vekilleri Heyeti, 20 Şubat 1922 tarihli toplantısında Şark-ı Karib Muavenet Heyeti adına Avrupa ve Amerika'dan gelmekte olan resimli veya resimsiz gazeteler ile edebi, dini, ilmi risalelerin Ankara'ya celbini sansüre tabi olmak şartıyla Anadolu'ya gönderilebileceği kararı almıştı. **BCA**. 030.18.1.1/4.49.6. Ek 86-10.

¹⁷⁶ Öksüz, Köse, **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un...**, s.34-39, 134-135.

¹⁷⁷ Esat Arslan, "ABD İstihbaratçılarının Gözüyle 1921 Yılında Milli Mücadelenin Lideri Mustafa Kemal Paşa", **Mütarekeden İstiklale 1921 Yılında Milli Mücadele**, yay.haz. Cezmi Eraslan v.d., İstanbul, Türk Ocağı Yayınları, Aralık 2021, s.398-399.

yazdığı raporda, sözleşmenin yasal olduğunu ve Yowell'in yükümlülüklerini yerine getirmediğini belirtmişti. Neticede Mayıs ayı başında kışkırtıcı ve Mili Mücadele'yi baltalayıcı faaliyetlerinden dolayı F. P. Yowell ile M. S. Ward Harput'tan kovulmuştu. Onlar da, 12 Mayıs 1922'de, Associated Press'in İstanbul Temsilcisi Ermeni Halatçıyan aracılığıyla, London Times'in İstanbul temsilcisi Philip Graves'e iletmek üzere beyanatta bulunmuşlardı. Yowell ve Ward, Harput'ta ve Anadolu'da Kemalistler tarafından katliam yapıldığı, Hristiyanların tümünün öldürüldüğü şeklinde ifadelerde bulunmuşlardı. Hadise, Ankara'da infiale sebep olmuş ve Ankara'daki gazeteler NER ve Amerikalı misyonerler aleyhine makaleler yazmışlardı. H. Hulusi Bey de Bristol ile görüşerek durumu protesto etmişti. Sonrasında olayların aslı ortaya çıkmış ve Halatçıyan, Harput olaylarının İngilizler tarafından propaganda malzemesine dönüştürüldüğünü itiraf etmişti¹⁷⁸. Yowell'in uydurma haberleri Amerikan basınında yer almıştı¹⁷⁹.

Ankara Hükümeti'nin Anadolu'ya hâkim olmaya başlaması NER yöneticilerinin iç bölgelerdeki istasyonları ile bağlantılarını kesmiş, Türkiye'deki Amerikalıların artık Milliyetçilerle iyi ilişkiler geliştirmeleri gerektiğini düşündürmüştü. Bu amaçla hem çok iyi Türkçe bilen hem de Türkleri yakından tanıyan Annie T. Allen adlı Heyet çalışanı, NER'in Ankara temsilcisi olarak atanmıştı¹⁸⁰. Bayan Allen'in Ankara'ya gönderilmesi Ankara Hükümeti tarafından da olumlu karşılanmış ve 6 Haziran 1921 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kabul edilmişti¹⁸¹. NER Ankara temsilcisi Annie T. Allen ve yine Ankara'da bulunan NER çalışanı Florence Billings, hükümetle iyi ilişkiler kurmuşlardı. Hükümet de bu iyi ilişkilere istinaden, Sakarya Savaşı sonrası bozguna uğrayan Yunan ordusunun geri çekilirken güzergâhı üzerindeki Müslüman köyleri yakıp yıkarak yaptıkları mezalimi dünya kamuoyuna göstermek istemişti. Haklı sesini dünyaya duyurmak isteyen Ankara Hükümeti, bunu kendi kalemiyle her ne kadar birçok merkeze bildirmişse de tarafsız ülkeden kimselerin raporlaştırmasının çok daha etkili olacağını düşünmüştü.

¹⁷⁸ Öksüz, Köse, **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un...**, s.76-81.

¹⁷⁹ Larry Rue, "Mr Yowell's Yowl Gets Turks' Angora", **Chicago Daily Tribune**, 18 Mayıs 1922, s.4; "Near East Finds Kurd Atrocities A Curzon Myth", **Chicago Daily Tribune**, 19 Mayıs 1922, s.4.

¹⁸⁰ **MRL2: NERCR**, Docket of Executive Committee Meeting, April 5, 1921, S:2, B:10, F:5, Minutes of the Regular Meeting of the Constantinople Administrative Committee of the NER, April 13, 1921, s.3; Barton, **Story of the Near East Relief...**, s.142.

¹⁸¹ **BCA. 030.18.01.01/3.24.7**; Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin...**, s.202.

Bu amaçla hükümet, NER Ankara temsilcisi Annie T. Allen ile NER çalışanı Florence Billings'in Yunan mezalimi hakkında bir rapor yazması istemişti. Halide Edip'in de yakın dostları olan bu iki Amerikalı kadın Sivrihisar'ın yedi köyündeki Yunan mezalimine dair oldukça etkileyici bir rapor hazırlamışlardı¹⁸².

İlerleyen dönemde Bayan Allen, Harput'ta Yowell hadisesini yerinde tespit etmek amacıyla Harput'a gitmişti. Allen, Harput dönüşünde Sivas'ta tifüse yakalanarak ölmüştü¹⁸³. Allen'in ölümü üzerine Florence Billings Ankara NER temsilcisi olarak atanmış, Bayan Billings'in tayini de, 8 Mart 1922'de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kabul edilmiştir¹⁸⁴. Billings de Ankara Hükümeti ile iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştı. Yaklaşık sekiz ay boyunca NER Ankara temsilcisi olarak çalışmıştı. Billings'in görev süresi sona ermiş ve Amerika'ya gitmek üzere Ankara'dan ayrılacağı zaman, TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'i, veda yemeğine davet etmişti. Rauf Bey de, 16 Ekim 1922 Pazartesi saat 7.30'daki yemek davetini kabul etmişti¹⁸⁵.

Ankara Hükümeti, NER zararlı faaliyetlerde bulunmadığı sürece Heyete dokunmamıştı. Kieser'in deyişiyle NER, Türk Kurtuluş Savaşı'nda ve hatta Türk hatlarının gerisinde bile imtiyazlı bir hareket özgürlüğüne sahipti. Kieser'e göre Heyet çalışanları -genellikle hâlihazırda var olan Türkiye misyonerleri- erken dönem Kemalist hareketin saygıdeğer kişiler olarak varlıklarına katlandığı neredeyse tek yabancıları¹⁸⁶. Nitekim Ankara Hükümeti, Anadolu'da yardım faaliyetlerini sürdürmesi için sadece NER'e müsaade etmişti. Bu manada 28 Haziran 1922 tarihinde Anadolu'da Hristiyanlara yardım için geldiklerini iddia eden hiçbir şahsa veya heyete izin verilmeyeceği ve yardımların sadece Hilal-i Ahmer ve NER aracılığıyla yapılacağı kararlaştırılmıştı¹⁸⁷. Neticede TBMM Hükümeti, NER'in

¹⁸² Allen ve Billings'in hazırladığı rapor ve bu raporun Türkçe çevirisi için bkz. Ümmü Gülsüm Polat, "Yunan Tahribatına Amerikalı Misyonerlerin Bakışı ve Bir Raporun Arka Planı". **Gazi Akademik Bakış**, C.V, S.10, Şubat 2012, s.71-96.

¹⁸³ "Miss Allen Typhus Victim", **New York Times**, 8 Şubat 1922, s.6.

¹⁸⁴ **BCA**. 030.18.01.01/4.51.12; Mehmet Canlı, "Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti'nin Anadolu'daki Bazı Faaliyetleri", **Askeri Tarih Bülteni**, S.38, Ankara, Şubat 1995, s.44.

¹⁸⁵ **BCA**. 030.10.0.0/206-406-5. Ek. 248.

¹⁸⁶ Kieser, **Iskalanmış Barış...**, s.497.

¹⁸⁷ **BCA**. 030.18.01.01/5.19.4.

ülkedeki tüm muhtaçlara ırk ve din ayrımı yapılmaksızın yardım etmesini istemekte ve destelemektedir. Ancak NER yönetimi Ermeni ve Rumlar dışında herhangi bir millete yardım etmeye yanaşmamaktaydı. Bu nedenle 1922 itibariyle yetimhaneler de ülke dışına taşınmaya başlanmış ve yılsonu itibariyle Heyet neredeyse tamamen Türkiye topraklarından çekilmişti.

Ancak istisnai sayılabilecek bazı çalışmalar da olmuştu. Bunlardan biri, Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un 8 Eylül 1921 tarihinde NER İstanbul Bölgesi Direktörü Jaquith ile görüşerek Jaquith'in direktifleri doğrultusunda Bayan Allen ve Bayan Billings'in Ankara'da bir yetimhane kurma çalışmalarına yardımcı olmasına karar verilmesiydi¹⁸⁸. Muhtemelen görüşmeler neticesinde yetimhanenin Kırşehir'de açılmasına karar verilmişti. Nitekim TBMM İcra Vekilleri Heyeti, 14 Kasım 1921 tarihinde, Kırşehir'de Müslüman çocukları için NER ile ortak bir darüleytam açılması için bir kararname çıkarmıştı. Kararnamede, Heyetin yalnız Hristiyan çocuklarına yardım ettiği için eleştirildiği ve bunun üzerine Heyetin de 14 Kasım 1921 tarihinde cevabi yazı gönderdiği belirtilmekteydi. Bu cevabi yazıda Heyetin, hükümetçe binası ve bilumum masrafları karşılanmak şartıyla kendilerine başvurulduğu takdirde Müslüman çocuklar için de yetimhane açabileceğinin söylendiği idi. Heyetin diğer şartları, yetimhanenin müdür ve diğer memurlarla hizmetlilerinin hükümet tarafından atanması, Heyet tarafından sadece muhasebe işleri ile ilgilenmek üzere kurumda bir hemşirenin istihdam edilmesi idi. Durumun Kırşehir Mutasarrıflığına bildirildiği ve gelen cevapta, Kırşehir'de idadi binasının 300 yatak kapasitesine sahip olduğu, aynı mevkide Gureba hastanesinin de tahsis edilmesiyle iki binada toplam 500 çocuğun kalabileceği, o an Hilal-i Ahmer Hastanesi olarak kullanılan idadi binasının tahliyesiyle işe başlanabileceği ifade edilmişti¹⁸⁹. Ancak yetimhanenin açılıp açılmadığı tespit edilememiştir. Kuvvetle muhtemel bu yetimhane açılmamıştı. Zira Heyet ile Ankara Hükümeti'nin birlikte açtıkları ilk yetimhane Kayseri'de olmuştu.

NER ile Ankara Hükümeti'nin ortak yetimhaneler açma girişimleri ilk olarak Kayseri'de hayata geçirilmişti. Nitekim 15 Mart 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye

¹⁸⁸ Öksüz, Köse, **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un...**, s.72.

¹⁸⁹ **BCA**. 030.18.01.01/ 4.37.3. Ek. 248-8.

gazetesine göre, ortak yetimhaneler kurmak için öncelikle, bir komisyon oluşturulmuştu. Komisyonun hükümet kanadında, Halide Edip Hanım, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili Rıza Nur Bey, Hilal-i Ahmer Ankara Murahhası İsmail Besim Paşa, Dâhiliye Vekili Fethi Bey, İzmir Mebusu Refet Paşa ve İstanbul Mebusu Dr. Adnan Bey; NER kanadında ise Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti Ankara Temsilcisi Bayan Billings vardı. Açılacak yetimhanelerin iâşe ve diğer tüm masraflarını NER, eğitim öğretim faaliyetleri ise hükümet tarafından karşılanacaktı. Bu yetimhanelerde Müslüman öksüz çocuklar ve tercihen şehit çocukları kalacaktı. Ayrıca yetimhaneler Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti'ne bağlı olacaktı. İlk yetimhanenin açılması, Kayseri'de bir binanın yetimhane olarak tedarik edilmesiyle gerçekleştirilmişti. Burada daha fazla çocuğun kalabilmesi için de yeni bir binanın inşa edilmesine karar verilmişti. İnşa edilecek binanın masrafları Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Halide Edip Hanım ve Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti tarafından ortak olarak karşılanmıştı. Kayseri'deki bu yetimhanenin müdürlüğüne Dr. Hasan Ferid Bey seçilmişti. Yetimhanede kalacak çocukların tesbiti Sıhhiye Vekâleti tarafından gerçekleştirilecekti. Zira belirtildiğine göre, mezkûr vekâlet savaş nedeniyle yetim kalan çocukların kaydını tutmuştu ve bu dosyalar esas tutularak memleketteki yetimler peyderpey toplanacaktı¹⁹⁰.

Kayseri'deki yetimhanenin müdürlüğüne Amerikalı biri değil, bir Türk seçilmişti. Çünkü TBMM İcra Vekilleri Heyeti, 2 Şubat 1923 tarihinde, Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti'nin Darüleytam veya Darülaceze gibi kurumlar açtığı takdirde, bu kurumların sadece müdür yardımcılığı ile muhasipliğinin Amerikalılara verilmesine dair bir kararname çıkarmıştı. Kararnameye göre, diğer memurların tayini ile müessesenin nizam ve programının düzenlenmesi de Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine aitti¹⁹¹. İlerleyen dönemde, 21 Haziran 1923 tarihinde, Kayseri Zincidere Darüleytam Müdürü Hasan Ferid Bey'in yerine Dr. Hayri Bey atanmıştı. Darüleytamda kalan 650 talebenin tahsisatının ödenmediği, sonraki aydan itibaren Heyet tarafından emir verilmediği takdirde muavenetin kesileceği belirtilmekteydi.

¹⁹⁰ “Öksüzlerimiz İçin”, **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Mart 1922, s.2; Kıranlar, **Savaş Yıllarında Türkiye'de...**, s.316.

¹⁹¹ **BCA**. 030.18.01.01/6.52.13.

Sıhhiye ve Muavenet-i İċtimaiye Vekâleti, Kayseri Zincidere Darüleytamı'nın masraflarının önceden olduğu gibi Heyet tarafından ödeneceğinin taahhüt ve temin edilmiş olduğunu ve konuyla ilgilenmesi için vaziyeti Hariciye Vekâleti İstanbul Mümessili Adnan Bey'e yazmaktaydı¹⁹². Bir süre sonra, Hariciye Vekâleti, 10 Ekim 1923 tarihinde, Dersaadet Murahhaslığına yazı göndermişti. Yazıda, Kayseri Darüleytamı'nın öğretmen ve idarecilerinin Sıhhiye ve Muavenet-i İċtimaiye Vekâleti'nin oluruyla tesbit edilmesi istenilmişti. Ayrıca, önceden belirlenmiş esaslar dâhilinde Heyet tarafından tasdik edilmek üzere münasip bir müdürün Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti tarafından seçilmesi; talebe mevcudunun masraflarının da Heyet riyasetine bildirilmesi ve şimdiki müdürü Dr. Hayri Beyin maaşının karşılanarak ikinci müdür olarak muhafazası, 21 Temmuz 1923 tarihinde istenilmişti. 1 Ağustos 1923 tarihli telgrafta da Kayseri Darüleytamı hakkındaki mütalaanın Heyet tarafından memnuniyetle karşılandığı belirtilmişti. Amerikalı müdür olarak da daha önce Ankara'da Heyet murahhası olarak bulunan Bay Compton teklif edilmiş ve Hayri Bey'in de ikinci müdür olarak muhafaza edileceği komite azalarına da bildirilmiş ve uygundur cevabı alınmıştı¹⁹³.

Heyet, bir taraftan sadece Ermeni ve Rumlar için yetimhane açtığı için Ankara Hükümeti tarafından yapılan eleştiriler nedeniyle hükümetle ortak yetimhaneler açmak zorunda kalırken bir taraftan da yeni yetimhaneler açma girişiminde bulunmaktaydı. Ancak NER'in Ermenilerle birlikte Müslüman Türk çocuklarını da yurt dışına çıkardığı iddiaları TBMM Hükümeti'nin bu Heyete daha temkinli davranmasına neden olmaktaydı. Hükümet, yerel yönetimlerce kapatılan Rum ve Ermeni yetimhanelerinin tekrar açılmasına onay vermekteydi ancak bir şartı vardı, o da tıpkı Merzifon yetimhanesinde olduğu gibi eğitimin Türkçe ve öğretmenlerin Türk olmasıydı¹⁹⁴. Buna rağmen, 30 Temmuz 1922 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararnamesinde belirtildiği üzere, Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Heyeti ve misyonerler tarafından Türkiye'de yetimhaneler ve okulların açılması için istekte bulunulmuştu. Ancak, Mekatib-i Hususiye Talimatnamesinin 4. maddesinde okul

¹⁹² BOA. HR.İM, 19/142-1.

¹⁹³ BOA. HR.İM, 37/14-32.

¹⁹⁴ İcra Vekilleri Heyeti'nin konuyla ilgili 8 Mayıs 1922 tarihli kararnamesi için bkz. BCA. 030.18.01.01/05.15.17. Ek 248-12.

açılmak istenen yerde okul açmak isteyen devlet tebeasından yeterli sayıda nüfus olması gerektiği ve mütekabiliyet gereği, okul açmak isteyen devletlerde bulunan Osmanlı vatandaşları için de okul açılmasına izin verilmiş olması gerekmektedir¹⁹⁵. NER ve misyonerlerin okul açmak istedikleri yerlerde Amerikan vatandaşı olmadığından bunlara okul açma ruhsatı verilmemektedir. Konu, Maarif Vekâleti tarafından 24 Mayıs 1922 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'ne, bu maddenin uygulanmasına devam edilip edilmeyeceği sorulmuştu. İcra Vekilleri Heyeti de 10 Temmuz'da aldığı karar gereği bu maddenin aynen korunmasına ve muavenet heyetleri tarafından açılan yetimhanelerdeki eğitimin Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'ne uygun olarak devam etmesine karar vermişti¹⁹⁶.

Ankara Hükümeti, NER faaliyetlerini yakından takip etmekteydi. Heyet, 1922 yılına ait, Sivas'ta üzerine düşen temettü vergisini ödememişti. Devlet de bunun üzerine Sivas'taki NER çalışanlarından C. C. Thurber ve arkadaşlarından 3.000 liralık temettü vergi borcunu talep etmiş ve bu borç ödenmeden bu kişilere çalışma izni vermemiştir. Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Komiser Vekili Frederic R. Dolbeare de 26 Ocak 1923 tarihinde, TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti İstanbul Mümessili Hikmet Bey'e gönderdiği mektupta, Sivas'taki NER çalışanlarından talep edilen temettü vergi borcu ödenmeden çalışma izni verilmemesinin uygun olmadığını belirtmiştir. Dolbeare'e göre, NER çalışanlarının maaşları üzerine vergi konulması yanlış. Çünkü bu kişilerin maaş gelirleri ülke dışındaki kaynaklardan türemiştir ve Sivas'taki yetkililer de Ankara'daki üstlerinden aldıkları talimatı yanlış anlamış olmalıydılar. Dolbeare, Hikmet Bey'den bu yanlışın düzeltilmesi ve bu kişilere vesikalarının verilmesi doğrultusunda talimat vermesini istemekteydi¹⁹⁷. Konunun çözülmesi için bu defa NER İstanbul Bölgesi Direktör Yardımcısı George D. White*, 29 Mart'ta, Hikmet Bey'e bir yazı yazmıştı. Yazıda, Dolbeare'ın 26 Ocak 1923 tarihli yazısına 19 Mart'ta verilen cevabın Amerikan sefaretinden kendilerine bildirildiğini ve konunun neticelenmesi için Hikmet Bey'in kendisiyle doğrudan iletişime geçilmesi gerektiğinin bildirildiğini belirtmişti. White, hükümet

¹⁹⁵ M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, 2.bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992, s.94-95.

¹⁹⁶ **BCA**. 030.18.1.1/5.22.14. Ek 248-13.

¹⁹⁷ **BOA. HR.İM**, 37/14-1.

* Merzifon Koleji Müdürü ünlü misyoner George E. White'ın oğludur.

memurlarının kendileri gibi bir hayır kuruluşunu dikkate almalarından ve bu alicenap karar ile hamiyetperver mektubun kendilerine ihsasının onları onurlandığını belirtmişti. Mezkûr konu sebebiyle Sivas'taki Heyet çalışanlarının şehirden ayrılmalarının geciktiği ve adı geçen bu kişilerin gecikmelerinin de Heyet çalışmalarını sekteye uğrattığını ifade etmekteydi. NER personelinden Mr. Compton meselenin kesin bir şekilde çözülmesi için talep edilen miktarda bir çeki Ankara'da depozito olarak yatırmıştı. Mezkûr çekin Dersaadet Vezne-i Umumisine havale edildiğini şimdi anladığını belirten White, çekin kendilerine iade edilme emriyle beraber vergi meselesinin de tamamıyla hal olunabileceği ifade etmekteydi¹⁹⁸. White, 7 Nisan'da, Hikmet Bey'e bir yazı daha göndermiş ve 29 Mart tarihli yazıya cevap beklediklerini; 4 Nisan'da TBMM İstanbul Vilayeti Defterdarlığından, Ankara'da depozito olarak yatırılan çekin ısrarla ödenmesini talep eden bir mektup aldıklarını belirtmişti. Vergi meselesi çözülene kadar çekin tahsil edilmeyeceği, yine kendilerinin anladığı kadarıyla vergiden muaf tutulmayı beklediklerini ve çekin kendilerine iade edilmesini saygıyla talep etmekteydi¹⁹⁹. Anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'a gitmek için seyahat izni talep eden bu dört Amerikalı NER personeline izin verilmişti ve temettü vergilerinin tesviye edildiğine dair makbuzları alınana kadar da mezkûr çek bir süre tutulmuş ve sonra çek de Heyete iade edilmişti²⁰⁰. Ancak sonrasında Heyet temettü vergisini ödememiş olmalı ki devlet de, 20 Ocak 1925 tarihinde, Heyetin İstanbul'da şubeleri olup olmadığını araştırmaktaydı. Bu manada Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti'ne ait 1922 yılına ait temettü vergisi olarak tahakkuk eden borçlarının üye ve temsilcilerinin Sivas'tan ayrılmaları nedeniyle tahsil edilemediği ve bu nedenle adı geçen Heyetin İstanbul'da şubeleri olup olmadığı Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığına sorulmuştu²⁰¹. Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı da 28 Ocak'ta İstanbul Vilayetinden konu hakkında bilgi istemişti²⁰². 10 Şubat'ta, Polis Müdüriyetince icra ettirilen tahkikatın neticesinde genel merkezi Amerika'da bulunan Heyetin İstanbul'daki şubesinin

¹⁹⁸ BOA. HR.İM, 37/14-8-9.

¹⁹⁹ BOA. HR.İM, 37/14-12.

²⁰⁰ BOA. HR.İM, 37/14-18.

²⁰¹ BOA. HR.İM, 129/77-1.

²⁰² BOA. HR.İM, 130/70-1.

Galata’da rıhtım üzerinde Arapyan Hanı’nın 1. katında bulunduğu belirtilmişti²⁰³. Bu tahkikatlar neticesinde Heyetin Sivas’tan kalma temettü vergi borcunun tahsil edilip edilemediği tespit edilememiştir.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, Lozan Antlaşmasında kabul edilen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi’ne²⁰⁴ göre karşılıklı ahalinin mübadelesinde de bir takım hizmetlerde bulunmuştu. Bu manada NER, 23 Ekim 1923 tarihinde TBMM Hariciye Vekâleti Mümessili Adanan Bey’e bir rapor göndermişti. Raporda Heyetin, 13-19 Ekim tarihleri arasında, Midilli’den Ayvalık’a Müslümanların taşınmasında yardımcı olduğu belirtilmekteydi. Midilli’den toplam 7.024 kişi ile bu kişilere ait toplam 1.820 baş hayvan olmak üzere tüm taşınır malların nakledildiği ifade edilmekteydi. Midilli’nin belli bir düzen içinde ve hiçbir anlaşmazlık yaşanmadan NER görevlileri, Yunan yetkilileri ve Türk yetkilileri arasındaki uyumla tahliye edildiği anlatılmaktaydı. İstanbul’dan NER görevlileri Bay Crutcher, Bay Swanson ve Bay Adams ile Türk yetlili Kudret Şevket Bey’in 5 Ekim’de Midilli’ye vardığı, Yunan tarafından ise Bay Davidson, Bay Anagnostopulos, Bay Michaelidis, ve Bay Pandelis’in 7 Ekim’de Midilli’ye vardığı belirtilmekteydi. NER temsilcileri, Türk yetkilileri ve Midilli Müftüsü ile yapılan toplantı sonrasında Müslümanlara Midilli’nin boşaltılması için bir hafta verildiği aktarılmaktaydı. Vali Vekili Bay Bacapoulos ve liman kaptanı Bay Cracas’ın adanın tahliyesi ile ilgili 14 maddelik sert talimatlar hazırladığı, bu talimatların anlaşıldığını teyit etmek için de limanları ve birçok Müslüman köyü ziyaret ettikleri belirtilmekteydi. Netice itibariyle 19

²⁰³ BOA. HR.İM, 130/70-2.

²⁰⁴ “Türk ve Rum Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol” 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanmıştı. Sözleşmeye göre, Türkiye’de yaşayan Ortodoks Rumlarla Yunanistan’da yaşayan Müslüman Türkler zorunlu olarak mübadele edilecekti. Ancak İstanbul’da mukim Rumlarla Batı Trakya’daki mukim Müslüman Türkler mübadelenin kapsamı dışındaydı. “Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol”, **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt: 5, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1948, s.84-90. Mübadele meselesi, uygulanma süreci ve sonrası hakkında detaylı bilgiler için bkz. Kemal Arı, **Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç, 1923-1925**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı: Mübadele (Yazılar)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015; Antonios Pavlidis, “Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Ekim'e kadar Midilli'deki Müslümanların Ayvalık ve Alibey'e nakledildiği ifade edilmekteydi²⁰⁵.

Heyetin bu yardımları sonrasında İcra Vekilleri Heyeti, 16 Kasım 1922 tarihinde, Yunanistan'daki Türk esirleriyle Yunan esirlerinin değiştirilebileceği hususunda aracılık yapması için İzmir'deki Amerika Muavenet Heyeti Müdürü Mösyö Rid'e başvurmuştu. Bu amaçla bir kararname çıkarılmıştı. Kararnamede, gayrimuharip sivil, kadın ve çocuklardan oluşan Türk esirlerinin Yunanistan'da tutuklu bulunmasının savaş, insanlık ve uluslararası kurallara aykırı olduğundan öncelikle bu şekilde olan esirlerin İzmir iskelesine teslim edilmeleri istenmişti. Ardından, savaş esirlerinden askerlerin ve küçük [düşük rütbeli] subaylardan başlayarak karşılıklı ve eşit sayıda esirin mübadele edilebileceği belirtilmişti. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin de bu konuda Mösyö Rid'in aracılık yapmasını uygun gördüğü ifade edilmişti²⁰⁶.

5.6. Heyetin Kapatılması

16 Eylül 1915 tarihinde Ermeni Yardım Heyeti adıyla kurulan ve 6 Ağustos 1919 tarihinde Amerikan Kongresi tarafından kendisine tüzel bir nitelik verilen Yakın Doğu Yardım Heyeti, 1923 sonlarında neredeyse tamamen Türkiye coğrafyasından çekilmişti. Faaliyetlerine Kafkasya, Suriye ve Yunanistan bölgelerinde devam etmekteydi. 1924 yılı itibariyle NER içinde faaliyetlere devam edip etmeme, devam edildiği takdirde faaliyetlerin yönünün ne şekilde olacağı konuları tartışılır hale gelmişti. NER'in deniz aşırı genel direktörü Barclay Acheson da Amerika'dan uzmanlar getirterek faaliyetlerin gidişatı hakkında görüş almak istemişti. Bu amaçla 1924 başlarında NER'in eğitim sistemi ile faaliyette bulunduğu ülkelerin eğitim ihtiyaçlarının işbirliği için George F. Wilcox getirtilmişti. Ancak bölgelerin sosyo-ekonomik yapılarının da incelendiği daha genel bir araştırmanın daha elzem olacağına karar verilmişti. Bu amaçla da 1925 yılında NER, ilk elden

²⁰⁵ Rapor hakkında detaylı bilgiler için bkz. **BCA**. 030.10.0.0/206.406.8; Heyet, Karadeniz limanlarından da toplam 7.492 Rum'un mübadele edilmesine nezaret ettiğini belirtmiştir. **MRL2: NERCR**, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924, S:2, B:9, F:3, 6-II-G.O.-865-3.

²⁰⁶ **BCA**. 030.18.01.01/6.36.9. Ek. 51-15.

bilgilere dayalı bir saha araştırması için bir araştırma heyeti oluşturmuştu. Bu araştırma heyetine Otis W. Caldwell başkan, Paul Monroe başkan yardımcısı, George Stewart da sekreter olarak görevlendirilmişti. Araştırma heyeti üyeleri de Thomas Jesse Jones, Stephen P. Duggan, Cleveland E. Dodge, John H. Finley, R. R. Reeder, James Cannon Jr, John R. Mott ve James I. Vance'dan oluşmuştu. Ancak bölgedeki diğer Amerikan kurulları da konuyla ilgilenince araştırma heyetinin çapı ve üyeleri genişletilmişti. Araştırma heyetine, Beyrut Amerikan Üniversitesi, İstanbul Kız Koleji ve Robert Koleji temsilcisi olarak Albert W. Staub; ABCFM, İzmir Uluslararası Koleji ve Sofya Amerikan Okulları temsilcisi olarak Ernest W. Riggs; BFMPC temsilcisi olarak Robert E. Speer; Selanik Amerikan Koleji temsilcisi olarak James L. Barton; Selanik Tarım ve Sanayi Enstitüsü temsilcisi olarak Thomas Jesse Jones; YMCA temsilcisi olarak Dri A. Davis; YWCA temsilcisi olarak Katherine Olcott; NER temsilcisi olarak da Charles V. Vickrey ilave edilmişti. Yapılacak araştırmanın planlanması ve yöntemlerinin belirlenmesi amacıyla da araştırma heyeti için bir icra kurulu atanmıştı. İcra Kurulu, NER'in ilk atadığı araştırma heyeti üyelerinden oluşmaktaydı. İcra Kurulunun başkanlığını Otis W. Caldwell, başkan yardımcılığını Paul Monroe, sekreterliğini George Stewart yapmaktaydı. Kurulun üyeleri de Stephen P. Duggan, Cleveland E. Dodge ve Thomas Jesse Jones'tan oluşmaktaydı²⁰⁷.

Araştırma Heyeti İcra Kurulu, 17 Mart 1926'da yaptığı toplantıyla araştırmanın iki başlık altında yapılmasına karar vermişti: Yakın Doğu ülkelerinin sosyo-ekonomik geçmişini araştırmak ve Yakın Doğu ülkeleri ile yabancı kuruluşların eğitim faaliyetlerini araştırmak. Araştırma alanına din ve dini eğitim konusu dâhil edilmemişti. Buna gerekçe olarak da, Ermenistan ve Türkiye'de bu konu dâhil edildiğinde araştırmanın engelleneceği iddiası olmuştu. Tüm masraflarının NER tarafından karşılandığı ve toplam 8 farklı yerde (Arnavutluk, Ermenistan, Bulgaristan, Yunanistan, Irak, Filistin, Suriye, Türkiye) gerçekleştirilen saha araştırması, 5 Haziran 1926'da başlamış ve gönderilen raporlar 17 Mayıs-26 Mayıs

²⁰⁷ Frank A. Ross, C. Luther Fry, Elbridge Sibley, **The Near East and American Philanthropy**, New York, Columbia University Press, 1929, s.vii-x.

1927 tarihleri arasında İstanbul'da toplanan bir konferansla değerlendirilmişti²⁰⁸. Konferansta çıkan kararlar 29 Eylül 1927 tarihinde Bayard Dodge tarafından bir rapor haline getirilmişti. Buna göre NER, yetimhanelerinde bulunan çocuklar için, çocuklar kendi ayakları üzerinde durabilecekleri 15 veya 16 yaşına gelinceye kadar gerekli olan parayı toplamaya devam etmeliydi. Bu para toplanır toplanmaz da NER, tasfiye edilmeliydi²⁰⁹.

Yakın Doğu Yardım Heyeti de 4 Ocak 1928 tarihli yıllık Mütevelli Heyeti toplantısında 18 aylık son bir yardım toplama kampanyası başlatmıştı. Buna göre Heyet, 30 Haziran 1929 tarihine kadar 6 milyon dolarlık bir bütçe ile kurumlarındaki tüm yetimlerin bakımı, ardından bu çocukların tasfiyesi ve sonrasında da gözetimi gibi tüm masrafları karşılayabilecekti. Bu 6 milyon dolara olan ihtiyacın tespiti, Otis W. Caldwell'in başında olduğu araştırma komisyonunun 3 yıllık eğitim ve çocuk refahı konularında sunmuş olduğu rapor ve bulgular doğrultusunda hazırlandığı ifade edilmekteydi²¹⁰. 30 Kasım 1928 tarihi itibarıyla Heyetin kendi kurumlarıyla dışardan mali yardımda bulunduğu 3.928 çocuk kalmıştı. 16.115 çocuk da evlere yerleştirilmiş ve Heyetin gözetimi altındaydı²¹¹. Diğer bir deyişle toplam 20.043 çocuğun kendilerine muhtaç olduğu belirtilmekteydi. Heyet, 1928 yılı sonunda mezkûr 3.928 çocuğun evlere yerleştirilmesi için 2 milyon dolara ihtiyaç kaldığını belirtmişti.

Tablo 0.1. 30 Haziran 1929 Tarihine Kadar Toplanması Planlanan Para.

1 Ocak 1928 – 30 Haziran 1929 Arası Toplanması Hedeflenen Bütçe	6.000.000,00
1927'den Kalan Net Bakiye	68.156,37
1928 Yılı Toplam Geliri	2.108.637,00
Taahhüt Edilen Gelir	600.000,00
TOPLAM	2.776.793,37
İlk Bütçeden Kalan	3.223.206,63

²⁰⁸ İstanbul Konferansında raporlar Denizaşırı İstişare Heyeti tarafından değerlendirilmişti. Bu istişare heyetinde yer alan kişiler ve temsil ettikleri kurumlar şunlardı: Barclay Acheson, NER İstanbul; Kathryn Adams, İstanbul Kız Koleji; Harry T. Baker, YMCA, İstanbul; Joseph W. Beach, NER Kafkasya; Floyd H. Black, Sofya Amerikan Okulları; Edward W. Blatchford, NER Beyrut; Bayard Dodge, Beyrut Amerikan Üniversitesi; Luther Fowle, ABCFM İstanbul; Russell Galt, Kahire Amerikan Üniversitesi; Charles L. House, Selanik Tarım Enstitüsü; Herbert P. Lansdale Jr, YMCA Yunanistan; James H. Nicol, Presbiteryen Board Beyrut; Cass A. Reed, İzmir Uluslararası Koleji; Lynn A. Scipio, Robert Koleji; Ruth F. Woodsmall, YWCA İstanbul. **A.e.**, s.x.

²⁰⁹ **A.e.**, s.282.

²¹⁰ **NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1928**, s.7.

²¹¹ **A.e.**, s.8.

1928 Yılında Anormal Bir Şekilde Çocukların Yerleştirmesi Hızlandırılarak Yetimhane Masraflarının Azaltılması	423.206,63
Mülteci Rehabilitasyonunun Çıkarılması	800.000,00
TOPLAM AZALTMA	1.223.206,63
30 Haziran 1929'a kadar toplanması planlanan bakiye	2.000.000,00

Kaynak: NER, **Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1928**, United States Government Printing Office, Washington, 1929, s.12.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, 18 aylık bir dönem için toplam 6 milyon dolar kadar bir meblağı toplamayı hedeflemişti. Ancak istenen meblağ toplanamamıştı. Bunun üzerine giderler keskin bir şekilde azaltılmıştı. Nitekim 1928 yılında toplam 2.108.637,00 dolar toplanabilmiştir. Heyet de yetimhane ve mülteci masraflarını kısarak 1.223.206,63 dolarlık bir kısıtlamaya gitmiştir. Altı ay içinde 2 milyon dolar toplayarak kampanya hedefine ulaşmak istenmiştir. Tüm bu gelişmelerden sonra Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin dokuzuncu ve sonuncu yıllık yönetim kurulu toplantısı 4 Ocak 1929 tarihinde Pennsylvania Oteli'nde yapılmıştır. Toplantıda alınan karara göre, 30 Haziran 1929'a kadar 2 milyon dolar toplanabildiği takdirde Heyetin resmi olarak varlığını sona erdireceği ifade edilmiştir. Deniz aşırı faaliyetlerden sorumlu sekreter yardımcısı Barclay Acheson, 1928 yılı Ocak ve Kasım ayları arasında 15 yaş altı 4624 çocuğun özel evlere yerleştirildiğini ancak bu çocukların sadece %15'inin kendi ailelerine gönderilebildiğini oysaki bu oranın 1925 yılında %80 olduğunu belirtmiştir. Acheson, bir yıl önce yetimhanelerin tasfiyesi başladığında Heyetin yetimhanelerde toplam çocukların %51'inden daha azına bakmakta olduğunu bildirmiştir. Veznedar Cleveland E. Dodge'un aktardığına göre, NER yardım amaçlı 1928 yılında 1927 yılına göre %32,6 daha az harcama yapmıştır. Genel Sekreter Charles Vickrey de Heyetin iki temel problemle karşılaştığını, bunlardan birincisinin çocukların kendi kendilerine yetebilmesi için onlara mesleki ve yeniden inşa eğitiminin verilmesi, diğerinin de bunu gerçekleştirebilmek için gerekli 2 milyon dolar olduğunu söylemiştir. Bunun için de 1928 yılında deniz aşırı faaliyetlerde %30 kısıtlamaya gittiklerini ifade etmiştir²¹². Amerikan kongresine sunulan 1928 yılı raporunda da Heyetin toplam 169.125 kişiye yardım ettiği,

²¹² "Asks Funds to Finish Near East Relief", **The New York Times**, 5 Ocak 1929, s.25.

bunlardan sadece 68.052 kişinin çocuk olduğu ve çocukların da sadece 3.928'inin Heyet kurumlarında olduğu belirtilmiştir²¹³.

Ancak 30 Haziran 1929 tarihine kadar 2 milyon dolar toplama hedefi tutturulamamıştı. Nitekim Temmuz 1929'da, Heyet Başkanı James L. Barton, ihtiyaç duyulan 2 milyon dolarlık hedeften geriye sadece 475.000 dolar kaldığını, bunu da topladıktan sonra yardım toplama faaliyetlerinin sona erdirileceğini bildirmiştir. NER'in bu faaliyetleri neticesinde toplamda yaklaşık 1,5 milyon kişinin yaşamının kurtarıldığı, bunların 132.552'sinin yetim çocuk olduğu, kıtlık zamanı 12,5 milyon insanın doyurulduğu ve 6 milyon kişinin de tıbbi yardım aldığı iddia edilmiştir²¹⁴. Heyet, 30 Haziran 1929 tarihi itibarıyla para toplama faaliyetlerini sonlandıracağını ancak deniz aşırı çalışmaların bir süre daha devam edeceğini belirtmiştir. Diğer taraftan Heyet bu çalışmalar devam ederken elinde kalan mal varlığını idare etmesi için Cleveland E. Dodge başkanlığında bir komisyon atamıştır²¹⁵. Yakın Doğu Yardım Heyeti, 18 Şubat 1930 tarihinde, şimdiki ismi de olan Yakın Doğu Vakfı'na dönüşmüştür. Vakfın başkanlığına Cleveland E. Dodge, başkan yardımcılığına James L. Barton ve veznedarlığına da Edwin M. Bulkley geçmiştir. Bu dönüşüm sadece isim temelli olmamış faaliyetlerin içeriği de değişmiştir. Yardım faaliyetlerinin yerini uzun vadeli bölgesel kalkındırma ve destekleme çalışmaları almıştır²¹⁶.

²¹³ NER, **Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1928**, s.16.

²¹⁴ "Quits Fund Drives", **The New York Times**, 8 Temmuz 1929, s.11.

²¹⁵ NER, **Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1928**, s.14.

²¹⁶ "Point 4 Agreement With Near East Foundation Signed", **The Department State of Bulletin**, Vol.XXIV, No: 620, 21 Mayıs 1951, s.827.

SONUÇ

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, Osmanlı Devletinin çıkardığı Sevk ve İskân Kanunu neticesinde Suriye ve Halep'e gönderilen Ermeniler yararına yardım toplamak amacıyla 16 Eylül 1915 tarihinde Ermeni Yardım Heyeti adıyla kurulmuştu. Bir süre sonra İran'da ve Suriye ile Filistin'de benzer yardım çalışmaları yapan iki yardım heyeti ile birleşerek büyümeye başlamıştır. Yardım faaliyetlerin uzun dönemli bir hal almaya başlaması ile organizasyon büyümüş ve toplanan yardım paraları günden güne artmıştı. Heyet, Amerikan halkından toplanan bu bağış paralarının artması için propaganda faaliyetlerine hız vermişti. Bu amaçla kitlesel mitingler, konferanslar düzenlenmiş, kilise ve Pazar Okulları ile halkın kampanyalara katılımı arttırılmaya çalışılmıştır. Heyet daha fazla bağış toplayabilmek için Amerikan kamuoyu nezdinde Ermenileri olabildiğine yüceltirken Türkleri de olabildiğince şeytanlaştırmıştı. Basın ve medyayı iyi kullanan Heyet, bir taraftan asılsız ve yanlış raporlarla olumsuz bir Türk algısı oluşturmuş, diğer taraftan da Ermenilerin en eski Hristiyan millet olduğu ve Hristiyanlık uğruna en fazla şehit veren millet olduğuna dair kamuoyunda propaganda yaparak Amerikan halkının dini duygularına dokunmaya çalışmıştı. Nitekim bu sayede bağışlar oldukça artmıştı. Ancak Türkleri şeytani kötü, Ermenileri de melek gibi iyi gösteren bu basın-yayın çalışmaları bağış toplama faaliyetinde çok işe yararken bölgedeki problemleri anlamaya pek katkı sağlamamaktaydı. Bu tür yayınlar nedeniyle Amerikan halkı, Avrupa güçlerinin aralıklarla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale ederek Osmanlı Devleti'nin iç siyasi reformlar yapması önünde engel oluşturduğundan büyük ölçüde habersiz kalmaktaydı. Heyet, Türkler ile Ermeniler arasındaki dini farklılıkları kendi çıkarları uğruna kullanmış ve bunu yaparken de 19. yüzyıl boyunca Türkiye'nin Hristiyan tebaasının bir derece özgür olduğu gerçeğini saklamıştı. Devrimci Ermeni partileri görmezlikten gelinmiş ve Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin sadakati ile ilgili endişeleri mevzu bahis yapılmamıştı. Ermenilerin birçoğunun savaş alanında yaşadıklarına veya Müslüman Türklerin de acı çektiklerine dikkat çekilmemişti. Heyet tarafından yapılan propaganda o kadar

çarpıtılmıştı ki savaş sonunda Yakın Doğu'ya giden Amerikalılar Ermeni gerçekliğinden iğrenmişlerdi.

Hızla büyüyen Heyet, Amerika'da önde gelen şahsiyetleri yanına almış ve bir süre sonra güçlü lobisi sayesinde 6 Ağustos 1919 tarihinde Amerikan kongre kararıyla tüzel bir niteliğe kavuşmuştu. Bu sayede, resmi bir sıfat elde eden Heyetin hem Amerikan kamuoyunda itibarı artmış hem de devlet desteğini tamamen arkasına almıştı. Öyle ki ilk kurulduğu dönemde Heyet, lobisi sayesinde, Amerikan Dışişlerinin mahrem raporlarına bile rahat bir şekilde ulaşabilmişti. Heyet, Amerikan hükümetlerinin desteğini her dönem arkalarına almayı başarabilmiş ve faaliyetlerini gerçekleştirdiği 15 yıllık süre boyunca tüm Amerikan başkanları tarafından kulanılmıştı. Bu sayede de, ulaşımdan yardım malzemelerinin teminine kadar, birçok konuda Amerikan devletinden ücretsiz destek almıştı. Bu manada, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında Amerikan hükümetinin elindeki tıbbi malzemeler ücretsiz bir şekilde Heyet tarafından kullanılmış ve Amerikan donanmasından da masrafsız bir şekilde yararlanılmıştı.

Yakın Doğu Yardım Heyeti, Protestan çıkarların baskın ve hâkim olduğu, misyonerler tarafından kurulan bir yardım örgütüydü. Her ne kadar klasik Amerikan Board yöntemleri ile faaliyetlerde bulunulmamış olsa da Heyet içinde, Heyet başkanından Mütevelli Heyeti üyelerine, İcra Kurulu üyelerinden sahadaki personeline kadar birçok Protestan misyoner ve din adamı faaliyet göstermekteydi. Heyet yönetim kurulunda Kardinal Gibbons ve Walter George Smith gibi Katolik üyeler ile Amerikan Yahudi cemaati lideri Haham Stephen S. Wise gibi kişiler bulunsa da Heyette Protestan çıkarlar hâkimdi. Bu kişilerin Heyette yer alması Amerikan halkının bağış kampanyalarına katılımını arttırmıştı. Böylece Heyete, küçük kasaba kiliselerinde toplanan sentlerden Amerikan Kızılhaçı ile Rockefeller Vakfının büyük meblağlardaki yardımlarına kadar fonlar akmaya başlamış, gazeteler de Heyet adına ücretsiz reklam ve yazılara yer vermişti. Diğer taraftan Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti, 1915-1930 yılları arasında gerçekleştirdiği 15 yıllık faaliyetleri çerçevesinde ırk ve mezhep ayrımı yapmadan savaş mağdurlarına yardım götüren, yetim kalan çocuklara yeni bir hayat sunmaya çalışan bir örgüt olduğunu iddia etmiştir. Ancak tarafsızlık konusu oldukça şüphelidir. Zira dağıtılan yardımlar

ve açılan yetimhaneler esas itibariyle başta Ermeniler olmak üzere Protestan Hristiyan unsurlar için olmuştur. Müslümanlar, Heyetin yardımlarından çok cüzi bir şekilde yararlanabilmişti. Diğer bir deyişle Müslümanlara yardım etmek gibi bir durum söz konusu bile edilmemişti. Müslümanların yanı sıra Katoliklerin de aynı oranda çok az yardım gördüğü söylenebilir. Hatta Katolik ayrımcılığı yapıldığına dair iddialar bir dönem Heyet içinde bir sorun olarak ortaya çıkmış, ancak konu kısa sürede kapatılmıştı. Nitekim Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla Heyetin hedef kitlesi olan Ermeni ve Rum unsurlar Anadolu'yu terk etmeye başlayınca, Heyet de Anadolu'daki yardım faaliyetlerini bu unsurların gittiği coğrafyalarda devam ettirmiş, Anadolu'daki yetimhanelerini de taşımıştı.

Heyetin İstanbul hükümetleri ile ilişkileri Ankara Hükümeti ile olan ilişkilerine nazaran daha iyi olmuştu. Bunda en önemli etken devletin içinde bulunduğu durumdu. Savaş koşulları içindeki imkânsızlıklar ve mütareke dönemindeki bağımsız davranamama durumu Heyetin rahat ve kontrolden azade bir şekilde hareket edebilmesine neden olmuştu. Devlet tarafından Heyete, yardım faaliyetleri içinde olduğu sürece her zaman büyük kolaylıklar sağlanmış, çalışmaları desteklenmiş ve hatta Amerika'dan getirdiği malzemeleri gümrük vergisinden muaf tutulmuştu. Zira devlet, nakil vasıtaları yetersizliği ve iktisadi sıkıntılar nedeniyle yerine getirmekte zorlandığı sosyal ve iktisadi görevlerini Heyetin organize yapısını kullanarak yerine getirmeye çalışmıştı. Heyet aracılığıyla ülkenin iç bölgelerine zahire dağıtmıştı. Bu sıkıntıların farkında olan devlet yetkilileri de Heyet faaliyetlerini kolaylaştırmış ve Heyete gereken desteği vermişti. Ancak devlet aleyhine zararlı faaliyetlere bulaştığı durumlarda ise Heyete, eldeki imkânlar ölçüsünde gerekli yaptırımlar uygulanmıştı. Nitekim Ermeni ve Rumları kışkırtan, devlete isyan edenleri koruyup kollayan ve devlet aleyhine zararlı faaliyetlerde bulunan Heyet personeline mütareke koşulları nedeniyle çok fazla dokunulamamışken Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasıyla devlet bu tür zararlı faaliyetler içinde olanlara müsaade etmeyip gereken karşılığı vermişti. Bu tür faaliyetlerde bulunduğu tespit edilenler ülkeden kovulmuştu. Okullar ve yetimhaneler konusunda da Mudanya Ateşkes Antlaşması sonrasında Mekatib-i Ecnebiye Talimatnamesi tekrar uygulamaya konularak misyoner ve Heyet kurumları kontrol altında tutulmak istenmişti.

Tüm bunların yanı sıra misyoner ve Heyet çıkarlarını korumak adına Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından çok ciddi lobi faaliyetleri yapılmıştır. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye savaş açmaması için büyük çaba sarf edilmiş ve bunda da muvaffak olunmuştur. Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmesini arzulayan güçlü Ermeni lobisine rağmen başta Heyet Başkanı Barton olmak üzere, Cleveland Dodge, Henry Morgenthau ve Richard Crane olmak üzere birçok Heyet üyesi kişisel ilişkilerini de kullanarak ABD Başkanı Wilson ve ekibi üzerinde etkin bir propaganda yapmış ve Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilan etmemesinde önemli bir etken olmuşlardır. Ancak Heyet adına bu başarı manda konusunda elde edilememiştir. Her ne kadar ülkedeki Ermeni lobisi ve Ermenisever çevre güçlü olsa da, bu konuda Amerikan çıkarları üstün gelmiştir. Diğer bir deyişle mandater ülke olmanın getireceği külfet Ermenisever hissiyata galip gelmiştir.

Heyetin bir diğer lobi faaliyeti de Lozan Antlaşmasının onaylanmasına çalışmasıydı. Heyet ileri gelenleri yıllar içinde yaptıkları çalışmalar sonunda, elde edilen kazanımların ve kurumlarının elden çıkmaması için Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesi gerektiğine inanmaktaydılar. Bunun için de Amerika'nın Türkiye ile resmi ilişki kurmasını istemekteydiler. Ancak yine Ermeni lobisi devreye girmiş ve antlaşmanın onaylanmaması için muhalif kampanyalar düzenlemiştir. Nitekim Heyetin onca çabasına rağmen antlaşma onaylanmamış ve Heyet bu konuda da istediğini elde edememiştir.

Diğer taraftan Yakın Doğu Yardım Heyeti bir şirket gibi yönetilmiş, kar-zarar oranlarına olabildiğince dikkat etmiştir. Herhangi bir alım veya satış işlemi gerçekleştirilirken inceden inceye hesaplar yapmıştır. Başta toplanan bağışlar olmak üzere ele geçen fonlar ve diğer kaynaklardan gelir elde edilmiş, elde edilen gelirler bankacılık sektöründe ve yatırım alanlarında değerlendirilmiştir. Bağışlar büyük oranda devlet bankalarına yatırılmıştır. Fonlar, Heyet veznedarının adıyla bankalara aktarılmış ve günlük bakiyelerden faiz elde edilmiştir. Yine fonlar belli aralıklarla New York'a aktarılmış ve yeterli nakit bakiye içerecek şekilde acil borçları karşılamak üzere faizde tutulmuştur. Acil ihtiyaçlardan arta kalan paralarla %6 oranlarına kadar faiz elde edilecek şekilde ABD hazine senetleri alınmıştır. Heyet, önüne çıkan her fırsatı değerlendirmeyi bilmiştir. Bu manada, Birinci Dünya Savaşı

yıllarında Amerikan hükümetinin savaş giderlerini karşılamak amacıyla çıkardığı Özgürlük Tahvillerini kendi bağış kampanyası ile birleştirmiş ve Amerikan vatandaşlarının bu tahvilleri satın alarak aynı zamanda Heyete de bağışta bulunabileceklerini belirtmişti. Tüm bu tahviller ve diğer menkul değerler bankalara faiz geliri elde edilecek şekilde yatırılmıştır. Heyet ayrıca, faaliyette bulunduğu ülkelerin para birimleri ile işlem yaptığından döviz kurunu da düzenli bir şekilde takip etmişti.

Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin 15 yıllık süre zarfında gerçekleştirdiği faaliyetlerini idari anlamda üç döneme ayırabiliriz. İlk dönem, Heyetin 16 Eylül 1915'te kurulup Amerikan Board mekanizması içinde faaliyetlerde bulunduğu ve kurumsal bir yapı kazanana kadar Türkiye'deki faaliyetlerini çoğunlukla bölgedeki Amerikan Board misyonerleri ve Amerikan diplomatları aracılığıyla yürüttüğü dönemdi. İkinci dönem, Heyetin kurumsal yapısını tamamlayıp 19 Şubat 1920 tarihindeki Yürütme Kurulu Toplantısında Yakın Doğu'daki faaliyetlerini dört farklı bölgeye ayırma kararı almasıyla başlayan dönemdir. Bu tarihten sonra Heyet faaliyetlerini, İstanbul Bölgesi, Suriye-Filistin Bölgesi, Kafkasya Bölgesi ve İran Bölgesi olarak dört bölgeye ayırmış ve her bölgeye bir direktör ve yönetim kurulu atamıştır. Heyetin üçüncü ve son dönemi ise, 28 Şubat 1924 tarihli Mütevelli Heyet toplantısında yönetimde verimi arttırmak için dört olan bölge sayısının üçe düşürülmesine karar verilmesiyle başlayıp Heyetin 18 Şubat 1930 tarihinde vakfa dönüşmesine kadar geçen dönemdir. Bu dönem itibariyle Heyet idari bölgeleri, Atina-İstanbul Bölgesi, Suriye-Filistin Bölgesi ile Kafkasya Bölgesi idi. Müstakil bir İran bölgesi kapatılarak Kafkasya bölgesine dâhil edilmiş, Atina ve İstanbul Bölgesi diye yeni bir bölge oluşturulmuştu. İstanbul artık ana idari merkez olmaktan çıkarılmış, bölgenin idari merkezi Atina'ya taşınmıştı. Nihayetinde Heyet, 15 yıllık faaliyetini 18 Şubat 1930 tarihinde Yakın Doğu Vakfı'na dönüştürerek sonlandırmıştı.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

I.1. YAYINLANMAMIŞ ARŞİV BELGELERİ

A. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

BEO.	:Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri
DH.EUM.AYŞ.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Asayiş
DH.EUM.ECB.	:Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Ecânib Kalemî
DH.İ.UM.	:Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiyye Belgeleri
DH.KMS.	:Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri
DH.ŞFR.	:Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî Belgeleri
DH.UMVM.	:Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti
HR.İM.	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı Belgeleri
HR.SYS.	: Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım Belgeleri
İ.DUİT.	: Dosya Usulü İradeler Tasnifi
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
ŞD.	: Şûra-yı Devlet Belgeleri

(Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

B. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

(Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

C. Yakın Doğu Yardım Heyeti Arşiv Belgeleri

Missionary Research Library 2 (MRL 2): Near East Relief Committee Records (NERCR)

MRL2: NERCR, ACASR Circulars, 1915-1916.

MRL2: NERCR, ACASR Financial and Reports, 1916.

MRL2: NERCR, ACASR, Rockwell Correspondence, 1915-1916.

MRL2: NERCR, ACASR, Rockwell Materials, 1917-1918.

MRL2: NERCR, Armenia Relief Publications and Clippings.

MRL2: NERCR, Minutes of Board of Trustees, October 1919-October 1920.

MRL2: NERCR, Minutes of Finance Committee, April 6, 1920.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, June 24, 1920.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meetings, January 7, 1921.

MRL2:NERCR, Docket of Executive Committee Meetings, February 25, 1921.

MRL2:NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, April 7, 1921.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, Minutes of the Regular Meeting of the Constantinople Administrative Committee of the NER, April 13, 1921.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, April 29, 1921.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1921, Minutes of a Special Meeting of the Constantinople Administarive Committee of the NER, May 2, 1921.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, June 24, 1921, Minutes of a Regular Meeting of the Constantinople Administarive Committee of the NER, May 16, 1921.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, June 24, 1921.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, October 27,

1921.

MRL2:NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, November 23, 1921.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, January 9, 1922.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meetings, NER, February 27, 1923.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Minutes, NER, March 15, 1923.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meetings, NER, April 12, 1923.

MRL2: NERCR, Docket of Executive Committee Meeting, June 23, 1927.

MRL2: NERCR, International Golden Rule Sunday Pamphlet, Near East Relief, 1925.

MRL2: NERCR, Near East Relief, 1920-1922.

MRL2: NERCR, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, January 22, 1920.

MRL2: NERCR, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 27, 1923.

MRL2: NERCR, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, February 28, 1924.

MRL2: NERCR, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, Washington D.C., February 25, 1925.

MRL2: NERCR, Annual Meeting of Board of Trustees, NER, New York City, January, 1927.

MRL2: NERCR, NER, 1920-1922, Report of the Near East Relief, to the Congress of the United States of America, For The Year Ending December 31, 1920.

(Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

D. Records of the American Board of Commissioners for Foreign Missions,

Affiliates, and Successor Organizations. Turkey and the Balkans, 1825-1999. American Research Institute in Turkey (ARIT), United Church of Christ, SALT Research/Near East Relief (NER)

ABCFM: NER, The Acorne, Vol.I.

ABCFM: NER, The Acorne, Vol.II.

ABCFM: NER, Near East Relief, Vol.III.

ABCFM: NER, Near East Relief, Vol.IV.

ABCFM: NER, Hand Book-Near East Relief.

ABCFM: NER, Minutes of the Meeting of the Constantinople Advisory Committee of the NER, March 13, 1920.

ABCFM: NER, Near East Relief Correspondence, 1917-1918, Part-1.

ABCFM: NER, Near East Relief Correspondence, 1917-1918, Part-2.

ABCFM: NER, Envelope, With a Self-indexing File of Correspondence. Relief work, 1919. A.C.R.N.E. American Committee for Armenian and Syrian Relief, Hoover, Herbert.

ABCFM: NER, Envelope, NER File, 1920-1921.

ABCFM: NER, Charles V. Vickery, 1920, H.C. Jaquith White, 1920-1923.

(Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

E. United States Department of State, Papers Related to the Foreign Relations of the United States (PRFRUS)

PRFRUS, Supplement I, The World War, 1915.

PRFRUS, Supplement II, 1917.

PRFRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Volume I.

PRFRUS, The Lansing Papers, 1914-1920, Volume II.

PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume I.

PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume II.

PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XI.

PRFRUS, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XII.

PRFRUS, 1920, Volume III.

PRFRUS, 1923, Volume II.

(Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.)

I.2. YAYINLANMIŞ BELGELER

A Million Lives Saved, Handbook For Pastors, Near East Relief, New York, 1923.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası: (Milli Mücadele dönemine ait 100 Belge) 1919-1923, Cilt: I, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Ayastefanos Mukaddemat-i Sulhiyye ve Berlin Muahedenamesi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1296.

Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar, Dâhiliye Nezareti Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı, No:6, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1337.

Conditions in the Near East: Report of the American Military Mission to Armenia, Senate Document 266, 66th Congress, 2nd Session, Vol.XV, Washington, Government Printing Office, 1920.

Düstur, Cüz-i Rabi', Cilt: 4, İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1299.

Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt: 5, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1948.

Himaye-i Etfâl Cemiyet-i Umûmiyesinin Nizamnâme-i Esasîsi, İstanbul, y.y., 1333.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, çev. Seha L. Meray, Takım:I, Cilt:1, Kitap:1, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, çev. Seha L. Meray, Takım:I, Cilt:1, Kitap:2, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, çev. Seha L. Meray, Takım:II, Cilt:2, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2018.

Medical Work of The Near East Relief, A Review of Its Accomplishments in Asia Minor and Caucasus During 1919-1920, Ed. by George L. Richards, Near East Relief, New York, 1923.

NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1921, Washington, Government Printing Office, 1922.

NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1923, United States Government Printing Office, Washington, 1924.

NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1927, 70th Congress, 1st Session, Document No. 70, March 14, 1928, U.S. Government Printing Office, Washington, 1928.

NER, Report of the Near East Relief for the Year Ending December 31, 1928, United States Government Printing Office, Washington, 1929.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.

Point 4 Agreement With Near East Foundation Signed, The Department State of Bulletin, Vol.XXIV, No: 620, 21 Mayıs 1951.

Recommendations For Political And Reconstruction In Turkish Empire, Ed. by Harold A. Hatch and William H. Hall, ACASR, New York, 1918.

Reconstruction In Turkey, Ed. by William H. Hall, ACASR, New York, 1918.

Report of War Trade Board, Washington, Government Printing Office, 1920.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, Cilt: 26, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1985.

The Lausanne Treaty,: Should The United States Ratify It?, Foreign Policy Association, Pamphlet No: 26, Series of 1923-24, New York,

April 5, 1924.

Türk İstiklal Harbi Doğu Cephesi 1919-1921, Cilt II, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 1965.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt I (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ekim 2013.

Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, 3. bs., Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1999.

U.S. Congress, Congressional Record-Senate, 65th Congress, 3rd Session, Vol. 57, Part 1-Bound Edition, December 12, 1918.

U.S. Congress, Congressional Record-Senate, 66th Congress, 1st Session, Vol. 58, Part 7-Bound Edition, October 18, 1919.

U.S. Congress, Congressional Record-Senate, 66th Congress, 1st Session, Vol. 58, Part 8-Bound Edition, November 3, 1919.

U.S. Congress, Congressional Record-Senate, 66th Congress, 2nd Session, Vol. 59, Part 7-Bound Edition, May 24, 1920.

U.S. Congress, Congressional Record-Senate, 66th Congress, 2nd Session, Vol. 59, Part 8-Bound Edition, June 1, 1920.

U.S. Congress, Congressional Record-Senate, 67th Congress, 1st Session, Vol. 61, Part 2-Bound Edition, May 13, 1921.

II. SÜRELİ YAYINLAR

II.1. Gazeteler

Akşam

Alemdar

Chicago Daily Tribune

Hürriyet

İkdam

İleri

Tasvir-i Efkâr
The Christian Science Monitor
The Evening World
The N.C.W.C. News Sheet
The New York Herald
The New York Times
The New York Tribune
The Norwich Bulletin, Connecticut
The Sun
The Washington Post
The Washington Times

II.2. Dönemin Süreli Yayınları

Near East Relief
News Bulletin
The Acorne
The Literary Digest
The Missionary Herald
The New Near East
The Orient

III. İNCELEME ESERLER

- Adivar, Halide Edip: **Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstiklal Savaşı Hatıraları**, İstanbul, Can Yayınları, 2007.
- Akgün, Seçil: **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, İstanbul, Tercüman Tarih Yayınları, 1981.
- Aksu, Ayşe: **Osmanlı'da İki Amerikalı Misyoner, Levi Parsons ve Pliny Fisk'in Anadolu ve Kudüs Seyahat Raporları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.
- Akter, Ahmet: **Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü, 1834-1915**, İstanbul, IQ Kültür

Sanat Yayıncılık, 2007.

Akyüz, Yahya:

Türk Eğitim Tarihi: (Başlangıcından 1982'ye kadar), Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.

ALAN, Gülbadi:

Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri, Ankara, TTK Yayınları, 2008.

_____:

Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları, Ankara, TTK Yayınları, 2015.

Arı, Kemal:

Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç, 1923-1925, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

_____:

Suyun İki Yanı: Mübadele (Yazılar), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Armaoğlu, Fahir:

Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri, Ankara, TTK Yayınları, 1991.

Arpee, Leon:

The Armenian Awakening-A History of the Armenian Church, 1820-1860, Chicago, University of Chicago Press, 1909.

Atatürk, Mustafa Kemal:

Nutuk (1919-1927), 4.bs, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.

Atnur, İbrahim Ethem:

Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923), Ankara, Babil Yayıncılık, 2005.

Ayışığı, Metin:

Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, Ankara, TTK Yayınları, 2004.

Bakar, Bülent:

Ermeni Tehciri, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2009.

Barton, James Levi:

Story of The Near East Relief (1915-19130): An Interpretation, New York, Macmillan Company, 1930.

_____:

Daybreak in Turkey, Boston, The Pilgrim Press, 1908.

- _____ : **Türkiye’de Gündoğumu**, çev. Zekeriya Başkal, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Bilgen, Deniz: **ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne’in Faaliyetleri**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004.
- Bryson, Thomas A.: **American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey**, Metuchen, New Jersey, The Scarecrow Press, 1977.
- Budak, Mustafa: **İdealden Gerçeğe, Misâk-ı Milli’den Lozan’a Dış Politika**, İstanbul, Küre Yayınları, 2003.
- Can, Bilmez Bülent: **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Cemal Paşa: **Hatıralar**, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Child, Richard Washburn: **A Diplomat Looks At Europe**, New York, Duffield and Company, 1925.
- Çiçek, Kemal: **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, Ankara, TTK Yayınları, 2005.
- Dabağyan, Levon Panos: **Sultan Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001.
- Daniel, Robert L.: **American Philanthropy in The Near East 1820-1960**, Athens, University of Ohio Press, 1970.
- Dearborn, Henry A.S.: **A Memoir on the Commerce and Navigation of the Black Sea: And the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt**, Boston, Wells and Lilly, 1819.
- DeNovo, John A.: **American Interests and Policies in The Middle East 1900-1939**, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1963.
- Dreuzy, Agnes De: **The Holy See and the Emergence of The Modern Middle East, Benedict XV’s Diplomacy in Greater Syria (1914-1922)**, Washington, D.C., The Catholic University of America Press, 2016.

- Duru, Orhan: **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.
- Dwight, H.G.O.: **Christianity Revived in the East**, New York, Baker and Scribner, 1850.
- Earle, Edward Mead: **Turkey, The Great Powers, and The Baghdad Railway, A Study in Imperialism**, New York, The Macmillan Company, 1924.
- Eddy, David Brewer: **What Next in Turkey: Glimpses of the American Board's Work in the Near East**, Boston-Massachusetts, The Taylor Press, 1913.
- _____ : **Türkiye İçin Sırada Ne Var?**, çev. Osman Nuriler, İstanbul, Mahya Yayıncılık, 2019.
- Elliot, Mabel Evelyn: **Beginning Again At Ararat**, New York-Chicago-London-Edinburgh, Fleming H. Revell Company, 1924.
- Erhan, Çağrı: **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Erim, Nihat: **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt 1, Ankara, TTK Basımevi, 1953.
- Erol, Mine: **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976.
- _____ : **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920**, Giresun, İleri Basımevi, 1972.
- Field, James A.: **America and the Mediterranean World, 1776-1882**, New Jersey, Princeton University Press, 1969.
- Finnie, David H.: **Pioneers East, The Early American Experience in the Middle East**, Cambridge, Harvard University Press, 1967.
- Gates, Caleb Frank: **Not To Me Only**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1940.
- Gates, H. L.: **Ravished Armenia: Story of Auroria**

- Mardiganian**, New York, Kingfield Press, 1918.
- Gelfand, Lawrence Emerson: **The Inquiry: American Preparations for Peace, 1917-1919**, New Haven and London, Yale University Press, 1963.
- Gencer, Ali İhsan, Örenç, Ali Fuat, Ünver, Metin: **Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi I/Belgeler**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2008.
- Gencer, Fatih: **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi**, İstanbul, Alternatif Yayınevi, 2006.
- Gidney, James B.: **A Mandate For Armenia**, Oberlin, The Kent State University Press, 1967.
- Gordon, Leland James: **American Relations with Turkey 1830-1930, An Economic Interpretation**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1932.
- Grabill, Joseph L.: **Protestan Diplomacy and The Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1971.
- Greene, Joseph K.: **Leavening the Levant**, Boston, The Pilgrim Press, 1916.
- Grew, Joseph C.: **Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945, I**, Ed. by Walter Johnson, Boston, Houghton Mifflin, The Riverside Press, 1952.
- _____ : **Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları, Lozan Günlüğü**, çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, Multilingual Yayınları, 2001.
- Güllü, Ramazan Erhan: **Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018.
- Gürün, Kamuran: **Ermeni Dosyası**, Ankara, TTK Basımevi, 1985.
- Halaçoğlu, Yusuf: **Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
- Helmreich, Paul C.: **From Paris To Sevres: The Partition of the**

- Ottoman Empire at the Peace Conference, 1919-1920**, Columbus, Ohio State University Press, 1974.
- Hamlin, Cyrus: **Among the Turks**, New York, Robert Carter and Brothers, 1878.
- _____: **Sevr Entrikaları: Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, çev. Şerif Erol, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996.
- Hovannisian, Richard G.: **The Republic of Armenia: From Versailles to London, 1919-1920**, Vol II, Berkeley, University of California Press, 1982.
- Howard, Harry N.: **The Partition of Turkey: A Diplomatic History, 1913-1923**, Norman, University of Oklahoma Press, 1931.
- _____: **The King-Crane Commission: An American Inquiry in the Middle East**, Beyrut, Khayats, 1963.
- Howe, Frederic C.: **The Confessions of a Reformer**, New York, Charles Scribner's Sons, 1925.
- Huntington-Dodge, Elizabeth: **The Joy of Service**, New York, YWCA, 1979.
- İnan, Uğur: **Osmanlı Devleti'nde Almanların Protestan Misyonerlik Faaliyetleri**, Ankara, TTK Yayınları, 2015.
- İnönü, İsmet: **Hatıralar**, Cilt II, haz. Sabahattin Selek, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1987.
- Jaeschke, Gotthard: **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, TTK Basımevi, 1971.
- Johnson, Clarence Richard (ed.): **İstanbul 1920**, çev. Sönmez Taner, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Karabekir, Kazım: **Çocuk Davamız**, haz. Ziver Öktem, 2.baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Karacakaya, Recep: **Kaynakçalı Ermeni Kronolojisi**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 52,

İstanbul, 2001.

- _____:
- Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.
- Karacan, Ali Naci: **Lozan**, 2.bs, haz. Hulusi Turgut, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Kerr, Stanley E.: **Lions of Marash, Personal Experiences with Near East Relief 1919-1922**, Albany, State University of New York Press, 1973.
- Kıranlar, Safiye: **Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)**, Ankara, TTK Yayınları, 2003.
- Kieser, Hans Lukas: **İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938**, çev. Atilla Dirim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Kocabaşoğlu, Uygur: **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1989.
- Konyalı, İbrahim Hakkı: **Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, C.II**, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1977.
- Köse, İsmail: **Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol’un Rolü**, Ankara, TTK Yayınevi, 2016.
- Kurat, Yuluğ Tekin: **Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği: 1877-1880**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1968.
- Kutay, Cemal: **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1979.
- Kütükoğlu, Mübahat: **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1974.
- Lowry, Heath W.: **The Story Behind Ambassador Morgenthau’s Story**, İstanbul, Isis Press, 1990.

- _____ : **Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü'nün Perde Arkası**, çev. Belkıs Torfilli, İstanbul, İsis Yayınları, 1991.
- Miller, Hunter: **Treaties and Other International Acts of the United States of America**, C.III, Washington, United States Government Printing Office, 1933.
- Mirak, Robert: **Torn Between Two Lands: Armenians in America, 1890 to World War I**, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1983.
- Morgenthau, Henry: **Ambassador Morgenthau's Story**, New York, Doubleday and Page Company, 1918.
- _____ : **Büyükelçi Morgenthau'nun Hikâyesi**, çev. Attila Tuygan, 2.bs., İstanbul, Belge Yayınları, Eylül 2017.
- Mutlu, Şamil: **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, İstanbul, Gökkuşbu Yayınları, 2005.
- Öke, Mim Kemal: **Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu, 1914-1923**, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, 2000.
- Öksüz, Hikmet, Köse İsmail: **ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927)**, Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Özdemir, Hikmet, Çiçek, Kemal, Turan, Ömer, Çalık Ramazan, Halaçoğlu, Yusuf: **Ermeniler: Sürgün ve Göç**, 4.bs., Ankara, TTK Yayınları, 2010.
- Özel, Sabahattin: **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara, TTK Yayınları, 1991.
- Pasdermadjian, Garegin: **Why Armenia Should Be Free: Armenia's Role in the Present War**, Boston, Hairenik Publishing Company, 1918.
- Patrick, Mary Mills: **A Bosphorus Adventure: İstanbul (Constantinople) Woman's College 1871-1924**, California, Stanford University Press, 1934.
- Paullin, Charles Oscar: **Diplomatic Negotiations of American Naval**

- Officers, 1778-1883**, Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1912.
- Prime, E.D.G.: **Forty Years in the Turkish Empire, or Memoirs of Rev. William Goodell, D.D.**, New York, Robert Carter and Brothers, 1876.
- Reisser, Wesley J.: **The Black Book: Woodrow Wilson's Secret Plan For Peace**, Lanham/Maryland, Lexington Books, 2012.
- Richter, Julius: **A History of Protestant Missions in the Near East**, Edinburgh and London, Oliphant, Anderson and Ferrier, 1910.
- Sander, Oral, Fişek, Kurthan: **ABD Dışışleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyıl, 1829-1929**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1977.
- Sander, Oral: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, c.1-2, 16.bs, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2007.
- Semiz, Yaşar: **Türk Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Demiryolu Projesi, 1909-1926**, Ankara, Saray Kitabevi, 1995.
- Selvi, Haluk: **Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu**, 2.bs, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Slide, Antony: **Ravished Armenia: Story of Auroria Mardiganian**, Lanham, Maryland, and London, Scarecrow Press, 1997.
- Smith, Eli: **Researches (of the Rev. E. Smith and Rev. H.G.O. Dwight) in Armenia**, Vol.I-II, Boston, Crocker and Brewster, 1833.
- Sonyel, Salahi R.: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, TTK Yayınları, 1987.
- Stone, Frank A.: **Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi, Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları**, çev. Ayşe Aksu, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.
- Straus, Oscar S.: **Under Four Administrations: From Cleveland to Taft, Recollections of Oscar S. Straus**, Boston

- and New York, Houghton Mifflin Company, 1922.
- Strong, William E.: **The Story of the American Board**, Boston, The Pilgrim Press, 1910.
- Stuart, Graham H.: **American Diplomatic and Consular Practice**, New York, D. Appleton-Century Company, 1936.
- Süslü, Azmi: **Ermeniler Tehcir ve Sonrası**, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü, 1990.
- Şafak, Nurdan: **Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, İstanbul, OSAV, 2003.
- Şimşir, Bilal: **Ermeni Meselesi, 1774-2005**, 6.bs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2013.
- _____ : **Lozan Telgrafları I**, Ankara, TTK, 1990.
- Şişman, Adnan: **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Taşkın, Faruk: **Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)**, İstanbul, Kriter Yayınevi, 2019.
- Trask, Roger R.: **The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1919**, Minneapolis, The University of Minnesota Press, 1971.
- Ural, Selçuk: **I. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'deki Almanların İadesi**, Erzurum, Güneş Vakfı, 2005.
- _____ : **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Uras, Esat: **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1976.
- Vahapoğlu, M. Hidayet: **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, 2.bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Watenpaugh, Keith D.: **Bread From Stones: The Middle East and the Making of Modern Humanitarianism**,

California, California University Press, 2015.

- White, George E.: **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları**, çev. Cem Tarık Yüksel, İstanbul, Enderun Yayınevi, 1995.
- Yavuz, Fikrettin: **Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü: 1896 Osmanlı Bankası Baskını**, Ankara, TTK Yayınevi, 2015.
- Yıldırım, Nuran: **İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi**, İstanbul, Darülaceze Vakfı, 1996.
- Yıldız, Özgür: **Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)**, Ankara, TTK Yayınları, 2016.
- Yılmaz, İskender: **Gümrü Antlaşması**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Yücel, İdris: **Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)**, Ankara, TTK Yayınları, 2017.

III. MAKALELER

- Açıkses, Erdal: "Türk Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi", **Türkler**, Vol.XIII, 2002, s.542-557.
- Açıkses, Erdal, Güher, Ebru: "Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu'dan ABD'ye Ermeni Göçü (Elazığ/Harput İli Örneği)", **Yeni Türkiye**, Sayı:61, Eylül-Aralık 2014, s.1138-1147.
- Akgün, Seçil: "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914)", **X. Türk Tarih Kongresi'nden Yarı Basım**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.2121-2145.
- _____ : "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", **OTAM**, S.3, Ocak 1993, s.1-16.
- _____ : "Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk-Ermeni İlişkilerinde ABD'nin Rolü", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuyla İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984, Erzurum)**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1985.

- Akın, Rıdvan: “Milli Mücadele Döneminde Yetimlere Bütçeden Ayrılan Pay”, **Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler**, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, Umut Kâğıtçılık, İstanbul, 2003, s.119-121.
- Akın, Veysi: “Amerika’da İlk Türk Lobisi: Türk Teavün Cemiyeti (Turkish Welfare Association)”, **Atatürk Araştırma Dergisi**, C.XX, S.59, 2004, s.453-521.
- Akter, Ahmet: “Armenian Migration to the United States of America in the Last Quarter of the Nineteenth Century”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 65, Güz 2019, s.31-55.
- Alan, Gülbadi: “Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu’daki Rumlar ve Pontus Meselesi,” **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Vol.I, No:10, 2001, s.183-208.
- _____ : “1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakınoğu Muavenet Heyeti’nin (Near East Relief Committee-NER) Çalışmaları”, **Geçmişten Günümüze Göç-I**, ed. Osman Köse, Samsun 2017, s.661-681.
- _____ : “Yakın Doğu Muavenet Heyeti’nin (Near East Relief Committee – NER) 1919 Sonrası Beyrut (Suriye-Halep) Bölgesi’ndeki Faaliyetleri”, **Tarih ve Toplum Araştırmaları**, ed. Kazım Kartal, Ankara, 2020, s.1-39.
- Alan, Gülbadi, Taşçı, Tekin Aycan: “Kendi Kaynaklarında Yakınoğu Muavenet Heyeti’nin Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri (1919-1920)”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, S.31, 2021, s.41-78.
- Armaoğlu, Fahir: “Amerika, Sevres Antlaşması ve 'Ermenistan' Sınırları", **Belleten**, C.LXI, S.230, s.135-148.
- Arslan, Esat: “ABD İstihbaratçılarının Gözüyle 1921 Yılında Milli Mücadelenin Lideri Mustafa Kemal Paşa”, **Mütarekeden İstiklale 1921 Yılında Milli Mücadele**, yay. haz. Cezmi Eraslan vd., İstanbul, Türk Ocağı Yayınları, Aralık 2021, s.391-402.

- Aya, Şükrü Server, Saygılı, H. Kübra: “Ermeni Ayaklanması ve Büyük Savaş”, **Tarih Kritik Dergisi**, C.II, S.1, Aralık 2015, s.86-89.
- Aytepe, Oğuz: “Milli Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C.VI, S.24, Kasım 1999-2003, s.475-486.
- Bartlotti, Lenn: “A Call for a Mission Renewal Movement”, **International Journal of Frontier Missions**, Vol.I, No:1, 1984, s.37-53.
- Bağçeci, Yahya: “Osmanlı Devleti’nde Gregoryen Ermenilerle Protestan Ermeniler Arasındaki İlişkiler”, **Turkish Studies**, Vol.III, S.7, Fall 2008, s.707-732.
- Bilgen, Deniz: “1919 Yılında ABD’nin Yakın Doğu’da Etkin Olma Siyaseti: Ermeni ve Türk Mandaterliği Meselesi”, **Türkler**, C.XIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.528-541.
- Brown, Anna Welles: “Orphanages in Constantinople”, **Constantinople To-Day or the Pathfinder Survey of Constantinople – A Study in Oriental Social Life**, ed. Clarence Richard Johnson, New York, The Macmillan Company, 1922, s. 227-258.
- Brown, Philip Marshall: “The Mandate Over Armenia”, **The American Journal of International Law**, Vol.XIV, No:3, Temmuz 1920, s.396-399.
- _____: “The Lausanne Treaty”, **The American Journal of International Law**, Vol.XXI, No:3, Temmuz 1927, s.503-505.
- Bryson, Thomas A.: “A Note On Near East Relief: Walter George Smith, Cardinal Gibbons and The Question of Discrimination Against Catholics”, **The Muslim World**, Vol.LXI, Issue 3, July 1971, s. 202-209.
- _____: “The Armenia-America Society: A Factor in American-Turkish Relations, 1919-1924”, **Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia**, Vol.LXXXII, No.2, Haziran 1971, s.83-105.
- _____: “Admiral Mark L. Bristol, An Open Door

Diplomat in Turkey”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.V, No:4, Eylül 1974, s.450-467.

- Canlı, Mehmet: “Milli Mücadele Döneminde Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti’nin Anadolu’daki Bazı Faaliyetleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, S.38, Ankara, Şubat 1995, s.42-49.
- Çapa, Mesut: “Anadolu’da Yunan Kızılhaçı’nın Faaliyetleri (1919-1920)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.VII, No:1, İzmir, 1992, s.217-226.
- Çetinkaya, Selma Göktürk: “Tehcir Sonrası Müslüman Çocuklara El Konulması Meselesi”, **Tarih Dergisi**, Sayı:65, 2017/1, s.131-166.
- Demir, Cenk: “Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin Samsun’daki Faaliyetleri, 1919-1922 (Yetimhane, Hastane, Aşevi ve Diğer Yardım Çalışmaları)”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I**, ed. Osman Köse, Samsun 2016, s.269-284.
- Demir, Cenk, Tekir Süleyman: “Amerikan Yakındoğu Yardım Heyeti’nin Milli Mücadele Döneminde Urfa ve Çevresindeki Yardım Çalışmaları”, **Studies of the Ottoman Domain**, C.VIII, S.15, 2018, s.109-139.
- Demirci, Hasan: “Ermenistan’ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:51, Ankara, 2015, s.301-327.
- DeNovo, John A.: “A Railroad for Turkey: The Chester Project, 1908-1913”, **The Business History Review**, Vol.XXXIII, No:3, Autumn 1959, s.300-329.
- Dilek, Mehmet Sait: “Lozan Konferansı’nda İtilaf Devletlerinin Ermenilere Yönelik Toprak Talepleri”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C.0, Sayı: 19-20, Ekim 2012, s.1-27.
- Engin, Vahdettin: “Osmanlı Devleti’nin Demiryolu Siyaseti”, **Türkler**, C.XIV, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.825-837.
- Eraslan, Cezmi: “Ermeni Meselesinin Yeni Boyutu: Yabancı Güçler, Ermeni Komitaları ve Faaliyetleri”, **Çeşitli**

Yönlerden Türk Ermeni İlişkileri, ed. Şafak Ural, Kazım Yetiş, Feridun M. Emecen, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2006, s.49-78.

_____:

“Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler”, **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu**, İstanbul, Türkiye, 24 - 25 Mayıs 2001, s.197-207.

Erden, Ömer:

“Türk- Ermeni İlişkileri Sürecinde Gümrü Müzakereleri (26 Kasım – 2 Aralık 1920)”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol.IV, No: 3, 2015, s.93-115.

Erdoğan, Dilşen İnce:

“American Board Of Commissioners for Foreign Mission (ABCFM) Near East Relief’e Amerikan Misyonerlerinin Anadolu’daki Faaliyetleri”, **Belgi Dergisi**, C.II, S.14, 2017, s.552-565.

Erhan, Çağrı:

“1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları”, **Belleten**, C.LXII, S:234, Ağustos 1998, s.457-466.

Gencer, Fatih:

“I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerikan Vatandaşlarına Yönelik Politikası”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXVIII, S.46, 2009, s.249-264.

_____:

“Yakındoğu Yardım Komitesi’nin Faaliyetleri ve Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri”, **OTAM**, Sayı:51, Bahar 2022, s.141-160.

Göktürk, Turgay Bülent:

“Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum”, **ÇTTAD**, C.XII, No:24, Bahar 2012, s. 123-147.

Grabill, Joseph L.:

“Missionary Influence On American Relations With The Near East, 1914-1923”, **The Muslim World**, Vol.LVIII, No:1, January 1968, s.43-56.

_____:

“Cleveland H. Dodge, Woodrow Wilson, and the Near East”, **Journal of Presbyterian History**, Vol.XLVIII, No:4, Winter 1970, s.249-264.

Güllü, Ramazan Erhan:

“Mütareke Döneminde Yunan Kızılhaçı’nın Trabzon’daki Faaliyetleri”, **100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Milli Mücadele**

Uluslararası Sempozyumu, 25-26 Ekim 2018,
Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları,
Eylül 2019, s.779-790.

_____ :
“Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve
Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918-11
Ekim 1922)”, **Atatürk Araştırma Merkezi
Dergisi**, C.XXV, S.75, Kasım 2009, s.575-604.

_____ :
“Amerikan Board Misyonerlerinin Antep’teki
Faaliyetleri ve Antep Amerikan Koleji”,
Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,
Sayı:16, Ocak 2009, s.129-175.

Işıksal, Turgut:
“Ermenilerin Diğer Devletlerle İlişkileri”,
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S.3, Mart 1985,
s.46-49.

İpek, Nedim:
“Kaynakların Dilinde Göç Kavramı”, **Karadeniz
İncelemeleri Dergisi**, C.XVII, S.17, 2014, s.9-20.

Johnson, Brian:
“Amerikalıların Anadolu Gözlemleri: Emory Niles
ve Arthur Sutherland’ın 1919 Saha Çalışması
Notları”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı:50, 2015,
s.189-214.

Kapıcı, Hikmet Zeki:
“Osmanlı Eğitim Sisteminde Disiplin: Darülhayr-i
Ali Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar
Dergisi**, Vol.VI, No: 28, Güz 2013, s. 166-180.

Karacagil, Ö. Kürşad:
“Amerika’da Tek kişilik Lobi: Vahan Cardashian
(1883-1934)”, **Akademik Bakış**, C.VIII, S.16, Yaz
2015, s.95-120.

Karacakaya, Recep:
“Amerika Birleşik Devletleri ve Ermeni Meselesi”,
Tarih Dergisi, Sayı:46, İstanbul, 2007, s.85-105.

_____ :
“Milli Mücadele Döneminde Türkiye-Ermenistan
İlişkileri (Ocak 1921-Aralık 1921)”, **Mütarekeden
İstiklale 1921 Yılında Milli Mücadele**, yay. haz.
Cezmi Eraslan vd., İstanbul, Türk Ocağı Yayınları,
Aralık 2021, s.423-438.

Kerimoğlu, Hasan Taner:
“Yeni Bilgiler Işığında Chester Projesinin İlk
Başvuru Süreci, 1908-1912”, **Çağdaş Türkiye
Araştırmaları Dergisi**, Vol.XX, S.41, Güz 2020,
s.415-446.

- Koç, Bekir: “Tuna Vilayetleri ve Midhat Paşa”, **Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol.II, No:4, Mart 2017, s.55-69.
- Köprülü, Orhan F.: “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, **Belleten**, C.LI, S.200, Ağustos 1987, s.927-947.
- Köse, İsmail: “General Moseley’in Amerikan Mandası ve Anadolu’da Kurulması Planlanan Ermeni Devleti ile İlgili Raporu”, **Tarih Dergisi**, Sayı: 59, 2014, s.189-216.
- _____ : “ABD’de Türk-Amerikan Lozan Antlaşması’nın (6 Ağustos 1923) Onay Tartışmaları ve Onay Taraftarlarının Yayınlanmış Olduğu Kitapçık”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 44, Temmuz-Aralık 2014, s.131-155.
- Kul, Hazel: “Milli Mücadele Sonunda Amerikan Gemilerinin Karadeniz Kıyılarındaki Rum Mültecilerin Sevkiyatına Dair Gözlem ve Raporları”, **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C.VI, S.10, Aralık 2020, s.287-308.
- Kurat, Akdes Nimet: “Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.V, S.8, 1967, s.287-371.
- Küçükvatan, Mahir: “Tehcir Kararı Üzerine Amerika Kamuoyunda Ermeni Propagandası”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.XII, No:24, Bahar 2012, s.87-107.
- Lippe, John M. Vander: The “Other” Treaty of Lausanne: the American Public and Official Debate on Turkish-American Relations”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Sayı:23, 1993, s.31-63.
- Lowry, Heath W.: “American Observers in Anatolia ca. 1920: Bristol Papers”, **Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- Maksudoğlu, Mehmet: “Dayı”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.IX, İstanbul,

1994, s.59-60.

Malkasian, Mark: “The Disintegration of the Armenian Cause in the United States, 1918-1927”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.XIX, No.3, Ağustos 1984, s.349-365.

McCarthy, Justin: “I. Dünya savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2006, s.21-37.

_____ : “Missionaries and the American Image of the Turks”, **Turkish-American Relations: Past, Present and Future**, ed. Mustafa Aydın, Çağrı Erhan, London and New York, Routledge, 2004,

_____ : “İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türkler”, çev. Bülent Keneş, **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.469-481.

_____ : “The Report of Niles and Sutherland An American Investigation of Eastern Anatolia After World War I”, **XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 5-9 Eylül 1990)**, Ankara, TTK Yayınları, 1994, s.1809-1853.

Morison, Samuel Eliot: “Forcing the Dardanelles in 1810: With Some Account of the Early Levant Trade of Massachusetts”, **The New England Quarterly**, Vol.I, No:2, Nisan 1928, s.208-225.

Nuhoğlu, Hidayet Y.: “Dârüleytam”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, 1993, s. 521.

Ortaylı, İlber: “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler,” **Amme İdaresi Dergisi**, Vol.XIV, No:3, 1981, s.87-96.

Öksüz, Melek: “Amerikan Belgelerine Göre Birinci dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti’nde Para Politikası ve Bu Doğrultuda Yapılan Düzenlemeler”, **Türkiyat Mecmuası**, C.XXVI, No:1, 2016, s. 233-266.

Özbay, Ferhunde: “1911-1922 Yıllarında Anadolu’nun Kimsesiz Kız Çocukları”, **Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler**, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç,

İstanbul, Kırmızı Yay., 2003, s. 105-115.

- Özbek, Nadir: “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar: Darülhayr-ı Ali”, **Tarih ve Toplum**, No:182, Şubat 1999, s.11-20.
- Özcan, Şevket: “Dünya Dinlerinde Altın Kural: Diğerkâmlık”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.VII, No:1, 2018, s.285-308.
- Özkan, Salih: “Türkiye’de Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı,” **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, No:19, Bahar 2016, s. 153-178.
- Öztürk, Cemil: “İslahhane”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XIX, İstanbul, 1999, s. 190.
- Polat, Ü. Gülsüm: "Yunan Tahribatına Amerikalı Misyonerlerin Bakışı ve Bir Raporun Arka Planı". **Gazi Akademik Bakış**, C.V, S.10, Şubat 2012, s.71-96.
- Roberts, Timothy M.: “Commercial Philanthropy: American Missionaries and the American Opium Trade in İzmir During the First Part of the Nineteenth Century”, **Journal of Mediterranean Studies**, Vol.XIX, No: 2, January 2010, s.371-388.
- Ross, Frank A., Fry, C. Luther, Sibley, Elbridge: **The Near East and American Philanthropy**, New York, Columbia University Press, 1929.
- Sarısaman, Sadık, Çalışkan, Burak: “Amerikan Basınında Türk-Ermeni Ortak Mandası Tartışmaları (1919-1920)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 4, Aralık 2019, s.1028-1044.
- Schuffmann, Lawrence D.: “The Liberty Loan Bond: 2007 Marks the 90th Anniversary of the First War Bond of the 20th Century”, **Financial History**, No: 88, Spring 2007, s. 18-19.
- Shaw, Stanford J.: “Resettlement of Refugees in Anatolia 1918-1923”, **The Turkish Studies Association Bulletin**, Vol.XXII, No: 1, Spring 1998, s.58-90.
- Sofuoğlu, Ebubekir: “Osmanlı Devletinde Yetimler İçin Alınan Bazı Tedbirler,” **Savaş Çocukları: Öksüzler ve**

Yetimler, ed. Emine Gürsoy-Naskali, Aylin Koç, Umut Kâğıtçılık, İstanbul, 2003, s. 49-58.

Şimşek, Muttalip:

Haruniye Alman Yetimhanesi”, **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Vol.IV, No:2, Güz 2019, s.701-718.

_____:

“Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ermeni Yetimleri Suriye'ye Nakli Meselesi”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Vol.IX, No:17, Haziran 2019, s.1-12.

Şimşir, Bilal:

“Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984 Erzurum)**, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1985, s.79-124.

Taşkın, Faruk:

“Amerikan Board Misyonerlerinin Türkiye'deki Sağlık Faaliyetleri (1833-1923)”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Vol.VI, No:2, 2017, s. 149-176.

Temizer, Abidin:

“Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Vol.II, No: 2, 2013, s. 169-204.

Terzi, Arzu:

“İstanbul Piyasasında Pahalılığa Karşı Alınan Önlemlerden Biri: Numune Bakkallar Modeli”, **Tarih Dergisi**, 2005, C.0, No:42, s.196-203.

_____:

“Mütareke Dönemi İstanbul'unda Rekabet Piyasası (Amerikan-Fransız Satış Barakalarının Açılması)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 2004, C.0, No:6, s.87-108.

Tevetoğlu, Fethi:

“Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Dr. Hulusi Hüseyin (Pektaş)”, **Atatürk Araştırmaları Dergisi**, C.IV, S.10, Ankara, Kasım 1987, s.197-208.

Tezel, Yahya Sezai:

“Birinci Büyük Millet Meclisi Antiemperyalist Miydi? Chester Ayrıcalığı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.25, S:4, 1970, s.287-318.

Tuğrul, Abdülmecit:

“Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin

İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Vol.VII, No:2, 2018, s.240-266.

Turan, Ömer:

"Amerikan Misyonerlerine Ermeni Patrikhanesi'nin Tepkisi", Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal araştırmalar Sempozyumu [EUSAS II], 22-24 Mayıs 2008, **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, Yayına Hazırlayanlar: M. Metin Hülügü-Şakir Batmaz-Gülbadi Alan, C.III, Kayseri 2009, s.405-438.

Turgay, A. Üner:

"Ottoman American Trade During The Nineteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları III**, İstanbul, 1982, s.189-246.

"The 19th Century Golden Triangle: Chinese Consumption, Ottoman Production and the American Connection", **International Journal of Turkish Studies**, Vol.II, No:2, Winter 1981-1982, s.105-125.

_____:

"Mal Canın Yongasıdır: Osmanlı-ABD Ticareti", **Bir Zamanlar Amerika ve Türkler; Siyasi, Sosyal, Dini ve Ticari Temaslar**, ed. Emrah Şahin, çev. Sema Karagöz, İstanbul, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2017.

Türkmen, Zekeriya:

Zekeriya Türkmen, "İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması", **KÖK Araştırmalar**, Vol.II, No: 2, Ankara, Güz 2000, s.265-283.

Waardenburg, Jacques:

"Protestanlık", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.XXXIV, İstanbul, 2007, s.351-354.

Yale, William:

"Ambassador Henry Morgenthau's Special Mission of 1917", **World Politics**, Vol.I, No: 3, April 1949, s.308-320.

Yavuz, Bige Sükan:

"Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, C.VI, S.24, 1999, s.527-561.

Yücel, İdris: “An Overview of Religious Medicine in the Near East: Mission Hospitals of the American Board in Asia Minor (1880-1923)”, **Journal for The Study of Religions and Ideologies**, Vol.XIV, No:40, Spring 2015, s. 47-71.

V. TEZLER

Aytekin, Hakan: “1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Baştıji, Kemal Buray: “Near East Relief’s Aid Campaign in Occupied Constantinople (1918-1923): Aid and Politics”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Buzanski, Peter Michael: “Admiral Mark L. Bristol and Turkish-American Relations, 1919-1922”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, University of California, 1960.

Delgadillo, Charles Edgar: “Facing the New Turkey: Turco American Treaty of Lausanne 1900-1927”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, California State University, California, 2002.

Giannuli, Dimitra M.: “American Philanthropy in the Near East: Relief to the Ottoman Greek Refugees, 1922-1923”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Kent State University, Ohio, 1992.

Keller, Barbara Jean: “The United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, California State College at Fullerton, California, 1969.

Moranian, Suzanne Elizabeth: “The American Missionaries and the Armenian question: 1915-1927”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, The University of Wisconsin, Madison, 1994.

Okur, Yasemin: “Darüleytamlar”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1996.

- Özbek, Pınar: “Missionaries and Near East Relief Society in the U.S. Foreign Policy Towards The Armenian Question, 1915-1923”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2009.
- Pavlidis, Antonios: “Yunan Kaynaklarına Göre Mübadele Meselesi (1918-1930)”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997.
- Yaylalier, Dinç: “American Perceptions of Turkey, 1919-1927”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, The University of Utah, 1996.

VI. İNTERNET ADRESLERİ

- (Çevrimiçi) <https://www.archives.saltresearch.org/R/>, 20 Mayıs 2021.
- (Çevrimiçi) <https://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/17456>, 27 Haziran 2021.
- (Çevrimiçi) <https://www.congress.gov/bound-congressional-record/1918/12/10/senate-section>, 26 Ekim 2021.
- (Çevrimiçi) https://archives.wellesley.edu/repositories/2/archival_objects/46482, 7 Temmuz 2022.

EKLER

EK: 1

Jan 1, 1918

REPORT OF THE FINANCE COMMITTEE
Comparative Statement by Months

	SUBSCRIPTIONS	TOTAL RECEIPTS	TOTAL DISBURSEMENTS	BALANCE
<u>1915</u>				
JUNE	1,053.00	1,053.00		1,053.00
JULY	452.00	452.00	833.14	671.86
AUGUST	1,326.10	1,326.10	452.18	1,545.78
SEPTEMBER	1,435.60	1,435.60	1,409.71	1,571.67
OCTOBER	1,005.00	1,005.00	792.53	1,784.14
NOVEMBER	355.50	355.50	653.60	1,486.04
DECEMBER	1,290.90	1,290.90	976.66	1,800.28
Total	<u>6,918.10</u>	<u>6,918.10</u>	<u>5,117.82</u>	
<u>1916</u>				
JANUARY	846.00	1,145.36	1,436.13	1,509.51
FEBRUARY	325.00	325.00	991.53	842.98
MARCH	1,163.52	1,163.52	1,106.16	900.34
APRIL	4,455.30	4,455.00	2,819.74	2,535.60
MAY	5,648.00	5,648.00	4,057.37	4,126.23
JUNE	57,069.56	58,914.56	7,660.79	55,380.00
JULY	8,885.00	8,885.00	3,627.71	60,637.29
AUGUST	5,475.00	5,490.00	7,503.56	58,623.73
SEPTEMBER	1,336.00	1,336.00	11,303.60	48,656.13
OCTOBER	6,385.00	6,606.77	8,345.21	46,917.69
NOVEMBER	2,692.00	6,015.94	13,514.16	39,419.47
DECEMBER	11,492.25	11,798.24	16,222.58	34,995.13
Total	<u>105,772.33</u>	<u>111,783.39</u>	<u>78,558.54</u>	
<u>1917</u>				
JANUARY	4,281.00	4,840.11	9,774.16	30,061.08
FEBRUARY	1,778.00	1,858.10	11,962.62	19,956.56
MARCH	10,445.50	10,931.45	10,909.89	19,978.12
APRIL	14,224.31	14,278.26	9,332.75	24,923.63
MAY	29,750.97	30,373.73	7,401.27	47,896.09
JUNE	2,435.60	3,118.03	7,916.87	43,097.25
JULY	6,597.50	6,928.86	11,329.80	38,696.31
AUGUST	1,255.00	2,965.63	9,478.82	33,183.12
SEPTEMBER	1,355.00	3,349.86	6,637.26	28,895.72
OCTOBER	25,534.78	26,637.33	6,384.63	49,148.42
NOVEMBER	7,881.00	9,611.74	6,616.41	52,143.75
DECEMBER	750.00	3,269.91	9,730.90	45,682.76
Total	<u>106,288.66</u>	<u>153,158.14</u>	<u>107,475.38</u>	
				RECEIPTS 1915 6,918.10
				DISBURSEMENTS 1915 5,117.82
				BALANCE Jan. 1, 1916 1,800.28
				RECEIPTS 1916 111,783.39
				DISBURSEMENTS 1916 78,558.54
				BALANCE Jan. 1, 1917 34,995.13
				RECEIPTS 1917 119,163.01
				DISBURSEMENTS 1917 153,158.14
				BALANCE Jan. 1, 1918 107,475.38
				45,682.76

NER Finans Heyeti'nin 1915-1917 Gelir-Gider Tablosu

EK: 2

Report of the Second Meeting of the Armenian Committee

- - - - -

The Committee on Armenian Atrocities held its second meeting at 11 o'clock, September 30th, ¹⁹¹⁵ at the office of Mr. Cleveland Dodge, 99 John Street. There were present Messrs. Barton, Dodge, Lynch, Wise, Smith, Bennayan, North, Christie, White, Crane, Hapgood, Robinson, Haven and Dutton.

The plan of co-operating with the Committee of Mercy was explained by Mr. Hapgood. It was understood that said Committee would make a wide appeal for funds in the name of the general Committee.

It was voted that the chairman and secretary be authorized to invite the Armenian Relief Committee to unite with this Committee.

Dr. Marden made a report concerning conditions in Armenia as based upon recent advices.

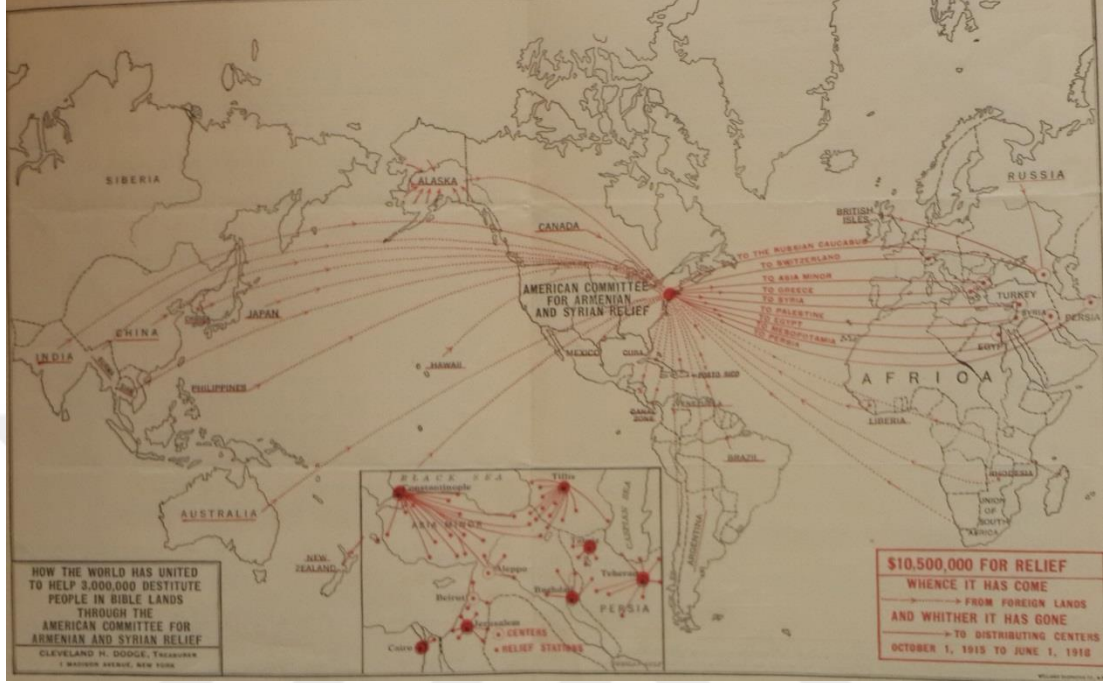
It was voted that a Committee of Ways and Means be appointed consisting of Messrs. Barton, Crane, Dutton, Smith, Robinson, Wise, Lynch and White. It was voted that this Committee be authorized to organize similar committees in other places.

The meeting then adjourned.

Samuel T. Dutton

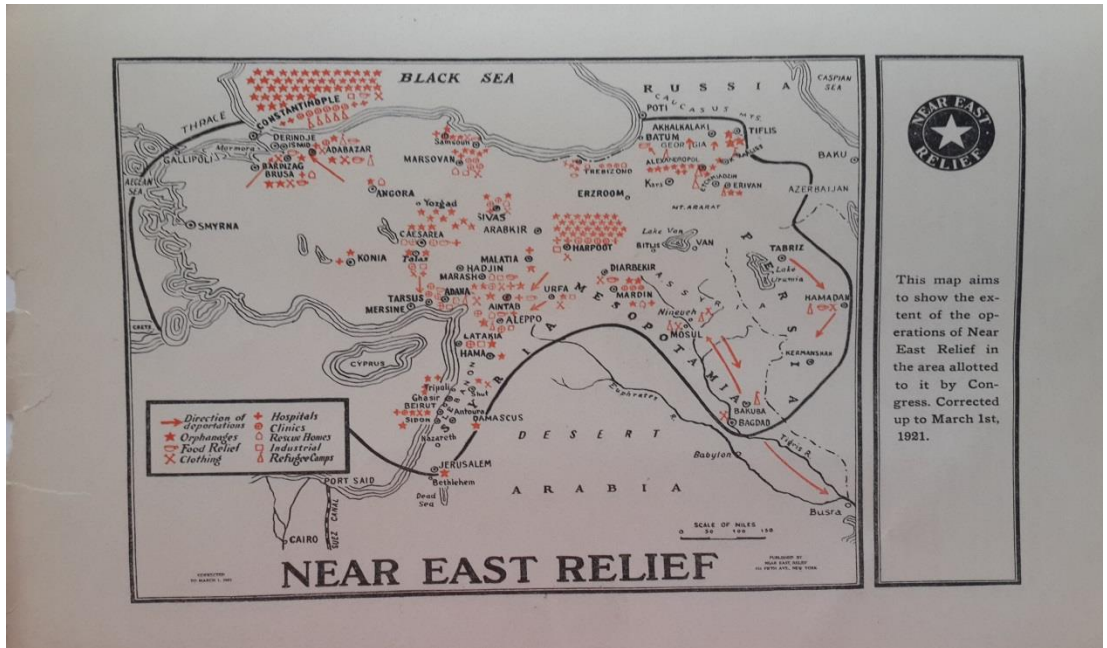
Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin 2. Toplantı Raporu

EK: 3

Yakın Doğu Yardım Heyeti Propaganda Haritalarından Biri

EK: 4

Yakın Doğu Yardım Heyeti İstasyonları Haritası

[PUBLIC—No. 25—66TH CONGRESS.]
[S. 180.]

An Act To Incorporate Near East Relief.

Be it enacted by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, That the following persons, namely, James L. Barton, Cleveland H. Dodge, Henry Morgenthau, Edwin M. Bulkley, Alexander J. Hemphill, Charles R. Crane, William Howard Taft, Charles Evans Hughes, Elihu Root, Abram I. Elkus, Charles W. Eliot, Harry Pratt Judson, Charles E. Beury, Arthur J. Brown, John B. Calvert, William I. Chamberlain, Robert J. Cuddihy, Cleveland E. Dodge, William T. Ellis, James Cardinal Gibbons, David H. Greer, Harold A. Hatch, William I. Haven, Myron T. Herrick, Hamilton Holt, Frank W. Jackson, Arthur Curtiss James, Frederick Lynch, Vance C. McCormick, Charles S. Macfarland, Henry B. F. Macfarland, William B. Millar, John R. Mott, Frank Mason North, George A. Plimpton, Philip Rhineland, William Jay Schieffelin, George T. Scott, Albert Shaw, William Sloane, Edward Lincoln Smith, Robert Eliot Speer, James M. Speers, Oscar S. Straus, Charles V. Vickrey, Harry A. Wheeler, Stanley White, Ray Lyman Wilbur, Talcott Williams, and Stephen S. Wise, their associates and successors duly chosen, are hereby incorporated and declared to be a body corporate of the District of Columbia by the name of Near East Relief and by that name shall be known and have perpetual succession, with the powers, limitations, and restrictions herein contained.

SEC. 2. That the object for which said corporation is incorporated shall be to provide relief and to assist in the repatriation, rehabilitation, and reestablishment of suffering and dependent people of the Near East and adjacent areas; to provide for the care of orphans and widows and to promote the social, economic, and industrial welfare of those who have been rendered destitute, or dependent directly or indirectly, by the vicissitudes of war, the cruelties of men, or other causes beyond their control.

SEC. 3. That the direction and management of the affairs of the corporation, and the control of its property and funds, shall be vested in a board of trustees, to be composed of the following individuals: James L. Barton, Cleveland H. Dodge, Henry Morgenthau, Edwin M. Bulkley, Alexander J. Hemphill, Charles R. Crane, William Howard Taft, Charles Evans Hughes, Elihu Root, Abram I. Elkus, Charles W. Eliot, Harry Pratt Judson, Charles E. Beury, Arthur J. Brown, John B. Calvert, William I. Chamberlain, Robert J. Cuddihy, Cleveland E. Dodge, William T. Ellis, James Cardinal Gibbons, David H. Greer, Harold A. Hatch, William I. Haven, Myron T. Herrick, Hamilton Holt, Frank W. Jackson, Arthur Curtiss James, Frederick Lynch, Vance C. McCormick, Charles S. Macfarland, Henry B. F. Macfarland, William B. Millar, John R. Mott, Frank Mason North, George A. Plimpton, Philip Rhineland, William Jay Schieffelin,

Yakın Doğu Yardım Heyeti'nin tüzellediğini gösteren kongre kararı.

NEWS BULLETIN

of the
American Committee
for Armenian and Syrian
Relief

One Madison Ave.

New York, N.Y.

VOL I.

JUNE 25, 1918

No. 14.

IN JERUSALEM WITH THE 20TH CENTURY CRUSADERS

"The last fortnight has been an exceptional one—6,000 refugees from Es Salt came pouring into Jerusalem in the course of a few days. We had already two or three thousand from the Northern villages, so you can imagine the congestion everywhere. The people fled for their lives from the Turks, a few bringing away their goats and tents. There are amongst them about

"Six thousand refugees from Es Salt came pouring into Jerusalem in the course of a few days."

1,700 Armenians, exiles from Marash, Adana, Aintab, Kessab and other towns, and a more pitiful sight I never saw. They have been wandering for three years and have scarcely a rag to cover them. They are clothed in old sacks, bits of tents, everything in fact, but chiefly in fresh air with margins and trimmings of rags! The children of course have entirely outgrown what they started with. A boy of twelve came in with nothing on him but a tiny shirt which did not nearly cover his body. The clothes made at the work room melt away like snow when we have to clothe people in such need, and I am afraid we have only material enough for another week unless some arrives in the meantime. Sewing cotton is one of our most urgent needs. We have bought nearly all there is in Jerusalem. Material is useless without the cotton to sew it."

EK: 7

*Used at the meeting
in the Century Theatre
Oct. 17, 1915*

AMERICAN COMMITTEE ON ARMENIAN ATROCITIES
70 FIFTH AVENUE, NEW YORK

IN COOPERATION WITH OTHER ORGANIZATIONS—A NATION-WIDE MOVEMENT

JAMES L. BARTON, CHAIRMAN	SAMUEL T. DUTTON, SECRETARY	CHARLES R. CRANE, TREASURER	
JOHN D. CRIMMINS	WILLIAM I. HAVEN	JOHN R. MOTT	ISAAC N. SELIGMAN
CLEVELAND H. DODGE	MAURICE H. HARRIS	FRANK MASON NORTH	WILLIAM SLOANE
CHARLES W. ELIOT	HAMILTON HOLT	HARRY V. OSBORN	EDWARD LINCOLN SMITH
JAMES CARDINAL GIBBONS	ARTHUR CURTIS JAMES	RT. REV. P. RHINELANDER	OSCAR S. STRAUS
RT. REV. DAVID H. GREER	FREDERICK LYNCH	KARL DAVIS ROBINSON	STANLEY WHITE
NORMAN HAPGOOD	H. PEREIRA MENDES	WILLIAM W. ROCKWELL	STEPHEN S. WISE

THIS MEETING IS HELD IN COOPERATION WITH THE
COMMITTEE OF ARMENIAN SYMPATHIZERS

TO THE FRIENDS OF HUMANITY

Above the din of war and amid its distress and suffering a cry of anguish and appeal is heard in Asia Minor which compels the attention of all civilized peoples. The attempt is made to destroy an ancient people: a people whose citizenship has been the most valuable factor in the Turkish Empire; a people whose love of education and whose ability shown in the fields of commerce and industry have made them most efficient members of the communities in which they reside.

In the heat and madness of war the command was issued to tear these people from their homes and to drive them like herds of cattle to those waste and barren regions where there is little chance of their being able to survive. This is not all. As a part of this process of extermination the able, healthy men, especially the young men and boys, have been separated from their families and either forced to enter the army or have been put to death. The women, without regard to age or state of health, with the children were forced to leave behind nearly all their belongings and to undertake journeys lasting weeks, or even months, with scanty clothing and food, often being the prey of bands of irregular soldiers and criminals.

This process of wiping out an entire people is more cruel and abhorrent than any massacre which modern history records. The American Committee does not undertake to fix the blame but feels sure that those who are guilty will sooner or later have to answer at the bar of public opinion. It is assumed, however, that many people in the Turkish Empire have already protested and view with horror this reversion to extreme barbarism.

The American people have responded generously to many calls of mercy during the past year and will not lend deaf ears to this appeal for funds made by Ambassador Morgenthau who in this, as in all other difficult situations, has shown admirable courage and judgment.

Will you, by your gifts, enable our Treasurer to send larger and larger sums in order that the remnant of the Armenian people may be fed, clothed, and if possible reestablished in their homes?

*I hereby agree to send to the Treasurer of the American Committee on Armenian Atrocities,
Charles R. Crane, 70 Fifth Avenue, New York, _____ Dollars
in aid of the suffering Armenians.*

(SIGNED) _____

Address _____

17 Ekim 1915 tarihli Heyet Toplantı Çağrısı

EK:8

TO THE AMERICAN COMMITTEE FOR ARMENIAN
AND SYRIAN RELIEF
1 MADISON AVENUE, NEW YORK

YOU ARE HEREBY AUTHORIZED TO ANNOUNCE AT THE
MASS MEETING ON MONDAY NIGHT, MAY 28TH, A CONTRI-
BUTION FOR THE RELIEF OF SUFFERING IN WESTERN ASIA
OF DOLLARS
PER MONTH SO LONG AS THE NEED SHALL LAST OR UNTIL
THIS SUBSCRIPTION IS CANCELLED BY ME.

NAME

ADDRESS

AS A PRECEDENT, CHALLENGE AND INSPIRATION TO OTHER CONTRI-
BUTORS IN THE MEETING AS WELL AS AT SIMILAR MEETINGS IN OTHER
CITIES TO BE HELD THROUGHOUT THE UNITED STATES, WE DESIRE TO
ANNOUNCE THE AMOUNTS AT THE PUBLIC MEETING.

28 Mayıs 1917 Tarihli Miting İçin Hazırlanmış Bağış Makbuzu

EK:9

THE NEW YORK COMMITTEE FOR ARMENIAN
AND SYRIAN RELIEF

CORDIALLY INVITES YOU AND YOUR FRIENDS TO BE PRESENT AT THE
HARDWARE CLUB, POSTAL TELEGRAPH BUILDING, 253 BROADWAY,
NEW YORK CITY, FROM 4 TO 5 P.M., TUESDAY, MAY THE 29TH, 1917.

HON. OSCAR S. STRAUSS WILL PRESIDE AND PRESENT MATTERS
OF THE DEEPEST IMPORTANCE AND INTEREST ON PRESENT CON-
DITIONS IN THE TURKISH EMPIRE.

CLARENCE D. USSHER, M.D., ONE OF THE RELIEF COMMISSIONERS,
WILL SPEAK ON HIS RECENT THRILLING EXPERIENCES IN TWO
SIEGES AT VAN, TURKEY.

Heyet Adına Hazırlanan 29 Mayıs 1917 Tarihli Toplantı Davetiyesi

Whatsoever Ye would that Others should

Golden Rule Sunday Menus and Recipes

Utilizing ingredients similar to those used in Near East Relief orphanages and approximating the same food values

Realizing that American mothers may not feel satisfied to give their children the exact and limited amount of food provided for the orphans in the Near East, we are suggesting menus simple in arrangement, but suitable to the needs of American children.

These more varied and more generous lists make even more marked the difference between the dinner as served in the orphanages and in prosperous American and European homes. In the latter the food is ample, the service attractive, the surroundings comfortable, whereas in the orphanages the portions are limited, the rooms bare, the service without linen or silver, frequently on floors, without table or chairs, sometimes without suitable tableware.

To the average European or American the novelty of a Golden Rule dinner comes but once in the year and he has 1,094 other meals with a more abundant bill of fare. The orphan must content himself with a comparatively monotonous menu for 365 days in the year, never once knowing the taste of the cakes and sweets of everyday European and American life.

TYPICAL MEALS IN NEAR EAST RELIEF ORPHANAGES

Total Calories for Each Day, 2,011.5

<i>Breakfast</i>		<i>Dinner</i>		<i>Supper</i>	
Cocoa.....	279.0	Beans.....	298.0	Grits (Corn)...	402.0
Milk (Condensed)..	39.5	Onions.....	30.0	Apricots (Dried)	246.0
Bread.....	219.0	Oil.....	60.0	Bread.....	219.0
		Bread.....	219.0		

The ingredients for the meals vary with each day of the week, according to a predetermined schedule, but maintain a balanced ration averaging 2,000 calories. Meat stew is served once a week.

First International Golden Rule Dinner

A series of public Golden Rule dinners have been eaten this fall in most of the large cities and towns of the United States and in foreign countries. The first International Golden Rule Dinner was given in the Hotel Les Bergues, Geneva, Switzerland, on August 30, 1924. It was attended by His Excellency, M. Paul Hymans, Minister for Foreign Affairs of Belgium, who presided, Henry Morgenthau, George W. Wickersham and other prominent men and women, representing in all twenty different countries. A typical orphanage meal was served. The menu, which has been used in this country, also, appears on the opposite page, accompanied by recipes as tested and approved by the Good Housekeeping Institute.

ÖZGEÇMİŞ

İlköğrenimini Diyarbakır’da, orta öğrenimini Bursa’da tamamladı. 2001 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. 2008 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı ve 2010 yılında “Batı’da Kürdoloji Çalışmaları ve Kurumları” başlıklı tezini tamamladı. Aynı yıl yine İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde doktora eğitimine başladı. 2001 yılında başladığı İngilizce Öğretmenliği görevine halen devam etmektedir.

